

IN S. GREGORII III AD CAROLUM SUBREGULUM EPISTOLAS

ADMONITIO.

I. Binas tantum litteras a Gregorio III datas esse ad Carolum Martellum in re trepida est certo certius. Primo siquidem ipse sanctus pontifex iterata vice ait se scribere Carolo subregulo: deinde hujus nepos Carolus Magnus id confirmat binis istis duntaxat relatis in codicem, Carolus inquam, qui incipit « a principatu prefati principis Caroli avi sui (ut titulus fuit) usque presens tempus (791) ita omnia exarans, ut nullum penitus testimonium sanctæ Ecclesiæ profuturum suis deesse successoribus videatur. » Idcirco et decretalem epistolam sancti Zachariæ (ep. 3, al. 5) et duas de erroribus Hispanorum (69, 70, al. 95, 96) et de hæresi Felicianæ aliam (82, al. 97) quia illa Pippino flagitante, istæ se expetente datæ fuerant, recenseri voluit, ne duabus quidem Constantini antipapæ neglectis (43, 44, al. 98, 99) quæ ad patrem suum Pippinum scriptæ erant. Nihilominus Pagus, cumque secuti non pauci aliam epistolam a Gregorio datam esse contendunt et ordine et sententiâ præcipuam, quæ consulum Carolo esse exhibitum jactant. Nituntur ii scilicet prima continuatione Fredegarii, quam proprio arbitratu interpretantur, Carolo autem insignem injuriam inferunt, dum præterisse illum putant epistolarum omnium, quas digessit, facile præstantissimam. Equidem fateor, nonnullas desiderari in codice, quarum in aliis mentio est 2 quia videlicet « nullum penitus testimonium sanctæ Ecclesiæ profuturum » continebant: at tamen animadvertens unius, quæ pene contrita erat, argumentum satis amplum suppeditari (post ep. 20, al. 21) tametsi exemplum sit alterius (ep. 18, al. 15), necnon proferri exempla duo ejusdem epistolæ (ep. 33, al. 50 et 35) præterea videns, nonnullas exstare; quæ Langobardorum arte periisse credebantur; in aliis dissimulari, et etiam contraria factis narrari, missorum, seu legatorum fidei rerum veritate credita, illud affirmare nullus dubito, quod si epistola tanti momenti, quæ conjectando superinjicitur, data esset, aut ipsa exstaret, aut qualiscunque mentio ejus fieret. At castum et integrum rei examen inanes conjecturas patefaciet.

H. Locum continuationis Fredegarii a Baronio, Cointio, aliisque aliter recitatum, ex ms. cod. protulit etiam Ruinartius in sua recensione Operum sancti Gregorii Turonensis. Idemque est; qui recentioribus usque venit ad tantas historiæ pontificiæ tenebras offundendas. Verba autem ejus continuationis (num. 410) sunt hujusmodi: « Eo enim tempore bis a Roma sede sancti Petri apostoli beatus papa Gregorius claves venerandi sepulcri cum vinculis sancti Petri, et muneribus magnis et infinitis legationem, quod antea nullis auditis, aut visis temporibus fuit, memorato principi destinavit. Eo pacto patratu, ut a partibus imperatoris recederet, et Romanum consulatum prefato principi Carolo sanciret. Ipse itaque princeps mirifico ac magnifico honore ipsam legationem recepit, munera pretiosa contulit, atque cum magnis præmiis cum suis sodalibus missis Grimonem abbatem Corbeciensis monasterii, et Sigibertum reclusum basilicæ sancti Dionysii martyris Romam ad limina sancti Petri, et sancti Pauli destinavit. » Falsas Cointii opiniones Pagio etiam notas (740, n. 4, seq.) Ruinartius amplectitur; nihilominus binas duntaxat litteras admittit: « Epistolâs, ait, duas eadem occasione Carolo scripsit, quæ ad nos usque pervenerunt. »

III. Ad ejus vero continuationis locum quod attinet, notat Aimoini lectionem esse: « Ecclesiam a Langobardorum tyrannide liberaret. . . . a partibus Langobardorum recederet ac Romanum consultum prefatus princeps Carolus sanciret (Al.: Ut a partibus Langobardorum Romanis consulendum prefatus princeps Carolus transiret). » Et Pagius fatetur quod variant omnes editiones. Præterea monet Ruinartius laudatus in cod. Broheriano ms. legi « Romano consulto: » Sed quod maxime attendi velim, tam ipse ut variantem hanc taceatur, quam Pagius ut depravatam illam lectionem continuatoris 3 astruat, teste utantur Annalista Metensi, qui cæteroqui ab illo ævo distat annis centum sexaginta, et sua fortasse mutatus est ex eodem fonte. Utcunque autem sit, verba ejus audienda: « Epistolam quoque, inquit, decreto Romanorum principum sibi predictus præsul Gregorius miserat, quod sese populus Romanus, relicta imperatoris dominatione, ad suam defensionem, et invictam clementiam committere voluisset. » Quod si Romani, Augustorum Orleutis rejecta dominatione, patrocinium ac defensionem quærere deliberaverant ab eo Francorum principe, penes quem erat summa rerum, et cujus potentiæ fama omnium sermonibus celebrabatur; etiamsi nova hæc epistola admitteretur, nullum inde præsidium consulatus acciperet. Quis enim non videt, allatis iis verbis luculentissime decretum, seu consultum Romanorum describi, nulla consulatus mentione facta? Quamvis autem Ruinartius Annaliæ hujus sententiæ lectionem suam astruat, contra præsentium consulatum, quæ tamen meminit Gregorii epistolæ, cujus ne minimum quidem indicium præbetur a continuatore Fredegarii, ab eo recedit, nec plures, quam duas a Gregorio epistolæ esse datas, quæ hodieque exstant, decernit. Nec facile assequor, cur Pagius via eadem, quæ æqualis suis Ruinartius, incedens (et quidem inauspicato, nam plurimos erroris socios secum duxit) ab erudito viro dissenserit de epistolarum numero. Errores siquidem, quos ipse, aliique obvisis ulnis amplexi sunt, non novæ huic epistolæ, sed Fredegarii continuationi referantur accepti: ibi enim uni legationi nunquam antea visa: in eo regno tribuuntur.

IV. Utcunque sit, ex Fredegarii continuatione nuper allata Pagius, et reliqui non infimæ notæ scriptores tria potissimum argumenta eliciunt perspicue falsa. Ea sunt *claves* confessionis sancti Petri missæ ad regnum, pactum patratum cum Carolo ut a partibus imperatoris recederet, et *Romanus consulatus* eidem exhibitus. Ad primum quod attinet, Pagius et cæteri eum sequentes, legunt; ad regnum *directimus*, in prima Gregorii epistola certa: at Pagius, cæteri que omnes hallucinantur. Vera enim lectio codicis Vindobonensis est *ad rogum*, frequentissimum ætate illa vocabulum pro libello supplicii, ut ostendam in notis. Codex hic ipse alia non utitur phrasî (ep. 91, al. 88), ubi Grimoaldum ait a Beneventanis expetitur ducem post mortem Arichis patris sui, « rogum emissum ut penitus eum ducem consequenter suscipere. » Qua super re ridenda est Pagii interpretatio, qui *robam* oscitanter, aut somniculose legit (an. 788; n. 1). Verba ipsa proferam ne dicar veritati futurum facere: « Erat robâ faxior vestis olim regibus, episcopis, aliisque in usu, ut videre est in Glossario Ducangii: » Præterea, nullam *robæ* exem-

plum a Ducangio afferri, quod citra annum millesimum non sit petitum; *roga* et *rogus* ejusdem significationis eidem sunt; ipsamque epistolam 88 cod. Carolini rei testem adhibet, quod non facit in *roba*. At si Pagii sententia ridenda est, quid de Muratorii parum æqua in sanctæ sedis dominium voluntate dicendum erit? Codicem is Carolinum edidit ex recensione Lambecii (*Res. Ital.* tom. III, par. 2, p. 75), et in Gregorii III epistola legit *rogum* pro *regnum*; nihilominus et in Annalibus Italicis, et alibi *regnum* præfracte sustinuit. Id vero est fiducia nominis vulgus decipere, non historiam caste scribere.

V. Alterum argumentum est, ut Carolus a parte imperatoris recederet. Quasi vero novisset unquam imperatores Orientis; et non potius amicitia, et fœdere junctus esset cum Liutprando Langobardorum rege imperatoribus infensissimus. Teste utar Paulo diacono suæ gentis rerum non ignaro: « Carolus principem Francorum Pippinum filium suum ad Liutprandum direxit, ut ejus, juxta morem, capillum susciperet. Qui ejus cæsariem incidens, ei pater effectus est. » Id factum an. 755. Post biennium vero, annuo circiter spatio ante Gregorii epistolam « legatos cum muneribus ad Liutprandum regem mittens, ab eo contra Saracenos auxilium poposcit. Quod nihil moratus cum omni Langobardorum exercitu in ejus adiutorium properavit. Quo comperto gens Saracenorum ab illis regionibus aufugit. Liutprandus vero cum omni suo exercitu ad Italianam rediit (*Diac.* l. vi, c. 53, 55). » Quæ Baronius reputans (740, 25) Carolumque excusans quod contra Langobardos arma non sumpserit: « Cui par erat, inquit, nisi adversus Romanam Ecclesiam militasset (Liutprandus) ut ille fecerat, suo exercitu præsto esse. » Bona igitur cum venia Pagii codex ille, quo utebatur Aimoini continuator, consentiente etiam illo, quem Annalista Motensis adhibuit, præferendus est edito per Ruinartum, aliisque similiter depravatis, legendumque, « a partibus Langobardorum recederet. »

VI. Tertium denique argumentum de exhibito consulari longe alius præstat levitate sua. Et vero umbratilis ista dignitas reipublicæ veteris, quæ Augusti ac successorum ævo temporibus potius digerendis per annos, quam rebus agendis continuata videtur; unde et postconsulatus nota excogitata per quartum Ecclesiæ sæculum chronologiæ præsidio, ista inquam dignitas octavo sæculo nobilitatem tantam generis præsignabat. Quamobrem haud tanti erat, ut Francorum principi rerum gestarum gloria celeberrimo lenocinaretur, adversus Langobardorum regem fœdere, et amicitia conjunctissimum. Exempla id confirmantia suppetunt ex variis Vitarum pontificum scriptoribus Anastasii nomine passim laudatis. Ac primo vixit Roma et ejus ducatus ab impietate Grecorum desciverunt, in concilio Gregorii III, anno 731, pro sacris imaginibus fœdus initur, « nobilibus etiam consulibus, et reliquis christianis plebibus astantibus. » Deinde sub eodem pontifice plures consules prælio capti apud Langobardos debebant, quos Liutprandus sancti Zachariæ anno 742, id est triennio post legationem ad Carolum missam, restituit: « Leonem, Sergium, Victorem, et Agnellum consules prædicto beatissimo redonavit viro. » (*Anast.* sect. 210.) Denique Adrianus tum puer, postea pontifex, a propinquo suo « Theodato dudum consule et duce » per eadem tempora educatus, cum rerum potitus est, legationem Carolo regi adornat, æque legatorum, seu missorum numero sæpe memorat (*Cod. Carol.* ep. 67, 80, al. 79, 74) « Theodorum eminentissimum consulem, et ducem, nostrumque nepotem. » Eodemque pontifice (*Anast.* sect. 333) diem supremum obiit « Leoninus consul, et dux. »

VII. Ex dictis patet, quam labili nituntur fundamento opiniones eruditorum super depravato continuatoris Fredegarii loco. Quem profecto illustrant una cura historia illius temporis, cuius nonnihil egomet alias res agens delibavi, Anastasiani codices mss.

Reg. Maz. et uterque Thuaneus, qui in editione regia, et Romana legi possunt. Referunt it scilicet legationem Gregorii III, dum Liutprandus prope Romanæ castra haberet, perspicuis hisce verbis: « Veniensque Romam, in campo Neronis tentoria tetendit, deprædataque Campania, multos nobiles de Romanis more Longobardorum totondit, atque vestivit: pro quo vir Dei undique dolore constrictus sacras claves ex confessione beati Petri apostoli accipiens, partibus Franciæ Carolo sagacissimo viro, qui tunc regnum regebat Francorum, navali itinere per missos suos direxit per Anastasium sanctissimum virum episcopum, necnon et Sergium presbyterum postulandum a præfato excellentissimo Carolo, ut eos a tanta oppressionem Longobardorum liberaret. » Num illustribus his legatis æretens Romanorum consultum commendavit; an potius illos jusserit emixe petere, ut Carolus Romanis opem ferret (*Romanis consulendum*, habent Aimoini continuatoris editiones antiquæ) lectori judicandum relinquo. Equidem video, tum hunc codicum Anastasii 6 locum, tum utramque epistolam Gregorii III testes esse uberrimos petite opis; consulatus autem, aut consulti mentionem fieri tantum in depravato cod. Fredeg., et apud recentiores scriptores, qui tota via errant hac in re, ut est demonstratum. Quare etiamsi consultum admittam, maliam sipinum verbi *consulo*, quam decretum Romanorum intelligi.

VIII. Legatos pontificios magnis acceptos fuisse honoribus a Carolo, pretiosa munera iisdem data, quæ Romam ferrent, nobilemque aliam legationem adornatam esse pontifici, Fredegarii continuator affirmat, et prima Gregorii epistola ea munera collata esse divi Petri basilicæ fœdem factæ. Opem vero allaturum se Romanis principem esse pollicitum et continuator idem silet, et litteræ pontificis nec promississe, neque attulisse aperte docent. Ea propter aut doleamus occasione minime opportunam mittendi legatos ad principem fœdere, atque amicitia junctum cum hostibus sanctæ sedis necesse est; aut fœderi oportet, Carolum novam, et nunquam antea in Francia visam legationem tanto honore prosecutum esse, quod sibi apud suos magnum gloriæ incrementum accessisse cerneret, non autem quod, pontifici ut morem gereret, a Liutprando desciscere ulatenus vellet. Hujus certe legatis, quos, consilio pontificis detecto, ad Carolum misit, benignas præbuisse aures liquet: nam Liutprando ejusque filio permisit, arma inferre sanctæ sedi, quod Gregorius dolens improperat (ep. 1). « Ut conspicimus, dum indultum a vobis eisdem regibus est motiones faciendi, quod eorum falsa suggestio plusquam nostra veritas apud vos recepta est. » Quod longe aliud est, quam afflictis Ecclesiæ rebus opem ferre. Is nihilominus recensetur a Carolo Magno inter suæ stirpis principes, qui sanctæ sedis defensionem susceperunt (*Charta divisionis regnor.*). Binis namque his literis Gregorii sperantis opem deceptum est. Præterquam quod ut suos filios ad sanctæ sedis amorem pelliceret, satis erat Gregorii duplex testimonium implorati ex Francia auxilii, tametsi nullum inde advenit.

IX. Nullum a Carolo Martello auxilium allatum esse sanctæ sedi, constanter omnes affirmant. Sed abutentes historia falsas rei causas præmunt: ægrota- re tum Carolum aiunt, qui postmodum obierit diem suum; idcirco non potuisse, quam meditabatur, opem ferre, eam tamen demum aliquando a Pippino filio Caroli allatam esse. Ita anorum duodecim intercapedinem a Caroli morte ad latum a Pippino auxilium, tam multa, et tam magna quæ interim evenerunt, silentio prætereuntes, susque deque habent. Ad id præstandum una nituntur auctoritate scriptoris Vitæ Stephani II 7 apud Anastasium, qui palam mentitur, quod sæpe contingit in eo libro, cum aut recensentur res valde remotæ, aut externæ aliunde petuntur: contra vero ubi res præsentis, aut domesticæ archivi præsidio describuntur, nulla antiquitatis monumenta certiora ad nos venisse, quam

quæ ibidem sunt fideliter adnotata, omnes norunt. **A**rum optimatum expetito; Carisiacum postea se con-
Locus Vitæ Stephani II est hujusmodi (sect. 235):
« Quomodo prædecessores ejus bonæ memoriæ
dominus Gregorius, et Gregorius alius, et dominus
Zacharias beatissimi pontifices Carolo excellentissimæ
memoriæ regi Francorum direxerunt, petentes sibi
subveniri propter oppressiones, ac invasiones, quas
et ipsi in hac Romanorum provincia a nefanda Lan-
gobardorum gente perpassi sunt. » Postrema hæc
vera sunt: omnes siquidem ii pontifices Langobardo-
rum feritati fuerunt obnoxii. Falsum vero est Gre-
gorium II de Francia quidquam cogitasse, quod et
fatetur Fredegarii Continuator, cum Gregorii III le-
gationem rem novam appellat, atque antea inauditam.
Falsum est Zachariam indidem auxilia quesisse,
quod mox palam fiet. Denique falsum est Carolum
Martellum fuisse regem Francorum, quem gentiles
omnes scriptores majorem domus, subregulum Gre-
gorium III vocant.

X. Nihilominus falsa hæc usque adeo arident Pa-
gio, ut (an. 726, n. 14, 740, n. 4, seqq.) affirmare
non dubitet, quod Gregorius II vel clam ad Carolum
Martellum refugit, vel certe ejus subsidium nulla
missa legatione imploravit: et alibi adversus Pe-
trum de Marca idem vehementius, atque verbosius
sustineat. Quæ post patriciatum, qui unum et idem
illi est cum consulu (propterea mordicus eum tenet
in Continuato. Fredegarii) Carolo Martello vindicat,
nequidquam reclamantibus Gregorii III epistolis. Ra-
tio autem, cur tum ipse, tum eruditi alii rem proba-
bilem reddant, a duobus ejus ævi scriptoribus Paulo
Diacono, et sæpius laudato Continuatore Fredegarii
præsto est. Iste enim inter ægritudinem ac mortem
Caroli anno 741, compendiarie inserit duas legatio-
nes; et quæcunque inter pontificem et Carolum pos-
tea eueverunt, præterit: quare ansam dedit recentio-
rioribus, ut ad eundem annum referrent, quæ annis
pluribus acta esse et aliunde constat, et ipsa rerum
series demonstrat. Perinde Paulus Diaconus (lib. vi,
cap. 55) quæ multas acciderant annis non modo in
unum conflans, sed etiam facta præcedentia postpo-
nens, ut notavit cl. Blancus, confudit temporum or-
dinem; ita ut Trasamundi Spoleti ducis rebellionem,
quæ huc plurimum facit, Liutprandi morbo, et Hil-
debrando in regni consortium vocato usque ab anno
756 præposuerit. Quæ res libertatem peperit recentio-
rioribus digerendi historiam § arbitrato suo. Quare
Coinuus auxilium Langobardorum petitum a Carolo
contra Saracenos differt ad annum 739, contra Con-
tinuatoris Fredegarii auctoritatem et curriculo anni
illius mense secundo: namque Ruinartio, et Pagio
plaudentibus interpretatur « anno post secundo. »
Pagius autem res apud Anastasium diligenter con-
signatas temporum ratione habita, indicationes emen-
dando protrahit, uterque ut annum 741 propius attingant,
ac proinde Carolum morte præventum opitulari
non potuisse pontifici ratum faciant. Quamobrem hi-
storice quadriennalis chronotaxis stabilienda est: in-
de enim litterarum Gregorii ætas pendet, qua semel
agnita recentiorum opiniones, sive hallucinationes
deteguntur.

XI. Annalista Fuldensis antiquitate et auctoritate
aliis præferendus quis recentiores utuntur, mira
breviloquentia anno 738 ac sequentibus Caroli Mar-
telli res gestas ita complectitur: « 738, Carolus regio-
nem Provinciam ingressus Maurorum ducem, qui
dudum Sarracenos per dolum invitaverat, fugere
compulit. 739, Carolus Provinciam totam, et cuncta
ejus maritima loca suæ ditioni subegit. 740, pax et
quies regno Francorum per Carulum redditur ad tem-
pus, Gothis superatis, Saxonibus et Fresonibus sub-
actis, expulsis Sarracenis, Provincialibus receptis.
741, Carolus anno ducatus sui 28, moritur Parisiis, et
apud sanctum Dionysium sepelitur. » Postremo hujus
anni res fusiori calamo enarrantur in appendice ad
Fredegarium. Etenim Vermerix Carolus ægrotasse
dicitur; majordomatum filiis divisisse consilio suo-

rum optimatum expetito; Carisiacum postea se con-
tulisse, novisque signis in cælo præcedentibus mor-
tuis esse. Et, quod majus, inter ægrotationem et
divisionem administrationis regnorum insertum le-
gitur quidquid Romano pontifici cum Carolo inter-
cessit. Num recte, audiemus modo apud Anastasium,
ubi res gestæ Gregorii servata ratione temporum de-
scribuntur, tanto cum consensu epistolarum Gregorii,
ut nil desiderari possit illustrius ad eorum temporum
historiam comprobendam. Cum præsertim illustri-
bus Zacagnus ex præstantissimo Cod. Vat. alias Gregorii
litteras ediderit, quæ lucem rebus addunt longe cla-
riorem. In iis siquidem sermo est de quatuor urbibus
a Liutprando invasis in fine expeditionis anni 739,
de cujus initio loquitur Gregorius III in utraque epi-
stola ad Carolum. Ubi etiam de præteriti anni Lan-
gobardicis rebus, de auxiliis ex Francia nequidquam
exspectatis, ac de muneribus divo Petro missis a
Carolo per suos legatos tam perspicua sit mentio; ut
annum innui 738 dubitari non possit. Sed audiamus
res gestas Gregorii III apud Anastasium.

XII. Scriptor Vitæ Zachariæ (sect. 207) finem
expeditionis an. 739 describens, « Dum, inquit, a
prædecessore ejus bonæ memoriæ Gregorio papa,
atque ab Stephano quondam patricio et duce, vel
omni exercitu Romano prædictus Trasimundus red-
ditus non fuisset, obsessione facta pro eo ab eodem
rege ablatae sunt a Romano ducatu civitates quatuor,
id est Ameria, Hortas, Polimartium et Blera, et sic
isdem rex ad suum palatium est reversus per men-
sem Augustum indict. vii. » Post hæc Gregorius ex-
perientia edoctus non modo vanam spem esse auxi-
liorum a Carolo, sed hujus consensu Langobardos
intulisse majus damnum reipublicæ, alio se vertit.
Fœdus itaque iniit cum ducibus Spoleti ac Beneventi,
junctisque copiis, de recuperandis mutua ope urbi-
bus consilium habuit. Fœderatorum primus Tras-
imundus suis rebus omnibus receptis, « ingressus est
Spoletem per mensem Decemb. indict. 8, » ut recte
Cod. Reg. Maz. et Thu., non ut vulgatus ead. indict.
nam a Septembri mense sivebat octava. Sequenti
anno 740, ex pactis conventis pugnandum erat pro
sancta republica, ut quatuor civitates Trasamundi
cansa ablatas recuperaret. At Spoleti dux de retinen-
dis suis, quæ receperat, serio cogitans, « noluit
implere, prosequitur idem scriptor, quæ prædicto
pontifici, et patricio simul et Romanis promiserat,
pro recolligendis quatuor civitatibus, quæ pro eo
perierant, et aliis quæ sponponderat capitula. »
Quamobrem pontifex hinc etiam irritas spes suas
esse videns, quas integræ fere anni spatium aluerat,
octobri mense legationem adornat ad Liutprandum
ejusque filium consortem regni, ut precibus obtineret
quod armis non poterat cœdificari ducis causa. Omnia
patent ex indicatis litteris ab illustri Zacagno editis,
quas integras referre lubet.

XIII. Gregorius omnibus episcopis in Tuscia
Langobardorum. Meminit fraterna Sanctitas vestra,
tempore ordinationis suæ per chirographum, et sa-
cramenti vinculum beato Petro principi apostolorum
spondidisse, ut in eurgentibus sanctæ ejus Ecclesiæ
totie viribus elaboretis. Igitur quia præsentis viros
Anastasium dilectum filium nostrum presbyterum, et
Adeodatum regionarium subdiaconum nostros fideles
ad obsecrandum, et Deo favente obtinendum pro
quatuor castris, quæ anno præterito beato Petro ab-
lata sunt, ut restituantur a filiis nostris Liutprando,
et Hluprando supplicare destinavimus. Ecce, dile-
ctissimi fratres, tempus acceptabile, ut juxta chiro-
graphum vestrum boni operis fructum beato Petro
feratis. Cujus auctoritate vos hortamur in Domino,
ut ad eosdem cum prædictis filiis nostris pro-
peretis, ut a Deo inspirati protectoribus eorum beatis
principibus apostolorum Petro et Paulo eadem
castra restituantur. Nam si, quod non credimus, dis-
tuleritis iter arripere propter Deum, ego quanquam
inbecillis sim præ infirmitate corporis, uter arriviam

laboriosum, et videbo, ne vestra negligentia vobis ad obligationem ex nodo pacti pertineat. Data Id Octob. ind. ix. > Re infecta Gregorius moritur sequenti anno die 27 Novembris, eique quarto post die succedit sanctus Zacharias.

XIV. Statim atque summum locum est adeptus vir iste sanctissimus, legatione, ac presentia sua regem petit, exercitus Romani opem cum demeretur adversus ducem sædifragum, quatuor civitates recuperat, singulas ipse adit, earumque possessionem inquit; deinde Romam reversus debitas Deo gratias agendas pro tot beneficiis solemniter supplicatione statuit. Omnia hæc evenerunt, prefato auctore Vitæ sancti Zachariæ teste, indict. 10, id est inter Septembrem mensium anni 741 et Septembrem sequentis anni. Auctoritatem ejus consensu omnes sequuntur. Hac tantum in re a veritate abeunt, quod scriptoris verba, « quas ipse ante biennium per obsessionem factam pro prædicto Trasimundo duce Spoletino abstulerat (sect. 210), » ad annum referunt 740, cum spectent ad Augustum mensem anni 739, lustralente ab eodem notati per ind. 7 quæ mense illo adhuc fluebat. Quamvis enim menses aliquot biennium illud excederent, cum in eunte anno 742 Liutprandus restituit civitates, recte auctor ante biennium dixit, quod erat exactum; nam indictionum rationem habens, deque iis agens, quæ per decimam evenerunt, biennium intelligit octavam, et nonam, quæ effluerant post civitatum invasionem in fine septimæ. Contra vero si annus acciperetur 740 in octavæ indictionis exitu, biennium non modo elapsum haud fuisset, restitutionis tempore; sed ne tunc quidem, cum Pontifex confecto longo itinere, iniquaque possessione quatuor civitatum, redierat Romam, ac cætera omnia facta erant, quæ decimæ indictioni ascribuntur.

XV. Hæc Romæ, et in ejus ducatu acta sunt anno 738 et sequentibus. Neque attendi debent, qui suas ut opinionibus tueantur, monumenta vetera per summam licentiam mutando, et corrigendo, facta probant, resque incredibiles pro certis affirmant. Gregorius igitur primam Carolo epistolam scripsit sub initia Langobardicæ incursionis anno 739, alteram paulo postquam Langobardi, propter Trasamundum, qui eorum itam metuens intra urbis mœnia se receperat, sancti Petri basilicam explaverunt; utramque ante ablatas quatuor civitates in belli exitu, **II** quarum neutra meminit. Ipse epistolæ suam ætatem producit. Namque in prima Gregorius queritur Romani ducatus direptiones, rogatque Carolum, ut « post ipsorum regum ad propria reversionem », fidelem missum Romam dirigat, qui propriis oculis quæ illata fuerint damna conspiciat. In altera Petri basilicam expilatam esse dolet, indeque ablata munera ipsa, quæ Carolum misisse vidimus per suos legatos, superiori anno. Hinc autem per annos fere quatuordecim, cum Stephanus II opportunius atque utilius Francorum opem imploravit, nullo ex monumento veterum, nulla ex historiarum discimus eo pontifices se vertisse. Attamen Gregorius idem III per biennii spatium superstes fuit, ac temporis fere tantumdem Carolus Martellus. Sanctus Zacharias annis decem et aliquot mensibus apostolicam sedem gubernans, ejusque jura acerrime vindicans, opportunam in actus occasione spes sui prædecessoris fallaces instaurandi, dum anno 748 pluribus disciplinæ corruptæ capitibus affluenter respondit, ne verbum quidem fecit de sanctæ reipublicæ administratione. Ac demum Stephanus II primis sui pontificatus temporibus opem maximis in angustiis nullam a Francis efflagitavit.

XVI. Quin etiam idem Stephanus immanitate Astulphi mirum in modum vexatus impium Copronymum fatigavit litteris, ut afflictæ urbi opem ferret implorans. Et legatorum Constantinopoleos per suam operam repetentium res Exarchatus a rege Langobardorum, captata occasione iterum eo misit legatum suum cum litteris « deprecans imperialem clemen-

tiam, ut juxta quod ei scriptus scripserat, cum exercita ad tuendas has Italiæ partes modis omnibus adveniret, et de iniquitatis filii morsibus Romanam hanc urbem, vel cunctam Italiam provinciam liberaret, » ut est apud Anastasium (Sect. 252). Tam longe erat, ut Romani pontifices ante eum annum, qui erat 753, spem ullam in Francorum principibus collocassent, aut Romæ ejusque ducatus dominationem a populo oblatam, et quinto jam ac vicesimo anno apud eos permanentem affectarent. Cum vero auxilii Græcorum spem omnem abjicere oportuit, impietate præsertim Orientali de die in diem invaluente, tum demum Stephanus primum litteris, deinde presentia sua Francorum opem et quæsitivæ et obtinuit. Neque id symbolica oblatione regni, aut consensu exhibitio, aliove argumento, quod recentioribus in mentem venerit; sed vera patriciatus, seu protectionis ac defensionis Romanæ Ecclesiæ dignitate collata: quam esse indolem hujusmodi patriciatus, passim invenire erit in litteris hujus Codicis, quo testis integrior desiderari non potest. Neque ante eum annum ejusmodi patriciatum Francorum principibus esse datum, **12** indidem constat. Et vero primæ duæ de quibus agitur, a Gregorio III inscribuntur Carolo subregulo: Unica Zachariæ (ep. 3, al. 5) Pippino majori domus. Prima Stephani II (ep. 4; al. 10) inscribitur Pippino regi, quam dignitate auctoritate Zachariæ ante biennium adeptus erat. Reliquæ Stephani ejusdem epistolæ datæ post reditum ex Francia, patricii titulum nunquam sifent. Perinde est de aliis omnibus, quæ in Codice relatæ sunt, aut Pippino aut filiis ejus Carolo et Carolomanno inscribantur: et ipsi enim reges, et patricii ab Stephano fuerant designati, cum in Francia erat an. 753 et seq.

XVII. Jam vero monstrandum mihi est cur Marca, Pagus alique tantopere studeant rem perspicue falsam asserere. Ii scilicet minime assecuti videntur, quod Romani pontifices, senatus populique voluntate principes sanctæ reipublicæ, dominati erant Romæ, et in ejus ducatu per quinque et viginti eos annos, qui inter defectionem Italiæ ab Impis Græcis, et Stephani II protectionem in Franciam intercesserunt. Quamobrem Romæ, ejusque ducatus dominium donationis titulo, ut Exarchatus, niti arbitrantur; et quia donationem ejusmodi nullis in monumentis veterum inveniunt, quæstionibus omnia implent. At quemadmodum de Carolo Martelli patriciatu disputantes longe a vero abierunt, ita conjectando, et ratiocinando de dominio Urbis, tota via errant. Idcirco de tempore, et ratione pontificiæ dominationis, deque ejus genere non una opinio est, sed una eaque generalis hallucinatio. Ad falsitatem opinionum retegendam compendiaria via debet incedi. Rogandi mirum essent viri illi cætera doctissimi: cur Pippini tempore, quem constat inter omnes Exarchatum tantummodo et Pentapolim concessisse sanctæ sedi, Paulus auxilium petit adversus Græcos Exarchatum, et Romæ mimitantes (ep. 25; al. 34.)? Cur Stephanus dux Neapolitanus protulit, se opem laturum eidem Pontifici, si Dominus Imperator mitteret adversus Romam suos milites (Chiron. Neap. ap. Pratil. tom. II, p. 32)? Cur Paulus idem æque appellat nostram Senogulliam civitatem Pentapolis a Pippino donatam ac nostram Castrum Valentis in Campania Romana (ep. 39; al. 14)? Cur idem pontifex de civitatibus Romani ducatus loquens in genere nostras semper appellat (Ep. 38, al. 24, 40, al. 26)? Cur Carolingiorum diplomata habent: « Sicut a prædecessoribus vestris usque nunc in vestra potestate et ditone tenuistis et disposuistis civitatem Romanam cum ducatu suo (Ita videre est in omnibus diplomatis tum editis, tum mss., tametsi alii meticulose, imprudenter alii reposerunt nostris)? » Id præstat vestigia dominatiotis pontificiæ per eum quinque et viginti annorum **13** spatium, qui Pippini donatiōnem præterfuit, patefacere.

XVIII. Sub ipsa initia defectionis Romanorum a Grecis Gregorius II (Anast. sect. 186.) Sutrium a Liutprando invasum anno 728 recuperavit, et multis continuis scriptis atque comminationibus ad regem missis, et ac denique multis datis muneribus. Nam Langobardorum rex restituit atque donavit sanctis apostolis Petro et Paulo. Per eadem tempora (sect. 184.) Exilaratus dux Neapolis deceptus diabolica instigatione cum filio suo Adriano Campanie partes tenuit (hanc ducatum Romani partem faciebant septem civitates, Signia, Anagnina, Ferentinum, Alatrium, Patricum, Frusino et Tibur) seducens populum, ut obedirent imperatori, et occiderent pontificem. Eadem luculentius enarrantur in Chronico Neapolitano apud cl. Pratillum (tom. III pag. 30) in hunc modum: « Dominus dux ad instigationem domini imperatoris Leonis ivit contra dominum papam et Romanos, et pugnavit cum eis. Duravit primum a manensque ad tertiam, et dux Exilaratus cum Adriano eius filio et sequacibus fortissime et viriliter diu pugnavit, licet propter multitudinem inimicorum fortunam belli nequiverit tolerare: remansit occisus, sicut et Adrianus et alii partim interfecti partim captivi, et alii fugati. Et in ducatu electus fuit Theodorus.... Alphanus secretarius domini imperatoris venit Neapolim, et præcepit quod non obediat domino papæ neque transmittatur ei pecunia sui redditus. » Patrimonii videlicet Neapolitani, quod vicissim Campanum appellatur in regesto epistolarum sancti Gregorii Magni et per subdiaconum administrabatur.

XIX. Memoria hic obiter oportet repeti Theophanis testimonium (*Chronogr.* p. 273), de patrimoniis Calabriae et Siciliae a Leone Isaurico redactis in publicum: « Patrimonia vero, inquit, quæ dicuntur sanctorum et coryphæorum apostolorum, qui in veteri Roma coluntur, tria nimirum cum medio auri talenta (55 milia aureorum in annos singulos. *Aleman. de Later. Pariet.* cap. 15, pag. 64) eorum Ecclesiis ab antiquo assignata et pensæ, in publicum ærarium conferri jussit. Tale enim facinus aut ejusdem ævi est, cum dux Theodorus patrimonii Neapolitani, seu Campani redditus ad Romanam Ecclesiam spectantes jubebatur invadere, aut modicos temporis intervallo ab eo distat... Suntque hæc primæva jura, quæ nequidquam Carolus Magnus et Carolini omnes successores, necnon Ottones et sanctus Henricus divo Petro et successoribus vindicare conati sunt; at demum Saracenis Græcos, illosque Normannis pellentibus per undecimum seculum ad Ecclesiam redierunt. Ad vestigia pontificiæ dominationis nunc redeo.

XX. Coram Romanorum defectionem jam vidimus sub Gregorio II, nec minus certum hujus dominationem novimus, dum et dux Neapolitanus, et secretarius impii Leonis, huic non pontifici obediendum suadebant populis. At certissimum aliud vestigium suppetit ex facto Liutprandi regis, et exarchi Eutychii; nam consilio iniño decreverunt, « ut congregatis exercitiis rex subiecisset duces Spoletanum, et Beneventanum, et exarchum Romanum, ut est apud Anastasium. Roma igitur parebat tunc Gregorio II et Romanis; quare Liutprandus saniori mente inhiatus, suoque cum exercitu ex vicinia Romæ discessurus, fœderato principi consulendum ratus, « obsecravit pontificem, ut memoratum exarchum ad pacis concordiam suscipere dignaretur, ut et factum est (sect. 186. seqq.). » Cumque is Romæ moraretur, in Tuscia Romana, quæ pars ducatus erat, res novas molitur quidam Petasius. Suas vires jungit pontifici cum exarcho, rebellionem opprimit, exarchusque Petasii caput Constantinopolim mittit, et nec sic Romanis plenam gratiam largitus est imperator; qui sancto Germano e sede patriarchali ejecto, vulgatisque edictis in sacras imagines effrenatus in dies sese gessit. Tum vero et vivis abente Gregorio II, quem, Romanis ita volentibus, egisse principem

vidimus, at velut imperii reliquiarum œconomum, succedit Gregorius III, sanctamque rempublicam instituit: quare haud ipse solum tentat Leonem, et Constantinum filium consortem imperii; sed et cuncta generalitas istius provincie Italice simuliter pro erigendis imaginibus supplicationum scripta unanimiter ad eosdem principes direxerunt (Sect. 195).

XXI. Equidem in Gregorio III luculentiora principatus indicia video: legatio enim, et epistolarum ad Carolum Martellum, de quibus diximus, supremum principem designant. At Galliesiam civitatem a Langobardis recipiens, « in compage sanctæ reipublicæ, atque in corpore Christo dilecti exercitus Romani adacti præcepit (sect. 205). » Ea propter a veritate aberraret, tum qui Romanorum defectionem ipsis ab initiis Græcæ impietatis in dubium verteret; tum qui Gregorio saltem tertio absolutam dominationem assereret. Secus est de Zacharia, ut mox videlicimus; præstantissimo siquidem omnium civi, ac summo simul sacerdoti obsequium, ac reverentiam præstare populi lapsu temporis insueverant; deque pontificia dominatione evenit, quod de Octavianæ imperio hæc in eadem urbe evenisse compositum est. Id tantum discriminis pontificio cum Augusti dominata intercessit; quod inhians hic imperio simulatione populos paulatim subdidit; at Romani pontifices spem semper alentes conversionis Imperatorum, magis ut populis morem gererent, quam dominandi cupiditate summæ rerum longo annorum spatio præfuerunt. Interim vero illecti iidem populi suavitate domini, solum pontificem, tanquam principem colerant.

XXII. Quin etiam externi principes pontificiam evidentem potestatem veneratisunt, præsertim Franci. Enim Carolus Martellus Gregorii III, ut Fredegarii Continuator ait, « mirifico ac magnifico honore ipsam legationem recepit. » Et Pippinus Caroli filius regno inhians, Zacharie consilio, et auctoritate solum ascendit, quod historia omnis docet. Quæ quidem facta, utat ad sacerdoti majestatem referantur, magnum principatus attulerunt incrementam: Romanis enim tantus honor pontificis apud eos principes, subjectionem, quam ultro elegerant, gratiorem reddidit, ac sensim peperit regalis sacerdoti potestatem, ejus vestigia in sancto Zacharia, quo auctore Carolina stirps regnavit, perspicua sunt. Etenim Liutprandus, ubi quatuor civitates ab se ablatas restituit, non ut olim Sutrium, Gregorii II tempore, sanctis apostolis « Petro et Paulo; » sed « eidem sancto cum earum habitatoribus redonavit viro: » quod etiam fecit, ut vidimus, de nobilitas consulis prælio captis (sect. 210). Quod sane discrimen alicujus momenti est: neque enim civitates illas, et captivos utrique apostolorum principi, ut Sutrium reddi: neque divo Petro, cui eadem occasione restituta fuerunt patrimonia antiquioris invasionis; neque « sanctæ reipublicæ, » cui Gregorius prædecessor Zacharie Galliesium esse redditam propalam declaravit; sed uni pontifici, alicui plus, quam Ecclesiæ principatum designat, ipsum siquidem principem sanctæ reipublicæ luculenter ostendit. Rem docet scriptor idem apud Anastasium (sect. 216). Cum enim Eutychius exarchus Ravennæ, quæ adhuc parebat imperio, Zacharie ejusdem opera, cum rege Langobardorum transiret de Casena restitutione: Rex « duas partes territorii Casenæ castri ad partem reipublicæ restituit. Tertiam vero partem de eodem castro sub obtenta restituit, iniño constituto, ut usque ad Kalendas Junii, dum ejus missi a regia revertentur urbe, idem castrum et tertiam partem, quam pignoris causa detinebat, parti reipublicæ restitueret. »

XXIII. Hic vero animadvertendum puto, quod æque hallucinanter il, qui reipublicæ nomine imperium significari negant atque isti qui sanctam rempublicam, Romam vident, ejusque ducatum, novo atque tunc temporis minus congruo nomine sacrum Romanum imperium interpretantur. Nam antequam

Exarchatus ipse, et **Pentapolis** sanctæ reipublice **A** **16** per Pippini donationem accederent, nudo reipublicæ nomine eam ditionis imperii partem apud ipsum Anastasium indicari ex nuper laudato loco, compertum est. Reipublicæ pariter nudo nomine paulo antea (sect. 212) ducatum Romanum idem auctor nuncupaverat: « Et fuisset itineris longitudo per circuitum finium reipublice eundem usque ad Bleranam civitatem per partes Sutrinæ civitatis. » Quandoque etiam videbimus in Codice hoc Carolino absolute rempublicam appellari ditionem ecclesiasticam post Exarchatus et Pentapolis accessionem. Nusquam vero Reipublicæ Romanorum, aut sanctæ Reipublicæ nomen, Ecclesiasticæ ditionis proprium, imperio tribui comperitur. Quare inutilis omnino est ea quæsitio nominis, quo absolute adhibito principatus quisque designatur, et cum *Romanorum*, seu *sanctæ* additamento ecclesiasticus, aut pontificius tantummodo definitur. Serio autem reputanda mihi videtur agendi ratio: nam duplex sit restitutio rerum ab uno eodemque rege Langobardorum, uno eodemque Zacharia repetente. Nihilominus quæ multo plures sanctæ reipublicæ juris erant, integræ pontifici restituntur; dux Clusius cum tribus aliis viris illustribus in ejus obsequium mittuntur, qui singularum in possessionem civitatum eundem mittant; nobiles captivi eidem redduntur. E contrario quæ juris erant imperii ex parte tantummodo sunt restitutæ, tertia earum parte retenta pignori ad certum tempus, quoad cum Augusto per legatos de restitutione integra conveniretur. Quis hinc non videt ditionis ecclesiasticæ principem haberi pontificem, et Exarchatus ab Eutychio administrati Constantianum Copronymum?

XXIV. Equidem non ignoro Adrianum pontificem hoc suis litteris (*Conc. Nic. II, act. 2.*) Constantino et Irenæ testatum esse: quod nempe utriusque Gregorii exemplo « Zacharias, et Stephanus, atque Paulus, et item Stephanus prædecessores nostri sancti pontifices sapientium avum et genitorem vestræ serenissimæ tranquillitatis pro statuendis ipsis imaginibus sacris deprecari sunt. » Præterea novi, quod Copronymus, utcumque impius, auditus quæ Zacharias intrepide gesserat pro Exarchatu, Artavasio devicto, ac sede imperii recuperata, « donationem in scriptis de duabus massis, quæ Nymphas et Normias appellantur, juris existentes publici eidem sanctissimo ac beatissimo papæ sanctæ Romanæ Ecclesiæ jure perpetuo direxit possidendas » (*Anast. sect. 220*). Quare et illud affirmare non dubito, quod uterque Gregorius, Zacharias, et Stephanus pontifices ab Adriano memorati ante annum 753 nunquam spem omnem deposuerunt, fore ut Græci resipiscerent, reciperentque populorum voluntate urbem et ejus ducatum, quod toties bello tentarant, **17** sed nequidquam. Interim autem et consensu populorum, et exterorum testimonio principum pontifices, præque iis Zacharias dominabantur in Urbe, et ejus ducatu. Quod cum quinque minimum et viginti annorum spatio fecerint, nec ullus usquam ex Carolinis principibus reperitur, qui hujusmodi dominationis titulum aliquatenus immutaverit: necessario fatendum est, pontifices veros fuisse principes sanctæ reipublicæ potestate eorum sensim confirmata rebus prospere gestis; ita enim cœlitus ordinatum erat.

XXV. Omnia hæc necessario præmitti oportuit hinc Gregorii III litteris; quippe quibus mirum in modum abusi sunt recentiores eruditi, ut falsas opiniones tuerentur. Eos profecto non latuit, documen-

tum aliud non suppetere toto eo temporis spatio quod Pippini donationem prævit, quo pontificiam ordiantur ditionem beneficio regum Franciæ. Quapropter earum uno præsidio utendum erat astruendæ rei. Quid igitur? Claves confessionis mitti solitæ ad viros principes devotionis ergo, in regni symbolum versæ. Legationi, quam præcessisse epistolis non obscura indicia in iisdem sunt, ascriptum consultum Romanorum; consultum ipsum in consulatum transmutatum consulatus in patriciatum. Et quia litteræ ipsæ docent, petita vere opem ex Francia a pontifice, sed minime impetratam; legatio et litteræ tractatusque omnis inter Gregorium et Carolum coarctanda sunt visa in maximas angustias paucorum mensium anni 741, ut Caroli valetudinem secuta mors Octobri mense, impedimento fuisse videatur. Falsa omnia, ut abunde est demonstratum. Ac Francis quidem viris clarissimis Petro de Marca, Cointio, Ruinartio, Pagio veniam aliquam adhibendam esse censuimus, si maximis regum Francorum meritis in Romanam Ecclesiam, istiusmodi etiam voluntatem morte superveniente elusam, reclamante historia, non adjecissent. Nostris vero nuperrimis scriptoribus opiniones aperte falsas foventibus, atque infinita commentatione onerantibus quid melius reponi potest, quam litteræ ipsæ Codicis Carolini, quæ abutuntur?

XXVI. Et vero eadem præteriti non semel anni mentionem faciunt, Langobardos rescisse memorant petitum ex Francia auxilium: neque igitur eæ possunt cum legatione conjungi, neque in mortem recte rejicitur causa opis non allatæ. Inscrubuntur *Carolo subregulo*; sicut aliæ posteriores *Zachariæ Majori domus Pippino*; et aliæ *Stephani II Pippino regi*; tametsi nulla ex sequentibus *patriciatum* silet, postquam idem Stephanus dignitatem illam regi Francorum certo contulit. Ergo patricii dignitas ex interpretatione ærei consulatus educta nugæ sunt. **18** Denique eadem litteræ declarant, claves sancti Petri missas esse instar libelli supplicis, quo petita auxilia velocius, atque efficacius obtineri possent: quare regnum Romæ (exosum semper, atque infaustum nomen) inepte excogitator in sacris clavibus præsertim a Muratorio, qui Codicis Carolini ex recensione Lambecii variantes lectiones evulgans (*Res. Ital. tom. III, part. 2*) pro ea voce *regnum*, legit ediditque *rogam*. Perspicue omnia patebant ex subjectis litteris.

I.

19 • EPISTOLA GREGORII III • PONTIFICIS

* AD CAROLUM MARTELLUM.

(An. Dom. 739, Cod. Car. 1, chron. 1.)

ARGUMENTUM. — Confirmata Romanorum defectione ab impiis Græcis, Langobardi perpetui eorum hostes insolentiores facti. Adversum hos Gregorius III insigni legatione Carolum Martellum movere nititur. Re illi cognita, obtendentes rebellionem ducum Spoleti et Beneventi, amici ac federati principis concessu Romanos affligunt. Pontifex ad Carolum datis litteris Ancardo direptionem et cædium oculato testi, auxilium flagitat, quod per legatos is promiserat; nonnulla eidem committit secreto enarranda: præproperam obtenturus opem, claves Confessionis sancti Petri, supplicis instar libelli, transmittit.

ordine inverso. Idem postea fecit Baron. secundam referens an. 739, n. 6, primam 40, n. 20, Zacagnus eum imitator cod. ms. n. 22, 24. Male omnes. Pagius recte ordinem restituit an. 740, num. 13. At Cointio adhærens utramque ad annum differt 741. Recentiores eruditi omnes eum sequuntur. Cæterum utraque pertinet ad an. 739, quo Baron. secundam retulit. Vide Admonitionem. CXXX.

* Lamb., *Epistola Gregorii papæ ad Carolum Majorem domus, missa pro defensione sanctæ Dei Ecclesiæ.*

† Iniit pontificatum anno Christi 731. Mortuus 741. Exstat apud Baron. tom. IV anno 740, n. 20; et cent. 8 Magdeb. cap. 10. Græts.

‡ Primi omnium Magdeburgenses Centur. 8, cap. 10, utramque Gregorii epistolam typis vulgavit; sed

Domno excellentissimo filio Carolo ^a subregulo **A** Beneventanus. Sed omnia mendacia sunt. Non enim Gregorius papa.

Nimia fluctuamur tribulatione et lacrymæ die noctuque ab oculis nostris non deficiunt, quando conspicimus quotidie, et undique Ecclesiam sanctam Dei a suis, in quibus spes erat vindicandi, destitui filiis. Propterea coarctati dolore in gemitu et luctu consistimus, dum cernimus id, quod modicum remanserat præterito **20** ^b anno, pro subsidio et alimento pauperum Christi seu luminariorum concinnatione, in partibus Ravennatum, nunc gladio et igni cuncta consumi a Luithprando et ^c Hilprando regibus Langobardorum: sed in istis partibus Romanis mittentes plura exercita similia nobis fecerunt et faciunt, et omnes ^d salas sancti Petri destruxerunt, et peculia, quæ remanserant, abstulerunt; et nulla nobis apud te, excellentissime filii, refugium facientibus pervenit hactenus consolatio; sed ut conspicimus, dum indultum a vobis eisdem regibus est motiones faciendi, quod eorum falsa suggestio plusquam nostra veritas apud vos recepta est; et timeamus, ne tibi respiciat ad peccatum; quando nunc, ubi resident ipsi reges, ad exprobrationem nostram ita proferrunt verba, dicentes: Adveniat Carolus, apud quem refugium fecistis, et exercita Francorum, et si valent, adjuvent vos, et eruant de manu nostra.

O quam insanabilis dolor pro his exprobrationibus in nostro retinetur pectore, dum tales ac tanti filii suam spiritualem matrem, sanctam Dei Ecclesiam, ejusque populum peculiarem, non conantur defendere! Potens est, charissime filii, ipse princeps apostolorum, ob a Domino sibi concessam potestatem, defendere domum ^e et populum peculiarem, atque de inimicis dare vindictam: sed fidelium aliorum mentes probat. Non credas, filii, falsidicis suggestionibus ac suasionibus eorumdem regum. Omnia enim falso tibi suggerunt, scribentes circumventiones, quod quasi aliquam culpam commissam habeant [*Lamb. et Gent. add. eis*] eorum duces, id est, Spoletinus et

^a Zacharias infra majorem domus appellat. Recte uterque, nam subreguli dicebantur majores domus sub prima regum Francorum stirpe, quod rerum summa penes eos esset, ut multis prolatis exemplis probat Du Cange Gloss. GENN.

^b Hinc patet, Langobardos anno 738 Ravennatibus **D** damna intulisse: quod Pauli Diaconi historiam hac occasione maxime junam supplet. Ib.

^c Hildebrandus a patre Liutprando in regni consortium vocatus erat ann. 736. Ita Horat. Blanch. ad Paul. Diac. l. vi, c. 35. Murator. Antiquit. Ital. tom. I, ex instrumentis adcomitiss. Matild. spect. in archivo Luccensi. Ib.

^d Pro Salas, male Baron. legit *Scalas*. Salæ enim erant domus, quæ in massis, seu prædiis Ecclesiæ, et hodie domus rusticæ, a colonis inhabitabantur. Ad majora etiam ædificia extendebatur id nomen, ut notat Decangius, qui hunc epistolæ locum non vidit. Estque hoc argumentum evidens, datam epistolam ante invasionem quatuor civitatum in belli exitu an. 759, mense Aug. ind. vii, ut habent omnes Cod. Anastasii tum editi, tum mss., quas certe silentio non præterisset. Ib.

^e *Lamb., per a Domino sibi concessam potestatem*

pro alio (satisfaciat tibi [*Lamb., Gent., te*] veritas, filii) eosdem duces persequuntur capitulo, nisi pro eo, quod **21** noluerunt, ^f præterito anno, de suis partibus, super nos irruere, et sicut illi fecerunt, res sanctorum apostolorum destruere, et peculiarem populum deprædare, ita dicentes ipsi duces: quia contra Ecclesiam sanctam Dei, ejusque populum peculiarem non exercitamus, quoniam et pactum cum eis habemus, et ex ipsa Ecclesia fidem accepimus; ideoque niicro eorum desævrit contra eos. Nam ipsi prædicti duces parati fuerunt et sunt secundum antiquam consuetudinem eis obedire; sed illi retinentes iram, pro eo quod superius diximus, per exquisitam occasionem volentes illos et nos **B** destruere et invadere; ideo utrosque persequentes vestræ bonitati suggerunt falsa, ut et duces illos nobilissimos degradent, et suos ibidem pravos ordinent ^g duces, et multo amplius quotidie, et ex omni parte Dei Ecclesiam expugnent, et res beati Petri principis apostolorum dissipent, atque populum peculiarem captivent.

Tamen ut rei veritas vobis declaretur, Christianissime filii, jubeas, post ipsorum regum ad propria ^h reversionem, tuum fidelissimum missum, qui non a præmiis corrumpatur, dirigere, ut propriis oculis persecutionem nostram, et Dei Ecclesiæ humiliatorem, et ejus rerum desolationem, et peregrinorum lacrymas conspiciat, et tuæ bonitati omnia pandat. Sed hortamur bonitatem tuam coram Domino, et ejus **C** terribili judicio, Christianissime filii, ut propter Dominum et animæ tuæ salutem, subvenias Ecclesiæ sancti Petri, et ejus peculiari populo, eosdemque reges sub nimia celeritate refuses, et a nobis repellas, et jubeas eos ad propria reverti; non despicias deprecationem meam, neque **22** claudas aures tuas a postulatione mea; sic non tibi ipse princeps apostolorum claudat ecclesiæ regna.

ⁱ Conjuro te, in Dominum vivum et verum, et ipsas sacratissimas claves confessionis beati Petri,

suam defendere domum. — *Gent. : operam do sibi concessam potestatem suam defendere domum.*

^f Incursiones utique ac deprædationes in ducatu Romano esse factas an. 758 hinc conjicitur. GENN.

^g Revera Liutprandus ducem Spoleti constituit Hildericum, quem postmodo Trasemundus ope Romanorum ducatu suo recepto extrinxit, ut Paul. Diac. (lib. vi, c. 55) idque mense Decembri an. 759 Anast. in Zachar. Hinc videant Pagii assecclæ, num epistola hæc differri queat ad an. 741. Ib.

^h Quamvis vere adulto, seu mense Maio tum reges ab bella proficisci solerent, ac domum redire Octobri; quod Muratorius demonstrat (*Antiq. Ital. tom. II, diss. 26*), tamen Anastas. docet, Langobardos citius, Augusto videlicet mense, hinc discedere consuevisse. Et infra planum erit, ep. 8, al. iv; Kalendis Januariis ab Haistulpho obsessam urbem. Quare incerta apud Langobardos præliandi principia, incertus finis. Id Romanis certum ex longo tot annorum experimento, quod æstate incursionibus, præliisve ex gentes finem dabant. Ib.

ⁱ Sic ep. xv. *Conjuro te per omnipotentem Deum, et ejus principem apostolorum, et alibi sæpe, ut videbimus. Moris enim erat Romanorum pontificum*

quas vobis ad regnum a dimisimus, ut non proponas A
'Lamb. proponas] amicitiam regum Langobardorum.
amori principis apostolorum, sed velocius et sub
nimia festinatione sentiamus, post Deum, tuam
consolationem, ad nostram defensionem, ut in om-
nibus gentibus declaretur vestra fides, et bonum
nomen: quatenus et nos cum propheta mereamur
dicere: *Exaudiat te Dominus in die tribulationis,*
protegat te nomen Dei Jacob. Harum autem littera-
rum portitor, Anchard vester fidelis, quod oculis
suis vidit, et nos ei injunximus, omnia tuæ benignæ
excellentiæ viva voce enarrabit. Et petimus bonita-
tem tuam coram Deo teste et iudice, ut nimis festi-
nanter nostros lenias dolores, et lætambunda nobis
celeriter mittes [Lamb., mittas] nuntia, ut læti effecti
animo, die noctuque, pro te tuisque fidelibus, coram
sacris sanctorum principum apostolorum Petri et
Pauli Confessionibus Domino fundamus preces.

II.

23 ITEM EPISTOLA GREGORII SECUNDA.

AD CAROLUM MISSA.

*Similiter pro defensione sanctæ Ecclesiæ.**(An. Dom. 739, Cod. Car. II, chron. 2.)*

ARGUMENTUM.—Increbescente Langobardorum rabie,
sancti Petri basilica tunc extramœniana expilata,
obsessæ urbe, iterum auxilium petit a Carolo verbis
liberalioribus, quam factis. Plura item lateri com-
mittit secreto narranda: dissidentia nescia quid
modeste significat.

^b Domino excellentissimo filio Carolo subregulo
Gregorius papa.

utramque conjungere, ut pios reges efficacius mo-
verent. Nam Dei timore, et amore Petri Rippiaus,
et Carolus maxime affliciebantur. Nequidquam Grego-
rius cum majore domus idem præstat. CENN.

^a Vera lectio Codicis Vindobonensis *ad rogum*, ut
notavit Lambecius, seu melius *ad rogum*, ut Genti-
lotus, diuturnis eruditorum concertationibus modum
imponit. Utrumque vocabulum Du Canguio sonat
preces deprecationem. At rogæ exemplum aliud non
profert, præter epist. 91. *al.* 88. hujus Codicis.
Contra, *rogi*, præ aliis multis habet formulas preca-
riarum, et passim in Regula magistri *rogus Dei*. De
roga itaque dabitur res est, præsertim cum Gentilotus
rogum legat et in epist. ead. 88, quod singu-
lare exemplum affertur a Du Canguio. Et liquet, id
nomen apud Anastasium frequens, pro erogatione
tam pontificia quam imperiali adhiberi. Sic Deus-
dedit, Bonifacius V, Severinus et Joannes IV dimise-
runt *omni clero rogam integram* secti 117, 118, 123,
124, et Leo III *rogam in presbyterio maxime ampliavit*.
Factiosi etiam quidam de imperiali erogatione lo-
quentes sect. 121 cum exercitu: *Rogæ vestræ*, in-
quiunt, *quæ ut dominus imperator vobis per vicem man-
davit*. Causas, cur hic Magdeburgenses, et postea
Baronius legerint *ad regnum*, non quaero; nullius
enim momenti est causam erroris nosse, cum ipse
error patet. Miror autem Augustini interpretationem
neglectam esse serm. 22 de ss. qua Petrus ipse vo-
catur *clavis ad regnum*: ita ut nisi etiam cubasset
menda, non aliud regnum intelligi debuerit; quam
cœlestis. Perinde an *roga*, quam Tengnagel: semel;
et Lambecius bis legerunt; rogi significationem præ-
ferat, nihil moror: id mirum in modum doleo, quod
Muratorius an. 1754; hanc Codicem juxta Lambecii
recensionem ediderit: at nihilominus in Annalibus
Luceis, an. 741 et 789; mordicus *ad regnum* susti-
et commentariis oneret: ut argumento perspi-

Ob nimium dolorem cordis et lacrymas, iterata
vice tuæ Excellentiae necessarium duximus. asseben-
dum, confidentes te esse amatorem filium beati Petri
principis apostolorum et nostrum; et quod pro ejus
reverentia, nostris obediatis mandatis, ad defenden-
dam Ecclesiam Dei, et peculiarem populum, qui jam
persecutionem et oppressionem gentis [Lamb. om-
gentis] Langobardorum sufferre non possumus. Omnia
enim luminaria ad [Grets. add. honorem] ipsius
principis apostolorum, et quæ a vestris parentibus, et
a vobis offeruntur, ipsi abstulerunt; et quoniam
ad te, post Dominum, confugium fecimus, præterea
nos ipsi Langobardi in opprobrium habent, et oppri-
munt. Unde et ecclesia sancti Petri deudata est,
et in nimiam desolationem redacta; ^d tamen omnes
nostros dolores ²⁴ subtilius in ore posuimus præ-
senti partitori, tuo fideli, quæ [Cenna., quos] in
auribus tuæ Excellentiae suggerere debeat. Tu autem,
filii, habes cum ipso principe apostolorum, hic et in
futura vita, coram omnipotenti Deo nostro, sicut præ
ejus Ecclesia, et nostra defensione: disponeris et
decertaveris, sub omni velocitate, ut cognoscant
omnes gentes tuam fidem et puritatem, atque amo-
rem, quæ habes erga principem apostolorum beatum
Petrum, et nos, ejusque peculia nera populum zelando
et defendendo: ex hoc enim tibi poteris immortalis
[Lamb., Gent., memorialem] et æternam acquirere
vitam.

^c que falso Romanorum pontificum dominium certum
in dubium revocet.

^b Exstat Cent. Magdeb. 8, cap. 10. GRETS.

^c Si igitur Fredegarii continuatore teste, qui
vovus auditur hac in re, legati Gregorii, novum, atque
inauditum antea, munera pretiosa obtinuerant; eaque
nunc sublata dicuntur ex basilica principis apostolorum:
quænam fides habenda est Ruinartio binas
hasce litteras eadem occasione scriptas esse contenden-
tenti? Quoniam Pagio juxta morem suum definiendi
(an. 741, n. 8.) ubi agit de morte Greg. III, 28 No-
vembri an. 741: *Aliquot ante menses Gregorius duas
legationes in Franciam ad Carolum majorem domus
miserat, binasque ad eundem litteras dederat?* Contra
si cum Anastasio retrahantur litteræ ad an. 739, et
ad præcedentem legatio, nil clarius desiderari potest.
At de his absurde dictum in Admonitione. Parentum
etiam munera hic laudantur, quæ majorum domus
nulla reperiatur: quare Francorum reges Caroli pa-
rentes nuncupari videntur. Nam legimus apud Anast.
(sect. 85) in Vita Hörmsidæ: *Eodem tempore venit
regnum cum gemmis pretiosis a rege Francorum Chlo-
doveo christiano donum beato Petro apostolo. Sig-
berto etiam id testante an. 510: Ipse vero rex misit
Romanam sancto Petro coronam auream cum gemmis,
quæ regnum appellari solet.* CENN.

^d Recte Baron. (739. n. 6) historiam Anastasii
supplens de Langobardorum rebus eo anno gestis
deprecationem hanc comprobat hujus epistolæ testi-
monio. Ib.

^e Silentium nominis mihi persuadet; ut credant
eundem Anchartum: ita ut paucos post dies, ante
ejus discessum expilatio basilicæ facta fuerit. Brevi-
tas litterarum, summa tantum capita leviter tacta,
plura ei secreto commissa: in utraque epistola, non
secus docent:

25 IN S. ZACHARIÆ EPISTOLAM MONITUM.

I. Pontificiæ majestatis argumenta plura exhibuit Zacharias, ut dixi agens de Gregorii litteris. Ex sequenti epistola decretali nil tale suppetit; omnia enim spectant directam pontificis potestatem: et nisi ex allatis Gregorii ejusdem litteris imploratæ Francorum opis testimonium minime dubium haberemus, ad indirectam quod attinet, nullum sanctæ sedi cum Francis negotium intercessisse videretur: tam altum de ea silentium est in hac epistola! Quin etiam indicia plura exstant objectæ spei omnia, quam unum Gregorium vidimus in Francis collocasse. Eodem quippe anno exeunte, quo idem pontifex semel et iterum tentarat animum Caroli Martelli, et Langobardorum furorẽ ab apostolica sede averteret, litteras ad Bonifacium de ecclesiis Germaniæ et Franciæ (invitus arbitrator) ita claudit: « Data IV Kal. Nov. imperante domno piissimo Aug. Leone imperii ejus an. 23, sed et Constantino Magno imp. ejus filio an. 20, ind. 8. (Labbe *Concil.* tom. VI, p. 1475) ». Perinde successor ejus Zacharias epistolis fere omnibus impii Copronymi annos adjungit. Et, quod maxime notandum velim, concilio Romano, quod iste habuit anno 743, hujusmodi epochæ adjicitur: « Factum est hoc concilium anno secundo Artabadi imperatoris, necnon et Liuthprandi regis anno trigesimo secundo ind. 12 f. liciter. »

II. Veritati equidem adversarer, si ex characteribus istis temporum ante excitatam imperatoriam dignitatem in Occidente, aut dominationem Augustorum orientis, quod minus recte ab aliquibus fit, aut Langobardorum jus ullum elicerem in sancta republica, quam pontifex tum temporis moderabatur. Etenim notariorum consuetudini tribuenda potius est appositio temporis, quam certo inde aliquid statuendum de republica. Nihilominus, citra Augustorum annos, quos ascribere moris erat, Artabadi qui dejecto impio Constantino imperium invaserat; et Liuthprandi Langobardorum regis, qui Zachariæ quatuor urbes, et patrimonia aliquot restituerat, sanctaque de republica bene erat meritus, numerari annos videmus: hujus quidem, quia respiratura per eum Italia videbatur; illius vero, quia impietati finem allatum iri credebatur. E contrario Caroli Martelli, ad quem confugere, dura 26 urgente necessitate, oportuit, nullo usquam in monumento reperiuntur notata patriciatus tempora. Quid dico tempora? ne patriciatus quidem mentio ullibi reperitur præterquam in sensu, quo Franci eam dignitatem usurpabant, tanquam ducatu præstantiorem (DuLange V. *Patricif*). Quare Gregorius II an. 724 ante ceptam Græcorum impietatem, *Patricium* appellavit Carolum Martellum (Labbe *Conc.* tom. VI, p. 1447). Eam tamen rem minime omitti decuit, si patricius Romanorum, ut una cum Francis eruditi recentiores tenent, fasset. Ab anno enim 738, cum legatione tentatus est Carolus, ad ejus mortem triennium fore excurreit (quod in paucos menses anni 741 nullo jure contrahi, est demonstratum); præterea Zachariæ sunt anni decem, totaque ea temporis intercapedine et litteræ Gregorii III ad Bonifacium, ac præules Langobardiæ; et Zachariæ plures item litteræ, aliæque non pauca monumenta exstant, præcipue litterarum commercium Bonifacii et Francorum cum Zacharia; neque Caroli Martelli ulla merita memorantur; plurima vero enarrantur damna Francorum ecclesiis illata, quæ aperte pugnare cum iis, quæ de eodem prædicantur.

III. Et vero, ut Baronio aliique assentiam, Carolum defendentibus a sancta illa nota, quam in Bonifacii litteras irreposuisse aiunt; Hincmari (ep. 6, cap. 19) ac prædicti Bonifacii testis oculati verbis fidem no-

gem? Zachariam is monet (*Cod. Bonif.* ep. 132, et Labbe *ubi sup.*, p. 1495) se vocatum a Carolomanno altero ex Martelli filijs, ut maximo vulnere ecclesiis suæ provinciæ inflicto mederetur convocata synodo: « Promisit, inquit, se de ecclesiastica religione, quæ jam longo tempore, id est non minus, quam per 60 vel 70 annos calcata et dissipata fuit, aliquid corrigere, et emendare velle. » Ac paulo infra miseram describens conditionem ecclesiarum, quam Caroli opera subisse illas ait, prosequitur: « Modo autem maxima ex parte per civitates episcopales sedes traditæ sunt, laicis cupidis ad possidendum, vel adulteratis clericis, scortatoribus, et publicanis seculariter ad perfruendum. » Dux synodi Germanica, et Liptinensis, ea de re celebratæ an. 742 et sequenti; necnon Suessionensis in altera regni parte, quam Pippinus Carolomanni frater moderabatur, Bonifacii relationem confirmant. Præcipue autem comprobari illam patebit ex tot capitibus disciplinæ corruptæ, quæ sequenti epistola continentur.

IV. Eam scilicet dedit Zacharias ad Pippinum, episcopos, abbates, et ceteros Francos anno 747 exeunte vel sequentis initio, postquam Carolomannus, nuntium remittens tereno principatu, Romam, 27 venerat, monachumque induerat in Cassinensi cœnobio. Chronologia hanc aliis ejusdem pontificis litteris acceptam referimus. Datæ istæ sunt « Nonis Jan., imperante domno nostro piissimo Aug. Constantino a Deo coronato magno imp., anno 28, imperii ejus an. 6, Ind. 15 », ad Bonifacium, ut præfatam epistolam Pippino, etc., legi curet in synodo. Cumque aliquid discriminis inventiatur in tribus iis characteribus temporis, hinc est, quod Cointius vult datas anno 748, Sirmondus et Pagius 747, verum Cointii potiorẽ sententiã esse, eique adhaerendum putari; quanquam indictio, et annus imperii sextus designent annum 747. Nam Carolomannus Romam venit mense Martio, ut animadvertit Pagius (an. 747, n. 4), seu potius Junio, ut contendit ibidem cl. Mansius, et quidem anno 747, quod constanter tradunt auctores omnes veteres. Cumque epistola Zachariæ uni « Pippino majoridomus in regione Francorum » dirigatur, hinc palam sit Carolomannum dignitati eidem bipertito divise renuntiasse, antequam litteræ darentur ad Pippinum, etc., quæ alteras ad Bonifaciam præcesserunt. Quod si anno 747 ineunte, seu Nonis Januarii utrasque datas esse quis velit, Continuatorẽ Fredegarii et chronologos omnes apud Baronium et Pagium mentitos, rem sane difficilem, demonstrat necesse est. Quamobrem statuendam reor cum Cointio ætatem litterarum anno 748. Hactenus de chronologia, quæ litterarum pars minima est.

V. Quod serio animadverti debet, sex fere annorum spatio uterque Martelli filius sanctissimi viri Bonifacii opera disciplinam pessam datam vix erigere aliquantulum potuerant. Ea propter ut nihil de Martelli laudibus detrahatur, id pro certo habendum est, principem istum Bonifacii ejusdem prædicationi in Germaniæ partibus constanter fuisse sub utroque Gregorio. Quod docent Mundeburgh ac defensionis monumentum, quod Carolus Bonifacium Germaniæ apostolum ubique excipiendum in regno Francorum mandavit missionis initio; et litteræ quas Gregorius II se dedisse « Carolo filio nostro patricio » testatur anno 747, ut prædicationem Bonifacii ab episcopo quodam turbari non sineret (Labbe *Conc.* tom. VII, p. 1446, seq.). Gregorii poriter tertii litteræ sub finem anni 739 uberrime testes sunt, continuati per Carolum studii, atque operæ ut totum Francorum regnum Christi fidem amplecteretur: sic enim Bonifacius gratulatur pontifex: « Quæ innovasti jam de Germa-

mae gentibus, quas sua pietate Deus noster de potestate paganorum liberavit, et ad centum millia animas in sinu matris Ecclesiae tuo conamine et Caroli principis Francorum 28 aggregare dignatus est. At contra nullam Romanæ Ecclesiae opem, utcumque legatione atque iteratis litteris rogatum, afflaturum fuisse historia omnis docet, adversus recentiorum conjecturas et argumenta, quibus nil infirmius in rebus facti: foedere enim cum Langobardis, perpetuisque domi ac foris bellis impediatur, quin faciles præberet aures flagitanti pontifici. Quin etiam vulneribus eorumdem bellorum causa jam antea inflicta Gallicanæ Ecclesiae, novum vulnus, idque acerbius adiecit disciplinam pervertendo, quod sexto post ejus mortem anno maximæ curationis indigens, apostolicæ tandem sedi detectum est.

VI. Opportunum ea quidem remedium attulit. Nam Zacharias Francorum consultationi septem et viginti capitibus conceptæ singillatim respondit auctoritate canonum prolata. Novo is, atque antea inaudito exemplo apud sanctam sedem, cujus erat in more positum scrinia, seu bibliothecam adire, ubi quæstiones hujusmodi ad eandem deferantur, collectione canonum usus est verionis Dionysianæ. Non utique collectione ipsa Dionysiana, sed breviario Cresconii, quod ex Collectione illa coaluerat, Adrianique codicis, ac demum canonis (ut canonum Ecclesiae Romanæ Codex audiebat) fons et origo fuit. Qualis hic canon, seu Codex canonum fuerit, quisve ejus usus, Leo IV, nos edocet (Labbe *Conc. tom. VIII, p. 32*) perspicuis hisce verbis: « De libellis et commentariis aliorum non convenit aliquem judicare, et sanctorum conciliorum canones relinquere, vel Decretalium regulas, id est quæ habentur apud nos simul cum illis in canone, et quibus in omnibus ecclesiasticis judiciis utimur, id est apostolorum, Nicænorum, Ancyranorum, Neocesariensium, Gangrensi-um, Antiochenis, Laodicensium, Chalcedonensium, Sardicensium, Carthagenisium, Africanensium, et cum illis regulæ Romanorum Silvestri, Siricii, Innocentii, Zosimi, Cælestini, Leonis, Gelasii, Hilarii, Symmachi, Simplicii. Isti omnino sunt, per quos judicantur episcopi et per quos episcopi simul et clerici judicantur ».

VII. Hujusmodi canonem esse adhibitum a Zacharia, qui contum fere annis Leone IV præcessit, non contendo. Illud affirmare non dubito, quod Zacharie usus collectionis refertur acceptus, quæ nono demum sæculo in codicem illum canonum evaserat, quem nuper descriptum vidimus. Sirmondi opinionem, qui canones Joannis II, litteris an. 534 suppositos pro veris habuit, eruditosque omnes secum traxit; ita ut passim tribuatur collectionis Dionysianæ usus sanctæ sedi ab ipsa ejusdem origine; Sirmondi opinionem, inquam, neque hujus temporis, 29 neque hujus loci est rejicere. Falsitatem tantummodo patefacere non gravabor, sancta scilicet sedes ante octavam fere sæculum, cum Ecclesiae præerat Zacharias, canones tantum Nicænos et Sardicenses tuebatur, Constantinopolitanos aperte rejiciebat, et siquem ex Chalcedonensibus adhibuit, tres illos tantum adhibuit, qui ante recessum legatorum conditi erant in fine sessionis 6, tametsi ipsi etiam reperiantur inter alios act. 15, quarto nimirum, tertio, et vicesimo loco. De iis luculenter Pelagius II in epistola ad Histros (Labbe *Conc. tom. V, p. 615, 629, seq.*) « In actionis, inquit, sextæ terminum jam canonum norma præstatur, dum illic a principe venerabilibus episcopis dicitur: aliqua sunt capitula, quæ ad honorem vestre reverentiæ vobis reservavimus. . . . Prælibatione itaque sextæ actionis ostenditur, quia jure constitutiones canonum non nisi in septima continentur. . . . Quamvis si solerter aspiciamus, canonum regulas positas non, sicut putatur, in septima, sed intertextas sextæ actioni invenimus. » Quod si animadvertisset Natalis (sec. v, diss. 15, art. 4), haud tribuisset Gelasio vicesimum canonem

Chalcedonensem; eum quippe esse tertium ex propositis a Marciano, probatisque a concilio in fine actionis sextæ deprehendisset.

VIII. Ad Constantinopolitanos vero quod attinet, sanctus Gregorius Pelagii II successor Eulogio Alexandrino, et Anastasio Antiocheno scribit in hanc sententiam (lib. vi, ep. 31): « Canones quidem Constantinopolitani concilii Eudoxianos damnant, sed quis fuerit eorum auctor Eudoxius, non dicunt. Romana autem Ecclesia eosdem canones vel gesta synodi illius hæcenus non habet nec accipit. In hoc autem eandem synodum accepit, quod est per eam contra Macedonium definitum. Reliquas vero hæreses, quæ illic memoratæ sunt ab illis jam patribus damnatas reprobat. » Et cum in synodica ad patriarchas Orientis (lib. 1, ep. 24) quatuor se concilia venerari ait, ut quatuor Evangeliorum libros, continuo subjungit, quatenus hæreses damnarunt: ne quis forsitan suspicaretur, conciliorum acta illum amplecti, quatenus condiderunt canones ambitioni præsulum Constantinopoleos faventes, legatisque sanctæ sedis absentibus. Ita factum putat a Gregorii successoribus pene usque ad finem septimi sæculi: cum religioni haberi ceptum est oecumenicis ex conciliis quidpiam respuere. Id constat ex libro Diurno pontificum (cap. 2, tit. 9): namque indiculum, seu professio Romanæ pontificis, post defunctum Constantinum Pogonatum, sive post annum 685 edita, perspicue docet, acceptum fuisse Romanæ sedi quidquid in conciliis generalibus actum erat: « Sancta quoque universalia 30 concilia Nicænum, Constantinopolitanum, Ephesinum primum, Chalcedonense, et secundum Constantinopolitanum, quod Justiniani piæ memoriæ principis temporibus celebratum est usque ad unum apicem inmutata servare: et una cum eis pari honore et veneratione sanctorum sextum concilium quod nuper Constantino piæ memoriæ principe, Agathone apostolico prædecessore meo convenit, medullitus, et plenius conservare. »

IX. Inversionis causæ non longe petendæ. Tanta rerum inscitia tum temporis fuit in ipsa Urbe, ut præter fidei dogmata, quæ ignorari non poterant, nisi falsa quidem a veris satis secernerentur. Exemplo sunt Marcellini, Silvestri, Xysti et Polychronii acta, de quibus, recte, ni fallor, P. Constantinus (*Pref. ad. lit. Pont. tom. I, pag. 99*): « Non sapiunt, inquit, hæc opuscula Romani hominibus, et ecclesiasticæ disciplinæ doctriua vel mediocriter tincti ingenium, ac stylum, sed neophyti cujusdam Gothi, qui suum in apostolicam sedem studium in declararet, mendacium dicere religioni non habuit. » Ejusmodi vero farraginem tantum habuit Theodoros Cantuariensis episcopus qui sub finem septimi sæculi florebat, ut quædam inde traducere in suum Pœnitentiale non dubitavit, quare Natalis Bedæ auctoritate fratres Theodorum commendans (sec. vii, cap. 4, art. 10), subdit, aliena quædam ab Evangelio et traditione in Pœnitentiale esse. Nihilominus sanctæ ipsi sedi sapiunt: ita ut sanctus Gregorius III suum et ipse pœnitentialem librum conficiens ita monitum voluerit lectorem in præfatione (Labbe *Conc. tom. VI, pag. 1476*): « Ex multis allegariarum floribus, et de magnorum tractatibus, protatisque sermonibus, Patrum dictis, canonumque sententiis, id est Isidori, Augustini, Gregorii, Bedæ, Gelasii, Innocentii, Theodori, Cassiani, Egberti, vel ceterorum, ad opus consacerdotum nostrorum exerpere atque insinual colligere hunc libellum pœnitentialem studuimus. » Quamobrem recte animadvertit Morinus (*De pœnit. lib. vii, c. 1, n. 17*) minime mirandum esse: « si Theodori archiepiscopi viri suo sæculo doctissimi atque propter auctoritatem summi pontificis, a quo consecratus et in Angliam missus fuerat, omnibus acceptissimè liber pœnitentialis brevi tempore universum fere Occidentem pervasit, illumque imitati sint multi alii epi copi

non tantum ipsius penitentialem probantes, sed etiam alios instar illius commodiores, et ampliores componentes.

31 X. Quæ sane animadversio quam vera sit, venerabilis Bedæ liber De Remediis peccatorum, pauloque post Egberti Eboracensis episcopi Penitentialis, alique plures in Galliis, necnon Romanus antiquus apud Canisium, et quem nuper memorabam Gregorii III, Græcis omnes can: nibus redundantes, ac suppositis quandoque rebus respersi, uberrime testantur. En certa ætas collectionis canonum, quam sancta sedes amplexa est: cum enim Græcos canones ubique cognitos vidoret, magnamque eorum segetem Cresconii ex Breviario haberet (qui præsertim per materias digesti, compendium laboris scriuariis, reque acceptissimam pontificibus exhibebant), tunc sensit, facili admodum negotio episcoporum consultationibus responderi posse; nec nisi raro bibliothecæ codices evolvi exinde coepti. Utinam scribendi istud genus minus late pervagatum, aut obtusius minus ingenii lenocinatum esset! Quem enimvero eruditorum latet, Adriano pontifici tributa diu esse octoginta illa capita Angilramni, queis plura continentur ab Ecclesiæ disciplina abhorrentia, non pauca etiam a bonis moribus absona? Baluzii tantum opera compertum tandem est, quis illa congresserit, nam optimis ex codicibus verum auctorem protulit (*Præf. ad Ant. Aug. dialog.*): « Incipiunt capita collecta ex diversis conciliis, sive decretis pontificum Romanorum ab Augilramno Metensi episcopo, et Adriano papæ oblata: » et quidem « XIII kalendas Octob. indict. 9, » seu anno 785, ut est in editis exemplis. Inde autem profluxisse putat Petrus de Marca (*De Concord. sac. et imp.* l. vii, c. 20) Isidori Mercatoris merces, quæ disciplinam peritus eviterunt: quamvis alii sentiant istas capitulis prævisse, nec de ætate quidquam certi audeant definire. Ista vero huc non pertinent: quare ad collectionem canonum revertor, qua primum omnium pontificum usum esse Zachariam contendo.

XI. Pugnantia proferre videar, qui Gregorio III nuper aiebam collectionem ejusmodi fuisse usui; modo Zachariam qui Gregorio successit, alios omnes prævisse contendam. Aliud vero est collectionem probasse, indeque in suos libellos aliquid transtulisse; aliudque de disciplina decernere auctoritate illorum canonum, quod Zacharias fecit his litteris in Franciam missis, novo, ut aiebam, atque antea inaudito exemplo. Hunc secutus est Stephanus II in responsis anno 754 datis, dum erat in Francia (*Labbe, Conc. tom. VI, p. 1650 seq.*); uterque enim collectione vitat contra morem prædecessorum, aliquo tamen non discrimine inter se. Namque ad concilia quod attinet, tam Zacharias quam Stephanus numerandi rationem sequuntur, qua usus est Cresconius, **32** singula nimirum capita cujusvis concilii seorsum recensentes. In decretalibus autem litteris laudandis, tametsi uterque dissidet a Cresconio; Zacharias, ubi (*Cap. 20, seq.*) assert Innocentii decreta 14 et 20, sequi videtur Dionysium: Stephanus vero capita Decretalium profert juxta numerum uniuscujusque epistolæ, ut de conciliis est dicendum; non enim decretalia uniuscujusque pontificis cum Zacharia, sed capita cujusvis epistolæ, ejus nomen etiam enuntians, cui scripta unaquæque fuit, diligenter enumerat. Id autem inde factum puta, quod Breviarium Cresconii capitibus trecentis constans, ad singula capita plures, paucioresve canones titulosque Decretalium epistolarum alios tempore alio latos indicabat, qua re ad quamvis questionem solvendam nihil accommodatius; at indicatos canones, titulosque Decretalium aliunde pertere oportuit. Hinc est quod Zacharias Dionysiana ex collectione sumpsisse videtur canones, et decreta, quippe qua usus erat Cresconius; at Stephanus canones inde tantum decerpisse.

XII. Quamvis autem hæc testimonia valde per-

spicua sint versionis Dionysiana: apud sanctam sedem: non utique intra ejus collectionis limites circariendum est jus vetus sanctæ Romane Ecclesiæ, quod tantopere Justellus, et præ aliis Natalis contendunt, suppositos illos canones Joannis II litteris, Sirmondo auspice, obviis ulnis amplectentes. Nam, præterquam quod nemo ex Joannis successoribus Dionysiana versione usus est, ita ut Gregorius III in laudato Penitentiali sancti Isidori Hispalensis versionem adhibuerit (ipsa eadem est quam Mercator usurpavit), sanctus Zacharias, qui primus Dionysiana versione acceptor fuit, et ipsa in epistola ad Francos collectionis limites excessit, et in concilio Romano (*Labbe, Conc. tom. VI, p. 1549*) decreto inhæsit Gregorii II, de gradibus agrationum, quod et successores fecisse constat late extra collectionem vagantes per omnium decreta pontificum, quorum tam modicam partem Dionysius collegit. Itaque, nisi veritati adversari quis velit, illud fateatur necesse est, quod ante conditam collectionem propriam, quæ Canon dicebatur, nulli alii collectioni se obligavit sancta sedes; tametsi Cresconiano Breviario duce quæcumque in sacra bibliotheca erant, oblata occasione adirentur, adeoque Dionysiana collectio potissimum tereretur. Post Zachariam vero tempora certis limitibus circariis copisise judicium ecclesiastica, cæteraque ad disciplinam et mores attinentia non est dubium, quoad canon ipse prodiiit.

XIII. Et vero Stephanus III anno 769 in concilio Romano ita sanxit: « Non amplius suscipiantur apostolorum canonum prolata **33** per sanctum Clementem, nisi quinquaginta capita, quæ suscipit sancta Dei catholica Romana Ecclesia. » Itaque sancta sedes quinquaginta illis apud Dionysium, et Cresconium selectis jam insueverat: cum Zacharias ante annos duos et viginti uti illis coeperat. Adrianus postmodo successor Stephani non modo canonum illorum quinquaginta, sed orientalium omnium conciliorum, quæ in collectione sunt, præter generalia, compendiarium explicationem canonum tradidit Carolo Magno, ut ad reformandam in Galliis disciplinam illa uteretur. Quamobrem collectos eos canones non amplius aversabatur sancta sedes. Hac autem super compendiarium traditionem canonum, quam Pagi, Labbeus, Basnagius mutilam esse decernunt, nec Adriano tribuendam existimant, nonnulla breviter animadverti oportet, quæ integram illam esse demonstrant, atque Adriano vindicent contra eorum sententiam præcipitem.

XIV. Ac primo canones apostolorum 45 esse videntur, quia vicesimus primus tres simul conflatos continet 21, 22, 23, vicesimus quintus duos 27, 28, totidemque tricesimus quartus 37, 38, ac denique tricesimus septimus tres 41, 42, 43, ita ut uno plures videantur; at quintus et quadragesimus in duos divisus ad unitatem reducendus est, sic totos quinquaginta habebimus. Neocesariensis quindecim videntur, quia secundus bipartito dividitur. Perinde Laodicensis 35 cum sequenti in unum revocati 59 Laodicensis efficiunt. Antiocheni pariter 25 erunt, modo decimus et undecimus simul conflati secerantur. Operosior res est in Africanis: etenim post canonem 49 sequitur 60 et 99 cum sequenti conjungitur, perveniturque ad num. 105, cum centum tantummodo esse debeant Africani canones, quos 55 Carthaginenses præeunt, juxta Breviarium Cresconii; quo haud dubie Adrianum esse usum demonstrant et divisio hæc 33 Carthaginensium ab Africanis centum, qui Dionysio tanquam Africanis omnes continuata serie 133 numerantur, et concilia Græca unumquodque suam aciem ducentia. Nihilominus ex decem iis qui videntur deesse, ne unus quidem desideratur in Cresconii Breviario.

XV. Etenim nonus decimus de visitatione provinciarum peculiari Africæ; 49 de manumissionibus in Ecclesia celebrandis cum imperatoris venia; 51 de idolorum reliquiis extirpandis; et 75 qui duorum

conciliorum initium est contra Donatistas, et contra Pelagii, et Cœlestii hæresim; quatuor isti, qui Dionysio sunt 52, 82, 84, 108, tanquam inutiles a Cresconio omittuntur, quare et Adrianus eos deserit, hac tantum in re ab illo recedens, quod numerandi ordinem prosequitur, **34** ubi prædictos canones omittit, ne manca videatur series, numeratque quinque suprema capita, quæ a Cresconio non recensentur. Ita novem his capitibus addendo centesimum, quod Cresconius fecit ex 99 in duas partes diviso, ut videre est Breviarii cap. 287 (*Bibl. vet. Jur.* tom. I, pag. 108, append.), lacuna illa numerorum decem explebitur. Et est notandum cum Labbeo (*Conc.* tom. II, pag. 1669) quod in cod. Vat. n. 4929, ad centesimum caput hæc leguntur: « Hoc capitulum Aurelii cum subscriptionibus episcoporum in canone apostolici Romæ non habetur ». Quæ mirum in modum comprobant, perinde Adrianum, ac Zachariam Cresconiana collectione, seu Breviario usum esse, non Dionysiana, cujus tantum versio idcirco adhibetur, quia Cresconius inde hausit suum indicem, et anonymus, qui canones integros apposuit, indidem eos decerpit.

XVI. Quid dicam de duplici eorum hallucinatione, dum alio capite mutilum dicitant Adriani codicem: quod nimirum initio canonum Carthaginensium legunt: « Deinde etiam 20 capitulis Nicæni concilii recitata, ut superius descripta inveniuntur, communi decreto statuerunt capita 33 quæ sequuntur? » Estne hoc de monumentis veterum recte judicare? Compendium, id est eorum quæ præverunt centum capita in Africano concilio ex variis synodis recitata, quæque apud Labbeum audiunt; concilium Carthaginense vi in decem capita distributum, et apud Justellum tam in collectione Dionysiana, quam in codice Africano, citra ullam divisionem in plura vel pauciora capita locum tenent præfationis: tametsi actio prima concilii Africani revera sit. Eadem fere verba Justellus refert citatis locis, quæ Adrianus exscripsit, et tam Dionysiana collectio quam codex Africanus, quem Adrianus secutus est, habent: « statuta quoque Nicæni concilii in 20 capitulis similiter recitata sunt, sicut in superioribus inveniuntur adscripta. Deinde quæ in conciliis Africanis promulgata sunt, actis præsentibus inserta noscuntur. » Quamobrem mentio illa Nicænorum canonum ad Africanas synodes refertur, non vero ad Adriani edicem, qui proinde hoc capite mutilum injuria dicitur. Quid enimvero Nicæni huc canones advocandi sunt, si Adrianus Chalcedonenses quoque inde abstulit, unoque in codice œcumenica sex concilia dedit Carolo, quorum veluti appendicem esse voluit has Græcas regulas simul cum Africanis ab eo descriptis, mutatis, et emendatis, ut prostant? Nonne satis perspicue rem docet in præfatione? Quin etiam monendos episcopos ita censuit: « Sed in his omnibus illa sequi debemus **35** quæcunque a Nicæno concilio, et a sancta atque apostolica Ecclesia Romana non discrepare videmus. »

XVII. Postrema hæc demonstrant quam inepte collectio Dionysiana ascribitur sanctæ sedi usque ab initio sexti sæculi: dum Adrianus de ubique jam receptis iisdem regulis seu canonibus, qui suis etiam prædecessoribus Zachariæ et Stephano II usui fuerant (Canones præcipue apostolorum quinquaginta a Stephano III probati erant in conc. Lat.), tanta cum circumspectione loquitur. Attamen eorum nonnullus pro summa auctoritate correxerat, ut patet. Canon, exempli gratia, apostolorum 27, lectoribus et cantoribus nubendi facultatem impertitur. Adrianus autem scripsit: « Quod lectoribus tantum liceat matrimonium contrahere. » Can. apost. 46 absolute prohibet baptismum hæreticorum ab episcopis, presbyteris, diaconis comprobari. Adrianus explicat: « Episcopus, presbyter baptismum hæreticorum non in nomine Trinitatis baptizantium suscipiens datur. » Canon Ancyranus 9 diaconis matrimonium

permittit, si ordinationis tempore continere non posse dixerint. Adrianus emendat: « Diaconi incontinentes deponantur. » Can. Neocæs. 4 gratiæ divini concupiscentiam non consummatam tribuit. Contra Adrianus: « Gratiæ divini non impetur, si desiderata libido non perlicitur. » Can. Antioch. 10 chorepiscopis permittit ut ordinem lectores, subdiaconos et exorcistas. Adrianus: « Chorepiscopi ordines inferiores usque ad subdiaconatum dare non possunt. » Eiusdem concilii 12 de episcopis et clericis post iteratum iudicium iterum ad imperatorem confugientibus repellendis, sic Adrianus recte, et juxta Ecclesiæ regulas: « Clerici damnati si imperatorem adierint, nunquam restituantur. » Quintusdecimus ejusdem concilii canon apostolicæ sedi aperte contrarius omnino omittitur numero tantum apposito. Hic autem expendendi Adriani codicis finem facio; nam hucusque allata hallucinationem eorum patefaciunt, qui Compendii volunt auctorem quemdam alium; Adrianum vero canones totos expansos tribuisse Carolo: quasi vero emendationes, ac variationes ejusmodi ab alio quam a pontifice potuissent fieri.

XVIII. Ad canonem quintum decimum quod attinet, silentio præterire non debeo, cur illum Adrianus omnino omiserit. Appellationibus ad sanctam sedem ille scilicet adversatur, quibus nulla Occidentalis Ecclesiæ pars, ne Africa quidem, post agnitos Sardicenses canones, refragabatur jam inde a quinto Ecclesiæ sæculo. Jam vero canon iste ipse, cujus Adrianus ne verbum quidem pronuntiat, una cum quarto ejusdem **36** concilii, et duobus apostolorum dolo malo est subjectus epistolæ Joannis II in causa Contumeliosi Regiensis episcopi; eamque ex variis codicibus inconstanter istas merces exhibentibus, præcipue ex uno Rhemensi Sirmondus in lucem protulit, tanto cum successu, ut Justellus Cassio ori auctoritate, et hujus epistolæ, collectionem Dionysianam ab ipsa origine receptam velit ab apostolica sede (*Præf. ad Cod. univ. Eccl.* p. 19). Deinde sequitur: « Atque hæc est prima et antiquissima decretalium pontificum collectio, quæ Liber Decretorum dicta est a Zacharia papa, epistola ad Pippinum, etc. » Postremo ex decretalibus, et canonibus (memorata editione a Wendelstino facta Moguntiae an. 1525, aliaque Lutetiæ Parisiorum) decernit: « Atque ipse est codex canonum, qui ab Adriano I papa Carolo Magno regi Romæ oblati est anno 805 (erat tum pontifex Leo III, qui ante annos decem Adriano successerat) ad usum Ecclesiarum Occidentalium..... Atque hi sunt canones et decreta, quibus in iudiciis ecclesiasticis Romana usa est Ecclesia, ut testatur Leo IV papa, qui concilia ipsa et pontificum decreta, quæ hoc codice Romano continebantur, recenset. » Iam ignotæ suppositionis a viro doctissimo Sirmondo evulgatæ pessimo publico, unico præsidio fultus vir æque doctissimus Christophorus Justellus Natalem secum traxit, minoresque alios: et uno verbo jus apostolicæ sedis super levissimo isto fundamento collocavit, plaudentibus cæteris.

XIX. Jam dixi controversiam ejusmodi nec loco nec tempori convenire: fundamentum tantummodo diruendum suscepti, quod mihi videor perfecisse. Cæterum parum scite Justellus Cassiodori auctoritate nititur ut sanctæ sedi tribuat collectionem Dionysianam in iudiciis. Cassiodorus enim (tam longe est, ut naturam illam ei collectioni ascribat) qui Dionysio familiarissime usus erat, ejus virtutibus, atque exemplis, fortasse etiam consiliis motus monasterium in suo fundo prope Schylaciæ in ulteriori Calabria oppidum condidit, vitamque monasticam et ipse est amplexus. Ea occasione collectionem Dionysianam transcribi fecit suisque monachis legendam suscit; quod ut efficacius faceret, Romæ etiam passim legi testatus est. Verba ipsa ejus proferam, ne veritati videar fucum facere (*De Divin. lect.* cap. 23): « Petrus a Stephano episcopo Salunitano ex Græcis

exemplaribus canones ecclesiasticos moribus suis, ut erat planus atque disertus, magna eloquentiâ luce composuit, quos hodie usu celeberrimo Ecclesia Romana complectitur. Hos etiam oportet vos assidue legere, ne videamini tam **37** salutare ecclesiasticas regulas culpabiliter ignorare. Dogmaticum hic, sive moralem librum animis, Christianorum informandis ad catholicam disciplinam, qualis tunc credebatur, a Cassiodoro describi comperimus est: quamvis alium finem sibi proposuerit Dionysius, Salonitanum nempe episcopum instituendum ad ecclesiasticas regulas tum quæ in conciliis decretæ fuerant, tum quæ minus certæ apud nonnullos erant in pretio, ut idem testatur in præfatione. Apostolicæ autem sedi, quæ regulas, seu canones illos nonnisi post duo secula amplecti cœpit, neque Dionysius, neque Cassiodorus fuisse usui affirmant, aut affirmare possunt. Falso igitur jus vetus in ea collectione statuitur.

XX. Nec prætereundum quod Cassiodorus de canonibus tantum agit: decretales quippe epistolas constat, a Dionysio postea collectas, ut Juliano presbyteri cardinali morem gereret, cujus maxima cura erat quæ ad ecclesiasticam disciplinam pertinent inquirere, quod Dionysius idem testatur. Quæ vero est ejusmodi collectio, privata auctoritate facta, sacræque bibliothecæ foris minime excussis? Exstant inde scilicet præcipuæ sancti Leonis epistolæ ad episcopos, et principes conscriptæ anno 449, in magna ea commotione totius Orientis ob hæresim Eutycheis, inque iis duæ celebres ad Flavianum, octava et decima omnium celeberrimæ de qua concilium sub Gelasio ita decrevit non multo ante Dionysii adventum Romam: « Cujus textum quispiam si usque ad unum iota disputaverit, et non eam in omnibus venerabiliter receperit, anathema sit. » (Labbe, *Concil.* tom. IV, pag. 1265). De Siricii, Innocentii, Gelasii (cujus nonam tantummodo collector novit) decretalibus litteris a collectione exsulantibus nihil dico. Unum id tacere non possum, quod quæ ad astruenda fidei dogmata, ad Romani pontificis potestatem, ad Ecclesiæ universæ regimen et ad potissima disciplinæ momenta pertinent, ea omnia a collectione absunt, ut sedulo eam expendenti palam fiet. Quare doctissimos illos viros Justellum et cæteros collectionum ingenium ac finem assecutos non esse vix crediderim. De ingenio quippe luculenter Cresconius Liberino episcopo, ubi ait Ferrandum quem ipse sequitur, « Inductorum, quorum est maxima multitudo, in eodem opere studium probatur, ut ita dixerim, sequestrasse..... ea condiscere valentibus et volentibus dubitationis ambagem auferre, ut eorum plena instructio non ex difficultate scriptoris, sed ex desidia jam dependeat lectoris..... probabili examinatione consilietur, utrum ex severitate, an ex lenitate suum animum debeat moderari *Bibl. vet. J.*, tom. I, p. 456). »

38 XXI. Ex quibus non obscure patet, collectiones omnes usque ad octavum Ecclesiæ sæculum (nam Cresconius in septimi extremo scribebat) tam quæ generales erant canonum, quam quæ penitentiales tantam continebant, publicam utilitatem spectasse, ac proinde illarum finem fuisse instructionem cleri, et quorumcumque fidelium. Cujus rei locupletissimum habemus testem Martinum Bracarensem, qui ad suam collectionem, præ aliis hæc præfatur: Propterea in ipsis canonibus aliqua simplicioribus videntur obscura: ideo visum est, ut cum omni diligentia et ea quæ per translatos obscurius dicta sunt, et ea quæ per scriptores sunt immutata, simplicius et emendatius restaurarem. Id primum observans, ut illa quæ ad episcopos, vel universum clerum pertinet, in parte conscripta sint: similiter et quæ ad laicos pertinent, simul sint adumata: ut de quo capitulo scire aliquis voluerit, possit celerius invenire (Labbe, *Conc.* tom. VI, p. 1381). Hæc profecto causa est cur nullam canonum collectionem sanctæ sedi oblatam videre erit. Non enim

A hujusmodi rivulis indigebat, cui fontes ipsi præsto erant in sacra bibliotheca, quos in omnibus causis eam adiisse per suos scrinariis comperit erit, modo, recentiorum disputationibus omissis, diligenter consulantur concilia, epistolæ pontificiæ, et cætera monumenta vetera, quæ typis mandata exstant. Et Christophorus Justellus, eumque secuti tot alii, juris licet peritissimi, haud morati esse videntur: quippe qui unum sibi proposuerunt, ut præpropere suum codicem canonum appingentes sanctæ sedi, jus hujus vetus stabilirent, unde novum admodum discrepare ostenderent.

XXII. Utinam barbaries per Italiam longe lateque effusa Romana etiam non hebetasset ingenia! Non enim scrinariis, tædio forsitan laboris, ni fallor, compendiarium illam viam a Gregorio etiam III monstratam, proposuissent Zachariæ, quam postmodum Stephanus et successores terere non dubitarunt. Haud dubie mos antiquus bibliothecam consulendi in desuetudinem sensim non abisset; ita ut sæculi unius spatio Canon, seu Codex canonum a Leone IV laudatus, ut supra aiebam, in episcoporum causis, rebusque ad disciplinam pertinentibus fere unus esset usui: et, quod magis dolendum, Joannes VIII, nono sæculo declinante, constitutione nimis effusa sanxit, Anastasio teste (*Pref. in Conc. Nic.* II), ut canones et decreta omnia acciperentur quæ fidei, moribus, sanctæque sedis institutis minime adversarentur. Verba ipsa bibliothecarii pontificem alloquentis proferam: « Apostolatus vestro decernente, non solum illos solos 50 canones Ecclesia recipit, sed et omnes eorum, **39** utpote Spiritus sancti, tubarum, quin et omnium omnino probabilium Patrum, et sanctorum conciliorum regulas et institutiones admittit illas duntaxat, quæ nec recte fidei, nec prohibis moribus obstant, sed nec sedis Romanæ decretis ad modicum quid resultant. » Quamvis enim suppositæ istæ merces in Canonem relatæ nunquam fuerint ab apostolica sede, usus tamen earum permissus altissimum vulnus disciplinæ infixit, quod ferreo sæculo decimo exputruit, nec nisi post diuturna remedia cicatricem obduxit. Arsam præterea dedit Petro de Marca et Natali, ut tam multa de jure veteri et novo extra aleam disputarent. Quorum omnium fons est epistola hæc Zachariæ, quam modo subjiciam omnium oculis.

XXIII. Ex brevibus eidem notis appositis plura iis suppetent, quæ mihi visa sunt præmonenda. Duo hic adficiam, quorum unum patefacit Collectionis usum apostolicæ sedis decretis adversantia suppeditasse: alterum vero opinionis Sirmondi falsitatem magis magisque ostendit. Primo igitur Franci rogant cap. 11: « Qui clerici etiam ab uxoriis abstinere debeant? » Reponit Zacharias auctoritate can. Afr. 37: « Episcopos, presbyteros, diaconos debere continere, alios non cogi. » Id vero cum decreto sancti Gregorii pugnat, qui exeunte sexto sæculo continentiam injunxerat etiam subdiaconis per totum Occidentem. D En verba ejus Venantio Lunensi episcopo rescribentis (lib. IV, ep. 16, 17): « Subdiaconi quoque, quos similis culpa constringit, ab officio suo irrevocabili- ter depositi, inter laicos communionem accipiant. » Item metropolitæ Mediolanensi: « similiter etiam et tres subdiaconos, quos fraternitas vestra lapsos innotuit, a suo semper vacare, ac decernimus privatos esse officio: quibus nihil aliud quam inter laicos sacra est præbenda communio. » Pugnantiam hujusmodi conciliat Thomassinus (*Benef.* l. XI, c. 63, n. 10) aiens, post annos 150, Gregorii decretum adhuc vacillasse, et parum constanter servatum esse. At bona cum ejus venia non vacillabat decretum; inducta collectio hujusmodi contraria decreta suppeditabat. Et nisi etiam ipse Sirmondo habuisset fidem, rem novam a Zacharia proferri sensisset apostolicæ sedi contrariam, quia primus deseruit viam a prædecessoribus tritam. Perinde esse video de can. apost. 27, reposito consultationi 18. « Qui clerici

uxores sortiri debeant, » ab Ecclesiæ enim Romanæ disciplina abhorret.

XXIV. Alterum caput, unde supposito patet subjectorum canonum epistolæ Joannis II est responsio ad consultat. 2. « De episcopis presbyteris, 40 diaconibus damnatis, » quæ cum causa Contineliوسي convenit. Zacharias enim reponit unicuique canonem apostolor. 29, omissis cæteris. Si autem Joannes anno 534 antequam Italiam barbaries invaderet, duos apostolorum canones, totidem Antiochenos adiciens, horum postremum, qui est 15 contra appellationes ad sanctam sedem, adhibere non esset veritus, quidni Zacharias, barbarie jam undique effusa, qui præterea canones alios sanctæ sedi contrarios se adhibuisse non sensit, aut hunc, aut ex aliis aliquem in causa eadem attulit? Cum præsertim Cresconio duce Dionysianam percurreret collectionem? Quia scilicet tam in contumeliosi persimili causa, quam hac in consultatione, Antiocheni canones abs re erant, et solum ad iustorum molimina accommodati, cujus patria et ætas quæri debent in provinciis Rhemensi, et Moguntina post Ludovici Pii exactionem: occurrunt enim cum Hincmaro episcopi alii plures appellationum osores. Sed de his alibi clarius. Audiatur nunc Zacharias ipse singillatim probans quæ hucusque sunt dicta.

III.

41 ITEM EPISTOLA a ZACHARIÆ PAPÆ

AD DOMNUM PIPPINUM MISSA,

Quæ prætitulata est sub majorum domus nomine, eo quod nondum in regis dignitate esset elevatus, una cum capitulis suis consultis; etiam [Lamb., Gent., a jam] dicto domno Pippino, vel sacerdotibus in partibus Franciæ, qualiter respondendum, scripsit jam dictus pontifex.

[Ann. Dom. 748, Cod. Can. v, chron. 3.]

ARGUMENTUM. — Consultationi Pippini principis, et Francorum capitulis septem et viginti ecclesiæ illius pessumdatae depravatam disciplinam, presulumque et cleri inscitiam patefacienti, singillatim respondet novo exemplo per canones versionis Dionysianæ juxta Breviar. Cresconii, antiquo sanctæ sedis more collectiones canonum aversantis non penitus derelicto.

» Domno excellentissimo atque Christianissimo Pippino majori domus, seu dilectissimis nostris universis episcopis ecclesiarum, et religiosis abbatibus, atque cunctis Dominum timentibus principibus, in regione Francorum constitutis, Zacharias episcopus sanctæ Dei catholicæ et apostolicæ Romanæ Ecclesiæ in Domino salutem; gratia vobis et pax a Deo Patre omnipotente, et Domino Jesu Christo unico Filio ejus, et ab Spiritu sancto ministretur c.

Gaudio magno gaudemus in Domino, addiscentes

a Pontifex creatus anno salutis 741, obiit 752. GREYS.

b Ætas bujus epistolæ figenda cum Cointio an. 748, nisi forte sub finem 747 data fuit. Nam Pagii contrariæ opinio, datam nimirum Januar. mense 747, corrumpit ex ipsa inscriptione ad Pippinum, penes quem summa rerum erat. Nam Carolomannus eod. an. 747 per Zachariæ manus monachum induerat, ut habent Annal. Fulden. Baron. eam refert ad an. 744, et ibi pag. n. 3, Cointium nequidquam arguit. Mansius (ad pag. 747, n. 2.) conjectura ex documentis assequitur Carolomannum ex Francia profectum esse post diem 6, Jun. CENN.

c Ex. lat. tom. IX Bar., an. 744, et Cent. 8, c. 10. Ib.

A per relationem sublimissimi et a Deo servati prædicti filii nostri Pippini vestram omnium bonam conversationem, et quod in bonis et Deo placitis dispositionibus, unanimes atque cooperatores estis. Ita [Lamb. add. ut] et Ecclesiæ Dei et venerabilia loca per universam vestram provinciam 42 sita, atque earum præsules sacerdotes et religiosi abbates, ut concedet, in sancto habitu et conversatione sacerdotali conservetis [Lamb., conversetis], vacantes orationibus, insistentes precibus ad implorandam divinam potentiam, et coelitus victoriam tribuendam adversus paganos [Lamb., Gent., paganos] et infideles d gentes propugnatoribus vestris. Etenim vobis in vera confessione et simplici corde ad Dominum accedentibus, sicut Moyses, ille amicus Dei, orando pugnabat B (Exod. xvii), et Jesu Nave [Baron. et Centur., et Jonathas] cum populo Israel bella Domini præliando, vincebat, ita et vos agere oportet, charissimi mihi, ut sitis adjuvatores populo vestro orando, et bonis actibus inherendo, declinantes a curis et negotiis sæcularibus. Scriptum est enim: *Vacate et videte, quoniam suavis est Dominus (Psal. xlv)*. Et iterum: *Accedite ad eum, et illuminamini, et vultus vestri non erubescant (Ps. xxxiii)*.

Principes et sæculares homines atque bellatores convenit curam habere et sollicitudinem contra inimicorum astutiam, et provinciæ defensionem; præsulibus vero, sacerdotibus atque Dei servis pertinet salutaribus consiliis et orationibus vacare, ut vobis orantibus, et illis bellantibus, Deo præstante, provincia salva persistat, fiatque vobis in salutem, laudem et mercedem perpetuam. Ex hoc quippe præsulatus vester apparebit in sanctitate, et principatus dilecti filii nostri Pippini approbabit [Gent., approbabitur] per subjectorum potestatem et bonum dispositum. Itaque ut flagitavit a nobis, cum vestro consulti, superius effatus filius noster Pippinus, ut de omnibus capitulis, quibus innotuit, responsum demus, in quantum Domino dante valemus, de unoquoque capitulo inferius conscriptum, juxta quod a sanctis Patribus traditum habemus, et sacrorum canonum sanxit auctoritas e, etiam et nos quod Deo inspirante apostolica auctoritate decernere potuimus, mandavimus in responsis.

D 43 Primum capitulum: « Quomodo honorari debeat metropolitani episcopus a chorepiscopis et parochialibus presbyteris. » In canone sanctorum apostolorum capitulo tricesimo quinto scriptum est: « Epi-

d Saxones puta continuis bellis petitos, quod pontifex et sanctus Bonif. litteris (Codd. Bonif.) et Carolomanni viva voce probe norat: hi enim pagani erant et infideles.

e In speculis a Deo constituti, ut vigilantie nostræ diligentiam comprobantes, et quæ coercenda sunt rescemus, et quæ observanda sunt sanciamus; aiebat Cælestinus episcopus Viennens. et Narbonen. [cp. xi]. Ita nunc Zachar. omnibus episcopis Franciæ; summa enim Petri successorum auctoritas nullis canonum et decretorum collectionibus præscribitur; quibus, tametsi utitur brevitate ergo, de suo tamen opportune addit, quæ Franciæ tum temporis erant opus, ut videbimus.

scopos gentium singularum scire convenit quis inter eos primus habeatur, quem velut caput existiment, et nihil amplius, præter ejus conscientiam, gerant; cum illi soli singula [*Lamb., Gent.,* quam illa sola singula], quæ parochiæ propriæ, et villis quæ sub ea [*Lamb. add. sunt*], competant; sed nec ille præter omnium conscientiam faciat aliquid. Sic enim unanimitas erit, et glorificabitur Deus per Christum in Spiritu sancto. »

Item in canone Antiocheni concilii capitulo nono continet [*Lamb., Gent.,* continetur] ita: « Per singulas regiones episcopos convenit nosse metropolitanum episcopum totius provinciæ sollicitudinem gerere, propter quod ad metropolim omnes undique qui negotia videntur habere concurrent [*Lamb., concurrere debent*]; unde placuit eum et honore præcellere, et nihil amplius, præter eum, cæteros episcopos agere, secundum antiquam a Patribus nostris regulam constitutam, nisi ea tantum quæ ad suam diocesim pertinent possessionesque subjectas. Unusquisque enim episcopus habeat suæ parochiæ potestatem, ut regat juxta reverentiam singulis competentem, et providentiam gerat omnis possessionis quæ sub omni [*Lamb. add. ejus*] est potestate. Item, ut presbyteros et diaconos ordinet; et singula suo judicio comprehendat. Amplius autem nil agere tentet præter antistitem metropolitanum. Nec metropolitanus aliquid gerat, sine cæterorum sacerdotum consilio. »

Item ex libro Decretorum beati Leonis papæ capitulo 32 continetur: « Igitur secundum sanctorum Patrum canones Spiritu Dei conditos, et totius mundi reverentia consecratos, metropolitanos singularum provinciarum episcopos, quibus ex delegatione nostra fraternitatis tuæ cura, prætenditur, jus traditæ ubi antiquitus dignitatis intemeratum habere decernimus, ita ut a regulis præstitutis nulla aut negligentia, aut præsumptione discedant, aut in habitu, aut in ingressu 44 sanctitatis. » Nam et nos ab apostolica auctoritate subjungimus ut episcopus juxta dignitatem suam instrumentis utatur; simili modo presbyteri

^a *Gent. habet: antefatum metropolitanum. Nec metropolitanus gerat; et monet vocem aliquid aliam manu, ut videre est, et recentiori atramento interpositum esse.*

^b Verba hæc: *aut in habitu, aut in ingressu sanctitatis, non leguntur in Leonis epist. (84, cap. 2).* In iis, quæ mox decernit notandum quod octavo etiam sæculo monachismus erat uniformis, et vitæ genere distinguebatur a clero, Holsten. (*Ad Cod. Reg. præf. c. 3*), quamquam eod. tempore sancti Bonifacii opera ordo sancti Benedicti propagaretur in Francorum regno. Præterea notandum parochos in suburbiis constitutos appellari presbyteros cardinales, communi olim nomine episcoporum, presbyterorum, diaconorum, qui alicui addebantur ecclesiæ. Quæ ex consuetudine nominis, officii similitudinem parum scire aliqui deducunt in sanctæ Romanæ Ecclesiæ cardinalibus.

^c De chorepiscopis uberrime Thomassin (*De Benef. 1, n. c. 1*). Responsio pontificis ad hoc primum caput aptissima: nam de metropolitani præstantia alios inter episcopos auctoritate canonum et decretorum loquitur, et chorepiscoporum munia patefacit; sic arrogantiam chorepiscoporum illudit. Si siqui-

cardinales, et qui [*Lamb., Gent.,* et si] monachica vita velle habeant vivendi, plebi quidem sibi subjectæ præclariori veste induti debitum prædicationis persolvant, et in secreto propositum servent sui cordis; ut qui videt in abscondito Deus, reddat illis in palam. Scriptum quippe est: *Quæ dicitis in cordibus vestris, et in cubilibus vestris compungimini (Ps. iv).* Non enim nos honor commendat vestium, sed splendor animarum.

Monachi vero lanea indumenta, juxta normam et regulam monachicæ disciplinæ, atque traditionem sanctorum probabiliū Patrum, sine intermissione utantur. Si enim abrenuntiantes ea quæ sæculi sunt, tota se Deo intentione contulerunt, de omnibus licitis [*Lamb., Gent.,* illicitis] debent abstinere, ut quantum corpori suo sustinuerint laborem, tantum remunerationis præmium a Deo percipere mereantur. Apostolis quippe divinum datum est mandatum, duas tunicas non habendi (*Matth. x*). Tunicas dixit Christus, utique laneas, non lineas; qui ergo obedierit Dominico præcepto, bonis actibus inhærens, habebit vitam æternam.

Item ex canone Antiocheni concilii capitulo decimo, de his qui vocantur chorepiscopi decretum est: « Qui in vicis, vel possessionibus chorepiscopi nominantur, quamvis manus impositionem episcoporum perceperint, et ut episcopi consecrati sint, tamen sanctæ synodo placuit, ut modum proprium recognoscant, et gubernent subjectas sibi ecclesias, earumque moderamine curaque contenti sint; ordinent 45 etiam lectores, et subdiaconos, atque exorcistas, quibus promotiones istæ sufficiant. Nec presbyterum vero, nec diaconum audeant ordinare præter civitatis episcopum, cui ipse cum possessione subjectus est. Si quis autem transgredi statuta tentaverit, depositus, quo utebatur honore privetur. Chorepiscopum vero civitatis episcopus ordinet, cui ille subjectus est. »

Secundo capitulo de episcopis presbyteris, et diaconibus damnatis, quo pristinum officium usurpare

dem cum aliud non essent quam vicarii foranei episcoporum, his dignitate pares esse ambiebant: idcirco quærent quomodo metropolis debeat honorare. Procedente tempore eo usque petulantia eorum crevit, ut Leo III et Carolus Magnus hunc hierarchiæ ordinem in Francia extinguere necesse habuerint. (*Vide Capitular. lib. vi, cap. 119; lib. vii, cap. 187, 325, 328*) presbyteros etiam et diaconos ordinare præsumperant (*Labbe, Concilior. tom. VII. p. 1169 seqq.*). De iisdem iterum sermo est infra, cap. 4.

^d Sanctus Cyprianus (ep. 68) episcopus lapsos ait ad penitentiam quidem posse admitti, ab ordinatione autem cleri, atque sacerdotali honore prohiberi. Sanctus Basil. (can. 51): *Canones indefinite ediderunt, unam in eos qui lapsi sunt penam decerni jubentes: a ministerio scilicet motionem.* Hieronymus (*Adv. Jovin. lib. 1*): *Non posse esse episcopum qui in episcopatu filios faciat: alioquin, etc.* Præterea Siricius ad Himer., c. 7; sanctus Innocentius ad Victricium cap. 9, ad Exsuperium c. 1, et Leo Magnus epist. ad Rusticum cap. 2, suppeditassent quæ tempori magis congrua erant, nisi hac nova via incedere maluisset.

non debeant: Ex libro Canonum sanctorum apostolorum capitulo vicesimo nono dictum est: « Si quis episcopus aut diaconus depositus juste super certis criminibus, ausus fuerit attrahere ministerium dudum sibi commissum, hic ab Ecclesia penitus abscondatur. »

Tertium capitulum de presbyteris ^a superveniens [Greta., superbientibus] ex concilio Carthaginense capite undecimo: « Si quis presbyter contra episcopum suum inflatus schisma fecerit, anathema sit. Ab universis episcopis dictum est ^b: Si quis presbyter a praeposito suo correptus fuerit, debet utique apud vicinos episcopos conqueri, ut ab ipsis ejus causa possit audiri, ac per ipsos suo episcopo reconciliari; quod nisi fecerit, sed superbia, quod absit, inflatus, secernendo se ab episcopi sui communiione subluserit, ac separatim cum aliquibus [Lamb. add. schisma] faciens, sacrificium Deo obtulerit, anathema habeatur, et locum amittat. Si querimoniam justam adversus episcopum non habuerit, inquirendum erit. »

Quartum capitulum de presbyteris agrorum, quam obedientiam debeant exhibere episcopis et presbyteris cardinalibus ex concilio Neocæsariensi capitulo 13 ita continetur: « Presbyteri ruri et in ecclesia ^c civitatis, episcopo praesente, vel presbyteris urbis ^d ipsius, offerre non possunt, nec panem sanctificationem dare calicemque porrigere. Si vero absentes hi fuerint, et ad dandam orationem vocentur, soli dare debeant. Chorepiscopi quoque ad exemplum quidem et formam septuaginta videtur esse [Lamb., Gent., videntur esse]; ut quod ministraverunt ^d propter studium quod erga pauperes exhibent, honorentur. »

Quintum capitulum de monachis, id est, ancillis Dei, de quibus flagitatum est, si liceat eas ad missarum solemnias, aut sabbato sancto publice lectiones legere, et ad missas psallere, aut alleluia, vel responsorium. De his in libro Decretorum beati Gelasii papæ cap. 23 ^e destinatum est: *Quod nefas sit feminas*

^a Capitular. (lib. 1, c. 37) et Labbæi (Concil. tom. VII, p. 978) hoc caput ita conceptum videtur: *ut nullus presbyter contra suum episcopum superbire audeat*. Neque undecimum duntaxat can. Carthag. invenies, sed et decimum, et apostolor. 52.

^b Lamb. habet: *dictum est anathema*. Post verba *dictum est*, ait Gentilotus, sequitur in ms., ad marg. quidem, si non eadem, saltem antiquissima manu scriptum, *anathema sit*.

^c Lamb. et Gent.: *presbyteri ruri in ecclesia*; a Tengenagelio emendatum esse ruri et admonet Gentilotus.

^d Lambecius legit *ut comministri autem*, ut est in versione Dionysiana: cum autem Tengenag. et Gentilot. nihil mutant, ita esse in cod. ms. tenendum est.

^e Mendosus numerus: nam vel Dionysio, qui hanc unam in suam collect. retulit, est cap. 26. Huc respexit Constant. (Rom. Pont. ep. tom. I, p. 85) licet Bonifacio Mogunt. tribuat interrogationem. Certe hac Zachariæ auctoritate decretum Soteri tributum de monachis, nomine tum ignoto, quod item Bonifacio I ascribitur, utriusque in lib. Pontificali, evertit: se nil antiquius nosse aieni can. 44 Laodic. *Quod non oporteat mulieres ingredi ad altare*. Vide plura

sacris altaribus ministrare, vel aliquid ex his, quæ virorum sunt officii deputata, præsumere. « Nihilominus impatienter audivimus, tantum divinarum rerum subliisse despectum ^f ut femine sacris altaribus ministrare firmentur, cunctaque quæ non nisi virorum famulatu deputata [Lamb. add. sunt], sexum, cui non competit, exhibere; nisi quod omnium delictorum, quæ singulatim perstrinximus, noxiorum reatus [Lamb., Gent., reatus omnis et crimen] eos respicit sacerdotes, qui vel ista committunt, vel committentes minime publicando pravis excessibus se favere significant. »

Sextum capitulum de viduis, si possint in propriis habitaculis suis salvare animas. Item ex eodem libro, cap. 21, ita continetur: ^g *Ut viduæ ^h non violentur a pontificibus, et si professam continentiam, proposito mutato, calcaverint, ipsæ per [Gent., pro] se rationem Deo pro suis sint actibus reddituræ.* « Nam de viduis sine ulla benedictione ⁱ velandis superius latius, duximus disserendum, quæ si propria voluntate professam primi conjugii castitatem, mutabili mente calcaverint, periculi ejus intererit, quali Deum debeat satisfactione placare. Sicut enim si se forsitan continere non poterat secundum Apostolum, nullatenus nubere vetabatur: sic habitam secundum deliberationem ⁱ, promissam Deo pudicitiam fidem debuit custodire. Nos autem nullum talibus laqueum debemus injicere: sed solum adhortationes præmii sempiterni, pœnasque proponere divini judicii, ut nostra sit absoluta conscientia, et illarum pro se rationem Deo reddat intentio. »

Septimum capitulum de laico pellente suam conjugem, ex canone sanctorum apostolorum cap. 48 i. « Si quis laicus uxorem propriam pellens, alteram vel ab alio dimissam duxerit, communionem privetur. »

Octavum capitulum de presbyteris et diaconibus, qui se a ministerio ecclesiastico subtrahunt, et seorsum collectas faciunt, ex canone Antiocheni concilii

ap. eumd. cit. I. Alia tamen est Francor. quæstio; alia pontificis responsio.

^f Gent. dicit Tengenagelium. correxisse *tantam rerum sub... despectum* ponendo *rasura tantum divinarum rerum subiisse*.

^g Alia et hic quæstio, alia solutio: propius rem attingit Nicolaus I (Resp. 87 ad Bulg.). Viduas enim cogendas non esse aieni ad ingrediendum monast. Sciendum est, prosequitur, quoniam *aliæ sunt virtutes sine quibus ad vitam ingredi non possumus, aliæ vero sunt, quæ non nisi a sponsore requiruntur*.

^h Sic habet Tengenagelium qui verba a pontificibus, quæ in manuscripto desunt, apposuit. Lamb. legit: *non velentur, et...; Gent., violentur*.

ⁱ Lamb., Gent., Bar.: *sic habita secum deliberatione*.

^j Erat concil. Agathen. can. 25, maxime ad rem faciens. Erat præterea Innoc. epist. ad Exuperium, quæ etiam exstat in collectione Dionysiana, ubi præ aliis Evang. verba afferuntur: *Qui dimiserit uxorem suam, et duxerit aliam, mæchatur; similiter et qui dimissam duxerit, mæchatur*. Item can. Afric. 102, seu Milev. II, c. 17, nisi libuisset Græcis regulis adherere.

cap. 5 promulgatum est : « Si quis presbyter aut diaconus episcopum proprium contempnente ab Ecclesia aequestraverit, et seorsum colligens altare constituat, et commoenti episcopo non acquieverit, nec consentire vel obedire voluerit semel et iterum convocanti, hic damnetur omnimodo, nec ultra remedium consequatur, quia [Lamb. et Gent. add. suam] recipere non potest dignitatem; quod si ecclesiam turbare et sollicitare persistit, tanquam seditiosus per potestates exteras opprimatur. »

Nonum capitulum de clericis et monachis non manentibus in suo proposito, quod interrogatum est, in canone Chalcedonensi cap. 7 decretum est : « Qui semel in clero deputati sunt, aut monachorum vitam expetiverunt, statuimus neque ad militiam, neque ad dignitatem aliquam venire mundanam, aut hoc tentantes, et non agentes poenitentiam, quo minus redire debeant, ad id, quod propter Deum primitus elegerant, anathematizari. »

Decimum capitulum de clericis, qui sunt in ptochiis [hospitatibus], monasteriis, atque martyriis, ex canone Chalcedonensi concilii cap. 9 [Lamb., 8] ita decretum est : « Clerici, qui praeficiuntur ptochiis, vel ordinantur in monasteriis, et basilicis martyrum, in episcoporum qui in unaquaque civitate sunt, secundum sanctorum Patrum traditiones, potestate permaneant. Nec per contumaciam ab episcopo suo desinant; qui vero audeat evertere huiusmodi formam quocumque modo, nec proprio subjiciuntur episcopo, siquidem clerici sunt, canonum correptionibus subiacent; si vero laici vel monachi fuerint, communione priventur. »

Undecimum capitulum, qui clerici etiam ab uxoribus abstinere debeant, ex concilio Africano cap. 37 ita continetur : « Praeterea, cum de quorundam clericorum, quamvis erga uxores proprias incontinentia referretur, placuit episcopos et presbyteros seu diaconos, secundum propria statuta, etiam ab uxoribus continere; quod nisi fecerint, ab ecclesiastico removeantur officio : ceteros autem clericos ad id non cogi, sed secundum uniuscujusque ecclesiae consuetudinem observari debere. »

^a Lamb., cum manere debeant; Tengn. commonere debeant correxerit ponendo quominus redire, et apposuit ad id quod deerat.

^b Xenodochia, seu hospitalia sunt pauperum seniorum, cujusmodi est insigne sancti Michaelis ad Ripam Tiberis Innocentii XII liberalitate excitatum. Pelagium quoque II narrat liber Pontific. domum suam convertisse in ptochium.

^c Dixi in admon. ad hanc epist. hunc canonem traditioni et decretis apostol. sedis adversari. Eam consule (pag. 39). Iis, quæ de Gregorio dixi, adde hæc pauca sancti Leonis ad Anastas. Thessalon. (ep. 84, c. 4). « Ad exhibendam perfectæ continentiae puritatem nec subdiaconibus quidem connubium carnale conceditur : ut et qui habent, sint tanquam non habentes (I Cor. vii), et qui non habent, permaneant singulares. Quod si in hoc ordine, qui quartus a capite est, dignum est custodiri; quanto magis in primo, aut secundo, vel tertio servandum est? »

^d Siricius epist. ad Himer. (cap. 15) monachos morum gravitate, et vitæ ac fidei institutione sancta

Duodecimum capitulum, de his, qui uxores aut viros dimittunt, ut sic maneant, ex concilio supra-scripto Africano, cap. 69, ita continetur : « Placuit, ut secundum evangelicam et apostolicam disciplinam, neque dimissus ab uxore, neque dimissa a marito, alteri conjungantur; sed ita maneant, aut sibi invicem reconcilientur; quod si contempserint, ad poenitentiam redigantur. »

⁴⁹ Decimum tertium capitulum. Inquisitum est, quod monachus, si clericus factus fuerit, quid agi [Bar., agere] debeat. Ex decreto beati Innocentii papæ cap. 17, continetur : « De monachis qui diu morantur in monasteriis, et postea ad clericatus ordinem pervenerint [Lamb. add. statuimus], non debere eos a proprio proposito deviare; aut enim, sicut in monasterio fuit, et quod diu servavit, in meliori gradu positus, amittere non debet; aut si corruptus [Lamb., Gent., hic et infra, correptus], postea baptizatus, et in monasterio sedens ad clericatus ordinem accedere voluerit, uxorem omnino habere non poterit, quia nec benedici cum sponsa potest, jam antea corruptus; quæ forma servatur in clericis, maxime cum vetus regula hoc habeat, ut quisque corruptus baptizatus, clericus esse voluisset, sponderet se uxorem omnino non ducere. »

Decimum quartum cap. Quod presbyteri, aut diaconi, si in aliquo crimine prolapsi fuerint, non possint per manus impositionem poenitentiae remedium consequi. In decreto beati Leonis papæ, cap. 16, decretum est ita : « Alienum est a consuetudine ecclesiastica, ut qui presbyterali honore, aut diaconii gradu fuerint consecrati, hi pro crimine aliquo suo per manus impositionem remedium accipiant poenitendi; quod sine dubio ex apostolica traditione descendit, secundum quod scriptum est : Sacerdos si peccaverit, quis orabit pro illo? Unde huiusmodi lapsis ad promerendum misericordiam Dei secreta [Lamb., privata; Gent., probata] est expetenda secessio, ubi illis satisfactio fuerit digna, sed [Lamb., si fuerit digna, sit] etiam fructuosa. »

⁵⁰ Decimum quintum cap. pro eo quod interrogatum est de laicis qui ecclesias in suis proprietatibus commendatos, ad cleri officia promovendos decreverat. Quæritur hic post ejusmodi promotionem quid agendum eis sit? Plena tunc esset responsio, si decretorum Zosimi cap. primum esset additum, quo statuitur monachos ad episcopale culmen pervenire posse per gradus exorcistæ, acolyti, subdiaconi, diaconi, ac presbyteri (Ad Ezech. cap. 4). Inde autem Constantio (l. cit., p. 970) novum suppetit argumentum adversus constitutum Silvestri, quo ostiarius gradibus præpropere accensetur.

^e Ead. epist. (cap. 14) Siricius cleri omnis exemplo usus erat ad removendos laicos a clericatus honore : « Sicut poenitentiam agere cuiquam non conceditur clericorum, ita et post poenitentiam et reconciliationem nulli unquam laico liceat honorem clericatus adipisci. » Ante Leonem concil. Carthag. v can. 11, de presbyteris et diaconis idem sanxerat. Cum autem is canon a cod. Afric. absit, Cresconium latuit, quo duce utitur Zacharias. Hanc disciplinam cleri generalem ad solos diaconos et presbyteros reductam, videsis ap. Constant (cit. l., p. 636).

bus construunt, quis ipsos [*Lamb., Gent., ipsas*] debeat regere, aut gubernare. « A sanctis Patribus ita statutum est, et in præceptis apostolicis continetur. Juxta petitoris imploratum, ut si in quolibet fundo cujuscumque juris oratorium sive basilica fuerit constructa, pro ejus devotione in honorem cujuscumque sancti, in cujus episcopi parochia fuerit fundatum oratorium aut basilica, percepta primitus donatione legitima, id est præstantem [*Lamb., Bar., præstante*] tot, gestisque municipalibus allegatis, prædictum oratorium per missas publicas solemniter consecrabis, ita ut in eodem loco nec futuris temporibus baptisteria construantur, nec presbyter constituitur cardinalis; sed et si missas ibi facere [*Lamb., Gent., si missus sibi forte*] maluerit, ab episcopo noverit presbyterum, postulandum; quatenus nihil tale a quolibet alio sacerdote nullatenus [*Lamb., ullatenus*] resistatur, nisi ab episcopo fuerit ordinatum ^a. »

Sextum decimum capitulum de clericis qui proprias ecclesias relinquunt, quid de eis agi debeat, ex canone sanctorum apostolorum, cap. 15, ita continetur: « Si quis presbyter, aut diaconus, aut quilibet de numero clericorum relinquens propriam parochiam pergat ad alienam, et omnino presbyter declinans [*Lamb., omnino declinans præter*] episcopi sui conscientiam in aliena parochia commoretur, hunc alterius ministrare non patimur, præcipue si vocatus ab episcopo redire contempserit, in sua inquietudine perseverans. Tamen tanquam laicus ibi communicet ^b. »

^a A Collectione recedit hoc cap. suorumque prædecessorum decretis insistit. Sanctus Greg. Magnus ad Benenatum episc. Fundarit. (lib. vii, ep. 85), ad Decium episc. Lilybetan. (l. viii, ep. 63) et ad Passivum episc. Firman. (lib. xi, ep. 20) luculenter hac de re. Binas Pelagii I litteras quinquaginta fere annis antiquiores profert Holsten. (*Coll. Rom. part. 1, p. 234 seq.*) ex collectione card. Deusdedit, queis eadem formulæ continentur. Zachariæ autem avo liber Diurnus Romæ. Pont. suppeditabat formulam (*Garner. cap. 5, tit. 3 et seq.*); et sanctorum Patrum decreta hic laudata haud suppetebant ex Diurno. Plura ex iis sunt ap. Gratianum (*dist. 1, de Consecr.*), spuria tamen nonnulla certis in crinista, que ab eruditis secerni facile possunt. Mahill., *Mus. Ital. tom. II* (*Comm. præv. p. xix*), ex Gregorii epistolis quinque omnino capita educit: 1, ut nullum corpus ibi sit humatum quod Zachariæ præterit, tanquam abs re; 2, ut dos sufficiens assignetur; 3, ut nullum loci baptisterium constituitur; 4, ut nullus ibidem presbyter incardinetur; 5, ut nulla in eo fiant missæ publicæ, sed presbyter ab episcopo postuletur pro missæ celebratione. Eadem hic, præter primum, numerantur.

^b Domi querenda erat responsio. Eorum siquidem majores (*Conc. Arel. an. 514, can. 21*) una cum aliis episcopis decreverant: « De presbyteris, aut diaconibus qui solent dimittere loca sua in quibus ordinati sunt, et ad alia loca se transferunt, placuit, ut eis locis ministrent, quibus præfixi sunt. Quod si relictis locis suis ad alium se locum transferre voluerint, deponantur. » Perinde concil. Arel. II (*can. 23*). Vide Nicænos canones 15 et 16, et Gelas. decret. 23.

^c *Lamb., in eodem canone sanctorum apostolorum, cap. 16.*

^d Laudati canones Nicæni, et Gelasii decretum (*ep. 9, c. 23*) huc etiam spectant.

51 Decimum septimum capitulum. Item pro episcopis, qui alterius clericos susceperint, ut excommunicentur, in eodem concilio cap. 16 ^c, continetur: Episcopus vero, apud quem memoratus esse consiterit, contra eos decretam cessationem pro nihilo reputans, tanquam clericos forte susceperit, velut magister inquietudinis communionem privetur ^d. »

Decimum octavum capitulum, qui clerici uxores sortiri debeant in 27 ^e cap. canonum sanctorum apostolorum decretum est: « Innuptis autem, qui ad clerum proveci sunt, præcipimus, ut si voluerint, uxores accipiant, sed lectores cantoresque tantummodo ^e. »

Nonum decimum capitulum, ut nullus presbyter aut diaconus sine commendatitiis epistolis suscipiatur, in eodem canone sanctorum apostolorum [*Lamb. add. cap. 34*] continetur: « Nullus episcoporum peregrinorum, aut presbyterorum, seu diaconorum sine commendatitiis suscipiatur epistolis; et cum scripta detulerint, discutiantur attentius, et ita suscipiantur, si prædicatores pietatis exstiterint. Sin minus, neque necessaria subministrentur eis, et ad communionem nullatenus admittantur, quia a surreptione multa proveniunt ^e. »

52 Vicesimum capitulum de virginibus velatis, si deviaerint, quid de illis agendum sit: in libro Decretorum beati Innocentii papæ, cap. 14 [*Lamb., 19*], assertum est: « Quæ Christo spirititaliter nubunt, et a sacerdote velantur, si postea vel publice nupsent, vel se clanculo corruerint, non eas admittendas

^c *In 2 et 7, sic et Cent.*

^d Hic canon ab Ecclesiæ Romanæ disciplina abhorret, tum quia cantores inter ordinum gradus non novit, tum quia varios ecclesiarum mores in Occidente esse non ignorabat, ad cleri minoris conjugia quod attinet. In Gallia præsertim Agathense concil. (*can. 39*). « Presbyteri, ait, diacones, subdiacones, vel deinceps, quibus ducendi uxores licentia non est, etiam alienarum nuptiarum vitent convivia. » Vide Thomassin. (l. 1, 2, c. 62) qui minoribus etiam clericis interdicti nuptiis, post ordinationem inde colligit. Erat præterea concil. Chalced. (*can. 14*) haud generalem statuens disciplinam, et psalmistas habens, juxta Dionysian. versionem, pro cantores, quod nomen Rom. Ecclesiam minus decebat: « Quoniam in quibusdam provinciis concessum est lectoribus et psalmistis uxores ducere. »

^e Canones Laodiceni 41 et 42, Antioch. 7, nimia brevitate laborant, idcirco Apostolor. 34 reponitur, licet questioni minus aptum. Chalcedonen. etiam 13 clerum omnem amplectitur. Aliis aptior ad Francorum quæsitæ erat can. Agathen. 52: « Presbytero, aut diacono, vel clerico sine antistitis sui epistolis ambulanti communionem nullus impendat. » Non enim de episcopis quærebant, qui sine metropolitani formata ab ecclesiis suis discedere non poterant: « Nullus episcoporum naviget sine formata primatis (Cod. Can. Afr. 56). Sed de presbyteris ^e et diaconis, qui a suo episcopo accipere debebant formatas (can. Afr. 106), tametsi Antioch. concil. (can. 8) etiam chorepiscopis hanc facultatem præbeat. In Gallis ex Zosimi privilegio (*ep. 1, c. 1*) Arelatensis metropolitæ erat, formatas « ex quolibet Galliar. parte sub quolibet ecclesiastico gradu » discedentibus concedere. At Zachariæ temporibus Gallicanæ Ecclesiæ status nullus fere erat, antiquatæ metropoles, disciplina omnino pessumdata.

esse ad agenda[m] p[œ]nitentiam, nisi is cui se conjunxerant, de mundo recesserit; si enim de hominibus hæc ratio custoditur, quæcunque, vivente viro, alteri nupserit, habeatur adultera, nec ei agendi p[œ]nitentiam licentia concedatur, nisi unus ex his fuerit defunctus: quanto magis de illa tenenda est, quæ ante immortalis se sponso conjunxerat, et postea humanas ad nuptias migravit *.)

Vicesimum primum capitulum, idem de non velatis virginibus, si deviaverint, in eodem libro 20 cap. continetur: « Hæc vero, quæ nondum sacro velamine tectæ, tamen in proposito virginali semper se simulaverunt permanere, licet velatæ non fuerint, si forte nupserint, his agenda aliquando tempore p[œ]nitentia est, quia sponsio ejus Domino tenebatur ^b. Si enim inter homines solet bonæ fidei contractus nulla ratione dissolvi, quanto magis ista pollicitatio, quam cum Deo pepigit, solvi sine vindicta non poterit. Nam si apostolus Paulus, quæ a proposito viduitatis discesserant, dixit eas habere *damnationem, quia primam fidem irritam fecerunt*; quanto potius virgines, quæ prioris promissionis fidem frangere sunt conatæ? Hæc itaque, fratres charissimi ^c, si plena vigilantia fuerint ab omnibus Dei sacerdotibus observata, cessabit ambitio, iniquitas superata calcabitur, veritas spirituali fervore flagrabit, pax prædicata labiis cum voluntate animi concordabit. Implebitur edictum Apostoli, ut unanimes, unum sentientes, permaneamus in Christo, nihil per contentionem ⁵³ nobis, neque per inanem gloriam vindicantes, non hominibus, sed Deo nostro Salvatore placentes. »

Vicesimum secundum capitulum de his quæ duobus fratribus nupserint, vel qui duas sorores uxores acceperint in concilio Neocæsariense cap. 2, continetur: « Mulier, si duobus fratribus nupserit, abjiciatur usque

* Sanctus Leo epist. ad Rusticum (cap. 15): « Ambigi vero non potest crimen magnum admitti, ubi et propositum deseritur, et consecratio violatur. Nam si humana pacta non possunt impune calcari, quid eos manebit, qui corruerint foedera divini sacramenti? » Nullum tamen remedium offert, ut Innoc. Vide sancti Basil. can. 48.

^b Lamb., quia sponsio earum a Domino tenebatur. Bar. et Cent.: quia sponsione ejusmodi tenebatur.

^c Innocentius, qui Victorio scribebat, ait: Frater charissime; sed Zacharias, qui plures alloquitur, ac sua facit Innocentii verba, Fratres chariss. Notatu dignum, quod concil. Turonense II, an. 567 celebratum, utrumque caput expressit (can. 20) ex sententia papæ Innoc. ad Victoric. episc. Rothom. Dionysianum quippe collectionem Gallia ignorabat: deinde subdit: « Quis sacerdotum contra decreta talia, quæ a sede apostolica processerunt, agere præsumat? » Sic tum venerabantur, ut æquum erat, decreta pontificum Romanorum.

^d Sic etiam Bar. et Cent.; in ipso concilio est: *Fructum p[œ]nitentiæ consequatur*. Lamb., *in vita consequatur*; et addit: *quod si defecerit mulier, aut vir in talibus nuptiis, difficilis erit p[œ]nitentia in vita permanenti*.

* Tanta in re præter Græcas regulas apostolicæ auctoritatis præsidio nititur. Greg. II et III decreta probat, et explicat. Gregorius enim II ad tempus, et terroris amovendi causa (res erat de Germanis nuper conversis) ita Bonifacium per litteras affatus

A ad mortem: verumtamen in exitu, propter misericordiam, si promiserit quod facta incolumis, hujus conjunctionis vincula dissolvat, fructum p[œ]nitentiæ in vita permanenti ^d. Nos autem, gratia divina suffragante, juxta prædecessorum et antecessorum pontificum decreta, multo amplius confirmantes dicimus, ut dum usque sese generatio cognoverit, juxta ritum et normam Christianitatis, et religionem Romanorum non copulentur conjugii. Sed nec spiritalem, id est, commatrem, aut filiam, quod absit, quis ducat temerario ausu uxorem; est namque nefas et perniciosum peccatum coram Deo et angelis ejus; in tantum enim grave est, ut nullus sanctorum Patrum, neque sacrarum synodorum assertiones [*Lamb., nullis assertionibus*], vel etiam in imperialibus ^B legibus quispiam judicatus sit; sed terribile Dei judicium metuentes siluerunt sententiam dare ^e.

Vicesimum tertium capitulum de his qui homicidium sponte perpetraverunt, in vicesimo primo capitulo Ancyran concilii continetur: « Qui voluntarie homicidium fecerint, p[œ]nitentiæ se submittant; perfectionem vero circa vitæ exitum consequantur. »

⁵⁴ Vicesimum quartum capitulum, item de his qui homicidium non sponte perpetraverunt; in eodem Canone cap. 22. [*Bar., 25*] continetur: « De homicidiis non sponte commissis, prior quidem definitio post septem annorum p[œ]nitentiam, perfectionem consequi præcepit; secunda vero, quinquennii tempus ex-
plere. »

^C Vicesimum quintum capitulum de his qui adulteras habent uxores, vel si ipsi adulteri comprobantur. In concilio Ancyrano c. 19 continetur: « Si cujus uxor adulterata fuerit, vel si ipse adulterium commiserit? Septem annorum p[œ]nitentia oportet eum perfectionem consequi secundum pristinos gradus ^f. »

erat: « Dicimus, quod oportuerat quidem, quandiu se agnoscent affinitate propinquos ad hujus copule non accedere societatem. Sed quia temperantia magis, et præsertim in tam barbara gente plus placet quam districtio censure, concedendum est, ut post quartam generationem jungantur. » Contra Gregorius III sua in decretali epistola ad eundem Bonifacium cap. 5, ita decreverat: « Progeniti vero suam unumquemque usque ad septimam generationem observare decrevimus (Labbe, *Concil. tom. VI, pag. 1448, 1469*). » Postremum hoc decretum Zacharias ante annos quinque in concilio Rom. confirmaverat, anno 743 (*Ibid., pag. 1549*). De Gregorii autem II epistola, « neque hoc silendum est, inquit, quod in Germaniæ partibus ita diu vulgatum est, quod quidem in archivo nostræ sanctæ Ecclesiæ scriptum minime reperimus; ipsis tamen asserentibus hominibus de Germaniæ partibus didicimus, quod Lonæ recordationis sanctus Gregorius papa dum eorum ad religionem Christianitatis divina gratia illustraret, licentiam illis dedisset in quarta se copulare generatione, sed dum rudes erant, et invitandi ad fidem, quanquam minime scriptum, ut dictum est, reperimus, credere non ambigimus. » In hanc sententiam pro summa auctoritate loquitur, affinitatis etiam, et cognationum gradus, quos ipse in laudato concilio, post Gregorium III, recensuerat confirmans.

^f Exsuperio in eadem fere causa consulenti Innoc. (cap. 4) reposuerat communionem privandos: « Mu-

Vicesimum sextum cap. de monachis et virginibus A propositum non servantibus in libro Decretorum beati Syricii papæ cap. 6 continetur : « Præterea monachorum quosdam, atque monacharum, abjecto proposito sanctitatis, in tantam protestaris demersos esse lasciviam, ut prius clanculo, vel sub monasteriorum prætextu illicita ac sacrilega se contagione miscerint ; postea vero in abruptum conscientiæ desperationem perducti, de illicitis complexibus libere filios procrearent, quod et publicæ leges, et ecclesiastica jura condemnant : has igitur impudicas detestabilesque personas a monasteriorum cœtu, electorumque [Lamb., ecclesiarumque] conventibus eliminandas esse mandamus, quatenus retrusæ in ergastulis, tantum facinus continua lamentatione deflentes purificato possint pœnitudinis igne decoquere, ut eis, vel ad mortem saltim solius misericordiæ intuitu, per communionis gratiam, possit indulgentia subvenire a. »

55 Vigesimum septimum cap. de his quæ non coacte, sed voluntate propria virginitatis propositum susceperunt, quod delinquant cum nupserint, etsi nondum fuerint consecratæ ; in libro Decretorum beati Leonis papæ, cap. 28 [Lamb., 27] continetur. « Puellæ quæ non parentum coactæ imperio, sed spontaneo judicio virginitatis propositum atque habitum susceperunt, si postea nuptias eligunt, prævaricantur et jam, si [Id., etiam si] nondum eis gratia consecrationis accessit, cujus utique non fraudarentur munere, si in proposito permanerent b. »

Hæc itaque, charissimi nobis, et dilectissimi, quæ

heribus, prodito earum crimine, communio denegatur. Virorum autem latente commisso, non facile aliquis ex suspicionibus abstinetur. Qui utique submovebitur, si ejus flagitium delegatur. Cum ergo par causa sit, interdum, probatione cessante, vindictæ ratio conquiescit. » Ita, ni fallor, et hic rependendum erat, nisi antiquior disciplina ex Græcis regulis præsto fuisset, seu potius tempori aptior visa esset.

a Francorum interrogationem haud dubie propius attingit Leonis responsio 14 ad Rusticum Narbonensem : « Propositum, ait, monachi proprio arbitrio, aut voluntate susceptum deseri non potest absque peccato. Quod enim quis vovit Deo, debet et reddere. Unde qui relicta singularitatis professione ad militiam, vel ad nuptias devolutus est, publicæ pœnitentiæ satisfactione purgandus est : quia etsi innocens sit militia, et honestum potest esse conjugium, electionem tamen meliorum deseruisse transgressio est. » Proxime autem concil. Tol. vi (can. 6) sic decernens : « Quisquis virorum vel mulierum habitum semel induerit spontaneè religiosum, aut si vir deditus ecclesiæ choro, vel femina fuerit, ac

superius annexa sunt, in quantum, miserante Deo, valuimus, inter cætera cap. desforantes, tam sanctorum apostolorum, quam et jam [Id. hic et infra, etiam et] et beatorum Patrum sanctiones, seu et jura et probabiliū beatissimorum pontificum decreta, ut uniuscujusque capituli sententia continet, in brevi eloquio perstringentes, ad vestri præsulatus notitiam et prædicationem, atque populi vobis a Deo crediti ædificationem, mandavimus ministranda atque perficienda ; hortantes vestram omnium prudentissimam sanctitatem, et procerum directionem, omni moderationi [Lamb. et Bar., ut omnimoda ratione] non declinantes, a dextris aut sinistris, sed viam regiam incedentes, constantissime observetis apostolica mandata ; etenim hæc, amantissimi nobis, vobis dedimus in mandatis, ut nec nos coram Deo de taciturnitate judicemur ; nec vos de neglectu coram eo cogamini reddere rationem, sicut scriptum est in Dominico præcepto : *Si non venissem, et locutus eis fuisset, peccatum non haberent* (Joan. xv). Itaque nihil excusationis adhibentes, omnium rationabilium animarum salutem procuretis, 56 ita currentes in agone, ut non vituperetur ministerium vestrum, sed magis de palma victoriæ bravium accipietis [Lamb., accipiat] juxta egregii Apostoli dictum, *habentes, bonis actibus inhærendo, repositam coronam justitiæ* in siderea mansione, quam vobis reddat in illum diem justus judex Dominus Deus et Salvator noster Jesus Christus, qui vivit in unitate cum Deo Patre omnipotente, et Spiritu sancto per omnia sæcula sæculorum. Amen.

fuit delegata puellarum monasterio, in utroque sexu prævaricator ad propositum invitatus reverti cogatur : ut vir detondeatur, et puella monasterio reintegretur. Si autem quolibet patrocinio desertores permanere voluerint, sacerdotali sententia ita de Christianorum cœtu habeantur extorres, ut nec locutio cum eis ulla sit communis. » Horum vero capitum alterum deest in collectione Dionysiana quam sequitur Zacharias.

b Alteram partem hujus capituli, quod est 15 ad Rusticum, attuli not. a, col. 89. Hic subjiciam primum ex canonibus ad Gallos, quos Sirmondus et Labbeus Innocentio, P. Constant. Siricio tribuendos putat (Epist. Rom. Pont. tom. I, p. 682 seqq.). Juvat siquidem extra Collectionem petere quæ ad rem plurimum faciunt : « Puella, quæ nondum velata est, sed proposuerat sic manere, licet non sit in Christo velata ; tamen quia proposuit, et in conjugio velata non est, furtivæ nuptiæ appellantur : ex eo quod matrimonii coelestis præceptum non servaverit, amore properante, ad libidinis cæcitate. » Huc etiam spectant quæ supra cap. 21.

57 IN STEPHANI II LITTERAS ADMONITIO.

Cum Zacharias obiit supremum diem, anno videlicet 752, mensis Martii 24, duodecim infra dies duo pontifices sunt electi, utrique nomen Stephanus ; at prior tridui spatio, antequam consecraretur occumbens, neque ab Anastasio Bibliothecario, neque ab antiquorum ullo inter pontifices recensetur. Panvinius, quem card. Baronius sequitur, hunc etiam refert in reliquorum numerum. Hinc factum est ut

Stephanus II, al. III, hic noster audiat, tametsi tridui illius electi vix nomen ad nos pervenerit. Stephanus igitur II ad Petri cathedram ascendit, cum temporis causæ erant plures cur Gregorii III exemplo auxilium peteret, idque opportunius, ex Francia, quod intermissum tandiu erat. Etenim Pippinus, Caroli Martelli filius, nullo amicitiae aut societatis vinculo junctus erat cum Aistulpho Langobardorum

rege: plurimis autem beneficiis devinctus erat sancte sedi, cujus praesertim auctoritate idem primus Carolinæ stirpis regnare coeperat præcedenti anno. Præterea Carolomannus, Pippini frater, per sancti Zachariæ manus monachum induens Roma Cassinum se contulerat, ubi sub Optati abbatis disciplina rebus coelestibus dabat operam. Huc accedit Bonifacii Moguntini studium fervens pro apostolicæ sedis disciplina in Galliis stabilienda, firmandaque in aliquibus Francorum monarchiæ partibus religione. Inde siquidem Romæ cum Francis necessitudo, magnumque missorum ac litterarum utrinque commercium.

II. Nihilominus Stephanus, qui in Lateranensi patriarchio eductus probe omnia norat, Zachariæ præsertim exemplum recens præ oculis habuerat, Aistulphum initia sui pontificatus conturbantem, cædesque ac vastationes minitantem, multis muneribus mulcet, ac per legatos Paulum germanum suum, quem in pontificatu successorem habuit, et Ambrosium primicerium pacis fœlus cum illo iniiit per annos 40. Quarto inde mense forlifragni, gravissimoque Romanæ provinciæ incolis tributo imposito, quod capitationem appellant, tyranno haud dissimilem, nova aggreditur legatione venerabilium abbatum Optati Casinensis et Attonis sancti Vincentii ad Vulturum, novisque amplissimis muneribus audaciam illius frangere pertentat. Cumque id minime cessisset ex voto, paulo post evenit ut imperator Constantinopoles, 58 misso Joanne Silentiario, ac requisita pontificis opera, exarchatum, ac Pentapolim e manibus Langobardorum eripere pacis artibus moliretur. At sævissimus illi rex et pontificis preces et æquissima Augusti postulata suscipere habuit. Tum vero Stephanus captata occasione missos suos cum Silentiario Constantinopolim direxit. Pontificis ii litteras ferebant obsequii plenas, quæis tum de exarchatu rem infectam enarrabat, tum suppliciter eum orabat ut cum milite ad liberandam Urbem totamque Italiam veniret. Il factum initio anni 755, ut constanter antiqui ac recentes scriptores tradunt. Locupletissimum revera argumentum quod Romani pontifices Zacharias et Stephanus, inutili Gregorii III exemplo edocti, ne cogitarunt quidem de petendis ex Francia auxiliis; quodque ab annis licet quinque et viginti sanctæ reipublicæ moderatores essent, verique principes Romanæ provinciæ ab ipsis Langobardorum regibus haberentur, spem omnem resipiscentiæ Græcorum Cesarum non aliecerant; iisdemque reipublicam tot servatam incommodis ultro reddiduri erant, modo adversus nupera Aistulphi molimina periclitanti Urbi et Italiæ opem ferrent.

III. Verum, sic volente Numine, tanta socordia fuit impii Copronymi, ut neque contemptus Aistulphi exarchatui incubantis ab anno 751, cum Ravenna capta, pulsoque Eutychio exarchorum supremo, dominari ibidem cœpit; neque officia et preces pontificis eum moverint. Hæc cum ita se haberent, quid reliquum erat Stephano, nisi ut divinam imploraret clementiam, quod tum ipse nudis pedibus, tum omnis populus aspersus cinere sacra templa adeundo frequenter gessit? Inde autem factum esse arbitror cum sacro Annalium principe (Baron. 756, n. 7) ut tam præsentii tamque firmo uteretur præsidio Pippini regis, per quem sancta sedes magnum habuit incrementum; nam Gregorii III prædecessoris sui vestigiis insistens, ad Francos se convertit. Opportuniori autem tempore id consilii cepit, tum ex predictis causis, tum quia Pippini novi regis pietas summa erat in Deum, summisque amor in principem apostolorum Petrum. Peregrino cuidam datas litteras ad regem liber Pontificalis tradit (sect. 253) quas tamen novo unquam vidit. Quare de primis hisce litteris valde dubia res est. Certe haud ita multo post Droctegangus missus regis Romæ adfuit, per quem binas in Franciam litteras misit (Cod. Car.,

A ep. 4, 5, al. 10, 11) ex quibus patet rem geri cœptam feliciter a pontifice.

IV. Tantum negotium esse inchoatum oretenus videtur; non enim Droctegangus litteras, sed *verba salutationis* secum detulit; eundemque 59 in modum fecisse pontificem, de se ipse palam testatur. *Per eum tuæ sublimissimæ bonitati in ore ponentes remisimus responsum.* Litterisque alteris Francorum duces precatur, ut *cooperatores et adjuutores* sint in causa sancti Petri, perseverantiam tantummodo et regi, et ducibus enixe commendans. Quod, ut fidem facit de re agi cœptum, ita Peregrino illi, quicunque fuerit, non litteras, ut Anastasius credidit, periculosum sane consilium, sed verba esse credita persuadet. Confirmant id Rodigangus episcopus et Autcharius dux, alteri missi regii, qui pontificem in Franciam deducturi, paulo post adveniunt; nec tamen ullum in litteris indicium habetur facti apud Anastasium, Paulum Diaconum et Annales, celeberrimi. Utique autem sit, ante dimidium Octobris mensis prædicti anni 755 ea omnia evenerant, quæ brevi admodum narratione amplexus sum. Itaque novem fere mensium spatio et Copronymi filies extremum tentata, et res bene admodum cœpta tum litteris, tum arcana missorum interlocutione per Romanos et Francos; ac denique illo itum a pontifice, ut præsentia sua, nullo interprete, tanti momenti negotium perficeretur. Non conjectando, aut consultum in consulatum, huncque in patriatum inflectendo id assequimur; sed pontificis ipsius epistolis in Codice Carolino existentibus, cumque historia omni mirum in modum consentientibus id uberrime edocemur. Prædictæ siquidem duæ 4, 5, al. 10, 11, tanti negotii principium sunt, reliquæ sex perfectio.

V. Earum ordo ex rebus ipsis quas continent adeo certus, ut incuria illius qui eundem pervertit in Codice facili negotio valeat emendari. Quamobrem 6, 7, 8, 9, 10, 11, al. 7, 9, 4, 6, 3, 8, consensu omnes enumerant. Quin etiam de tempore quo unaquæque conscripta est nulla fere dissensio, præter ultimam, quæ est undecima seu octava Codicis. Etenim Baronius, Cointius, Pagius alique, ad annum referunt 756, Muratorius autem, eumque secutus Mansius (pag. not. 756, n. 2), ad annum differunt 757. Illic quidem multa recentiorum scriptorum observata congerens; ille autem innoxius catalogo qui Farfense Chronicon præbit, et duabus chartis archivi Lucensis: utrumque movet desiderii regis initium, quod eorum monumentorum auctoritate constituunt an. 757, aut Decembri mense anni præcedentis. Stephanus quippe de hujus electione loqui in ea epistola non posset, ut putant, anno 756. Nostra nihil interest chronologicis hujusmodi tricis immorari, quæ nihil promovent; ea propter a veteri chronologia non discedimus. At spectanda in primis historia iis epistolis 60 inclusa, quippe quæ commenta omnia et disputationes recentiorum evertit.

VI. Omnium primo epistolarum tituli spectari debent. « Excellentissimo filio Pippino regi » orditur. prima Stephani epistola: et « Pippinum excellentissimum regem » videre est nominatum in altera, quæ ad duces Francorum, tempore eodem data fuit, anno videlicet 753. Quare igitur ante annos quindecim Gregorius III in suis litteris ad Pippini patrem, *Carolo subregulo* semel et iterum dixit? Quare Zacharias suam inscriptis epistolam anno 747: « Excellentissimo atque Christianissimo Pippino majori domus? » Tante mutationis causam reddidit Ludovicius II in celebri ad Basilium epistola (Baron. 871, n. 54, 59) sæpiu edita. « Francorum principes primo reges, deinde vero imperatores dicti sunt, ii dumtaxat qui a Romano pontifice ad hoc olco sancto perfusi sunt.... a qua (sancta sede) et regnandi prius et postmodum imperandi auctoritatem prosapie nostræ seminario sumpsit. » Luculentius id patet ex cod. ms. de Glor. mart. sancti Gregorii Turonensis, in cujus fine scriptor Pippini temporum

æqualis, codicis ætatem posuit; quam rem tanti habuit Mabillonius (*De Re dipl.*, pag. 354, tab. 22), ut inter monumenta vetera recensuerit. Ibi autem ad rem nostram ita legitur: « Ipse prædictus dominus florentissimus Pippinus rex ipse per auctoritatem et imperium sac. record. domni Zachariæ papæ, et unctionem sancti chrismatis per manus sacerdotum Galliarum, et electionem omnium Francorum tribus annis antea (751) in regni solio sublimatus est. » Sunt quibus hæc Childerici III, regis Merovingiorum ultimi, licet ignavi atque inutilis, depositio, Carolingiorumque exaltatio auctoritate apostolica parum sapit, legumque civilium ope de jure disputant: at velint nolint, factum probarunt veteres, ejusque memoriam, ne ulla unquam deleret oblivio, annalium monumentis consignarunt. Idque mihi est satis ad priorum Stephani II epistolarum titulos novos, atque antea inauditos explicandum.

VII. Reliquæ epistolæ omnes tum Stephani, tum successorum pontificum, ad regis titulum adjiciunt illustrem alium *patricii Romanorum*. Quem sane titulum, nequiquam eruditi recentiores se torquent, ante exeuntem annum 754, cum pontifex idem ex Francia redierat Romam, nulla in pontificia epistola reperire est. Hinc vero non modo Pippinum, sed filios quoque ejus Carolum et Carolomannum, perpetuo patricos nuncupatos in litterarum titulis videmus. Causa liquet ex constanti scriptorum veterum ac recentiorum testimonio (Baron. 61 754, n. 2, pag. ibid., n. 5 et seqq., et 755, n. 3); quinto enim Kalendas sextiles, seu die 28 Julii ejus anni, Stephanus II et Pippinum iterum, et duos filios reges unxit in monasterio sancti Dionysii, nec non patricos Romanorum designavit. Quam dignitatem Pippinus et Carolomannus usque ad extremum vitæ diem retinuerunt, perpetua enim erat; Carolus autem, qui postea Magnus appellari cœpit, in octavi ejus sæculi sine Augusti-potiore dignitatem adeptus, antiquiorem illam patricii, natura sua desuæscens, nomine tenus, non re prætermisit. Sed hæc, cum excedant limites Codicis Carolini, huc non pertinent. Hactenus de patricii dignitate, quam ab exeunte anno 754 epistolæ omnes laudati Codicis præseferunt in titulo. Majoris momenti res modo spectari oportet; quæ nimirum pontificem inter et reges evenerunt tum in Francia, tum in Italia, usque ad annum 757, cum Stephanus supremum diem obiit 24 Aprilis. Iis quippe minime cognitæ vera litterarum sententia teneri non potest.

VIII. Quanquam Roma discessisset pontifex die 14 Octobris anni 753, non ante diem 15 Novembris ab Aistulpho impetravit iter suum Ticino prosequi versus Franciam. Neque enim pontificiis precibus, neque regis Pippini legatorum arte et officii moveri poterat, ut maximum sibi, quod præsegebat, incommodum lubens mercaretur. Quin etiam ægre dimissum insidiis prosequi ausus est, quoad Italiæ fines est prætergressus. Tum vero consilia omnia pontificis ut eluderet, Optato Cassinensi abbati præcepit ut legationem monachorum ad Pippinum adornaret, cujus princeps esset Carolomannus Francorum regis frater, perque eam illius aures animumque a pontifice averteret. Versuta deliberatio! Optatus ipse abbas paulo ante legatione pontificis functus, dure acceptus fuerat ab Aistulpho, suumque ad monasterium reverti jussus, ne rei quidem infectæ nuntius redire ad Urbem potuerat. Præterea recens memoria erat Cassini restaurati monasterii per Petronacem, cui Optatus successerat. Quæ res Langobardorum immanitatis pristinae adnovebat, qui illud a fundamentis ita everterant, ut vix post annos 135 inhabitari a paucis monachis ceptum fuerit. Quid si eadem gens audacissimi regis imperio excidium innovandi occasionem captasset? Quid plura? Monasterii periclitantis mandatorumque abbas impulsu Carolomannus cum sociis ad regem fratrem advolat, imminuentia damna exaggerat, a pontificis amicitia ut il-

lum disjungat omnia experitur. At divinæ voluntati resistere nequaquam valuit. Certum, deliberatumque erat regi causam divi Petri aliis omnibus anteferre. Quamobrem ut monachorum incolumitati consuleret, pontificis auctoritate in sancti Dionysii cenobio eos collocavit; unde Carolomannus insequenti anno migravit ad superos; socii vero ad sancti Benedicti monasterium Cassinense nonnisi anno 756 post Aistulphi mortem sunt regressi, ut patet ex postrema Stephani epistola (*Cod. Carol.* 11, al. 8). Interea de summa re, quæ pontificem eo perduxerat, liberius agebatur.

IX. Pontigone in palatio regio, ubi primum summo cum honore pontifex erat exceptus die 6 Januarii mensis 754, explorata omnia sunt, tum quorum enarratio missis credita erat, tum quorum tractationem sibi pontifex reservaverat. Deinde Carisiaci confecta stipulatio diplomatis, cui non modo Pippinus, verum etiam filii Carolus et Carolomannus, jam reges et patricii Romanorum designati, necnon palatina officia subscripserunt. De quibus constat ex Anastasio, epistolis Codicis Carolini, et omnibus Francorum scriptoribus. De exarchatu et Pentapoli, quas provincias Aistulphus Græcis ante triennium, seu potius Romano pontifici, in cujus clientelam se dederant, Græcæ impietatis causa, eriperat, donandis divo Petro et ejus successoribus, vique armorum e potestate Langobardorum eripiendis actum fuit. De Urbe autem atque ejus ducatu similiter donandis tam longe est ut pontifex cum rege ageret, ut Narniensem civitatem a Spoletano duc jampridem invasam recuperandi ejus auxilio spem non inanem conceperit. Etenim ubi rex in Italiam primo venit cum milite, dux ille territus civitatem invasam restituit. Cumque haud ita multo post Francis ex Italia recedentibus Aistulphus foedifragus non solum exarchatum et Pentapolim tradere recusaverit, sed etiam quæ pontificiæ dominationis erant invaserit, ipsamque urbem Romam obsidione cinxerit ineunte anno 755, Stephanus Pippinum ad novam expeditionem sollicitans, clare et distincte eum docet tum de exarchatu et Pentapoli nullatenus traditis, tum de antiquæ ditionis pontificiæ civitatibus erep is (*Cod. Carol.*, epist. 8, 9, al. 4, 6). Quod eodem tempore iisdemque verbis proceribus Francorum significat: « Nihil juxta ut constituit et per vinculum sacramenti confirmatum est, valimus impetrare, etiam quia nullum augmentum nobis factum est, potius autem post dissolutionem totius nostræ provinciæ, etc. » et infra: « Nam et civitatem Narniensem, quam beato Petro tua Christianitas concessit, abstulerunt, et aliquas civitates nostras comprehenderunt. »

X. In quibus ea præsertim notari velim, quæ quia Gretserus prætermiserat in epistola 8, al. 4, apud Muratorium quoque desiderantur, qui Lambecianæ editionis alieno opere parum accurato varias lectiones adjungens (*Res Ital.* tom. III, part. II) non pauca omisit notatu digna quæ suis locis indicabuntur. In sequenti autem neque a Gretsero, neque a Muratorio, quæ nuper attuli, omittuntur. Quid enim vero sibi volunt pauca illa, « nullum augmentum nobis factum est, » post narratum quod Aistulphus nihil omnino tradidit de exarchatu et Pentapoli, et antequam ditio propria Romanæ sedis minoretur? Nonne consentiunt cum inscriptione omnibus notissima apud Ravennam: *Pippinus pius primus amplificandæ Ecclesiæ riam aperuit*? Nonne qui Romanæ provinciæ, sive Urbis et ejus ducatus dominationem ante Pippini donationem negant, a veritate longe abeunt? Disputent ii potius num pontifex tanquam primus civis, an velut princeps, reipublicæ præset, quod unum quæri potest: at res luce ipsa clariora nequiquam audent in dubium vertere. Et vero si rex perjurus nihil omnino dederat beato Petro, ut in prædictis litteris legimus; si « nec unius palmi terræ spatium beato Petro sanctæque Dei Ecclesiæ,

vel republicæ Romanorum reddere passus est, quod præcedentibus in duabus epistolis (*Cod. Car.*, 6, 7, al. 7, 9) pontifex querebatur: quo igitur spectant alia illa verba ejusdem pontificis (*Cod. Car.*, ep. 7, al. 9), « scamarum atque deprædationes, seu devastationes in civitatibus et locis beati Petri? » et alia, quæ nuper audivimus: « aliquas civitates nostras comprehenderunt? » Longum esset hic omnia persequi, quæ opportunior sibi locum vindicant in notis. Hæc tamen pauca digna mihi visa sunt quæ hic veluti prælibentur, quoniam præeunt possessionem vel unius palmi terræ inita a pontifice, ad Cointii, Pagii aliorumque tum ex Francia, tum ex Italia scriptorum opiniones evertendas, qui pontificiæ dominationis primordia desumunt a donatione Pippini, et, quod incredibile omnino est, exarchatu et Pentapoli definiunt sanctæ sedis ditionem; Urbis autem et Romani ducatus dominatum alii ad annos alios, diuturna omnes post tempora, et omnes falso differunt ejusque naturam pervertunt.

XI. Cum enim sanctus Leo III, tum motus exemplo suorum prædecessorum Pauli I, Stephani III et Adrani, qui Ravennatum archiepiscoporum audaciam reprimere Francorum regum auxilio vix, imo ne vix quidem potuerant, ut infra planum erit ex litteris hujus Codicis; tum Romanorum aliquot temeritate compulsus, patriciatus Caroli dignitatem in Augusteam inmutavit, ac prout auctoritatem illi et Romæ et tota in ecclesiastica ditione delegavit, aut, si mavis, concesserit: prædicti auctores ambiguis antiquorum testimoniis, suisque commentationibus 64 pontificum Romanorum auctoritatem supremam in imperialem vertunt, et delegatam seu concessam imperialem (excepto Pagio, qui de eadem recte sentit) in pontificiam. At de his dicendum erit ad litteras Leonis III, quæ Codicis Carolini epistolæ continuo sequuntur. Nunc de istis quæ supremam sanctæ sedis potestatem tam perspicue ponunt ob oculos; ut omnes illorum conatus eludant. Id præcipue patet ex postrema Stephani II epistola (*Cod. Car.* 11, al. 8), quæ una exploranda restat; nam quod de sex prioribus præmonendum erat, jam dixi: quæ autem divi Petri nomine conscripta fuit (*Cod. Car.* 10, al. 5) anno 755, ejusdem sententiæ est ac duæ præcedentes dicti anni. In postrema vero, data sequenti anno 756, et de priori donatione Pippini confirmata (novaque suscepta expeditione) acerrime vindicata, Græcorum petitionibus susdeque habitis, et de omnium fere urbium exarchatus Pentapolisque solemnem possessionem inita tam dilucidus ac distinctus habebatur sermo, ut ejus impugnatio audax, imo impudens vocari possit.

XII. Postquam audivit Copronymus devictos a rege Francorum Langobardos, omnesque civitates et loca quæ joris Græcorum erant ante annos quatuor, ac per exarchos, utcumque dubia populorum fide, retinebantur, Romano pontifici a rege victore data esse; postquam, inquam, hæc audivit Copronymus, nullis paratis exercitiis, ut æquum erat, sed legatis tanta re commissa, Georgio protosecretæ et Joanni Silentiario, ejus exitum expectans, in impietate audacior patre, in necessario armorum usu maxime omnium deses, manebat Constantinopoli. Legati veniunt primum Romam, ubi de nova Pippini expeditione audiunt a pontifice, qui apostolico misso iis adjuncto abire ad regem sinit. Mari Massilianum occisime appellentes, Francorum exercitum Langobardiam jam tenere compierunt. Quamobrem quid consilii caperent nescii, missum apostolicum detinere illic moluntur, quod minime cessit ex voto: is enim pergere quo coperat omnino voluit. Quod licuit, ex iis unus eum prævertit, Pippinumque prope Ticinum assecutus, precibus ac munere sponione eum aggreditur: « ut Ravennatum urbem, vel cæteras ejusdem exarchatus civitates et castra imperiali tribuens concederet ditioni. » Responsum regis spem omnem ademit, præ aliis id jurejurando affirmantis « quod

A per nullius hominis favorem sese certamini sæpius dedisset, nisi pro amore beati Petri et venia delictorum; asserens et hoc, quod nulla eum thesauri copia suadere valeret ut quod semel beato Petro obtulit, auferret. » Fusius omnia enarrantur 65 apud Anastasium, quo hæc in re integrior testis haberi non potest: ea siquidem scripsit quæ a rege ipso pontifex sciscitatus fuerat erantque haud dubie litteris commendata.

XIII. Et vero non multos post dies, audito Græci imperatoris legato, rex Francorum devicit secundo Aistulphum, inenique Ticini clausum coegit dare missos, quibuscum suis consiliarius Fulradus abbas singularium civitatum possessionem iniret pro sancta sede, quod factum postremis mensibus anni 755, fortasse etiam sequentis initio; nam pontifex, nonnisi anno 756 aliquantulum provento agit gratias Pippino ob negotium a Fulrado confectum (*Cod. Car.*, ep. 11, al. 8), istud etiam adjungens quod novus Langobardorum rex Desiderius se redditurum promiserat nonnullas civitates, quarum possessionem inire per Aistulphum non licuerat. Eadem occasione et de altero legato imperiali hæc scribit: « Qualiter autem cum Silentiario locuti fueritis, vel quomodo eum tua bonitas absolverit, una cum exemplari litterarum quas ei dederitis, nos certiores reddite, ut sciamus qualiter in communi concordia agamus, sicut inter nos et Fulradum Deo amabilem constitit. » Ex quibus patet pontificem tunc latuisse colloquium regis cum legato, factamque huic potestatem abeundi, ac responsum ei datum ad Copronymum: quæ ne apud Anastasium quidem leguntur. Secus est de Pippiniæ donationi civitatum possessione per Fulradum inita; non enim donatio ipsa, ut falso creditur, apud Anastasium enarratur; sed ex tantum civitates recensentur quarum claves obsidesque in Urbem venerunt. De donatione enim integra cum regia Pippini et filiorum subscriptione ait: « Quæ et usque hactenus in archivo sanctæ nostræ ecclesiæ recondita tenetur. » Cumque horum omnium cognitio necessaria sit ad tenendam hujus epistolæ sententiam, Anastasii locum hic promam ex celebri Farnesiano codice, per eadem fere tempora exarato, qualem accurate descripsit ill. Blanchinius, forma ipsa characteris servata (*Anast.* tom. II, pag. LVII). In Vita igitur Stephani II (sect. 252 seqq.) hæc perquam diligenter enarrantur:

XIV. « Et denuo confirmato interiore pacto, qui per elapsam octabam indictionem inter partes provenerat, restituit ipsas prelatas civitates, addens et castrum quod cognominatur Comiacum. De quibus omnibus receptis civitatibus donationem in scriptis beato Petro atque sancte Romane Ecclesiæ, vel omnibus in perpetuum pontificibus apostolice sedis emisit possidendas; que et usque 66 actenus in archivo sancte nostre ecclesiæ recondite tenetur. Ad recipiendas vero ipsas civitates misit ipse Christianissimus Francorum rex suum consiliarium, id est Fulradum ven. abbatem et presbyterum absoluit. Et continuo ejus eximietas feliciter cum suis exercitiis Franciam repperdavit. Prenominatus autem Fulradus ven. abb. et prbr. Rabennantium partes cum missis jam fati Aistulfi regis conjungens, et per singulas ingrediens civitates tam Pentapoleos et Emilie, easque recipiens et obsides per unamquamque auferens, aque primatos secum una cum claves portarum civitatum deferens Romam conjunxit. Et ipsas claves tam Rabennantium urbis, quaque diversarum civitatum ipsius Rabennantium exarchatus una cum superscripta donatione de eis a suo rege emissa, in confessione beati Petri ponens eidem Dei apostolo et ejus vicario sanctissimo pape adque omnibus ejus successoribus pontificibus perenniter possidendas adque disponendas tradidit: id est Rabenna, Arimino, Pensauro, Conca, Fano, Cesinas, Sinogalias, Esis, Forumpopuli, Forum Olibi, cum castro Sussubio, Monteferetri, Acerragio, Montelucati, Serra, Castel-

lum sancti Marini, Vobio, Orbino, Gallis, Luciolis, Ezubio, seu Comiacum, necnon et civitatem Narniensem, quæ a ducatu Spoletino parvi Romanorum per evoluta annorum spatia fuerat invasa.

XV. Hinc videmus Æmilie seu exarchatus civitates abesse Faventiam, Imolam, Ferrariam, Bononiam Gabellum, Adriam. Pentapoleos etiam Anconam, Auximum, Numanam, Forum Sempronii et Territorium Valvæ; quare Pippinianam donationem integram non describi apud hunc auctorem intelligimus. Eoque id magis, quod epistola Stephani II quam versamus, enarrata Aistulphi morte, qui pacta conventa violaverat aliqua ex parte, de successore ejus Desiderio tum Romanis amico: « Pollicitus est, inquit, restituendum beato Petro civitates reliquas Faventiam, Imulas, et Ferrariam cum eorum finibus; simul etiam et Saltora, et omnia territoria. » Necnon et Ausimum, Anconam, et Humanam civitates cum eorum territoriis. Et postmodum per Garinum ducem, et Grimoaldum nobis reddendum spondit civitatem Bononiam cum finibus suis. » Ne Desiderium quidem stetit promissis, Romanosque pontifices usque ad Caroli Magni tempora, qui paternam suamque donationem instauravit, exarchatum integrum ac Pentapolim hauri possedisse Stephani successorum epistola nos docebit. Inter hæc vero tenemus, quanta cum fide 67 apud Anastasium recenseantur civitates, quarum certa possessio ab anno 756 seu etiam sequenti, ut Annalium Fuldensium auctoritate nonnulli affirmant, quæ unius anni discrepantia rei summam non mutat. Summa scilicet ea est, ut « civitates reliquas, quæ sub unius domini ditione erant connectæ atque constitutæ, fines, territoria, etiam loca et saltora in integro » sancta sedes Pippini opera possideret, quorum possessionem minime inierat Fulradus, adeoque exarchatus integer ac Pentapolis, quæ Langobardi ante annos quinque suæ subjecerant potestati, unius clientelam jampridem venerant, subicerentur. Id Stephanus petit postremis litteris.

XVI. Multa quæ in Stephani litteris, præsertim ultimis, continentur, prætereo, quippe agendum de iis erit in notis, cum sanctæ sedis ditionem seu pontificium principatum non spectent, quem unum hisce in admonitionibus ad uniuscujusque pontificis litteras mihi proposui. Id vero præterire non possum, nec debeo quod neque apud Anastasium, neque ullis in Stephani litteris, quidquam a rege Francorum datum esse deprehenditur, citra exarchatum atque Pentapolim; tametsi pro Urbe et ejus ducatu vindicandis sanctæ sedi expeditio altera suscepta esse videtur, nam Roma obsi-ione cingebatur, gensque effrenis Langobardorum longe lateque per Romanam provinciam grassabatur. Territi tum quidem Langobardi, qui ne suum quidem regnum tueri poterant adversus validissimam Francorum arma, et vexare Romanam provinciam desierunt, et quæ bello acquisierant contra Græcos, restituere jurejurando sunt polliciti. Spoleti etiam dux jure sibi metuens, Narniam, quam Romanis invaserat, ultro iis reddidit. Hinc est quod redemptam a Pippino hanc Romanam provinciam frequenter audivimus in his litteris, nusquam tamen reperire est donatam aut redditam divo Petro et ejus successoribus: nihilominus Paulo I ad summum pontificatum evecto post Stephani fratris mortem anno 757, continuo rex Pippinus Romanos admonet ut suo ipsorum principi fidem servent, quod testatur

* Hanc epistolam et sequentem, datas an. 753, et 7 Cod. Car., datam exeunte an. 754, nec Baronius, nec Centuriatores norunt. Recte Pagius de eorum ætate (753, n. 3; 755, n. 1). GENN.

^b Merovingiis ob desidiâ abjectis, auctoritate apostolica Pippinus designatur rex Carolingiorum primus a sancto Zacharia an. 751 (Mabillon., de Re dipl. p. 354, tab. 22). Sequenti anno a sancto Bonifacio inungitur (Annal. Fuld., 751). Hac de re late Pagius a num. 1 ad alias aliorum opiniones

« universus senatus atque universa populi generalitas a Deo servata Romanæ urbis, » perspicuis hisce verbis (Cod. Carol., ep. 15, al. 36): « In ipsis vestris mellifluis apiculis nos salutarî providentiâ vestra ammonere præcellentia vestra studuit firmos nos ac fideles debere permanere erga beatum Petrum principem apostolorum et sanctam Dei Ecclesiam, et circa beatissimum et coangelicum spiritalem patrem vestrum a Deo decretum dominum nostrum Paulum summum pontificem et universalem papam. » Quare iidem profiterentur: « Nos quidem, 68 præcedentissime regum, firmi ac fideles servi sanctæ Ecclesiæ Dei, et præfati ter beatissimum et coangelicum spiritalem Patris vestri domini nostri Pauli summi pontificis et universalis papæ consistimus. » Igitur Romæ ejusque ducatus princeps et antea fuerat et tunc erat pontifex.

XVII. Quod si argumentum aliud longe præstantius desideratur, peti illud debet ex quinta Stephani epistola (Cod. Carol., 8, al. 4) data ad regem et Dominum Francos tempore obsessæ Urbis an. 755, cum « nullum augmentum factum » erat, neque « unius palmi terræ spatium » veteri ditioni additum fuerat. Ibi enim definitur: « senatus et generalitas populi » hunc in modum: « Stephanus papa, et omnes episcopi, presbyteri, diacones, seu duces, chartularii, comites, tribuni, et universus populus et exercitus Romanorum. » Palatina hæc officia principatum designare ii tantum ignorant, qui pontificiam ditionem ægre ferunt Romæ et in ejus ducatu. At de Stephani epistolis satis multa. Cum iis autem maximam affinitatem habent quæ ad Pauli multo plures præmonem, postquam in Stephani epistolarum notarumque iis subjectarum lectione plura etiam quam quæ hic monui comperta erunt. Equidem pro certo habeo, prorsus abjectum iri opinionem seu potius hallucinationem eorum qui Romæ atque ejus ducatus dominationem a Francorum regibus repetunt. Quare et consecutæ inde quæstiones, ejusmodi esset pontificum dominatio; num, utilis tantum domini Ecclesiæ compote, supremum jus apud Augustos remaneret, et reges an Augusti Romam concesserint divo Petro et ejus successoribus? Quarum sane rerum nullo hærentium fundamento transmontanorum pleni sunt libri, nuper Italorum Annalium scriptore iis suffragante. At veritas simplex atque una opinionibus hominum omnigena etiam eruditione præstantium nunquam fuit obnoxia.

IV.

69 * ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

PER DROCTEGANGUM ABBATEM DIRECTA,

In qua continentur gratiarum actiones et uberrimæ benedictiones.

(An. dom. 753, Cod. Car. x, chron. 4).

ARGUMENTUM.—Pippini auctoritate apostolica regis Francorum secretæ legationi officiose respondet. De suscipienda Ecclesiæ defensione ab eodem rege ac de futuro pontificis in Franciam itinere secreto agitur per Droctegangum abbatem vivæ vocis oracula ultro citroque ferentem. Responsum regium secreto pariter mitti desiderat.

Domno excellentissimo filio Pippino regi, ^b Stephanus papa.

expendens, et cum Baronio statuens legationem Franciæ procerum sacramenti religione solvi aventium haud removeri posse ab an. 751. Quamvis igitur mense Martio, seu Maio seq. anni, juxta opinionem varias, inauguratus fuerit, Zacharia jam vita functo, ut auctores ap. Pagium (752, n. 1 seqq.), attamen sanctæ sedis auctoritas, Ludovici II litteris omniumque annalium auctoritate nitens, ab anno 751 repetenda est.

Præsens Droctegangus abbas sacris liminibus protectoris tui beati apostolorum principis Petri, et nostris obtutibus præsentatus inposita sibi verba salutationis ac sospitatis ^a, a Deo servatæ atque amantissimæ excellentiæ tuæ [exponens, *vel simile quid*] innumeras omnipotenti Deo læti effecti gratias referentes egimus, petentes ejus divinam misericordiam, licet peccatores et indigni, ut pro sua te protegat pietate, excellentissime filii, et multo amplius atque perfectius suo timore tuum regnum confirmet, et amore apostolico, quatenus et præsentem vitam longe [Gretz., longæva] feliciter fruaris, et æternæ beatitudinis [Lamb., beatitudinis paradisi] consors, fructu apostolici amoris, effici merearis; ^b etenim **70** præsens Droctegangus, fidelis tuus missus, juxta quod nobis locutus fuit, congruum per eum tuæ sublimissimæ bonitati in ore ponentes remisimus responsum, cui et in omnibus credere jubeas [Lamb., hubeas], quia in omnibus quæ mandasti, Christo cooperante, salutaria tibi mandavimus, sed imple Dominicum dictum, sicut scriptum est: *Quoniam qui perseveraverit usque in finem* [Gent. add. *hic*], *salvus erit* ^c. Ex hoc enim centuplum accipies, et vitam possidebis æternam. Hoc autem petimus, filii, ut dum missos tuos ad nos remittere jusseris, cum responsis hunc Joannem virum religiosum cum eis mittere jubeas; fidelis enim tuus est, et prudenter reportat responsa. Bene vale.

V.

71 ITEM EPISTOLA GENERALIS EJUSDEM PAPÆ,

In qua continentur gratiarum actiones et uberrimæ benedictiones.

(An. Dom. 753, Cod. Car. xi, caron. 5.)

ARGUMENTUM. — Eadem occasione orat Francorum duces, ut sancti Petri causam una cum rege, juxta conditum per Droctegangum, suscipiant. Celestem remunerationem ipsius apostolorum

^a Mabillon. (Ann. lib. xxii, n. 70), Droctegangum huic missum, seu legatum regis, abbatem Gemeticensem, non Gorziensem, ut Cointius, fuisse putat. Historiam et ipse narrat; missum videlicet a pontifice fidum hominem peregrini habitu, qui aut litteris, aut vivæ vocis oraculo significaret regi desiderium pontificis in Franciam eundi, ut cum eo de Ecclesiæ necessitatibus colloqueretur: statimque a rege benefici recentis memore missum Droctegangum abbatem, et haud ita multo post Rodigangum episcopum Metensem, et Autcharium ducem, qui pontificem comitarentur illum euntem. Ante Metensis episcopi et colligæ adventum datæ literæ, ac secreta consilia credita. Hisce haud exspectatis Pippinum alteros legatos misisse comprobatur pontificis discens us Roma die 14 Octobr. (Anast., in *Vita Steph. II*). Etenim anno eodem antequam pontifex ad Francorum regem se verteret, tum Constantinopoli opem quaesierat; tum Optatum abbatem Cassinensem, et Attonem Vulturæensem legatos miserat Aistulpho (*Chron. Volturæ., Res. Ital. tom. primo, part. II*), nec nisi exspes hinc sanioris mentis, inde auxilii, eo confugit, teste historia omni.

^b Notanda merces a pontifice Francis regibus promissa; non enim alia occurret in ullis ex hujus codicis litteris. Timor Dei et amor Petri assidue ingeruntur regibus, perque hujus patrocinium peccatorum venia et præmium æternum promittitur, merces secretariis tantum inivisa.

principis patrocinio pollicetur; si in timore Dei, et Petri amore, quo mirifice affliciebantur una cum rege, perseveraverint usque in finem. Petrum potestate sibi a Deo concessa peccata hic delere, et aperire januam regni cælorum.

^d Stephanus episcopus servus servorum Dei, viris gloriosis nostrisque filiis omnibus ducibus gentis Francorum.

Læta gaudet sancta mater Ecclesia in propectu fidelium filiorum. Propterea etsi corpore absentes, spiritu vero præsentem, gloriosam prudentiam, atque dilectionem vestram, sublimissimi filii, ac si præsentialiter amplectentes, in osculo pacis, salutamus in Domino dicentes: *Benefac, Domine, bonis et rectis corde* (Ps. cxxiv). Quoniam fiduciam habemus quod Deum timetis, et protectorem vestrum beatum Petrum, principem apostolorum, diligitis, et cum tota mentis devotione pro ejus perficienda utilitate in nostra obsecratione cooperatores et adjuutores eritis, pro certo tenentes quod per certamen quod in ejus sanctam Ecclesiam vestram spiritalem matrem feceritis, ab ipso principe apostolorum vestra dimittantur peccata, et pro capti [Lamb., cæpti] cursu laboris, centuplum accipiatis de manu Dei, et vitam possideatis æternam ^e.

Idcirco obsecramus, atque conjuramus vestram sapientissimam charitatem per Deum, et per Dominum nostrum Jesum Christum, et diem futurum examinis, in quo omnes pro nostris facinoribus erimus **72** reddituri rationem ante tribunal æterni Judicis, ut nulla interponatur occasio, et [Lamb., ut] non sitis adjuutores, ad obtinendum filium nostrum a Deo servatum Pippinum, excellentissimum regem, pro perficienda utilitate fautoris vestri beati apostolorum principis Petri, sicut per præsentem Droctegangum, religiosum abbatem, ejusque concomites direximus^f, quatenus vobis concurrentibus, dum nostra deprecatio fuerit impleta, ipso principe apostolorum, cojus

^e Hinc patent secreta consilia, quæ luculentius explicantur in sequenti epistola. De Ecclesia scilicet defendenda adversus Langobardos agitabatur.

^d Hoc hodie principium litterarum quas bullas vocant Garnerius (in *Append. ad lib. Diurn.*) cautiones quasdam præmittit inscriptioni pontificiarum epistolarum, quarum quinta opinionem eorum præsefert, qui pontifices nomen suum postposuisse putant, cum præcellentibus personis scriberent, cum inferioribus, præposuisse; quam tamen falsam esse contendit, prolati exemplis a quinto sæculo ad nonum. At exemplum istud est evidens. CENN.

^e Opportuna æternæ ejusdem mercedis promissio Francorum ducibus, opportunæ preces: nam Eginhartus in *Vita Caroli* (cap. 6) de Pippini expeditione Italica ita loquitur: « Quod prius quidem et a patre ejus Stephano papa supplicante cum magna difficultate susceptum est, quia quidam ex principibus Francorum, cum quibus consultare solebat, adeo voluntati ejus renisi sunt, ut se regem deserturos domumque redituros libera voce proclamarent. Susceptum tamen bellum est contra Aistulphum regem, et celerrime completum. »

^f Legatorum seu missorum princeps nominari quandoque consuevit, ut infra esse factum videbimus: at socios etiam venisse cum Droctegango ex superiori epistola patet; nam Joannem mitti cum responso pontifex oraverat.

causa est, largiente, vestra deleantur peccata, et ut habet potestatem a Deo concessam, sicut claviger regni cœlorum, vobis aperiat januam, et ad vitam introducat æternam. Sed attendite, filii, et ad participandum hoc quod optavimus, studiosius elaborate, scientes quod si quis declinaverit in aliam partem, ab æternæ beatitudinis hæreditate erit alienus; scriptum quippe est: *Qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit (Matth. x); diligentibus namque Deum omnia cooperantur in bonum (Rom. viii).* Bene valete.

VI.

73 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DOMNUM PIPPINUM REGEM,

ET [Al. VEL] CAROLUM ET CAROLOMANNUM,

Pro defensione sanctæ Dei Ecclesiæ, quia Haistulfus [Aistulfus] irritum fecerat pactum quod cum eis fecerat, et suum sacramentum non conservaverat, sicut pollicitus eisdem regibus fuerat, etc.

(An. Dom. 754, Cod. Car. VII, chron. 6.)

ARGUMENTUM. — Post reditum ex Francia, Pippino et filiis ejus tribus regibus dolenter nuntiat, evenisse ut prædixerat, Aistulphum immemorem sacramenti quo a Pippino adactus erat Ticini, donationem ab iis factam nihil habuisse. Orat ut sicuti sancti Petri eorum protectoris miraculo insignem de Langobardis victoriam reportarunt, ita eidem concessa acerrime vindicent. Nulli ex eorum majoribus regi, et defensionis sanctæ sedis, seu patriciatus honorem obtigisse. Fulcrum et socios narraturos quæ sancta sedes ferebat incommoda.

Domnis excellentissimis filiis Pippino regi et nostro spiritali compatri, Carolo et Carolomanno item regibus, et utrisque patriciis Romanorum^a, Stephanus papa.

Dum regni vestri 74 nomen inter cæteras gentes erga sinceram fidem beati Petri principis apostolorum lucidissime fulserit, valde studendum est ut unde gloriosiores cæteris gentibus in servitio beati Petri vos omnes Christiani asserunt, inde omnipotentî Domino, qui dat salutem regibus, pro defen-

^a Compendium eorum omnium quæ acta fuerant in Francia, et quorum summam in admonitione attingi annalista Fuldensis ad an. 753 refert: quin etiam quæ sequenti anno sunt peracta. Ait enim: « Stephanus papa Romanus auxilium contra Haistulphum regem Longobardorum petens ad Pippinum in Franciam venit: a quo honorifice exceptus, apud Parisios duos filios ejus Carlmannum et Carolum unxit in reges. » Unctio autem ista minime facta est ante diem 28 mensis Jul. an. 754, ut annalistæ et alii auctores apud Pag. (num. 9) testantur. Ante quam unctionem, utrumque Pippini filium Stephanus susceperat e sacro fonte, ut docet idem Pag. (an. 755, n. 2): idcirco tam hisce in litteris quam in sequentibus compatreum Pippinum appellat. Præterea et patrem et filios patricios, seu defensores Rom. Ecclesiæ instituerat, cujus rei testes sunt litteræ omnes hujus Colicis; auctores Franci ejus ævi regiam tantum dignitatem exaggerant. Eginhart. in Vita Caroli, cap. 3: « Pippinus autem per auctoritatem Romani pontificis ex præfecto palatii rex constitutus. » Annales Francor. ap. Canis. ex recensione Basnagii, tom. II, part. II, p. 49: « DCCLIV apostolicus Stephanus confirmavit Pippinum unctione sancta in regem, et cum eo conjunxit duos filios dominum Carolum, et Carlmannum in reges. » Hilduin. Arcopa-

sione sanctæ suæ Ecclesiæ perfectius placeatis, ut fidem, quam erga eundem principem apostolorum colitis, adjutricem in omnibus habeatis; optaveramus quidem, præcellentissimi filii, amplius prote-lando nostram locutionem dilatare, sed quia pro multis ab iniquo Haistulfo rege Langobardorum nobis ingestis tribulationibus, cor nostrum omnino [Lamb., nimio] atteritur dolore, et tædet spiritus noster, ideo a multorum sermonum prolixitate declinavimus, et unum, quod est necessarium, excellentissimæ Christianitati vestræ innotescere studuimus, a Deo protecte [Lamb., protector], nosterque spiritalis compater, et vos dulcissimi filii, pro mercede animarum vestrarum, quemadmodum misericors Deus noster cœlitus victorias vobis largiri dignatus [Lamb. add. est]; justitiam beati Petri, in quantum potuistis, exigere studuistis, et per donationis paginam restituendum confirmavit bonitas vestra^b.

Nunc autem, sicuti primitus Christianitati vestræ de malitia ipsius impii regis ediximus, ecce jam mendacium, et iniqua perversitas, atque ejus perjurium declaratum est; antiquus quippe humani generis hostis diabolus ejus perfidum invasit cor, et quæ sub vinculo sacramenti affirmata sunt, irrita facere visus est, nec unius exim palmi terræ spatium beato Petro sanctæque Dei Ecclesiæ, vel reipublicæ Romanorum reddere passus est; tanto quippe a die illo, a quo ab invicem separati sumus, nos affligere et in magna ignominia sanctam Dei Ecclesiam habere conatus est, quanto non possunt hominum linguæ enarrare, quia etiam et ipsi lapides, si dici potest, tribulationem nostram magno ululatu flerent, et ita nos visus est affligere, ut denuo in nobis innovata fuisset infirmitas; nimis namque lugeo, excellentissimi filii, cur verba nostræ infelicitatis non audientes, mendacium plusquam veritatem credere voluistis, illudentes vos et iridentes: Unde et sine affectu [Lamb., effectu] justitiæ beati Petri, ad proprium ovile et populum vobis commissum

gitic. ap. Baron. (754, n. 3 seqq.) et ibi Pagius cum suis AA. Et monachus Engolism. hujusmodi certissimi patriciatus videtur inscius, dum ait: « Deinde ipsum domnum Carolum elegerunt sibi in patricium Romanorum. Deinde elevarunt in imperatorem. » Hinc liquet recentiores aquam tundere, dum tanta tamque incredibilia de hoc patriciatu congerunt: n. I enim aliud erat quam defensio Romanæ Ecclesiæ, quam luculentissime his in litteris expressam videmus, et apud Carolum in divisione regnum inter filios, quam Ludovicus Pius exscripsit. Comparatio ipsa, qua utitur scriptor vite Adriani ap. Anastas. dum Carolus Romæ est exceptus: « Sicut mos est ad exarchum aut patricium excipiendum, » ipsa inquam comparatio regis cum patricio, regiam i. Franci dignitatem considerari patet, non patriciatum, quem conferre non erat pontificis, nec Romanorum, sed imperatoris. CENX.

^b Præcipua rerum gestarum in Francia est donatio exarchatus et Pentapolis diplomate Pippini, cui filii subscripserunt, firmata in regia villa Carisiaco, hodie *Chiersi*. Quæ ut suum sortiretur effectum, expeditio Italica suscepta est a rege in Langobardos: tametsi eo in Franciam, pontifice Romam redeuntibus, quiddam pertractatum actumque erat, evanuit. lo.

sumus reversi. Omnes denique Christiani ita firmiter credebant, quod beatus Petrus, princeps apostolorum, nunc per vestrum fortissimum brachium suam percipisset justitiam, dum tam maximum ac præfulgidum miraculum vestris felicissimis temporibus demonstravit, talemque vobis immensam victoriam Dominus Deus et Salvator Jesus Christus a per intercessionem sui principis apostolorum pro defensione sanctæ suæ Ecclesiæ largiri dignatus est^b; sed tamen boni filii credentes eidem iniquo regi, quod per vinculum sacramenti pollicitus est, propria vestra voluntate per donationis paginam beato Petro, sanctæque Dei Ecclesiæ, et reipublicæ, civitates et loca restituenda confirmastis; sed ille oblitus fidem Christianam, et Deum, qui cum nasci præcepit, irrita, quæ per sacramentum firmata sunt, facere visus est [ausus est]. Quapropter *iniquitas [ejus] in verticem illius descendit (Ps. vii)*; patefactus quippe est laqueus quem effodit, et in eo, pro suo mandato [Lamb., mendacio] et perjurio, incidit.

Conjuro vos, filii excellentissimi et a Deo protecti, per Dominum Deum nostrum, et sanctam ejus gloriosam semperque virginem genitricem Mariam, dominam nostram, omnesque virtutes cælorum, et per beatum Petrum principem apostolorum, qui **76** vos in reges unxit^c, ut doleat vobis pro sancta Dei Ecclesia, et juxta donationem quam eidem protectori vestro domino nostro beato Petro offerre jussistis^d, omnia reddere et contradere sanctæ Dei Ecclesiæ studeatis: et nequaquam jam ipsius nequissimi regis, vel ejus judicium, seductuosa [seductoria] verba, et illusionis mandata [Lamb., mendacia] credatis: ecce enim patefactum est ejus mendacium, ut nequa-

^a Vid. Bar., a. 755, n. 24 et seq.

^b In secunda append. ad continuat. Fredeg., ap. Pagiū (754, n. 8) legitur: « Hæc cernentes Franci, non suis auxiliis nec suis viribus liberare se putabant, sed Deum invocant, et beati Petri apostoli adiutorium rogant. » Quare Dei timorem atque amorem principis apostolorum, quem regi et ducibus insinuat pontifex, humanis viribus præferendum didicerunt prima insigni victoria quam de Langobardis reportarunt. Ejusdem rei testis est auctor Vita Stephani apud Anastas., et laudati Annals Francor. apud Canis. « Inierunt bellum, et Domino auxiliante, beatoque Petro apostolo intercedente. Pippinus rex cum Francis victor exstitit. » Res tam frastus auspiciis cepta Francorum amorem erga apostolorum principem mirum in modum auxit; ita ut Pippinus munera, thesauros, cæteraque omnia terrena beati Petri causæ posthabuerit, et ad Carolum ejus filium quod attinet: « Ecclesia sancti Petri apostoli per illum non solum tuta ac defensa, sed etiam suis opibus præ omnibus ecclesiis esset ornata et ditata, » ut tradit Eginhart. in Vita Caroli, c. 27.

^c Recte P. Goustantius (Præf. n. 14) animadvertit quare pontifices olim vicarii Petri dicerentur: « Romanorum, aieni, pontificum proprium atque peculiare est beati Petri, cuius et sedis et auctoritatis hæredes sunt, vicarios nominari. Hinc et eis usu venit, ut potestatis sibi creditæ functiones, judicia scilicet, privilegiorum concessionem, etc., huic apostolo ascribant. » Quæ allatis exemplis comprobant. Id sibi voluit Stephanus Petro ascribens quod ipse fecerat. CXXX.

^d Vid. hanc donationem apud Bar., loc. cit., n. 26 et 27. lb.

quam ulterius vires credendi habere possit; sed magis, cognito ejus iniquo ingenio, et iniqua voluntate, ejus fraudantur [Lamb., fraudentur] insidiæ, et quod semel beato Petro polliciti estis; et per donationem vestram [vestra] manu firmatam, pro mercede animæ vestræ, beato Petro reddere et contradere festinate.

Beatus denique Paulus apostolus ait: *Melius est non vovere quam post votum non reddere*^e. Etenim nos omnes causas sanctæ Dei Ecclesiæ in vestro gremio commendavimus, et vos reddetis Deo et beato Petro rationem in die tremælii judicii quomodo decertaveritis pro causa ejusdem principis apostolorum, et restituendis ejus civitatibus et locis^f. Vobis denique, multis jam devolutis temporibus, hoc bonum opus reservatum est, ut per vos exaltetur Ecclesia, et suam princeps apostolorum percipiat justitiam. Nullus meruit de vestris parentibus tale præfulgidum munus, sed vos prælegit et præcivit Deus ante tempora æterna, sicuti scriptum est: *Quos præscribit et prædestinavit, hos et vocavit; et quos vocavit, illos et justificavit (Rom. viii, 19)*. Vocati estis, justitiam ipsi principi apostolorum sub nimia festinatione facere studete, quia scriptum est: *Fides ex operibus justificatur (Jacob. ii, 24)*^g. De omnibus vero tribulationibus nostris, quas passi sumus, vel denuo **77** patimur, Deo auxiliante, Fulradus filius, vester consiliarius, et ejus socii^h, enarrabunt [Lamb., enarrent] vobis; et ita agite de causa beati Petri, ut et in hac vita victores favente Domino existatis, et in futuro, intercedente ipso principe apostolorum beato Petro, gaudia possideatis æterna. Bene valete, excellentissimi filii.

^e Hæc sententia est Ecclesiæ, c. v. Cur ergo ascribitur sancto Paulo? Quia pontifex sensum spectavit. Exstat autem sensus I Tim. v, ubi videtur quæ primam fidem irritam fecerunt, damnationem habere affirmantur. lb.

^f Nil frequentius hisce in epistolis aliisque illius ævi monumentis, quam *restituere*, ac *reddere*, ubi de exarchatu et Pentapoli agitur, quarum provinciarum neutra sanctæ sedi paruerat. Duplici ex causa ita factum puta: 1° quia Langobardi eas invaserant, restituerentque opus erat; 2° quia Pippinus illas donaverat sancto Petro, proindeque reddendæ ipsi erant, ut de litteris ex. gr. dici solet, quas tamen haud dum is habuit ad quem scriptæ sunt, tamen reddi eidem dicuntur. lb.

^g Uhi fides sine operibus mortua dicitur, et multa de justificatione ex operibus recensentur. lb.

^h Quemadmodum Rodigango Metensi episcopo, et Autharico duce missis regis itineris sociis usus erat Stephanus, cum an. 753 exeunte in Franciam profectus erat; ita seq. anno. comitibus Fulrado abbate S. Quintini, sociisque Ticino Romani rediit. Annales Fuldaenses et codex Anastas. ms. reginæ Suec. inter socios nominant Hieronymum Pippini fratrem, de quo Mabillon. (Ann. Ben. lib. xxi, n. 61): « Præter Carolomanum et Pippinum, quos ex Rotrude, et Griphonem, quem ex Sonecilde conjugibus suscepit Carolus, filios etiam habuit Bernardum, Hieronymum ac Remigium, quos ex illegitimo thoro progenitos plerique existimant Fulradum Hieron. ejusdem filium esse probat Georgius ex Theodulpho Aurelian. lib. ii, cap. 7 (Ad Baron. not., tom. XII, p. 598). Hi litteras ad Pippinum deferunt, propriisque oculis visa nuntiant.

VII.

78 ITEM EXEMPLAR EPIST. EJUSDEM PAPE

AD DOMINUM PIPPINUM, CAROLUM,
ET CAROLOMANNUM DILECTUM [Al., DIRECTUM].

In quo continetur quod Haistolfus [Lamb., Haistulphus] irritum fecerat pactum et juramentum, quod ipsius regibus de justitia sancti Petri pollicitus fuerat cum nimis adjurationibus, iterum postulans adjutorium obtinere contra eundem.

(An. Dom. 754, Cod. Car. IX, chron. 7.)

ARGUMENTUM.— Paulopost superiores litteras, Haistulphi audacia extra modum crevit. Quare his in eandem fere sententiam datis Wilhario episcopo ad eosdem tres reges, et patricios Romanorum, Pippinum deprecatur, ut in Italiam redeat perficiendo operi: se pro Petri causa arduum in Franciam iter suscepisse: perfidum Aistulphum præter desolationem ecclesiasticæ totius ditionis, sibi ipsi pontifici sacrilege insidiatum esse, eorum interesse donationem propria manu subscriptam vindicare.

• Domnis excellentissimis filiis Pippino regi et nostro spiritali compatri, seu Carolo et Carolomanno item regibus, et utrisque patriciis Romanorum, Stephanus papa.

Providi et sapientissimi Salomonis prophetica ita fertur assertio: *Nomen bonum super misericordiam.* Nomen quippe bonum est, fidem quam quis pollicitus fuerit, immaculato corde et pura conscientia custodire et operibus implere. Nomen enim bonum est, totis viribus ad exaltationem sanctæ Dei Ecclesiæ, per quam et salus Christianorum existit, decertare. Bonum enim inter omnes gentes de vobis exiit nomen, si operibus fuisset impletum. Redemptor namque noster misericors et multum miserator Dominus, illis propitiator existit, quos omnino tota mentis integritate fideles, et defensores sanctæ Ecclesiæ cognoverit. Qualis remuneratio aut merces sub cælo existimanda et cœquanda est ad eam [Gent., ea] quæ 79 pro defensione Dei Ecclesiæ et domus beati Petri est rependenda? Ideo namque excellentissimam et a Deo protectam bonitatem vestram super turbas populorum et multarum gentium idem Rex regum et Dominus dominantium salvos vos instituit, ut per vos sancta Dei Ecclesia exaltetur; potuerat namque alio modo ut illi placitam fuisset, sanctam suam vindicare Ecclesiam, et justitiam sui principis apostolorum exigere, sed quia mentem et conscientiam vestram a Deo profecte [Lamb., protecte], spiritalis compater, et dulcissimi filii, probare voluit, ideo nostram infelicitatem ad vos venire præcepit. Tradidimus enim corpus et animam nostram in magnis laboribus viam [Id., in tam] spatiosam et longinquam provinciam, valde fisi in vestra fide, per Dei nutum, illuc profecti sumus, afflicti in nive et frigore, æstu et aquarum inundatione, atque validis fluminibus et atrocissimis montibus seu diversis periculis b.

• Hæc prima est ex hujus pontificis epistolis, quas Magdeburgenses, et card. Bar. norunt. Non autem spectat ad ann. 755 quæ Baron. eam recitat (num. 2), sed cum Coimtio et Pagio ad precedentem annum exeuntem retrahenda: ejusdem quippe sententiæ est ac præcedens, quam paulo post missorum discessum

A Etenim dum vestris mellifluis obtutibus presentati sumus, omnes causas principis apostolorum in vestris manibus commendavimus, quoniam quidem, inspirati a Deo, aurem petitionibus nostris accommodare dignati estis, et vos beato Petro polliciti estis ejus justitiam exigere, et defensionem sanctæ Dei Ecclesiæ procurare, et ut vere fideles Deo, pura mente, pro defensione Dei Ecclesiæ dimicandum properastis. Sed omnipotens Dominus, qui conterit bella ab initio, qui superbos humiliat, et humiles exaltat, illico justitiam beati Petri vestræ bonitati et omnibus christianis demonstravit, et tale præfulgidum miraculum ostendit, quale omnino gloriosum est referendum: illi enim inimici Dei et sanctæ Ecclesiæ, qui in sua ferocitate confidebant, veloces pedes habentes ad effundendum sanguinem, super brevem numerum populi vestri irruerunt, et ita per manum beati Petri omnipotens Dominus victoriam vobis largiri dignatus est, ut illi, qui innumerabiles existebant, a paucis hominibus fuissent interempti, et humiliati sunt ipsi inimici beati Petri usque ad terram; et ita timorem et tremorem in illis Dominus immisit per intercessionem beati Petri, ut ad nihilum devenirent. Non 80 enim gladius hominis, sed gladius Dei est qui pugnat; videns namque suam deceptionem iniquus Haistolphus rex cum suis Deo [Lamb., a Deo] destructis iudicibus, per blandos sermones et suasiones, atque sacramenta illuserunt prudentiam vestram, et plus illis falsa dicentibus, quam nobis veritatem asserentibus, credidistis.

C Magna namque dolore et tristitia, excellentissimi filii, cor nostrum repletum est. Cur minime bonitas vestra nos audire voluit [Lamb., Gent., renuit]? Omnia denique, quæ per Dei jussionem vobis locuti sumus veraciter ediximus: et jam patefacta sunt, ut facta ipsa demonstrant; etenim sicut primitus Christianitati vestræ ediximus, iniquus Haistolphus rex, ingresso in ejus perfido corde-diabolo, omnia quæ per sacramentum beato Petro, per nostros missos restituenda promisit, irrita fecit, et nec unius palmi terræ spatium beato Petro reddere voluit. A die illo, a quo melliflua bonitate vestra separati sumus, tantum nos affligere et tribulare visus est [Lamb., visus est], quantum non potest os hominis enarrare; in magna namque despectione sanctam Dei Ecclesiam. D et nostram humilitatem, et vestros missos habere visus est, quia etiam et ad nostram propriam animam auferendam mala ejus imperatio et submissio facta est. Quid multa dicimus? tantum nos tribulavit, quia etiam, si dici potest, et ipsi lapides pro nobis flerent, tamen omni vester consiliarius Fulradus præbyter et abbas, una cum suis sociis, si Deum præ oculis habent, omnia vobis enarrare possunt. Non enim, quia jam reddere, ut constituit, propria beati Petri voluit, sed etiam scameras [Bar. et Lamb., sca-

Langobardica sævities expressit.

^b In V. Steph. ap. Anast. gravi morbo tentatus dicitur, ac miraculo sanatus. Baron. ex Areopagiticis ap. Hilduinum, pontificis diploma recitat, miraculi ejus testem (754, n. 3). Annalista rem silent. Papius Baronio adheret (Eod. an. n. 5).

maras], atque deprædationes seu devastationes in civitatibus et locis beati Petri facere sua imperatione nec cessavit, nec cessat ^a: oblitus quippe est Deum, qui fecit eum, et fidem Christianam transgressus est, quomodo ulterius credendus est sive ipse, sive ejus consentanei, qui in tanta Dei mysterii sacramenta præbuerunt et noluerunt observare?

81 Vere enim omnia vobis prædiximus de ejusdem impii regis mendacio et falsitate; et, quemadmodum diximus, manifesta [*Lamb., Gent., manifestata*] sunt vobis, et perjurium ejus declaratum est.

Pro quo peto vos, excellentissimi et a Deo protecti filii, et nimis obsecro, doleat vobis pro sancta Dei Ecclesia et beati Petri causa, et quæ per donationem beato Petro offerendum promisistis, ei possidendum contradere debeat; mementote, et semper in vestris præcordiis firmiter tenete, quod promisistis eidem janitori regni cælorum. Nulla jam vos seducat suasio aut acceptilatio; considerate quam fortis existit exactor idem princeps apostolorum beatus Petrus; videte omnia quæ ei promisistis et per donationem offerendum polliciti estis, contradere festinate, ut non lugeatis in æternum, et condemnati maneatis in futura vita. Vita enim hujus mundi brevis est, et sicut umbra declinat, et sicut vestimentum inveterascit. Illam vitam æternam, quam vobis beatus Petrus pro sua causa et justitia promisit, tota mente et integro corde querite. Decertate bonum opus quod cepistis, et quæ per donationem manu vestra confirmastis, protectori vestro beato Petro reddere festinate, quoniam scriptum est: *Melius est non rovere, quam rovere et votum non reddere* (Eccle. v). Sciat is enim quia sicut chirographum, vestram donationem princeps apostolorum firmiter tenet, et necesse est ut ipsum chirographum expleatis ^b, ne dum justus iudex ad iudicandum vivos et mortuos et sæculum per ignem advenit, in futuro iudicio idem princeps apostolorum idem chirographum demonstrans nullam habere firmitatem, districtas cum eo faciatis rationes; sed magis explete quod promisistis velociter, ut iterum vitam æternam, quam ab ipso principe apostolorum promissam habetis, possideatis.

Conjuro vos, excellentissimi et a Deo protecti filii, per Deum omnipotentem, qui continet omnia sua potentia, et per sanctam ejus matrem gloriosam semper virginem Mariam, dominam nostram, atque per virtutes cælorum, et per beatos principes apostolorum **82** Petrum et Paulum, atque per tremendam iudicii diem, ubi omnes constrictæ ad reddendum de nostris factis rationem assistere habe-

^a Si scamaræ, seu deprædationes, quod idem est Ducangio, fiebant in civitatibus et locis sancti Petri, æquæquam *unius palmi terræ spatium*, ex Pippiniana donatione sancta sedes acciperet, nonne ineptus, qui Romæ ejusque ducatus largiorem querit?

^b Testimonium validius atque illustrius factæ donationis an. 754 ac propria Pippini et filiorum manu confirmatæ, necnon Romæ delatæ ab ipso pontifice, desiderari non potest.

mus, ubi nulla est ingeniosa excusatio, velociter et sine ullo impedimento, quod beato Petro promisistis per donationem vestram, civitates et loca atque omnes obsides et captivos beato Petro reddeite, vel omnia quæ ipsa donatio continet; quia ideo vos Dominus per humilitatem meam, mediante beato Petro, unxit in reges, ut per vos sancta sua exaltetur Ecclesia, et princeps apostolorum suam justitiam suscipiat.

Magnum desiderium in nostro corde habebamus vestros mellifluos vultus aspicere, et de vestræ jucunditatis lætitia gaudere, juxta quod sapientissimus ait Salomon, *per vias et plateas quærsivi quem dilexit anima mea* (Cant. iii); et certe, quos dileximus per Dei jussionem invenimus, et quos desideravimus amplexi sumus, pro quo diffusa est super vos benedictio et gratia beati Petri, ut Domini fuit provisio; quod nullus de vestris parentibus meruit, suscipere vos suscepistis, et princeps apostolorum, præ cæteris regibus et gentibus vos suos peculiare faciens, omnes suas causas vobis commisit, et vos reddetis rationem Deo, quomodo pro justitia ipsius janitoris regni regnorum [*Lamb., Gent., cælorum*] decertaveritis; cunctus namque noster populus reipublicæ Romanorum, magno dolore et amarissimis lacrymis una nobiscum tribulantur, pro eo, dum ad tam longam et spatiosam provinciam properavimus, et præ fatigio validi [*Lamb., invalidi*] itineris, caro nostra minuta est; sic vacui et infructuosi sine effectu justitiæ reversi sumus; attamen nos infelices juxta Dominicum præceptum egimus, et omnes causas beati Petri vobis commendavimus, et vobis pertinet hoc sive ad peccatum, sive ad mercedem. Nam et omnes gentes ita firmiter tenebant, quod beatus Petrus nunc per vestrum fortissimum brachium suam percepisset justitiam, et factum non est, et in magno cordis stupore de hoc omnes evenerunt.

Sed peto excellentissimam bonitatem vestram, ut vituperium hoc agentibus auferatis, et omnibus fidem vestram operibus ostendite, eo quod *fides*, ut scriptum est, *sine operibus otiosa est*; **83** cum qua enim fiducia aut fortitudine ad expugnandos inimicos vestros pergere potestis, si justitiam beati Petri, ut promisistis et initiastis, non perfeceritis? Si enim ut cepistis operibus adimpleveritis, eritis semper victores et fortissimi super vestros inimicos, et præsens regnum per multorum annorum spatia eum bona possidebitis fama, et vitam percipietis æternam. Tanto operi ^c dileximus ad vos Wilharium ^d reverendissimum et sanctissimum fratrem, et coepisco-

^c *Lamb., Gent., Tamen opere*; Teng. correxit *Tantopere*.

^d Episcopum Numentanum, qui Stephanum cum Georgio episcopo Ostiensi, presbyteris et diaconis cardinalibus, aliisque comitibus secutus erat in Franciam (Anastas. in *Steph. II*, sect. 241). Erat tum Nomentum episcopalis civitas, licet non tanti nominis quanti fuerat in Rom. rep. Nunc oppidulum vulgo *Lamentana*.

pam [*Gent. add. nostrum*] et fidelem, qui vobis omnia de nostra tribulatione et causa beati Petri proprio ore enarret, cui in omnibus credere jubetis [*Lamb., lubeatis*], et exitum bonum in causa beati Petri ponere. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat. Bene valeat.

VIII.

84 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DOWNUM REGEM PIPPINUM, ET CAROLUM VEL CAROLOMANNUM, SEU OMNI GENERALITATI.

In nomine ipsius papæ comprehensa pro desolatione et devastatione sanctæ Dei Ecclesiæ et urbis Romanæ per Georgium episcopum, et Warneharium abbatem, et [Al., seu] Thomaricum comitem missis ipsius apostolici directæ, postulando nimis cum adjurationibus adjutorium contra Langobardos.

(An. Dom. 755, Cod. Car. IV, chron. 8.)

ARGUMENTUM. — Rebus pene ad incitas redactis, Urbe quinto et quinquagesimo jam die obsessione a ferente, pontifex, sacrum collegium, duces, comites, primoresque omnes Romani, ad duces, comites et primores Franciæ mœstitia plenas dant litteras, et plura coram referenda committunt apostolicis missis Georgio episcopo, Thomarico et Comitæ mari in Franciani cunctibus cum Warneharium misso regio, Langobardorum et Beneventanorum prope obsessam urbem stationes, direptiones, sacrilegia, monachorum cædes, sacrarum virginum stupra, immanitates cæteras miserandum in modum enumerant. Narniam nuper sanctæ sedi restitutam a Pippino, iterum illi ereptam; insultationes obsessorum Romanis auxilio Francorum fretis; Warneharium diu noctuque armatum necentia undique tutatum esse; a tanta oppressione quantocius eripi cætere pntunt.

• Domnis excellentissimis Pippino, Carolo et Carolo-
manno, tribus regibus, et nostris Romanorum [*Barou., Romanis*] patriciis; seu omnibus episcopis, abbatibus, presbyteris, et monachis, seu gloriosis ducibus, comitibus, vel cuncto exercitui regni et provinciæ Francorum, Stephanus papa, et omnes episcopi, presbyteri, diacones, seu duces, cardinalarii, comites, tribuni, et universus populus et exercitus Romanorum, omnes in afflictione positi ^b.

Quanta luctuosa et amarissima tristitia circumvallati, quantaque anxietate atque angustia coarctati simus, et quantas, crebrescentibus 85 continuis malis, oculi nostri destillantibus profundant lacrymas, credimus quod et ipsa omnium elementorum signa [*Bar. et Gent., segmenta*] enarrant. Quis enim harum tribulationum conspexerit non lugeat? Quis auditor harum nobis inherentium calamitatum non ululet? Quamobrem ejusdam bonæ mulieris, Susannæ pudicæ, verba loquimur: *Angustia nobis undique, et quid agamus ignoramus* [*Daniel, xiii*]. O Christianissimi, ecce venerunt nobis

^a Exstat apud Bar. t. IX, an. 755, et Cent. 8, cap. 10.

^b Novum ecclesiastici principatus argumentum: perinde enim Romæ erant duces et comites atque in Francia. Hanc et sextam epistolam Cod. Car. quinto et quinquagesimo die post ceptam obsidionem Urbis, seu 24 Februarii an. 755 datas esse se ipsæ produnt. Baron., cui adhaeret Muratorius, Januariæ Kalendas in Junias convertit, contra fidem ovidicis; et Pagius, nisi mendum irrepsit, earum ordinem invertit, quartæ tribuens quod debetur sextæ. Censor Pagii

diebus angustiae, præsto sunt: diis fletus et amaritudinis: quoniam quod timebamus a Langobardis evenit. Pro quo angustiati, afflicti, et ex omni circumquaque parte circumdati, ab eorum nequissimo Haistulfo rege et gente, cum Propheta Dominum deprecantes dicimus: *Adjuva nos, Deus, salutaris noster, et propter honorem nominis tui libera nos, etc.* [*Psal. lxxviii*]. Et rursum: *Apprehende arma et scutum, et exsurge in adjutorium nostrum* [*Psal. xxxiv*]. Ecce enim cognitum habetis, quomodo pacis foelera a præfato impio Haistulfo rege et omni gente dissipata sunt, et qualiter nihil juxta ut constituit et per vinculum sacramenti confirmatum est, valuimus impedire, et jam ^c in ipsi Januariarum Kalendis cunctus ejusdem Langobardorum exercitus Tusciciæ partibus, in hanc civitatem Romanam conjunxerunt, et resederunt juxta portam beati Petri, atque beati Pancratii, et Portuensem; ipse vero Haistulfus cum aliis exercitibus conjunxit ex alia parte, et sua fixit tentoria juxta portam Salariam et cæteras portas; et sæpius nobis direxit: *Aperite mihi portam Salariam, et ingrediar civitatem, et tradite mihi pontificem vestrum, et patientiam ago in vobis; si minus, ne muros evertens, uno vos gladio interficiam, et videam quis vos eruere possit de manibus meis.*

Sed et Beneventani omnes generaliter in hanc Romanam urbem conjungentes, resederunt juxta portam beati Joannis, et beati Pauli apostoli, et cæteras istius Romanæ urbis portas, et omnia extra urbem prædia longe lateque ferro et igne consumpserunt, domos omnes comburentes pene ad fundamenta destruxerunt, 86 ecclesias Dei incenderunt, et sacratissimas sanctorum imagines in ignem projicientes, suis gladiis consumpserunt, et munera sancta, id est corpus Domini nostri Jesu Christi, in suis contaminatis vasibus, quos folles vocant, miserunt, et cibo carni copioso saturati, comedeabant eadem munera; velamina altarium ecclesiarum Dei vel omnia ornamenta, quod nimis crudele etiam dici est, auferebant in propriis utilitatibus usi sunt; servos Dei monachos, qui pro officio divino in monasteriis morabantur, plagis maximis tundentes, plures lanaverunt, et sanctimoniales feminas atque reclusas, quæ ab infantia et pubertatis tempore pro Dei amore sese clausuræ tradiderunt, abstrahentes cum magna crudelitate polluerunt ^d; qui etiam et in ipsa contaminatione alias interficere visi sunt, et omnes domos cultas beati Petri igni combusserunt, vel omnium Romanorum, ut dictum est, domos comburentes extra urbem funditus destruxerunt, et omnia peculia abstulerunt, et vineas fere ad radices absciderunt,

Mansius in seq. annum obsessionem rejicit probabili potius quam certa de causa.

^c Lamb. et Gent.: *impetrare, et jam quia nullum augmentum nobis factum est, et jam...*

^d Qui lucusque legerit, Langobardos ejus sevi haud absimile: ab eorum majoribus sancti Gregorii ætate plane intelligit. Mentitur igitur nuperus scriptor tam sancte de iis sacrilegis sentiens, quod eorum aliquis; ut haud dubie rex Luitprandus, religione aliqua se non semel affectum ostenderit.

et menses conterentes, omnino devorarunt: et neque domui sanctæ nostræ Ecclesiæ; neque cuiquam in hac Romana urbe commoranti spes remansit vivendi: quia, ut dictum est, omnia ferro et igne consumpserunt, et multos homines interfecerunt. Sed et copiosam familiam beati Petri, et omnium Romanorum, tam viros quamque mulieres, jugulaverunt, et alios plures captivos duxerunt. Nam et innocentes infantulos a mamillis matrum separantes, ipsasque vi polluentes interemerunt ipsi impii Langobardi; et tanta mala in hac Romana provincia fecerunt, quanta certe nec paganæ gentes aliquando perpetratae sunt. Quia etiam (si dici potest) et ipsi lapides nostras desolationis videntes, ululant nobiscum. Quinquaginta et quinque dies hanc afflictam Romanam civitatem obsidentes, et ex omni parte circumdantes, prælia fortissima die noctuque cum pessimo furore incessanter cum diversis machinis et adinventionibus plurimis contra nos ad muros istius Romanæ urbis 87 commiserunt, ut suæ potestati, quod avertat Divinitas, subjiciens, omnes uno gladio idem inimicus Haistulfus interimeret. Ita enim cum magno furore exprobrantes nos asserebant: Ecce circumdati estis a nobis; veniant nunc Franci, et erunt vos de manibus nostris. Nam et civitatem Narniensem quam beato Petro concessistis abstulerunt, et aliquas civitates nostras comprehenderunt; quamobrem constricti vix potuimus mariivo itinere præsentem nostras litteras et missum ad vestram Christianitatem dirigere, quas et cum magnis lacrymis scripsimus ^a.

Unde, dilectissimi nobis, peto vos, et tanquam præsentialiter assistens cum divinis mysteriis conjuro coram Deo vivo et vero, et ejus principe apostolorum beato Petro, ut sub nimia festinatione nobis subveniatis, ne pereamus ^b. Non nos derelinquatis, sic non vos derelinquat Dominus in omnibus vestris actibus. Non nos spernatis, sic non vos spernat Dominus ejus invocantes potentiam. Ne elongetis a nobis auxilium vestrum, Christianissimi, sic non elonget Dominus auxilium suum a vobis, dum ingressi fueritis contra inimicos vestros ad dimicandum. Adjuvate nos sub magna velocitate, dilectissimi nobis; occurrite, occurrite, et subvenite nobis, antequam gladius inimicorum ad cor nostrum pertingat. Peto vos ne pereamus. Ne quando dicant gentes quæ in cuncto orbe terrarum sunt: Ubi est fiducia Romanorum, quam post Dominum in regibus et in gente Francorum habebant? Non nos permittatis perire, et ne differatis nobis ad solatia dandum, nec a vestro separetis auxilio; non sitis alieni a regno Dei, et ne obduret Dominus aurem suam

^a Hinc patet datas litteras obsidionis tempore. Non est igitur, quid Pagius Anastasium arguat, quasi Stephani litteris adversetur, dum trimestrem fuisse obsessionem memorat (A. 755, num. 4). Sequentes dicit epistolæ, præsertim quæ ipsius Petri nomine conscripta est, rem magis magisque comprobant: eas consule.

^b Hæc in manuscripto sequuntur: Cum post Dominum in manibus vestris nostras omnium Romano-

vestras ad exaudiendas preces, et ne avertat faciem suam a vobis in illo futuro examinis die, quando cum beato Petro et cæteris suis apostolis ad judicandum sederit omnem ordinem omnemque potestatem humanam 88 et sæculum per ignem; dicaturque [Gent. add. vobis], quod avertat Divinitas: Nescios (Matth. xxv), quia non auxiliati estis Dei Ecclesiæ, et defendere minime procurastis ejus periclitantem peculiarem populum.

Audite nos, dilectissimi, audite nos, et subvenite nobis. Ecce adest tempus salvandi nos; salvate nos, antequam pereamus, Christianissimi; omnes etenim gentes, quæ circumquaque sunt positæ, et ad vestram, per Dei potentiam, Francorum fortissimam gentem refugium fecerunt, salvæ factæ sunt; et si omnibus auxilium impertire non differetis, multo amplius sanctam Dei Ecclesiam, et ejus populum de inimicorum impugnatione debueratis liberare. Considerate, dilectissimi, et omnino percogitate, per Deum vivum vos conjuro, quoniam post Deum et ejus principem apostolorum, nostræ omnium Romanorum animæ in vobis pendent, et si perire, quod absit, contigerit, pensate in ejus animam respiciat ad peccatum. Certe enim omnino credite, Christianissimi, si nobis aliqua evenerit calamitas, quod absit, periclitanti, vos de omnibus ante tribunal Dei eritis reddituri rationem; sed magis, dilectissimi nobis, agite et liberate post Deum in vobis confuentes, ut fructum bonum afferentes in futuri examinis die mereamini dicere: Domine noster princeps apostolorum beate Petre, ecce nos clientuli tui, cursum consummantes, fidem servantes tibi, Ecclesiam Dei a superna clementia tibi commendatam de manibus persequentium defendentes liberavimus, et assistentes immaculati coram te, offerimus tibi pueros, quos nobis commisisti de manibus inimicorum erucendos, hospites [Lamb., sospites] atque incolumes existentes. Tunc et in præsentem vitam et in futuro sæculo cælestium præmiorum gaudia adipisci mereamini, audientes paternam desiderabilem vocem illam inquantis: Venite, benedicti Patris mei, percipite regnum quod vobis præparatum est ab origine mundi.

Quare direximus præsentem nostrum missum Georgium reverendissimum ac sanctissimum fratrem et coepiscopum nostrum; atque Warnebarium ^c religiosum abbatem missum vestrum, et 89 Thoma-ricum comitem [Lamb., Gent., et Comitum], magnificos eosdem nostros missos, qui vobis omnes nostros dolores et cunctas desolationes, quas a Langobardorum gente et eorum protervo rege passi sumus et assidue patimur, vobis subtili enarratione quæ pro-

rum commisimus animas. GENT.
^c Warnerium appellat Mabillonius (Annal. 25, num. 14). Nil autem aliud novit, præter ea quæ his litteris et apud Anastasium didicit, cui etiam Warnerii nomen acceptum refert; ita enim occurrit in ediculis, Warnario et Unario legentibus mss. codicibus. De violato per eundem jure gentium non taceatur nostro ævo.

præis oculis videntur, viva voce edicere debeant; quibus et in omnibus tanquam nobismetipsis credere jubeatis [*Lamb. hic et infra, lubeatis*], et nostram liberationem nimis festinanter procurare; et conjuro vos per Deum vivum, ut nequaquam amplius discreditis nostras afflictiones et neglectum ponatis ad liberandum nos. Ne, quod absit, si amplius credere distuleritis, et neglexeritis nos eruendum, nobis, quod avertat Divinitas, irruat calamitas pereundi, et vobis pertineat ad magnum detrimentum et peccatum, atque condemnationem in præsentī et æterna vita, quia vobis animas omnium nostrorum Romanorum tradidimus: sed magis magisque vos, ut præfatum est, conjuramus, per Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, Trinitatem indivisam, ut nostras tribulationes, et angustias, atque dolores, et desolationes, credere sine qualibet ambiguitate jubeatis, et nobis propter Deum subvenire, et ad liberandum nos de manibus Langobardorum inimicorum nostrorum nimis festinanter occurrere jubeatis, ut fructum afferentes copiosum, vitam æternam, intercedente beato Petro, perfrui mereamini. Præfatus vero Warneharius pro amore beati Petri lorica se induens, per muros istius afflictæ Romanæ civitatis, vigilabat die noctuque, et pro nostra omnium Romanorum defensione atque liberatione, ut bonus athleta Christi, decertavit totis suis cum viribus. Bene valet.

IX.

90 ITEM EPISTOLA STEPHANI PAPÆ

AD DOMNUM PIPPINUM REGEM,

Specialiter et singillatim pro defensione sanctæ Dei Ecclesiæ directæ, ut in superiore ejusdem continetur epistola, adjutorium volens obtinere contra Langobardos, per Georgium et Warneharium similiter directæ.

[An. Dom. 755, Cod. Car. vi, chron. 9.]

ARGUMENTUM. — Iisdem fere verbis conceptas, sanguineque scriptas lacrymis litteras ad Pippinum dat pontifex iisdem missis. A præsentī calamitate, ne major aliqua superveniat, cujus rationem repetat Deus, salvari orat. Warneharī constantiam, animosque ingentes laudat in defensione Urbis. Æterni præmii lenocinio eum movere studet.

^a Domno excellentissimo filio, et nostro spiritali compatri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Stephanus papa.

Quanta luctuosa et amarissima tristitia circumvalati, quantaque anxietate atque angustia coarctati simus, et quantas crebrescentibus continuis malis oculi nostri distillantes profundant lacrymas, credimus quod et ipsa omnium elementorum signimenta [seg-

^a Eadem infelicissima occasione alteram uni Pippino epistolam per eozdem legatos misit. Baronio ac Magdeburgensibus videtur fuisse ignota; nisi forte similitudo maxima deserendam suavit. Annalista Italus [*Ret. Ital. tom. III, part. II, pag. 73*] quæcunque similia invenit, omisit, cætera edidit.

^b Si nullum augmentum nobis factum est, non igitur ditio temporalis a Pippino initium sumpsit. Nota quod pauca ista epist. 4. al. 8. omittuntur in editione Gretseri, tametsi legantur in ms. Annalista Italus Lambeciana editione usus, quæ iisdem non caret, in

meuta] enarrent. Quis enim harum tribulationum conspexerit non lugeat? Quis auditor harum nobis intolerentium calamitatum non ululet? Quamobrem cujusdam bonæ mulieris Susannæ pudicitia [*Al. add. claræ*] verba loquitur: *Angustia nobis undique, et quid agamus ignoramus* (*Dan. XIII*). O filii excellentissimi et Christianissimi, utinam omnipotens rerum creator Dominus, quemadmodum priscis temporibus Habacæ illum prophetam ad refocillandum et consolandum Danielem præcipuum prophetam abstrusum in leonum lacu, repentino volatu apportatum ab angelo miserat; ita et nunc, si dici potest, ejus miser cordissima longanimitas a Deo servatam excellentiam tuam, vel unius horæ momento præsentem fecisset ad contemplandas ærumosas et **91** lugubres angustias et tribulationes, quas immaniter a Langobardorum gente et eorum nefando rege patimur. Ecce venerunt nobis dies angustia, præsto sunt dies fletus et amaritudinis, dies anxietatis et gemitus doloris, quoniam quod timebamus evenit, et quod verebatur accidit. Pro quo angustati, afflicti, atque oppressi, et ex omni circumquaque parte circumdati ab eorum nequissimo Haistulfo rege, et eorum Langobardorum gente, profusis lacrymis percussoque pectore cum propheta Dominum deprecantes dicimus: *Adjuva nos, Deus, salutaris noster, et propter honorem nominis tui libera nos* (*Ps. LXXVIII*). Et rursum: *Apprehende arma et scutum, et exurge in adjutorium nostrum. Domine, judica nocentes nos, et expugna impugnantes nos* (*Ps. XXXIV*). Etenim sæpius bonitati tuæ innotescere videmur, licet nostras tribulationes, tamen et nunc luctu et gemitu referendum malorum pericula, quæ ab eodem protervo rege passi sumus et ejus gente Langobardorum, magno cogente periculo, significandum statuimus [*Lamb., Gent., studuimus*].

Jam credimus, Christianissime et excellentissime filii, et spiritalis compater, omnia nobilitati tuæ esse cognita, quomodo pacis fœdera ab impio Haistulfo rege, et ejus gente dissipata sunt, et qualiter nihil juxta ut constituit et per vinculum sacramenti confirmatum est, valuimus impetrare, etiam quia nullum augmentum nobis factum est ^b, potius autem post desolationem totius nostræ provincie ^c, et plura homicidia ab eadem gente perpetrata, etiam quod cum magnis lacrymis, et dolore cordis dicimus, agnoscas, excellentissime filii, et spiritalis compater, in ipsis Januariarum Kalend. cunctus ejusdem Haistulfi Langobardorum regis exercitus e Tusciæ partibus in hanc civitatem Romanam conjunxerunt, **92** et resederunt juxta portam [*Lamb. et Gent. add. beati Petri*

var. lect. prætermisit: hic vero, quia eadem Gretserus non silet, necessario admisit. Cum inscriptione Ravennate apud Papir. Masson. *lib. II, Pagium 755, num. 6*, aliosque recentiores celebri, conferantur: Pippinus pius primus amplificandæ Ecclesiæ viam aperuit: nulla haud dubie fides adhibebitur Romanum ducatum donationibus adjicienti.

^c Quænam erat tota hæc nostra provincia? Certe nihil aliud quam Romanus ducatus, cujus caput Roma.

apostoli, atque portam] sancti Pancratii et Portuensem. Ipse vero Haistulfus cum aliis exercitibus conjunxit ex alia parte, et sua fixit tentoria juxta portam Salariam et cæteras portas, et nobis direxit dicens: Aperite mihi portam Salariam, et ingrediar civitatem, et tradite mihi pontificem vestrum, et habebō in vobis compassionem. Alioquin muros subvertens, uno vos gladio interficiam, et videam quis vos eruerē possit a manibus meis.

Sed et Beneventani omnes generaliter in hanc Romanam urbem conjungentes resederunt juxta portam beati Pauli apostoli, et cæteras istius Romanæ civitatis portas, et omnia extra urbem prædia longe lateque ferro et igne consumpserunt, domos omnes comburentes, pene ad fundamenta destruxerunt, ecclesias Dei incenderunt, et sacratissimas sanctorum imagines in ignem projicientes, suis gladiis consumpserunt, et munera sancta, id est, corpus Domini nostri Jesu Christi, in suis contaminatis vasibus, quos folles vocant, miserunt, et cibo carniū copioso saturati, comedebant eadem munera. Velamina altarium ecclesiarum Dei, vel omnia ornamenta, quod nimis crudele dici est, auferentes, in propriis utilitatibus usi sunt. Servos Dei monachos, qui pro officio divino in monasteriis morabantur, plagis maximis tundentes, plures laniaverunt, et saucitionales feminas atque reclusas, quæ ab infantia et pubertatis tempore pro Dei amore sese clausuræ tradiderunt, abstrahentes cum magna crudelitate polluerunt; qui etiam et in ipsa contaminatione alias interficere visi sunt, et omnes domos cultas beati Petri igni combusserunt, vel omnium Romanorum, ut dictum est, domos comburentes, extra urbem funditus destruxerunt, et omnia peculia abstulerunt, et vineas fere ad radices abeciderunt; et neque domui sanctæ nostræ Ecclesiæ, neque cuiquam in hac Romana urbe commoranti spes vivendi remansit, quia, ut dictum est, omnia ferro et igne consumpserunt, et multos interfecerunt, sed et copiosam familiam beati Petri, et omnium Romanorum, tam viros quam mulieres, jugulaverunt, et alios plures captivos duxerunt. Nam et innocentes infantulos a mamillis **93** matrum suarum separantes, ipsasque vi pollutentes interemerunt ipsi impii Langobardi, et tanta mala in hac Romana provincia fecerunt, quanta certe nec paganæ gentes aliquando perpetrarunt: quia etiam, si dici potest, et ipsi lapides nostras desolationes videntes ululant nobiscum. Quinquaginta et quinque dies hanc afflictam civitatem Romanam obsidentes, et ex omni parte circumdantes,

* In extremo donationis Pippinianæ restitutionem quoque hujus civitatis adjunctam fuisse, dum Carisiaci regium diploma perfici batur, hinc evidens est. Animadvertenda sunt tamen duo: 1° Concessam dici civitatem, quæ erat juris Romanæ Ecclesiæ, et eadem vindicata tantum fuerat. 2° Ejusdem unius civitatis Romani ducatus in monumentis mentionem inveniri, Francorum regis opera restitutæ parti Romanorum, ut habet Anastas. loci alius vel miuimi aut donationem, aut restitutionem nusquam reperiri. Quamobrem ubi pontificum aliquis deprehendatur secutus Stephani exemplum, qui Narniam civitatem

prælia fortissimè die noctoque cum pessimo furore incessanter contra nos ad muros istius Romanæ urbis commiserunt, et non deficiebant impugnantes nos, ut suæ potestati, quod avertat Divinitas, subjiciens omnes uno gladio idem iniquus Haistulphus interimeret. Ita enim [*Lamb. add. cum magno furore*] exprobrantes nobis asserobant: Ecce circumdati estis a nobis, et non effugietis manus nostras. Veniant nunc Franci, et eruant vos de manibus nostris. Nam et civitatem Narniensem, quam beato Petro tua Christianitas concessit *, abstulerunt, et aliquas civitates nostras comprehenderunt. Quamobrem afflicti vix potuimus per maximum ingenium marino itinere præsentibus nostras litteras et missos ad tuam excellentissimam Christianitatem dirigere, quas et cum magis lacrymis scripsimus, qui etiam probante veritate dicimus, per unamquamque litteram lacrymas sanguine mistas exprimeremus, et utinam præstaret nobis Dominus ut qua hora nostram luctuosam exhortationem legeris, præsentia tua per omnem litteram sanguine plenæ lacrymæ fluerent.

Unde, filii excellentissime, et spiritalis compater, peto te, et tanquam præsentialiter assistens, provolutus terræ et tuis vestigiis me prosternens, cum divinis mysteriis conjuro coram Deo vivo **94** et vero, et ejus principe apostolorum beato Petro ^b, ut sub nimia festinatione et maxima celeritate nobis subvenias, ne pereamus: quoniam post Dominum, in tuis manibus nostrum omnium Romanorum commisimus animas. Non nos derelinquas, sic non te derelinquat Dominus in omnibus tuis actibus et operibus. Non nos spernas, sic non te spernat Dominus invocantem ejus potentiam. Ne elonges a nobis auxilium tuum, Christianissime filii, et spiritalis compater, sic non elonget Dominus auxilium suum, et protectionem a te tuaque gente, dum ingressi fueritis contra inimicos vestros ad dimicandum. Adjuva nos, et auxiliare nostri sub magna velocitate, Christianissime, sic adjutorium sumas a Deo omnipotente, qui te unxit super turbas populorum per institutionem beati Petri in regem. Occurre, occurre, filii, occurre et subveni nobis, antequam gladius inimicorum ad cor nostrum pertingat. Peto te, ne pereamus, ne quando dicant gentes quæ in cuncto orbe terrarum sunt: Ubi est fiducia Romanorum, quam post Dominum in regibus [*Lamb. et Gent. add. et gente*] Francorum habebant? Non nos patiaris perire, et ne moreris aut differas nobis solatiandum [ad solatia dandum]. Nec a tuo nos separe auxilio,

suam (quam Pippinus invasam a Spoleti duce se sanctæ sedi asservisse fatetur) concessam sibi fuisse ait; lenocinio verborum demereri principem dicendus est, non autem auctoritate sua rem falsam pro vera tradere. Neque enim Pippinus et Carolus, quibus solis apostolica sedes donationes acceptas refert, mendacis gloriæ indigent, cum aliis tot nominibus perpetuum famam sint adepti.

^b En tibi aliud exemplum rei, quæ erat in pontificum more posita, ut aiebam ad primam epist. nota **9**. Perinde est in 4, al. 8.

sic non sis alienus a regno Dei, et inseparatus a tua dulcissima conjugē, excellentissima regina, spiritali nostra commatre. Non nos amplius anxari, et periclitari, atque in luctu et fletu perseverare permittas, bone excellentissime filii et spiritalis compater, sic non superveniat tibi luctus de tuis meisque dulcissimis filiis domno Carolo et Carolomanno ^a excellentissimis regibus et patriciis. Non obdares aurem tuam ad audiendum nos, et ne avertas faciem tuam a nobis. Ne confundamur in nostris petitionibus, et ne periclitetur mur usque in finem. Sic non obduret Dominus aurem suam tuas ad exaudiendum preces, et ne avertat faciem suam a te, in illo futuri examinis die, quando cum beato Petro, et cæteris tuis apostolis ad judicandum sederit, omnem ordinem, omnem sexum, omnemque potestatem humanam, et sæculum per ignem: dicaturque tibi, ⁹⁵ quod avertat Divinitas: *Nescio te*, quia non auxiliatus es Dei Ecclesie, et defendere minime procurasti ejus peculiarem populum periclitantem.

Audi me, filii, audi me, et subveni nobis. Ecce adest tempus salvandi nos, salva nos antequam pereamus, Christianissimo rex. Quid enim melius, quidve elegantius aut egregius, quam periclitantes et in angustia positos salvare? Scriptum quippe est: *Qui salvat, tanquam qui ædificat*. Hinc enim præcipuus Isaias propheta ait: *Subvenite oppresso*. Omnes enim gentes quæ circumquaque sunt positæ, et ad vestram per Dei potentiam Francorum fortissimam gentem refugium fecerunt, salvæ factæ sunt; et si omnibus gentibus auxilium impertire non differitis, et per vos salvæ efficiuntur, multo amplius sanctam Dei Ecclesiam et ejus populum de inimicorum impugnatione debueratis liberare. O quanta fiducia in nostro inerat corde, quando vestrum mellifluum conspicerem meruimus vultum, et in charitatis vinculo sumus alligati atque connexi, in magna quiete et securitate nos permanere. Sed dum a vobis sperabamus lucem videre, eruperunt tenebræ, et facta sunt novissima nostra pejora prioribus. Considera, filii, considera, et omnino percogita, per Deum vivum te conjuro, quoniam et nostra et omnis Romanorum populi animæ post Deum, et ejus principem apostolorum in tua a Deo protecta excellentia et gente Francorum a Deo tibi commissa pendent, quia, ut prælatum est, in gremio tuo nostras commisimus animas: et si perire, quod absit et avertat divina clementia, nos contigerit, perpende, obsecro, et omni modo perpensa, in cujus animam respiciat ad peccatum. Certe enim omnino crede, Christianissime, si nobis aliqua evenit calamitas, quod absit,

^a Deus votis annuit: nam uterque patri superstes fuit, regnumque uterque suum est adeptus.

^b Ditionis ecclesiasticæ citra donationes, et simul patriciatus regum Francorum perspicua definitio.

^c Vulgo *postscriptum*.

^d Locus mendosus in superiori epist. *Thomaricum comitem* facili negotio hinc poterat emendari: nec video cur Muratorius legerit *Comitam* cum Lambe-

periclitandi, tu de omnibus, a Deo protecte, dilectissime nobis, ante tribunal Dei eris redditurus rationem, cum omnibus tuis iudicibus, quoniam, ut prælatum est [*Lamb.*, prælatum], nulli alio, nisi tantummodo tuæ antantissimæ excellentiæ, vel dulcissimis filiis, et cunctæ genti Francorum per Dei præceptionem, et beati Petri, sanctam Dei Ecclesiam, et nostrum Romanorum reipublicæ populum commisimus protegendum ^b.

⁹⁶ Ecce omnes nostros dolores, anxietates, atque angustias tuæ a Deo protectæ bonitati innotuimus. Tu vero, excellentissime filii, et spiritalis compater, age, et libera post Dominum in te confugientes, ut fructum bonum afferens in futuri examinis die merearis dicere: Domine meus princeps apostolorum beate Petre, ecce ego clientulus tuus, cursum consummans, fidem tibi servans, Ecclesiam a superna clementia tibi commendatam de manibus persequentium defendens, liberavi, et assistens immaculatus coram te, offero tibi pueros quos mihi commissi de manibus inimicorum eruentos, sospites atque incolumes existentes: tunc et in præsentī vita regni gubernacula tenens, etiam et in futuro sæculo cum Christo regnans, cælestium præclorum gaudia adipisci merearis, audiens nimirum paternam desiderabilem vocem illam inquentis: *Venite, benedicti Patris mei, percipite regnum quod vobis præparatum est ab origine mundi* (*Matth. xxv*). Incolumem excellentiam tuam superna gratia custodiat.

^c EMBOLUM.

Operē namque [oportuneque] direximus ad vestram Christianissimam excellentiam præsentem nostrum missum Georgium reverendissimum fratrem et coepiscopum nostrum, atque Warneharium religiosum abbatem, missum vestrum, seu Thomaricum et Comitem ^d [*Lamb.*, *Gent.*, *Comitam*], magnificos item missos nostros, qui vobis nostros omnes dolores et cunctas desolationes quas a Langobardorum gente et eorum protervo rege passi sumus et assidue patimur, vobis subtili enarratione, sicut propriis oculis viderunt, viva voce dicere debeant, quibus et omnibus tanquam nobismetipsis credere ⁹⁷ habeat Christianissima excellentia vestra, et nostram liberationem nimis festinanter procurare [*Lamb.*, provocare]. Et conjuro te per Deum vivum et verum, a Deo protecte filii, et spiritalis compater, ut nequam amplius discredas nostras afflictiones, et nullo modo neglectum ponatis ad liberandum nos, ne, quod absit, si amplius credere distuleris, et neglexeris nos eruendum, nobis, quod avertat Divinitas, irruat calamitas pereundi, et vobis pertineat ad magnam de-

cio, at conjunctionem prætermiserit; nam utrobique magnifici missi apostolici appellantur, nullumque est dubium quin duo illi fuerint. Quin etiam *Comita* nomen notius altero: in synodo enim Mopsuestena (*Lab.*, *Conc.* tom. V, pag. 494) legimus inter illius urbis cives: *Comitas dixit, Comitas dicor, agens in rebus, et pater istius civitatis*. Uterque autem Græcus origine videtur fuisse: quod minime rarum erat Romæ tum temporis.

trimentum, et peccatum, atque conlennationem, in presenti et aeterna vita : quia vobis animas omnium nostrum Romanorum tradimus; sed magis magisque, ut praelatum est, conjuramus te, a Deo servate excellentissime filii, et spiritualis compater, per Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, Trinitatem indivisam, ut nostras tribulationes, et angustias, atque dolores, et desolationes credere lubeatis sine qualibet ambiguitate, et nobis propter Deum subvenire, et ad liberandum nos de manibus Langobardorum inimicorum nostrorum nimis festinanter occurrere digneris, ut fructum afferens copiosum, victor, intercedente beato Petro, super omnes barbaras nationes efficiaris, et vitam aeternam possideas. Praefatus vero Warnecharius abbas pro amore beati Petri Ioricam se induens, per muros istius afflictæ Romanæ civitatis die noctuque vigilavit, et pro nostra omnium Romanorum defensione atque liberatione ut bonus athleta Christi, totis suis viribus decertavit.

X.

98 • ITEM EPISTOLA TERTIA

QUAM NISI STEPHANUS PAPA AD DOMNUM REG. PIPPINUM, ET CAROLUM VEL CAROLOMANNUM, SEU OMNI GENERALITATI FRANCORUM.

In nomine sancti Petri comprehensa, postquam per semetipsum jam dictus papa in Francia fuit, et secunda vice voluit adiutorium obtinere contra Langobardos.

(An. Dom. 755, Cod. Car. III, chron. 10.)

ARGUMENTUM.—Binis litteris modo allatis has dura urgente necessitate Stephanus adiungit nomine ipsius principis apostolorum tribus regibus, et cuncto Francorum populo, indicium Urbis ad extremum miseræ. Suam Apostolus intercessionem apud Deum promittit, si domum suam ecclesiæ totius fundamentum, et corpus suum ibi quiescens ab immanitate Langobardorum teneantur. Sanctissimam Virginem, sanctosque omnes una hortari regem et Francos, ut Romam ab oppressione sublevent. Maturato opus esse: suum nonquam patrocinium, si paruerint, iis defuturum: victorias antea relatas sibi referri acceptas: alienationem denique a regno Dei minuitur, nisi occissime opus adeo necessarium aggrediantur.

↳ Petrus vocatus apostolus a Jesu Christo Dei vivi

• Lamb. et Gent., ad domnum regem Pippinum, et Carolo vel Carolomanno.

↳ Tertiam hanc epistolam Baronio et Magdeburgensibus non ignotam extrema necessitas expressit. Eam minus fidenter traduxisset Fleury (*Hist. Eccl.* lib. XLIII, num. 17) plausuque minori Muratorius eruditus hujus scriptoris intemperatam exaggerationem indolis ejus ævi amplexus esset obviis ulnis (*Ann. Ital.* 755); si uterque animadvertisset, non ætatis, sed pii regis Francorumque omnium ingenio accommodatam ejusmodi prosopoeiam, quam uterque per maximam Pippini regis et Stephani pontificis injuriam, fictionem appellat. Summo, ut vidimus, amore Franci omnes reaque eorum præ aliis in regni cœlorum clavigerum, cujus patrocinio victiorum de Langobardis referrebant acceptam, quod Francorum annales testantur. Illiusmodi eorum fiduciam haud inanem pontifex impense fovit quo tempore oriens in sanctissimam Virginem, Petrum sanctosque omnes imaginibus eorum prostratis, debacchabatur: quam ob causam Italia omnis ab impiis Augustis deferat, Romæ cum ejus ducatu Petri successoris se subdide-

A filio, qui ante omnia sæcula cum Patre regnans in unitate Spiritus sancti, in ultimis temporibus pro nostra omnium salute incarnatus et homo factus, nos suo redemit pretioso sanguine per voluntatem paternæ 99 gloriæ, quemadmodum per sanctos suos destinavit prophetas in Scripturis sanctis, et per me, omnis Dei catholica et apostolica Romana Ecclesia, caput omnium ecclesiarum Dei, ipsius Redemptoris nostri sanguine super firmam fundata petram, atque ejusdem almæ Ecclesiæ Stephanus præsul, gratia pax et virtus ad eruemdam eandem sanctam Dei Ecclesiam et ejus Romanum populum mihi commissum de manibus persequentium, plenius ministretur a Domino Deo nostro, vobis viris excellentissimis Pippino, Carolo, et Carolomanno tribus regibus, atque sanctissimis episcopis, abbatibus, presbyteris, vel cunctis religiosis monachis, verum etiam ducibus, comitibus et cunctis generalibus exercitibus et populo Franciæ commorantibus.

Ego Petrus apostolus, dum a Christo Dei vivi Filio vocatus sum supernæ clementiæ arbitrio, illuminator ab ejus potentia totius mundi sum præordinatus, ipso Domino Deo nostro confirmante: *Ite, docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti (Matth. xxviii).* Et iterum: *Accipite Spiritum sanctum: quorum remiseritis peccata, remittantur eis (Joan. xxi),* et mihi suo exiguo servo et vocato apostolo, singillatim suas commendavit oves cum ait: *Pasce oves meas, pasce agnos meos.* Et rursum: *Tu es Petrus et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam, et portæ inferi non prævalebunt adversus eam, et tibi dabo claves regni cœlorum; quæcumque ligaveris super terram, erunt ligata et in cælis, et quæcumque solveris super terram, erunt soluta et in cælis (Matth. xvi).* Quamobrem omnes, qui meam audientes impleverunt prædicationem, profecto credant sua in hoc mundo, Dei præceptione, relaxari peccata, et mundi atque sine macula in illam progredientur vitam; etenim quia [Cent., quibus] illuminatio Spiritus sancti in vestris refulsit præfulgidis cordibus, 100 vosque amatores effecti estis sanctæ

rat, Francorumque auxiliis freta, nil aliunde humanæ opis aut sperabat, aut quærebat. Itaque in summis ejusdem Petri sedis angustiis, cum extrema remedia opus essent, pontifex prius regiæ domui Francisque omnibus, deinde singulariter Pippino immanitate ac sceleribus Langobardorum, necnon periclitantis Urbis angustiis, excidioque imminente patefactis, Petrum ipsum inducit causæ suæ patronum ac vindicem. Hic, bona cum eruditū ntriusque venia, non habet locum theologica quæstio de Ecclesia, deque animabus fidelium; corpora enim et res periclitabantur; quæ in catholica religione sanctiora sunt conculcabantur; omnia erant cædes, metus, scelera, sacrilegia. De his vero omnibus loquens Petrus ipse inducitur, ut præsentius a Francis remedium conglobatis tot malis obtineatur. Ex voto cessasse mox videbimus: nunc pensanda Petri allocutio ipsa attentius, quam eruditū illi fecerunt, datisque temporis grammaticæ regulis, sententias expendi oportet principe apostolorum non indignas.

• Adversus hæc dogmata mutire quis audeat.

et unica Trinitatis per susceptum Evangelicæ prædicationis verbum : profecto in hac apostolica Dei Romana Ecclesia nobis commissa, vestra futuræ retributionis spes tenetur adnexa : ideoque ego apostolus Dei Petrus, qui vos adoptivos habeo filios, ad defendendum de manibus adversariorum hanc Romanam civitatem, et populum mihi a Deo commissum, seu et domum, ubi secundum carnem requiesco, ^a de contaminatione gentium eruendam, vestram ^b omnium dilectionem provocans adhortor, et ad liberandam Ecclesiam Dei mihi a divina potentia commendatam, omnino protestans admono pro eo quod maximas afflictiones et oppressiones a pessima Langobardorum gente patiuntur.

Nequaquam aliter teneatis, amantissimi, sed pro certo confidite, per memetipsum, tanquam in carne coram vobis vivus assisterem, per hanc adhortationem validis constringimus, atque obligamus adjurationibus ^c : quia secundum promissionem, quam ab eodem Domino Deo et redemptore nostro accepimus, peculiare inter omnes gentes, vos omnes Francorum populum habemus. Itaque protestor et admono, tanquam in ænigmate, et firma obligatione conjuro vos Christianissimos reges, Pippinum, Carolum et Carolomanum, atque omnes sacerdotes, episcopos, abbates, presbyteros, vel universos religiosos monachos, vel cunctos iudices : **101** item duces, comites, et cunctum Francorum regni populum, et tanquam presentaliter in carne vivus assistens coram vobis, ego apostolus Dei Petrus : ita firmiter credite vobis adhortationis alloqui verba ^d, quia etsi carnaliter desum, spiritualiter autem a vobis non desim ; quoniam scriptum est : *Qui suscipit prophetam in nomine prophetae, mercedem suscipit prophetae.*

Sed et domina nostra Dei genetrix semper virgo Maria, nobiscum vos magnis obligationibus adjurans protestatur, atque admonet, et jubet, sicut simul etiam throni, atque dominationes, et cunctus cælestis

^a Sacros Petri cineres in Vat. basilica quiescere constans traditio est, totius antiquitatis testimoniis nitens sancti Gregorii Magni multiplex testatio suppetit. Duo præ cæteris ejusdem sancti pontificis testimonia non prætereunda : unum Constantinæ Aug. (lib. iv, ep. 30) : *« Dum bonæ recordationis decessor meus, quia argentum, quod supra sacratissimum corpus beati Petri apostoli erat, longe tamen ab eodem corpore fere quindecim pedibus mutare voluit, signum ei non parvi terroris apparuit. »* Alterum Justino imp. (lib. ii, ep. 33), pro asserenda episcopi Leonis innocentia : *« Ne quid videtur omissum, aut nostro potuisset dubium cordi remanere, ad beati Petri sacratis, corpus districta eum ex abundantia fecimus sacramenta præbere. »* Antiquiora testimonia Cæli, Hieronymi, Prudentii prætereo. Centum illis et quinquaginta annis qui post Gregorium Magnum ad hæc usque tempora consecuti sunt, tantummodo considerari velim Romanorum pontificum, atque episcoporum Romanæ ordinationis indiculos seu professiones in lib. Diurno pontif. Utrobique enim invenientur : *« Ad corpus tuum, beate Petre apostole. . . super sacratissimum corpus tuum. . . supra sacratissimum corpus beati Petri. »* Quæ satis superque comprobant divum Petrum in basilica Vat. quiescere. His accedit validissimum hoc testimonium Cod. Carol. quo præcedentia

A militiæ exercitus, nec non et martyres atque confessores Christi, et omnes omnino Deo placentes, et hi nobiscum adhortantes, conjurantes protestantur quatenus doleat vobis pro civitate ista Romana, nobis a Domino Deo commissa, et ovibus Dominicis in ea commorantibus, nec non et pro sancta Dei Ecclesia mihi a Domino commendata ; et defendite atque libere eam sub nimia festinatione de manibus persecutorum Langobardorum, ne, quod absit, corpus meum, quod pro Domino Jesu Christo tormenta perpressum est, et domus mea, ubi per Dei præceptionem requiescit, ab eis contaminentur, et populus meus peculiaris lanietur amplius, nec trucidentur ab ipsa Langobardorum gente, qui tanto flagitio perjurii rei [*Gent.*, per jurii regi] existunt, et transgressores divinarum Scripturarum probantur. Præstate ergo populo meo Romano, mihi a Deo commisso in hac vita fratribus vestris, Domino cooperante, præsidia totis vestris viribus, ut ego Petrus vocatus Dei apostolus, in hac vita et in die futuri examinis, vobis alterna impendens patrocinia, in regno Dei lucidissima ac præclara vobis præparentur [*Lamb.*, præparem] tabernacula, atque præmia æternæ retributionis, et infinita paradisi gaudia vobis pollicens adinvicem [*Id.*, ad vicem] tribuam, dummodo meam Romanam civitatem, et populum meum peculiarem, fratres vestros Romanos, de manibus iniquorum Langobardorum nimis velociter defendentis ^e.

C **102** Currite, currite, per Deum vivum et verum vos adhortor et protestor ; currite et subvenite antequam fons vivus unde satiati et renati estis areseat ; antequam ipsa modica favilla de flagrantissima flamma remanens, ex qua vestram lucem cognovistis, exstinguatur : antequam mater vestra spiritalis, sancta Dei Ecclesia, in qua vitam speratis percipere æternam, humilietur, invadatur, et ab impiis involetur [*Gent.*, violetur] atque contaminetur.

firmantur.

^b *Lamb.*, vestrum tamen ; *Gent.*, verumtamen.

^c Sic legit Baronius : *tanquam in carne coram vobis vivus assisterem, et per hanc adhortationem validis constringere atque obligare adjurationibus.*

^d *Baron.*, per adhortationis alloqui verbum.

D ^e Divinari tum non poterat Francos ipsos reges aliquando imperatores creatum iri, ac deficientem eorum stirpe Augusteam dignitatem alio transferendam maximo cum Romanæ Ecclesiæ detrimento. Qui enim Romani pontifices tenuerunt Petri cathedram sequioribus sæculis, Romam prius deserere, deinde Italiam compulsi sunt, atque eo confugere, unde sanctæ sedis ditio maximum habuerat incrementum. Hæc, inquam, divinari tunc non poterat : Septem fere sæculis cathedram, quam divus Petrus sanguine suo conglutinaverat, duo et notaginta Stephani prædecessores, Romæ tenuerant difficillimis etiam temporibus, eodemque Stephano sedente, spes ævi melioris concepta erat ob eximium Francorum amorem erga divum Petrum. Quamobrem hujus persona ad loquendum inducta, nonnisi quæ antea evenerant, accidebant quo tum temporis, quæque erant auctoritatis a Christo Jesu sibi concessæ, loqui poterat ; quemadmodum facit hic, et in sequentibus.

Protestor vos, dilectissimi filii mei adoptivi, per gratiam Spiritus sancti protestor, et nimis coram Deo terribili creatore omnium, adhortor atque admoneo, ego apostolus Dei Petrus, et una mecum sancta Dei catholica et apostolica Ecclesia, quam mihi Dominus commisit, ne patiamini perire hanc civitatem Romanam, in qua corpus meum constituit Dominus, quam et mihi commendavit, et fundamentum fidei constituit; liberate eam, et ejus Romanum populum, fratres vestros, et nequaquam invadi permittatis a gente Langobardorum. Sic non sint invasæ provincie et possessiones vestræ a gentibus quas ignoratis, non separemini [*Gent.*, separer] a populo meo Romano; sic non sitis alieni aut separati a regno Dei et vita æterna; quidquid enim poscatis a me, subveniam vobis videlicet, et patrocinium impendam; subvenite populo meo Romano fratribus vestris, et perfectius decertate, atque finem imponite ad liberandum eos. Nullus enim accipit coronam, qui non [*Lamb.*, *Gent.*, nisi qui] legitime decertaverit, et vos decertate fortiter pro liberatione sanctæ Dei Ecclesiæ, ne in æternum pereatis.

Conjuro vos, conjuro, ut præfatum est, dilectissimi, per Deum vivum, et omnino protestor, minime permittatis hanc civitatem meam Romanam et in ea habitantem populum amplius a gente **103** Langobardorum laniari, ne lanientur et crucientur corpora, et animæ vestræ in æterno atque inextinguibili tartaro igne cum diabolo et ejus pestiferis angelis, et ne dispergantur amplius oves Dominici gregis mihi a Deo commissi, videlicet populus Romanus, sic non vos dispergat et projiciat Dominus, sicut Israeliticus populus dispersus est; declaratum quippe est, quod super omnes gentes quæ sub cælo sunt, vestra Francorum gens, prona mihi apostolo Dei Petro exstitit, et ideo Ecclesiam, quam mihi Dominus tradidit, vobis per manus vicarii mei commendavi ad liberandum de manibus inimicorum. Firmissime enim tenete, quod ego servus Dei, vocatus apostolus, in omnibus vestris necessitatibus, dummodo precati estis, auxiliatus sum, et victoriam per Dei virtutem, vobis de inimicis vestris tribui, et in ante attribuam nihilominus credite, si ad liberandum hanc meam civitatem Romanam nimis velociter occurreritis. Mementote et hoc, quomodo et inimicos sanctæ Dei Ecclesiæ, dum contra vos prælium ingruerunt [*Bar.*, incepterunt], a vobis, qui parvo numero contra eos fuistis, prosternere [*Id.*, prosterni] feci^b; pro quo decertate hanc meam velociter adimplere admonitionem, ut perfectius meum adipisci mereamini auxilium per gratiam, quæ data est mihi a Christo Domino Deo nostro.

Ecce, filii charissimi, prædicans admonui vos, si quædieritis velociter, erit vobis pertingens ad magnam

^a Lamb., sic non lanientur; Gent., si non lanientur.

^b Ita testantur annales Francorum. Vide epist. 6, al. 7, col. 105, n. b.

^c Iudicium minime dubium, hanc epistolam, ut duæ præcedentes, obsidionis tempore datum esse,

et mercedem, et meis suffragiis adjuvati [adjuti]. et in præsentī vita omnes vestros inimicos superantes, et longævī persistentes bona terræ comedetis, et æterna procul dubio fruemini vita. Sin autem, quod non credimus, et aliquam posseritis moram aut adinventionem, minime velociter hanc nostram implendam adhortationem, ad liberandam hanc meam civitatem Romanam et populum in ea commorantem, et sanctam Dei apostolicam Ecclesiam mihi a Domino commissam, simul et ejus præsulē, sciatis vos ex auctoritate sanctæ et unicæ Trinitatis, per gratiam apostolatus, quæ data est mihi a Christo **104** Domino, vos alienari pro transgressionē nostræ adhortationis a regno Dei, et vita æterna. Sed Deus et Dominus noster Jesus Christus, qui nos suo pretioso redimens sanguine ad lucem perduxit veritatis, nos quoque [*Gent.*, nosque] prædicatores et illuminatores totius mundi constituit, det vobis ea sapere, ea intelligere, eaque disponere nimis velociter, ut celerius hanc civitatem Romanam, et omnem populum, seu sanctam Dei Ecclesiam mihi a Domino commissam, ad eruendum occurratis, quatenus misericorditer, sicut fidelibus suæ provinciæ, meis pro vobis intervenientibus suffragiis, et in præsentī vita longævus, sospites et victores conservare jubeat, et venturo in sæculo dona suæ remunerationis faciat multiplicius promereri, cum sanctis et electis suis. Bene valete.

XI.

105 ITEM EPISTOLA EJUSDEM

AD DOMNUM PIPPINUM REGEM PER FOLRADUM CAPELLANUM, GEORGIUM EPISC. ET JOANNEM SACELLARIUM, POST MORTEM^d AISTULFI DIRECTA,

In qua continentur gratiarum actiones et benedictiones uberrimæ pro victoria et restitutione sanctæ Dei Ecclesiæ, poscens ea quæ decerni restituenda.

(An. Dom. 756, Cod. Car. VIII, chron. 11.)

ARGUMENTUM. — Gaudio exultans immensa agit gratias Pippino. Matrem omnium Ecclesiarum Dei, et fundamentum fidei catholicæ Romanam Ecclesiam, quæ anno præterito moræbat, nunc gaudere exaltatam ab eo novo Moyse atque Davide: se cuicumque Romam adveniret ex universo orbe tantam ejus gloriam enarrare: civitates nonnullas, et loca quædam perfectæ donationi deesse, quarum data non erat possessio sanctæ sedi, orat ut perficiat. Aistulphum anno post obsidionem Urbis divino ictu percussum: Desiderium elevatum esse, qui sacramento erat pollicitus Fulrado se reliquas civitates, id est Faventiam, Imolam, Ferrariam, Ausimum, Anconam, Humanam, et Bononiam cum finibus et territoriis quantocius redditurum sanctæ sedi, cui nihilominus jubere regem cupit, ut servet promissa. Beneventanos et Spoletanos se eidem commendare. Agendum modo de catholica religione contra Græcam impietatem vindicanda. De colloquio cum Silentiario imperiali misso vult fieri certior. Ut Georgium episcopum et Joannem saccellarium missos suos harum late-

ac per eosdem missos mari advectas, contra opinionem Pagii (755, n. 4), qui separatim ait, cum Langobardi obsidionem acris urgent. Omnium quippe sententia eadem est, maturato opus esse omnes pariter concludunt.

^d Mortuus est anno Christi 756.

res cum Nomentano episcopo Wilhario remittat, A precatur. Ab Optato quoque abbate Cassinensi desiderari suos monachos, qui cum Carolomanno profecti erant.

• Domino excellentissimo filio et nostro spiritali compatri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Stephanus papa.

Explere lingua, excellentissime filii, non valemus, quantum tuo opere, tua vita delectamur; facta quippe diebus nostris virtute divina miracula vidimus, quod per excellentiam tuam sancta omnium Ecclesiarum Dei mater et caput, fundamentum fidei Christianæ, Romana Ecclesia, quæ valde ab hostium impugnatione e periculorum impugnationibus lamentabatur, magna nunc gaudii soliditate nimirum est translata atque confirmata, et mœrentes Christianorum animæ tuo fortissimo presidio maxime sunt 106 relevata lætitiis; pro quo in vestro opere, et nostra exultatione libet cum angelis exclamare: *Gloria in excelsis Deo, et in terra pax hominibus bonæ voluntatis* (Luc. 11) d. Et quia elapso anno, isto in tempore, valde ab hostium depopulosa impugnatione sauciati, et ultra citraque circumdati affligebamur e, nunc autem tuo potentissimo auxilio erepti ab imminentibus periculis, immenso exultamus gaudio, et benedicentes nomen Domini cum psalmographo, consona dicimus voce: *Hæc est immutatio dexteræ Altissimi* (Ps. LXXVI). Et rursus: *Ad vesperum demorabitur fetus, et ad matutinum lætitiis* (Psal. XXIX). Cujus enim vel sæxum pectus tam benigno opere a tua præclara bonitate peracto cõgnitque, non statim in omnipotentis Dei laudibus, atque in tuæ excellentiæ amorem mollescat? Hæc me, fateor, excellentissime filii, et spiritalis compater, quæ per te mirabiliter facta sunt, sæpe convenientibus ex universo orbe terrarum na-

tionibus, dicere, sæpe cum eis pariter admirari delectat, et extensa voce melliflue tuæ excellentiæ laudes persolvere indeficienter, hæc me plerumque etiam in momento horarum excitant inflexibili oculo pro immensa bonitatis tuæ, et universæ gentis Francorum sospitate omnipotenti Deo fundere preces. Denique, amantissime, et a Deo inspirate 107 victor felix, et divina providentia fortissime rex, qualiter beatus Petrus apostolorum princeps tuæ devotionis affectum, quem pro ejus causa decertans adhibuisti, susceperit, ipsa cunctis liquido vita vestra testatur; scriptum quippe [*Lamb. add. est*], *vota justorum placabilia* (Prov. xv). Libet quippe omnino, excellentissime filii, tuæ bonitati magnas gratiarum persolvere laudes, et nomen Domini pro tam maxima benignitate glorificantes, exhilarata voce canere: *Benedictus Dominus Deus Israel, quia visitans plebem suam, et redemptionem facere* (Luc. 1), cupiens populo suo suscitavit te nobis, Christianissime victor [*Lamb. add. rex*], nostris diebus fortissimum liberatorem. Quid enim aliud quam novum te dixerim Moysen, et præfulgidum asseram David regem, quoniam quemadmodum illi ab oppressionibus allophytorum populum Dei liberaverunt; ita quoque tu, benedictæ a Deo victor, fortissimè rex, tuo certamine Ecclesiam Dei et ejus afflictum populum ab hostium impugnatione eruere studuisti.

Benedictus es, eximie filii, a Deo excelso, qui fecit cœlum et terram; et benedictus Deus, quo protegente, hostes in manibus tuis sunt: benedicti tibi Dominus pulchritudo justitiæ, et tuos amantissimos natos, meosque spiritalis filios, domnum Carolum et Carolomannum, a Deo institutos reges Francorum et patricios Romanorum, cum Christianissima eorum matre, excellentissima regina, dulcissimaque conjuge,

omnium quæ passi erant. Pippinus enim superioribus tribus epistolis incitatus secundo in Italiam venerat, devictoque Aistulpho, ne promissa et sacramenta falleret, ut priori anno, Fulradum reliquerat in Italia, qui singularum civitatum possessione inita, earum claves obsidesque Romam adduxerat: cœperatque pontifex exarchatum et Pentapolim, uti Romam et ejus ducatum administrare. Notissimam historiam apud Anastas. et annalistas persequi otiosum est. Epoches autem rei tanti momenti non est negligenda. Die, ut aiebam, 24 Febr. an. 755, marino itinere missi pontificii una cum regio attulerunt prædictas litteras in Franciam. Sex, septemve omnino mensium spatio missi eo perveniunt, sit apparatus belli, in Italiam reditur, Aistulphus debellatur, ac Ticini obsessus dare obsides, exarchatum et Pentapolim restituere compellitur. Extremum hoc Septembri aut Octobri mense factum esse, apud Anastasium perspicue habetur, transactæ enim octavæ indictionis mentio est, quæ usque ad Kalendas Septembres fuebatur. Quinque inde menses excurrunt, spatium satis amplum Fulrado ad singularum civitatum possessionem ineundam nomine sanctæ sedis, cujus legati secum aderant, eamque firmam ac stabilem reddendam earumdem clavibus super sacratissimum divi Petri corpus collocatis, resque alias agendas quas antequam Roma discederet, fecisses mox videbimus. Ab initio igitur anni 756, apostolica sedes in exarchatu et Pentapoli dominari cœpit, cum ante annos quinque et viginti, ut minimum, Romæ, ejusque ducatus rerum voluntate popolorum, potiretur.

a Exstat ap. Bar. tom. IX, an. 756, et Cent. 8, c. 10.

b Lamb., *virtute miraculi*. Gent., *virtute miracula*; verbum *divina* deest in nis.

c Ita quoque Centur., sed Bar.: *Quæ valde ab hostium impugnationibus lamentabatur*.

d Eginhartus (*Vita Car. Mag.*, cap. 6) duplicem Pippini victo iam non distinguit; nam comparationis causa tantum de Italica illius expeditione loquitur. Annales Francor. laudati ap. Camis. victoriam utramque referunt ad an. 755 et sequentem. Annales etiam Fuldenses distincte de utraque agunt ann. 754 et 756. Chronologiam hanc partim ab antiquis annalists, partim a recentioribus scriptoribus turbatam se extricasse putat P. Mansius in notis ad Pagium (*Baron.* tom. XII, p. 635) auctoritate chronologi Brixiani a Muratorio editi, qui inter Aistulphum et Desiderium Rachim regem ponit, regnumque Desiderii constituit mense Martio anno incarnat. Dom. 757, indict. x. At chartæ veteres, chronologi nostro ævo emergentes, rivulicæ alii, unde ista derivantur, epistolæ hujus auctoritati concedant necesse est. Nisi enim cum laudato P. Mansio obsidio Urbis ab anno 755 contra antiquorum fidem removeatur, constare non possunt cætera quæ asseruntur. Equidem cum Baronio, Cointio, Pagio, et aliis constituo epistolam an. 756. Rationes ex eadem patent, ut in notis seqq. planum fiet.

e Eodem trimestri tempore, quo præcedenti anno urbs Roma obsidebatur, mense videlicet Martio, ut sanam erit, lætitiis exultans pontifex, Romanus Deo agebant gratias, oblitus malorum

ſcicle Dei, ſpirituali noſtra commatre, tueatur, et in omnibus protegat; dilatet Deus ſemen veſtrum, et benedicat in æternum, atque ſolum regni fruendum perenniter concedat, et univerſam gentem Francorum ſub veſtra ditione permanentem illeſam custodiat.

Vale in Domino, rex benigniſſime, quia per te ſanctæ Dei Eccleſiæ inimici humiliati ſunt, et magna lætitiâ ipſa ſancta Dei **108** Eccleſia eſt relevata, et ejus peculiaris populus jucundatur, et per te benedictus dicitur, pro quo et ejus benedictio ſuper te plenius eſt effuſa, gaudium enim uberrimum in univerſum orbem terrarum intuliſti; magna ſunt hæc, et omnipotentis Dei laudibus tribuenda, ſed inter hæc miſericordiſſimi Dei noſtri clementiam indesinenter petimus, ut cœleſti ſui regni gaudia vobis tribuat viciffitudine ^a.

Quapropter cum magna fiducia, tanquam præſentialiter, coram tuo mellifluo conſiſtens aspectu flexis genibus petens peto te, et omnino coram Deo vivo deprecor, ut jubeas [*Lamb. hic et infra*, lubeas] firmiter in hoc bono opere, ſicut certe conſidimus, uſque in finem permanere pro ſanctæ Dei Eccleſiæ perfecta exultatione, et ejus populi deliberatione [*Id.*, liberatione] et integra ſecuritate, et plenariam juſticiam eiſdem [*Lamb., Gent., eidem*] Dei Eccleſiæ tribuere digneris, atque optimum et velocem finem, in cauſa ſautoris tui beati Petri, adhibere jubeas, ut civitates reliquas, quæ ſub unius domini ditione erant connexæ, atque conſtitutos [*Lamb., Gent., conſtitutæ*] fines, territoria, etiam loca, et ſaltora, in integro ſuæ ſpirituali ſanctæ Eccleſiæ præci-

^a Lamb. Gent. Bar. et Cent. habent: *gaudio vobis tribuat viciffitudinem.*

^b Quarundam civitatum poſſeſſionem Langobardorum rex nondum dederat, eaſque inferius recenſet, nimirum *Faventiam, Imolam, Ferrariam, Bononiam (Gabellæ, et Hadriæ non meminit) in Æmilia, Anconam, Auximum, Numanam (Forum Sempromii, et territorium Valvenſe prætermittitur) in Pentapoli.* Cæteræ omnes ap. Anaſtaſium videndæ, num ſingillatim enumerantur eæ, quarum poſſeſſio certa, et in ſanctæ ſedis archivo ſervabatur. Hanc apud recentiores liquet vocari donationem Pippini, quin etiam Caroli Magni donatio appellatur in Prolegom. tom. II editionis Rom. Vat. (pag. LVII), ſed perperam; prædictæ enim civitates in ea deſiderantur, nec plene Pippiniana donatio ad ſanctam ſedem pervenit uſque ad 774, duodevigiſti nempè annis poſt hæc tempora, cum regnabat Carolus Magnus.

^c Geographicæ chartæ ſimplex inſpectio planum facit, quo jure pontifex aſſermet, quiete non poſſe vivere eos populos qui ſanctæ ſedis dominationi adjecti erant, ſine civitatibus et territoriis, quæ fraudolenter ab Aïſtulpho detinebantur. In Vita Steph. apud Anaſtaſ. (ſect. 256) legimus, hunc pontificem, qui ſeq. anno inuentus deſiit vivere, obtuliſſe a Deſiderio rege, qui Aïſtulpho ſucceſſerat ante datam hanc epistolam, *Faventiam cum caſtro Tiberiaco ſeu Gabellam, et univerſum ducatum Ferrariæ in integrum.* At de iis infra ad Pauli epistolam: nunc velim animadverti ſemel et iterum proferri a pontifice de conciliis civitatibus exarchatus ac Pentapolis: *Quæ ſub unius domini ditione erant connexæ.* Inde enim palam eſt imperatorem, exarchum, aut etiam Langobardorum regem inſavoſorem pro earum domino accipi: ac proinde vocem illam *retinere* tum hic, tum alibi sæpe occurrentem aut referri ad Langobardos

piatis ^b, ut populus Dei, quem a manibus inimicorum redemiſti, in magna ſecuritate et delectatione, tuo auxilio adjuvus vivere valeat; quoniam et filius noſter Deo amabilis Folradus, fidelis veſter, omnia conſpiciens ſatisfactus eſt [*Bar. et Cent., ſatis teſtatus eſt*], quod nequaquam ipſe populus vivere poſſit extra eorum fines et territoria atque poſſeſſiones, abſque civitatibus illis, quæ ſemper cum eis ſub unius domini ditione erant connexæ ^c; peto te, fili, peto te coram Deo vivo, et fortiter **109** conjuro, ſpiritualis compater, ut in hoc bono opere perfectus maneat, et non hominum blandimentis aut ſuaſionibus vel promiſſionibus, quod abſit, faveas, et in aliam declines partem, ſed magis vere timens Deum, omnia quæ beato Petro ſub jurejurando promiſiſti **B** adimplere jubeas, et, ſicut cepiſti, plenariam juſticiam illi impertire.

Etenim tyrannus ille, ſequax diaboli, Aïſtulphus, devorator ſanguinum Chriſtianorum, eccleſiarum Dei destructor, divino ictu percuffus eſt, et in inferni voragine demerſus, in ipſis quippe diebus, quibus [*Id. add. ad*] hanc Romanam urbem devaſtandam profectus eſt, poſt annu [*Gent., anni*] ſpactii circulum, ita divino mucrone percuffus eſt, ut profecto in eo tempore, quo fidem ſuam tentans [*Lamb., temerans*] diverſa piaculi ſcœlœ perpetratus eſt, in eo et ſuam impiam finire vitam ^d. Nunc autem, Dei providentiâ, per manus ſui principis apoſtolorum beati Petri ſimul et per tuum fortiſſimum brachium, præcurrente induſtria Deo ^e amabilis viri Folradi ^f, tui fidelis, noſtri dilecti filii, ordi-

ipſos alieni juris inſavoſores, aut ad donationem antea factam ſanctæ ſedi: nullatenus autem ad eandem ſanctam ſedem, ut nonnulli autumant, equippe quæ in exarchatu et Pentapoli nullum antea jus habuit.

^d Delendo huic monumento non ſunt ſatis fundatio monaſterii Nonantulani pro cognato ſuo Anſelmo, et monachorum amicitia ex Anonymi Salernitani conſarcaratione hitoriarum (*Chron. cap. 7*), cum præſertim ſcriptor iſte ſæculis pluſquam duobus diſtet ab Stephano, qui diu perpeſſus inhumanitatem Aïſtulphi, divinam quoque ultionem tot ſcœligerorum ac ſcœlerum adveniſſe teſtatur regi Francorum.

^e Vide Bar. anno 756, n. 3 et ſeq.

^f Si Fulradi opera Deſiderius Aïſtulpho ſucceſſit, chartas igitur, et chronologos, quæ nuperi auctores nituntur, aut floccipendere, cum aliter interpretari oportet: ita ut Rachis ante Deſiderii inaugurationem, monaſterium deſeruerit, et cum Deſiderio de regno certaverit ab exeunte anno 755 ad menſem Martium ſeq. anni, cum Stephani II et Fulradi opera Rachis in monaſterium rediit, et Deſiderius regnare orſus eſt. Ita videntur ſuadere Stephani verba in *ipſis quippe diebus quibus hanc Romanam urbem devaſtandam profectus eſt, poſt annu ſpactii circulum.* Etenim ſi Kalendis Januariis obſedit Urbem, menſe igitur Decembri profectus erat eam verſus anno 754, eodemque menſe inſequentis anni obiit ſupremum diem. In Vita etiam Stephani ap. Anaſtaſium, quæ mirum in modum concinit cum hac epistola, coactus enim auctor ſcripſiſſe eam dicitur; continuo poſt narrationem traditæ a Fulrado poſſeſſionis civitatum iſ proſequitur (ſect. 254): *Dum ergo hæc urgen ur, ipſe inſelix Aïſtulphus quodam loco in venerationem pergens, divino ictu percuffus deſunctus eſt. Tunc Deſiderius quidam, etc. Equidem in horum*

natus est rex super gentem Langobardorum Desiderius, vir mitissimus, et in presentia ipsius Forradi sub iurejurando pollicitus est restituendum beato Petro civitates reliquas, Faventiam, Imolam, et Ferrariam a cum eorum 110 finibus, simul et jam [Lamb. etiam], et saltora, et omnia territoria. Nec non et Ausimum, Anconam, et Humanam civitates cum eorum territoriis, et postmodum per Garinodum ducem et Grimoaldum nobis reddendum spondit civitatem Bonam [Lamb., Bononiam] cum finibus ejus, et in pacis quiete cum eadem Dei Ecclesia, et nostro populo semper mansurum professus est, atque fidelem erga a Deo protectum regnum vestrum esse testatus est; et petiit nos, quatenus bonitatem tuam deprecemur, ut cum eo et cuncta gente Langobardorum magnam pacis concordiam confirmare jubear.

Nam et Spoletini ducatus generalitas per manus beati Petri et tuum fortissimum brachium, constituerunt sibi ducem b, et tam ipsi Spoletani quamque etiam Beneventani, omnes se commendare per nos a Deo servatae excellentiae tuae cupiunt, et imminet anhelantius in hoc deprecando bonitatem tuam. Unde petimus te, excellentissime filii et spiritalis compater, ut si praedictus Desiderius, quemadmodum spondit, iustitiam sanctae Dei Ecclesiae suae [Ap. Lamb. et Gent. deest suae], reipublicae Romanorum, beato Petro protectori tuo plenius restituere, et in pacis quiete cum Ecclesia Dei, et nostro populo sicut in pactibus [pactis, Bar., partibus] a tua bonitate confirmatis continetur, permanserit cum universa sua gente, jubcas in id quod petiit tuas a Deo inspiratas

opinionem ultro concederem. Stephanumque per illud post annui spatii circulum insinuare cum iis dicerem, se minus exacte anire annum spatium, at quae principio epistolae aiebat pontifex, elapso anno, isto in tempore ultra citraque circumdati, tam luculeter definiunt aetatem epistolae, ac proinde Aistulphi casum, ut chartae veteres et chronologi, quorum ope aetas differtur, auctoritati epistolae sint posthabendi. Vide infra col. 147, not. e, epist. 12.

a Lamb., Imulas; Gent., Vaventia, Imulas et Ferraria.

b In catalogo Chronici Farfensis invenitur dux Albuinus, qui praecedat Gisulphum; atque hujus quidem aetas praefigitur an. 760, illius autem nullum usquam indicium, praeterquam hic.

c Non pallit aviditas quemquam esse gratum: nunquam enim improbae spei quod datur satis est. Ita Seneca (De Benef. l. II, c. 27). Desiderius pontificis et Fulradi opera in solio constitutus, omnium quae cum sacramento pollicitus erat oblitus. Aemiliae quidem seu exarchatus civitates et loca, praeter Bononiam et Adriam, restituit sanctae sedi, quod nuper libri Pontific. auctoritate dixi; sed Pentapolis ne glebam quidem voluit reddere. Id Stephanus experientia edoctus praesagens Pippini auctoritatem implorat, sed nequidquam:

d Qui Romanos pontifices horum temporum spectasse solum temporalia dicitant, minus attente legunt has epistolas. Necessitate siquidem urgente, horum quoque satagunt, ut populis tranquillitatem pariant: at praecipua illorum cura est catholicae fidei universa in Ecclesia servanda.

e Patrimonia sanctorum apostolorum Petri et Pauli, Ecclesiis ab antiquo assignata, et pensa in publi-

caures inclinare; hoc interea anhelantius, ut nimis velociter, eidem Desiderio regi, obtestando, admonendo etiam, et praecipiendo, dirigere jubcas, ut reliquas civitates, loca, fines, et territoria, atque patrimonia, et saltora, 111 in integro suae Ecclesiae reddere debeat, et tale fundamentum et optimum finem in causa ejus imponere jubcas, ut, auxiliante Domino, ipsa sancta Dei Ecclesia secunda maneat, usque in finem saeculi, ut plenaria iustitia a justo iudice Domino Deo nostro, et memoriale nomen tibi in saecula maneat, vel etiam cunctae Christo protectae genti vestrae Francorum e.

Inspiratus autem a Deo nimis festinanter causam sanctae Ecclesiae perficere; quia sunt aliae canonicae causae, quas perficere debeamus, pertinentes ad magnam regni tui laudem, et magnam animae tuae vel cunctae gentis Francorum immensam mercedem; et hoc obnixè postulamus praecelsam bonitatem tuam, ut inspiratus a Deo et ejus principe apostolorum beato Petro, ita disponere jubcas de parte Graecorum, ut fides sancta catholica et apostolica per te integra et inconcussa permaneat in aeternam, et sancta Dei Ecclesia, sicut ab aliis, et ab eorum pestifera malitia liberetur, et secunda reddatur d, atque omnia proprietatis suae percipiat e; unde pro animae vestrae salute, indefessa luminariarum concinnatio Dei Ecclesiis permaneat, et esuries pauperum egenorum vel peregrinorum nihilominus reseretur f, et ad veram saturitatem perveniant.

112 Qualiter autem cum Silentiario locuti fueritis, vel quomodo eum tua bonitas absolverit, una cum exemplari litterarum, quas ei dederitis g, nos cer-

cum avarium conferri jusserat Isauricus, ut tradit Theophanes (Chronogr. p. 273). Ex iis aureorum 35 millia quotannis percipiuntur a sancta sede: et cum difficultas coepisset illorum exactio esse in Oriente, in Calabritanum et Siculum conversa sunt ab Augustis: cujusmodi erant sub Isaurico, qui sanctae sedi eadem abstulit. Huc respexisse Stephanum nullus dubito. Cumque id faciat in litteris quae Pippino gratias agit de duabus provinciis ditioni sanctae sedis adjectis, conjicio, quidquid utilitatis ex ducatu Romano, exarchatu et Pentapoli perciperetur, non Romano pontifici, sed reipublicae Romanorum cessisse. Etenim in duces, comites, aliaque officia, optimates militum, ipsosque milites quaestus omnis erogandus erat pro recta administratione rerum. Quamobrem luminaria ecclesiarum, egeni ac peregrini, quos avarium pontificum fovebat, patrimoniorum sanctae sedis indigebant, quae propterea tum Stephano, tum successoribus aequae ac civitates cordi fuisse non est mirum.

f Forsan relevetur; Lamb. legit refectetur.

g Duo imperiales missi, quorum nomina Georgius Protosecreta et Joannes Silentiarius, ad Pippinum tempore alterius Italici belli euntes, cum exercitu eum profectum esse compertiunt. Ille Massiliis, quo uterque pervenerat, Ticinum advolans, et nequidquam molitus regem avertere ab exarchatus concessionem apostolorum principi, re infecta discessit (Anast. sect. 251). Alter Pippini reditum expectasse videtur in Francia: namque collocutum cum rege, litterasque ab eodem ad Copronymum accepisse hinc cerio scimus. Ad colloqui et litterarum sententia ipsi pontifici occulta.

tores reddite, ut sciamus qualiter in communi concordia agamus, sicut inter nos et Folradum, Deo amabilem, constitit. Ipse vero dilectus filius noster Folradus in omnibus causis iuxta tuam præceptionem peregit, et maximas gratias illi egimus pro suo certamine, qui videlicet ad vos revertens, omnia qualiter acta sunt, bonitati vestre intimabit; præsentibus vero fidelissimos nostros, id est, Georgium reverentissimum ac sanctissimum fratrem, et coepiscopum nostrum, atque Joannem regionarium, nostrumque sacellarium, petimus, ut hilariori suscipiens vultu, in omnibus acceptare jubeas, et quidquid nostra vice bonitati tuæ locuti fuerint, eis in omnibus credere digneris, atque cum effectu causæ et letabundis nuntiis ad nos remeandos absolvere jubeas. Nam et hoc obsecramus bonitatem tuam, ut nimis celeriter ad nos conjungendum [*Bar. et Cent.*, commigrandum] absolvere præcipias reverentissimum fratrem, et coepiscopum nostrum Wicharium *.

Omnipotens autem Deus in cunctis actibus tuis, excellentissime victor rex, suæ dextræ extensione

Mendum in ms.; legi enim debet *Wilharium* qui erat episcopus Nomentanus, ut aiebam ad ep. 7, al. 9, col. 110, n. d.

^b Lamb. legit: *petiit a nobis Optatus religiosus abbas monasterii sancti Benedicti; et Gent.: uba veneni monasterii.*

^c Carolomannus Pippini frater, ante illius exaltationem, anno videlicet 747 induerat monachum (*Ann. Fuld.*, *Annst. Ostien.* lib. 1, cap. 8) per manus Zachariæ pontificis; cumque aliquandiu monasterium Soractense incoluisset, ad Cassinense jam instauratum a Petronace se contulerat. Sub Optato abbate, qui an. 751 Petronaci successit, legationis princeps cum aliis monachis ad regem fratrem est profectus, Aistulpho sic volente (Id evenit anno 753 exeunte postquam Stephanus Ticino in Franciam discessit

A te protegat, tibi que et præsentis vitæ prospera et post multorum annorum curricula gaudia æterna concedat, faciatque cum tua dulcissima conjuge, excellentissima regina, spiritali nostra commatre, et vestris meisque dulcissimis filiis maximo gaudio jucundari, et regni vestri gubernacula a Deo vobis concessa perfrui, et qui in præsentibus vita regni potestatem tenetis, et jam [*Lamb.*, etiam] futuro in sæculo cum Christo in æternum regnetis, promerentes illam Dominicam promissionem audire: *Venite, benedicti Patris mei (Matth. xxv)*; **113** pro eo quod certamen bonum certati estis, cursum consummavistis, fidem servastis. Sumite positas vobis coronas, et accipite regnum vobis ab origine mundi præparatum. Nam et ex hoc præcelsæ, et a Deo custoditæ excellentiæ vestræ innotescimus, quia petiit nobis Optatus religiosus abbas vestri monasterii ^b sancti Benedicti pro monachis suis, qui cum tuo germano ^c profecti sunt, ut eos absolvere jubeas, sed qualiter tua fuerit voluntas, ita de eis exponere jubeas. Incolumem excellentiam tuam gratia superna custodiat.

mense Novembri, ac seq. anni initio eo pervenit) fratrem ab expeditione Italica revocaturus. Re nequidquam tentata, pontificis regisque consilio in sancti Dionysii monasterio cum sociis substitit, ubi eodem anno moritur. (*Baron.* 754, n. 7. seqq. *Pag.*, *ibid.* n. 3, et 753, n. 7 seqq.) Eos socios nunc repetit Optatus. Notandum obiter illud *vestri monasterii sancti Benedicti* apud Gret-eram; nam Lambecius non legit *vestri*, et *Gentilotus veneni* forsan *veneni*. Qui enim Cassinense monasterium dici poterat ad Pippinum regem ullatenus pertinere; si hisce ex eisdem litteris constat, tum Beneventanos, tum Spolitanos, primum quæsisse amicitiam regis, ne scilicet illius potentia, ut Aistulphus, obnoxii aliquando essent?

114 DE S. PAULI I EPISTOLIS UNA ET TRIGINTA

DISCURSUS PRÆVIUS.

1. Postquam Stephanus II obiit supremum diem vii Kalendas Maias, anno 757, *Paulus diaconus et in Dei nomine electus sanctæ sedis apostolicæ*, ut est in titulo primæ epistolæ hujus pontificis ad Pippinum (*Cod. Car.* 12, al. 13) Petri cathedram tenuit (nullo antea exemplo succedens fratri suo) per annos decem et mensem, a die videlicet consecrationis 29 Maii ad 23 Junii anni 767. Causa dilatae ordinationis fuit brevissimum schisma, quod cleri pars melior compressit. Equum sane erat ut ei frater succederet, per quem sanctæ sedis ditio tantum habuit incrementum. Verum ut dignitate, ita et laboribus fratrem imitaretur oportuit. Non enim Desiderius rex Langobardorum diu amicitiam Romanorum cohibuit. Præterea ingens ex Græcia metus quiescere Ecclesiam non permisit. Copronymus quippe expergefactus, ubi exarchatum et Pentapoliin, provincias e manibus Langobardorum ereptas, in Romanæ Ecclesiæ potestatem venisse audit, armis atque insidiis non modo eas provincias, sed etiam Romanam, Urbemque ipsam vexare non destitit. Quamobrem intestinis s. re incommodis exteriorque assidue laborans, vitam ante deseruit, quam sibi subditisque populis tranquillitatem afferret. Omnia hæc patent ex litteris quæ mox sequentur. Antea tamen nonnihil dicam necesse est

C de iisdem in genere: ut ubi singulas recensero, nec mihi earum sententia varia, et multiplex molestiam ingerat.

II. Quas hucusque epistolas vidimus, majori ex parte ediderant in lucem Flaccius ac socii Centuriatores anno 1564, atque eorum maximus adversarius card. Baronius in Annalibus Ecclesiasticis: utramque videlicet Gregorii III, Zachariæ unicam, et quatuor Stephani II (7, 8, 10, 11, al. 9, 4, 3, 8, *Cod. Car.*); 9, al. 6, utpote præcedenti perquam similem omittentes; 4, 5, 6, al. 10, 11 et 7 nequaquam cognitiss. Secus est de Pauli epistolis 31. Nam Centuriatores (*Cent.* viii, cap. 10) totidem se accepisse gloriantur: unde autem, silent. Et quanquam sola earumdem argumenta proferant, audacissimis in suis commentariis patefaciunt se illas integras inspexisse. Namque aiunt, exempli gratia, quod Paulus « Petrum substituit interpellatorem pro victoria adversus hostes, in epistola **115** ad Pippinum tertia, et nona » (*Cod. Car.* 38, 33, al. 43, 30), quæ minime eruuntur ex argumentis. Præterea ex epistola 12 quæ falso tribuitur Paulo, cum spectet ad Adrianum (*Cod. Car.* 60, al. 73), ut ostendam suo loco, eruditorum omnium recentiorum incuriam patefaciens, hæc proferunt: « Pro regno amplificando in epistola 12 ad Pippinum:

Ut ipse princeps apostolorum pro vobis intercedat ante A Domini Dei nostri majestatem, ut amplius vestrum dilatet regnum, et victorias tribuat. » Mitto reliqua eorum pauca commenta; hæc enim satis superque probant eos præ manibus habuisse integras Pauli litteras. Non ita contigit Baronio, qui ingenue rem fatetur (an. 767, n. 1) de 31 Pauli epistolis: « Quorum, aïens, dantaxat argumenta summam præstricta et recensita vidimus a Panvino in vitis Romanorum pontificum, easque integras haberi in Vaticana bibliotheca testatur: verum easdem diu quesitas minime invenire valuimus, ut eas vel furto vel alio aliquo modo inde sublata existimemus. Ceterum nihil est, quod ejus fides possit in suspicionem adduci, cum et earumdem totidem numero argumenta pariter recitent novatores (Cent. viii, p. 725) qui per tæsi prolixitatem atque multipliciter pariter, sed magis veritate, non ipsas integras, sed ipsarum argumenta tantummodo edidere ».

III. Hunc Baronii locum Gretserus transtulit in B suam præfationem ad Codicem Carolinum; at quia Baronii diligentiam fugit ejusmodi argumentorum vera indoles, et Gretseri de iisdem sententia lucis indiget, operæ pretium me facturum puto, si hanc historie partem explanavero. Onuphrius Panvinius de Romana historia profanaque omni eruditione optime meritus usque ad annum 1553 ad ecclesiasticas res animum non converterat. Tum vero Marcelli Cervini Cardinalis suasu hujusmodi studiis totum se dedit, brevique octo annorum spatio nonnulla in lucem editit de pontificibus et cardinalibus: præcipue vero conscribendis effuse vitis eorumdem, quas a Baronio laudari vidimus, operam navavit. Suimet testis ipse est in editione historie pontificum Platinae Venetiis apud Michaëlem Tramezinum anno 1562. Etenim in nuncupatoria ad Pium IV epistola, quam dederat præcedenti anno, cum prælo commisit ejusdem Platinae historiam cum suis notis, et additionibus: « Donec ederem, inquit, ea quæ ego maxima jam ex parte eodem argumento conscripsi. » Et initio suæ additionis ad lectorem: « Librum ipsum longe locupletissimum accuratissima diligentia jam magna ex parte concinnavi, quo Romanorum pontificum et cardinalium, quorum 116 memoria exstat, Vitas effuse scripsi; atqui cum res magni et difficilis negotii sit, non ita facile, quanquam jamdiu multumque in eo elaboraverim, confici potuit. » Quam recte arduum negotium exaggeret, inde discimus, quod morte admodum immatura præventus anno 1568, tantum opus non confecerat. Exstat illud hodie pluribus voluminibus comprehensum in biblioth. Vat. (Cod. n. 6104), quo est collatum ex dono P. Ciacconi die 25 Septembris an. 1592, ut præfixa operi memoria docet, et a sancto Gregorio Magno exordium ducit.

IV. In tertio ejus volumine (fol. 1125) ubi agitur de Pauli gestis, pauca hæc visuntur: « Scripsit Paulus epistolam plures ad Pippinum et Carolomanum reges, ad exercitum Francorum, et ad alios quosdam, ex quibus una et triginta in bibliotheca Vaticana existant, quarum brevissima argumenta adjiciam. » Mox sequuntur singularum argumenta « summam præstricta, et recensita, » quæ vidit Baronius sanctæ Romanæ Ecclesiæ tum bibliothecarius a Clemente VIII designatus: quare cum octavum Annalium volumen anno 1599 evulgavit, in quo agit de Pauli rebus gestis, Panvini etiam mss. codices accesserant ad eam « magnam rerum copiam, » quam se congressisse aiebat in nuncupatoria Tom. I ad Sixtum V an. 1588, « tanquam in aliquam cellam penariam, præsertim contra novatores nostri temporis pro sacrarum traditionum antiquitate ac sanctæ Romanæ catholicæ Ecclesiæ potestate. » Duo autem doctissimi scriptoris diligentiam fuisse videntur: bibliothecæ Vaticanæ veteris conditio et Panviniæ illorum argumentorum recensio causæ.

V. Ad bibliothecam quod attinet, hanc instrui co-

plam a Nicolao V Sixtus IV perfecit, Panvino eodem teste in hujus Vita, quæ prima est ex adjunctis ad Platina: « Bibliothecam Palatinam, ait, in Vaticanam toto terrarum orbe celebrem, Platina prefecto, advectisque ex omni Europa libris, construxit, cætosque proventus, unde custodes et librarii Græci, Latini, et Hebraici menstrua salaria, quibus ali possent, habent, libræque emerentur, assignavit: opus omnium præclarissimum et pontifice maximo dignum. » At perpetuæ librorum in bibliotheca permanentiæ cum prospexisse non constat, quemadmodum post annos plusquam centum Sixtus V bibliothecæ novæ, et loco et librorum congerie longe præstantiori, atque antiqua illa celebriori consuluit. Ea propter Panvinius idem alibi (Cod. Vat. n. 3924) catalogos librorum descripsit, qui ab Innocentii VIII temporibus in bibliotheca erant, at suo ævo nequam reperiebantur. Inter hujusmodi libros codicesve a bibliotheca Palatina ereptos Pauli litteras hæud numerari 117 video. Quin etiam Panvino ex eodem disco, in bibliotheca Vaticana esse, et cum Pauli Vitam scriptis mandabat, et cum Adriani res gestas enarrabat, ante annum videlicet 1561. Eo siquidem anno, ut supra vidimus, fatebatur Pio IV et lectores admonebat, se maxima ex parte pontificiam historiam confecisse. Cumque hæc per decem fere sæcula excurrere deberet a sexti nonagesimo, Gregorii Magni primo ad sextum decimum jam proventum, quo is florebat; ne duo quidem sæcula maximam operis partem ab eo vocari nec dici, nec cogitari potest; neque enim fas est mendacii tantum virum arguere, aut hebes adeo ingenium illi tribuere, ut lente admodum graderetur longo suscepto itinere. Itaque pro certo haberi debet, pontificias eas litteras in bibliotheca Vaticana seu Palatina existisse ante annum 1561. Inde autem quid de iis evenerit triginta illis annis, qui 1592 præcesserunt, cum Vaticana bibliotheca nova opus illud Panvini adeptæ est, ac quomodo perierint, divinandum aliis relinquo.

C VI. Equidem Panviniæ recensio causas aperiam, quas præteriisse aiebat Annalium Ecclesiæ principem. Anno 1564 in lucem prodit Centuria illa viii, cujus capite 10 et Pauli epistolarum 31 et Adriani 44 argumenta cadem perleguntur quæ habet historia Panviniæ. Ne verbum quidem mutatum videre est, præterquam in earumdem indicatione, quam rem data opera esse factam nemo non dixerit. Et sane: « Scripsit, inquit, Paulus epistolam plures ad Pippinum, ad Carolomanum, et ad exercitum Francorum, et ad alios quosdam: unam et triginta mss. accepimus. » Ista si confemas cum iis quæ supra afferebam ex Panvino, detractum videbis reges, ignota nobis ex causa; et pro, in Biblioth. Vat. existant, dictum accepimus. Perinde est de Adriani epistolis: Ubi enim Panvinius (fol. 1156) scripsit: « Exstant in biblioth. Vat. 44 ejus epistolæ ad Carolum regem scriptæ, quarum argumenta indicare operæ pretium erit, » Magdeburgenses aïunt: « Accepimus D ejus 44 epistolam mss. ad Carolum, quarum argumenta indicare operæ pretium duximus. » Quis vero hinc non videt, male feriatum aliquem fortasse amanuensem, certe falsum fratrem, Panvini laborem exemplum clam misisse ad Centuriarum scriptores, uterentur, abuterentur; modo auri sacra fames expleretur? Ex magna utrinque similitudine et convenientia Gretserus olfecit, Magdeburgenses Onuphrianum codicem vidisse. « Quæ enim, ait, his lationibus, eorumque subdijvis et administris, bibliotheca non patuit? » Fallitur vero, dumputat, Magdeburgenses, « pro more 118 suo calumnias nonnullas interspersisse. » Nam Panvinius synopses illas exscripsit ex cod. Vat. quales apud Centuriatores leguntur; et quæ Gretsero videntur calumniæ, nullum alium norunt auctorem præter Panviniæ, qui ex illo codice ipsissimas eas excepit, non animadvertens, quandoque vocem aliquam, in pravum sensum retortu facilem, iis inesse. Ubi autem Lipsiæ prelis

commissa vidit quæ, aut nimis libere, aut minus accurate scripta fuerant, ea secundis curis emendavit.

VII. Hæc profecto est recensio cuius meminit Baronius. Et est quod mirer, tantum virum haud vidisse, argumenta illa quemadmodum scripta primum fuerant a Panvino, prorsus reperiri apud Magdeburgenses. Voces siquidem deletæ, aut in fine additæ, ut nihil dicam de superpositis seu interjectis; litteræ item aliquot, vel adjectæ, vel detractæ in codice Panviniiano evidentes adeo sunt, ut in legitis oculos per se ipsæ incurrant. Quamobrem editionem Magdeburgensium conferenti cum ms. codice Panviniiano, tanta utrinque similitudo et convenientia erit evidens, ut miraturus mecum sit Baronii diligentiam hac in re minus accuratam. De Gretseri allucinatione nil aliud dico, quam veniam adhibendam esse viro doctissimo, qui Panviniianum codicem non habuit ob oculos, sed Baronii sententiam amplexus, id tantummodo adject quod acies ingenii rerumque ecclesiasticarum diuturna tractatio proferendum suaserunt. Quamobrem calumniarum genus, quod novatoribus bona fide impactum in Panviniium recideret, ita interpretari oportet, ut verba et dicta queis Gretserus insistit, illorum ore prolata, quorum prava intentio est in omnibus quæ sedem apostolicam, in multis quæ catholicam religionem spectant, calumniæ videantur et sint; at catholico scriptori summa primum cum fide exceptis ex codice, deinde diligenter emendatis, ne forsitan ita prelo committerentur, imprudentiæ magis quam calumniarum notam inurendam putemus.

VIII. Huc accedit quod vir ille doctissimus, fervescente adhuc ætate, necdum conscribendis Ecclesiæ rebus assuefactus, non eas tantum synopses seu argumenta litterarum alicubi inconsiderate scripta excepit, sed ipsemet totam pontificiam historiam hac illac parum caute dictis resperserat. Quare illam castigatiorem ubique reddidit secundis curis videre est in mss. Vaticanis codicibus. Neque id mirum: nam Baronius cum ad scribendos Annales adject animam, pro annos triginta Ecclesiæ rebus navarat operam, quod proprio ore fatetur in tom. I, epistola dedicatoria ad Sixtum V. « Cum jam sex lustris ipsa ecclesiastica historia 119 fuerit a me septies ordine temporum repetita. » E contrario Panvinius ipso in ecclesiasticarum rerum tyrocinio pontificiam illam Historiam composuit: quod ipsemet ante suam additionem ad Platinam testatur, lectorem ita monens: « Ante annos circiter octo, hortatu Marcelli card. sanctæ Crucis, quem postea summum pontificem vidimus, cui ego me tunc temporis in clientelam totum dederam, beati et sanctissimi illius viri virtutes admiratus, ab historiis profanis conscribendis, ad ecclesiasticas res usque ad ea tempora a paucis aut leviter tentatas, aut omnino neglectas, tractandas et explicandas animam converti. »

X. Synopses illas diligenter excepit omnium oculis subjecturus: at quia maxima occurrit discrepantia inter illas et Codicis Carolini epistolas, aliæ siquidem alio ordine digestæ sunt, atque utrobique chronologia minus recta est, subjicere singulas epistolis suis deliberravi, quas ad annos fere certos diducere conatus sum, nimum libere vagantes apud eruditos aliquot recentiores, qui temporis incerti occasionem nacti, ad suas opiniones asserendas, loco eas movere impune posse rati sunt. Neque id pulet aliquis per me fieri, ut meo ac lectoris otio abutar. Breviori quidem via incendi posset monendo, quod synopses, seu argumenta litterarum, quæ primo scripsit Panvinius, ipsissima illa sunt quæ apud Centuriatores summa cum fide referuntur; quæ autem Panvinius idem recensuit, Baronius primum in suis Annalibus divulgavit, indeque in collectionem Conciliorum translata sunt. At cardinalis doctissimus religioni non habuit, aut verbum, aut sententiam quandoque aliquatenus immutare, aut emendationes non omnino sequi. Exemplo sicut quæ impræsens excerpto ex Pauli epi-

stolis juxta recensionem. Legitur in prima (Cod. Car. 12, al. 15): « Amicitia ab eodem Stephano cum Francis contracta. » Baronius mutavit « inita cum Francis. » In octava (Cod. Car. 25, al. 34) ait Panvinius: « Imperatorem Græcum in armis, ut Ravenatatem exarchatum et Romam recuperaret, esse narrat. » Baronius partim primæ lectioni, partim correctioni adhærens, « in armis esse, » ait, « et Ravenatatem exarchatum et Romam recuperare velle narrat. » In undecima (Cod. Car. 24, al. 31) Panvinius rumorem spargi dixit « ab inimicis: » Baronius, « ab amicis. » Denique in decima quinta (Cod. Car. 15, al. 27) Panvinius: « Quinta decima per Wilfardum coepiscopum (quem Pippino exemplo fratris Stephani commendat) scripta, laudes continentur. » Baronius: « scribens, iis litteris laudes continentur. »

120 X. Argumenta eadem, ut aiebam, ex Baronii Annalibus in collectionem Labbeanam sunt translata. Sed quam diversa eorum pleraque a Panviniis ibi leguntur! Labbeus siquidem, quod Baronio haudquaquam evenit, Carolini Codicis editionem, quæ sexto post hujus mortem anno in lucem prodiit Ingolstadii, versare potuit, et si qua minus clara minusque exacta reperit argumenta, pleniora ac lucidiora emittere, quod sane ab eo factum videre est (Conc. tom. VI, p. 4672, 4756 seq.). Ea vero dum iisdem et ipse epistolis serio perlegendis insisterem, ut synopses ampliores atque explicatiores conficerem, ad Codicis Carolini sextam et quinquagesimam, Adriani vicesimam quintam, perveni, quæ mihi est 71, et agit de Sabinensi patrimonio integre restituendo. Et autem patrimonium in editione Gretseriana dicitur *Ravennense*, et in Lambeciana *Ravennense*. Cumque ex novissima recensione Gentilotti essem admonitus, nullam adhiberi majusculam in contextu illius Codicis, facili negotio assecutus sum causam corruptæ lectionis. Nam Mabillonius (*Supplem. ad Dipl.*, pag. 70) exhibet specimen scripturæ Romanæ Longobardicæ, quæ Adriani ævo erat usui, ex authenticis litteris ejusdem pontificis in phylira, quæ servantur in archivo Corbeiensi. In earumdem scriptura tantam vidi similitudinem inter s et r, ut facile unum pro altero sumi possit. Præterea vidi u pro b frequenter adhibitum, ac demum i perpetuo absque puncto. Ea propter venia mihi videbatur adhibenda excipienti Adriani litteras ex autographis, cum Carolus in Codicem referri eas voluit. Panvinius ipse, quod majus est, eandem rem peccavit: nam legens in synopsi: *Patrimonium sancti Petri apud Ravennatenses*, ipsemet secundis curis posuit: *Ravennates*. Quod quanto sit proximum intervallo sententiæ litterarum, simplex earum lectio planum facit. Nam, præterquam quod Ravennæ patrimonium Gregorii Magni tempore celeberrimum, cuncto exarchatu nunc addito pontificiæ ditioni, non erat cur repeteretur; Adrianus alibi (ep. 59, al. 49) perspicue agit de *Savinensi patrimonio* inter alia quæ restituenda erant, Ravennatensis nullatenus memorato.

XI. Quid autem plura? Labbeus, inspectis epistolis, quæstioni finem attulit, synopsis hanc exhibens: « Quod integrum sancti Petri patrimonium Sabinense contraditum non sit: idque testificatos regi ipsius missos Itherium et Maginarium, si apprehensa ejus dextera jurare jubcantur. » Quam rem siluisse Paggius censoreinque ejus nuperum P. Mansium est quod mirer, cum præcipue videam Muratorium, qui nullam præterit occasionem labefactandi pontificum dominationem in 121 exarchatu, monuisse (*Annal.* 778) pro Ravennense legendum *Sabinense*. Quod quidem haud fecisset, nisi sententia litterarum eoactus; nam, Pippini donatione exarchatus et Pentapolis ob eandem causam admissa, dominiû sanctæ sedis in dubium revocat, ac pene convellit. Vides animi gratia Annales Italicos, an. 1017, 1026, 1034, 1498, 1259, 1240, 1249. Quæ autem melior occasio illi potuit offerri, quam patrimonii Ravennatis repetitio

per Adrianum facta? Ceterum Labbeanas ego synopsis Panviniānis posthabendas censui duplici ex causa. Primum quia illæ, utcumque veriores, litterarum tamen sententiam non plene continent. Deinde quia Panviniānæ, utcumque apud Magdeburgenses inveniantur quales scriptæ primum fuerunt, et apud Baronium juxta recensionem ab auctore factam, nullibi tamen sinceræ tam primis quam secundis curis habentur, præterquam in codice Vaticano, unde primum per me prodire in lucem dici possunt. Hactenus de litterarum argumentis, nunc de ipsis litteris.

XII. Numero eæ quidem fraternas superant; varietate etiam rerum quas continent uberiore iis sunt. Ad apostolicæ autem sedis ditionem quod attinet, nil novi afferunt, tametsi locorum ac rerum restitutiones aliquot memorentur admodum incertæ atque obscuritatis plenæ. Exempli gratia: testatur Paulus (ep. 18, al. 15) Desiderium reddere promissæ civitates *Imolam, Bononiam, Auximum, et Anconam*, sed fidem postea sefellisse. Alii (ep. 20, al. 21) loquens de patrimoniis, jurbus, locis, finibus ac territoriis: « Ex parte quidem, inquit, eadem justitias nobis isdem Langobardorum rex fecisse dinoscitur, et reliquas omnes justitias se profiteretur, atque omnino spondet nobis esse facturum. » Cumque (ep. 21, al. 23) per Georgium episcopum de tot beneficiis gratias agat Pippino, credibile est Desiderium stetit promissis, pro certo autem affirmari non potest. Quorum similia alia occurrunt. Quamobrem Paulum fuisse feliciorum Stephano fratre suo, quamquam duplo longiore pontificatum gesserit, nec dici, nec cogitari debet. Quandiu enim vixit, pro vindicanda sanoti Petri ditione adversus ejusdem Langobardorum regis inconstantiam laboravit. Quin etiam a Græcis quandoque timuit pro ipsa urbe Roma (ep. 25, al. 34); sæpe pro exarchatu et Pentapoli (ep. 26, al. 28; 33, al. 30; 36, al. 32; 38, al. 24); epistolæ harum rerum testes (cum careant nota temporis, præter unam, aut alteram) auctores proprio arbitratu pro aliis aliorum opinionibus disponunt. Inde vero detrimenti nihil inferitur ditioni apostolicæ sedis: **122** nulla siquidem accessio, ut aiebam, Pauli tempore facta eidem est. Antiquæ autem ditionis, seu Romæ et ejus ducatus, necnon ejusdem per Pippinum regem amplificatæ primum anno 754, cum pactum seu diploma donationis editum confirmatumque est Carisiaci; deinde 755, cum possessionis civitatum exarchatus et Pentapolis a Fulrado initæ locupletis testimonium fuerunt singularum obsides, et earum claves; ejus, inquam, ditionis tot fere sunt monumenta certa quot epistolæ. Paulus siquidem æque suas appellat civitates Romanæ provinciæ atque exarchatus et Pentapolis; quemadmodum expresse factum de utraque ditione comperimus (ep. 39, al. 14) ubi de novis Langobardorum molestiis queritur: « In civitate nostra, inquit, Synogalliense pergentes, ferro et igne quæ extra eandem civitatem consistebant, devastaverunt. . . Similiter et in partes Campaniæ, id est castro nostro, quod vocatur Valentis, hostiliter irruentes, » etc.

XIII. Ad earumdem epistolarum auctoritatem quod spectat nullum reor ex veteribus monumentis validiori niti fundamento quam istas Pauli præsertim et Adriani. Unam et triginta videmus in Codice relatæ esse; totidem in Magdeburgensium manus ex codice Vaticano pervenerunt; nullumque has inter atque illas discrimen reperitur, præter argumenta seu synopsis, quarum tamen nonnullæ conveniunt inter se. Nam petiæ ex epistolæ cujusque visceribus, licet parum accurate, nonnullam quævisque similitudinem nactæ sunt. Dixi utrobique unam et triginta existere, quæ res primo aspectu falsa esse videtur: dux enim et triginta nuntiabantur in Codice; una minus apud Magdeburgenses seu in cod. Vat. Panvini. Quam rem fortasse ali-

quis mirabitur. At animadvertere eam oportet, quod trigesima et trigesima tertia Carolini Codicis, quæ in Vaticano est una et nobis trigesima tertia, sunt una eademque epistola duplici exemplo conscripta, quæ semel prolata a Panvino et aliis, illarum utrum æquat, una et triginta utrobique remanentibus. Ex iis autem utrinque unam remove oportet, quæ ad Paulum pontificem non refertur, nimirum trigesimam sextam Cod. Car., quam senatus popularisque Romanus ad Pippinum dederunt; et duodecimam Cod. Panviniāni, quæ, ut aiebam supra (num. 2) irrepsit inter Paulinas, cum certe inter epistolæ Adriani debeat recenseri, quod fit in Cod. Car. (ep. 60, al. 73). Ita admiratio omnis cessat circa epistolarum numerum. Aliunde item admirationis aliquid superveniens, nimirum ex argumento illo epistolæ non relatæ in Codicem, quod exstat inter epistolæ 21 et 22 Codicis Carolini, prorsus evanescit: quippe exemplum est epistolæ 15 (nobis 18), ut dicam in notis.

123 XIV. Ea vero epistola 18, seu 15, non parvi momenti est: namque Paulus ducem Spoletani ac Beneventani conditionem ante Desiderii electionem enarrat: « se, inquit, Pippino, sub vestra a Deo servata potestate contulerunt; » deinde subdit utriusque vices, et quomodo Liutprando Beneventano duci successit Arichis (11) ab eodem Desiderio, anno videlicet 758, quo spectat ea epistola. Quare uterque dux, Paulo pontifice, subjectus iterum fuit Langobardorum regi, neque amplius ad Pippinum rediisse illos constat; imo ne in Caroli quidem potestatem venit Arichis, ut Erchempertus testatur, cum reges Langobardorum sunt exacti, Desiderio nimirum captivo in Franciam ducto, et Adelgiso illius filio Constantinopolim fuga elapso anno 774. Tunc enim principis titulo assumpto, regis instar Beneventanorum ducatum administravit, quoad Carolus expeditione in Beneventanos suscepta an. 787, sibi eum ducatum subiecit, qua de re agam in litteris Adriani. Erchemperti verba de principatu Arichis sunt hujusmodi: « N. 3. Hic Arichis primus Beneventi principem se appellari jussit, cum usque ad istum, qui Benevento præfuerant, duces appellarentur; nam et ab episcopis ungi se fecit, et coronam sibi imposuit, atque in suis chartis, scriptum in *sacratissimo nostro palatio*, in fine scribi præcepit. » Anonymus Salernitanus (cap. 9) luculente hujusmodi principatus initia illigat cum excidio regni Langobardici, sive, ut melius dicam, cum Desiderii dejectione: « Atque ipse Carolus rex, inquit, firmatus est totius Italiæ. Solus dux Arichis Beneventi remansit, jussa ejus contempnens, pro eo quod capiti suo pretiosam deportaret coronam. » Atque Arichis ab an. 758, cum dux fuit constitutus a Desiderio, cujus etiam filiam uxorem duxit, usque ad 774, cum sacer est ejectus, omnem subjectionem professus fuit Langobardorum regi. Ac propterea Paulus sibi metuens a Græcis, Pippinum orat (ep. 25, al. 34) ut Desiderium moneat periclitantis Ecclesiæ, quare tum ipse opem ferat Romanis, tum præcipiat « Beneventanis atque Spoletinis, seu Tuscanis » ecclesiasticæ ditioni fluitim, ut idem faciant.

XV. Quæ cum ita sint, assequi mente non possum, cur nec Panvinius, nec Græterus, nec Labbeus, nec Pagius (Baronium excipio, qui litteras non vidit), neque eruditi alii senserint, synopsis illam, seu argumentum epistolæ duodecimæ inter Paulinas, ad ejus pontificis ætatem referri non posse. Et vero argumentum illud sic fluit: « Duodecima narrat de Beneventanorum injuria. Petit ut Pippinus litteris eos increpet, et si nolint parere, ut consentiat in expeditionem **124** contra eos institutam. » At generalem istam incuriam omittamus: Eruditi illi omnes, ne Baronio quidem excepto (cui tamen haud præsto erant litteræ Carolini Codicis, quas consulere oportuit), viderunt apud Magdeburg-

genses (*Gen. viii, cap. 10*) pauca habet ex his litteris desumpta: « Et pro regno amplificando in ep. 12 ad Pippinum, ut ipse princeps apostolorum pro vobis intercedat ante Domini Dei nostri maiestatem, ut amplius vestrum dilatet regnum, et viciorum tribuat. » Hæc vero totidem verbis expressa leguntur in Adriani epistola (60, al. 73) quæ in Cod. Carol. nullum præsertim argumentum. Quomodo ista irrepserit inter Paulinas in Cod. Vat. equidem non quæro: at vagantem revoco ad suam sedem, scriptamque comperio an. 777, cum Carolus Saxo-unico bello implicitus, atque Hispanicum medians contra Saracenos, duci Beneventani audendi occasionem præbuit. Præsertim id facio ut libertatem eorum redarguam qui multas ex his epistolis, suas opiniones tuendi causa, loco moverunt, totamque ejus ætatis historiam depravarunt: at si qua jure movenda erat, id suadente tertium serie quas continet, ad religionem duxerunt eam attingere, aut se inexplorata intercidisse eam temere pronuntiarunt.

XVI. Nonnullas vote intercidisse idem pontifex Paulus affirmare videtur in epistola nuper laudata (ep. 18, al. 15); nam multum diuque vexatus a Desiderio, ita Pippinum alloquitur: « Ecce jam duas apostolicarum litterarum assertiones exc. vestra clam per maximam industriad misimus, et ignoramus si ad vos ipse pervenerint literæ: unde ambigimus ne a Langobardis comprehendantur. » Quas pervenisse constat, ut dixi, ex argumento earum in Codicem relato inter vigesimam unam et vigesimam secundam. Subjungit autem Paulus se alias dedisse (ep. 17, al. 29) ex Desiderii voluntate, canlide affirmans: « Ideo istas litteras tali modo exaravimus, ut ipsi nostri missi ad vos Franciam valerent transire. » Cujus postea exemplum imitatus est Stephanus III (ep. 45, al. 46) magno cum posterorum incommodo, nam Stephanus haud monuit aliis litteris regem, Pauli exemplo, ut confectis ejusmodi litteris nullam fidem adhiberet. Idcirco recentiores falsi arguere maluerunt historicum ap. Anastas. vera narrantem, quam pontificias litteras rem falsam continentes; quippe harum sententiam suæ opinioni accommodatorem deprehenderunt. Cæterum Pauli prædecessorum epistolis jussu Caroli Magni in Codicem hunc relatus accedit fides ab eorum exemplis a Baronio editis ex Codd. Vatic. Paulinæ singule circa sæculi sexti decimi dimidium in bibliotheca Vaticana erant, Pavinio id testante: 125 cumque pari numero et Romæ et in Francia essent, vix credibile est nonnullas interissee. Si quo autem exciderunt, mentio earum occurrit in aliis subsequentibus; ita ut, præter ea quæ missorum fidei semper committebantur, nihil desiderandum restet.

XVII. Itaque id conandum mihi erit, ut hisce ex epistolis historiam pontificiam educam, tam versutis novatorum interpretationibus, quam dubiis falsisque alligat recentiorum opinionibus defecata. Facili id quidem negotio præstari posse quis putet vagantes plerasque epistolas juxta rectum temporis ordinem digerendo. At quis earum, magna ex parte silentium res præcipuas, ætatem certam deprehendat? Quis responsilliam auribus demandata divinet? Quis annexarum quandoque litterarum sententiam integram teneat? Duobus tantum spectatis res posse confici mihi videtur. Primum ad catholicam fidem sacramque imaginum cultum pertinet, ad eum ad ditionem sanctæ sedis. Hinc autem initium sumens, harum litterarum auctoritate decennalem historiam continentium decerno, nullam ecclesiasticæ ditioni accessionem per totum id spatium esse factam: quæ aliud in epistolis Pauli non inveniri quam antiquam sanctæ sedis ditionem, seu Romanum ducatum, ejusque incrementum ex Pippiniana donatione, qua exarchatus et Pentapolis continentur. Hos infra limites versari Pauli epistolas Adrianus

A testatur (ep. 51, al. 54). Is enim post Langobardos exactos ab archiepiscopo Ravennate molestiam excussurus, scribit Carolo: « Quemadmodum tempore domni Stephani pape, qui illic Franciam profectus est, cui et ipsum exarchatum traditum est, ita et nostris temporibus eum sub nostra potestate dispo- nere atque ordinare volumus. »

XVIII. Ex quibus etiam patet meliorem exarchatus conditionem sub Stephano fuisse quam sub Paulo. Nihilominus nullam aut a Langobardis aut a Græcis civitatem Paulo ablatam esse comperio. Devastationes tantum et prædæ inter Romanos et Langobardos factæ inveniuntur: quare utrinque res repetitas constat (ep. 29, 38, 50; 40, al. 17, 24, 14, 26). Præterea fines, territoria, patrimonia a Langobardis, fallendi artem callentibus, nunquam plene restituta occurrunt (ep. 18, 20, 33, 42, al. 15, 21, 30, 19). Civitates omnino quatuor ex iis quarum neque obsides dati ab Aistulphi legatis, neque claves traditæ, quæ in confessione beati Petri ponerentur, recenseri video (ep. 17, 18, al. 20, 15): neque initam eandem possessionem Paulo pontifice inventio. Hinc tamen colligi posse arbitror quod reliquas omnes aut prædecessor Stephani ab Aistulpho, seu Desiderio, aut ipse Paulus 126 ab hoc supremo Langobardorum rege obtinuerit. Rei argumentum locupletissimum ab Augustis Orientis suppedit, qui nullum lapidem non moverunt, ut amissas ob impietatem et socordiam ditiones apostolicæ sedis eriperent. Si siquidem frequentibus legationibus Francorum regis benevolentiam captare, et caluaniis a Romanis pontificis amicitia cum avellere non semel moliti sunt (ep. 57, 40, al. 20, 20). Præterea exarchatum et Pentapolim, ipsamque urbem Romam, se aggressores dictitantes, magnumque armorum apparatus jactantes, pontifici ditatæ et Romanis metum incussere (ep. 25, 26, 27, 28, 33, al. 34, 28, 37, 42, 30). Jactantes, inquam; nam usque ad Adriani tempora minitati tantum sunt Romanis. Tum vero eam Beneventanis Langobardis juncto fœdere, obtenta restituendi Adelgisi in regnum majorem, ad arma etiam, conatu licet inutili, ventum esse ex Adriani epistolis constat.

XIX. Ad catholicam vero fidem et sacrarum imaginum cultum quod attinet, summa fere omnium epistolarum hujus sancti pontificis est catholice fidei, ac traditionis Patrum defensio; namque hoc vocabulo sacras imagines designat. Quamvis enim Pippinianæ donationis satageret, ut æquum erat, non ærarii opulentiam, ut nonnulli arbitrantur, sed populorum salutem spectabat, ne scilicet in Græcorum potestatem redeuntes, illorum hæresi contaminarentur; quam plane potestatem populi ipsi aver-santes, pontificiam dominationem appetebant (ep. 15, al. 36). Hinc est quod patrimonia ceterosque proventus ad pauperum ac peregrinorum sustentationem addictos, necnon ad fovendam ecclesiarum lumina aliasque erogationes non paucas nec modicas necessarios, impensius etiam quam civitates et loca ditionem amplificantia, repentem videre est hunc pontificem et ejus successorem Adrianum. Catholice autem fidei non solum in Occidente, sed in Oriente etiam, conservandæ prima et potissima ejus cura fuit. Quam rem apprime testatur gaudium illud ingens quo fere exultans litterarum Cosmæ patriarchæ Alexandrini exemplum Pippino transmisit, ut de orthodoxa fide apud Orientales acerrime ab episcopis vindicata secum lætaretur, eoque magis ad propugnandam in Occidente incumberet (epist. 31, al. 35). Nec non ketitiae plena epistola alia ad Carolum et Carolomanum (epist. 30, al. 40), cum legato ex Francia Romam redeunte ex eorum litteris accepit, imitatos patrem in constanti atque perpetua catholice fidei et sanctæ Ecclesie defensione. Hæc sane conveniunt cum sanctissimis hujus pontificis moribus, quos 127 apud Anastasium scriptos nemo inobservatos præterit; et cum eo cultu quem

catholica omnis Ecclesia, postquam mortalem vitam cum cœlesti commutavit, illi tribuit. Nosque ejusdem paternam domum in ecclesiam, cui cognomen *sancti Silvestri in Capite*, conversam, quam scilicet incolebant Græci monachi ab iconomachis expulsi, hodieque suspicientes, dicacitate novatorum ridemus, falsasque aliquot recentiorum ex nostris opinioniones miseratione magis quam admiratione dignas judicamus.

XX. Et vero cuinam stomachum non moveant hujusmodi opiniones, quæ si serio expendantur, a novatorum dicacitate profectæ esse comperientur? Pudet me ea referre quæ typis vulgata Italico idiomate ab omnibus legi possunt. Unum silere non debeo, quod sinceris sancti pontificis sensibus parum concinne, ut ea ferebat ætas, expressis esse abusus novatores, quæ cœlestium consortio frui nefas erat, nihil miror: at ingenti dignum admiratione mihi videtur, scriptores catholicos indignitatem istam imitatos. Sed præstat captum de epistolis sermonem prosequi. Quantam quis adhibeat diligentiam ut Paulum Romæ principem fuisse neget, ancipiti aliqua ejusdem sententia ex una et triginta epistolis excerpta, inanem ludit operam. Tricesimus jam annus stuebat, cum sancta respublica, seu Roma et ejus ducatus, imperiale jugum excusserat legitima ex causa religionis; quarto inde anno eadem respublica a Francorum rege magnum habuerat incrementum, exarchatu et Pentapoli antiquæ ditioni adjunctis; cum Paulus ad beati Petri cathedram ascendit: ducatus Neapolitano, tum maxime angusto, qui unus, præter ultimam Calabriam et Siciliæ insulam, Græcis in Italia remanserat, dux Stephanus præerat, qui in primo sui regiminis ingressu præcepit dari pecuniam sui reditus domino papæ, et quod unusquisque debitam obedientiam Romanæ Ecclesiæ exhibeat. Quapropter valde amatus fuit ab eodem domino papa, et promisit quod si contigerit quod dominus imperator mihi teret adversus Romam suos milites, ipse dux adiutorium ferret ei cum suis militibus: ut docet Chronicon Neapolitanum a cl. Pratlilo editum (*Hist. Langob. tom. III, p. 32*), cum scriptore synchrono Pauli gestorum apud Anastasium consuetiens. Quæ Neapolitani ducis societas cum pontifice spem omnem Græcis auferbat mediterranea tentandi. Præterquam quod exarchatu adhuc stante, neque Euty chius exarchus cum fœderato rege Langobardorum prævaluerat adversus Romam; neque exhilaratus dux Neapolis resistere poterat Romanis; imo sua nece suorumque captivitate exemplum dederat posteris, ne Græcorum accisis Italiæ res excitare auderent.

128 XXI. Quamobrem, ubi Paulus audivit Græcos parere classem a versus Ravennam et Romam, quesivit is quidem per Pippini auctoritatem auxilia a Spoletanis et Beneventanis, Tuscis etiam adjunctis, ut vim repelleret: causas vero addens cur Græci ista molirentur, non defectionis meminit Romanorum a Græcis, nec recentis Ravennatum ac Pentapolensium adjectionis veteri ditioni fac æ, quibus haud dubie Græcos moveri oportuit, sed potissimum adduxit causam unde defectio ipsa, incrementa domini, et præsertim amicitia et societas cum rege Francorum nata erant; catholicæ nimirum fidei et sacrarum imaginum insectationem (*epist. 25, al. 34*). Quæ plane causa, utcumque minus commode audiat apud novatores atque eos qui, religionis nulla ratione habita, de rebus civilibus loquuntur, maximi momenti erat Pippino, quippe quæ una Græcos omnes artes ut susdeque haberet effecit. Jam vero eos qui stupent quare pontifex non dixerit, iratum Copronymum ob usurpatum dominium Romæ, quod ante annos triginta Augusti patris tempore defecerat, rogare lubet cur perinde non stupent, ne exarchatus quidem invasione excitatum dici, qui paucis ante annis Romæ ditioni accesserat? Alibi etiam mirantur pontificem nuntiare Pippino sex patriciorum

A protectionem Constantinopoli cum classe, ut Romam et in Franciam irent (*epist. 38; al. 24*), nec tamen ullum timoris indicium præbere. At ista, ut libere dicam, sunt obloquentium adminicula; nonne pontifex ait, patricios illos ignota de causa iter ingredi? Nonne primum ad se, deinde ad Francorum regem ire jussos perspicue refert? Quid igitur timeat, dum missi pontificii, imperiales et regii, pro catholice fidei magna causa ultro citroque ibant? At classem, inquit, adjunctosque Siculos timuerit: quid inde? si in Romanam urbem tanto armorum apparatu ab urbe regia discessum erat, urbs igitur Romana, quam Græci aggredi moliebantur, erat alieni juris: adeoque patet mentitam esse iniquitatem sibi. Quibus enim argumentis utuntur ut pontifici Romam auferant, iisdem ei volentes asserunt. Atque hæc levia sunt: majoris momenti alia non desunt.

XXII. Quidquid Paulus pontifex de Georgii secretarii imperialis conventionem cum Desiderio narrat, (*epist. 18, al. 15*), quidquid de Leonis imperialis litteris ac Veneticorum relatis nuntiat (*ep. 26, al. 28*), denique quidquid de sex patriciorum motu Pippinum admonet; minarum loco, ne dicam rumoris vulgi, habeant necesse erit quicumque historiam ejus temporis ex documentis certis, ac præsertim 129 ex Anastasio, et hisce Codicis Carolini litteris repetunt. Quandiu enim Paulus sedit, timoris multum a Græcis, actionum autem nihil reperitur, præterquam legationum ultro citroque adornatarum secreta plerumque colloquia. Quod certo discimus, ipsa illa in epistola sex patriciorum nuntia, Romani ducatus civitates nostras semel et iterum vocat pontifex; et alibi, ut supra dictum est, tam *Novogallia* in Pentapoli civitas nostra ab eodem appellatur, quam in Campania *castrum nostrum Valentis* (*epist. 39, al. 14*). Quam sane rationem passim haberi, ubi res tulit, videre est in litteris quæ mox sequuntur. Cum autem ordo rerum nos ducet ad Adriani epistolam, tum vere adventasse Græcos malo omine ad civitatem nostram *Centumcellas* (*epist. 63, al. 65*), atque cum Beneventanis icto fœdere, molitos esse, quod præcipuum est, *hanc nostram Romanam invadere civitatem* (*epist. 57, al. 59*) compertum exploratumque erit. Itaque et cum Paulus m. tuebatur ne Græci advenirent, et cum certo venerunt Adriano pontifice, Roma et aliæ civitates Romanæ provincie sub ditione erant Romani pontificis. Neque historicum sapiunt leves illæ inductiones, Paulum fassum esse proprio ore Græcos catholicæ tantum fidei causa Romanis adversari; et non satis timoris demonstrasse, ubi classem ab urbe regia proficisci audivit. Quæ profecto, ut ego arbitror, amplecti cogitatione levissimum, scriptis mandare quidam erit?

XXIII. Quæ cum ita sint, non igitur magni refert certum statuere ordinem temporis quo Pauli epistolæ date fuerunt. Nihilominus, quanquam ex causis supra allatis fieri omnino non possit ut servetur ordo certus, licentia tamen eorum coercenda mihi erit qui sequuntur ordinem ab omni veritate abhorrentem. Et vero singulis in suis epistolis Paulus salutem Pippinum compatris nomine, præterquam in earum prima (*ep. 12, al. 13*), quam ante consecrationem conscripsit: igitur male collocatur sexto loco quam per Wulfardum abbatem accepit cum Sabano, cujus ergo compatris titulum acquisivit. Est et quod mirer, Cointium, Pagium et nuperos editores Duchesnii hoc minime advertisse (*ep. 13, al. 27*). Ex iis tres (*16, 19, 36, al. 25, 39, 32*) Marini presbyteri Romani historiam continent. Hunc videlicet docent factum esse cardinalem tit. sancti Chrysogoni, Pippino rege illi petente pro viro, ut putabatur, pontifici ac regi fidelissimo: postmodum ab imperatore per suos legatos insimulatum perfidie apud Francorum regem, qui pontificem rei compotem facit, quare ille majestatis damnatur: 130 denique in honorem pristinum revocatum. Hanc vero historiam qui feram præpostere collocatis epistolis narrari (ut per

adæ præmium videatur cardinalitia dignitas collata) et, quod incredibile prorsus est, intra unius anni 758 limites coarctari? Ex iis ultima hiemis asperitatem memorat (*epist.* 36, al. 32), cuius Græci et Latini historici meminerunt, hoc tantum discrimine quod alii ad annum referunt 763, cum cœpit Octobri mense, alii ad 764, cum maxime sævit Januario et Febuario: præterea agit de legatis tum regiis, tum pontificiis Constantinopolim missis; et præcipue de Ecclesiæ rebus tunc tranquillis Pippini opera, qui plane omnes sunt characteres anni 764. Nihilominus hanc epistolam maluit esse datam a . 758, difficillimis iis temporibus, cum Desiderius Beneventanum et Spoletanum duces tanquam rebelles insequeretur, damnaque quæ poterat majora pontifici et Romanis inferere.

XXIV. Inde autem actum est ut una et triginta ex epistolis novem tribuerint anno 757, undecim 758, novem autem annorum consequentium cuique singulas aut binas litteras ascribant. Quod per se ipsum patet quam falsum sit. Cum enim pleræque sint responsa regis epistolis; advenientibus ac redeuntibus missis aliquid spatium temporis permitti æquum est, ne monachi, duces, episcopi, alique illustres viri qui missorum munere fungebantur, diu noctuque tabellariorum instar per dispositos equos huc illuc discursisse videantur. Nihil dico de tam multis inter se pugnantibus, quæ tot epistolas in unum annum congerendo obruduntur: cujusmodi sunt hostilia ferre et pacem colere (*epist.* 18 et 23, al. 15 et 30), Sergium archiepiscopum Ravennatem Romæ litibus implicatum esse, et Ravennæ litteras a regia urbe et a fidelibus Veneticis accipere, quas mittat Romam (13 et 26, al. 27 et 28). Denique Desiderii regis fœdus cum Græcis percussum contra Ravennam narrari per pontificem Pippino; et ab eodem hunc rogari ut Desiderium jubeat sibi opem ferre contra Græcos (18 et 26, al. 15 et 28). Quæ omnia, etiamsi minime pugnent inter se, incredibile est septem iis mensibus evenisse, qui ad Paulum pertinent, anni 757, videlicet a die 29 Maii, cum consecratus fuit, ad anni exitum. De undecim iis epistolis in sequentem annum 758 congestis quid sentiendum, historia Marini presbyteri nuper alata abunde docet. Itaque coerceri hanc libertatem oportet, sin minus certo, saltem probabiliori ordine, et a veritate nullatenus abhorrente, collocatis Pauli etiam epistolis, quarum rectam chronologiam statuere 131 parvi interest. Namque id necessario præstandum est de longe pluribus majorisque momenti, quas dedit Adrianus ad Carolum regem, super novo amplissimoque ecclesiasticæ ditionis, præcipue post exactos Langobardos, incremento; ex quarum motione recentiorum opinionibus adjumenti plurimum accessit.

XXV. Cæterum, antequam de his epistolis dicendi finem facio, id præcipi velim animo, quod ipsis a Pauli temporibus, cum supremam pontificis potestatem in sua ditione omnes norunt, missi regi, tam in exarchatu et Pentapoli, ad quas provincias Ecclesiæ ditionem coarctant, quam Romæ et in ejus ducatu, auctoritate non modica usi sunt. Sic Widmarus et Gerbertus abbates, atque Hugbaldus vir illustris, coram pontifice Langobardorum missis diligenter examinatis in conventu Pentapolensium aliorumque hominum ex civitatibus pontificiis, causam invasionum cognoverunt (*epist.* 29, al. 17). Pari modo Andreas et Gundericus regii missi causam aliam cognoverunt, inter pontificem et Langobardos (*epist.* 39, al. 14). Demum Wicharius episcopus, Doilo et Wichardus regii missi data opera Romam directi sunt, ut causam restitutionum inter eundem pontificem et Langobardos discuterent (*ep.* 42, al. 19). Hæc vero quid aliud sunt quam placita per quam similia eorum quorum unum e situ erutum exaggeratur Pii Ludovici aëvo, ut pontificia auctoritas labefactetur? Equidem inter placita missorum Pippini regis ejusque nepotis discrimen istud video, quod ali-

quod ex Ludovici missorum placitis documentum ipsum emerit (Mabill., *Ann. Ben.* tom. II, append. n. 52); Pippini autem, quin etiam Caroli filii ejus placita, licet litteris mandata non fuerint aut exciderint, certa nihilominus sunt, quippe quæ in Codicis Carolini epistolis memorantur. Cumque Pippinianos missos nonnisi pontifice volente ac regem id flagitante, auctoritate usos esse liquido constet, perinde sentiendum est de Ludovici Pii et successorum missis, imo etiam de ipsis imperatoribus, quorum nonnulla exstant placita vel Romæ habita, decernentibus una simul pontifice et imperatore. Tametsi, ad imperatores quod attinet, constitutum erat eos inter et pontifices quemadmodum utraque auctoritas ad rerum administrationem conveniret, quod suo loco planum fiet. Cæterum ex Pauli litteris regionum missorum auctoritatis in ditione pontificum origo et indoles luculentissime eruuntur.

XXVI. Relegantur laudatæ nuper epistolæ placitorum testes: « Juxta id quod petendo direximus, præfatos ad nos vestros videmini direxisse missos, qui apud Langobardorum imminerent regem pro diversis sanctæ Dei Ecclesiæ causis ac justitiis, et in nostro assisterent solatio. » 132 Item: « Excellentiæ vestræ direximus ut vestrum annuissetis dirigere missum, quatenus ejus præsentia inter partes justitiæ pervenissent. » Et alibi (*ep.* 34, al. 18): « Confestim vestrum dignemini dirigere Desiderio Langobardorum regi missum, ut, si necessitas fuerit, significatum auxilium nobis per incursione corumcum inimicorum impertire debeat... Deprecantes e: hoc a Deo institutam excellentiam vestram, ut ad nos hoc adveniente Martio mense vestrum dirigere jubetis missum, qui hic Romæ nobiscum demorari debeat, et ipse si necessitas exigeret, apud Desiderium imminere. » Quæ alibi etiam repetita (*epist.* 27, al. 37). Quod si ne tum quidem, cum de tuenda Romanæ Ecclesiæ ditione res erat, citra pontificis auctoritatem, ut postremæ istæ docent epistolæ, Franciæ regem gessisse in eadem aliquid compertum est, quidquid igitur auctoritatis, aut belli, aut pacis tempore adhibuisse invenitur rex Franciæ per suos missos, delegatio erat supræmæ pontificiæ: tam in veteri dominio, seu Romana provincia, quam in recens addito exarchatu et Pentapoli. Pippinum Carolus imitatus fuit, ut videbimus suo loco. Ac de Pippino quidem ne annalista quidem Italus mussitare quidquam ausus est. Quod quanto cum eorum temporum quæ secuta sunt Pippinum detrimento fecerit, patet ex vera indole regiæ auctoritatis in ditione pontificia per annos quatuordecim quibus idem Pippinus amplificate per se ditioni ecclesiasticæ superstes fuit. Cum enim Carolus ne latum quidem unguem a paterno exemplo discesserit, quandiu Francorum et Langobardorum rex fuit, nihil sibi arrogavit auctoritatis in pontificum ditione, quam longe lateque auxit: et cum anno 800 invitus est assecutus coronam imperialem, Leo III, qui tantam in Occidente majestatem instituit, divi Petri successores auctoritate non exiit, qua septuaginta amplius annis fruii erant, sed formidabiliorem eam reddidit audaciæ nonnullorum ex subditis, imperiali majestate defensam. Cæterum quod predictus auctor de supræma pontificum auctoritate non potuit, de ipsa donatione Pippiniana facere molitus est. (An. 757) Carolinam pro Pippiniana posuit; Anastasium et Leonem Ostiensem simulavit inscitia; exarchatus limites definiit, abs re omnia. Quota quantaque fuerit donatio Pippini regis, e Stephani II litteris vidimus: quas civitates a Langobardorum rege Desiderio non fuerint restitute; quæ invasiones ab eodem facte, et quæ multiplex ac certa ejusdem regis confessio fuerit pontificiæ dominationis, tam in Romana provincia quam in exarchatu et Pentapoli, sequentes Pauli epistolæ, quibus necessario hæc pauca præmisimus, uberrime demonstrant.

XII.

133 EXEMPLAR EPISTOLÆ

Ubi Paulus diaconus et a electus sanctæ Romanæ Ecclesiæ significans de transitu Stephani papæ, per Immonem^b missæ, missum domni Pippini regis^c.

(An. Dom. 757, Cod. Car. xiii, chron. 12.)

ARGUMENTUM. — Ante consecrationem schismate dilatatam, fratris mortem et sui electionem nuntiat Pippino. Immonem regium missum qui supervenerat, se ait detinere optimatum consilio, quoad consecratur; tum remittendum cum suis apostolicis missis, ut secum amicitiam et societatem quam cum Stephano fratre fuerat, instaurent.

Domno excellentissimo filio Pippino regi Francorum^d et patricio Romanorum Paulus diaconus, et in Dei nomine electus sanctæ sedis apostolicæ.

Cum gravi gemitu, et immenso mœrore cordis innotescimus a Deo protectæ excellentiæ tuæ, potentissime victor rex, Dei vocatione, de hac luce, ad æternam requiem esse subtractum sanctæ recordationis dominum et germanum meum Stephanum papam^e. In cujus etiam transitu, 134 et ipsi lapides, si dici potest, nobis conflentes lacrymaverunt^f, in cujus apostolatus ordinem a sancta populorum cæterra, mea infelicitas electa est, et dum hæc agerentur, convonit Romam Imperator, Christianissimæ excellentiæ tuæ missus, et cum eo loquentes, una cum nostris optimatibus, aptum perspeximus cum hic delineri [L., G., detinere], donec Dei providentiâ sacra apostolica benedictione illustrati fuissetus, et tunc plenius satisfactus de nostra, vel cuncti [Forte, populi] puritate, et dilectione quam erga tuam benignissimam excellentiam, et cunctam gentem

^a Init Paulus pontificatum anno Christi 757, obiit ann. 767. GRETS.

^b Ms., *Immonem*; sed *ly mo* secundum delictum est. GENT.

^c Argumentum Panvini (Cod. Vat. 1): «Prima Pippino regi obitum fratris sui, et suam [Stephani fratris et suam] ordinationem exponit indicatque [indicat] se in amicitia a Stephano [ab eod. Steph.] cum Francis contracta perseveraturum: petit ut Pippinus idem præstet. » Centuriatores primum hoc argumentum aliquantulum mutant in principio et fine: cætera Panviano respondent. Quæ uncis clauduntur, indicant Panvini ejusdem emendationes: quod notandum in aliis etiam quæ sequuntur. Cæterum duo hic falsa: *ordinatio*, quæ non congruit electo, et petitio illa, ut Pippinus *idem præstet* (seu *faciat*, ut legunt Centuriatores); in epistola enim non exstat hujusmodi petitio: ait vero pontifex se exorare divini clementiam ut auxilium et defensio Francorum nunquam desit sibi et Romanæ Ecclesiæ. GENT.

^d Summ. 1, ap. Baron. et C. nt. GRETS.

^e Stephanus II obiit supremum diem 24 April. 757. Quo respexisse oportuit scriptores: nuperos, qui Muratorio duce prolatis chartis et chronologis antea ignotis, Aistulphi mortem in exitu superioris anni statuunt, Desiderii principia mense Martio hujus anni, ac proinde postremas litteras Stephani, quibus de utraque re agitur, aut eodem mense Martio aut Aprili constituunt. Tantæ angustie temporis iis antiquis chartis, et Brixiano chronologo sustineri poterunt? Adeatur hujus Carol. Cod. ep. 51, al. 54. Inde palam erit Stephanum post initam a Fulrado civitatum possessionem, *cunctas actiones exarchatus* distribuissse, actores omnes, et præcepta, seu diplo-

A Francorum gerimus, eum ad vos repedandum, cum nostris missis apostolicis absolveremus, quoniam nos pro certo agnoscas, excellentissime et a Deo protecte noster, post Deum, auxiliator et defensor rex, quod firmi et robusti usque ad animam et sanguinis nostri effusionem in ea fide, et dilectione, et charitatis concordia, atque pacis federe, quæ præfatus [L., prælatus] beatissimæ memoriæ dominus, et germanus meus sanctissimus pontifex vobiscum confirmavit, permanentes, et cum nostro populo permanebimus usque in finem. Unde et indesinenter extensis palmis ad cælum pro vite incolumitate excellentiæ tuæ, atque dulcissimorum filiorum, et excellentissimæ regniæ æspitate, Domini Dei nostri exoramus elementiam tuam^g, ut semper tuum auxilium et firmissimam protectio extendatur super nos, incolumem excellentiam tuam gratia superius custodiat.

XIII.

135 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DOMNUM PIPPINUM REGEM PER WULFARDUM DIRECTA,

In qua continentur gratiarum actiones et aberrantia laudes pro defensione sanctæ Dei Ecclesiæ, poscens adiutorium contra Langobardos, eo quod ipsi Langobardi in magna arrogantia permanentes, et iustitias sanctæ Dei Ecclesiæ minime reddentes^h.

(An. Dom. 757, Cod. Car. xxvii, chron. 15.)

ARGUMENTUM. — Allatum a Wulfardo Pippini missa una cum litteris sabanum, quo Gisela regis filia e sacro fonte extera fuerat, inter missarum solemniam accipit in ara sanctæ Petronillæ, et tanquam regiam filiam suscepisset ex eodem sacro fonte, compatrem in posterum appellat Pippinum.

matæ administrationis ab eodem consuevisse fieri, judices Ravennæ residentes Philippum presb. et Eustachium duces eo missos a pontifice, et cum prius archiepiscopum Sergium pontificis imperii reluctantem ab sede illa amotum esse Stephani jussu. Poterant hæc omnia fieri spatio paucorum dierum? Valeant chartæ veteres, et earum auctoritas historiam omnem pervertens revocetur ad trutinam. GENT.

^f Magno ante id tempus fuerat usui liber Diurnus pontificum. Idcirco frequens hæc in litteris ejus formularum locutio. Ita in nuntio ad exarchum (cap. 2, tit. 1) legitur: «ab hac luce fuisse subtractum dominum ill. sanctiss. nostrum pontificem, cujus cuncti vere, et, si dicendum est, etiam lapides ipsi sleverant exitum. » Notanda tamen summa tam electionis, tum consecrationis libertas ejus avi. Nulla imp. mentio: missus regius consilio procerum detinetur, ut summam auctoritatem adepti pontificis testimonium certum amicitie et fœderis in Franciam afferre valeat. Missi demum pontificii, peractis omnibus, legandi ad regem. Sic de Stephano IV et Paschali I perspicue Astronomus in Vita Ludovici Pii: quæ res recentioribus magnam præbuit disputationum segetem, miramque allucinationum occasionem. At his de rebus suo loco dicendum erit, ubi de ejusdem Pii Ludovici diplomate sermo fiet.

^g Recte Lambecius expunxit *nam*, quæ vox miror, cur Gentilii in recensione retineatur: forte in Cod. ipsum irrepsit, aut scripturæ nodus difficilis.

^h Argum. Panv. (Cod. Vat. 15): «Decimam quintam scripsit ad Pippinum per Wulfardum coepisc. quem Pippino commendat, quod etiam Stephanus papa germanus Pauli fecerat. In hac epistola quinta decima per Wulfardum coep. quem Pippino, exen-

Respondet per eundem Wulfardum ita esse ut A audierat; Desiderium videlicet promissis non stetit, neque se eorum aliquid quæ per suos legatos manciaverat, accepisse; missum suum regis adjungere; et nuntiare quæ hucusque evenerunt; de Sergio archiep. Ravennæ in Urbe litibus implicito laborare, ut suæ restituatur Ecclesiæ; Wulcharium Nomentanum episcopum, qui cum fratre Stephano in Franciam terat etiam atque etiam commendat.

Domno excellentissimo filio et nostro spiritali compatri Pippino regi Francorum, et patricio Romanorum, Paulus papa.

Lator præsentium litterarum solertissimus Wulfardus, eximietatis vestræ fidelissimus ^a, plenas jocunditate nobis attulit litteras, quas et cum ægenti letitia mancipantes, atque lectioni reserantes, magna exultatione ovantes relevati sumus, agnito scilicet per eas præfulgidæ excellentiæ vestræ dilectionis affectu erga apostolorum sanctam Romanam Ecclesiam, atque fautorem vestrum, **136** cælorum regni janitorem, principem apostolorum, beatum Petrum a vobis exhibitio; qua de re juges omnipotentis Deo efficacius persolvimus grates, profecto dum tam præcipuum fortissimumque virorum, his in diebus sanctæ suæ contulit Ecclesiæ tutorem ^b.

Interea, Christianissime, Dei providentia, victor rex, gemina festivitatis peregrinus gaudia, in eo quod optata cordis adepti desideria, in vinculo spiritalis fœderis pariter sumus adnexi; præfatus nempe sodalitatibus vestræ illustris missus pretiosissimum nobis supernæ gratiæ munus attulit ^c sabanum videlicet, in quo nostra dulcissima atque amantissima

plo fratris Stephani, commendat, scripta] laudes Pippini et gratiarum actiones pro defensione sanctæ Dei Ecclesiæ continentur. Adjuvatorum contra Longobardos papa petit quod sanctæ Dei Ecclesiæ Dei justitias minime redderet. Pro sabario [Auxilium contra Long. quod S. Dei Ecclesiæ justitias minime redderet, postulat. Item pro sabario] misso, in quo Pippini filia ex sacratissimo fontis lavacro abluta, suscepta fuerat, gratias agit [gr. pontifex agit] quem celebratis missarum solemnibus, magna jucunditate, aggregata populi cohorte [multitudine] infra aulam sacrati corporis auxiliatricis vitæ beatæ Petronillæ [corporis B. Petron.] quæ pro laude æternæ memoria nominis Pippini consecrata est [erāt] suscepisse se scribit. [Adjicit] se indesinenter laborare, ut Sergius episcopus suæ restituatur Ecclesiæ. Summa litterarum intacta fere relinquuntur, late enarratis quæ nosse parum refert. **CENN.**

^a *Gent., eximia sagacitati vestræ fidelis missus.*

^b En alia patriciatibus collati Francis regibus satis perspicua definitio. Vide ep. 6, al. 7, not. et infra comment. præv. ad epist. Adriani. **CENN.**

^c Ducangio variis auctorum definitionibus atlatis, *Mappæ, facitergii, lintei, lintei villosi, manutergii*, etc., passim occurrere ait apud auctores; incipientesque a sancto Gregorio Magno, ingentem eorum seriem enumerat. Ridenda videtur lectio Panvini, quam Centuriatores et Baronius admittunt: nam *saberium* eidem Ducangio est pastophorium, seu atrium templi. Nihilominus varia ista lectio Vaticana exempla ab his in codicem relatis a Carolo distinguens, plurimi facienda est. Nam Centuriatores ipsissima Panviniana argumenta præ manibus habuisse hinc certo discimus. Id. — Exstat eadem vox ap. sanctum Bonifacium, ep. 10 et 145. Hic linteam

spiritalis filia, sacratissimo lavacro abluta, suscripta est; quem, et cum magna jocunditate, aggregata populi cohorte, infra aulam [F., aram] sacrati corporis auxiliatricis vestræ beatæ Petronillæ, quæ pro laude æterna memoriæ nominis vestri, nunc dedicata dinoscitur ^d, celebrantes **137** missarum solemnia, cum magno gaudio suscepimus, et per allatum eundem sabanum, eam, tanquam præsentialiter, nos suscepisse gaudemus. Unde quia amor fidei vestrum benignum ignivit cor nobis per vinculum spiritalis fœderis adhaerendum: juxta quod domno et germano meo, beatæ recordationis, sanctissimo Stephano papæ spondistis, magnas gratiarum actiones a Deo protectæ excellentiæ vestræ persolvimus, implorantes crebro divinam misericordiam undi ævis [F., longævis] vos ac prosperis in solio regni conservans tueatur temporibus, et magno gaudio de ipsius spiritalis nostræ filia perfecta ætate vos jucundari permittat, ad exaltationem sanctæ suæ Ecclesiæ ^e.

Et quia copiosa nobis, ipsa Spiritus sancti scilicet compaternitatis gratia, quæ, opitulante Deo, inter nos rata consistit, auctoritas fiduciam contulit, peto et deprecor, benignissime spiritalis compater, optime rex, ut cœptum redemptionis Dei Ecclesiæ, et plenariæ justitiæ beati Petri perficere jubeas bonum opus; direxit quippe nobis insignis bonitas vestra, per suos affatos [F., affatus], sibi innotescere adversantium causarum eventus, unde certam a Deo protectam eximietatem vestram reddimus, nihil nos usque hactenus recepisse de his quæ per nostros legatos

illud significat quod filiole Pipini janiam baptizatæ tegumentum præbuit. **GRÆTS.**

^d Fabrotus in sua edit. libri Pontificalis (sectione 259) supplet Velserianam editionem ex cod. Freheriano in var. lect. rem enarrans, quæ hunc locum mirifice illustrat: ait enim, quod Paulus operabatur in cœmeterio ubi prius beata Petronilla sita quiescebat foris porta Appia, milliario ab urbe Roma secundo, et exinde ejus venerabile ac sanctum corpus cum sarcophago marmoreo in quo reconditum inerat, abstulit sculptum litteris ita: *Auræ Petronillæ filia dulcissima.* Unde non dubium est quin sculptura illa litterarum propria beati Petri apost. manu designata dinoscitur, ob amorem suæ dulcissimæ natæ, ipsumque sanctum corpus cum præfato sarcophago posito sup. a plaustrum novum in ecclesiam beati Petri apostoli tam hymnis et canticis spiritalibus ejus beatitudo deportavit et in mausoleo juxta ecclesiam beati Andræ apostoli, quod præfatus beatissimus Stephanus papa ejus germanus, dum adhuc superstes erat, ecclesiam in honorem ipsius sanctæ Christi martyris Petronillæ picture miro decore illustravit. Vide Baron. (an 69, n. 52 seq.) et Boldettum de Cœmeter. SS. Mart. (lib. II, cap. 18, p. 551), et præcipue notas ad Adonem (edit. Rom. 1745) 31 Maii. Sabani lator fuerat Wulfardus abbas monast. S. Martini Turonen. Vide Pag. (757, n. 4). Mabillon., lib. XXI, n. 12, et lib. XXIII, n. 23, Wulfardum et Gulfardum unum eundemque esse ait. **CENN.**

^e Vota sancti pontificis non fuerant inania. Nam Gisela monasticam vitam professa, fuit abbatissa monast. Calensis, decus et ornam. ord. S. Bened., ut ait Mabillon. Quæ etiam Alcuino persuasit ut commentarios in Evang. Joannis conficeret. Mabill. Annal. lib. XXIII, n. 28; lib. XXVI, n. 61. **Id.**

excellentię vestrę petendo mandavimus; solite A namque perfidi et maligni illi in magna arrogantia cordis permanentes, nequaquam inclinantur justitiam beati Petri restituere. Tamen omnia qualiter acta sunt, referentibus vestris missis agnoscere potestis: et subsequentem nostrum missum ad vos dirigimus, dignas vobis gratias de omnibus referentes, et cuncta per eum eximietati vestrę dirigimus in responsis de his quę in antea provenerint. Sergio vero archiepiscopo, **138** juxta id quod vestrę innotuit excellentię, indesinerent immineamus ut suę restitatur ecclesię. b. Petimus autem excellentem bonitatem vestram, ut reverendissimum et sanctissimum fratrem et coepiscopum nostrum Wulcharium [Lamb., Wilcharium], sicut pręfatus beatę recordationis domnus et germanus meus, sanctissimus Stephanus B papa, eum benignę eximietati vestrę commendavit, in omnibus commendatum habere jubcatis. Hic pręlibatis, trinus et unus Deus noster sua vos extensionis dextera protegat, cum dulcissima conjuge, excellentissima regina, spiritali nostra commatre, atque amantissimis vestris meisque filiis in solio regni sospites permanentes, et in pręsenti vita et in æterna beatitudine uberrime concedat valere. c. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XIV.

139 d ITEM EXEMPLAR GENERALE EJUSDEM PAPÆ

AD CUNCTUM EXERCITUM A DEO PROTECTUM REGNI FRANCORUM,

In qua continentur gratiarum actiones et uberrimę benedictiones, pro certamine eorum, et ut magis in servitio Dei omnipotentis et sanctę Dei Ecclesię certando perseverent, animum domini Pippini regis ad hoc peragendum excitent.

(An. Dom. 757, Cod. Car. xxii, chron. 14.)

ARGUMENTUM. — Proceribus cunctis et exercitui Fran-

a Secreta hujusmodi negotia legatis commissa, ne scripto mandata Langobardis paterent, aliis alia pro arbitrio fingendi ansam dederunt. Hic tamen non obscure indicata videntur. Legati scilicet, qui cum Immo post consecrationem pontificis in Franciam profecti erant, Desiderium haud stetit promissis retulerant regi, cumque rogaverant ut Langobard. regem moneret ne diutius civitatum et locorum exarchatus restitutionem differret. Horum nihil factum esse modo nuntiat; et contra quę huc usque pro sancta sede ipse gesserit, quidve officii aut artis exercuerit erga Desiderium (in quem perfidia, malignitas et arrogantia recidunt) ut aliquid ex ejus manibus extorqueret, missis enarranda permittit. CENS.

b Infra ep. 51, al. 54, Adrianus ait Carolo quod Stephanus II archiepiscopum Sergium exinde abstulit, dum contra ejus voluntatem agere spiritu superbię nitebatur. c Non autem istam solam ob causam versalatur Romę, sed litibus implicitus, quod Euphemia nobilis femina ejus uxor viveret (quam dicitur archiepiscopatum sanctius diaconissam ordinasse). Ughellus (tom. II, p. 245) falso tradit eas lites per totum Pauli pontificatum agitas esse: nam, ut paulo infra videbimus, ad sedem suam pontificis ejusdem opera reversus erat. Bacchinius Agnellum secutus, sub Stephano II id evenisse contendit: Hęc autem litterę docent quod Paulo pontificatum

corum gratias agit ob navatam cum rege, novo Moysę ac novo Davide, operam pro Ecclesia liberanda, et catholica fide asserenda. Peculiares Ecclesię filios appellat: mercedem a Deo per heatum Petrum pollicetur. De barbaris gentibus triumphum ad fidei servandam integritatem, et ad Ecclesię incrementum, ominatur.

Paulus servus servorum Dei, omnibus dilectis nobis episcopis et venerabilibus presbyteris, et abbatibus atque religiosis monachis, gloriosis etiam ducibus et comitibus, seu universę Christo dilectę generalitati exercitus a Deo protecti regni Francorum constitutis.

Considerantibus nobis, et velut ignitam coram nostris aspectibus splendissimam, Christo amabilis fortitudinis vestrę fidem, et laboriosum certamen adhibentibus, quod liberationi sanctę catholicę et apostolicę Romanę Ecclesię, quę vos verbo prędicationis, peculiaritatis modo sinceros genuit filios, exhibere totis nisibus studemini [studetis], magna nobis admirandi inhæret qualitas, et hęc [L. et G., et ob hoc] laudis pręconia vestro nomini et benedictę generationi proferre in universo non desistimus orbe terrarum. O dulcissimi atque amantissimi nobis, quam vicissitudinē **140** repensationem vestro exercitui conferemus? Aut quę thesaurorum copię dignę sint ad tot beneficiorum pręsidia, quę sanctę Ecclesię contulistis? Et licet in hoc mentis consideratio, et possibilitas coarctetur vobis digna rependere, veruntamen est iudex justus in cęlis Dominus Deus noster, qui digna vestrorum retribuet operum C merita. Vere enim elevatum [Lamb., exaltatum] est nomen gentis vestrę super multas generationum nationes, et regnum Francorum vibrans emicat in conspectu Domini: quod talibus benignissimis Dei catholicę et apostolicę sanctę Ecclesię liberatoribus pręornatur regibus; novus quippe Moyses novusque David in omnibus operibus suis effectus est Christianissimus, et a Deo protectus filius, et spiritalis com-

gerente, nondum fuerat restitutus. Vide infra ep. 51, al. 54. Id.

e Wilharius, quem Ughellus (tom. X Ital. Sacr.) Villarium appellat, Stephanum II comitatus erat in Franciam an. 755. Neq. anno exeunte legatus fuerat ad Pippinum regem ab eodem pontifice, magnopere commendatus, ut supra, epist. 7, al. 9. Apud regem remansisse eum patet ex epist. 11, al. 8; nam an. 756 pontifex remitti Romam petebat. Ibidem Wilharius mendose appellabatur in ms. Cod., retinentibus eam lectionem Lambecio et Gentilio. Hic mendose pariter Tenguagel. scripsit Wulcharium, sed Lambecius restituit Wilcharium. Certe si Stephanus hujus nominis episcopum regi commendaraverat, Nomentanus ille erat, de quo etiam infra rediit sermo. In.

d Bar. sum. 29. Centuriatores extra reliquarum ordinem hujus epistolę summarium collocant. GRETS.

e Argum. Panv. (Cod. Vat. 31) ultimo loco sic: c Scripsit etiam epistolam ad cunctum exercitum regni Francorum, in qua gratias et benedictiones eis impertit pro [benedictiones pro] fideli opera sibi et beato Petro prę-tita, ac hortatur eos ut porro in servitio Roman. Ecclesię [pręstita eis impertit, hortatur eos ut in servitio S. R. Eccl. perseverent, ac pro ea viriliter decerent.] CENS.

pater a, dominus Pippinus, Dei nutu victoriosissimus rex, per quem exaltata Dei Ecclesia triumphat, et fides catholica ab hæreticorum telo illibata consistit.

Et vos quidem, charissimi, gens sancta, regale sacerdotium, populus acquisitionis, cui benedixit Dominus Deus Israel, gaudete et exultate, quia nomina vestra regumque vestrorum exarata sunt in cœlis, et merces vestra magna est coram Deo et angelis ejus. Firmum quippe, beatissimum Petrum apostolorum principem, cui a Redemptore nostro ligandi solvendique peccata in cœlo ac in terra concessa est potestas, adepti estis protectorem b; sed omnipotens Dominus, ejusdem sui apostoli intercessionibus, 141 benedicit, protegat, atque confortat et corroborat Deo amabilem communitatem vestram, actusque vestros in beneplacito suo disponat, tribuens vobis a cœlo victoriam, fines [L., G., terminos] vestros dilatet, subjiciens excellentissimis regibus vestris omnes barbaras nationes, ad [Ms. om. ad] perfectam liberationem et exaltationem sanctæ universalis Dei Ecclesiæ et fidei orthodoxæ integritatem, detque vobis ea sapere quæ illis sunt placita, et multo amplius corda vestra in amore beati Petri et ejus apostolicæ sedis illustret, fidelique studio ejus præceptis apostolicis obtemperantes, vestrorumque regum mandata observantes, et præsentis vitæ cursum [Gent., cursus] cum victoria, et bona fama exsequi, et æterna gaudia cum cœli civibus perfrui mereamini.

XV.

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ GENERALIS POPULI SENATUSQUE ROMANI,

AD DOMNUM PIPPINUM REGEM DIRECTÆ,

In qua continentur gratiarum actiones, et de litteris, quas dominus Pippinus rex eidem populo direxit pro fide servanda erga sanctam Dei Romanamque Ecclesiam, et dominum Paulum apostolicum.

(An. Dom. 757, Cod. Car. xxxvi, chron. 15.)

e ARGUMENTUM. — Senatus populusque Romanus a Pippino admoniti fidelitatis erga apostolicam se-

a Hinc liquet non recte a Pagio (757, n. 1) et in nuperima editione Duchesnii hanc epistolam consignari hoc quidem anno, sed præferri nuper allatæ. Si enim Pippinus erat compater, ergo sabanum acceperat regiæ filiæ Gisike. Ad nomina quod attinet novi Moysis et novi Davidis, notandum quod Alcuinus plures inscribit epistolas David regi, ita Carolum Magnum appellans, quare Canisius admodum erudite rei causam reddit (*Ant. Lect.* tom. II, p. 390). Basnagii autem doctrina super eadem re parum congruere videtur huic epistolæ aliisque codicis Carolini: « Hic David, ille ait, est Carolus Magnus. Dubitarunt aliquando viri eruditi ex eo quod Carolus aliquando homonymus Davidi prophætæ dicatur ab Alcuino epist. duodecima. Sed hic mos solitus fuit sæculo nono, ut regum et virorum illustrium nomina mutarentur, illisque veterum vel regum, vel prophetarum, vel etiam paganorum nomina ascriberentur. Sic Carolus Magnus propter pietatem et fortitudinem Davidis nomine fuit interpellatus. Eademque ratione Itali eorum regem Berengarium Davidem dixere. » Etenim antequam Carolus id nomen assequeretur, Pippinus hic semel, iterum ep. 54, al. 18, ac tertio ep. 41, al. 16, ut infra planum erit, et Davidis et

dem et pontificem, respondent se semper fideles subditos futuros pontificis, quem meritis laudibus prosequuntur. Hortantur regem ut pro catholica fide et Ecclesia certare non cesset, æterna præmia consecuturus. Magnopere eum commendant: certas eidem victorias de adversariis omnibus a Deo precantur.

Domno excellentissimo, atque præcellentissimo, et a Deo instituto magno victori Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, omnis senatus atque universa populi generalitas 142 a Deo servatæ Romanæ urbis.

Si interius mente operum vestrorum studia humanus voluerit sensus pensare, nihil, ut opinamur, ad horum vicissitudinem dignum potest existimari, aut in hac temporali vita rependi, sed tantummodo illa sunt considerata vobis retribui a justo iudice Domino Deo nostro, quæ oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit, quæ præparavit Deus diligentibus se: hæc nempe vobis digna est retributio, dum nimirum vestro certamine sancta Dei Ecclesia, atque Christianorum orthodoxa fides dinoscitur esse defensa; omniumque nostrum constant procurata salutis remedia; et quia [Lamb. add. per te], præcellentissime domine rex, dignatus est Deus noster redemptionem suæ sanctæ Ecclesiæ nostrumque omnium operari, merito nos convenit operum ejus mirabilia decantare, consona cum propheta canentes voce: *Quoniam magnificata sunt opera tua, Deus, omnia in sapientia fecisti, repleta est terra mirabilibus tuis (Psal. ciii). Quis enim loquatur potentias Domini, auditas faciat omnes laudes ejus (Psal. cv)?* Lætantur enim cœli et exultat terra in eo quod talem Dominus Deus noster suæ sanctæ Ecclesiæ contulit defensorem d; per quem cum fiducia nomen Domini in sancta aula ejus glorificatur.

Directas itaque præcellentissimæ ac Christianissimæ benignitatis vestræ litteras magno honoris affectu acceptantes suscepimus, et ita in earum susceptione lætatisumus, tanquam si vestram excellentiam præsentialiter conspiceremus, gemina festivitatis 143 gau-

Moysis præclaris nominibus appellabatur a Romano pontifice. Neque appellabatur, quia talis consuetudo esset nono sæculo, sed quia præcedenti Ecclesiam tuitus erat, quia catholicam fidem adversus Græcam impietatem defenderat. CXXX.

D b Quod aiebam ad epist. 4, al. 10, not., et ad ep. 6, al. 7, et regum et populorum Franciæ maximus id temporis erat amor erga apostolorum principem; illicirco passim in his epistolis invenitur. Ib.

c Nullum exstat Panvini argumentum: quare nec Centuriatores, qui Roma has epistolas et argumenta acceperant, nec Baronius quidquam de ea loquuntur: Labbeus ipse, quem Carolinus Codex non latebat, de eadem silet. Muratorius, venia prius petita, ad annum differt 763, ejusque sententiam proprio arbitratu exponit in *Annal. Ital.* Recte Pagius eam designat hoc anno, nam istius et præcedentis latorum videntur fuisse iidem Wulfardus abbas et socii, quibus missus pontificius erat adjunctus, datæque erant litteræ ad Pippinum post sabanum acceptum. Quæ enim causa erat cur senatus populusque Rom. admoneretur officii sui erga pontificem, cum septimo jam anno Ecclesiam moderabatur? Ib.

d En patriciatus definitio ex ore S. P. Q. R., nō

dia nobis inferentes, dum vestram letitiam amplissime comperimus; quoniam nihil nobis dulcius, domine rex, in hac vita existit, quam de vestris prosperitatibus gratulari, dum vestra salus nostra post Deum est securitas. At vero in ipsis vestris mellifluis apicibus nos salutari providentia vestra, et admonere præcellentia vestra studuit, firmos nos ac fideles debere permanere erga beatum Petrum, principem apostolorum, et sanctam Dei Ecclesiam, et circa beatissimum et coangelicum spiritalem Patrem vestrum, a Deo decretum dominum nostrum Paulum summum pontificem et universalem papam ^a, pro quo omnino lætati sumus in tam vestra prudentissima admonitione. O quanta divina aspiratione interna viscerum nostrorum præcordia in nobis, vestris fidelibus, redduant! Vere enim, domine rex, profecto Spiritus Dei in vestro mellifluis inhabitat corde, et ideo tam salutari consilio vestros bene cupientes admonere studuistis; nos quidem, præcellentissime regum, firmi ac fideles servi sanctæ Dei Ecclesiæ, et præfati [Lamb., prælati] ter beatissimi et coangelici spiritalia Patris vestri, domni nostri, Pauli summi pontificia et universalis papæ consistimus, quia ipse noster est Pater et optimus pastor, et pro nostra salute decertare quotidie non cessat, sicut et ejus germanus, sanctæ recordationis, beatissimus dominus Stephanus papa, fovens nos et salubriter gubernans, sicut revera rationales sibi a Deo commissas oves, dum nimirum et mitissimus et vere in omnibus misericors existit; imitator effectus beati Petri, cujus vices gerit, et dum ejus vicarius consistit, nos quidem, excellentissimo ac Christianissime domine rex, firmam fiduciam in hujusmodi vestra habemus pollicitatione, sed ohnix deprecamur, et tanquam præsentialiter vestris regalibus provoluti vestigia, petimus, etiam et per nos beatus Petrus vestram aggredditur excellentiam, ut jubeas, benignissime regum, nosterque post Deum defensor, ita solite decertare ac disponere, ut perfecta sanctæ Dei Ecclesiæ exaltatio, et fidei nostræ orthodoxæ, omniumque nostrum profligetur [procuratur] defensio: petentes et hoc coram Deo vivo, qui vos in regem per suum apostolum beatum Petrum ungi præcepit, ut dilationem hujus provincie a vobis de manu gentium ereptæ perficere jubeatis ^b, et in eo, quod cœpistis,

A bono permanetis opere, quatenus in magna securitatis quiete degere valeamus, et ex hoc æternam vobis in cælo exoratum retributionis mercedem recipiatis, quoniam maximam, post Deum, et beatum Petrum, in vestri fortissimi regni brachio possidemus spem, et credimus in omnipotentis Dei nostri misericordiam quod amplissime nobis ea nostra ipsa spes operum vestrorum inferat fructum.

B Exaudi, domine rex, supplicationem nostram omnium bene cupientium vobis, et libentissime aures tuas accomoda in hoc ipsum quod postulamus; sic te exaudiat Dominus in omnibus tuis petitionibus. Tu enim, post Deum, noster es defensor et auxiliator, et si omnes capitis nostri capilli lingue effecti fuerint, non valebunt ob tanta vestra beneficia dignas referre gratiarum actiones. Veruntamen in quantum mens nostra valet, laudis vestræ præconia in omnibus gentibus divulgamus; unde elevatis oculis extensisque palmis ad æthera, Dominum Deum nostrum immensis exoramus precibus, sua vos loveri gratia, mittens angelum potentie suæ propugnatorem ante faciem vestram, qui omnes adversarios vestros expugnans, vestris subjiciat vestigiis, regni que vestri dilatet terminos, et victoriam vobis e cælo concedat, ad perpetuam atque perennem sanctæ Dei Ecclesiæ, et nostram immensam securitatem, avisque ac felicissimis temporibus regale culmen vobis ac excellentissimæ dominæ reginæ, atque præclaris vestris natis excellentissimis regibus concedat possidendum, et æterna præmiorum cum sanctis et electis multipliciter tribuat gaudia. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XVI.

145 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DOMNUM PIPPINUM REGEM PER LANGBARD DIRECTA,

In qua continentur gratiarum actiones et uberrimæ benedictiones pro vita et incolumitate ipsius, vel domini Caroli et Carlomanni, nobilissimis liberis ejus, volens adjutorium obtinere, cum multis adjurationibus contra Langobardos, et in embolum [embolo] continetur præceptum, quod Marino presbytero direxit, de titulo Chrysogoni, et de libris quos ei transmisit ^c.

(An. Dom. 757, Cod. Car. xxv, chron. 16.)

d ARGUMENTUM. — Binis a rege acceptis litteris respondet. Primis allatis a Langbard misso regio amoris erga beatum Petrum et benevolentie in se

amplius fatigentur eruditi disquirendis novis argumentis, queis Petri de Marca, Pagii aliorumque inanes disputationes tuentur. Tutor a pontifice, defensor a S. P. Q. R. appellatur Pippinus, qualis certe erat. Vide sup. ep. 6, al. 7, not., et infra passim, ne idem ad fastidium urgeam. CENN.

^a Initio litterarum aiunt, « a Deo instituto magno victori Pippino regi: » hic vero, « a Deo decretum dominum nostrum Paulum. » Quidam discriminis inter principem et principem? In.

^b Notandum loquendi genus; dilatatio ista Romanæ provincie, supra, epist. 9, al. 6, augmentum ejusdem appellabatur. Aut igitur dilatata aut aucta dicatur ditio pontificia, nunquam inchoata, sive instituta a Francorum regibus dici poterit. Romanam scilicet provinciam, seu Romanum ducatum, quod idem est, vindicavit Pippinus, sive eripuit de manu gentium.

Langobardorum videlicet, qui assidue illam armis vexabant; non autem donavit, sed dilatavit, exarchatum et Pentapoliam illi adjungendo: et quia provincie illæ non integræ erant tradite a Langobardis invasoribus, S. P. Q. R. petit ut ejusmodi dilatationem perficiat, modeste illum admonens beneficii ante paucos annos accepti a divo Petro, cum ex majore domus rex creatus fuerat. Ip.

^c Argum. Panv. (Cod. Vat. 18): « In decima octava [Dec. octava] continentur gratiarum actiones et uberrimæ benedictiones pro vita et incolumitate ipsius vel domini [ejusdem Pipini] Caroli et Carolomanni nobilissimorum liberorum ejus cum multis [ejus: multis] adjurationibus contra Langobardos adjutorium obtinere volens [auxilium flagitans]. In embolo adjuncto continetur

^d Summ. 18, apud Bar. et Cent. GRETS.

testibus. monendo ut perficiat quæ Stephano fratri suo promisit. Alteris sibi redditis a propriis missis ex Francia redeuntibus, mittendo bullam concessionis tituli sancti Chrysogoni Marino presbytero juxta regiam petitionem. Præterea libros aliquot mittit, tum sacros tum profanos, et horologium nocturnum.

Dumno excellentissimo filio, et nostro spiritali compatri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Paulus papa.

Properans ad nos harum litterarum transvector, Langhard scilicet, illustris vir, fidelis eximietatis vestræ missus, detulit vobis [*Lamb.*, nobis] nectaream atque florigeram a Deo protectæ excellentiæ vestræ syllabarum relationem, cujus adnexam paginam enucleatius perscrutantes, quæ textus ejus loquebatur, ad singula comperimus. **146** In ipsis quippe sublimitatis vestræ affatibus desiderabilem nobis et super omnia hujusmodi [*Lamb.*, hujus mundi] delectamenta amplexabilem [*L.*, *G.*, amplectabilem] sospitatis vestræ lætitiâ agnoscentes, uberiore nostri animi evantes gaudio, maxime sunius relaxati in id quod optata nostri promerulus comperire cordis, et postmodum nostris a vestris Deo imitabilibus vestigiis, revertentibus iniasis, et in ea ipsa vestræ prosperitatis gaudia deferentes a nobis [*L.*, deferentibus a vobis] in responsis, gemina exultationis jocunditas nostro inserta est cordi. Nam et dum in auribus omnis sacerdotum cleri, etiam optinatum et reliqui populi, ampliata vestra insonuisset prosperitatis lætitiâ, et ex hoc nimio gaudio repleti gratulantes, exsultarunt una nobiscum in Domino, agnita nimirum proprii, post Deum, defensoris sospitate.

Porro, excellentissimo et a Deo servate filii, spiritalis compater, vehementi dilectione vos orga amorem apostolorum principis beati Petri, atque circa nostram charitatem vos flagrare experimento didicimus, præsertim dum ipsa excellentiæ vestræ epistola charitatis calamo cernitur esse conscripta; etenim ex corde lingua tinxerat quæ in chartæ refundebat paginam. Quam ob rem magnas gratiarum actiones a Deo protectæ excellentiæ vestræ referimus, quoniam dum nimirum divina te clementia, per interventam sui principis apostolorum, defensoris atque opitulatorem, benignissime rex, sanctæ suæ constituit Ecclesiæ, cura vestræ eximietati insistat perfectam redemptionem istius provinciæ atque exaltationem hujus sacrosanctæ Ecclesiæ procurare. Unde Domini Dei nostri, una cum universo populo nobis commisso, imploramus clementiam, ut sua vos protegat gratia, et victoriam vobis de cælo ministrans, cunctas barbaras nationes vestris subjiciat

continetur præceptum, quod Marino presbytero dedit, de titulo Chrysogoni, et de libris quos Pipino transmisit. [In Emb. adjun. præc. quod Mar. presb. de tit. Chrysog. dedit, et de lib. quos Pipino transmisit comprehenditur.] Hujus argumenti tanta similitudo est cum Carolini Codicis argumento, ut unum ex altero excerptum videatur. Cujusmodi si omnia essent, non Magdeburgenses Panvinio, sed hanc illis ea referre accepta credi posset: iique hunc ipsum Codicem versasse viderentur. Sed ordo epistolarum alius, et reliquorum argumentorum varie-

vestigiis, et longæviter rogni gubernacula facias promereri, una cum dulcissima vestra conjuge, excellentissima regina, spiritalis nostra commatru, et vestris nostrisque amantissimis natis domno Carolo et Carlomanno potentissimis regibus, et domna Gisila excellentissima, et vitæ æternæ cum electis Dei concedat gaudia.

147 Peto itaque et deprecor te, excellentissime filii et spiritalis compater, atque per omnipotentem Deum et corpus beati Petri, cujus et optimus fidelis existis, conjuro et maximis supplicationibus depono, quatenus jubeas [*Lamb.*, jubeas] sedule in tuo sancto et a Deo inspirato melliduo corde confertum [compertum] retinere illud quod vos sanctæ recordationis domnus et germanus noster beatissimus Stephanus papa, Dei nutu admonuit atque deprecatus est peragendum, et in ea charitate atque amicitia permanere, cunctaque qualiter vos terribili adhortatione petiit ad id implere et effectui mancipare jubetis [*Lamb.*, lubeatis], ut perfectam mercedem et repositam plenissime redemptionis nostræ coronam a justo judice omnium conditore, Domino Deo nostro, qui vos in regem unxit, consequi mereamini, et gaudia æterna beatitudinis cum sanctis et electis Dei, dum plebem Dominicam perfectius liberans, atque sanctam Dei Ecclesiam defendens, divinæ majestati illæsum a sævientium malitia præservaveris, pro quo, et magna [*Lamb.*, magnam], post Deum, benignissime rex, in tuæ pollicitationis sponsione, quam beato Petro contulisti, spei gerimus fiduciam, una cum omni populo istius provinciæ a vobis redempto.

Salutant itaque communem excellentiæ vestræ Christianitatem cuncti sacerdotes et clerus istius sacrosanctæ catholice et apostolicæ Romanæ Ecclesiæ. Salutant vos et cunctus procerum senatus atque diversi populi congregatio, optantes una nobiscum de vestra amplissima prosperitate et uberrima lætitiâ diu gaudere, et in Domino Deo salutari nostro exultare. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

EMBOLUM.

148 Per aliam quippe epistolam suam, a Deo protecta eximietas vestra, sicut certe suo benecupienti patri direxit, quatenus titulum protectoris vestri beati Christi martyris Chrysogoni cum omnibus sibi pertinentibus dilectissimo atque fidelissimo vobis [*Lamb.*, nobis] Marino presbytero concedere deberemus. De quo et præceptum nobis [*Lamb.*, vobis] dirigi petistis, quod nempe ob vestram dilectionem, præ aliis capitibus, quæ in præfatione attuli, secus docent: nec tamen, ut verum fatear, admirationem eripit tanta utriusque similitudo. Cænn.

^a Sic in epistola prima Gregorius III Carolum Martellum conjurabat: « Per Deum vivum et sacratissimas claves confessionis beati Petri, » quas more majorum ad principem miscrat. Vide ibi not. 1b.

^b Non alio loco omnia collineant quam ad civitates et loca exarchatus et Pentapolis nondum a Desiderio tradita. 1b.

non, et in eo quod fidelis vester nosterque idem sanctissimus atque dilectissimus Marinus presbyter existit, præfati tituli præceptum, cum omnibus locis et possessionibus sibi pertinentibus, urbanis vel rusticis, vobis exaratum atque manu nostra roboratum, per harum latorem direximus eximicitati vestræ deportandum ^a. Direximus etiam excellentiæ vestræ et libros, quantos reperire potuimus, id est, Antiphonale et Responsale, in simul Artem grammaticam [*F.*, dialecticam] Aristotelis, Dionysii Ariopagitæ libros, Geometricam, Orthographiam, Grammaticam, omnes Græco eloquio scriptores, nec non et horologium nocturnum ^b.

XVII

149 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DOMNUM PIPPINUM REGEM,
PER GEORGIUM EPISCOPUM, STEPHANUM PRESBYTERUM,
SEU RADPERTUM, MISSOS DIRECTA,

In qua continentur gratiarum actiones pro defensione sanctæ Dei Ecclesiæ, et præfatus papa poscens, ut dominus rex Pippinus Desiderio regi ^c suo [Lamb., suos] obsides restitueret, et pacis fœdera cum eo confirmaret ^d.

(An. Dom. 758, Cod. Car. xxix, chron. 17.)

ARGUMENTUM. — Per suos missos Georgium episc. et Stephanum presb., cum Rodberto regio cuntes, nuntiat Desiderium venisse Romam, atque Imolam se restitutum promississe, modo suos obsides, qui apud regem erant, reciperet. Rogat ut eos reddat, fœdusque jungat cum Langobardorum rege, fiatque auctor publicæ tranquillitatis. Scripta ex Desiderii voto.

Domno excellentissimo filio et nostro spiritali compatri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Paulus papa.

Dum tam copiosam omnipotens Deus suæ benignitatis humano generi crebro irrogat misericordiam, valde administrandum [*Lamb.*, admirandum] est quid retribuere ejus potentæ divinæ, aut quas carminum

^a Duo hic suppetunt alicujus momenti. Primum creatio cardinalis ad regiam petitionem; alterum in dolens versuti et ambitiosi hominis, postmodum etiam scelesti, qui pontifice et rege deceptis cardinalitiam dignitatem simulando adipiscitur. *CENN.*

^b In epitaphio archidiaconi illius Veronensis Pacifici, viri celeberrimi (cui archivum capitulare mss. codices antiquissimos acceptos refert) apud Panvinium, ex quo illud profert Ughellus [*Ital. Sac.* tom. V, p. 710] hæc leguntur: « Horologium nocturnum nullus ante viderat, en invenit argumentum, et primum fundaverat, etc. » Quare is horologii hujusmodi auctor esse dicitur. Hic habemus antiquius testimonium ante annos fere quinquaginta. Eadem refert Ducangium in Glossar., et putat nocturnum fuisse ad discrimen solaris, quod hodie frequens ferreum aut æ. eum campanulam pulsans, cujus inventor Polydorum Virgilium et cæteros latuit. Quidni potius eorum simile, quæ ope luminis inclusi horas demonstrant in sphæra? *Annales Francorum* et *Fuldenses organa* a Copronymo dono missi meminerunt; at de horologio nihil usquam reperitur. Ad libros quod attinet, *Amalar.* in prologo lib. de Ordine Antiphonarii ait Gregor. IV unicum Antiphonar. defuisse, quod mitteret Ludov. imp. illud petenti, quam rem animadvertit Ven. Thomasius Opusc. viii (novæ edit. tom. VII, pag. 64 seq.). Fortasse id evenit quod incipiens Paulus mittere hujusmodi libros Pippino, ac

to liberalior Adrianus non semel Carolum iisdem

laudes longanimitati ipsius humana fragilitas referre valeat; quod quidem nos, tanto ejus relevati beneficio, licet meritis nequaquam suffragantibus, nos ejus potentæ melodicas persolvemus grates; tamen, juxta Psalmographi monita: *Calicem salutaris accipiam, et nomen Domini incessanter invocabo* (*Psal.* cxv), inquit: *Magnus es, Domine, et magna opera tua* (*Tob.* xiii). *Magnificat* namque anima mea Dominum (*Luc.* i); caro et lingua benedicit, quoniam respiciens respexit super humilitatem nostram, et ad tam præcipuum pontificale culmen, non nostris prosequentibus meritis, provexit; **150** quamobrem dum, eo dignante, mediator Dei et hominum speculator animarum institutus sum, commissa sic apostolaris cura provocat atque hortatur omnino et inde-

^B sinenter compellit salutem populi Dei pio studio procurare, et pacem in cunctis gentibus cum magna cordis constantia prædicare, quoniam profecto beatitudinis gratiam promerentur, qui intrepide illam prædicare maluerint; scriptum quippe est: *Beati pacifici, quoniam filii Dei vocabuntur* (*Matth.* v). Et rursum: *Quam speciosi pedes evangelizantium boni!* (*Rom.* x.) Etenim, excellentissime filii et spiritalis compater, quoniam Deus omnipotens ex utero matris suæ [*Gent.*, tuæ] te prædestinatum habens, ideo te benelicens et in regem ungens, defensorem te et liberatorem sanctæ suæ Ecclesiæ constituit. Pro quo ea quæ ad utilitatem ipsius sanctæ Dei Ecclesiæ respiciunt, per hos nostros apostolicos apices benignæ excellentiæ tuæ deprecandum maturavimus. Agnoscat siquidem excellentissima bonitas tua, quia conjungens [perveniens] ad limina apostolorum excellentissimus filius noster Desiderius rex ^e, pacifice atque cum magna humilitate; cum quo salutaria utrarumque partium locuti sumus, et pollicitus est nobis restituere civitatem Immolæ [*Lamb.*, Imulas],

donans, ut Romanu: cantus in Francia pervulgaretur, eorum inopem reddiderint Romam, quo præsertim tempore rari admodum erant. Notandum autem præproperus Antiphonarii Romani usus in Francia. *Id.*

^c Ms., uno verbo, *suospites*, *Tengn.*, correxit ut est in editione. *CENN.*

^d *Summ.* 13, apud Baronium et Centuriat. *GRETS.* — *Argum.* Panv. (*Cod. Vat.* 13): « In decima tertia [Tertia decima] gratias agit pro defensione Ecclesiæ, et de pace [Ecclesiæ de pace] inter se et Desiderium constituta narrat: ac petit [postulat] ut obsides Desiderio restituat, quo et ipse urbem Imolam [Forum Cornelii] possit recipere. » *CENN.*

^e Recte Muratorius (*Ann. Ital.*) hanc et sequentem epistolam ad annum 758 refert, contra Pagii opinionem, qui præcedenti scriptas autumat. Nam Desiderius non venit Romam antequam omnia pergerit quæ continentur sequenti epistola. Ea occasione, quin flagitante ipso Desiderio, hanc scripsit Paulus ex ejus voto: clanculum illam deferentibus iisdem missis, quæ huic fidem omnem adimebat, et quidquid actum a Longobardis fuerat singillatim enarrabat. Præ aliis Liutprandum ducem Benevento expulsum ait; quam rem Camillus Peregrinus evenisse demonstrat ann. 758. (*Chron. ducum Benev. ex Collect. Pratilli*, tom. V, p. 50); deinde tempus ipsum designat, aiens quod dux ille pervenit « defuncte ad mensum ejus anni Februarium. » *Id.*

ea videlicet ratione ut nostros ad tuam excellentiam A dirigere debeamus missos, et suos obsides ^a, quos ibidem ad vos habere videtur, recipere debeat, et pacem cum eo confirmare studeatis.

Unde petimus te, excellentissime fili et spiritalis compater, ut jubeas ipsos obsides prædicto filio nostra Desiderio regi restituere, **151** et pacis fœdera cum eo confirmare, et in magna amicitia cum eo conversari, ut, annuente [Lamb., favente] Deo, tuis lætabundis temporibus populus Dei utrarumque partium in magna securitate, et pacis quiete degere valeat, quatenus longævum te omnipotens Deus in solio regni conservare dignetur. Ideo enim direximus presentes nostros fidelissimos missos, id est, reverendissimum et sanctissimum fratrem et coepiscopum nostrum Georgium, atque dilectum filium nostrum Stephanum presbyterum, una cum Rodberto vestro misso ^b, ad vestram a Deo servatam excellentissimam prudentiam, ut ea ipsa eximietati vestræ enarrare debeant. Illis præmissis, petimus divinam misericordiam, ut ævis [longævis] ac lætabundis temporibus in solio regni piis inhærens [Lamb., inhærentem] operibus, conservare dignetur, et vitam æternam concedat. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XVIII.

152 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DONNUM REGEM PIPPINUM MISSA

PRO DEFENSIONE SANCTÆ DEI ECCLESIE,

Significans quod Desiderius Pentapolin deprædavit, et omnia alimenta populi ferro et igne consumpsit, et quia Albinum [Lamb. et Gent., Alboinum] ducem Spoletinum in vinculis detrusit, et quia dux Beneventanus, in Osorotana [L., Otorontana; G., Otoritana] civitate retrusus, alium ducem Argisem in Benevento constituit, et quia locutus est cum misso imperiali Georgio, et invitavit exercitum imperatoris in Italia contra Ravenna, et exercitum de Sicilia contra Otorantanam civitatem, et professus est eam tradere partibus imperialibus, vel aliis pluribus capitulis ^c.

(An. Dom. 758, Cod. Car. xv, chron. 18.)

ARGUMENTUM. — Iisdem missis data clanculum alia epistola narrat se duplici litterarum exemplo, quas verebatur ne Langobardi interciperent, scripsisse de impietate et crudelitate Desiderii. Nunc iterum scribit, Pentapolenses ab eodem rege male habitos: Alboinum Spoletanum ducem, et Liutprandum

^a Obsides tam hic quam in seq. epist. memoratos ne putes iterum a Pippino rege obtentos. Hi siquidem erant quos Aistulphus Ticini secundo obsessus tradere coactus erat, ut aiebam (ep. 11, al. 8, not.) Etenim quamquam Stephanus II ante biennium (ep. ead.) experimento edoctus oraverat eundem regem, ut obtestando, admonendo etiam et præcipiendo Desiderio insisteret ne datam fidem falleret, ex posterioribus tamen litteris ab ejus fratre et successore conscriptis nil tale infertur de datis obsidibus. CXXX.

^b Rodbertus regius missus forte vir illuster, de quo Mabill. (Annal. Ben. lib. xxii, n. 43). Duo pontificii magis celebres: nam Georgius erat Ostiensis ille episcopus, qui Steph. II cum Wilchario Nomentano et aliis comitatus erat in Franciam, ejusdemque legatione non semel functus erat ad eundem regem: Stephanus autem presb. tit. beatæ Cæciliæ Paulo in pontificatu successit. Ib.

^c Summ. 26 apud Centuriat. et Baronium. GRETS.

Beneventanum, qui se subjecerant Pippino, petitos armis tanquam rebelles: huic Hydruntum elabenti ob metum suffectum esse Arigim Desiderio acceptum, illum cum suis aliquot satrapis vulneratos et coniectos in carcerem. Eumdem Desiderium accersisse Neapoli Georgium imperialem missum, qui fuerat in Francia, cum eo percussisse fœdus, una Ravennam expugnaturus, classeeque Sicula adjuncta Hydruntum obsessuros. Postmodum venisse Romam, monitumque ut quemadmodum promiserat coram Folrado et Rodberto, regis missis, restitutum se Imolam, Bononiam, Ausimum, Anconam, ita nunc restitueret, renuisse ac fidem fefellisse. Eum contra perjurum hominem obtestatur: se ait deinuisse Rodbertum, ut omnium spectator esset; ab eodem et a suis missis plura nuntiatum iri: litteris ex voto Desiderii scriptis nullam fidem esse adhibendam. In embolo res est de muneribus ab se missis Pippino filiisque regibus.

Donno excellentissimo filio et nostro spiritali compatri Pippino regi Francorum et patricio Romano- rum, Paulus papa.

Quoties perspicua eximietatis vestræ merita, mystica **153** consideratione cernens, cordis oculis confero; oppido me admirari convenit intemeratam superfluumque excellentiæ tuæ mentis constantiam, et ferventissimum affectum, quod [quem] circa Dei amorem et ejus principis apostolorum incessanter [Lamb., instanter] gestas, quoniam Deo magis quam hominibus favere niteris. Unde perspicuum est vos præ omnibus regibus et potentibus piis pollere operationibus, quia absumpto cœlesti triumpho ultro te, excellentissime fili et spiritalis compater, ad liberandam Dei Ecclesiam adhibuisti, et ideo, ut ipsum pie operationis vestræ certamen effectui mancipetur, crebro nos congruit, sicut liberatori ipsius sanctæ Dei Ecclesiæ et ejus peculiaris populi, apostolicos dirigere apices.

Primum omnium, nobis super omnia nectarea dulcia existunt, et desiderabilia prosperitatis vestræ gaudia addiscere. Deinde vero, quæ sanctæ Ecclesiæ Dei et nobis consistunt necessaria, quantocius intimare. Ut vero, excellentissime fili et noster spiritalis compater, agnoscas nos pridem per apostolicas litteras eximietati tuæ innovisse, qua [L., G., que] in his partibus a Desiderio Langobardorum rege impie peracta sunt atque crudeliter perpetrata ^d. Igitur dum tam perniciosam ejus operationem cerneremus,

D — Argum. Panv. (Cod. Vat. 26): « Vicesimam sextam per Georgium coepisc. Steph. presb. una cum Radberto Pippini misso [legato] misit, in qua prolixè de Longobardor. crudelitate ac malitia queritur. Indicat se suis missis [legatis ad eum] dedisse litteras, in quibus peteretur dimissio obsidum Desiderii regis in Francia detentorum, idque ideo factum, ut per Longobardiam proficisci possent [ipse proficisci tuto posset], alias se idipsum non petiisse. Hortatur Pippinum et terribiliter conjurat, ut illos detineat: insuper et ipsum [et vehementer obtestatur, ne illos dimittat: ipsum] Desiderium constringat et ad restitutionem omnium bonorum beati Petri, ut in adventu Domini, sicut radiantissimus sol lucere mereatur. In embolo a juncto munuscula quædam Pippino mittit. » CXXX.

^d Ni fallor, epistola illa, quæ interii, cujusque argumentum exstat in Cod. Carol. post epist. 21, nobis 20, huc spectat, estque hujusmodi: « Item epi-

aptum prospexitur presentem Adolissimam vestram A
missum Rodbertum hic apud nos detinere, quatenus
quid coepta iam fati desiderii regis vel [Lamb. add.
ejus] Langobardorum populi malitia pareret, 154
praesentialiter agnoscens atque conspicens vestram
certiorem reddidisset eximiam praecellentiam; et
etenim sicut pridem, ecce et nunc innotesimus a Deo
servate excellentiae vestrae quod praefatus [Lamb.,
hic et in ep. seqq., praelatus] Langobardorum rex
Pontapolensium per civitates transiens, quas beato
Petro pro magna animae vestrae mercede contulistis,
ferro et igne omnia sacra et universa quae ad sumptus
hominum pertinent, consumpsit, sicut Spoletinum
et Beneventanum, qui se sub vestra a Deo servata
potestate contulerunt, ad magnum spretum regni
vestri, desolavit, atque ferro et igne eorundem ducatum, loca et civitates devastavit, et comprehen-
sum Albinum [L., G., Alboinum] ducem Spoletinum,
cum eo satrapibus (et cum eo satrapas), qui in
fide beati Petri et vestra sacramentum praebuereunt*,
infixis in eis pessimis vulneribus, in vinculis detinet.

Appropinquante autem eo Benevento, illico dux
Beneventanus fugam arripuit in Otorantinam civi-
tatem b, et dum diu immineret, ut ex ipsa sua civi-
tate exire eundem ducem suaderet, et nequaquam
in eo suam adimplens voluntatem, constituit ducem

stola ejusdem papae ad domnum Pippinum regem di-
recta, in qua continentur lamentationes (et tribulationes
add. Lamb. et Gent.) eo quod Desiderius rex
consilium inivit cum Georgio imperiali misso, qui hic
Franciae adfuit, ut imperator suum exercitum in Italia
contra Ravennam vel Pentapolim ad Romanam
urbem ad comprehendendam mittat, et ipso Desiderio
cum universo regno Langobardorum in ejus
adjutorium vel solatium ea mala ad perpetrandum
decertet, et quia quotidie scamaras, et depredationes
in eorum finibus faciebant, cum idem ad-
juramentis postulans adjutorium obtinere contra ipsos
Langobardos, et id. o. minime in hoc volumine est
scripta, quia praeter nimiam vetustatem jam ex parte erat
diruta tamen illa capitula in eadem non continentur
inserta; sed sicut in superiore epistola legitur, sic
et in ista scriptum reperitur. Notat Gretserus in
margine: « Deest ergo haec epistola. Nec ejus meminerunt
in summaris Bar. et Centuriatores. Facillot
tamen jactura est, si nihil aliud continebat quam
superior epistola. » Lambecius pariter notat: « Epistola
haec caret numero, quia argumentum quidem
ejus hic exstat, sed ipse contextus deest. » Jacturam
vero haud dicit minorem cum Gretsero, quia similis
esset 20, al. 21, nullam quippe similitudinem eas
inter agnovit. Secus est de ista quam versamus,
ut legenti p. iam erit. Itaque illius epistolae, cujus
argumentum superest, hic mentionem fieri
puto. GENN.

* Stephanus II (sup. ep. 11, al. 8) narrata Aistulphi
morte, et Desiderii inauguratione ait, « Spoletanos
per manus beati Petri et Pippini fortissimum bra-
chium » constituisse sibi ducem, nempe Alboinum,
anno ut videtur 756. Postmodum adjungit, tam Spo-
letanos quam Beneventanos regi se commendare,
subjectionis indicia admodum obscura. Contra hie
subjectionis argumentum minus dubiana habetur,
quam Muratorius temere rebellionem appellat a
regno Langobardorum: regia siquidem stirpe defi-
ciente Desiderius in regem assumptus erat regis
Francorum auctoritate, per pontificem, et Folradum

alium in eodem Beneventano ducatu nomine Argis*,
et confestim dirigens 155 Neapolim idem Deside-
rius rex, accersivit Georgium imperialem missum,
qui ad vos Franciam directus fuerat d, cum quo ne-
farie clam locutus est, iniens cum eo consilium, at-
que suas imperatori dirigens litteras, adhortans
eum ut suos imperiales dirigat exercitus in hanc
Italiam provinciam, et ipse Desiderius cum universo
Langobardorum populo professus est, Deo sibi con-
trario, auxilium praefatis imperialibus exercitiis
impertire, quatenus ex una parte ipsius [Lamb. add.
imperatoris] exercitus, et ex alia iisdem [L., G.,
isdem] Desiderius cum universo Langobardorum
populo utrique dimicantes Ravennatum civitatem
comprehendere queant, suamque imperator, quod
Dominus non permittat, adimplere valeat in quocun-
que voluerit voluntatem e. Nam et cor [L. et G.,
hoc] cum eodem Georgio imperiali misso constitui-
tit dromonorum [dromonum] f Siciliae istorum in Otor-
antina civitate dirigatur, ut tam Graeci quam Lan-
gobardi ipsam obsidentes comprehendere valeant
civitatem, eamque concedat [Lamb., concedant]
imperatori, cum hominibus et facultatibus quae in
ea consistunt, et tantummodo ducem illum at-
que ejus nutritorem Joannem praedicto regi resti-
tuat.

Post vero dissolutionem eorundem ducatum

regium missum, neque ulla lege tenebantur insignes
ii duces novo regi se subjicere. Idcirco c so sub vestra
a Deo servata potestate contulerunt, ait Pau-
lus Pippino, quorum neutri visa est rebellio.
GENN.

b Camillus Peregrinus de ducatus Benev. finibus
diss. 7 (Pratill. tom. V, p. 269) hoc Pauli epistolae
caput affert; deinde ait: « Cum igitur Hydruntum
Graeci detinuerint, deque hoc pontifex Paulus mi-
nime discrepet ab Porphyrogeneta, extimam utique
urbem ex orientali plaga hujus lateris septentrionalis
Brundisium Beneventani duces habuerunt. » Unde
liquet quam late is ducatus pateret ad mare Adria-
ticum se extendens, et quantula Italiae portio pareret
Graecis. In.

c Liutprando Beneventano duce Hydruntum in civitate
Apulie principe juris Graecorum persistenti Deside-
rius Arichim suffecit, de quo plurima suppetent in
Adriani pontificalis litteris. In.

d De Georgio protosecreta dixi ep. 11, al. 8, inter
not., quae an. 755 legationem in Franciam specta-
bant. Num idem praeced. anno 757 cum muneribus
Copronymi, praesertim organis, redierit, de societate
ac foedere acturas eum rege, ut Annal. Francorum
et Fuldenses tradunt, ex his litteris non constat.
Eundem in Francia fuisse et hinc, et ex argumento
roper allato Huterarum quae excluderunt certo sci-
mus: i. ique constat etiam ex his quae mox sequuntur.
In.

e In praedicto argumento Romae etiam sit mentio,
quae res non parvi momenti erat adversus eos qui
urbem imperialis juris adhuc fuisse contendunt. At
silentium hujus epistolae et alterius defectum supple-
bunt aliae suo loco, praecipue vero 57, al. 59 Adriani
ad Carolum, quam videsis. In.

f De dromonibus, navibus videlicet primam cur-
soris, quod eorum usus olim fuit ad cursum publi-
cum, deinde navibus bellicis, erudite Ducang. Glos-
sar. Hic stolum, seu classem Siculam significat.
Notandum quod de obsidione Hydruntina nihil est in
argumento epistolae quae desideratur, nec de Langob-

conjunxit hic ad nos Romæ itidem [*Lamb., Romanam* isdem] Langobardorum rex, et cum eo loquentes, nimis eum adhortati sumus, et per sacratissimum corpus beati Petri atque etiam per tuam a Deo protectam excellentiam fortiter illum conjuravimus ut civitates illas, id est Immulas [Immolam] **156** Bononiam, Ausimum, et Anconam, quas nobis præsentialiter, simul per vestros missos, id est, Folradum a Deo ambilem abbatem et presbyterum, atque Rodbertum a excellentissimæ Christianitati tuæ, et per te etiam beato Petro apostolorum principi pollicitus est redditurum, restituere deberet, quod minime acquiescere inclinatus est, sed simulans, ut certe Strofarius b varias occasiones adhibuit, inquietans ut si suos, quos illic Francia habere videtur, obsides reciperet, tunc in pacis concordia nobiscum conversaretur.

Unde petimus te, excellentissime fili et spiritualis compater, et obnixè deprecamur a Deo inspiratam eximietatem tuam, ut jubeas perfectam liberationem sanctæ Dei Ecclesiæ et ejus peculiaris populi exercere, et ita id quod magna animæ tuæ mercede beato Petro pollicitus es, firmiter permanere; ipsumque Desiderium, Langobardorum regem, fortiter constringere digueris, ut prolatam [*Lamb., prælatam*] a Deo promissionem beato Petro protectori vestro restituere debeat atque in omnibus adimplere, tuique studii sit bone, [*Lamb. add. bone*] potentissime rex, sicut cœpisti, perfectius hanc sanctam Dei Ecclesiam et ejus peculiarem populum de hostium incursione **157** ererere; ut, amnuente Deo, certamen benignæ operationis tuæ uberrime fecundetur, quatenus in die adventus Domini Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi, luceas, sicut radiantissimus sol, inter universos reges et potentes, atque merearis ipsam sanctam Dei Ecclesiam et ejus populum, tuo adminiculo ereptum, diviniæ majestati, absque ulla læsionis

bardi regis adventu in Urbem: quare epistolam, illam, antequam hæc evenirent, datam esse constat, nec mirum est si alia capita non continebat, ut est in argumento; quæ enim eventura essent, divinari non poterat. GERN.

a Recte Pagius (an. 757, n. 3) hos legatos missos esse a Pippino ait superiori anno, quibus Desiderius se civitates redditurum promiserat: civitatum vero nomina indicanda erant; sunt enim in hac epistola *Imola, Bononia, Ausimum, et Ancona*. Plurimi referunt tum dignoscendæ sinceritatis scriptoris vitæ Steph. II ap. Anastasium; tum litterarum quas versamus recte intelligentiæ. Et vero Folrado eidem, cum Ticino missus fuit a Pippino cum missis pontificiis ad incendendam exarchatus possessionem an. 755 exeunte, nonnullæ civitates minime erant traditæ ab Aistolpho, quo divinitus subdito, Desiderius successor pollicitus est anno 756 eidem Folrado se illas omnino restitutum. Eas autem supra vidimus recenseri (ep. 11, al. 8): *Faventiam, Imolam, Ferrariam, Bononiam, Ausimum, Anconam, et Numanam*. Ubi etiam animadvertimus ex Anast., *Faventiam et Ferrariam* Stephano II esse traditas a Desiderio, minime vero ceteras. Itaque illæ quatuor quæ hic nominantur, ac Folrado et Rodberto missis regis erant promissæ a Desiderio, tum vera narrari apud Anastasium ostendunt, tum Desiderii promis-

sævitia, offerre, et tunc centuplum remunerationis ab eodem Domino Deo nostro, justo iudice, percipere et vitam æternam possidere merearis.

Conjuro te, filii excellentissime, per omnipotentem Deum et ejus principem apostolorum beatum Petrum c, ut benigno intuitu et libentissimo animo nostras preces audire jubeas [*Lamb., laudeas*], ut et Deus tibi omnipotens in his quæ ejus potentiam deprecatus fueris suæ divinitatis aures inclinet, et victorem te super omnes barbaras nationes faciat. Omnes enim omnino gentes quæ super faciem universæ terræ consistunt, compertum habent tuum certamen, quod ad defensionem sanctæ Dei Ecclesiæ adhibuisti, et magnum te ac præcipuum regem laudabiliter asserunt. Sed et nos bonam tuam famam **B** longe lateque protelare atque dilatare non desistimus in eo, quod certe, post Deum, sicut murum inexpugnabilem, tuam firmissimam fidem in nostro pectore conferimus, magnam in te, post D. i præsidium, possidentes spei fiduciam, quod et plerumque ob tam tuæ immaculatæ promissionis fideique meritum consecuti sumus; etenim magnopere præsentis nostros missos, id est, reverendissimum et sanctissimum fratrem et coepiscopum nostrum Georgium, atque dilectum filium nostrum Stephanum presbyterum, ad vestram a Deo custoditam excellentiam misimus: dumque vestris Deo amicitibus vestigiis fuerint, uno eum [*Lamb., cum*] Rodberto [Ratherto], fidelissimo vestro misso d presentati, cuncta viva voce Christianissimæ excellentiæ tuæ [*Lamb., vestræ*] quæ acta sunt, et rei exigit meritum, nobisque necessaria existentia intinabunt, maximo namque desiderio nostro anhelabat animus, apostolicas **158** excellentiæ vestræ dirigere litteras salutationis ac visitationis, ob causam [*Lamb. add. et*] rerum eventus significandum, et minime valuimus

siones distinguunt: ita ut Folrado uni pollicitus sit an. 756 se civitates eas omnes restitutum, et an. 757 Folrado eidem et Rodberto quatuor illas nondum traditas quæ hic recensentur. Ita eorum quoque opinio evertitur, qui prædictam epistolam Stephani II ultimam contra æquum et rectum ad annum differunt 757. Incredibile enim est Folradum his eodem anno in Italia versatum esse. Multo autem magis opinio Pagii epistolam hanc anno eodem consignantis rejicitur; quæ enim in ea narrantur, ampliori egent spatio temporis: præterquam quod Peregrinius, uti aiebam superiori epist., Liutprandi Benev. ducis ejectionem consignat Febr. mense an. 758. Ib.

b A Græca voce *strophæ* strophartus, qui etiam strophus et strophosus dicitur, nempe *fraudator, impostor*. Exempla *strophæ* et *strophosæ* suppetunt ex Glossario Ducangii, quem miror hunc locum non vidisse ut *stropharii* etiam exemplum afferret. Ib.

c En alia deprecatio ejus similis qua Gregor. III usus est ad Carolum Martellum *per Deum vitam et sacratissimas claves*. Ib.

d De utroque misso pontificio vide superiorem epist. Rodbertum seu Radbertum Folradi socium, hoc dimisso, detinuerat Romæ, ut omnium spectator esset quæ cœpta erant fieri a Langobardis, regi cœlatus testis enarraturus. Ib.

imminentibus circumquaque Langobardorum regis **A** mem excellentiam vestram gr̄tia sup̄na custodiat, insidiis.

Attamen ecce jam duas apostolicarum litterarum assertiones excellentiæ vestræ, clam, per maximam industriam, misimus, et ignoramus si ad vos ipsæ pervenerint litteræ, unde ambigimus ne a Langobardis comprehendantur ^a. Pro quo, et nunc per prænominatos nostros missos alias vobis litteras misimus, quasi obtemperantes præfati Desiderii regis voluntati suos hospites [ad suos obsides] absolvendum et pacem confirmandum. Sed, bone excellentissime fili et spiritalis compater, ideo istas litteras tali modo exaravimus, ut ipsi nostri missi ad vos Franciam valerent transire; quoniam si hoc non egissemus, nulla penitus ratione per Langobardorum fines transire valuissent, sed susceptis ipsis litteris, **B** earum seriem nullo modo perficiatis ^b, neque præfatos hospites [obsides] permittatis parti Langobardorum restituere; potius autem conjuramus te, excellentissime fili et spiritalis compater, per Deum vivum et corpus beati Petri, ut fortiter ipsum Desiderium vel ejus Langobardorum gentem constringere jubeas, quatenus præfatas, quas pollicitus est, civitates tuæ mellifluæ excellentiæ, et per te beato Petro, fautori tuo, restituat, quoniam nullam ut præfatum est, de his quæ primitus pollicitus est, cum eo firmam valuimus stabilire convenientiam.

Oramus autem omnipotentem Deum ut pio intuitu de throno majestatis suæ super vos vestrumque regnum respiciat, et sua dextera excellentiam vestram circumtegat atque in omnibus muniat, et præsentis vitæ cursum salubriter exsequi et regni potentiam gubernare permittat per plures annorum metas, una cum excellentissima et a Deo servata filia et spiritali nostra **159** commaire, atque amantissimis vestris meisque filiis, et gaudeatis de eorum florifero germine, et mittat [permittat] omnipotens Deus ut semen vestrum splendidissimum usque in finem mundi eundem [idem] regni fruatur culmen, etiam venturo in sæculo infinita gaudia cum sanctis et electis suis vobis concedat, quatenus sicut in præsentī vita et in futura beatitudine adepti promissam vobis mercedis coronam, cum Christo regnare mereamini. Incolu-

^a Argumentum epistolæ in Cod. non relatæ, quod supra attuli, innuere mihi videtur has binas litteras, quas duplici exemplo scriptas puto, ut trigesimam et trigesimam tertiam, de quibus infra. GENN.

^b Factum istud, quod an. 769 imitatur Stephanus III (epist. 43, al. 46), ut ibi dicam, dignum plane est quod animadvertatur: nam plurimum inde lucis accedit scribendi generi obscuro, ancipiti, manco, quandoque etiam minus vero, quo uti debuerunt pontifices ante Adrianum, quandiu Langobardi steterunt. **Io.**

^c Vide epist. 6. **Io.**

^d Quid sibi velit Ducangius, non intelligo. *Apallaream* secernit a *spatha*, et idem esse ac *applare*, cochlear videlicet, contendit; quasi vero cochlear missum fuerit Pippino inter alia munera. Apud Anastasium in Sergio *apallaream argenteam* (sect. 162) operimentum esse ait ex laminis argenteis in cochleæ formam. Eum consulit V. *Applare*. Incomptum mihi esse *fat* or gladii genus: attamen

^e **EMBOLUM.**

Pro veræ benedictionis causa, direximus vobis ^d apallaream unam spatam ligatam in gemmis cum balæo suo, annulum unum, habentem isacinthum [hyacinthum] storacinum, pallium unum, habentem paoaes, quam parvam benedictionem petimus, ut, excepta injuria, suscipere jubeatis domino Carolo et Carolomanno pro magna apostolica benedictione annulos singulos habentes yacintos [hyacintos].

XIX.

160 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DOMNUM PIPPINUM REGEM DIRECTA,

De Marino presbytero et ejus iniquo consilio, et de consecratione ipsius ^a.

(An. Dom. 758, Cod. Car. xxxix, chron. 19.)

ARGUMENTUM. — Monitus a Pippino quod Marinus (presb. card. creatus superiori anno) cum Georgio misso imperiali dum in Francia erat machinatus esset in sanctam sedem, quæ et ipse jam norat et imperator regi patefecerat, eundem rogat ut episcopum ordinari permittat in aliqua Francorum Ecclesia, ne forte deterior fiat, sed ut eum admissi sceleris poeniteat.

Domno excellentissimo filio et nostro spiritali compatri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Paulus papa.

Omnino compertum habet vestra Christianissima excellentia qualiter Marinus presbyter noster [*Lamb. add. qui*] ibidem ad vos moratur, iniqua operatione contra sanctam Dei Ecclesiam fidemque orthodoxam, Deo sibi contrario, cum Georgio quodam imperiali a secretis, consilia sedi nostræ contraria et vestræ simili modo ingerere [*Lamb., jungere*] cupiens; quod quidem et idem imperator vestræ a Deo protectæ excellentiæ per suas innotuit litteras. Unde quia defensorem fidei orthodoxæ atque propugnatorem gregis sui, vel populi Christiani liberatorem Christianissimam bonitatem vestram, beatus apostolus et princeps apostolorum Petrus eligere et confirmare dignatus est, idcirco adoptamus atque deprecamur eximiam bonitatem vestram [*L. et G., tuam*], optime rex et spiritalis compater, ut jubeas sanctissimo

apallaream spatham, non autem *apallaream* et *spatham*, ratio ipsa numerandi dona cætera, legendum suadet. Cæterum id munus maxime congruit defensori Ecclesiæ; cæptumque esse postea gladium *de corpore S. Petri* sumptum dari Augustis in solemnium eorum coronatione compertum est. Benedictionem sequiori ævo excogitatam quin cogitem faciunt verba Cæremonialis Patricii (lib. 1, cap. 4): « Quamvis eius benedictus dicatur, non tamen verbi ejus benedictionem, Sixtus Papa IV aliqua verba ordinavit, cum ensis datur, dicenda. » Vide ipsa verba, quæ ibi subjuntur. At præcipue Ord. Rom. XIV, ap. Mabilon. (*Mus. Ital.* tom. II, p. 402). De reliquis muneribus apud Anastas. obviis nihil dico. **Io.**

^e Summ. 4, ap. Baronium et Centuriat. **GRETS.** — Argum. Panv. (*Cod. vatic.* 4) « In quarta [Quarta] Marinum presbyterum jubet episcopum creari, ut a suis consiliis [ut a consiliis] sedi Romanæ contrariis avocetur. » **GENN.**

fratri nostro ^a Wilchario episcopo præcipere, quatenus **161** ipse eundem Marinum presbyterum, nostra vice, episcopum consecrare debeat, et in una civitatam vestrarum illis in partibus constituta, in qua præviderit vestra sapientissima eximietas, cum ordinare disponite, quatenus perpetrati sceleris sui recordans, se inique egisse poeniteat, ne in eo, quod absit, antiquus humani generis hostis, mentem illius vagantem inveniens, quasi in sublime extollat, sævissimeque quoquomodo valeat funditus disperdere; sed magis, ut confidimus in vestram benignissimam excellentiam atque a Deo præclaram cordis vestri dilatationem, huic nostræ postulationi vestra præclara excellentia aurem accommodare dignetur ^b, quatenus et ille securus de hujuscemodi re persistat, et nos pro vestra immensa letitia atque sospitatis gaudio indesinenter Dominum Deum cœli exorare jubeamus. Bene valete.

XX.

162 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DOMNUM PIPPINUM REGEM, PER PETRUM PRESBYTERUM DIRECTA,

In qua continetur abbasiatum [legatio] Remedii episcopi et Audacarii [Al., Andegarii] comitis, qualiter justitias beati Petri apostolorum principis apud Desiderium, quondam regem ex parte receperat, et reliquas justitias faciendum pollicitus est ^c.

[An. Dom. 759, Cod. Car. xxi, chron. 20.]

ARGUMENTUM. — Edoctus superiori anno iniquam Desiderii indolem Pippinus, illustres missos Roman legat Remigium fratrem Rothomag. archiepiscopum, et Autharium ducem. Horum præsentia ille motus per totum mensem Aprilem hujus anni se omnia restitutum promittit sanctæ sedi; rogatque pontificem ut id regem moneat. Paulus per missum suum Petrum presb. ea nuntiat, perque alium missum nuntiaurum promittit, si rex natura infidus promissa servaverit. Ejus tamen fi-

^a Eundem hunc esse Wilcharium Nomentanum, de quo supra, ep. 13, al. 27, inter not., affirmare non possumus: erat enim et Wilcharius alter per hæc tempora in Francia, qui abdicato episcopatu Viennensi, ad monasterium sancti Mauricii seu Agaunense confugerat an. 740, creatus postea archiep. Senonensis; hanc licet sedem is minime obtinuerit ante annum 765, nam Lupo successit, qui eo anno subscribit conventui Attiniacensi (Labb. *Concil.* tom. VI, p. 1702). Præterea Sedunensis alius Wilcharius, ni forte idem memoratur. Quicumque autem fuerit, isti pontifex vices suas committit, ut minus illud exercere possit in S. R. E. presb. cardinalem. CENN.

^b Ex epist. 36, al. 32, constat Pippinum haud morem gessisse pontifici, ut eo venientes videbimus: etenim quamquam rex pietate præstans esset, nihilominus perfidiam præmio dignam non censuit. In.

^c Argum. Panv. (Cod. Vat. 20) : « Vicesimam epistolam per Petrum presbyterum transmisit [vicesimam Petro presbytero ad eundem dedit], continentem quasdam laudes ejus, quod Romanam Ecclesiam ab hæreticis defenderat [defenderit]. Postea acta Remedii episcopi et Andegarii comitis narrat, qualiter [narrat : exponit qualiter] justitias B. Petri apostolorum principis apud Desiderium quondam regem [Desid. regem] ex parte receperit; et quod reliquas justitias facere [rel. facere] pollicitus sit, cum adjuratione [obtestatione] ut si Desiderius ista neglexerit, Pippinus illum, sicut Stephano papæ Pauli [ejus] germano, et sibi promiserat, cogat [coge-

dem et constantiam implorat, ut donationem integram sancto Petro vindicat, juxta editum diploma.

Domno ^d excellentissimo filio et nostro spiritali compatri Pippino, regi Francorum et patricio Romanorum, Paulus papa ^e.

Quia excellentia vestra merito bonorum operum superno examine fuerit comprobata, i. sis jam in manifesto rerum exhibitarum effectu demonstratum est, dum nimirum, adepta desuper divina sapientie participatione, regalis fastigii sceptrum cœlesti benedictione constat effectibus [efficacibus] promeruisse. Unde cum sibi hanc ab omnipotente Deo gratiam missam eximietas vestra **163** non ambigit, profecto ei placere qui eam contulit totis intendit nisibus, et pro ejus quam suo eruit, divino nutu. certamine, scilicet sanctæ universalis Ecclesie, et exaltationis vigore, decertare non desistit, cordis sui oculis a Deo protegenda eximietas vestra, adhibens illa quas sibi, pro hujuscemodi laboris fructu, a beato apostolorum principe Petro cœlorumque regni clavigero, ætherea promissa sunt præmia. Ubi jam non humana inter homines gloria, sed iater angelos, divina nunquam amittenda felicitate gaudetur: exultaque et lætare, felicissime rex, quia tuo, annuente Deo, certamine, sancta spiritalis mater vestra, universalis Dei Ecclesia, ab æmulatorum insidiis erepta atque exaltata triumphat, fidesque orthodoxa tuo zelo et fortitudinis brachio illibata ab hæreticorum iaculis consistit.

C Pro quo beatus et justus effectus es in omnibus operibus tuis, fili dulcissime et spiritalis compater victoriosissime, eximieque rex. Innotescimus siquidem præcelsæ Christianitati vestræ quod nuper dum ad nos conjunxissent [pervenissent] Adelissimi vestri, scilicet a Deo amabilis Remedius ^f vester, at-

rel]. » CENN.

^d In seq. annum consensu omnes rejiciant, et quidem jure, nam data dicitur mense Martio, ind. 13, ut edidit Gretserus, quæ annum indicat 760. Verum recensio Lambecii habet ind. 12, nec video cur Muratorius, qui hanc recensioneam adhibuit in editione Cod. Carol., eam neglexerit in Annalibus Ital. In.

^e Summ. 20 Bar. et Cent. GRETS.

^f In Cod. legebatur *germa vester*, ut notat Gentilolus, tametsi vox illa deleta fuerit. At Remedius iste, seu sanctus Remigius vere erat germanus Pippini, atque ita vocatur ep. 35, al. 43; in utraque autem siletur ejus dignitas, archiepiscopi nimirum Rothomagensis, cum tamen annalistæ ap. Pagium (755, n. 24) tradant eum esse adeptum illum sedem ann. 755, Ragnfrido ob insolentiam exauctorato. In Catal. episc. ap. Guillelm. Bessin. (*Concil. Rhotom.* part. II, pag. 2) ante biennium archiepiscopatus Remigii cepit : « Sanctus Remigius, seu Remedius Pippini Francorum regis frater Rothomagensis. sedem adeptus est anno 753. Conventui Attiniacensi aderat an. 761; desit vivere an. 771. » At chronologiæ isti parum fidei adhibendum : nam Attiniac. conventum anno illigat 761, cum ex Annal. Francor. et Reginone constet esse habitum an. 765. Eidem vere adfuit sanctus Remigius, et subscripsit Remedius vocatus episcopus civit. Rodomæ. Quare per id temporis ejus dignitas certa : cum autem in utraque Pauli epistola, quæ ante eum annum datæ erant,

que Aucharius [Andegarius] gloriosissimus dux, A constitit inter eos et Desiderium Langobardorum regem, ut per totum instantem Aprilem mensis istius 13 [Lamb., 12] indictionis, omnes justitias fautoris vestri beati Petri, apostolorum principis, omnia videret patrimonia, jura etiam, et loca, atque fines, et territoria diversarum civitatum nostrarum reipublicæ Romanorum nobis plenissime restituisset. Unde ex 164 parte quidem easdem justitias nobis idem Langobardorum rex fecisse dinoscitur^a, et reliquas omnes justitias se proffertur atque omnino spondet nobis esse facturum. Quapropter impensius nos præfatus Desiderius Langobardorum rex obsecratus est ut vestræ a Deo protectæ excellentiæ nostris apostolicis relationibus intimare debuissimus, et ecce sicut nostro, post Deum, liberatori, hoc ipsum B eximix atque sublimissimæ et a Deo protectæ Christianitati vestræ, per has apostolicas nostras, innotuimus syllabas, dirigentes magnopere ad vestram a Deo inspiratam præcelsam sublimitatem præsentem dilectam filium nostrum Petrum presbyterum, quem petimus, benigno solite aspectu a vobis suscipi, et cum effectu atque prospero nuntio, de perfecta plenariaque justitia diversarum causarum fautoris vestri beati Petri, apostolorum principis, ad nos remeandum absolvere dignemini. Si vero in ea quæ [quam] præfatus Desiderius rex vel ejus Langobardorum gens profitentes pollicentur, permanserint sponcione, nobisque omnia, secundum ut constitit et pactorum fœdera continent, restituta ab eis nobis fuerint, tunc a Deo conservandæ excellentiæ vestræ C meritum intimantes innotescemus ei [Lamb., rei].

Unde obsecrantes petimus et obnixè deprecamur, imo et conjuramus te, excellentissime atque Christianissime rex, amantissime filii et spiritualis compater, per omnipotentem Deum et beatum Petrum, qui te in regem unxit, ut perfectius ea quæ pertinent ad exaltationem et ad ampliata[m] [ampliores] liberationem sanctæ Dei Ecclesiæ, et istius a vobis redemptæ provinciæ, sicut beato Petro et nostro prædecessori pontifici sanctæ recordationis domino et germano nostro beatissimo Stephano papæ polliciti estis, cuncta perficere et adimplere jubeatis^b, quatenus promissam 165 et repositam vobis mercedis coronam de manu omnipotentis Dei recipiatis, orantes de reliquo omnipotentis Dei nostri misericordiam, D ut sua vos circumtegat gratia, una cum dulcissima

sileatur, valde dubia mihi est. Viderint eruditi. CENS.

In epist. 18, al. 15, quæ insignis adeo legationis causa fuit, civitates quatuor repetebantur. Hic autem patrimonia, fines et territoria civitatum ecclesiasticæ ditionis memorantur citra earum civitatum mentionem. Fortasse apostolicus missus quæ silentur in epistola secreto acceperit referenda. Id.

^b En indicium valde perspicuum repetentis civitates quæ decernant integræ donationi, cujus autographum servabatur in archivo sanctæ sedis. Id.

^c Argum. Panv. (Cod. Vat. 49): « Decimam nonam Pippino epistolam per Georgium episcopum transmisit, gratiarum actiones pro salute [defensione]

conjuge, excellentissima regina filia et spiritali nostra commatre, atque amantissimis natis, id est præcelsis regibus, et præsentis regni culmen et triumphum victoriæ possidere, et æterna gaudia in cœlestibus regnis cum sanctis perfrui concedat. Incolorem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XXI

166 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DOMNUM PIPPINUM, GLORIOSUM REGEM, PER GEORGIUM EPISCOPUM DIRECTA,

In qua continentur gratiarum actiones pro liberatione sanctæ Dei Ecclesiæ, et in embolo postulat ut filium ejus, qui tunc natus fuit, ex sacro baptismatis fonte excipere mereretur.

(An. Dom. 759, Cod. Car. xxiii, chron. 21.)

ARGUMENTUM. — Georgium episcopum missum suum ad Pippinum legat, in cujus ore ponit quæ narrare debeat. Tota epistola in regiis laudibus et gratiarum actione versatur pro tot tantisque beneficiis in Ecclesiam collatis. Nil in eadem perspicuum, præter embolum, in quo Pippini filium nuper natum suscipere optat e sacro fonte.

Domno^d excellentissimo filio nostro, spiritali compatri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Paulus papa^e.

Solet epistolaris latio [Forte, relatio] mentem semper vi sua [At., visitatione] reficere, et materia quodammodo charitatis existere. Quia ergo spirituum dilectio sincera filiorum paternos sustinet desideranter affectus, summa nos cum alacritate implere convenit quod puræ conscientie deposcit affectus; et licet ad reddenda paternæ charitatis officia, prolixitate itineris imminente, raritas portitorum impediatur. Quotiens autem necessitas incidit occasionis, excellentissimam Christianitatem vestram non desistimus scriptis discurrentibus visitare, et honore solito amplectentes [Lamb. add. salutare],^f utilitate 167 quatenus hoc quod [hos quos] oculis carnalibus præsentium [præsentes] videre non possumus, eos aliquatenus scriptis valeamus alternantibus intueri. Itaque ita ubique, Deo illustrante [L., a Deo illustratæ], excellentiæ vestræ merita diffusa divulgavit opinio, ut ex rebus ab ea gestis omnibus laudabiliter demonstratur. Unde in quantum valet nostri oris assertio, protensæ laudationis attestatione, vestræ eximietati gratiarum reddentes actiones, aptum prospeximus præsentem sanctissimum atque reverentissimum fra-

sanctæ Dei Ecclesiæ continentem. In embolo postulat ut Pippini filium, qui ei tunc natus fuerat, ex sacro baptismatis fonte excipere mereretur. Id.

^d Sum. 19 ap. Baron. et Cent. GRETS.

^e Epistolam ab hoc anno removeri non posse docent Annales Francorum; et Pagius (an. 759, n. 14) annalistæ Metensis et chronographi Sau-Gallen. testimoniis utitur ad stabilicendam hæc chronolog. Tam hi quam Annales prædicti, Pippino filium esse natum, qui paterno nomine est appellatus et tertio post anno mortuus, constanter tradunt: deque illo pontifex loquitur in embolo. CENS.

^f Videtur hic etiam reponendum: *visitare*. GRETS.

trem Georgium ^a et coepiscopum nostrum, illuc usque ad vestra præclara Deo inevitabilia transmittendum vestigia, cui singillatim omnium spiritalis matris vestræ, sanctæ Dei Ecclesiæ, et istius a vobis redemptæ provincie utilitatum necessitates, a Deo protegendæ sublimitati vestræ excellentiæ referendas ^b commisimus.

Sed petimus a Deo, servate filii et spiritalis compater, benignissime rex, nosterque post Deum liberator, et obnixè deprecamur, ut jubeas eundem nostrum missum benigno solitoque gratulationis aspectu commendatum suscipere, nostrisque postulationibus, quæ ad exaltationem sanctæ Dei Ecclesiæ, et maxime ad tuæ animæ mercedem et æternam memoriam respiciunt, a Deo impulsas benignitatis tuæ aures, et congruum atque velociorem de cunctis adhibere digneris effectum; quoniam, sublimissime regum, amantissime filii et spiritalis compater, ad hoc te omnipotens Deus sanctæ suæ Ecclesiæ voluit, per manus beati Petri, liberatorem adesse, ut tuo solito præsidio plenissima salus et redemptio sanctæ suæ Dei Ecclesiæ et istius provincie **168** proficiat, orantes Dominum Deum nostrum, quia [*Gent.*, qui] actus vestros ita sua pietate disponat, quatenus excellentiæ vestræ præsentis vitæ spatia cum prosperitate disponat, [ut cum] victoria regni gubernacula perfruens longæviter exsequatur, et ad promissionis æternæ præmia, cum dulcissima conjuge, excellentissima regina, spiritali nostra commatre, et eximii natis, id est regibus, cum sanctis et electis suis, utrosque vestrum idem omnipotens Deus faciat perenniter gratulari. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

†

Interea, sublimissime regum, nostræ perlatum est notioni quod Dei nutu novum regem ex vestris visceribus, ad exaltationem sanctæ suæ Ecclesiæ, omnipotens Deus contulit: de cujus nativitate maximo gaudio sumus relevati; unde obnixè te petimus ut a [*Lamb. om. a*] sacratissimo baptismatis lavacro eundem maximum [*Lamb. om. maximum*] vestrum filium suscipere mereamur. Quatenus duplex ^c Spiritus sancti gratia in medio nostrum, et geminæ festivitatis nobis oritur lætitia.

^a Ostiensem nempe episcopum, æque pontifici ac Francorum regi acceptissimum, quem ante annos quinque nosse cæperat in comitatu Stephani II, et præterito etiam anno missum acceperat (ep. 47, al. 29, n. 4) *CENN.*

^b En causam potissimam cur Ostiensis episcopus, qui superiori etiam anno illud iter susceperat contra Desiderium, nec inutiliter, legatus iterum mittitur, postquam Langobardus nonnulla restituerat sanctæ sedi, pollicitusque erat mense Aprilis se omnia cætera reddiurum. Secreta commissio erat, eaque nonnisi gravi summæque fidei viro credenda. Nam Langobardus solitam fallendi artem adhibuerat: nec mandari scripto tutum erat ejus dolos, ne forte interceptæ litteræ iis quæ restituta fuerant detrimentum inferret. In præcedenti siquidem epistola promiserat se rei meritum præstaturum, si Desiderius stetisset promissis. Secus accidit: isque meritum rei, ut legunt in Cod. Lambecius et Gentilotti, coram exponendum a suo misso judicavit. *Id.*

XXH.

169 EPISTOLA EJUSDEM PAPÆAD DOMNUM CAROLUM ET CAROLOMANNUM REGES
DIRECTA,

In qua continentur gratiarum actiones et uberrimæ benedictiones ^d.

(An. Dom. 760, Cod. Car. xli, chron. 22.)

ARGUMENTUM: — Carolo et Carolomanno per Droctegangum et Wulfhardum abbates, qui excusatorias eorum attulerant quod munera nulla mitterent, respondet se alia munera non optare quam eorum incolumitatem ac defensionem catholicæ fidei et Ecclesiæ exaltationem.

Domnis excellentissimis filiis Carolo et Carolomanno regibus Francorum et patriciis Romanorum, Paulas papa.

Missam relationem excellentiæ vestræ deferentibus harum gerulis Droctegango scilicet et Wulfardo, religiosis abbatibus ^e, suscipientes votivo sumus incolumitatis vestræ nuntio relevati, optantes ut vitam actusque vestros sua misericordia Dominus et protegat et disponat, atque ad perfectam perducatur ætatem. Per easdem siquidem syllabas innotuistis, maximam vos tenere verecundiam in id quod interim munerum commoda per harum latores nobis dirigere non [*Ms. om. non*] valuistis. Sed quid est, dulcissimi atque amantissimi filii, victoriosissimi reges, quod nos muneribus vestris lætificare inhiatis? Nulla enim alia munera desideramus quam vestræ incolumitatis prosperitatem sedule addiscere, et de vestris profectibus gratulari. Hæc est locupletatio nostra, vestram [*F., vestra*] quam inhianter amplectamur, exultationibus jocunditatem [*F., exultationis jucunditas*], **170** hæc est exaltatio sanctæ Dei Ecclesiæ, et defensio fidei orthodoxæ, vestræ protectionis integritas. Vos quippe Dominus elegit præ omnibus regibus, et liberatores sanctæ suæ catholicæ et apostolicæ constituit Ecclesiæ, et in reges per manus beati Petri ungi dignatus est.

Sed omnipotens Dominus, per quem reges regnant, ad perfectam vos perducatur ætatem, et solium regni vobis vestroque præclaro semini, ævis ^f prosperisque temporibus ad exaltationem sanctæ

^e Lamb., *Spiritus sancti gratia fiat in medio*, etc.

^d Argum. Panv. (*Cod. Vat. post 27*). Tres epistolæ ad Carolum et Carolomannum conscriptæ, id est 22, 28, 30, al. 41, 42, 40, una omnes memorantur perquam brevi hoc argumento: « Scripsit etiam epistolæ [*Scripsit epist.*] tres ad Carolum et Carolomannum: in quibus hortatur eos ut majorum vestigiis insistant, et fidem Deo et [*insistentes fidem Deo, ac*] beato Petro præstent, et Ecclesiam Romanam defendant et exalant. » *CENN.*

^e Hos fuisse missos regio constat ex seq. epistola. Nulla autem ex tribus epistolis ad eos datis, adolescentulorum regum missis proprios præferi, aut enim paternis, aut pontificiis ad Paulum deferentibus eorum postulata, pontificem per regios eosdem legatos responsa mittere consuevisse compertum est. *Id.*

^f Forte *longævis*, sic forsitan et alibi legendum. *GRETS.*

suæ Ecclesiæ et amplissimam Christianorum orthodoxæ fidei defensionem ^a, concedat possidendum, tribuens vobis e cælo victorias, omnesque barbaras nationes vestris Deo imitabilibus subjiciens vestigiis, et æternæ vitæ gaudia largiri dignetur, quatenus, sicut in præsentī vita regnatis, et venturo in sæculo cum Christo regnare mereamini, dicatque omnis populus: *Amen, fiat, fiat (Psal. cv). Bene valete.*

XXIII.

171 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DOMNUM PIPPINUM REGEM DIRECTA,

De sanitate vel incolumitate ejus percunctandum, simulque et de missis suis, qui ad regiam fuerunt directi urbem ^b.

(*An. Dom. 760, Cod. Car. xxxviii, chron. 23.*)

ARGUMENTUM. — Officiosa hæc epistola monet se per Droctegangum et Wulfhardum regios missos scripsisse aliam, certior fieri cupiens de Aquitanica expeditione, nullum hactenus habuisse responsum, cognovisse tamen a peregrinis eum reversum esse incolumem, quare letum se esse ait lætioresque sibi fore regiam epistolam, quam impense optat. De suis missis Constantinopoli nil novi esse.

Domno ^c excellentissimo filio, et nostro spiritali compatri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Paulus papa.

Præmissis nostris apicibus, et affatibus per Droctegandum et Wulfardum [*Lamb., Wulfardum*], Deo amabiles, fidelissimos vestros missos, sumus impensius deprecari ^d eximiam excellentiam vestram ut nos certiores atque lætiores reddere annueretis de vestra amplissima sospitate, et de eo quo profecti estis itinere ^e, qualiter erga vos Dominus esset operatus, et dum tanto evoluto tempore nullam a vobis responsionis seriem de hujusmodi re agnovimus ^f, vehementer noster attritus est animus. At vero per diversos ex ipsis regionibus li-

^a Ut in superioribus ad Pippinum, ita et in his ad regios juvenes, duo hæc attente considerari oportet: patriciatus videlicet ab apostolica sede Francorum regibus collati rectam definitionem contra Petri de Marca, Pagii et aliorum opiniones protectionem, et defensionem Ecclesiæ, et catholicæ fidei: necnon apostolorum principis successores non minus Ecclesiæ vindicandæ, quam fidei catholicæ asserendæ sedulam navasse operam. CENN.

^b Panv. argum. (*Cod. Vat. 5*): « In quinta [Quinta] gratulatur Pipino de incolumitate, ac legatos suos nondum Constantinopoli reversos esse indicat. » Id.

^c Sum. 5 Bar. et Cent. GÆETS.

^d *Lamb., Visi sumus impensius deprecari. Tengn., visi sumus impensius deprecamur. Gent. rō visi, substracta linea, delevit et posuit deprecari.*

^e *Annales Francorum an. 760 Aquitanicum bellum contra Waifarium ducem a Pippino inceptum esse tradunt. Perinde annalista et auctores apud Pagium (an. 760, n. 1) expeditionis hujus pontificem esse admonitum a rege per suos missos Droctegangum et Wulfardum abbates, eumque per eosdem ultro exquisivisse de gravitate illius rei, qua occasione litteras ad reges adolescentulos dederat nuper allatas, hinc certo discimus. Quomodo illæ intercederint incertum. Anno eodem declinante, cum de ejus reditu audivisset a peregrinis, hanc epistolam datam esse pari modo ex sequentibus intelligimus. CENN.*

minibus apostolorum advenientes peregrinos didicimus sospitem te ad propria, præcellentissime fili et spiritalis compater, esse, annuente Deo, reversum. Unde magno gaudio noster animus relevatus est.

172 Quapropter, destinatis præsentibus nostris apostolicis syllabis, visitationis causa, obnixè petimus ut dignetur sublimis vestra excellentia, quantocius nos de amplissima incolumitatis vestræ sospitate lætos reddere, significans, Christianissime fili et spiritalis compater, qualiter erga vos et excellentissimam filiam et spiritalem nostram commatrem, et eximios [*Lamb. add. vestros*] filios agatur, ut noster animus maxima jocunditatis exsultet lætitia, quoniam nimio desiderio fervescimus vestram sedule addiscere sospitatem, et de vestro gaudio exsultare, quoniam vestra salus exaltatio est sanctæ matris vestræ Ecclesiæ, et prosperitas vestra nostra esse probatur lætitia.

Itaque, præcellentissime fili et spiritalis compater, bone et optime rex, ecce hactenus nullam rei veritatem de nostris missis, quia [*Lamb., qui a*] regia profecti sunt urbe, addiscere valuimus, quid erga eos ageretur, et ideo nequaquam vobis quippiam de eis significare valuimus. Dum vero rei agnoscere potuerimus veritatem, confestim eximie excellentiæ vestræ dirigemus in responsis ^g.

His præmissis, Deum cæli petimus ut vobis et præsentis vitæ longævitatem et regni gubernacula cum excellentissima regina filia et spiritali nostra commatre, Christianissima regina, vestraque dulcissima conjuge, atque avantissimis vestris natis nostrisque filiis, iisdem eximiis regibus et patriciis Romanorum, perfruendum concedat, et cælestis regni participes faciat, nosque permittat de vestra amplissima sospitate semper gratulari. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

^f *Agnovimus* deest in ms., sed alia antiqua manu positum est. GENT.

^g Apud Anast. in Vita Pauli (sect. 258) dicitur: « Hic pontifex sæpius suos missos cum apostolicis obsecratoriis atque admonitoriis litteris Constantino, et Leoni Augg. direxit pro restituendis confirmandisque in pristinum venerationis statum sacratiss. imaginib. Domini Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi sanctæque ejus Genitricis, atque beator. apostolorum, omniumque SS. prophetarum, martyrum et confessorum. » Idem testatur Adrianus suis in litteris ad Constantinum et Irenem (*Conc. Nic. II, act. 2*). Infra (ep. 37, al. 20) huic rei lucis aliquid afferetur. Summa est quod Paulus, licet frustra, antiquam Ecclesiæ traditionem de sacris imaginibus restituere in Oriente summo opere laboravit (Barou. 757, n. 4); atque huc spectat adeo frequens Francorum regum commendatio pro orthodoxæ fidei defensione. Hæc præcipua missorum, qui ex Francia vel Roma Constantinopolim legabantur, cura erat: tametsi in Oriente amissio exarchatus et Romæ cum suo ducatu, consilia et bella coqueret, quæ tandem eruperunt, ubi Francorum amicitia muneribus et obsequiis tentata æquicquam fuit: nam catholice fidei et traditionis æque assertores Franci ac Romani, Græcas simulationes ac dolos rejecerunt. CENN.

XXIV.

173 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DOMNUM REGEM PIPPINUM,

*In qua continentur benedictiones, et præfatus papa poscens ut dominus rex Pippinus suos missos partibus Romæ dirigeret, et sibi [Al., ei] de salute vel sospitate sua innotesceret, et qualiter in itinere egisset, quo modo Dominus inimicos ejus in manus ipsius tradidisset, et sub pedibus ejus humiliasset *.*

(An. Dom. 760, Cod. Car. xxxi, chron. 24.)

ARGUMENTUM. — Iterum de eadem re, quod nonnihil adversi vulgi rumor sparserat de expeditione illa: eoque magis ardentem missos regios cum litteris expectat.

Domno ^b excellentissimo et nostro spiritali compatri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Paulus papa ^c.

Quoties fidelium Dei spiritalia referuntur studia, protinus audientium mentes ignitæ in Dei amore et mandatis divinis efficiuntur, atque ad supernæ considerationis ^d merita amplissime ad laudem Dei proferre, et perennibus temporibus permanenda Scripturæ testimoniis tradere, dum vestro concursu et auxilio [accendantur, vel aliquid simile], Ecclesiæ Dei exaltatio et fidei orthodoxæ ^e profigatur defensio, pro quo benedictus et laudabilis in omnibus regibus coram Deo et hominibus esse dinosceris, Christianissime rex, et nomen benignitatis tuæ exaratum fulget in conspectu divinitatis. Etenim dum hujus evoluto temporis spatio, quo [L. et G., quod] nos nec vestræ sospitatis **174** relationem meruimus suscipere, nec penitus agnoscere quid circa vos ageretur, vel qualiter in itinere ^f quo profecti estis peregristis, nimis anxietatis fervore desiderii nostri affectio ^g hoc ipsum addiscendum sedulo provocatur, præsertim dum et a nostris vestrisque inimicis, adversa nobis de ipsis partibus annuntiantur. Unde desiderium magnum nobis inheret vestræ sospitatis

* Argum. Panv. (Cod. Vat.): « In undecima petit sibi indicari quomodo valeat: nam ab inimicis sinistrum de ejus valetudine rumorem esse sparsum. » [Undecima eum de sua valetudine percontatur, quia ab inimicis nescio quid rumoris de ejus sanitate incolumi sparsum fuerat.] CENN.

^b Summ. 11, Bar. et Cent. GRETS.

^c Recte Cointius et Pagius (an. 760, n. 2) hanc epistolam referunt ad hunc annum: cum autem post præcedentem data sit, dubitari non potest quin ad anni exitum spectet. CENN.

^d Lamb. et Gent., *consid. intuitum excitantur; et ideo libet profecto, potentissime regum, vestræ pietatis considerationum, etc.*

^e Leg. procuratur. GRETS. — Cod. Theod. (lib. vi, tit. 30, l. 10) *profigationem debitorum* Gothofr. interpretatur *exactionem*. Perinde (lib. viii, tit. 8, l. 9) invenies *necessitatem profigandam*; et (lib. xi, tit. 22, l. 4) in commentar. *Profigandæ seu exigendæ pensionis solemnitas*. Num simile quid hoc loco significet *profigatur*, eruditi viderint; certe in ms. cod. ita legunt Lambec. et Gentilot., nec video cur Greiserus corrigat *procuratur*. Ducang. eosd. locos Cod. Theodos. laudat in Glossar. nec aliud quidquam addit. CENN.

^f Expeditio hæc Aquitanica tam hic quam in superiori epist. appellatur *iter*. Ita et Annales Francor. de eadem loquentes, quæ novem annos persevera-

A gaudia addiscere, et vestris salutaribus profectibus gratulari, et contra, inimicorum contritionem agnoscere. Pro quo, quæsumus, ut certos nos, sicut desideramus, per vestros nuntios, de vestra prosperitate et lætitia reddere jubeatis, quoniam vestra salus nostra est prosperitas, et vestra exaltatio nostrum procul dubio est gaudium et immensa securitas, dignamque [divinamque] ex hoc Dei deprecamur potentiam, ut ipse protector noster, et cum ejus angelis dignetur præcellentissimam Christianitatem vestram tueri et gubernare, ut in cælestibus regnis, et cum sanctis et electis, qui ab initio mundi placuerunt Deo, mul ipliciter consequaris mercedem, optantes quidem ut nos certiores vestra si faciat ^g a Deo protecta excellentia; quid erga vos, aut Christianam gentem vestram agere videmini, et quomodo Deus noster vestros ac nostros humiliavit inimicos, et, ut fati sumus, certos nos, sicut desideramus, de vestra prosperitate et lætitia rekdere jubeatis. Incolunem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XXV.

175 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DOMNUM PIPPINUM REGEM DIRECTA,

In qua postulat adjutorium contra Græcos ^h.

(An. Dom. 761, Cod. Car. xxxiv, chron. 25.)

ARGUMENTUM. — Wulcharius episcopus, Felix et Ratberius regii missi Romam venerant, quibus in Franciam reversis nuntiatur pontifici Græcos moturos in Romam et Ravennam. Ea propter rogat ut missum leget Desiderio, qui si opus erit, Beneventanos, Spoletanos, Tuscanos opem ferre jubeat Ecclesiæ: religionis enim bellum erat. Alium item missum orat ut Romæ commoraturum mittat, qui Desiderio immincat super eadem re.

Domno ⁱ excellentissimo filio et nostro spiritali compatri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Paulus papa ^j.

vit, plerumque habent *iter faciens, iter peragens*. CENN.

^g Lamb. et Gent., *destinantes quidem nos certiores esse, vestra scire jubeat, etc.*

^h Argum. Panv. (Cod. Vat. 8): « In octava imperatorem Græcum in armis esse narrat, et Ravennatem exarchatum, et Romam recuperare velle [Octava imp. Græcum in armis, ut Ravennatem exarchatum et Romam recuperaret, esse narrat], ac petit ab eo auxilium et defensionem contra Græcos [ac ab eo auxilium contra Græcos implorat]. » CENN.

ⁱ Summ. 8, Baron. et Cent. GRETS.

^j Pagius, Cointium sequens, refert hanc epistolam ad an. 758. Muratorius suspicatur num spectet ad an. 762 an potius ad præcedentem. Qua in re haud fallitur [Annal. 762], quamquam sententiæ magisquam chronologiæ satagat, ut contra Leonem Ostiensem probet ducatus Benev. et Spolet. tunc temporis non fuisse juris sanctæ sedis: quam rem nemo illi negat. Cæterum anno 761 collocandam esse hanc epistolam, rerum series quam præcedentes continent, luculente demonstrat. Annus siquidem 760 silentio regis et Aquitanico itineri consensu Annales et nostri codicis binæ litteræ nuper allatæ totum tribuunt. At biennio præcedenti et Annales et epistolæ causas enarrant quarum effectus deprehendimus in hac epistola. Etenim an. 758 Desiderius cum Georgio misso imperiali consilia inierat pontificiæ ditioni contraria;

Præcelsæ et a Deo servatæ Christianitati vestræ A his nostris apostolicis innotescimus apicibus, quod jam, absolutis vestris missis, qui nuper ad nos conjunxerunt, Wulchario [Lamb., Wilchario] videlicet sanctissimo fratre et coepiscopo nostro, et Felice religioso, et Ratberto viro illustri a, conjunxit ad nos nuntium missum 176 a fidelibus sanctæ Dei Ecclesiæ, spiritualis matris vestræ, qui vera nobis semper assolent inlicare, significans nobis quod nefandissimi Græci, inimici sanctæ Ecclesiæ Dei et orthodoxæ fidei expugnatores, Deo sibi contrario, super nos et Ravennatum partes irruere cupiunt atque motionem facere b. Unde quia alibi, post Deum et beatum Petrum, nostra spes non est, nisi apud vestram nobilissimam excellentiam, ideo obnixis deprecationibus petimus te, excellentissime B filii et spiritualis compater, ut jubeas propter Deum et reverentiam beati Petri salutem istius provincie a vobis redemptæ procurare, et confestim vestrum dignamini dirigere Desiderio Langobardorum regi missum, ut, si necessitas fuerit, significatum auxilium nobis pro incursione eorumdem inimicorum impertire debeat, præcipiens Beneventanis atque Spoletinis, seu Tuscanis, nobis e vicino consistentibus, ut ipsi nostro occurrant solatio c; deprecantes et hoc a Deo institutam excellentiam vestram ut ad nos, hoc adveniente Martio mense d, vestrum dirigere jubeatis missum, qui hic Romæ nobiscum demorari debeat, et ipse, si necessitas exigeret, apud Desiderium immuere debeat regem, pro eodem nobis transmittendo solatio: 177 quia, ut plenissime satisfacta est vestra excellentia, non ob aliud

et 759 a rege Francorum sibi metuens, coram illustribus ejus legatis partim restituit, partim se restitutum promisit quæ invaserat sanctæ sedi; nec legitur exinde ullam intulisse molestiam pontifici ante annum 764 (Infra ep. 38, al. 24), tametsi promissis haud steterit, ad restitutiones quod attinet. CXXX.

a Legationem hanc Pippinus adornasse videtur ut pontifici morem gereret, qui semel et iterum expectaret de itinere Aquitanico et de regia incolumitate per nuntios certos edoceri. Causas siquidem legationum in rebus momenti Paulus silere non consuevit. Missorum princeps Nomentanus ille episcopus fuisse videtur, de quo non semel in superioribus. Nam Willicarius, de quo in epistolis Adriani, erat Senonensis archiep. Lupi successor, qui Attiniacensi conventui aderat (Labh., Conc. t. VI, p. 1701). Videri autem dixi Nomentanum, quia in eodem conventu legitur, Williharius episc. de monasterio sancti Mauricii: quæ nominis similitudo ancipitis sententiæ causa est. Attamen ubique fratrem et coepiscopum nostrum appellari quod et de Georgio Ostiensi factum videmus ep. 8, al. 4; 9, al. 6; 11, al. 8; 18, al. 15 et alibi; unum eundemque ubique esse non obscure innuit: nam Wilcharius aliter, Galliarum archiepiscopus ab Adriano semper nuncupatur. In.

b Si urbs Roma Græcis imperatoribus, ut dicitant, parebat, quid igitur Græci æque Romanis ac Ravennatibus bellum minantur? In.

c En argumentum læcuples tranquillitatis saltem speciose inter Desiderium et Romanos. Ea vero Paggio, Cointio, Muratorio aliisque omnibus qui Gretserianæ editioni epistolæ 20, al. 21, signantis annum 760, per ind. 13, habuerant fidem, nonnisi post concordiam cum Ecclesia initam coram Remigio Pippini fratre, et Authario duce regis missis, mense

ipsi nefandissimi nos persequuntur Græci, nisi propter sanctam et orthodoxam fidem, et venerandorum Patrum piam traditionem, quam cupiunt destruere atque conculcare e.

Pro quo jubeat sollicite vestra benigna disponere excellentia, ut eorumdem inimicorum ad nihilum redigatur vesania, et perfectius hæc provincia, vestro certamine redempta, et a vobis beato Petro pro remedio animæ vestræ concessa f, ab æmulorum insidiis vestra consueta permaneat protectione, vobisque copiosa in cælis ascribatur merces, et nominis vestri laus, et universæ gentis exaltatio, sicut etiam factum est, et nunc multo amplius, in universo orbe terrarum divulgetur, atque intercedente beato Petro, victoriæ triumphum e cælo vobis Dominus super omnes tribuat gentes, dum vestro auxilio confusis expugnatoribus sanctæ orthodoxæ fidei, pax et lætitia, et observatio Christianorum fidei in omnibus prædicata fuerit Ecclesiis, meritoque ex hoc cælestia vobis a Deo conferantur gaudia. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XXVI.

178 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DOMNUM REGEM PIPPINUM, PRO DEFENSIONE SANCTÆ DEI ECCLESIE DIRECTA,

In qua continentur uberrimæ laudes, et [Al. add. in] embolo continetur, ut præfatus dominus rex Pippinus Desiderio regi Longobardorum suam præceptionem dirigeret, et si necesse exigeret, auxilium præstare deberet, tam Ravennæ quamque aliis maritimis civitatibus, ad dimicandum contra inimicorum impugnationem g.

Martio ejusdem anni corpisse potuit. Mihi autem, qui Lambeciana recensione utens lego ind. 12, tranquillitas illa eluxit mense Martio an. 759, idque est satis ad removendam hanc epistolam ab an. 758, adversus Coint. et Pag. Ad Muratorium quod attinet, si Paulus orat Pippinum ut Desiderium moneat Spoletanis ac Beneventanis æque ac Tuscanis auxilia imperare, igitur ii duces, licet Pippino subjeci maluissent, Desiderio jam tum parebant, ut prædecessoribus Italiæ regibus eorum majores paruerant; adeoque Italia omnis respirare videbatur. Quod autem ait de iis ducibus minime tum subjectis sanctæ sedi, abs re est. Nam Carolinam donationem cum Pippiniana confudisse an. 757 argumentum id minime necessarium peperit. Quis autem eruditorum ignorat Spoletanos Tuscanosque ante annum 774, Beneventanos autem ante 787, sanctæ sedis dominio non accessisse? Ac de Tuscia quidem, quam vocant Langobardicam, nullum dubium. De iis vero ducibus anceps ratio est, ut ad Adriani litteras adnotabo. In.

d Hinc patet epistolam datam esse ineunte anno 761. In.

e Unam istam Græcæ persecutionis fuisse causam, quæ Gregorii II temporibus cœpit, omnes norunt, præter Muratorium, qui de temporalium tantum dominio cogitans, causam hanc præcipuam ridet. In.

f De exarchatu et Pentapoli sermonem esse putat: provincia enim Romana nullatenus pertinet ad Pippini donationem. Præterea, nisi Spoletani et Beneventani Græcorum partes secuti essent, nullus Romanæ provinciæ erat timor. In.

g Argum. Panv. (Cod. Vat. 14): « In decima quarta [Quarta decima] litteras proditorias Sergii Ravennatis episcopi mittit, et petit auxilium. In.

(An. Dom. 761, Cod. Car. XVIII, chron. 26.)

ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ. — Post missas litteras a Sergio archiep. Ravenna accipit epistolas duas ad eum datas a Leone imperiali et a Veneticis fidelibus de Græcorum consiliis. Utramque mittit Pippino præproperam petens jussionem Desiderio, ut auxilium ferat, si opus fuerit, pro tuendis maritimis civitatibus Ravennæ et Pentapoleos.

Domno a excellentissimo filio et nostro spiritali compatri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Paulus papa.

Præcelsæ et a Deo servatæ Christianitati vestræ, eximie filii et spiritalis compater, sicut nostro, post Deum, liberatori, ea quæ superveniunt vel aguntur in his partibus quantocius significare vobis procuramus, et ideo his apostolicis relationum syllabis mellifluæ et a Deo institutæ regalis vestræ potentie culmini innotescimus, suscepisse nos, post absolutionem nostrarum litterarum ^b, syllabas a sanctissimo fratre nostro Sergio, archiepiscopo Ravennate, quas Leon imperialis ejus sanctitati, Ravennatum provincie, visus est direxisse; et ecce infra has nostras **179** apostolicas litteras præclaræ excellentiæ vestræ, earum instar, direxisse; ut suasionis versutiam in eis annexam præfulgida excellentia vestra agnosceret ^c, merito sanctæ Dei Ecclesiæ fideique orthodoxæ defensionem perfectius studeat procurare; quatenus repositam sibi in cælestibus regnis coronam mercedis a Domino Deo nostro percipere mereatur: optantes vos de reliquo ævis et prosperis semper in Domino valere temporibus. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

EMBLUM.

Exemplar denique epistolæ secreto directæ a quibusdam fidelibus Veneticis sanctissimo fratri nostro Sergio archiepiscopo simul, et ex litteris quas idem sanctissimus vir nobis direxit, infra hæc nostra scripta vobis misimus ^d, et peto et tanquam præsentialiter deprecor, atque per omnipotentem Deum conjuro excellentissimam Christianitatem vestram, ut nimis velociter dirigere jubeatis vestram præceptionem Desiderio regi Langobardorum, ut si necesse exegerit, auxilium præstare debeat tam Ravennæ quam

^a Sum. Cent. 14: « Litteras proditorias Sergii Ravennatis episcopi mittit et petit auxilium. » Ambiguo admodum; suspicari enim quis posset ipsum Sergium proditorias litteras scripsisse: quod non est ita, ut docet hæc epist. GRETS.

^b Recte hanc epistolam Muratorius consignat an. 761, contra Cointii et Pagii opinionem, qui nullo jure eam tribuunt anno 757, reluctantis historia; et notandum quod præcedentem dedit *absolutis missis*, hanc vero *absolutis litteris*; quare modo utraque intervallo distat, et utraque initio anni conscripta est. CENN.

^c Imperialis igitur ille administer persuadebat Sergio ut a pontifice deficeret; quod enim imperator nec muneribus, nec precibus, nec simulata amicitia impetraverat, proditione assequi moliebatur: at Sergius in suam sedem restitutus a Paulo pontifice, grati animi ergo Græcas artes ei patefacit. *Id.*

^d Novum fidei argumentum archiep. Sergii erga pontificem. Adnexa utriusque epistolæ exempla haud dubie Græcorum motus significabant, ut liquet ex præcedenti. In Chron. ducum Neapolit. ap. cl. Pratill., tom.

A Pentapoleos maritimis civitatibus ad dimicandum contra inimicorum impugnationem.

XXVII.

180 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DOMNUM PIPPINUM REGEM DIRECTA,

In qua continentur gratiarum actiones pro exaltatione sanctæ Dei Ecclesiæ, et ut missum suum Romam dirigeret ^e.

(An. Dom. 761 Cod. Car. XXXVII, chron. 27.)

ARGUMENTUM. — Eximiis laudibus prosequitur Pippinum ob susceptam catholicæ fidei et Ecclesiæ defensionem. Iterumque orat ut missum Romæ commoratum sibi leget, contra impios Græcos, qui orthodoxam fidem et Ecclesiam destruere assidue meditabantur. Petrus primic. defensor. missus pont.

B Domno excellentissimo filio et nostro spiritali compatri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum Paulus papa.

Dum illa quæ nostris stipendiis ^f aguntur nulla possunt oblivione deleri quanto, magis illa quæ ad laudem Redemptoris Domini Dei nostri, ejusque saceratissimæ Ecclesiæ, et beati Petri apostolorum principis, geruntur, nec temporum prolixitate, nec diversitate qualitatum, oblivioni mandantur ^h, sed semper ad gloriam supernæ potentie et fidelium ejus pio exemplo permanent declarata? Scias, excellentissime fili et spiritalis compater, bone orthodoxe rex, præcelsa vestra et pia operatio et in cælo coram angelis Dei illustrata fulget, et in universo orbe terrarum laudabiliter in cunctis gentibus permanet vulgata;

C quoniam vestro, post Deum, auxilio et optimo certamine sancta spiritalis mater vestrâ, Dei Ecclesia, constat ab inimicorum insidiis crepta, et orthodoxa Christianorum fides ab impugnatoribus defensa; pro quo exsulta in Domino et lætare, benignissime rex, quia nomen excellentiæ tuæ in libro vitæ exaratum rutilat in **181** conspectu Dei. Interea, dum tanta nostro cordi desiderii capacitas imminet, de vestra prosperitate lætos certosque effici aptum prospeximus, missis sanctæ Dei Ecclesiæ nostris relationibus, excellentiæ vestræ persolvere ⁱ, dum nihil nobis dulcius nihilque suavius in hac vita existit quam de vestra prosperitate in Domino jucundari, in eo quod

III. p. 52, legimus Stephanum ducem, qui an. 759, successit Theodoro, promississe pontifici, « quod si contigerit quod Dominus imperator mitteret adversus Romam suos milites, ipse dux adiutorium ferret ei cum suis militibus. » Quæ confirmant ejusdem epistolæ sententiam, Romam videlicet æque ac exarchatum a Græcis peti, tametsi li'teræ a Sergio Romam missæ de exarchatu tantum et Pentapoli loquantur. *Id.*

^e Argum. Panv. (Cod. Vat. 6): « In sexta [Sexta] gratias agit pro exaltatione Romanæ Ecclesiæ, ac indicat [sanctæ R. E. indicat] fiduciam suam post Deum in fortissimi regni [regis] Pippini brachio existere: et petit ut ad se legatum suum mittat [legatum mittat] per quem possit ei prodere [aperire] Græcorum consilia et insidias. » *Id.*

^f Summ. Bar. et Cent. Grets.^g Lamb, ad nostra stipendia.^h In ms. alia, etiam antiqua, manu correctum est *traduntur*. Tengnag. denique effecit *mandantur*.ⁱ Debitum, vel vinculum, ut infra, epist. 41. GRETS.

vestra salus, sanctæ Dei Ecclesiæ, et fidei exaltatio, et vera defensio, ut semper [Lamb., sæpe] scripsimus, existit; unde, et a te, quia corporali visione procul ab invicem consistimus, per nostras tamen relationes amore mutuo spiritaliter adnecti desideramus ^a.

Itaque nimis deprecamur excellentiam vestram, sicut per anteriores nostras litteras ^b postulandum direximus, ut jubeatis vestrum fidelissimum missum hinc ad nos Romam dirigere, qui nobiscum pro insidiis inimicorum demorari debeat, per quem et meritum rei, ut cause eventus exegerit, excellentiæ vestræ debeamus significare, unde nunc direximus ad vestram a Deo servatam excellentiam præsentem Petrum primum defensorem sanctæ nostræ Ecclesiæ fidelissimum missum, cui de omnibus apostolicis causis injunximus benignitati vestræ enarrandum ^c, quem petimus hilari a vobis suscipi animo, eumque pro amore fautoris vestri beati Petri apostolorum principis, in omnibus acceptare, atque nostris precibus aurem benignitatis vestræ accommodare dignemini, et ad nos cum effectu atque letabundis nuntiis absolvere jubeatis; supplici deprecatione te, bone orthodoxe rex, quæsumus postulantes, ut sis nobis, post Deum, firmus protector **182** ac defensor, constanter in eo quod cœpisti bono, ac pio redemptionis sanctæ Dei Ecclesiæ permanens opere. Optime enim præcellenti vestræ Christianitati compertum existit quanta qualisque sit impia hæreticorum Græcorum malitia, inhiante meditante atque insidiantes [L., meditantium . . . insidiantium], qualiter Deo illis contrario sanctam catholicam et apostolicam Ecclesiam humiliare atque conculcare, et fidem sanctam orthodoxam atque sanctorum Patrum traditionem destruere possint ^d.

Sed tu, bone potentissime rex, viriliter, sicut vere orthodoxus, eisdem impiis resistere hæreticis, atque solite sanctam Dei Ecclesiam et Christianorum orthodoxam fidem, tuo a Deo protecto solito auxilio atque congruo disposito defendere digneris, quoniam magnam [magna], post Deum, in vestra excellentia et fortissimi regni vestri brachio existit fiducia, et credimus quod, Deo cooperante, eadem nostra spes firma permanens ad optatum perducatur desiderium, ut me-

^a Ex toto hoc exordio effusas Pippini laudes præferente concinimus nullum ab eo responsum pervenisse Romam. Nec mirum; Waifarî enim insolentia, qui sacramenti oblitus ferro et igni omnia vastabat, revocaverat Pippinum in Aquitaniam, ut docent Annal. Franc. Fuldenses, et cæteri omnes ap. Pagiûm (761, n. 5 seqq.) CENN.

^b Anteriores istæ litteræ non aliæ mihi sunt præter nuper laudatas: quas recte aiebam relatas a Muratorio ad an. 761; utrobique enim est de misso regio, qui Romæ commorari debeat: neque pugnant inter se commemorations causæ, quanquam ibi res sit de auxiliis efflagitandis a Desiderio adversus Græcos, hic autem agatur de nuntiandis Pippino regi quæ evenerint contra Græcos. Præcipua enim causa utrobique allata, istud veluti consecrarium Paulus adjungit: *per quem et meritum rei significem*. lb.

^c Non unus erat metus Græcorum, qui arma parare

rîto ex hoc a justo Domino Deo nostro, vobis in præsentem et futura vita tribuatur remuneratio, beato principe apostolorum interveniente, pro cujus amore in ejus decertatis causis, lætisque solite de vestro [L. et G. add. pio] proposito effecti, cum Propheta consona canere valeamus voce: *Salvum fac, Domine, Christianissimum Pippinum regem, quem oleo sancto per manus apostoli tui ungi præcepisti, et exaudi eum in quacunque die invocaverit te. Cum his vero deprecationibus, et hoc ejus pietatem quæsumus, ut longo senio regni potentiam excellentiæ vestræ, commatri [L., et spiritali nostræ c.] a Deo protectæ reginæ, atque amantissimis natalis vestris donnis Carolo et Carlomanno, præcellis regibus Francorum et patriciis Romanorum, atque nobilissimæ dominæ Gisilæ salubriter concedat possidendam, tribuens vobis et æternam in celestibus regnis beatitudinem perfruedam. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.*

XXVIII.

183 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DOMNUM CAROLUM ET CAROLOMANNUM REGES
DIRECTA,

In qua continentur [continetur] pro defensione sanctæ Dei Ecclesiæ ^e.

(An. Dom. 761, Cod. Car. XLII, chron. 28).

ARGUMENTUM. — Eadem occasione Petri princerû defensorum proficiscentis Carolo et Carlomanno mittit hortatorias, ut, summis digni laudibus genitoris exemplo, et catholicam fidem et Ecclesiam tueri non cessent.

Donnis nobilissimis atque excellentissimis filiis Carolo et Carlomanno regibus Francorum et patriciis Romanorum, Paulus papa.

Olim omnipotens Deus cernens populi sui Israelitici lamentationem et impiam ab Ægyptiis illis illatam oppressionem, misertus est eis, mittens famulum suum Moysen, per quem signa et prodigia exercens, eundem suum eripuit populum, et per eum legem illis instruens (L. et G., iustitius), ad optatam eos illis ^f perduxit requiem. Cui etiam Josue, ut prælietur bella Domini, adnectitur (L., G., adnectit), atque alios sui divini nominis cultores, eis concessit auxiliares; sed in omnibus illis non ita complacuit ejus divina

D

dicebantur in Romanos et Ravennates. Aliæ præterea causæ erant spectantes ad Desiderium ipsum, qui res sanctæ sedis adhuc retinebat. Has puta secreto commissas primicerio defensorum. lb.

^d In epist. 25, al. 34, eandem sententiam paulo aliis verbis pronuntiare Muratorius animadvertit. Sancto enim pontifici et res Ecclesiæ cordi erant; at catholica fides cultusque sacrarum imaginum præcipue ut vindicarentur curandum sibi esse non ignorabat. Hanc enim ob causam Romani ac Ravennates a Græcis defecerant, eandemque ob causam Græci utrosque insequerantur, ut semel et iterum testatur Paulus. Vide ep. 25, not. lb.

^e Argum. Panv. (Cod. Vat. post 27). Videndum supra ep. 22, al. 41; tres enim epistolas comprehendit, nulla temporis ratione habita, ad Carolum et Carlomannum variis temporibus datas. lb.

^f Lamb., ad optatam illis, eos.

majestas, sicut in David rege ^a; servum meum secundum cor meum, in oleo sancto unxi eum, cui et regnum, et semini ejus in æternum gloriose tribuit possidendum. Sic enim, præcellentissimi atque nobilissimi filii, a Deo instituti régés, idem Dominus Deus noster in vestra Christianissima complacuit excellentia, atque in utero matris vos sanctificans ad tam magnum regale pervexit culmen, mittens apostolum suum beatum Petrum per ejus nempe vicarium ^b; et oleo sancto vos vestrumque præcellentissimum genitorem ungens, cœlestibus replevit benedictionibus, **184** et sanctam suam catholicam et apostolicam Ecclesiam, atque orthodoxam Christianorum fidem vobis commisit exaltandam atque viriliter defendendam. Quod profecto, excellentissimi filii, Spiritus sancti gratia repleti, cœlesti protectione adjuti, agere totis nisibus statuistis [studuistis], et vestro auxilio atque certamine ipsa sancta Dei Ecclesia, spiritalis mater vestra, ab inimicorum insidiis liberata exultat, in Domino Jesu Christo et in conspectu Divinitatis vestra effulgent pia opera, et cum David atque Salomone regibus et cæteris Dei cultoribus vestra in cœlestibus regnis ascripta sunt nomina.

Interea, dum tanto vestro beneficio dinoscimur esse relevati, amor nos hortatur, Christianissimi ac dulcissimi filii, de vestra prosperitate sædula addiscere et in Domino gratulari; et ideo visitationis atque salutationis paterno affectu, his nostris apostolicis apicibus, persolvimus vinculum, magnopere præsentem Petrum primum defensorum sanctæ nostræ Ecclesiæ nostrumque fidelem missum ^c, ad vestram dirigentes excellentiam, quatenus desiderabilem nostra vice referat salutem; quem petimus benigne a vobis suscipi, et de vestra per cum sospitate nos certos lætosque reddi, obnixè petentes, dulcissimi filii, excellentiam vestram, ut pia vestigia sequentes, imitatores efficiamini Christianorum parentum vestrorum, nempe proavi [Gent., avi nempe et p.], atque excellentissimi et a Deo instituti magni regis, genitoris vestri, et præcellentissimæ genetricis vestræ, a Deo conser-

^a Lamb. et Gent.: *Et Propheta testante eodem misericordissimo Deo nostro in id, quod ait: Inveni David servum, etc.*

^b Nil frequentius istis in litteris unctione hac per divum Petrum facta. Explicatio hic occurrit: nam a pontifice Petri potestatis hærede facta dicitur. Vicarius Petri diu est appellatus Rom. pontifex, uni enim illi propriam ejusmodi appellationem antiqui sæpius adhibuerunt; quam communem aliam Christi vicarii vel abbatibus tribui solitam. Vide Constant. præf., n. 13 seq. CXXX.

^c Id moris et hodie viget: plures nimirum pontificias litteras, quas vocant *breves*, uni tradendi nuntio ad varios principes. Alia etiam causa huc accedit, ut aiebam ep. 21, al. 41, not., privatam scilicet legationem ad regios adolescentes non adornandi. Id.

^d Hinc fabula quam Carolo Martello appingunt, exploditur, de qua Baron. et Pag. (an. 741, n. 16 seq.) Non enim regii juvenes avi vestigiis insistere juberentur a sancto pontifice, si æternis suppliciis damnatus esse diceretur. Notat Gentilot. in ms. avi etiam nomen existere, quod desideratur in editis; sed incuria Tenuagelii omissum esse ex ipsa sententia litterarum patet. Pippini autem Heristalli et Caroli Martelli

A vandæ reginæ, qui vere præ omnibus regibus fideles Deo et beato Petro esse comprobantur ^d, quorum merita in cœlestibus regnis fulgent. Unde et petimus misericordissimam Dei nostri longanimitatem, ut sua vos gratia protegens, sævis [longævis] et prosperis temporibus regalia sceptra **185** concedat perfruenda, dilatans terminos regni vestri, et victorias vobis de cœlo tribuat, omnesque adversarios vestris prosterнат vestigiis, et sicut terrenum, ita et cœleste regnum vobis per infinita sæcula tribuat possidendum. Bene valete.

XXIX.

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ

AD DOMNUM PIPPINUM REGEM PER WITMARUM ET GERBERTUM ABRATES ET HUGBALDUM DIRECTÆ,

^B *In qua continentur gratiarum laudes pro exaltatione sanctæ Dei Ecclesiæ, et postulans ut semper in id decertare debeat.*

(An. Dom. 761, Cod. Car. XVII, chron. 29.)

ARGUMENTUM. — Duabus acceptis epistolis, una per primicerium defensorum Petrum redeuntem, altera postmodum per missos regios Witmarum et Gerbertum abbates, atque Hugbaldum vir. ill., gratias agit de missis juxta petita ad se directis. Interim eosdem cum Langobardis de rebus Ecclesiæ egis-e; at præter aliquot pecunia reddita, de finibus civitatum suarum et patrimoniis invasivis nihil actum; omnia se auditurum ore missorum suorum; nam suos ipse missos cum regis ad Desiderium legabat pro iisdem patrimoniis, nesciebatque quis exitus futurus esset.

^C Domino ^f excellentissimo filio, et nostro spiritali compatri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Paulus papa.

Dum tam maxima nobis dilectionis affectio erga vestram a Deo inspiratam [Lamb., institutam] excellentiam insistit, ob hoc, sicut terra sitiens imbriferam desiderat inundationem, ita quoque vestræ prosperitatis cupimus **186** addiscere nuntia, et de vestris profectibus gratulari ^g, in hoc quippe nostri cordis est devotio exultandi, dum nimirum salus

(quem bona ecclesiarum usurpasse omnes tradunt) Christianitatem duntaxat imitandam ait. Parentum vero exempla proponit, quia et Deo et beato Petro fideles erant. Id.

^e Argum. Panv. (Cod. Vat. 24): « Vicesima quarta Paulus ad duas epistolas Pipini respondet, quarum unam [alteram] Pipinus per Petrum primum defensorem miserat, alteram per Witmarum et Gerbertum abbates atque Hugbaldum virum illustrem, est ejusdem argumenti cum proxime præcedenti, nisi quod quædam adjicit de Longobardis, scilicet quod quasdam Petri [Long. quod quasdam sancti Petri] justitias reddiderint, quasdam non, et nunc priores redditas iterum invadere conentur [conarentur]: quare Pipini auxilium contra ipsos implorat. » Epistola, quam proxime præcedentem vocat, est cod. Car. 18, nobis 34, quam recte Pag. et Coint. referunt ad an. 763, ut infra ostendam: non autem video quid simile sit cum illa. Id.

^f Summ. 24, Bar. et Cent. GRETS.

^g Non recte Cointius et Pag. epistolam hanc differunt ad an. 766, cum duas præcedentes an. 758 consignarint: idem quippe missus, qui illas in Fran-

vestra nostra existit securitas. Interea duarum A epistolarum series, quas vestra direxit excellentia, cum maguo suscepimus amore; unam quidem primitus per Petrum primum defensorem missum nostrum, et aliam per præsentes fidelissimos vestros missos Widmarum [L., Witmarum] scilicet et Gerbertum abbates, atque Hugbaldum virum illustrem ^a, quarum paginam indagantes, mox liquido cuncta in eis exarata didicimus; immensas protinus de nostro referentes laudes, qui nos de vestra annuit sospitate gratulari.

In ipsis denique vestris relationibus solitam [L., solita] nobis a Deo illustratæ mentis vestræ constantia protulit spei fiducia, in id quod impensius innotuistis atque sedulo ex operibus demonstratis, vos totis viribus [L., nisibus] pro exaltatione sanctæ Dei Ecclesiæ et fidei orthodoxæ defensione esse decertaturos, et in ea vos fidei pollicitatione permansuros quam beato Petro, principi apostolorum, nostroque prædecessori domino et germano beatissimo Stephano papæ spondidistis. Unde et in nostra fixi charitatis connexionione, ideo juxta id quod petendo direximus, præfatos ad nos vestros videmini direxisse missos; qui apud Langobardorum imminerent regem, pro diversis sanctæ Dei Ecclesiæ causis ac justitiis, et in nostro assistent solatio ^b; pro quo innumerabiles vobis referimus gratiarum actiones, quia vere, sicut benignus rex, amator spiritualis matris vestræ, sanctæ Dei Ecclesiæ agere, Christianissime fili et spiritualis compater, semper **187** studes, et profecto erit tibi Dominus et in præsentem et in futura [Lamb., futuro] dignus retributor.

Nos itaque, excellentissime et a Deo protecte fili et spiritualis compater, firmi in vestræ charitatis dilectione permanemus. Nec est ulla rerum aut temporum qualitas, quæ nos a vestra charitate possit separare, quia tu vere noster, post Deum, constas esse defensor et auxiliator.

Præfati denique missi vestri, in nostri præsentia, cum Langobardorum missis, nec non et Pentapolensium ac singularum nostrarum civitatum homini-

ciam tulerat, Romam reversus erat cum regis litteris post Pippini reditum ex Aquitanico itinere. Neque video de aliis profectibus loqui posse pontificem. Muratorio scripta videtur an. 759; at bellum Aquitanicum non cœpit ante an. 760. CENN.

^a Regis his ex missis Witmarus, quem Mabilon. (*Annal. Bened.* lib. xxiii, n. 5) Guitnarum abbatem Centulensem vocari animadvertit, subscribit Attiniacensi conventui an. 765; alter abbas ignotus. Hughertus, ni fallor, est ille Hucbertus ad Stephanum III missus a Carolo post Pippini obitum; de quo Adrianus infra, ep. 93, al. 71. In.

^b Primicerio defensorum, præter apostolicas litteras, queis missum iterum petebat, qui Romanis solatio esset adversus Græcos, secreto commiserat omnes apostolicas causas. Utramque rem executioni mandatam a Pippino hinc licet arguere. Ex aliis profecto epistolis hujus pontificis quidquam verosimiliter non colligitur. In.

^c Peculia non aliud esse tum temporis quam pecudes monstrat Caugius in Glossario, multis charta

bus assistentes, comprobatio coram eis facta est de habitis inter utrasque partes aliquibus justitiis, videlicet de pecuniis ^e inter partes restitatis. Nam de finibus civitatum nostrarum et patrimoniis beati Petri, ab eisdem Langobardis retentis atque invasis, nihil usque hactenus [L., G., add. recepimus]; etiam ea quæ primitus reddiderant, denuo invaserunt. Unde constitit ut nostri ac singularum nostrarum civitatum missi ad Desiderium Langobardorum regem cum vestris progredi debeant missis, ut in eorum atque prædicti regis præsentia pro eisdem finibus ac patrimoniis, comprobatio fiat, nobisque omnia juxta pactationem resituantur; et nescimus quid ex hoc proveniendum sit; attamen per præfatos vestros missos, rei agnoscere potestis meritum.

Quapropter quæsumus a Deo protectam excellentiam vestram ut ita disponere jubeat, ut plenarias de omnibus recipere valeamus justitias, quatenus idem beatus Petrus, princeps apostolorum, pro cuius restituendis luminariis decertatis, firmissimus vobis sit auxiliator ac optimus remunerator. Nam pro certo agnoscat excellentissima Christianitas vestra, quia si nobis præfati civitatum nostrarum ab eisdem Langobardis invasi fines atque patrimonia reddita non fuerint, etiam ea quæ primitus reddiderunt invadere insidiabuntur ^d, **188** quapropter obnixè petimus Christianitatem vestram, ut vestra ^e solita dispositione exaltatio sanctæ Dei Ecclesiæ, et istius a vobis redemptæ, cum Dei virtute, provinciæ salus proficiat, et ea omnia quæ vestri missi sibi met a vestra præcellentia injuncta habuerunt, nobis liquidius referentes, ad singula eis responsum reddidimus, et de omnibus eos informavimus quæ vestræ excellentiæ referre debeant, nostrasque petitiones vestris studeant intimare auribus.

His itaque præmissis, Dei nostri omnipotentis exoramus clementiam, ut sua vos fovere annuat gratia, et præsentem temporali regno in longo senio ^f cum prosperitate corporis et salute animæ perfrui concedat; una cum dulcissima conjuge vestra excellen-

rum et legis Langobardicæ prolatis exemplis: has itaque invicem restitutas puta; fines autem civitatum et patrimonia, de quibus constat ex superioribus, detineri adhuc a Langobardis pontifex monet. Quin etiam ante biennium reddita (ep. 20, al. 21) eos iterum invasisse testatur. Hinc vide quam recte Muratorio hæc epistola videatur data an. 759, cum 21 prædicta ad annum 760 relata ab eodem fuerit. CENN.

^d Quæ scilicet invasa iterum non fuerant: nam invasisse et invasuros esse simul pugnant. Secus, si eorum partem denuo invasam, partem fore ut denuo invadant, reputemus. In.

^e Lamb., ut solite nostris petitionibus ea ipsa nobis restitui dissonandum accommodare jubeatis, ut vestra. Ut ita solite nostris, etc.; sed hæc omnia subducta linea quasi deleta sunt. GENT.

^f Lamb., et præsentem temporale regnum in longo senio. — Præsentem temporale regnum longo senio. Tenguagel. correxit ut est in editione. Io.

tissima regina filia et spiritali nostra commatre, atque præcellentissimis vestris natis; et cœlestia quoque vobis per infinita tribuat præmiorum gaudia possidenda. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XXX.

169 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DOMNUM CAROLUM ET CAROLOMANNUM REGES DIRECTA,

In qua continentur gratiarum actiones, et de litteris ab eis directis, et ut cum domino genitore eorum, semper pro defensione sanctæ Dei Ecclesiæ decertare debeant.

(An. Dom. 761, Cod. Car. LX, chron. 30.)

ARGUMENTUM.—Carolo et Carolomanno, qui per eundem primicerium responderant, se sine tenus vitæ catholicam fidem et Ecclesiam propugnatos, uberrimas agit gratias, repetens ut genitoris vestigiis semper inhæreant.

Domnis ^b excellentissimis filiis Carolo et Carolomanno regibus Francorum et patriciis Romanorum, Paulus papa.

Quanto decoris nitore regalis gloriæ fastigium ornatis, ex hoc utique omnibus patenter datur intelligi, dum nimirum, sicut præclaro genere orti, piis operibus ac dignis videmini illustrari moribus. Unde unam quidem hujus divini muneris gratiam possidetis ex genere, et alia fruimini ex opere; et nec mirum, si tantis infulis gloriæ nobilitas vestra pollet, dum profecto scriptum est: *Generatio rectorum benedicetur* (Psal. III). Glorificamus enim atque conlaudamus Dei nostri clementiam, qui tantam vobis Spiritus sancti gratiam contulit, jam nempe prædestinatos vos habuit, antequam de materno prodiretis utero, quoniam quos præscribit, et prædestinavit; quos prædestinavit, hos vocavit; et quos vocavit, illos et magnificavit (Rom. VIII). Vere enim magnificavit Dominus misericordiam suam super vos, et in reges per suum apostolum beatum Petrum vos ungens, defensores sanctæ suæ Ecclesiæ atque fidei orthodoxæ constituit ^c, ut participes, in hoc 190 bono opere, vestri Christianissimi efficiamini genitoris, pro quo digna vobis erit in cœlestibus regnis cum eo concessa remuneratio, et cum omni eritis sanctorum computati collegio.

Interea reversus ad nos Petrus primus defensorum, missus noster, detulit nobis quas direxistis litteras, quibus relectis, magna cor nostrum repletum est læ-

^a Argum. Panv. (Cod. Vat. post 27), et hoc argumentum repeti oportet ep. 22, al. 41. CENN.

^b Summ. 28, Baronius, Cent. extra ordinem mentionem faciunt trium epistolarum ad Carolum et Carolomannum. GREYS.

^c Monebam supra (ep. 28, al. 42), pontifice ipso interprete, quomodo unctio istiusmodi a Petro facta intelligatur. Præterea patricii definitionem valde perspicuam hic habemus, quæ sæpissime his in epistolis occurrit. Pippinus, ejusque filii Carolus et Carolomannus a St-phano II reges Francorum sacra unctione declarati, simul patricii Romanorum facti erant, nimirum defensores sanctæ Dei Ecclesiæ, ac fidei orthodoxæ. Patriciatus aliud genus minime spectat ad Romanam pontificis auctoritatem. Locupletissimos rei testes habemus ipsos pontifices, quo-

titia. Per has quippe innotuistis, excellentissimi atque præcellentissimi filii, vos semper in amore beati Petri et spiritalis matris vestræ sanctæ Dei Ecclesiæ atque nostro esse permansuros, et viriliter decertaturos pro ipsius sanctæ Dei Ecclesiæ atque fidei orthodoxæ defensione; et quidem nobis, boni præcellentissimi reges, de vestra firma hujuscemodi constantia omnino confidendum est, magnam, post Deum, in vobis habentes spem. Sed omnipotens Dominus, qui dives est in misericordiis, ad perfectam vos perducatur ætatem, tribuens vobis fortitudinem brachii sui, atque victores vos super omnes barbaras efficiat nationes; dilatans regni vestri terminos atque de vestro præclaro semine super regale solium potentiæ vestræ usque in finem sæculi sedere permittat, pro æterna sanctæ suæ Ecclesiæ universali exaltatione et fidei orthodoxæ defensione.

Sed peto, excellentissimi filii, ut imitatores vestri Christianissimi genitoris efficiamini, ejusque Deo placita sequentes vestigia, ut sicut ipse operibus omnibus gentibus demonstravit, ita quoque et vos bonum quod cœpistis opus perficere studeatis, et viriliter cum eo decertare, quatenus amplissima sanctæ Dei Ecclesiæ procuraretur exaltatio, dum vestro auxilio beatus Petrus receperit justitias suas ^d, dignamque ex hoc coram Deo et angelis ejus, eodem principe apostolorum beato Petro interveniente, cœlestium præmiorum recipiatis remunerationem, et vestri nominis memoria ^e laudabilis 191 maneat in sæculum sæculi divulgata. Deus autem omnipotens, qui cuncta ex nihilo suæ potentiæ verbo firmavit, suis vos divinis adlæcere faciens mandatis, vestra in beneplacito suo dirigat studia, tribuatque vobis prudentiæ industriam, qualiter regni culmen gubernare valeatis, atque adversantium gentium nationes vestris subjiciat pedibus; et sicut in præsentem vitam regalem vobis concessit dignitatem, ita quoque et cœlestia vobis conferat præmiorum gaudia ^f.

XXXI.

ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DOMNUM PIPPINUM REGEM DIRECTA,

De monacho quodam Acosma [Lamb., a Cosma] ab Alexandrino patriarcha directo.

(An. Dom. 761, Cod. Car. XXXV, chron. 31.)

ARGUMENTUM.—Post missorum discessum, a Cosma patriarcha Alexandrino venerunt litteræ Romam

rum litteræ in isto Codice Carolino continentur: quare inanes eruditorum labores omnes rejiciendi, eorumque opinioniones falsitatis argui tuto possunt. CENN.

^d Quantam hæc habeant convenientiam cum superiori epistola quisque intelligit: nonnulla etiam conceptis iisdem verbis prolata videre est. In earum neutra missi apostolici mentio fit, nam regis missis utraque data esse videtur. In

^e Lamb., *laudabili forma manent*.

^f Post verbum *gaudia* sequitur in ms., *Benevalete*. GENT.

^g Argum. Panv. (Cod. Vat. 7): « In septima [Septima] monachum ei a Cosma Alexandrino patriarcha missum commendat. CENN.

Africano navigio de orthodoxa fide contra Græcam impietatem vindicata. Has maximo catholice religionis defensori gratas futuras pontifex mittit.

Domno ^a excellentissimo filio et nostro spiritali compatri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Paulus papa.

Quia Spiritus sancti gratia præveniente, cor benigne eximietatis vestræ amor Dei inflammavit, profecto constat, a Deo servate præcellentissime rex, piis te profectibus adherere, et dum tantam in vobis cumulatam gratiam conspiciamus, omnino nobis et omnibus Christianis fiduciam materia de vobis admissa est, quod ea quæ ad cultum Dei et veræ fidei orthodoxæ observantiam respiciunt, toto mentis conatu vos esse operaturos conspiciamus.

Inter hæc vero, sublimissime filii et spiritalis compater, si quid ad nos pervenerit, libentissime, sicut orthodoxo regi et defensori **192** fidei Christianæ significamus. Innotescimus quippe, jam absolutis vestris missis, conjunxisse ad nos navigium a partibus Africæ, in quo quidam monachus Acosma [*Lamb., Cosmas*] ab Alexandrino patriarcha ^b cum litteris directus advenit, quarum instar præfulgidæ excellentiæ vestræ misimus intueundum, ut ea quæ nobis pro integritate fidei ab Orientalibus præsulibus et cæteris nationibus diriguntur ^c, agnoscatis, et lætetur cor vestrum in hujusmodi eorum affectu quem in

^a Summ. 7 Bar. et Cent. GRETS.

^b In celebri epistola Adriani ad Carolum, quæ extat in fine synodi Nicænæ II (Labbe, *Concil.* tom. VII, p. 919), ad rem nostram legitur: « Iste Theodorus patriarcha Hierosolymorum cum cæteris præcipuis patriarchis, videlicet Cosma Alexandriae et Theodoro alio Antiochiæ, dudum prædecessori nostro sac. rec. quondam Paulo papæ miserunt propriam eorum recte fidei synodicam, in qua et de sacratissimis imaginibus subtili narratione qualiter una cum nostra sancta catholica, et apostolica universali Romana Ecclesia ipsi, cæteri orientales orthodoxi episcopi et Christianus populus sentiant, et in eorumdem sanctarum imaginum veneratione sincero mentis affectu ferventes in fide existunt, studuerunt intinendum. » Baronius etiam (an. 769, n. 10) agens de concilio Steph. III, de quo infra, hunc locum affert, ea non prætermittens quæ idem Stephanus Pauli successor decrevit in concilio Romano, illius syn. odicæ auctoritate usus, ut Adrianus testatur. Quin etiam sacer annalista ex Theophane ætatem docet abnegatæ Monothelitarum hæresis a Cosma eodem una cum suis (an. 742, n. 2). Quam rem confirmat Pagius (cod. an., n. 5) verbis ipsis Theophanis; nam Baron. depravatam Miscellæ editionem pro Theophane adhibuerat. Verba autem sunt: « Eodem etiam anno (743) Cosmas Alexandriae patriarcha cum ipsa civitate Monothelitarum pravitate Cyri, qui sub Heraclio vixit, temporibus eam civitatem obtinente, abjurata, et errore cognito, ad orthodoxam Ecclesiam rediit. » Itaque non monachi litterarum latoris, sed patriarchæ nomen est *Cosmas*. GENN.

^c Ipsissimam esse synodicam trium patriarcharum, quam unus Alexandrinus ad Paulum dederit cuidam monacho, non contendo, nam infra (ep. 44, al. 49) ab Hierosolymorum patriarcha missam esse constat ad Paulum. At non video cur tandiu retardata ea fuerit; quippe cl. Mansius in notis ad Pagium (an. 760, n. 1) eodem circiter anno synodum Hierosolym. esse habitam pro sanctarum imaginum cultu vindicando affirmat: quam scilicet sanctus Joannes Got-

mandatis Dei habere videntur: quia dum pie considerationis studio mens vestra intenta existit, nimirum oppido gaudere vos credimus, si ea vobis quæ pro integritate fidei pertinent, innotescimus ^d: sed ipsa sancta orthodoxa, quam venerando colitis, fides, vos et in præsentī vita longæviter cum victoria fovent, et æterna cum sanctis tribuat gaudia possidentia. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XXXII.

193 EXEMPLAR PRÆCEPTI

QUOD FUIT FACTUM A PAULO, SANCTÆ RECORDATIONIS PONTIFICIS SANCTÆ ROMANÆ ECCLESIAE ET UNIVERSALI PAPA ^e.

(An. Dom. 762, Cod. Car. XII, chron. 32.)

B ARGUMENTUM. — Monasterium sancti Silvestri in monte Soracte cum aliis tribus ei subjacentibus concedit Pippino per litteras apostolicas, quas vocant bullam, anterioribus sancti Zachariæ, quæ Carolomanno permittebatur, cassatis, si repertæ usquam fuerint. Subjacentia monasteria sunt sanctorum Stephani, Andreae et Victoris.

^f Paulus episcopus servus servorum Dei præcellentissimo filio Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, et per eum venerabili monasterio beati Silvestri confessoris Christi atque pontificis, et [*Al., vel*] cunctæ monachorum congregationi, nam [*quin*] et in posterum illic consistentium in perpetuum ^g.

thæ episcopus redux a peregrinatione ad loca sancta, habendam suavit (*Acta Sanctorum* ad d. 26 Jun., p. 191). Hinc est quod epistolam a Pagio aliisque consignatam an. 758 huc revocandam censui: cum præsertim videam, pontificem fateri se illam accepisse *absolutis vestris missis*, quos in prædenti vidimus, nullo pontificio misso comitante profectos esse. *Id.*

^d Quod aiebam in discursu prævio, iterum urgeo: præcipua Romanorum pontificum cura erat orthodoxam fidem et traditionem Patrum, seu cultum sacrarum imaginum vindicare. Deinde Ecclesiam Romanam, nempe Christi pauperes et luminaria sacrarum ædium cordi habebant; idcirco patrimonia tam vehementer asserunt. Postremo et donationis satagebant, ut populos ab hæresis labe frequentibusque bellorum incommodis immunes custodirent, necnon ut semel oblata divo Petro, contra æquum et rectum perire non sinerent. Qui autem postremo hoc caput præcipuum esse putant, suisque scriptis affirmant, aut serio has epistolas non legerunt, aut suo ex voto illas interpretantur. *Id.*

D ^e Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 2): « Secunda monasterium Silvestri [*S. Silv.*] cum tribus aliis vicinis donat Pipino, quæ a Carolomanno monacho fuerant Zachariæ concessa. » *Id.*

^f Summ. 2 ap. Bar. et Cent. GRETS.

^g Hujus generis epistolarum antiquiores etiam inveniri compertum est: quas videlicet *bullas* nuncupamus, a bulla seu sigillo plumbeo appendi solito id nomen mutuati. Non tamen obiter observandum, in Museo Muselliano celeberrimo hujusmodi sigillorum collectionem incipere a Paulo I, cujus hinc suppetit testimonium minime dubium: Quanquam et superioris sæculi unum et alterum sancti Deusdedit et Honorii I, cl. viror., Gorius in Doniana illustratione, et Baldinus in notis ad Anastas. (tom. IV, p. 29) in lucem protulerunt. Hac in re nil definire ausim: velum nihilominus ipsissimum bullarum principium, quod nostra ætate viget, serio attendi; nam in pretiosissimo hoc monumento antiquitatis occurrens supplet

Salubri providentia, quidquid venerabilium locorum requirit utilitas, illis nimirum committendum credimus esse personis quibus divinæ illustrationis gratia diffusa, ea quæ pertinent ad laudem Redemptoris nostri et ad maximum redintegrationis statum sanctorum locorum pertinere monstratur [*Lamb.*, monstrantur], totis conatibus perficere nituntur. Et quoniam constat præcelsa eximietas vestra a nobis petisse monasterium scilicet beati Sylvestri pontificis atque confessoris, situm in **194** a monte Serapte [*Lamb.*, Serapte], b nec non et alia illi tria subiacentia monasteria, sancti scilicet primi martyris Stephani, et beati Andreæ apostoli, atque Victoris c, universis rebus et possessionibus, locis etiam et diversis præsiidiis, vel omnibus eis generaliter pertinentibus, in integrum, ecce præcelsæ excellentiæ vestræ voluntati annuentes, per hujus præcepti seriem, nostrum monasterium beati Sylvestri, cum prædictis aliis ei subiacentibus monasteriis, id est, beati Stephani atque beatorum Andreæ et Victoris, cum omnibus eis generaliter et in integro pertinentibus, a presenti quinta decima indictione d, et in perpetuum, pro sustentatione peregrinorum et alimoniis fratrum nostrorum, Christi pauperum, atque monachorum, illic nunc et in posterum spiritalem vitam degentium e, firma stabilitate vobis concedimus, et per vos in præfato venerabili monasterio hanc nostram apostolicam exarationis præceptionem perenniter permanendam, concedimus atque largimur; quatenus vestro studio ea quæ ad laudem Redemptoris nostri et meliorem statum prædictorum venerabilium monasteriorum pertinere **195** noscuntur, in omnibus, Deo auspice, pro æterna excellentiæ vestræ memoria et maxima remunerationis mercede nihilominus proficiant, decernentes.

Itaque si quo tempore præceptum illud, quod a

formulas libri Diurni Romm. pontif. cap. 7, ex Garner. edit., nullum quippe privilegii aut præcepti exemplum ibi legitur cum suo principio; et quæ alibi inveniuntur edita, ut Stephani II dno apud Labbeum (*Conc. tom. VI, p. 1646 seqq.*) tale principium præ se ferentia, fidem hic majorem acquirit. CENN.

a Soracte. Vide Bar., 747, n. 9. GRETS.

b Annales Francor. sæpius laudati ad ann. 746 habent: « Tunc Carlmannus Romam perrexit, ibique se tondit et in Serapte monasterium ædificavit in honore sancti Sylvestri, ibique aliquod tempus moram faciens, et inde ad sanctum Benedictum in Casinum usque pervenit, et ibi monachus effectus est. » eisdem fere verbis Pagius (an. 747, n. 5) rem docet ex annalista Tiliario: at Basnag. animadvertit, annales a Quercetano editos ex ms. cod. Tiliæ ex Francor. Annalibus profuissse: quare ex unis hisce monasterium a Carolomanno fundatum discimus: nam recentiores in eisdem hauserunt quidquid de fundatione habent. Baron. (An. 747, n. 8 seqq.) Eginharto auctore rem eandem affirmat, Aimoini etiam testimonio utens, qui Eginhart. est secutus. Mabillon. (*Annal. lib. xxii, b. 12*) in quodam Chron. monachi Soracten. sæc. x legit monasterium jam antea ædificatum in eodem loco quo Silvester tempore persec. Maxentianæ delituisse dicitur. CENN.

c Idem Mabillon. (l. c.) narrat ex eod. chronico quomodo Carolomannus ad radicem montis in loco, cui nomen *Amariano*, ædificavit monasterium in honorem sancti Stephani, in quo commoratus est cum

A sanctæ recordationis prædecessore nostro, beatissimo domino Zacharia papa: quod Carlomanno, germano nostro [*Lamb.*, vestro], de eodem monasterio emissum est f, vel aliud quodlibet de ipsis præfatis monasteriis munimen, ubi repertum fuerit, causam inanem atque vacuum esse nullam in se habentem firmitatem; statuentes interea et hac apostolica censura divini iudicii obstestatione, et anathematis interdictione hæc quæ ad laudem Dei dinoscimur constituisse, pro sustentatione peregrinorum, ut dictum est, et cunctæ monachorum illic consistentis congregationis stabilitate, in perpetuo permanere illibata.

XXXIII.

196 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

B AD DOMNUM REGEM PIPPINUM PRO DEFENSIONE SANCTÆ DEI ECCLESIE DIRECTÆ,

In qua continentur gratiarum actiones et vberrimæ benedictiones pro integritatis orthodoxæ fidei observationem [observatione] g.

(An. Dom. 762, Cod. Car. xxx, chron. 23.)

ARGUMENTUM. — Monitus a Pippino, ut Desiderii amicitiam colat, nihil tum reposuerat: respondet nunc se id facturum, dummodo ille servet quæ Pippino eidem, et Ecclesiæ promiserat. Sibi interim cum eo convenisse, ut Ravennæ simul essent pro Ecclesiæ rebus aliquot componendis, et agendo de ratione obsistendi Græcis, qui semper moliebantur quomodo eam civitatem recuperarent. Quid consiliū captum erit postea scripturum.

Donno excellentissimo filio et nostro spiritali compatri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Paulus papa.

Dum tanto vestræ sublimissimæ excellentiæ beneficio, et impenso opitulationis adminiculo, sancta spiritalis mater et peculiaris vestra universalis Dei Ecclesia dinoscitur relevata, quæ humana lingua sufficere valeat ad hujus benignæ vestræ operationis merita

aliquot fratribus: item ad radices montis Grifianelli juxta Castrum Bahianum aliud in honorem sancti Andreæ plurimis fundis comparatis eiq. e tributis: postmodum in Samnium ad Casinense monasterium recessit. De tertio monasterio sancti Victoris nil Mabillon. scriptore alius quem ipse viderim: Pauli tamen epistolæ locum rei testem idem Mabillonius adducit, in quo perspicue tria monasteria Soractensi subjecta nominantur, quod inferius iterum lit. lo.

d Præceptum præceptione, ut tunc audiebat, quam hujusmodi dicimus, post Kal. Sept. anni 761 data est, eaque ab anno 762 removeri non potest; indict. enim 15 usque ad Septemb. ejus anni fluebat. Quare omnes unanimes consensu ad hunc annum referunt. lo.

e Murator. (*Antiq. Ital., dissert. 37*) late hac de re. In formulis libri Diurni Romanor. pont., ad pauperes quod attinet et peregrinos, nil tale invenitur. Præcepta duntaxat xenodochii et diaconicæ (cap. 7, tit. 13-16) simile quiddam exhibent. lo.

f Simile præceptum aut bullam Carolomanno esse factam a pontifice, quod aut monasterii ejus fundator esset, aut adnexa ei duntaxat fundasset et dotasset, nullum dubium; ea s. quidem sacrorum locorum natura est, ut episcopi ejus nitantur auctoritate in cujus diocesi sita sunt. At privilegium seu diploma hujusmodi nusquam reperitur. lo.

g Argum. Panv. (*Cod. Vat. 9*): « In nona indicat [Nona exponit] se Ravennæ cum Desiderio locuturum, et paraturum quæ ad defensionem contra Græcos necessaria sint [essent]. » lo.

gratiarum referre actiones? Et licet in hoc humanæ considerationis capacitas rependere nequeat, verumtamen ille qui potens est, omnipotens et invisibilis Dominus Deus noster, cujus ordinatione vestra regalis potentia confirmata consistit, interventionibus sacri principis apostolorum beati Petri, dignam vobis remunerationem in præsentī vita et in futura beatitudine retribuet, præsertim dum et fortissimus sanctæ orthodoxæ fidei, et venerabilium Patrum piæ traditionis defensor esse videris, excellentissime filii et spiritualis compater, et ob hæc ipsa quæ veneranter colis et defendere studes, orthodoxam fidem semper habebis adjutricem; **197** et profecto cœlestis tibi contra adversantium cuneos administrabitur victoria.

Interea quoniam magno affectu circa vestram a Deo protectam eximiam excellentiam fervescimus, debitum visitationis et salutationis naviter procuravimus sublimitati vestræ persolvere, eximie filii et spiritualis compater, hoc interea vestram meminisse volumus excellentiam, nuper nobis direxisse, quatenus in pacis dilectione cum Desiderio Langobardorum rege conversare studeamus, quod quidem si ipse excellentissimus [*Lamb.*, exc. vir] in vera dilectione et fide quam vestræ excellentiæ et sanctæ Dei Romanæ Ecclesiæ spondit, permanserit, utique nos in charitate firma, et stabili pace cum eo permanensuri erimus ^a, observantes illud Dominicæ præceptionis documentum: *Beati pacifici, quoniam filii Dei vocabuntur* [*Matth.* v].

Hoc itaque innotescimus Christianissimæ eximietati vestræ, eo quod convenit inter nos, et eundem Langobardorum regem, ut pariter nos in Ravennatum [*Ravennatum*] urbe præsentare studeamus ad perficiendas quasdam utilitates spiritualis matris vestræ sanctæ nostræ Ecclesiæ, et pertractandum pro Græcorum malitia, qui quotidie imminet in ipsam Ravennatem ingredi civitatem ^b. Dumque pariter præsentati, quidquid locuti fuerimus vel rei exegerit meritum, excellentissimæ et a Deo protectæ eximietati vestræ innotescemus. Orantes de reliquo divinam clementiam ut ad perfectam exaltationem sanctæ Dei Ecclesiæ et orthodoxæ fidei defensionem, **198** de ^c ævis et prosperis temporibus ^d excellentissimam Christianitatem vestram, in solio regalis potentæ, cum dulcissima conjugē, excellentissima

^a Perperam Pagius hanc epistolam retulit ad an. 757, cum nullus adhuc erat a Græcis timor. Muratorius solertius ad an. 761 pertinere illam suspicatur. Equidem potest huc referri eam debere. Epistola enim (29, al. 17) quam superiori anno attuli, missos pontificios cum regis ad Desiderium se contulisse audivimus, de rebus aliquot ad sanctam sedem spectantibus acturos. Tum vero aibat pontifex Pippino missos eosdem regios relatores quæ apud regem Langobardorum acta essent. Fortasse cum regis missis humaniter atque in sanctam sedem propense collocutus erat Desiderius, condixeratque colloquium futurum cum pontifice, de quo infra. Pippinus igitur suadet pontifici ut Langobardi amicitiam colat, pacemque cum illo habeat. At pontifex se ita facturum reponit, si promissis steterit. GENN.

regina, spirituali nostra commatre, atque amantissimis natis conservare et protegere dignetur, tribuens vobis æterna cœlestis patriæ gaudia possidenda. Incolumem exoellentiam vestram gratia superna custodiat.

XXXIV.

ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DONNUM [PIPPINUM] REGEM
PRO DEFENSIONE SANCTÆ DEI ECCLESIAE DIRECTA,
Et de conlocutione cum Desiderio rege in urbe Ravenna.

(An. Dom. 762, Cod. Car. xxxiii, chron. 35.)

Domno • excellentissimo filio et nostro spirituali compatri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Paulus papa.

Dum tanto vestræ sublimitatæ excellentiæ beneficio, et impenso opitulationis adminiculo sancta spiritualis mater et peculiaris vestra universalis Dei Ecclesia dinoscitur relevata, quæ humana lingua sufficere valeat ad hujus bona vestræ operationis merita gratiarum referre actiones? Et licet in hoc humanæ considerationis capacitas rependere nequeat, verumtamen ille qui [*Lamb. om.* qui] potens est omnipotens et invisibilis Dominus Deus noster, cujus ordinatione vestra regalis potentia confirmata consistit, interventionibus sacris principis apostolorum beati Petri, dignam vobis remunerationem in præsentī vita [*Lamb. add.* et futura] beatitudine retribuet: præsertim **199** dum et fortissimus suæ orthodoxæ fidei, et venerabilium Patrum piæ traditionis defensor esse videris, excellentissime filii et spiritualis compater, et ob hoc ipsam, quam veneranter colis et defendere studes orthodoxam fidem, semper habebis adjutricem, et profecto cœlestis tibi contra adversantium cuneos administrabitur victoria.

Interea quia magno amoris affectu circa vestram a Deo protectam eximiam excellentiam fervescimus, debitam visitationis et salutationis naviter procuravimus sublimitati vestræ persolvere, eximie filii et spiritualis compater. Hoc interea vestram meminisse volumus excellentiam, nuper nobis direxisse, quatenus in pacis dilectione cum Desiderio Langobardorum rege conversari studeamus. Quod quidem si ipse excellentissimus vir in vera dilectione et fide quam vestræ excellentiæ et sanctæ Dei Romanæ Ecclesiæ spondit, permanserit, utique et nos in cha-

^b En duo capita quæ ex eadem epistola aliisque ad eundem annum relatis perspicua sunt, n. etus videlicet Græcorum pro exarchatu et res ad sanctam sedem pertinentes. De utroque se et regem ex conducto acturos Ravennæ ait. Ibi autem eos convenisse non constat ex hisce epistolis ms. codicis. 10.

^c Longævis. GREGE.

^d Cangius in Glossar. animadvertit cum Lipsii Gloss. Theotisco *avum* pro æterno accipi; notatque in hanc sententiam non semel adhiberi a Romanis pontificibus Paulo et successoribus, necnon in diplomatibus regis ap. Doubletum (*Hist. San-Dionys.*); ævus igitur longævis et æternus idem valent, adeoque Gregeriana castigatio superfluit. GENN.

^e Summ. 9 Bar. et Cent. GREGE.

ritate firma et stabili pace cum eo permansuri erimus, observantes illud Dominicæ præceptionis documentum: *Beati pacifici, quoniam filii Dei vocantur* (Matth. v). Hoc itaque innotescimus Christianissimæ eximietati vestræ, eo quod convenit inter nos et eundem Langobardorum regem, ut pariter nos in Ravennatium urbe præsentare studeamus ad perficiendas quasdam utilitates spiritalis matris vestræ sanctæ nostræ Ecclesiæ, et pertractandum pro Græcorum malitia, qui quotidie imminet in ipsam Ravennam ingredi civitatem. Dumque pariter præsentati quidquid collocuti fuerimus, vel rei exegerit meritum, excellentissimæ et a Deo protectæ eximietati vestræ innotescemus. Orant's de reliquo divinam clementiam ut ad perfectam exaltationem sanctæ Dei Ecclesiæ et orthodoxæ fidei defensionem, ævis et prosperis temporibus excellentissimam Christianitatem vestram in solio regalis potentia, cum dulcissima conjuge, excellentissima regina, spiritali nostra commatre, atque amantissimis natis conservare et protegere dignetur, tribuens vobis et æterna cælestis patriæ gaudia possidenda. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XXXV.

200 ITEM EPISTOLA

AD DOMNUM PIPPINUM REGEM PER HARIBERTUM ABBATEM, ET DODONEM COMITEM DIRECTA,

In qua continentur uberrimæ benedictiones et gratiarum laudes de firmo atque incommutabili pollicitationis verbo, et magna perseverantia in perficiendis causis apostolicis. ^a

(An. Dom. 763, Cod. Car. xviii, chron. 34.)

ARGUMENTUM. — Pippini litteris, quibus firmitatem et constantiam suam erga orthodoxam fidem et Ecclesiam testabatur, uberrimis laudibus respondet per regios missos Haribertum abbatem et Dodonem comitem, quibus rex plura commiserat secreta referenda, singulisque secretum pariter responsum reddit, sociis additis missis suis Joanne subdiacono et abbate, ac Petro primo defensore.

Domno ^b excellentissimo filio et nostro spiritali compatri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Paulus papa.

Explere verbis nequeo, et penitus sermonum co-

^a Argum. Panv. (Cod. Vat. 23): « Vicesimam tertiam per Joannem subdiaconum; et abbatem, atque Petrum primum defensorem Paulus papa Pipino misit [defensorem transmisit] uberrimas gratiarum actiones continentem de firmo atque incommutabili pollicitationis verbo, et magna perseverantia Pippini in causis apostolicis, cum admonitione ut ita pergat. Pippinum Davidi comparat. » CENN.

^b Summ. 23, Bar. et Cent. GRETS.

^c *Allophylus* vox Græca significans alienigenam. Cang. notat Sulpitium Severum passim et Septuaginta interpretari allophylus pro Philisthæis. Perinde Calmet observat, in Veteri Testamento pro Philistinis accipi. Tit. psalmi LV apud Thomas. (t. II, pag. 401): *David in tituli inscriptione. Cum tenuerunt eum allophylus in Geth.* CENN.

^d Optima comparatio, aut spectentur Langobardi assiduis Romanam Ecclesiam molestis et invasivibus efficiendis, aut Græci fidem ipsam catholicam et traditionem Patrum appetentes. Quod enim fecit

A pia nequaquam complecti valeo, excellentissime et revera præ cunctis regibus Christianissime atque orthodoxe regum, quantum vestris meritis atque piis operationum studiis intima cordis nostri affectio congratulatur, dum profecto vestro certaminis præsidio et laborioso conamine sancta catholica et apostolica universalis mater vestra spiritalis Dei Ecclesia, atque orthodoxa Christianorum fides, ab æmularum impugnationibus ereptæ consistunt; et ex hoc indesinenter ab omni populo Christiano, Redemptori nostro Domino Deo, ob tantum vestrum adhibitum beneficii adminiculum, referuntur laudes. Unde merito, Christianissime illi et spiritalis compater, cum egregio illo ac præcipuo David rege et eximio prophetarum in cælestibus regnis participem te esse omnium fidelium mentes opinantur, quia sicut honorem infulis, ita quoque **201** et operibus eum coequare Christianitas tua, ut ipsa rei operatio demonstrat, dinoscitur. Ille enim, erepta ab allophylis ^e arca Domini, cum hymnis et canticis spiritalibus, ac psalterii modulatione exsultans jocundabatur. Tu quoque fundamentum et caput omnium Christianorum sanctam Romanam redimens Ecclesiam, et univ ersum ei subjacentem populum ^d gaudens atque lætus omnipotenti Domino Deo nostro offerre satagis, tuus tam pii operis perfectionem adhibere benignitas tua anhelat, de quo jam repositam sibi in cælestibus arcibus præmiorum credat consequi remunerationem.

C Proferantes siquidem ad vos præsentem solertissimi viri, Haribertus scilicet abbas et Dodo comes excellentiæ vestræ fidelissimi missi ^e, detulerunt nobis mellifluas et nimis desiderabiles syllabas a vestra præclara Christianitate directas, in quibus sollicitate nos de vestro firmo atque incommutabili pollicitationis verbo, et magnæ perseverantiæ constantia, quam in apostolicis perficiendis causis gerere videri, certos reddere studuistis; quod quidem nos firmi et omnino freti in vestro benigno proposito, existimamus sine tenes vos permansuros, atque perfectius operaturos id quod beato Petro apostolorum principi et prædecessori Domino et germano nostro beatissimo Stephano papæ polliciti estis ^f.

D David, arcam Domini eripiens Philistæis, vindicansque illam populo Dei, idem Pippinus præstitit, sanctam sedem, caput et fundamentum catholicæ fidei, catholicamque ipsam fidem adversus Græcos et Langobardos propugnando. Allophylus siquidem seu alienigenas utrosque populos fuisse juxta Pauli sententiam nemo non videt. (Psal. LIX vers. Italæ) qua utitur basilica sancti Petri). Id.

^e Abbas Morbacensis, seu Murbacensis Mabilonio, Murbachiensis Pagio (763, n. 6), *Morbac* in Alsatia, hac tantum vice legatione functus in his litteris invenitur. De Dodone dicam infra ad epist. 45, al. 46, cum Romam est missus a Carolomanno, ni forte alius. Id.

^f Generalis commemoratio Pippinianæ donationis Carisiaci factæ an. 754, quam non integram se accepisse (post civitatum possessionem initam a Folrado) significabat Stephanus II postremis suis litteris ad Pippinum (ep. 41, al. 8) anno 756. Id.

Interea ferebatur et hoc in eisdem vestris apicibus, **A** quia id quod et presentes de parte vestra velle habuistis nos debere cognosci, scriptis nequaquam pro-
 palare maluistis, sed informatis de **202** singulis
 causarum meritis, præfatis vestris missis, quæ nos-
 tris deberent innotescere auribus, et ita, juxta ut a
 vobis præcepta sunt, egerunt, quod quidem nos de
 singulis, quæ nobis affati sunt, liquidius eos informa-
 vimus, qualiter nostram vitam a Deo insitute regali
 vestræ potentie enarrare debeant ^a, sed et presentes
 nostros missos, id est, Joannem subdiaconum et ab-
 batem, atque Petrum primum defensorem, cum eis
 pariter ad vestra regalia direximus vestigia [*Greta.*,
fastigia], quos petimus benigne solite a vobis suscipi,
 et quidquid vobis ex nostra informatione enarrave-
 rint, eis in omnibus credere jubeatis, ut perfecta li-
 beratio atque exaltatio sanctæ Dei Ecclesiæ et fidei
 orthodoxæ proficiat, et merito repositam vobis in
 cælo consequamini mercedis coronam.

Dens autem omnipotens, qui in excelsis habitat et
 humilia respicit, qui palmo universum mundum con-
 cludit, in cujus manu omnia regnorum jura consi-
 stunt, sua vos protegat gratia, et e cælo vobis tri-
 buat victorias, subjiciens vestro regali culmini omnes
 adversantes nationes, ævisque ac prosperis temporibus
 regni gubernacula faciat possidere, cum excel-
 lentissima filia et nostra spiritali commatre, benignis-
 sima regina, dulcissima vestra conjuge, atque aman-
 tissimis natis Carolo et Carolomanno, excellentissimis
 regibus, et nobilissima atque excellentissima Gisila,
 nostra spiritali filia, et vitam æternam per infinita
 vobis tribuat sæcula possidendam. Incolumem excel-
 lentiam vestram gratia superna custodiat.

XXXVI.

203 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DOMNUM PIPPINUM REGEM DIRECTA,

*De Simeone vel monacho [Lamb., monachis] Remedii
 episc. b.*

(*An. Dom. 763, Cod. Car. XLIII, chron. 35.*)

ARGUMENTUM. — Georgio primicerio cantorum vita

^a In procemio epist. attingit utramque causam, catholice nimirum fidei asserendæ adversus Græcos, et Ecclesiæ a Langobardorum molestiis atque invasionibus vindicandæ: quæ duo litterarum fere omnium summa sunt. Quæ autem secreto committuntur ultro citroque deferenda. Langobardos tantum spectare videntur, quorum amicitia, necessaria adversus Græcos, servanda quidem erat, sed citra Ecclesiæ detrimentum. Ne igitur intercepte forsau littere patetacerent quæ Pippinus adversus eorum pertinaciam meditabatur, secreto agitur per fideles utrinque missos. CENN.

^b Argum. Panv. (*Cod. Vat. 3*): « In tertia [Tertia] gratias agit Pippino pro defensione contra insidiatores, et pollicetur se curaturum ut monachi Carolomanni psalmodiam discant. » Ib.

^c Quanquam incerto anno scripta hæc epistola, ut pleræque alie, nulli saltem probabilis temporis ab auctoribus ascribatur, tamen ad hunc vel sequentem annum referenda mihi videtur; namque ab insidiis Græcorum liberata Ecclesia dicitur, de quibus in superioribus actum fuit, agiturque in sequenti epistola: cumque parum referat in ejus ætatem inquirere, hujus anni silentio nimis diuturno modum af-

functo, Simeon secundicerius, qui monachos Eremigii Rothom. archiep. canendi artem edocebat, ex Francia Romam accersitus erat, primicerii officio functurus. Pippinus Paulum monet, ægre id tulisse fratrem suum: at hic respondet se quod necessario fecerat reparaturum, nam monachos Remigii perfecte erudiendos primicerio ipsi traderet.

Domno excellentissimo filio et nostro spiritali compatri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Paulus papa.

Cum charitatis amor, quem erga vestram a Deo illustratam insignem gerimus excellentiam, nostro enucleatus vigeat cordi, curæ idcirco nostræ existit, excellentissime regum, vestræ gnaviter et præclare totis obtemperare nisibus voluntati, præsertim dum et amplissimæ vestræ excellentiæ præsidio relevati, et, post Deum ab insidiatorum videamur sævitia erepti ^c; et ideo quoties nobis relationum vestrarum apices perferuntur, gratuito acceptantes animo, confestimque, quod eorum textus eloquitur, effectui sagtagimus mancipandum. Unde susceptis in præsentia a Deo protectæ excellentiæ vestræ syllabis, nempo relectis [*Lamb., relictis*] protinus, cuncta quæ ferebantur in illis libenter adimplevimus; in eis siquidem comperimus exaratum quod præsentibus Deo amabilis Remedii ^d, germani vestri, monachos, Simeonis scholæ cantorum priori contradere deberemus, ad instruendum eos in psalmodiæ modulatione, [*Al., psalmodii modulationem*], quæ ab eo apprehendere, tempore quo illic in vestris regiminibus exstitit, **204** nequiverant. Pro quo valde ipsum vestrum asseritis germanum tristem effectum in eo quod non ejus perfecte instruxisset monachos.

Et quidem, benignissime rex, satis facimus Christianitati tuæ, quæ nisi Georgius, qui eidem scholæ præfuit, de hac inigrasset luce, nequaquam eundem Simeonem a vestri germani servitio abstrahere [*Lamb., abstollere*] niteremur; sed defuncto præfato Georgio, et in ejus idem Simeon, ut pote sequens illius ^e, accedens locum, ideo pro doctrina scholæ eum ad nos accersivimus, nam absit a nobis ut ferre libuit. Ib.

^d Vide not. ep. 20, al. 21. Ib.

^e Card. Baron. (*an. 1057, n. 22*) ex cod. Vat. ita de cantoribus: « Subdiaconi sunt omnes numero viginti et unus, septem regionarii, qui epistolas et lectiones cantant in stationibus, septem palatini, qui idem munus præstant in ecclesia Lateranensi, septem alii qui dicuntur schola cantorum, qui cantant tantummodo quando summus pontifex celebrare consuevit. » Nota obiter discrimen huic codici cum opusculo illo intercedens, quod tanti fuit Mabillonio (*Mus. Ital. tom. II, p. 567*) et ante eum Panvino et Raspon., tributurque Joanni quidam diacono. At de hoc dicam infra in monito ad epistolas Constantini pseudopapæ. Ven. etiam card. Thomasius (*Præf. de antiq. lib. Miss., tom. V, p. 1x*) audiendus: « Hujus scholæ præcipui cantores septem erant subdiaconi (*V. card. Bar. an. 1057*) quorum primus primicerius vel prior scholæ, secundus secundicerius dicebatur, tum tertius et quartus scholæ, qui et archiparaphonista vocabatur. » Tres eos subdiaconos, qui archiparaphonista præcedebant, scholæ seu collegii cantorum præcipua officia esse docent antiqui ordines Romani I et III ap. Mabill. (*Mus. Ital. tom. II, p. 7*)

quippiam quod vobis vestrisque fidelibus onerosum existit, peragamus quoquomodo. Potius autem, ut præstatum est, in vestre charitatis dilectione firmi permanentes, libentissime, in quantum virtus suppetit, voluntati vestre obtemperandum decertamus.

Propter quod et præfatos vestri germani monachos, sepe dicto contradimus Simeon, eosque optime collocantes, solerti industria eandem psalmodicæ modulationem instrui præcepimus et crebro in eadem, donec perfecte eruditi efficiantur, pro amplissima vestre excellentiæ atque nobilissima [Lamb., nobilissimi] germani vestri dilectione, ecclesiasticæ doctrinæ cantilenas [L. et G., cantilena] disposuimus efficaci cura permanere, optantes de reliquo excellentiam vestram ævis ac prosperis temporibus in Domino valere, et regni perfrui sceptro, atque triumphales de hostibus, intercedente beato Petro, consequi victorias. In columnem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XXXVII.

206 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM PIPPINUM REGEM,

In qua continentur gratiarum actiones, et de sanitate ipsius, seu Caroli [Lamb. add. et Carlomanni], et de Marino, presbytero, atque de Ravenna, qualiter contra eandem mala machinantur consilia.

(An. Dom. 764, Cod. Car. xxxii, chron. 36.)

ARGUMENTUM. — Regiis litteris officiosis par responsum: res Ecclesiæ, suimet ac populi sibi commissi salvas esse Dei omnipotentis gratia et ejus opera: calumniatos sibi, qui se dixisse opem defuturam a Francis mentiti erant: vitaturum se semper ejus adversarios, adhæsurum illis amicis: de missis tam regiis quam pontificiis Constantinopolim profectis se nihil novisse propter sevam asperitatem hiemis: restitutum Marinum in pristinum honorem presb. card. gaudet, at se nullum cum eo litterarum commercium habuisse, eumque regio arbitrio omnino committere. Litteras mittit Ravenna acceptas, ubi res parum tranquillæ erant ab æmulis, qui nullum lapidem non movebant ut amissa reciperent. Denique illum obtestatur ut cæptum opus periciat et Ecclesiam ab insidiis liberet.

et 55) qui postquam officium quartum definierunt: « Archiparaphanista, id est quartus scholæ, qui semper nuntiat pontifici de cantoribus, » ista adjungunt: « Ille quartus scholæ perveniens in presbyterium . . . postquam dixerit inclinato capite ad priorem scholæ, vel secundum, sive tertium, Domini, jubete, mox antiphonam ad introitum incipit prior scholæ. » Hinc patet cur Simeon secundicerius Romanus fuerit vocatus post Georgii primicerii mortem: prior enim seu primicerius in clero ejus collegii factus erat, cujus præcipui honorabilioresque gradus erant post primum secundus et tertius; quin, Paulo id testante, si primus, seu primicerius, aut prior desiceret, secundus jure suo lebat primus ac proinde tertius secundicerii gradum assequeretur, et, ni fallor, quatuor etiam reliquis par fuit progressio. CXXX.

« Carolus Magnus in Capitulari Aquisgran., cap. 80 (Labbe, Concil. tom. VII, p. 986), quod relatum visitur Capitular. lib. 1, cap. 80, instituit hunc in modum: « Monachi, ut cantum Romanum pleniter et ordinabiliter per nocturnale vel gradale officium peragant, secundum quod beate memoriæ genitor noster Pippinus rex decertavit ut fieret, quando Gallicanum cantum tulit, ob unanimitatem apostolicæ sedis et sancte Dei Ecclesiæ pacificam concordiam. »

PATROL. XCVIII.

Domno excellentissimo filio et nostro spiritali compatri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Paulus papa.

Eximie et a Deo protectæ excellentiæ vestræ, harum deferente portitore, destinatos apices omni plenos dulcedine ac amore, quos cum magno venerationis affectu acceptantes, liquidius cuncta in eis inserta agnovimus: inter hæc quippe, excellentissime filii [L. et Gent., c. bone filii], vestra nobis præcelsa innotuit benignitas, qualiter, divina Dei nostri favente misericordia, sani atque sospites et illæsi existentes sitis, simul cum excellentissimis natis vestris, spiritalibus nostris filiis Carolo et Carolomanno, magnis regibus, atque domna Bertrada regina dulcissima spiritali [Græts., d. conjugæ vestra et sp.] comatre nostra, nec non et Gisila nobilissima nostra filia. Quibus agnitis, magnas ac innumerabiles polorum arbitro ac Regi regum Domino Deo nostro retulimus laudes, quoniam, juxta id quod anhelantius optantes desideramus, vestram addiscere meruimus sospitatem; pro quo Dominum Deum nostrum sedulis deprecationibus imploramus, qui nos per multorum curricula annorum de vestra integra sospitate faciat exsultare, quod vestra salus nostra est exsultatio, et vestra prosperitas nostrum procul dubio existit gaudium.

Et hoc in vestris regalibus apicibus continebatur ascriptum, quatenus vobis innotescerent significarem, si circa sanctam Dei Ecclesiam, atque nostram mediocritatem, vel populi nobis commissi [Lamb., populum... commissum] salus aut integritas profligaretur. Nam et de hoc magnas et innumerabiles gratias Deo omnipotenti et vestræ excellentiæ referimus, quia sicut revera, Christianissime et vere Dei cultor, Ecclesiam Dei et populum vestra excellentia visitare non piget, sed hoc non nostris meritis, sed divina proveniente misericordia, agitur, dum omnia prospera circa [Lamb., erga] sanctam Dei Ecclesiam atque nostram mediocritatem, vel nobis commissum

Ducang., V. *Cantus Romanus*, auctoritate Walafridi Strab. (*De Reb. eccl.*, c. 25), recte statuit epocham cantus Romani in Gallias advecti a Steph. II anno 753. At postmodum illam destruit auctoritate hujus epistolæ Paulinæ, aiens Paulum *Remedii rogatu* ante Stephani II adventum in Gallias id præstitisse, quod in epistola continetur, continuo subjungens: *Porro Paulus Stephanum proxime præcessit*. Qua in re vir doctissimus oppido fallitur, ut liquet. Historiam vero omnem Romani cantus in Galliis plene atque erudite persequitur. Eum consule. Id.

^b Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 10): « In decima [Decima] purgat se de crimine objecto: quasi dixisset Pippinum non valere auxilium præbere Romanis in angustiis aliqua constitutis: et de Marino [in angustiis constitutis, de Marino] facit potestatem, ut staret quid vellet, et petit [vellet]. Petit] auxilium pro Ravennatum defensione. » Id.

^c Summ. 10 Bar. et Cent. GRETS.

^d Plura exempla attuli (ep. 24, al. 51, not.), eruditius interpretationem verbi integram reliquens. Perinde hic facio; tametsi nullum ex allatis ibi exemplis videam ad rem facere, nec multi negotii esse quid sibi Paulus hic vellet, intelligere. CXXX.

populum existunt, pro quo Deum cœli, penitus omnium honorum largitorem, rogabimus, vobis [*Lamb.*, r. qui v.] pro hoc præcipuo ac pio opere sit retributor, ob tantam benignitatem et sollicitudinem, quam circa sanctam Dei catholicam et apostolicam Ecclesiam vel ejus familiarem [*Grets.*, peculiarem] populum habere dinoscimini.

Sed et hoc in ipsis vestris relationum apicibus continebatur, per vestros vobis fuisse nuntiatum legatos, quod a quibusdam malignis et mendacium proferentibus, in istis partibus divulgatum esset quia, si aliqua nobis necessitas eveniret, nullum nobis auxilium præbere volueritis *. De quo nefario dicto nequaquam **208** nobis fuit aut est hæsitatio, quia, divina faciente misericordia, magnam in vobis, post Deum, spem et fiduciam habemus, agnoscentes quod, Deo propitio, nullum de quacunque parte erit [*Lamb.*, sit] impedimentum vobis defensionem atque auxilium sanctæ Dei Ecclesiæ vel ejus peculiaris populi impertiendi, juxta id quod beato Petro apostolo, per beatæ memoriæ prædecessorem, dominum et germanum nostrum, ob remedium animæ vestræ et veniam delictorum vestrorum, pollicentes spondidistis, quod in perpetuis temporibus, Domino annuente, firmum ac robustum credimus permanere.

At vero, unde nobis Christianissima vestra d'rexit excellentia, quod si quis e vestris adversariis ^b aut contemptoribus ad nos venerit, nullo modo cum eis nos aut in eorum societate misceri, absit a nobis ut hanc rem faciamus, dum profecto vestri inimici sanctæ Dei Ecclesiæ et nostri existunt; quapropter testatur veritas, quia ubi vestros amicos agnoverimus, tanquam amicos et fideles sanctæ Dei Ecclesiæ oblectare et amplecti cupimus; et ubi vestros inimicos

* In Cod. ms. *Lambecius* et *Gentilius* recte legunt *valuissetio*: Aquitanico enim bello detinebatur Pippinus ab anno 760, quod paulo post sequentibus explicatio redditur: « Agnoscentes quod Deo propitio nullum de quacunque parte sit impedimentum vobis defensionem atque auxilium S. D. Ecclesiæ, etc. » CXXX.

^b Nullus videtur esse dubitandi locus quin Pippinus ita scripserit post Tassilonis defectionem, quam superiori anno auctores consignant, post placitum Nivernense. *Annales Francor.* ad an. 763: « Pippinus rex habuit placitum in Nivernis, et quartum iter faciens in Aquitaniam, ibi Thessilo dux Bajoariorum postposuit sacramenta et omnia quæ promiserat, et per malum ingenium se inde seduxit, omnia benefacta quæ Pippinus rex avunculus ejus ei fecit, postposuit, per ingenia fraudulenta se subtrahendo Bajoariam petiit, et nusquam amplius faciem supradicti regis videre voluit. » Eadem *Pagius* (763, n. 4) refert ex *Annalista Metensi*, alios laudans annales idem confirmantes; sequenti enim epistola eundem Tassilonem poenitentia ductum ac redire aventem in avunculi gratiam ita regi commendat, ut iteratis precibus fessum se id fecisse significet, nullatenus a regia voluntate recedendo. Ib.

^c Hiemem validam hoc anno alii *annalista* collocant, alii superiori, cum laudatis *Annal. Francor.* Causam affert *Pagius* (an. 765, n. 5) ex *Theophane* ad an. 25 *Constantini*: « Eodem pariter anno, mensis Octob. exordio, frigus ingens et asperinum

invenerimus, veraciter tanquam inimicos sanctæ Dei Ecclesiæ et nostros proprios, ita eos respicimus atque persequimur, quia vestri amici sanctæ Dei Ecclesiæ et nostri existunt, et hi qui inimicitias contra vos machinantur, profecto inimici sanctæ Dei Ecclesiæ et nostri esse comprobantur.

De missis vero vestris ac nostris, quia ad regiam urbem simul properaverunt, de quibus petiit nos vestra præclara excellentia sibi a nobis significari si quid ex eis addiscere potuimus, cognoscat vestra a Deo protecta eximietas quod in his diebus **209** nihil ab ipsis cognoscere potuimus, dum profecto vobis incogitum non est, quod per tam sæva hujus ^e hiemalis temporis asperitate, nullus de illis partibus adveniens nobis annuntiavit qualiter circa eos agatur, et ideo ad præsens ignoramus quid vobis de eis veraciter significemus.

At vero de Marino presbytero, scripsit nobis Christianissima excellentia vestra quod demum in pristino esset constitutus honore, secundum qualiter vobis postalantes direximus, nos quidem testem Deum proferimus, quod pro nulla alia re pro eo vobis direximus, nisi propter lacrymas et quotidianas lamentationes, quas ejus genitrix effundere non cessat, quæ et orbata lumine existit, et ideo vobis direximus, ut apud vos eum absolvo debuissetis, quia nihil de eo vobis fuit aut est, sed nec nobis, nisi tantummodo de ejus iniqua malitia, quam contra sanctam Dei Ecclesiam, maligna atque perversa motus audacia, agere præsumpsit. Sed de hoc, sicut per anteriores nostras litteras excellentia vestræ direximus, in vestro sit arbitrio vel potestate quid de eodem disponere volueritis. Nulla nobis de eo cura est, nisi, ut prædiximus, qualiter vestra fuerit voluntas, ita de eo disponere debeatis ^d. At vero

non in hac modo regione, sed et per Orientem, Septentrionem, et Occidentis plagam incubuit. » De horrenda ista hieme et Paulum agere perspicue ostendunt epistole ejus non pauca numero, in quibus nonnulla mentio est horrendæ illius hiemis; necnon ratio ipsa loquendi; pro tam sæva hujus hiemalis temporis asperitate. Præcedenti autem anno missos regios una cum pontificiis Constantinopolim profectos esse pro sacrarum imaginum cultu, plura in superioribus indicia exstant, ubi de orthodoxa fide et Patrum traditione asserenda res est, at nulla usquam affirmatio certa occurrit, præterquam hoc loco, et in sequenti epistola, de qua mox Anastasius tantum frequentes Pauli legationes commemorat, nulla Pippini mentione facta; et *Pagius* notat multas inter imperatorem et Franciæ regem legationes hoc tempore in annalibus memorari: at pontificiæ illis adhibitæ nullatenus meminit. Ib.

^d Hinc certo constat, alias de hac re litteras datas esse ad Pippinum ab eodem Paulo: at illæ nequaquam exstant. Epistola siquidem 16, al. 25, anno 757, Pippino morem generis cardinal. tit. sancti Chrysogoni Marinum creaverat; sequenti anno perduellum illum esse audiens, episcopum in Francia eligi petiit (ep. 19, al. 59) ne deterior fieret; nunc demum lacrymis se moveri ait matris ejus lumine capte, adeoque orat, ut eum remittat Romam nulli alii crimini obnoxium, quam perfidia in sanctam sedem, arbitrio ejus nihilominus remittens quidquid de eodem Marino statuendum censeat. Quæ

nobis direxit excellentia [*Lamb. add. vestra*], ut A vobis intimare debeamus, si nobis idem Marinus suas direxit litteras, de quo, teste veritate, dicimus: nunquam 210 nobis suas direxit litteras ex eo, quando illic apud vestram excellentiam properatus est. Nam nullo modo vobis vetare [*Lamb., velare*] habuimus, si factum fuisset.

Interea nempe ea quæ a fidelibus sanctæ Dei Ecclesiæ, et nostris, id est, de partibus Ravennæ ad nos pervenerunt, aptum prospeximus vestræ excellentiæ intimauda, eo quod amuli sanctæ Dei Ecclesiæ et nostri, atque vestræ excellentiæ, die noctuque non desinant pertractare, qualiter nos sibi Deo contrario prævalere ac superare possint. Tamen et ea ipsa scripta, quæ exinde suscepimus, infra has nostras litteras excellentiæ vestræ direximus; B quatenus rei meritum addiscentes, agnoscatis quod illi a suo maligno proposito et solita nequitia nequaquam desistunt: pro quo, Christianissime bone filii et spiritalis compater, enixius elaborare atque decertare jubetas, quatenus bonum opus quod cœpisti per te compleatur, et ut sancta Dei Ecclesia et ejus peculiaris populus perfectam habeat liberationem, et securi ab inimicorum insidiis permaneant.

De reliquo vero petimus divinam Dei nostri misericordiam, ut vos per multorum amorum curricula in solio regni vestri conservare dignetur, una cum excellentissimis vestris natis, nostrisque spiritalibus filiis, Carolo et Carolomanno, regibus Francorum et patriciis Romanorum, nec non domina Bertrada excellentissima regina spiritali nostra commatre, C vestra conjuge, simulque et Gisila nobilissima puella, nostra spiritali filia, ad exaltationem et defensionem sanctæ Dei Ecclesiæ, simulque et ejus peculiaris populi, optantes diu vestræ prosperitatis gaudia addiscere, atque immensam pro vobis divinam implorare clementiam. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XXXVIII.

211 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM REGEM PIPPINUM, PER FLAVINUM CAPELLANUM, ET JOANNEM SUBDIACONUM ET ABBATEM, ATQUE PAMPHILO DEFENSOREM REGIONARIUM SANCTÆ ECCLESIE DIRECTA.

In qua continentur gratiarum actiones de ipsa missis,

quidem tria capita in anterioribus litteris se attigisse testatur: at ejusmodi litteræ non exstant, ut dixi, in isto Codice. CERN.

• Aiebam superiorem ad epistolam (not. 2) et hic de Græcorum insidiis verba fieri: at quibusnam esse pararentur insidiæ tum haud dixi. Sanctæ scilicet sedi et ejus peculiari populo, seu Romanis parabantur: idcirco Exarchatus et Pentapolis in potestatem redigere summis viribus nitentur Græci: inde enim aut fœdere, aut amicitia cum Spoletanis imita, ut olim Eutychius exarchus, aggredi Romam poterant. Alias Langobardorum opera indigebant, in quorum potestate erat non modo Italiæ regnum, sed Beneventanus etiam ducatus latissime patens: cumque hos Francorum regi addictos non ignorarent, haud tam tentare illorum animos ausi erant: quod postmodum fecerunt, ut mox patebit. Id.

• Argum. Panv. (*Cod. Vat. 22*): « Vicesimam secundam epistolam Pipino scripsit, in qua gratias

qualiter, una cum missis imperialibus honorifice suscepti sunt, et cætera b.

(*An. Dom. 764, Cod. Car. xx, chron. 37.*)

ARGUMENTUM. — Multis capitibus regiæ epistolæ a suis missis Joanne subdiacono ac Pamphilo defensore cum Flavino missa regio redeuntibus allatæ respondet. Primo, imperiales missos coram pontificiis auditos, quibuscum de catholica fide et traditione disputarunt, quam rem missi etiam retulerant tanti esse, ut factum a Deo uno compensari possit. Deinde, ad imperiales litteras, et Pippini responsum (utraque enim exempla adnexa fuerant) progrediens, hoc summopere laudat; illas sublestæ fidei damnat. Tertio, Synesium alterum ex missis imperialibus detentum, Anthimo cum regis missis redire Constantinopolim jussu, probat. Quarto, nullis blanditiis aut mundi thesauris eum removeri posse a promissis divo Petro et Stephano factis, longo experimento jam se novisse affirmat. Quinto, se ait mittere suum signum ab eo petiitum per Flavinum regium missum. Sexto, se transacto mense Maio ad eum legasse suos missos Philippum presbyterum et Ursum pro Tassilone ejus sororis filio, qui in gratiam avunculi redire avehat; sed suspicioso a Desiderio prohibito Ticino in Franciam discedere. Denique, ubi plenas esse litteras imperiales (Græcis serere conantibus diffidentiam de regis et pontificis missis) monstrat Christophori primicerii viri integerrimi exemplo, quæ proditionis insimulabatur.

Domno c excellentissimo filio et nostro spiritali compatri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Paulus papa.

Cum regalis potentie culmen plus fidei virtute quam bellatorum armis videatur presidio et fortitudine circumtegi, quid mirum, excellentissime et vere C orthodoxe regum, si studiorum 212 vestrorum couatus, ad protegendum [*Lamb., Gent., profligandum*] Dei institutionem ac fidei Christianorum censuram, impensius imminere non desinat, et ob hoc et cælestis vobis victoria datur, et prospera a redemptore nostro, credite, præcellentiæ vestræ fore largitura. Remeantibus siquidem ad nos missis nostris, quos ad vestram præclaram excellentiam directos habuimus, Joanne videlicet subdiacono et abbate, atque d Pamphilo defensore regionario spiritalis matris vestræ, sanctæ nostræ Ecclesiæ, una cum vestro misso Flagitio cappellano, attulerunt nobis honorabiles et nimis desiderabiles [*Lamb., desiderabiles*] Christianitatis tuæ litteras, quas cum nimio jucunditatis gaudio suscipientes ac relegentes, protinus

D agit [gr. eidem agit] Pipino, quod missi sui, scilicet Johannes [legati sui Joh.] subdiaconus, abbas Pamphilus defensor regionarius [Pamph. abbas N. defensor reg.] sanctæ Romanæ Ecclesiæ cum imperialibus missis [legatis] a Pipino honorifice suscepti sint [essent]. Agit Pipino gratias, quod omnia indicavit [sibi omnia indicaverit] quæ cum imperatore Constantinopolitano acta fuerant: valde Pipinum laudat etc. [valde eum laudat et commendat]. CERN.

• Summ. 22 Bar. et Cent. GREYS.

• Nisi Pamphilum defensorem reperissem in litteris Stephani III (ep. 49, al. 45), suspicatus essem num hi pontificii missi iidem essent quos superiori anno Paulus Pippino legaverat. Prefecto Joanne subdiacono et abbas idem ipse est; de ejus collega divinare non ausim quid evenerit in Francia, ita ut Joanni socius alter daretur. Quod cerio constat. Petrus primicerius defensorum nunquam amplius memoratur in isto Codice. CERN.

earum assertio, tanquam suavitatis flagrantia nos afficiens ac salutaris providentiæ fomento medens lætos effecit.

Porro, Christianissime rex, amantissime filii et spiritalis compater, innotuit benignitas vestra, qualiter nostri ac imperatoris missi a vobis suscepti sunt, et quemadmodum illis de singulis quæ præclaro culmini vestro affati sunt, respondere studuistis, eos, pro amore fautoris vestri beati Petri, nequaquam suscipi aut illis responderi acquiescentes absque nostrorum missorum præsentia; sed et ipsi nostri legati ea ipsa nobis retulerunt. Unde licet nos ob tantam cordis vestri sinceram affluentiam, quam erga spiritalem matrem vestram Dei Ecclesiam et nostram fragilitatem habere videmiui, digna rependere non valemus, est tamen protector vester Dominus Deus noster, qui vos regnare jussit, et sanctam suam Ecclesiam ad defendendum vobis commisit, qui dignam præmiorum in præsentia ac futura vita, præcellentiæ vestræ rependere potest remunerationem.

213 Itaque et litteras quas vobis, simulationis ac illusionis causa, ipsi imperiales missi attulerunt, nobisque a vobis directas suscipientes, earum agnovimus seriem, et omnino in hoc benignitatis vestræ pia consideratio, exsultationis lætitiâ nobis intulit, quia vere constat non pro humano favore, sed pro Dei timore, ita vos peregrisse, sed et ea quæ præfati nostri missi cum imperialibus missis de observatione fidei orthodoxæ et pia patrum traditione, in vestri præsentia disputantes altercati sunt, nobis liquidius per eadem vestra scripta innotuistis, simulque et exemplar litterarum, quas præfato imperatori direxistis, responsionis quippe modum et solutionem petitionum, de his quæ ab eo vobis intimata sunt, nobis dirigere a Deo illustrata excellentia vestra annuit: verum etiam et quemadmodum eisdem imperialibus missis responsum reddidistis, et unum ex eis Anthi [*Greis.*, Anthymum] nempe spatarium cum vestris missis regiam direxistis urbem, et alium, videlicet Synesium eunuchum, apud vos detinuistis, simili modo nobis minutius intimastis; agnitisque omnibus a vobis pro exaltatione sanctæ Dei Ecclesiæ et fidei orthodoxæ defensione peractis^b, lætati sumus gaudio magno, et ita nobis placabilia existunt, sicut certe, non hoc humano consilio, sed Dei providentiæ intuitu vos talia egisse ac respondisse am-

^a Videlicet Anthymus spatarius et Synesius eunuchus, quos infra nominat. De hac epistola recte Pagius (a. 764, n. 4.) quæ cateroqui satis perspicua est. CENN.

^b Quam serio ageret rex Francorum, ut catholica fides et sacrarum imaginum cultus adversus Græcos assererentur, patet etiam ex actis Conventus Attiniacensis seq. anno celebrati. Quanquam enim eadem interierint, tamen e schedis Luce Holstenii Labbeo transmissis a R. P. Possino exstat eorum summa (Labbe, *Conc.* tom. VI, p. 1702) quæ huc pertinent;

^c Nomina episcoporum, seu abbatum, qui apud villam publicam Attiniacum pro causa religionis ac salute animarum congregati synodali conventu, etc.)

A biguum non est. Vere enim, domine rex, filii Christianissime et spiritalis compater, spiritus Dei intus cordis tui illustrat piam considerationem, et qui Spiritus sancti gratia redundat, non aliis nisi quæ spiritalia sunt exuberat, quoniam cor potentiæ vestræ in manu Dei consistens, in suo procul dubio illud inclinat beneplacito.

Direxistis siquidem nobis per eadem vestra scripta significantes, quod nulla suasionum blandimenta vel promissionum copia vos **214** possit avellere ab amore et fidei promissione, quam beato Petro, principi apostolorum, et ejus vicario, prædecessori et germano nostro sanctæ recordationis domno Stephano papæ, polliciti estis, sed in ea ipsa vos charitate et sponsonis fide sine tenus fore permansuros; et quidem nos, præcellentissime regum, experimento comperimus et operibus comprobavimus, vos firma atque robustissima constantia, in ea ipsa sponsonis [*Ms.*, vos] in finem permanere, et in vobis confidimus, quod si universi mundi thesaurorum copia in conspectu vestro offeratur ac tribuatur, nullo modo in aliam partem vestram firmam et a Deo impulsam mentem declinare inflectereque valebit: quoniam vos omnipotentes Dominus, præ cunctis regibus sæculi, elegit et in vobis complacuit, ut vestro certamine sancta universalis Dei Romana Ecclesia, et caput omnium Ecclesiarum, ac firmamentum fidei Christianæ ab impugnatorum insidiis liberata extitisset, et illud quod a constitutione sæculi Dominus per vos perfici decrevit, ecce mirabiliter operatum C est.

Unde magnam post Deum in vestro regali culmine spei fiduciam habemus, quod perfectius ipsa sancta Dei Ecclesia, atque hæc miserrima et afflicta provinciola a perfidia inimicorum liberetur, quia antiquus humani generis hostis non desinit inimicorum corda pulsare, ut suas jaculentur solite insidias; sed, bone orthodoxe rex, tuo solito certaminis præsidio, eorum cum Dei virtute stude confringere a-litia, ut sancta Dei Ecclesia et populus ejus peculiaris perfectius ab inimicorum sævitia liberetur, et merito suffragiis apostolorum circumsepti, mercedis vobis in cælo repositam coronam consequi mereamini. Direximus itaque excellentiæ vestræ, juxta ut intimastis, signum nostrum per præsentem missum vestrum. D

215 Interea et hoc innotescimus Christianitati

Mabillon. (*Annal.* lib. xxv, n. 4) post relatam eandem summam, agit (num. 6) de sanctorum Gorgonii, Naboris, et Nazarii reliquiis Roma in Franciam allatis: quæ pariter collueant ad sanctorum venerationem Francorum regis opera vindicatam. Ib.

^c Muratorius, qui semper et ubique Romam a Græcis minime petitam autumat, quod juris eorum esset, perfunctorie has epistolas perlegisse videtur. Quid enim aliud erat *provinciola* ista, nisi Roma et ejus ducatus? luculenter definitur infra per sanctam Dei Ecclesiam ejusque populum peculiarem. At Græcis, ut superiori epistola (inter not.) aiebam, patere aditus Romam non poterat, nisi prius Exarchatum in potestatem religerent. Ib.

vestræ, quod jam sæpius nos petisse dignoscitur Tassilo Bavariorum dux, ut nostros missos ad vestram præclaram excellentiam dirigi annuissemus, ut ea inter vos proveniret quæ pacis sunt. Unde nos data occasione libentissime nostros missos, id est, Philippum dilectum filium nostrum presbyterum, atque Ursum nostrum etiam fidelem, ad vestri præsentiam visi sumus direxisse, transacto Maio mense ^a, eo videlicet modo, ut qualiter vestra fuisset voluntas, ita peragere debuissetis; et properantibus ipsis nostris missis usque Ticinum, adversa suspicione arreptus Desiderius Langobardorum rex, minime eos permisit ad vestram a Deo conservatam excellentiam pertransire, tamen et easdem litteras, quas vobis dirigebamus, infra hæc nostra scripta Christianitati vestræ transmisimus. Itaque et hoc a Deo protectæ Christianitatis vestræ aptum duximus intimandum: quod relectis imperialibus litteris, vobisque defertis [delatis] per præfatos Antispatarium [Lamb., Antinum spatarium] et Synesium eunuchum, quas nobis ob earum seriem intuendam, pro amore beati Petri fautoris vestri, dirigere dignati estis ^b, reperimus in eis annexum, quod vestri ac nostri homines, qui ipsas imperiales syllabas, quæ vobis nobisque directæ sunt vel diriguntur, interpretantur non juxta ut ibidem exaratum est, sed aliud pro alio false interpretari audent; et missi, qui inter partes properant, non sicut illis injungitur, sed acceptilationis præmio corrupti, alia pro aliis deferunt, et in hoc perpendat vestra excellentia, quanta est inimicorum malitia: dum contra animas eorum, non quæ veritatis sunt, **216** sed per hanc occasionis versutiam iniqua proferunt mendacia in id, quod nec suis nec vestris ac nostris credant missis. Dum et vos satisfacti estis de vestris hominibus, simili modo et nos de nostris, quod nullo modo hoc agere penitus præsumant.

Satisfaciat omnipotens Deus, qui cordi ac renum scrutator est, mellissimum cor excellentiæ vestræ, quod nequaquam nostrum quispiam, ut ipsi asserunt, talia agere perpetravit, sed in hoc vehementer idem imperator irascitur, et occasionis versutias adhibet, pro eo quod nequaquam siluimus ei prædicandum ob constitutionem sanctarum imaginum et fidei orthodoxæ integritatem. Nam illud in ipsis suis apicibus asserunt, quod dilectus filius noster Christophorus

^a Ut superior, ineunte anno, dum maxime sæviabat horrida hiems, data fuit; ita hæc epistola admodum protracto eodem anno conscripta fuisse videtur: de missis enim Paulus loquitur, quos præterito mense Maio direxerat Tassilonis causa, qui a Desiderio erant prohibiti Ticino proficisci. Quippe filiam suam, ut ait Pagi (an. 764, n. 4) aut in matrimonium collocaverat, aut brevi collocaturum se sperabat eidem Tassiloni. CENN.

^b Litteras pro Tassilone datas periisse, licet semel et iterum missas, parum interest. Quæ autem venerant Constantinopoli, magnique momenti sunt ad Græcorum versutas tenendas, per summa capita hic a pontifice relatas habemus. *Id.*

^c Pontificem præ aliis regi suspectum reddere motus erat imperator, litteris ad se scriptis abutens pro sacrarum imaginum cultu restituendo, ut in Vita

primicerius et consiliarius, sine nostra auctoritate nobis quasi ignorantibus, suggestiones illas, quas sæpius ei direximus, fecisset, et alias pro aliis ejus ac vestris missis relegisset, et in hoc testem et judicem proferimus Deum quod ita nequaquam est. Nihil enim ipse noster consiliarius extra nostram voluntatem aliquando egit vel agere præsumpsit, quoniam nostri prædecessoris ac germani, domini Steptani papæ, simul et noster sincerus atque probatissimus fidelis exstitit, et in omnibus existit, et satisfacti sumus de ejus immaculata fide et firma cordis constantia, et ob hoc credimus, illud quod nobis false profertur non improprium, sed bravii corona nobis a Deo computatur, et idcirco utrisque nobis Dominus adiutor est, et non timebimus quid nobis faciat homo. Habebimus enim, post Deum, et clypeum protectionis et arma virtutis, vestram a Deo illustratam præclaram excellentiam. At vero Christianitas vestra suos jubeat inquirere missos, et in omnibus vos satisfaciatis; quoniam mendacium contra nos idem adseruit imperator, eo quod eam direximus suggestionem, eis relegentes pariter cum ipsis, quæ direximus et confirmavimus, et ejus exemplar a nobis vobis directum apud vos haberi videmini ^c.

217 His præmissis, flexis poplitibus, una cum universa plebe Dei, polorum cælorum opificem Dominum Deum verum ^d exoramus, ut vobis presentis vitæ longævitatem cum magna de hostibus victoria concedat, et æterna gaudia tam excellentiæ vestræ quamque Christianissimæ reginæ, filix et spiritali nostræ commatri, amantissimæ vestræ conjugii, atque dulcissimis natis excellentissimis Carolo et Carolomanno regibus Francorum et patriciis Romanorum, largiri dignetur. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XXXIX.

218 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM PIPPINUM REGEM DIRECTA,

In qua continentur, quod sex patricii cum trecentis navibus, et stolo de Sicilia in [Lamb. om. in] partibus Romæ, vel Franciæ properant, et de justitiis sanctæ Dei Ecclesiæ, quas Desiderius coram missis suis facere promisit, quia nihil exinde, sicut pollicitus fuit, adimplevit ^e.

(An. Dom. 764, Cod. Car. xxiv, chron. 38.)

ARGUMENTUM. — Adnectit suis litteris alias, quæis

D Pauli ap. Anast. *Id.*

^d Opportune admonet Gentiliotus cælorum esse positum a Tenguagelio, nam in Cod. ms. *tellorum sive tellurum*, ut legit Lambecius, invenitur: quod est creatorem cæli et terræ: at crasso illi ævo melius sapiebant *poli*, qui frequenter occurrunt. *Id.*

^e Argum. PAUV. (Cod. Vat. 17): « In decima septima epistola ad Pippinum [Decima septima Pippino] indicat sex patricios cum 300 navibus Cpoli Romam venturos, et postea in Franciam ad Pippinum. Postea queritur [Pippinum profecturos, queritur] Desiderium justitias sanctæ Dei Ecclesiæ, quas coram missis [legatis] Pippini facere promiserat, non sicut pollicitus fuerat adimplevisse, sed insuper [promiserat, quemadmodum pollicitus fuerat, non adimplevisse, quinimmo] Romanos injuriis plurimis adfessisse, » *Id.*

nuntiabatur sex patricios, cum trecentis navigiis et classe Sicula Romam versus, inde in Franciam profecturos. Præterea illum admonet convenisse inter se et Desiderium coram regis missis de rebus invicem restituendis; sed versutum regem rem ceptam procrastinare, ac mala interim et deprædationes in Romanorum finibus fieri, quæ etiam comminatorias sibi misisse, quas item adnectit. Consuetam ejus protectionem exposcit. Coniberto ejus vasso multa enarranda committit. Orat ut duos missos leget, qui solatio sint Romanis, alterum Ticinum, qui roge auditore in Franciam redeat.

Domno ^a excellentissimo filio et nostro spiritali compatri Pippino Francorum regi et patricio Romanorum, Paulus papa ^b

A Deo in-tituta præcellentia vestra his nostris apostolicis syllabis, bone potentissime rex, filii excellentissime et spiritalis compater, sicut nostro, post Deum, liberatori ea, quæ ad agnitionem nostram de diversis adveniunt partibus summopere innotescere studemus. Agnoscat siquidem eximietas vestra, **219** iutimasse nobis quosdam sincerissimos fideles, spiritalis matris vestrae, sanctæ nostræ Ecclesiae: quod sex patricii, deferentes secum trecenta navigia, simulque et Siciliensem stolum [classem], in hanc Romanorum urbem absoluti a regia urbe [Constantinopoli], ad nos properant. Quid ii velint agere, aut pro qua diriguntur causa, rei veritatem ignoramus; hoc tantum nobis nuntiatum est, quod ad nos prægredi, et ad vestram summe laudabilem præcellentiam in Franciam ingredi sunt dispositi, easdemque nobis destinatas litteras, infra hæc nostra scripta, vestrae excellentiæ direximus intuendas ^c.

Itaque et hoc conservandæ eximietati vestrae innotescimus, quod quemadmodum in præsentia missuum [Lamb., missorum] vestrorum constitit cum Desiderio Langobardorum rege, ut nostras Romanorum justitias ex omnibus Langobardorum civitatibus plenius primitus acciperemus [Teng., recipere], et ita postmodum ad vicem ex omnibus nostris civitatibus integras Langobardis faceremus justitias, freti in hujusmodi ejus pollicitatione, quam in præsentia prædictorum missuum vestrorum exhibuit, nostros missos direximus ad easdem recipiendas faciendasque justitias. Ipse vero varias adhibens occasionum versutias, nequaquam nobis primitus, ut constitit, plenarias de omnibus suis civitatibus facere voluit quas exquirimus justitias, et ita demum suas

^a Summ. 17, ap. Bar. et Cent. Græts.

^b Hanc epistolam Cointius et Pagius ad an. referunt 765, quam chronologiam minime amplector; et hujus veluti consecrariam decimam septimam Codicis collocant sequenti anno, quod minime probari potest; nil enim simile utrique est, præter justitias divi Petri et missos, qui et ad alias referri possunt. Muratorio etiam visa est hæc illam sequi: idcirco ann. 758 et 759 datas putat, quæ chronologia pugnat cum historia. Mihi quidem secus videtur: ideoque, ep. 29, al. 17, retuli ad an. 761. Petri primicerii defensorum latoris rationem habens: istam vero ab anno, quo Cointius et Pagius eam consignant, removeo: ita siquidem faciendum suadet epistola sequens, ut mox ostendam. CXXX.

^c Tantis patriciorum numerus, tantaque classis,

A in integro ex omnibus nostris civitatibus recipere, sed singillatim tantummodo de una civitate facere et de alia recipere maluit, volens per hoc dilationem inferre, ne pars nostra [Lamb., Gent., vestra] Romanorum propriam consequatur justitiam; et ecce nostri missi nihil impetrantes ad nos sine effectu reversi sunt ^d, et plures deprædationes [Gent., deprecationes] ex tunc, atque multa et inaudita **220** mala in nostris immittit finibus. Unde ecce suas confestim direxit litteras, per quas, confidens in sua ferocitate, Deum, præ oculis non habens, nec beatum principem apostolorum Petrum metuens, comminationes nobis direxit, et inania detractionum verba pertulit [Lamb., Gent., protulit], quas et de præsentia infra hanc nostram exarationis seriæm vestro præfulgido et a Deo B instituto culmini direximus, ut earum præcelsa eximietas vestra agnoscens textum, consideret quanta sit ejus malitia et elationis cordis superbia, in id, quod contra beatum Petrum et vestram regalem potentiam se erigens, malitias nobis committatur inferre ^e.

Sed nos spem nostram, post Deum, sicut inexpugnabile murum, firmissimam, in vestram a Deo corroboratam excellentiam habemus, pro quo flexo poplite te petimus, et per nos etiam beatus Petrus, apostolorum princeps, vestram aggreditur eximiam præcellentiam, quatenus inspiratus ab omnipotente Deo, qui vos sanctæ suæ Ecclesiae defensorem ac liberatorem constituit, salutem nostram amplissime procurare, et contra omnium nostrorum inimicorum C ferocitatem et arrogantiam solitius auxiliari et protector noster existere jubeas, Christianissime et spiritalis compater, quatenus lucratissimum præmium a redemptore nostro Domino Deo, Intercedente beato Petro apostolorum principe, consequi mereamini, et sicut terrenum, et ita cœleste regnum cum sanctis et electis Dei per infinita sæcula consequi mereamini

De omnibus vero subtili enarratione, præsentia Coniberto, vestro fidelissimo vasso injunximus cuncta liquidius vestrae regali potentia suggerere, sed et hoc obnixè postulamus benignam excellentiam vestram, ut missos vestros aptos, quales vobis placuerint, ad nos dirigere debeatis, qui in nostro inveniantur esse auxilio, unus tamen ex eis usque Ticinum properare debeat, ut dum cum Desiderio rege locutus fuerit, quidquid eis in responsis **221** reddiderit,

quæ Romanos et Francos aggressura nuntiatur, falsa trepidatione pontificem implet: nusquam enim legitur aut Constantinopoli profectam esse, aut in Italiam appulisse. Excogitata hæc forsitan erunt ad incutiendum terrorem Romanis, quos defecisse, conquire hæc haud poterant Græci. Id.

^d Totum hoc factum desuperent, qui aut epistolis hucusque relatis, aut mox referendis aptare vellent. In nulla siquidem ex Pauli epistolis simile quid reperitur. Transactio enim hujusmodi aut secreto, ut alia multa, missis credita erat; aut e re nata conducta fuerat. Id.

^e Damna illata ecclesiasticæ ditioni, et comminatoriæ litteræ præsagium hostilia illa quæ mox sequentur, et a Pagio recte collocantur (an. 765, n. 4) enarrata scilicet sequenti epistola. Id.

vestræ excellentiæ renuntiet, reliqui vero duo cum A vestro disposito et ordinatione, apud nos conjungere festinent, ut in nostro, ut dictum est, consistent auxilio. Incolument excellentiam vestram gratia superna custodiat

XI.

ITEM EPISTOLA PAULI,

SANCTÆ RECORDATIONIS ROMANI ANTISTITIS,
PER ANDREAM ET GUNDRICUM MISSA,

In qua continentur gratiarum actiones et postulatio-
nes, volendo adiutorium obtinere contra Langobardos^b.

(An. Dom. 765, Cod. Car. xiv, chron. 59.)

ARGUMENTUM. — Respondet litteris, quas Andreas et Gundericus missi regii attulerant. Laudata ejus constantia pro catholica fide et ecclesia vindicandis, nullam fidem habendam ait Desiderio invasiones^B novas neganti; nam præterito anno monitus de damnis illatis Senogalliensis civitatis finibus et in Campania, comminatorias sibi monenti miserat, quas ipse adnexerat suis litteris. Propterea et regios missos se petiisse, qui advenientes mendacem esse Desiderium deprehenderant. Se accepisse mensam altaris ab eo jam pridem dono datam sancto Petro et Stephano, ac delatam a regis missis in sacram confessionem se consecrasse, sacrum in ea fecisse, nullo tempore inde amovendam sanxisse, Georgium et Petrum in Francia detinendi facultatem permittit. Missos multa coram enarrasse, quibus ipse singillatim reposuerat, quæ coram referent.

Domno excellentissimo filio et nostro spiritali compatri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Paulus papa, cum maximo honorificentiae conatu, et dilectionis affectu.

Quas præclara excellentia vestra misit litteras, afferentibus Andrea 222 et Gunderico^c solertissimis viris, Christianitatis vestræ missis, acceptantes suscepimus litteras, quibus solita gratulatione [*Lamb. add. et*] lætitia relegendes, et mente et corde oppido sumus lætati, dum per eas optata nobis desideria, affectio et lætitia, multum de vestra prosperitate nobis compertum est, Deo omnipotente immensas referentes grates, qui nos, juxta ut crebro optamus, de vestra immensa sospitate lætos reddere annuit; nihil enim nobis dulcius, nihil suavius in hac vita exstitit, quam vestræ incolunitatis gaudia assidue prosperis relationibus addiscere, dum nimirum prosperitatis vestræ lætitia, sanctæ Dei Ecclesiæ exultatio [exaltatio], et omnium orthodoxorum exstitit uberima defensio, et eis denique a vobis directis syllabis, nos certos, et in omnibus reddidistis vos paratos adesse in adiutorium et defensionem sanctæ Dei Ecclesiæ, in quibus necessitas ingruerit, atque in ea

^a Hinc liquet epistolam 17 Cod. Car. perperam existimari hujus consecrariam. Causarum quippe similitudo major est cum sequentibus litteris, quam cum prædicta illa epistola, in qua de pecuniis invicem redditus, ac de patrimoniis finibusque civitatum restituendis agitur: dum contra hic de hostilitatibus, minacibusque regis litteris sermo est: illic de missis operam a Desiderio impetraturis adversus Græcos; hic de missis qui auxilio sint Romanis contra Desiderium agitur cum Pippino. CENN.

^b Argum. Panv. (*Cod. Vat. 27*): « Vicesimam septimam per Andream et Gundricum Pipini missos

vos fide et dilectione firmiter esse permansuros cum beato Petro apostolorum principe, atque beatissimæ recordationis domno et germano meo Stephano sanctissimo papa; solliciti estis omnia adimpleri et inviolabiliter conservari affirmantes, quæ eidem dei apostolo polliciti et ob veniam delictorum vestrorum confessi estis; quod quidem nos, dum cor excellentiæ vestræ in manu Dei est, et divina benedictione sanctæ unctionis gratia, per apostolum ejus et regni cælorum clavigerum beatum Petrum in regem, excellentissime atque præcellentissime rex, esse dignoscitur unctus, magna nobis id est confidendi spes, quod in ea ipsa charitate et dilectione, atque promissione quam cælestis regni janitori spondere studuistis, vos firmiter esse permansurum, dum et procul dubio, et perlitteras et vestros sedulo destinatos missos nobis confidendi materia conferetis.

Unde et nos firmiter in vestra charitate et dilectione cunctis diebus vite nostræ erimus permansuri, et nullus nos poterit per 223 quamlibet temporum interruptionem a vestro amore et charitate, atque dilectione, quem [quæ in] medio nostrum annexa est, separare; pro quo obnixis deprecationibus quæso et coram terribili futuro judicio excellentiam vestram conjurans deprecor, ut juxta quod ex vestro mellifluo ore prolata et beato Petro promissa sunt, firma constantia permanere jubeatis, respuentes inimicorum sanctæ Dei Ecclesiæ et fidei orthodoxæ impugnationum impias suasiones et inanes promissiones, et Deo magis et beato Petro semper placere procurate, qui vobis præsentis regni gubernacula^C triuit: quatenus et temporalis regni potestatis, vel culmen largiri dignatus es, cælestia quoque vobis regna perenniter tribuat possidenda, et immensa de hostibus apostolorum principis suffragiis largiri dignetur victorias.

De eo vero, quod innovit excellentia vestra, vobis Aderio [*Lamb. a Desiderio*] Langobardorum rege esse insinuatam, nullam malitiam vel invasionem a Langobardis in nostris partibus fuisse illatas, omnino credat nobis benivola excellentia vestra, non veridice in hoc vobis direxistis; etenim, benignissime filii et spiritalis noster compater, Christianissime rex, dum tantæ ab eisdem Langobardis devastationes in nostris finibus ac civitatibus factæ fuissent, et a nobis ex hoc admonitus fuisset, comminationis sue ad nos direxit litteras, quas necessitate coacti, infra nostras apostolicas litteras hoc præterito anno vestræ excellentiæ direximus intuendas^D hostiliter

misit [*Vic. sept. epistolam per Andr. et Gundr. Pipini legatos transmisit*] in qua gratiarum actiones continentur cum petitione et adjuratione de auxilio contra Langobardos mittendo. ^b Ib.

^c Ex his missis nullo illustribus titulo, ac semel legatione functis, Andreas rei nescio quid habebat, cujus causa a rege commendabatur pontifici, qui ex utriusque voto eam perfecit, ut infra testatur. Ib.

^d Putat Pagius (an. 765, n. 4) Desiderium dedisse litteras ad Pippinum antequam superiores pervenirent ad ejus manus; nec fallitur: hinc enim patet exeunte anno 764 (quod idem Pagius non animadvertisse vi-

quippe in civitate nostra Synogaliensi per gentes, A ferro et igne, quæ extra eandem civitatem consistebant, devastaverunt xx, plurimam exinde auferentes prædam, aliquantos ibidem interfecerunt homines. Similiter et in partes Campaniæ, id est, castro nostro, quod vocatur Valentis^a, hostiliter intruentes, talia, 224 sicut paganæ gentes, egerunt, de quibus usque hactenus nequaquam justitiam ab eis recipere valuimus. Et ideo excellentiæ vestræ direximus, ut vestrum annuissetis dirigere missum^b, quatenus ejus præsentia inter partes justitiæ pervenissent, ut non ex hoc aliqua a nostra vel Langobardorum parte ad easdem perveniendum justitiæ dilatio perveniret.

Unde pro vestræ amplissima satisfactione ad probationem fecimus, in præsentia prædictorum vestrorum fidelium missorum, cum jam dictis Langobardorum regis missis, et satisfacti sunt vestri missi de tantis iniquitatibus, et cognoverunt vestram [Lamb. nostram] veritatem, et eorum mendaciam; et ob hoc non possumus tantas ab eis nobis illatas malitias tacere, sed necesse nobis vestro regali culmini, utpote post Deum hujus provinciæ liberatori, cuncta innotescere, quo per vos omnis istius provinciæ a vobis redemptæ populus, ad suam pertingere valeat justitiam.

Interea, præcellentissime ac benignissime rex, Christianissime fili et spiritalis compater, suscepimus et mensam illam, quam olim sanctæ recordationis domino et germano nostro beatissimo Stephano papæ, et per eum beato Petro apostolo obtulistis; quam et cum hymnis et canticis spiritalibus Litaniam laudes solemniter Deo referentes, infra aulam ipsius principis apostolorum introduximus, quamque vestri missi in sacram confessionem super corpus scilicet ejusdem cælorum regni janitoris ex vestri persona obtulerunt; quam et chrismate unctionis sanctificantes, et sacram oblationem super eam imponentes, sacrificium laudis Deo omnipotenti, paternæ animæ vestræ remunerationem [Lamb., pro æterna... remuneratione], et regni 225 vestri stabilitate offeruimus, decernentes apostolica censura sub anathematis interpositione nulli unquam licere, eam ab Ecclesia beati Petri alienare, et ecce memoriale vestrum in eadem

detur, dum utramque epistolam eodem anno datam censet) conscripserit priores illas, dum missi regii viæ se dederant, ac sub sequentis anni principium iisdem has dedisse, quæ priora confirmant Desiderii facta, novaque alia enucleatius narrant. CENN.

^a Castri Valentis in Campania, et Foriboni in Sabina (ep. 71, al. 56) nullam apud geographos mentionem invenio, loca igitur medio ævo certa, sed nulli explorata eruditus relinquo integra. Illud monco, quod Senogalliam civitatem Paulus appellat nostram, itemque nostrum vocat castrum Valentis. Huc vero illos velim advertere animum, qui tribuunt Francorum regibus donationem urbis et ejus ducatus; pariterque illos, qui ab iisdem regibus cæpisse aiunt sanctæ sedis ditionem. Hanc siquidem amplificatam a Pippino Exarchatu et Pentapoli ante annos decem eidem additis nullum dubium. At Romam cum Romano ducatu ab annis minimum 35, Græcam dominationem exutam nullo donationis titulo sancta sedes possidebat. Vide Discurs. præv. Id.

^b Notandum, quod superiori epistola duos missos ut, usam vero Ticinum dirigere expetierat: hic

apostolica aula fulgens permanet in æternum^c, cujus remunerationem vos credito a justo retributore Domino Deo et beato apostolorum principe Petro in cælestibus regnis adepturum.

De Regio^d itaque et Petro quod innotuistis omnino agnovimus, sed hoc in vestræ voluntatis arbitrio relaxamus, ut qualiter vobis placuerit, ita ex eis agatis, sive illis [Lamb., illic] apud vos eos detinendo, sive etiam ad nos absolvendo, quoniam omnino [Lamb. Gent. omnia], quæ vobis placita sunt, et nobis omnino congrua et prospera esse videntur. Præfati denique missi vestri, omnia quæ a vobis injuncta extiterunt, liquidius nobis retulerunt, de quibus ad singula responsum reddimus, eosque de cunctis informatos ad vos enarrandum absolvimus, B perficientes et causam prædicti Andreæ, ut ejus fuit voluntas et vestra exstitit præceptio.

Omnipotens autem Dominus, qui dives est in misericordiis, suæ extensionis brachio vos continua defensione protegat, et omnes adversarios ac rebelles^e vestris regalibus subjiciat vestigiis, tribuens longæviter ac salubriter, una cum excellentissima filia et spiritali nostra commatre benignissima regina, et amantissimis natis Carolo et Carolomanno, excellentissimis regibus et patriciis Romanorum, atque Gisila nobilissima, regni gubernacula possidenda, et æterna præmiorum gaudia cum Sanctis et electis perfruenda. Incolorem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XLI.

226 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM PIPPINUM REGEM.
PER WULFARDUM ET SOCIOS EJUS DIRECTA,

In qua continentur uberrimæ laudes, et de missis apostolicis, vel Græcorum in Francia morantibus, seu de Georgio [Centur., Gregorio episc.] et Petro f.

(An. Dom. 764, Cod. Car. xxvi, chron. 40.)

ARGUMENTUM. — Redemptibus ex Francia Petro notario regionario et Joanne mansionario divi Petri, missis apostolicis, cum Wulfharo, et sociis missis regis attulerunt litteras regis firmitatis testes in catholice fidei et Ecclesiæ defensione nullis

vero unius tantum mentis. Quare non adeo hærendum est verbis harum epistolarum, ut ordo earum, digerendi specie, pervertatur. Id.

^c Singularis hæc notitia mensæ Stephano II jam pridem dono data, nunc demum super corpus sancti Petri collocata, Paulo pontifici refertur accepta. Quid de eadem postea evenerit, incomperitum. Id.

^d Georgio legi oportere, non Regio patebit infra. Illiusmodi menda in Cod. sæpe occurrunt, quod aliis etiam in colicibus factum norunt eruditi. Id.

^e De Tassilonis Bavaricæ ducis militibus, qui suo cum principe a Pippino defecerant an. 763, sermonem esse crediderim. Id.

^f Argum. Panv. (Cod. Vat. 16): « Decimam sextam ad Pipinum, et omnes Francos scripsit epistolam [sextam decimam epistolam ad Pipinum et omnes Francos scripsit] per Wulfardum et socios ejus: in qua continentur uberrimæ laudes. Item de missis [legatis] ad Græcorum regem in Francia morantibus, et de Gregorio episcopo, et Petro presbytero. » Id.

blauditis aut muneribus labefactae. Quibus publice lectis, omnibusque prae gaudio exsultantibus, Paulus suo et omnium nomine dat litteras letitiae et amoris plenas erga regem, Francosque omnes. Probat, per eum detineri missos apostolicos et Graecos, qui cum suis Constantinopoli reversi erant, quoad in synodo deerneretur responso ad duo capita de orthodoxa fide et de donatione facta sanctae sedi. Georgium episcopum et Petrum presbyterum quos secum retinere cupiebat, jamdudum concessisse per Andream, et modo iterum concedere ipsius arbitrio: ita tamen ut de episcopatu Georgii et de Ecclesia Petro commissa quid agendum rescribat, ne diutius rectore careant. Se contra retinere Wulfardum et socium ejus, quia Desiderius praeterito autumno Romae degens condiderat de rebus invicem per missos restituentis: de Beneventanis ac Tusciae jam factum, fieri nunc de Spoletanis, ac de aliis factum iri. In embolo gratias agit pro admonito Desiderio de restituendis patrimoniis per Neapolitanos et Cajetanos, et de danda licentia electis venienti Romam pro consecratione.

Domno excellentissimo filio et nostro spiritali compatri Pippino Francorum regi et patricio Romanorum, Paulus papa.

Votiva cordis nostri desideria et intimi pectoris affectum, ut vestrae excellentiae beneficiorum suffragia sanctae Dei Ecclesiae vota proferentes, optabilem nimisque amabilem salutem praecelsae Christianitati vestrae, atque excellentissimae et nostrae benignissimae 227 filiae et commatri, optimae reginae, simulque amantissimis ac praecclaris vestris nostrisque in Christo amabilibus filiis, Carolo et Carlomanno, excellentissimis regibus Francorum et patriciis Romanorum, nec non et omnibus reverentissimis fratribus nostris ac dilectissimis nobis episcopis, presbyteris, etiam religiosis abbatibus, simulque et cunctis optimatibus, iudicibus, ducibus videlicet et comitibus, nec non et universo a Christo protecti Francorum regni populo vobis subjacentibus, destinamus perennem salutem, persistentes etiam una nobiscum, et in osculo charitatis vos amplectentes, universi sanctissimi fratres nostri episcopi, presbyteri etiam, et cunctus sanctae et spiritalis matris vestrae Romanae Ecclesiae clericorum ordo, et procerum, optimatum, et universi Romani magni vel minoris congregatio sedulis interventionibus pro vita et incolumitatis vestrae Letitia, coelitusque vobis concedendis victoriis, divinam nobiscum deprecantes clementiam. Et vere debitum vobis est, excellentissime filii, nosterque post Deum defensor ac liberator, so-

lite honorificentiae affectum persolvere, et impensius salutationis verba promere, et ea quae ad regni vestri immensam exultationis [exaltationis] laudem, et animae vestrae salutem respiciunt, amplissime prolatari [Lamb., proligari].

Igitur, regressis nostris missis, quos ad vestrae regalis clementiae vestigia destinatos habuimus, Petro scilicet notario regionario sanctae nostrae Ecclesiae et Joanne mansionario confessionis basilicae fautoris vestri, beati Petri b, conjungentibus etiam et 228 vestris missis, c Wulhardo nempe, ejusque sociis; protulerunt nobis honorandas nimisque desiderandas syllabas praecellentiae vestrae, quas cum in conventu fratrum consacerdotumque meorum, et cleri atque cuncti laicorum ordinis caetu legissemus, nostri ac vestri missi, ea sibi met a vobis injuncta, de vestra immutabilis mentis constantia et puritatis integritate, quam pro spe sanctae Dei Ecclesiae et fidei orthodoxae habere videmini, retulissent: illico nimio gaudio repleti, elevatis ad aethera oculis, extensisque palmis, immensa omnipotenti Deo nostro et vestrae excellentiae tulimus grates; angelicam illam pro vestris meritis divinae ejus potentiae canentes laudem: *Gloria in excelsis Deo, et in terra pax hominibus bonae voluntatis* (Luc. 11). Neque enim, bone rex, aliter mentes fidelium credere poterant, quam quod in earum d ex operibus cernentes comperimus a vobis peractum, qui pro [Lamb., pio] intuitu humanas suasiones et inanes promissiones respuentes, nihil amori et certamini, quod erga beatum Petrum geritis, praeponeere maluistis, sed omnia terrena lucra, velut lutum quod pedibus conculcatur, reputantes, ei vos placere, ejusque mandatis totis nisibus obtemperare vestrae imminet cura; et idcirco, ecce, bone rex, et praecelso filii, et spiritalis compater, thesaurizasti tibi thesauros infinitos in sidereis arcibus, ubi aerugo non praevalet, nec tinea; ea quae justis tribuenda sunt consumi possunt, dum ita mirabiliter praecelsae excellentiae vestrae opera rutilant, quis de vobis quoquomodo ambigere possit, dum ea quae beato Petro polliciti, et ob veniam vestrorum concedere studuistis delictorum, illibato ejus jure perenniter permanenda conservare satagitis, et vestris a vobis et a Deo conservandis magnis D exhortationibus committitis; et ideo nobis nimis, vel cuncto populo nostro, confidendum est in hujuscemodi pio proposito immutabilis 229 constantia

confessionis sancti Petri apostolorum principis, adeoque aliis praeferenus officiis aut dignitatibus apud Francos, qui summa veneratione prosequerantur sanctum Petrum. CXXX.

c Gulfardum quoque appellari Mabillonius vidit (Ann. lib. xxiii, n. 23) qui hanc legationem haud novit. Wulfhardus in Cod. hoc appellatur, nec dubium quin abbas idem sancti Martini Turonensis fuerit, qui, an. 756, Wictorio episcopo et abbati in abbatiali tantum munere successit, Andegario episcopalem dignitatem suscipiente. Itaque antequam Adriani legationes obiret, quas Mabillonius vidit, hanc Pauli I, ann. 766, susceperat. De eodem infra. Id.

d In Lamb. deest eorum.

a Summ. 16. ap. Bar. et Cent. Grets.

b Missi apostolici hac tantum vice legatione functi non obiter attendi debent: notarii enim regionarii et alibi occurrunt, at mansionarii nusquam leguntur id numeris obisse. De iisdem, varioque eorum genere Ducangius uberrime. Certe tum temporis mansionarii nullatenus cum nostri aevi mansionariis comparandi. In Falconis Benev. Chronico sub fin. a. 4128, legitur: « Joannes abbas sanctae Sophiae octavo die stante mensis Nov. mortuus est, et Franco, qui tunc erat mansionarius, electus est. » Quanti autem hic missus futurus esset apud Francos inde colligitur, quod mansionarius erat dignitas in palatio reg. Franc. Hinem. (De ord. et off. Pal. c. 16 et 25.) Joannes autem missus pontificis erat mansionarius

mentis, vos vestrasque soboles et universum regnum A Francorum firmiter esse permansuros; quoniam, juxta ut nobis excellentia vestra innotuit, scimus cui credimus et certi sumus.

De nostra itaque puritate et dilectione, quam erga vos et cunctum a Deo protectum regnum Francorum habere dignoscimur, credimus jam vos plenissime esse satisfactos, pro quo et ampliori certificatione Deum cœli testem proferentes, in ea nos charitatis dilectione, quam sanctæ recordationis domno et germano nostro, beatissimo Stephano papa, et per eum cum omnibus successoribus pontificibus, vos vestræque soboles, et cuncta vestra proles, atque universum regnum Francorum usque in finem sæculi conservare spondidistis, et nos etiam atque nostros successores pontifices confitemur esse permansuros pro exaltatione sanctæ Dei Ecclesiæ et fidei orthodoxæ defensione. Nulla nos rerum qualitas ab eadem charitatis confirmatione potens poterit separare.

Direxit itaque nobis excellentiæ vestræ Christianitas, significans de missis nostris vestrisque, atque Græcorum, qui a regia urbe reversi sunt, eos apud vos esse detentos interim, quod aggregatis vestris sacerdotibus atque optimatibus conjicere seu perpetrare valentis quid de his quæ vobis directa sunt respondendum sit; et quidem nobis hac de re aliter confidendum non est a vobis responderi, nisi quæ ad exaltationem sacrosanctæ spiritualis matris vestræ Romanæ Ecclesiæ, caput omnium Ecclesiarum Dei atque orthodoxæ fidei pertinere noscuntur; et quia quod semel beato Petro et pro æternæ vitæ retributione obtulistis, nulla vos deberet ratione, ab ejus jure et potestate separare; scimus enim, quod nulla apud vos suasionis fabulatio prævalet, dum divina verba et apostolica documenta firmiter in vestro corde retinetis adnexa.

^a Ex his inferri certo posse mihi videtur, ad duo capita redigenda esse Græcorum petitiones, nempe ad orthodoxæ fidei causam et ad donationem Exarchatus et Pentapolis a Pippino factam sancto Petro, quibus, cum magni momenti essent, rex Francorum respondere noluit, antequam Patrum sententias in concilio audiret. Baron. (ann. 766, num. 21), quem lauterunt hæ litteræ, conjectando assequitur, a Græcis una cum muneribus, opiniones eorum proprias de cultu imaginum infeliciter allatas esse in Franciam. Et Pagius eodem anno (num. 3) annalium testimonia, et præcipue Eginhardi verba afferens de Gentiliacensi synodo, cujus Baronius etiam meminit, multa congerit abs re, nihil habet de hac epistola, quippe quam ad annum retulit 758. Labbeus (*Conc. tom. IV, p. 1703*) recte concilium id collocat ann. 767, ex Adonis Chronico hæc adducens: « Facta est synodus anno Incarn. Dom. 767, et quæstio ventilata inter Græcos et Romanos de Trinitate, et utrum Spiritus sanctus sicut procedit a Patre, ita procedat a Filio, et de sanctorum imaginibus, utrumne fingendæ aut pingendæ erant in ecclesiis, » eique astipulari notat Reginonem abbatem. Deinde animadvertit non alios esse Romanos ab Adone memoratos, quam legatos qui cum Græcis venerant Constantinopoli. Postremo allatis verbis ipsius Paulinæ epistolæ, de quibus agimus: « Duo nimirum, inquit,

Et ecce sicut nobis per vestras litteras, 230 et nostros vestrosque inissos maximam confidendi materiam intulistis, præstolamur letabunda hac de re nuntia a vobis suscipi, et solite de vestro benigno mentis proposito gratulari. Et hoc præcelsa Christianitas vestra per easdem suas a nobis petiit syllabas, Georgium episcopum et Petrum presbyterum in vestro permanere servitio nos debere concedere; et quidem præcellentissima vestra benignitas agnoscat nos jamdudum de hoc vestræ obtemporasse voluntati per ^b Andream quippe religiosissimum missum vestrum, sicuti poposcitis, in exaratis destinatis apostolicis syllabis, eos vobis dignoscimur concessisse, intimantes, ut sive retinendos, sive etiam absolvendos esse vestra fuisset voluntas, ita de eis peragere deberetis. Unde etiam et nunc in vestro voluntatis arbitrio relaxamus, aut qualiter vobis de eis placuerit, tam retinendos quam absolvendos faciatis; dum semel a nobis vobis concessi sunt; sed utinam ipsi placabiles in vestro possint esse servitio! pro quo dirigite nobis, quid de episcopatu prædicti 231 Georgii et de Ecclesia quæ prænominato Petro commissæ est, peragere debeamus, ne amplius illis, adironitis in nimiam neglectus incuriam deveniant.

Interea duos vestros missos, id est Wulfardum et ejus socium, secundum vestram præceptionem pro utilitatibus sanctæ nostræ Ecclesiæ, spiritualis matris vestræ, in his partibus retinimus. Illud præterea excellentia vestra innotuit Desiderio vos Langobardorum regi direxisse, ut Saxulum, puerum nostrum, qui a nobis fugam arripuerat, reddere deberet. Sed agnoscat Christianitas vestra, quod etiam vos creditum et cognitum habere puto, conjunxisse [pervenisse] hoc præterito, aut tum in [*Lamb., Gent., autumni*] tempore ^c eundem Desiderium Langobardorum regem ad apostolorum limina,

Græcorum legationis erant capita: unum de repetendis Italiæ regionibus a Pippino Ecclesiæ Romanæ attributis, alterum de quæstionibus suprascriptis. » Francor. etiam annales habent: « Tunc habuit dominus Pippinus. . . synodum magnam inter Romanos et Græcos de sancta civitate, vel de sanctorum imaginibus. » Cumque post synodum perrexisset eam dicant in Aquitaniam, qua expeditione functum in patriam rediisse, et Pascha (19 April.) Viennæ celebrasse, patet concilium illud esse habitum sub ipsa initia anni 767, quod mirum in modum respondet ætati hujus epistolæ, quæ extremo anno 766 conscripta fuit, ut mox ostendam. Caput de Pippiniana donatione ab annalistis silentio obvolutum, adeo perspicuum est in hac epistola, ut commentariis non indigeat. GENN.

^b In superiori epistola, quam recte Pagius retulit ad an. 765, per Andream Gundrici socium facultatem regi concesserat delinendi Georgium episcopum Ostiensem, et Petrum presb. cardinalem. Eamdem iterum concedit, petens quid de ecclesiis, quas illi tandiu deserunt, agendum putet. In.

^c Decembri igitur mense data est hæc epistola non multo antequam in Francia synodus Gentiliacensis celebraretur. Inde autem liquet, Pippinum haud mora convocasse episcopos, ac de Græcorum quæstionibus sententias Patrum audivisse. In

causa orationis, eundemque nostrum puerum se-
cum deferens nobis contradidit. Cum eodem quippe
rege pro justitiis inter partes perficiendis loquente,
constitit ut vestris [Lamb., Gent., nostris] ejusque
missis per diversas civitates progredientibus ipsæ
preparate [Lamb., perpetrare] fuissent justitiæ, et
ecce, Deo propitio, de partibus Beneventanis atque
Tuscanensibus, et fecimus et ad invicem nostras
recepimus. Nam de ducatu Spoletino, nostris vel
Langobardorum missis illic adhuc existentibus, ex
parte justitiæ fecimus ac recepimus. Sed et reli-
quæ quæ remanserunt modis omnibus, plenissime
inter partes facere student *. In embolin [Lamb.,
embolo] vero direxit nobis a Deo protecta excellen-
tia vestra, præfatum vos Desiderium admonuisse
232 reges ^b Neapolitanos ac Cajetanos constringere,
ob restituenda patrimonia protectori vestro
beato Petro illic Neapoli sita ^c, et largiri [Lamb.,
Gent., add. fidentiam] electis solite ad suscipien-
dam episcopalem consecrationem. ad hanc apostoli-
cam properandi sedem. Quapropter maximas de
hoc et de omnibus excellentiæ vestræ referimus
grates.

His præmissis, omnipotens Dominus Deus noster
sua vos continua protectione circumtegat, et ab
omnibus adversitatibus eripiat, et vestris vestigiis
omnes barbaras subjiciat nationes, concedens vobis
et præsens regnum feliciter per multorum annorum
curricula una cum amantissima conjuge et præcel-
sis filiis perfrui, et vitam æternam cum sanctis tri-
buat possidendam. Deus te incolumem custodiat,
excellētissime fili.

XLII.

233 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DOMNUM PIPPINUM REGEM DIRECTA.

*Pro defensione sanctæ Dei Ecclesiæ, et pro monaste-
rio quod ei concessit prope montem Serapten situm
gratias magnas referendo ^d.*

(An. Dom. 767, Cod. Car. xvi, chron. 41.)

ARGUMENTUM. — Acceptis regiis litteris, quæ rex

* Neque ducatus Beneventanum et Spoletanum,
neque Tusciam Langobardorum id temporis ad sanctam
sedem pertinuisse hinc manifestum est : perinde etiam
constat finitimos eosdem fuisse Romanorum, quorum
exercitus res sanctæ Sedis ablatas, eorum rebus auferendis
compensarat. Idcirco de invicem restituendis nunc agitur.
Ita supra (cp. 38, al. 24) Paulus Pippino : « Constitit cum Desiderio,
ait, Langobardorum rege, ut nostras Romanorum justiti-
as ex omnibus Langobardorum civitatibus plenius
primus acciperemus, et ita postmodum ad vicem ex
omnibus nostris civitatibus integras Langobardias faceremus
justitias. » Utrouque autem de ducatu Romano agi tam
certum est, quam quod certissimum. CXXX.
^b Manifestus error librarii : non enim reges legendum
est, sed regem. Id.

^c Duo inveniuntur patrimonia, Neapolitanum videlicet
et Campanum in litteris sancti Gregorii Magni quæ nunc
repetuntur. Notari interim velim quæ metus esse posset
Romanis a Græcis pro ducatu Romano, seu antiqua eorum
ditione, dum Neapolitanis (quorum fines admodum angusti
erant) jura dabat Desiderius, per Beneventanos videlicet,
qui subditi eidem erant : nec Græcis aliud in Italia erat

suum constantiam in catholicæ fidei et Ecclesiæ defensione
protectatur, et Soractense monasterium ei donat, pontifex
regia facta cum factis Moysis non illiberaliter comparat :
sepius se dixisse, iterumque dicere profletur nunquam
defecturum amorem suum, ut Stephani fratris nunquam
defecit, erga tam pium ac liberalem regem ; gratias agit
de monasterio quod se adungere ait alii a se fructuato
sancto Silvestri, ubi hujus sacrum corpus requiescit

Domno * excellentissimo filio et nostro spiritali
compatri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum,
Paulus papa.

Dum divinas Scripturarum historias in nostro
memoriali revolvimus, et diversorum Dei electorum
merita perpendimus, et vestræ divinæ inspirationis
studia, in nostræ mentis intuitu conferentes, novum
te gentes Moysen in his diebus refulsisse, præcellentissime
fili et spiritalis compater, comperimus. Ille quidem,
ut Israeliticum populum ex affligentium eraceret
oppressionibus a divina majestate præcepta suscepit ;
tu quoque, præcellentissime atque exitiæ rex, ad
liberandam sanctam universalem, catholicam et apostolicam
Dei Ecclesiam divinitus es inspiratus. Per illum denique
Dominus in monte Sina legis mandata eidem
Hebraico populo observanda tradidit, et lumine cum
claritatis sæ illustravit ; per te quoque redemptor
noster, Dei hominumque mediator, Ecclesiam suam et
universo populo Christiano, ejus pretioso redempto
sanguine, 234 pacem tribuit, et ejus fidei orthodoxæ
perfectam contulit defensionem. Et sicut idem Moyses
legislator abominationes gentium et culturam æmonum
exterminavit ; ita et tu, Christianissime regum,
hereticorum schisma et auctores impij dogmatis respicisti ^f.
Pro quo merito, divinam gratiam lumine et oleo sanctifica-
tionis inter fideles reges qui olim Deo placuerunt
unctis connumeratusque comprobatur. Unde libet
certe Psalmographi (Ps. LXXXVIII) vocem et laudem
excellentiæ vestræ canere : *Invenit te Dominus, boni-
quissime regum, fidelem sibi et præcepta ejus ser-*

reliquum præter ducatum Neapolitanum, et ultimam
Calabriam. Muratorius siquidem pluribus in locis
Annalium miratur Romanos timuisse pro Exarchatu
et Pentapoli ; at nullo pene motu affectos pro
Roma et ejus ducatu : quia scilicet Italiæ Cisthe-
rina, seu Langobardiæ minoris statum aut non tenuit,
aut ab aliis teneri non credit. Infra ex Adriani
litteris perspicuum erit pontificem timuisse e iam
Urbi et ejus ducatu ob foedus cum Beneventanis
ictum a Græcis. Id.

^d Argum. Panv. (Cod. Vat. 25) : « In vicesima
quinta [Vic. quin.] gratias agit pro defensione sanctæ
Ecclesiæ [defen. Ecclesiæ] cum adiutorio ad Pippinum,
ut pergat plenariam [omniomodam] sanctæ Romanæ
Ecclesiæ exaltationem facere. De suo erga Pippinum
amore, et quod nihil sine ejus voluntate facere velit
largissime promittit. Pro monasterio prope montem
Serapten sito [Pro monast. montis Soractis] a Pippino
sibi donato gratias agit. » Id.

^e Serm. 25 ap. Bar. et Cent. lv.

^f Incertæ ætatis hanc epistolam omnes putant. Mihi
quidem videntur tres istæ comparationes acorem
Moysis cum Pippini factis ablatas hujus sancti pontificis
omnes epistolas amplecti. CXXX.

vantem, et ideo oleo sancto unxit te, et ecce manus ejus auxiliabitur tui, et brachium ipsius confortabit te.

Nec mirum tam benignissimum regem, tanto divino munere esse præornatum, quoniam Spiritus ubi vult, et in quibus vult, inspirat (Joan. III). Et profecto in eis inspirat, qui piis fulgent operibus, sicut vestra fulgere dignoscitur excellentia; nam qualiter dilectionis vestræ amor erga beatum Petrum apostolorum principem, et circa nostram charitatem servesceret, licet solite vestris apicibus atque responsalibus discurrentibus excellentissima Christianitas vestra pronuntiaverit, nunc tamen per eas quas in præsentem per harum latorem misistis syllabas, amplissime nobis paternitatis vestræ affectum protulistis, significans, bone excellentissime filii et spiritualis compater, et noster post Deum defensor et liberator, firma perseverantia in amore ipsius principis apostolorum et nostra charitate permansurum; quod quidem nos securi de vestra inmutabilis verbi pollicitatione existerimus. Scimus enim cui credidimus, et certi sumus omnia verbis, juxta ut asseris, perfici. Quid itaque ex hoc vestræ valebimus pendere excellentiæ? Aut quam vicissitudinem reddere poterimus pro tantis beneficiorum suffragiis, quæ sanctæ Dei Ecclesiæ et Christianorum **235** fidei inferre præcelsa eximietas vestra dignata est, dum ad referendas gratiarum laudes mens nostra die noctuque procuratur?

Admirandum mihi potius est ^a et valde stupendum; quomodo oris mei loquacitas tantorum præsidia beneficiorum proferre queat: verumtamen calicem salutaris accipiam et nomen Domini invocabo, et crebro elevatis oculis, et palmis extensis ad æthera, divinam pro vobis indesinenter exposecam clementiam, ut ipse super vos de throno majestatis sue respiciat, et regni vestri fastigium foveat, atque immensas vobis de cælo tribuat victorias, et omnes barbaras gentes vestris prosternere dignetur vestigiis et terminos regalis vestræ potentiæ dilatet. Et enim nos, filii excellentissime et spiritualis compater, testem proferimus veritatis Deum, in cuius manu cor

^a Post verba *potius est* sequitur in ms. *qualitas*. Sed recenti atramento deletum est. GENTIL.

^b Lamb. legit: *corrigitur, quod sicut sæpius nostri cordis puritatem propalavimus, in vestro amore et charitate quemadmodum inter vos, et sanctæ recordationis domnum*. Et Gent: *corrigitur. Quod sicut sæpius nostri cordis puritate propalavimus, in vestro amore et charitate, quemadmodum inter vos et sanctæ recordationis Dominum*.

^c Soractense hoc monaster. Carolomanno concessum a sancto Zacharia an. 747, Paulus Pippino concessit anteriori quavis concessione abrogata an. 762. Nunc denum ab eodem Pippino pontifici eidem donatur. Vid. ep. 32, al. 12, not. CXXX.

^d Monasterium hoc sub titulo sancti Step. papæ et mart. et sancti Silvestri P. et conf. quod hodie audit *sancti Silvestri in Capite*, sanctus Pontifex construxit in paternis ædibus, ac monachis Græcis inhabitandum concessit, ut Græca lingua divina officia ibi peragerentur; quare Baronius (an. 761, n. 15) putat Orientales monachos a Copronymo ejectos in Urbem se effudisse, quos sanctus Pontifex am-

excellentiæ vestræ corrigatur ^b, quod sicut sæpius nostri recordationis dominum et germanum nostrum, sanctissimum Steph. num papam, et per eum cum sancta Dei Ecclesia confirmatum est, permanentes permanebimus, vestris obtemperantes voluntatibus, et absit a nobis quod a vestro quoquo modo separemur amore; nulla quippe præmiorum datio, nulla promissionis qualitas, nullaque blandimentorum suasio, nos, sicut sæpius diximus, a vestra charitate poterit avellere; sed peto et tanquam præsentialiter obsecro mellifluam excellentiam vestram, ut amplissimam jam fate spiritualis vestræ matris Ecclesiæ exaltationem perficere, et firmissimus Christianorum fidei defensor existere jubeas, benignissime regum; quatenus ex hoc memoria nominis vestri, usque in finem mundi, in domo Domini celebretur, et suffragiis apostolorum, et præsentis vitæ prospera, et æternæ beatitudinis vobis tribuantur gaudia.

Interea, excellentissime filii et spiritualis compater, quia inspiratus a Deo nobis monasterium illud secus montem ^c Seraptem [Soracten] situm concedere dignatus es, magnas atque innumerabiles gratiarum **236** actiones eximie præcellentiæ vestræ referimus, sit vobis ex hoc Dominus retributor, et dignam coelestium præmiorum remunerationem, in æterna beatitudine concedat. Nos quidem monasterium illud ad laudem Dei et vestri memoriam, atque æternam mercedem nostro monasterio ^d dignoscimur subdidisse; ut quia beatus Sylvester, Christianorum illuminator fidei, cujus sanctum corpus in nostro monasterio a nobis reconditum requiescit, ibidem persecutionem paganorum fugiens conversatus est, justum prospeximus, ut sub ejus fuisset ditio, ubi ipsum reverendum requiescit corpus ^e. Verumtamen nos penitus, neque de hoc monasterio, neque de aliis quibuslibet causis, extra vestram voluntatem nequaquam quippiam agere volumus, sed ut vestra fuerit voluntas de omnibus agere studemus. Itaque noster animus lætus effectus est, et Deo omnipotenti et vestræ præcellentiæ immensas retulimus grates, in id quod nostram deprecationem a Deo inspiratus exaudire dignatus es, benignissime rex, et præceptum plexus in id monasterium collegerit. Diploma foundationis exstat apud moniales ejusdem monasterii, quæ in monachorum locum subrogatæ sunt. Inde exemplum eduxit Baronius (*Ibid.*, n. 2 seqq.) quod Labbeus etiam vulgavit (*Conc.*, tom. VI, pag. 1689). Papebrocius in Conatu Chron. hist. quod notæ temporaræ minime convenient inter se, diploma ipsum suppositum putat, qua in re fallitur vir eruditus; plura enim authentica diplomata inveniuntur, quorum notæ temporis falsæ sunt, undecunque error effluxerit. Id.

^e In eadem membrana, quæ prædictum diploma exhilet, Pauli papæ verbis hæc addita reperiuntur: *« Mense Julii die 19 introduximus in hoc oraculum corpus beati Silvestri episcopi et confessoris Christi. Mense Augusti die 17, introduximus corpus beati Stephani mart. atque pontif. tempore Constantini, et Leonis Augustor. et Pippini excellentissimi regis Francorum, et defensoris Romani, Ind. xiv. »* In quibus notanda ea definitio patriciatu cum frequentissimis hujus codicis testimoniis concinens, adversus tam inmodicas recentiorum scriptorum disputationes. Id.

regalis vestri culminis nostro monasterio dirigendum **A** pronuntiat, firmam ejusdem sanctæ mansionis procurantibus, nunc et retro cunctis temporibus ^a. Unde petimus divinam clementiam, ut sicut vos nostrum **237** monasterium, quod ad laudem Dei constitutum est, confirmare studeatis, ita vestrum regnum confirmare super omnes gentes dignetur, pro certo sciat excellentissima Christianitas vestra, quod omnes illos martyres, qui pro Christi nominis confessione suum fulerunt sanguinem, et in eodem sancto requiescunt monasterio, firmissimos apud divinam clementiam habebitis intercessores.

De eo vero, quod innotuistis de nostra vos certos effici sospitate, nos, bone et Christianissime rex, in eo sospes fatemur esse, dum vestri corporis sospitas et salus animæ, opitulante Deo, accrescit, quia vestra salus nostra est prosperitas. His prælibatis, omnipotens rerum opifex et arbiter Deus, sua vos gratia foveat, et longævo ac prospero senio regalis culminis sceptræ, cum magna victoria vobis, cum dulcissima vestra conjuge, præcelsa filia et spiritali nostra comatre, domina Bertrada, eximia regina, et amantissimis vestris nostrisque filiis, eximiis regibus et patriciis Romanorum, domnis Carolo et Carolomanno, nec non et domina Gisila nobilissima, perfrui concedat, et cælestis regni gaudia cum sanctis et electis possidenda per infinita tribuat sæcula. Incoluntur excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XLIII.

238 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMINUM PIPPINUM REGEM PER WILHARIUM EPISCOPUM
ATQUE DODONEM ET WICHARDUM DIRECTA,

In qua continentur gratiarum actiones, ejusdem papæ fidei constantia, ut nullus favor aut terror ab ejus amore aut charitate ullo modo possit separare ^b.

(An. Dom. 767, Cod. Car. xix, chron. 42.)

ARGUMENTUM. — Advenientes missi regii Wilharius episcopus, Dodo et Wichardus, non modo testantur per regias litteras Pippini firmitatem in defensione sanctæ Ecclesiæ, populi que ei subjecti, sed exquirunt num omnia sint prorsus restituta divo Petro.

^a Animadvertite ingenium temporis. Præ aliis celebre hodieque est monasterium sancti Gregorii in monte Cælio, qui locus olim audivit vicus Scauri. Ibi autem fuisse domum sancti Gregorii Magni legitur ap. Anastas. (sect. 113) maternam Martinellus appellat, quam sanctus pontifex in monasterium convertit. Quamvis autem tum temporis dominium Urbis ad imperatores spectaret, summaque Gregorio intercederet necessitudo cum Maurilio Aug., non tamen legitur pontificem ab illo petiisse monasterii sui confirmationem, ut Paulum fecisse videmus a Pippino, cui nullum omnino jus fuit Romæ. Singularia hujusmodi facta, quæ summam inter pontifices et Francos amicitiam, summumque invicem obsequium testantur, quicumque jurisdictionem interpretatur, is mihi videtur desipere. CXXX.

^b Argum. Panv. (Cod. Vat. 21) : « Vigesimalam primam epist. ad Pippinum (Vig. pr. ad Pip.) per Wilharium episcopum, Dodonem et Vulchadum misit, in qua continentur gratiarum actiones cum adhortationibus, ut Pippinus pro defensione Ecclesiæ pugnare pergat. Papa de sua constantia erga Pippinum multa recitat, scilicet quod nullo fa-

Quare pontifex meritis illum laudibus ex more persecutus, sui que ac populi erga eum amicitiam fore perpetuam affirmans, versutos laisiloquosque Langobardos fuisse ait juxta eorum morem; missos vidisse omnia, et simul cum responsis ad ea quæ ore narraverant relatores quæ viderint. Orat ut Ecclesiam ope indigentem sublevet.

Domno ^c excellentissimo filio nostro et spiritali compatri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Paulus papa.

Ad referendas gratiarum actiones præclaræ ac benignissimæ excellentiæ vestræ ob tanta beneficii præsidia sanctæ Dei Ecclesiæ, et populo romano a vobis irrogata; nullus, ut opinor, humanus sermo sufficere valebit. Neque præmia bujus muudi ad horum remunerationem digna vobis possunt rependi, **B** verumtamen est unus solus et verus, in tribus ^d substantiis [Grets., personis] consistens, Deus, qui juxta regni gaudia et victoriæ triumphum impertire ac retribuere **239** excellentiæ vestræ potest. Interea properantibus ad nos, Wilchario scilicet reverendissimo fratre et coepiscopo nostro, atque Dodone, et Wilcharo fidelissimis vestris missis ^e, obtulerunt nobis mellifluos ac desideratissimos apices, a vestra destinatos Christianissima excellentia; quos intuentes protinus agnita prosperitate vestræ lætitiæ, solio exultationis gaudio, interna pectoris nostri viscera redundaverunt, creatorem nostrum ac redemptorem Dominum Deum continuis precibus implorantes, ut diu nos ac sedulo de vestra ampliori jucunditate, et cœliis de hostibus concessis vobis

C victoriis, annuat gratulari. At vero, excellentissime fili et spiritalis compater, per easdem honorabiles vestras syllabas, certissimam nobis solitæ pollicitationis fiduciam contulistis, vos firma perseverantia decertaturos fore ad defensionem sanctæ Dei Ecclesiæ, et universi populi Romani, atque totius provinciæ, juxta id quod polliciti estis beato Petro et ejus vicario, prædecessori nostro domino et germano meo sanctæ recordationis Stephano papæ, et in ea vos sponsionis fide permansuros; et profecto, bone Christianissime atque a Deo institute rex, magna

vore, aut terrore ab ejus charitate separari possit. Indicat se post Deum, ejus Genitricem, et beatos apostolos in nullo quam Pippino majorem habere fiduciam. CXXX.

^c Summ. 21, Bar. et Cent. GRETS.

^d Quæstio famosa de tribus substantiis in Christo Dei Filio, superiori sæculo inter Benedictum II et episcopos Hispaniæ, quæ duplicem Juliani doctissimi Archiep. Toletani Apologeticum peperit, videnda (Conc. tom. XV) uberrime pertractata; quam Nat. Alex (Sæc. VII, cap. 4, art. 20) in summam redigit. Anima, corpus, divinitas, tres eæ substantiæ latissime comprobantur a Juliano. Secus est hoc loco: tres enim substantiæ pro tribus personis accipiuntur. Qua super re videndum concilium Florentinum (par. 2, collat. 16). CXXX.

^e Wilharius, ut legit Lambec., erat, ni fallor, Nomentanus ille episcopus de quo (ep. 7, al. 9, not.) necnon (ep. 25, al. 34, not.). Duo cæteri nullo titulo insignes, quinam fuerint mihi est incomptum. Nisi forte eorum alter sit idem Dodo, qui post bienii spatium Carolom. legatione functus est (ep. 45, al. 45). 1b.

nobis in hoc credendi materia conferitur [conferetur]. Nec enim aliter fidelium mentes aestimare possunt, quam id quod crebro a vobis, pro intuitu operatum cernimus, et rei experimentum didicimus *.

Sed, bone potentissime regum, ecce nunc oportunitas, ecce necessitatis dies cogunt, et tempus ingruentis meriti exigit, ut sanctæ Dei Ecclesiæ, et huic a vobis liberatæ provinciæ solite subvenire atque succurrere quantocius Christianitas vestra satagat ^b. **240** Nos quippe, post Deum et ejus sanctam gloriosam Genetricem, atque sacratissimos ipsius apostolos, fiduciam nostram alibi non habemus, nisi in vestram præclaram excellentiam: tu enim post Deum nobis refugium, Christianissime rex, tu cum Dei brachio firma existis optulatio, et vestri a Deo confortati regni securitas, nostra est immensa lætitia; quo tam nos quamque universus noster populus istias provinciæ (divina vos satisfaciatur Majestas) firmi atque immobiles in vestra charitate ac dilectione et regni vestri a Deo protecti Francorum, amoris constantia permanentes permanebimus, et nullas nos poterit humanus favor aut terror a vestri amoris dulcedine, charitatisque affectu separare: sed una nobis erit in vestro amore vita ac mors.

Quia vero innotuistis ob hoc vos presentes dire-

* Luculentissimam hic patriciatus definitionem habemus, quem scilicet imperiali etiam corona conspicui successores Pippini suscipiebant ipso in actu coronationis. Id constat ex juramento ab iisdem præstito: «Promitto, spondeo, et polliceor atque juro **Beo, et beato Petro, me de cætero protectorem ac defensorem fore summi pontificis, et sanctæ Rom. Ecclesiæ in omnibus necessitatibus et utilitatibus suis.**» (Ap. Mabill. *Ord. Rom.* 14, n. 15.) Idcirco non dubitandum quin coram Stephano II simile sacramentum rex pepigerit an. 754, in actu inaugurationis per manus ipsius pontificis; hoc tantum discrimine, quod *beato Pe-*

trō et ejus vicario protectionem ac defensionem pollicitus erat. CXXX.

^b Et hinc et ex mox sequentibus patet, præsentis ope Romanam provinciam indigere adversus Langobardos. Quid autem novi periculi immineret, cum sileant auctores, divinare non possumus. **Id.**

^c Sub finem anni 766 (ep. 40, al. 26), aiebat pontifex ejusmodi restitutiones fieri coeptas; cumque de eadem re nihil amplius Pippino scripserit, hic sanctæ sedis utilitatem satagens exquiri, num perfectæ eadem essent. **Id.**

Deus autem omnipotens de throno suæ majestatis super vos regnumque vestrum, atque amantissimam conjugem, præcelsam reginam, spiritalem vero comatrem nostram, atque dulcissimos vestros quidem carnales natos, nostros autem spiritales filios, nec non et super universum Francorum populum, respicere dignetur, et sui brachii dexteram super vos extendat atque victorias vobis de cælo concedat, omnesque adversarios ante faciem vestram prosternat, et præsentem vitam longo senio, et futuram beatitudinem vobis tribuat perenriter possidendam. Deus te incolumem custodiat, excellentissime **ffl.**

tro et ejus vicario protectionem ac defensionem pollicitus erat. CXXX.

^b Et hinc et ex mox sequentibus patet, præsentis ope Romanam provinciam indigere adversus Langobardos. Quid autem novi periculi immineret, cum sileant auctores, divinare non possumus. **Id.**

^c Sub finem anni 766 (ep. 40, al. 26), aiebat pontifex ejusmodi restitutiones fieri coeptas; cumque de eadem re nihil amplius Pippino scripserit, hic sanctæ sedis utilitatem satagens exquiri, num perfectæ eadem essent. **Id.**

241 IN PSEUDOPAPÆ CONSTANTINI SEQUENTES LITTERAS

MONITUM

1. Constantini læci per vim in apostolicam sedem intrusi binæ litteræ in Carol. Codicis calcem jure sunt rejectæ. Exemplum sequeretur, nisi pontificiæ ordinationis historia adversus alias aliorum opiniones, ceptusque ordo chronologicus secus faciendum persuaderent. Ad ordinationem pontificis quod spectat, Constantino Pogonato tribuunt recessum ab usurpatione illa confirmandi electionem Romani pontificis per se, vel per Exarchum, quam Justinianus, Odoacris vestigiis insistens, in regiam Constantinopoleos invexerat. Quare ab ævo Joannis V, qui ad Petri cathedram ascendit an. 685, nulla expectata confirmatione, faustissimam hanc instauratæ pristinæ libertatis epocham repetunt. At, bona cum hujusce opinionis assertorum venia, id falsum est. Ktenim quinque et quadraginta annis recentior ejusmodi libertas revixit, sancti Gregorii III ævo, cum anno 731, seu potius sequenti, sancta resp. constituta est, Græca impietate ad id cogente. Ante ea tempora ordinatio decretum Ravennam missum sequebatur. Obsequii potius quam necessitatis causa, consensionisque potius quam confirmationis exquirendæ gratia decretum electionis consuevisse mitti

Ravennam usque ad id temporis concedam ultro. Atamen mittebatur: nec plena ordinationis libertas obtinuit usque ad sancti Zachariæ, qui Gregorio III successit, electionem. Tum vero et dum stetit in Italia Exarchi potentia, quæ desiit Zacharia eodem pontifice, et post ejus exitum, libera ordinatio fuit, nec decretum electionis, seu ejus exemplum ad Francorum reges mittebatur, nisi ut generalem concordiam unanimitemque inde discerent: Idcirco nonnisi post consecrationem mitti consuevit.

II. Rei argumentum alio quovis luculentius suppetit ex interpontificii brevitate: quod cum desumi apud omnes constet ab emortuali die pontificis, ad ordinationem, seu consecrationem successoris, sitque omnibus in codicibus et catalogis per vacationem sedis expressum, extra aleam rem ponit. Notat Papebrochius (*Conat. hist. Chron.* n. 3, pag. 199) sex minimum hebdomades expectari consuevisse confirmationem decreti. At post Gregorium secus fuit: quatruidi tantum ab hujus obitu distat Zachariæ ordinatio. Die post hunc duodecimo consecratur Stephanus II **242**, et Paulus ejus frater interpontificio menstruo ab eo disjungitur ob natum schisma, quod

brevi, ut aiebam supra, compressum fuit. Detestabilis Constantini ordinatio octava die Paulum secuta est; nona post ejus dejectionem, Stephani III consecrationi tributa est. Dies tantum octo Adrianus distat a Stephano III, et ab Adriano Leo III bidui; sic parigressu dominatio pontificum, et eorum ordinationis libertas, per annos septuaginta octavi sæculi ex Græcorum impietate pariter profectæ perseverarunt. Quæ postea evenerint ex concessione et liberalitate pontificum, suo loco dicam post Carolini Codicis et Leonis III aliquot epistolarum editionem, cum de diplomate Ludovici Pii sermo erit. Nunc breviter de invasione Constantinorum agendum: inde enim certa atas ac sententia ejus litterarum patet.

III. In omnibus fere codicibus Anastasii post Pauli mortem sedes vacasse dicitur annum unum et mensem unum: etenim tantumdem temporis Constantinus pontificatum invasit. Nam Paulo ad cœlestem patriam evocato die 28 Junii anno 767, invasio coepit, quæ insequenti anno desiit die 29 Julii. Idcirco nonnulli codices, ut Freherianus alter in editionibus Fabrotti, et Blanchini, necnon Regius papyraceus ex collatione Velseri in vacationem, et vacationem sedis perspicue legunt: « Vacat sedes annum unum, mensem unum, quo Constantinus transgressor apostolicæ sedis invasor exstitit. » Estque id temporis spatium adeo certum, ut iidem codices constanter habeant in Vita Stephani III: « Per anni spatium, et mensem unum sedem apostolicam invasam detinuit... In ipsius anni circulo, et unius mensis. » Nulla autem ratio habetur octo earum dierum, quæ sacrilegam invasoris ordinationem præcesserunt: imo ne novem quidem dies, qui post illius dejectionem, antequam Stephanus consecraretur, sunt elapsi, in censum vocantur, quod rarum, quin etiam singulare est in Anastasii codicibus, qui ab unius pontificis emortuali ad alterius diem consecrationis interpontificia protrahunt. At usque adeo curæ fuit scripitori vacationis nomine pseudopontificatum illum designare, ut statim atque electus fuit die Dominica (quæ simul consecrari non poterat) Stephanus III dicat: « Et post omnia rite in ejus electione peracta, Deo auctore pontificatus assumpsit culmen; » deinde quæ singulis diebus acta sunt singillatim enarret. Historiam hanc valde necessariam, præcipue ad Pippini silentium et Urbis regimen per ea tempora dignoscendum compendiarium sermone amplectar fuscè narratam in gestis pontificum, et in concilio eandem ob rem celebrato per Stephanum III, anno 769, cujus fragmentum in lucem editi anno 1735.

243 IV. Paulus apud basilicam Doctoris gentium degenens æstivo tempore gravi est correptus morbo, suumque diem extremum obiit 28 Junii 767. Quare omnibus abeuntibus ob turbas Romæ excitatas, solus Stephanus presbyter cardinalis sanctæ Cecilie, qui ei post diuturnam vacationem successit, decemque dies post mortem, ibi mansit. Cum Paulus decembris, impii homines, Toto dux olim Nepesinus, tum Romæ habitans, cum tribus fratribus Passivo, Constantino et Paschali, aliisque sociis ad omne scelus paratis, in sancti pontificis cædem conspirant. Indignitatem rei Christophorus primicerius avertit, suasque in ædes convocatis primatibus, ac scelesto illo duce, sacramento omnes adegit, a sanctæ sedis laudabili more non discessuros, unaque cum clero et populo diaconum aut presbyterum cardinalem electuros. Ex ædibus illis discedens audit pontificem esse mortuum. Tum vero perjurus Toto Lateranense patriarchum invasit, Constantinum fratrem laicum vi et armis intravit, eumque continuo clericum ordinari, et adveniente die Dominico in basilica principis apostolorum consecrari fecit. Sacrilegum factum secutæ sunt cædes et insidie. Christophorus cum filio Sergio tum saccellario, monasticam se vitam amplecturos simulantes in monasterio Salvatoris prope Spoletum, vix necem evasere. Eo dimissi post festum

A paschale sequentis anni, malo invasoris omne: nam Christophorus ductores fallens Spoleti ducem adit una cum filio, per quem Ticinum ad Desiderium regem tuto pervenit. Tum regis fidem implorans copias obtinet, militibusque Spoletanis additis Romam redit. Pugnatum cum Totone, eoque cæso, dejectus invasor, ac summa cum omnium lætitia Stephanus III rite electus est ipis Kalendis Augusti 768. Omnia hæc trium spatio mensium peracta sunt. Deinde iis diebus, qui consecrationem præcesserunt, in reos partium invasoris animadversum.

V. Principio invasionis Constantinus dedit ad Pippinum priores litteras (43, al. 98) ex quibus cætera mendacissimis, Francorum regi Pauli mortem, ac sine dubio sacrilegam intrusionem, nuntiata fuisse intelligemus; namque omnium consensum mentiens in sua electione, jam præcurrentibus, ait, nuntiis pontificis transitum ab eo teneri; suasque ad illum litteras dans regio misso, fieri non potuisse affirmat, ut suos mitteret, sed duos alios missos, se expediturum promittit, ubi qui in Franciam profecti erant, reversi essent, Stephani II et Pauli optimorum pontificum exemplo (11, 34, 41, al. 8, 18, 16). Christianissimum regem laudat, Moysi comparans, quod ut ille Israelitas, sic Romanus ipse ab impietate redemerit; catholicæ fidei 244 et Ecclesiæ assertorem eum appellat; pristinæ cum Romanis amicitie ac societatis eundem admonet; denique perpetuam fore suam erga illum benevolentiam promittit. Quid plura? Sanctorum etiam Vitæ, quas a Paulo pontifice rex petierat, quoique invenire potuit, largitus eidem fuit. Omnia nequidquam: nam altum ab rege silentium. Arguuntur profecto non obscurum, ægre admodum latam a piissimo principe tantam indignitatem, quæ num a primicerio ipso, an ab aliis nuntiata fuerit, incompertum est.

VI. Tres, ut minimum, menses Constantinus responsum regium præstolatur; nam alteris in litteris (44, al. 99) meminit præteriti Augusti mensis quintæ indictionis, cum venit Romam epistola ad Paulum data a patriarchis Jerosolymitano, Alexandrino, et Antiocheno, pluribusque metropolitibus in synodo congregatis pro vindicanda adversus impium Copronymum catholica religione, cultusque sanctarum imaginum. Tum vero hac forsitan occasione arrepta, Pauli exemplum imitatus (ep. 31, al. 35) iterum verberare aerem tentat, secunda epistola ad illum data suis missis Christophoro presbytero et Anastasio notario, hominibus novis, et sua, quod probabile est, sacrilega potestate ad eos gradus erectis. Mendacia eadem de sua electione unanimi consensu facta recoquit, sacræ Scripturæ locis, variisque Stephani ac Pauli sententiis adhibitis miserum in modum centonizat; nil concludit. Audet a piissimo rege responsum enixe petere, rogareque eum, ut Georgium episcopum et presbyteros cardinales Marinum et Petrum a Paulo missos in Franciam, reverti Romam permittat. Pippinus vero altum siluit, fortasse quia contemptui habuit, seu potius detestatus fuit simulationem litterarum. Certe nec missos, nec litteras illius Roma amplius vidit, quamvis invasoris dejectioni ac Stephani III creationi supervixerit. Nam vita functum esse constat anno 768, die 24 Septembris, cum Sergius saccellarius Christophori primicerii filius, tunc nomen elator, missus pontificis eo properabat cum litteris Pippino, Carolo et Caroloinanno directis, quæ rogatur ipse, ejusque filii, ut episcopos doctrina et sapientia præstantes Romam mitteret ad concilium, quod quantocius celebrare Stephanus meditabatur de magni momenti rebus ad fidem et disciplinam pertinentibus.

VII. Ex huc usque allatis, præter ordinationis libertatem, quæ valde perspicua est, libera etiam dominatio Romæ non obscure patet, quam eruditiores idcirco non assequuntur, quia, Romam licet ejusque ducatum inter Francorum donationes nec reperiant, nec reperire 245 usquam possint, ejus

lumen dominium similis naturæ esse putant cum ditione Exarchatus ac Pentapolis. At enimvero Christophorus primicerius, qui vel ante principatum sanctæ sedis summa cum potestate præerat una cum archipresbytero, et archidiacono sede vacante, aut absente pontifice, quod eruditi omnes norunt (*Diurn. Pontif.* tit. 1, 5, 6, 7, cap. 2). Proceribus ceteris ob metum fractis tanta in perturbatione rerum, ad monasterium Spoletanum ire simulans cum filio Sergio, ducem Spoleti adit, inde Langobardorum regem collectisque utrinque auxiliis, dux exercitus contra antipapæ vires instructi Urbem ingreditur, feliciter pugnans, restituit rempublicam. (Omnia hæc aguntur post mensem decimum invasionis; etenim primicerius nonnisi post Pascha anni 768, diem videlicet 10 Aprilis, ab antipapæ insidiis se explicuit, monastice vite obtentu.) Tempore tam diuturno mensium tredecim neque a Francorum rege patricio Romanorum res componuntur, neque a Grecis impiis fovetur turbæ. Ubi vim vi repelli oportet neutra ex parte milites ducesve adsunt. Romæ igitur dominabatur proprius princeps, isque erat pontifex: cumque per totum id temporis, cum sedes vacabat, principis partibus fungeretur primicerius, is auxilia ab aliis Italiæ principibus impetrat, atque invasore principatus disturbato, novum principem, pontificem scilicet rite ordinatum, subtilis renuntiari curat. Quæ quidem nemo dixerit dubia principis indicia. Sunt nihilominus certiora alia, quæ ex eadem invasione sedis petuntur. In reos enim animadversio est indicium maximum potestatis: ejusque nonnulla exempla suppetunt apud Anastasium, quæ haud negligenda videntur.

VIII. Paucis iis diebus, qui electi pontificis Stephani consecrationem processerunt, de sceleratis illis, qui pseudopapæ adhæserant, pœnæ sumptæ. Invasor ipse cum fratre Passivo carceri erant mancipati ante electionem, ibique detinebantur. Duo præterea scelerati insignes memorantur, Waldipertus presbyter genere Langobardus, et Gracilis tribunus, ambo majestatis rei. Hic siquidem in Campania, pseudopapæ gratia opibusque auidax, scelus omne perpetraverat; postque hujus casum jure sibi metuens, Alatri se munierat, unde a Romano exercitu abstractus, et Romam ductus in arctam custodiam est detrusus; eidem postmodo sunt eruti oculi, et lingua a scissa. Waldiperti flagitium erat singulare, et maxime ad rem faciens: quare ipsis verbis, quæ apud Anastasium leguntur (sect. 274) referri illud oportet: « Quod consilium cum Theodicio duce Spoletino et aliquantis Romanis inisset, ad interficiendum **246** præfatum Christophorum primicerium, et alios Romanos primates, et civitatem Romanam Longobardorum genti tradendam. » Simili pœna et hic affectus. Cætera nihil moror: tametsi pseudopapæ pariter et Theodoro episcopo ejus vicedominio erutos oculos audiam, aliosque aliis pœnis affectos. Illud tamen juvat animadvertere, quod hujusmodi licet pœnæ apud Anastasium referantur, quasi a perversis hominibus inflictæ, id tamen factum videtur ad averterendam novi pontificatus invidiam. Nam vel Alexandri III ævo pœnarum ejusmodi genus obtinuit, ut narrat Petrus Mallius (*Bolland.*, tom. VI Jun., part. II, p. 49, E): « Sententialibus præfecti, si suspendunt aliquem, quinque solidi; quando decollant, similiter; quando cæcant, duodecim denarii pro unoquoque oculo; quando truncant aliquod membrum, similiter. » Etenim præ aliis officiis principum id laudatur, suum cuique jus tribuere, ut (*Lib. Regum* II, c. viii, v. 15) de David legitur: *Faciebat quoque David iudicium et justitiam omni populo.* Quæ reipublicæ duplex administratio nullo unquam tempore a principatu divisa fuit et utriusque tam perspicua in pontificio suppetunt argumenta, ut nullatenus infirmari possint.

IX. Et vero præfectum urbis Romæ esse, cum Augustorum ditioni parebat, nullum dubium. Nar-

rante enim Joanne Diacono in Vita sancti Gregorii Magni (lib. I, c. 5), sanctus vir imperatorem suis litteris rogavit, ut suam electionem minime confirmaret, « Sed præfectus Urbis germanus nomine ejus nuntium anticipavit, comprehensisque ac disruptis epistolis, etc. » Eundem autem magistratum, postquam Roma pontificum dominatui subdita esse cepit, inibi perseverare certum scimus, Anastasio id testante in Vita Adriani (sect. 298) ubi, de Calvuli cubicularii flagitio agens, narrat quemadmodum Adrianus « jussit contradere antefatum Calvulum cubicularium, et prænominatos Campanos præfecto Urbis, ut more homicidarum eos coram universo populo examinaret. » Ex Adriani ejusdem litteris plura hujusmodi exempla infra afferentur, cum ad eum pontificem ventum erit. Unius hic epistolæ (ep. 61, al. 50) conglobata delicta spectari velim: Anastasius missus pontificis, Paschalis et Saratinus, necnon Paulinus, scelerati omnes alius crimen aliud pœna dignum perpetraverat. Paulinus ab Adriano victus ad Carolum mittitur, quippe ejus juris erat; nefarius Paschalem et Saratinum Romam mitti orat puniturus ipse: « dum, ait, de eis perfectam suscepero justitiam. » De Anastasio vero, Carolum insimulat violati juris gentium, quod misum delinuerit, ac remittendum ait in Urbem: **247** « Et severissime eum sciscitantes juxta noxam ei reperitam eum corripimus. » Coactiva igitur quam vocant potestate eundem in modum pontifex in ditione sua, Romæ nimirum et in ducatu aliisque regionibus sibi subditis utebatur, quo sua in ditione Carolus. Atque capropter hoc præcipuum supremi principis argumentum Romæ non deerat pseudopapæ tempore, qui suo et suorum scelere illud patefecit.

X. Allatam præfecto epistolam Adriani Eccardus (*Rer. Franc.* lib. xv, cap. 38) ejusque assecla Muratorius (*Ann. Ital.* 789) non animadvertisse videntur: nam alia ejusdem pontificis (97, al. 85) freti, hæc eadem ex causa dominatum asserunt Romano pontifici in provinciis Exarchatus et Pentapolis. Non ita Waldipertus, de quo nuper est dictum. Videbat iniquus ille presbyter pontificiæ dominationis esse Urbem: idecirco Romanorum primatum eade Langobardorum potestati posse subiecti. Illi enim reipublicæ administratores erant, quibus sublatis reipublica interiret necesse erat. Cumque hæc res magni momenti sit, explicatio per me fiet, ut magis ac magis dominatio pontificia elucescat. Septem præcipue nominantur frequentur in his codicibus Carolini litteris, et apud Anastasium: *Primicerius, secundicerius, arcarius, saccellarius, nomenclator, primicerius defensorum, et protosecretarius.* Insignes isti viri nunc proceres, nunc primates appellantur et apud Anastasium (sect. 274, 295) et in concilio Lateranensi Stephani III. Qua super re Baronius (an. 638, n. 9) alique valde hallucinantur, dum presbyteros et diaconos cardinales putant primatum nomine designari. Idem recte nuncupantur *officia palatina* in eo libello, qui Joanni diacono tribuitur, consarcinatusque est post dimidium sæculi quinti decimi, ætate illa suppositionum feracissima. Nam licet tale opusculum Alexandro III nuncupetur, tamen personam auferunt sepulchralia monumenta ejusdem Alexandri et Clementis III; res gestæ Honorii III et Alexandri IV quæ ibidem visuntur, et, quod majus, luculenta hæc, quæ cap. 8 legitur inscriptio: « In nomine Domini amen. Anno Incarn. 1297, die mensis Februarii, consecratum fuit altare capituli ad honorem Dei et beate Mariæ Magdalene de mandato domini Bonifacii papæ VIII per Dominum Gerardum de Parma episc. Sabinensem. » Quæ mirum est non vidisse Panvinium (*Cod. Vat.*, num. 1106) ejusque exscriptorem Rasponum (*De Basil. Later.* lib. III, cap. 18) nec Mabillonium (*Mus. Ital.* tom. III, p. 570), qui tanti faciunt libellum istum, et Alexandro III dicatum asserunt. At veram ejus ætatem co. I. Vallicellanus detegit; namque insertus ei libello est catalogus Romanorum pontificum, **248** in Pio II

desinens, qui ad Petri cathedram ascendit anno A 1458.

XI. Quidquid vero sit de rebus cæteris in ea consarcinatione existentibus, inter memorias veteres a consarcinatore adhibitas illa haud dubie recenseri debet, in qua primates seu proceres Romani appellantur *officia palatina*. Primitivus enim notarius, cujus summa erat auctoritas sede vacante vel absente pontifice, antequam summus princeps Romanorum fieret, deinceps prima dignitas palatii esse, ni fallor, cepit. Primum ministrum hodie dicimus in aliorum principum aulis, secretarium status in pontificia. Eo munere fuagi consuevisse tum temporis primitivum notarium eruitur ex Pauli litteris (37, al. 20). Nam Christophorum male fidei insimulatum ab imp. Orientis ita apud Pippinum defendit: « Asseruit, quod dilectus filius noster Christophorus primitivus et consiliarius sine nostra auctoritate, nobis quasi ignorantibus, suggestiones illas quas sæpe ei direximus fecisset, et alias pro aliis ejus ac vestris missis relegisset: et in hoc testem et judicem proferimus Deum, quod ita nequaquam est. Nihil enim ipse noster consiliarius extra nostram voluntatem aliquando egit, vel agere præsumpsit, quoniam nostri prædecessoris ac germani domni Stephani papæ, simul et noster sincerus atque probatissimus fidelis existit, et in omnibus existit, et satisfacti sumus de ejus immaculata fide et firma cordis constantia. » Ab eodem primates cæteri et judices ecclesiasticæ ditionis pendebant, ut recte Pavinus et Rasponus, juxta Cassiodori sententiam (lib. IV, ep. 7). Ideo et primates eidem obtemperant post Pauli mortem, et judices vires suppeditant ubi de Constantino ejiendo agitur. Quævis autem fuerit istius auctoritas, primus administer erat apostolicæ sedis, ac perpetuum erat ejus officium. De secundicerii dignitate, quæ primæ tantum inferior erat, de saccellarii et arcarii officiis cameriarum et thesaurarium nostri ævi referentibus, deque aliis tribus officiis opportunius alibi.

XLIV.

249 EPISTOLA a CONSTANTINI b PP. c NEO-PHYT

AB DOMNUM PIPPINUM REGEM DIRECTA,

In qua continentur gratiarum actiones, et de obiitu domni Pauli papæ, et postulat ut in gratia domni Pippini regis permanere possit, sicuti antecessores sui fuerunt.

(An. Dom. 767, Cod. Car. xcviij, chron. 45.)

ARGUMENTUM — Statim atque intrusus fuit audacissimus laicus in sanctam sedem, Stephani et Pauli sanctissimorum pontificum exempla secutus, quin et eorum sententias usurpans, Pauli obitum nuntiat suamque, quam mentitur unanimem, electionem; amicitiam optimi principis audet quærere; D et Ecclesiæ exaltatione agit; missosque suos se legaturum promittit, ubi reversi fuerint qui in

a Hujus et sequentis epistolæ chronologia certa. Hæc nimirum ineunte mense Julio, altera Octobri anni 767 datæ sunt. Argumenta satis proluxa exstant ap. Magdeburgenses (Cent. 8, c. 10) eademque aliquantulum varia ap. Baron. (an. 767, n. 7) ex eodem cod. Vatic. unde Pauli epistolar. argumenta prodierunt. CENS.

b Mortuo Paulo I pontifice, in sedem apostolicam a factiosis intrusus fuit iste pseudopapa Constantinus; qui mox ad Pippinum duas epistolas dedit, quarum meminerunt quoque Baron. an. 767, n. 7, et Magdebur. Cent., 8, c. 10. GRETS.

c Sanctus Gregorius (Regest. lib. VII, ind. 2, ep. 111) hanc vocem primo aspectu impropriam explicat: « Sicut autem, inquit, tunc neophytus diceba-

Franciam iverant. Epistolam dat misso regio ad piissimum regem.

Domno excellentissimo filio Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Constantinus papa.

Omnino credimus, jam, præcurrentibus nuntiis ad vestram excellentissimam atque a Deo institutam regalem potentiam pervenisse, quod beatæ recordationis prædecessor noster, domnus Paulus papa de hac luce, Dei vocatione, subtracto, Urbis vel subjacentium ei civitatum populus meam infelicitatem sibi met præcesse pastorem elegerunt^d; et ecce cum nimio stupore mentis dico illud quod nequaquam penitus optabam, nec mea exigebant merita, tam sacrum 250 apostolatus culmen, magnique oneris pastoralis adeptus sum curam^e. Propterea, qui omnipotens Deus per manus ipsius principis Petri, atque ejus vicarii, ad exaltandam suam sanctam Ecclesiam et redimendam hanc provinciam, præ omnibus regibus ac mundi potentibus, ut pote novum Moysen, qui Israeliticum Dei nutu relemis populum, vestram excellentiam in his diebus eligere ac suscitare jussit, quod profecto, Deo annuente, vestro auxilio ac certamine perpetratum est. Idcirco obnoxii deprecationibus, tanquam præsentialiter coram vestro mellifluis regali assistens conspectu, flexo poplite, deprecor præcellentiam vestram, ut illud, quod beato Petro polliciti estis, simulque et charitatem atque amicitiam, quam cum beatæ recordationis domno Stephano summo pontifice, vel ejus germano, prædecessoribus nobis, habuistis, omnimodo recordare ac conservare jubeatis; et multo amplius exaltationem sanctæ Dei Ecclesiæ, spiritalis matris vestræ, atque orthodoxæ fidei defensionem, ac hujus vobis commissæ provinciæ perfectam liberationem procurare dignemini; quatenus repositam jam vobis in sideris mansionibus mercedis coronam, interveniente beato Petro apostolorum principe, ab omnipotente Deo consequi mereamini. Nos enim nequaquam alibi post Deum nostram habemus spem, nisi in vestro a Deo corroborato brachio, pro quo et eundem Dominum Deum nostrum, cui occulta cordis manifestata sunt, proferimus testem, quod amplius, sicut ipsi prædecessores nostri pontifices, in vestra obaritate, ac fida dilectione, atque sincera amicitia firmi atque immutabiles satagimus sine teus permanere, et per nullam temporum interruptionem a vestra nos charitate, atque a Deo protecti regni vestri Francorum

tur, qui initio in sanctæ fidei erat conversatione plantatus: sic modo neophytus habendus est, qui repente in religionis habitu plantatus ad ambiendos honores sacros irrepsit. » Hac eadem auctoritate utitur Nicolaus I, epist. 10, ad clerum Cp. contra Photium (Labb., Conc. tom. VIII, p. 367). In.

d Ex audacissimi invasoris ore Romanæ provinciæ ditionem ad Rom. pontificem spectare discimus: Urbis siquidem et ei subjacentium civitatum consensu electionem suam tuetur: quare mendaciis suis Romæ statum illius ævi confirmat. Quæ sequuntur, ex Pauli epistolis desumpta nil novi afferunt. In.

e Lege Bar. anno 767, num. 5 et seqq. et fumi isti statim dissipabuntur.

sincera amicitia quomodo separabimus. Itaque Christianissime, et a Deo institute, magne, victoriosissime, bone rex, et nostri, Dei nutu, defensor, interrim, diversis nobis **251** imminetibus causis, nulla existit possibilitas, donec missi vestri [*Lamb., nostri*] qui illuc ad vos [*Gent., ad nos*] directi sunt revertantur, alios duos dirigere missos; dum vero illi remeaverint, confestim nostros missos ad vestri presentiam dirigemus. Tamen et huic vestro misso hoc ipsum in ore posuimus, vestrae benignae excellentiae suggerendum. Gesta quippe sanctorum, de quibus misistis vobis dirigi, in quantum reperire valuimus, vobis transmisimus.

Deus autem omnipotens, in cuius manu cor excellentiae vestrae regitur, felicia vobis tribuens tempora, omnes adversas nationes vestris regalibus subiciat vestigiis, et per multorum annorum metas regni gubernacula vos cum excellentissima et a Deo illustrata filia nostra, domna regina, atque praecellentissimis regibus, vestris nativis, faciat possidere, et aeternae beatitudinis cum sanctis et omnibus electis ejus per infinita [saecula] annuat effici participes. In eorum excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XLV.

252 EPISTOLA CONSTANTINI PAPAE
NEOPHYTI,

AD DOMNUM PIPPINUM REGEM DIRECTA,

In qua continetur quod a populo Romano per violentiam electus, et in sede apostolatus intronissus fuit, postulans ut in gratia domni regis Pippini permanere possit, sicut antecessores sui fuerunt, et inde de epistola Theodori patriarchae Hierosolymitani, et de aliis epistolis Alexandrini et Antiocheni patriarcharum; et in embolo de Georgio, Marino et Petro.

(An. Dom. 767, Cod. Car. xcix, chron. 44.)

ARGUMENTUM. — Silentium regis ægre ferens mentitur iterum unanimi populorum consensu se creatum. Divinae Scripturae loca inserit, Pippinum laudat ut fidei catholicae propugnatorem; narrat litteras patriarcharum Orientis de synodo habita pro cultu sacrarum imaginum, Paulo directas, se in ambone prius lectas publice ad eum transmittere Graeco-Latinas. Georgium episcopum, Marinum et Petrum presbyteros ut reverti permittat solatio parentum efflagitat; responsum emixe petit. Quod majus, legat missos suos, Christophorum presbyterum et Anastasium notarium.

Domno excellentissimo filio Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Constantinus papa.

Dum internae mentis intuitu, infra memetipsum vehementer considero quanta mihi incepti pastoralis officii debet insistere cura ad pascendas Dominicas rationales oves, valde fateor intolerabilem maestitiam cordis mei arcano adhæsisse, quia procul dubio non meriti, sed oneris hujusmodi provectione omnibus curam animarum assumptibus, videtur esse conferta sollicitudo, et qui nimis comprimor, et nullis operum meritis neque virtutum profectibus me praestitutum perpendo, quid divina misericordia inspirante cordis affectu operari jusserit, et illico veut ex gravi somno exprorectus **253** nimio stupore,

A et extasi invenio a Deo in me rogatum, quod nunquam optavi, quod nunquam penitus cogitavi, nec [*Lamb. add. in*] cor pusillitatis meae quoquo modo ascendit, ex improvisa enim violentia, manu a populorum innumerabili concordantium multitudine, velut valida aura venti raptus, ad tam magnum et terribile pontificatus columen provectionus sum. Unde sicut navis æquoreis procellis fluctuatur, ita ego infelix, et inutilis curarum tumultibus, et populorum proclamationibus, atque lacrymosis ululatibus concutior; etenim omnes omnino, a magno usque ad parvum, proprios dolores ac violentias vociferantes, non cessant circumvallare me undique cogitationum certamina, ob consolationem, et justitias impertiendas huic a vobis liberato populo.

B O quam magna et metuenda existit pastorum sollicitudo! et quomodo infelix possim onerum animarum exsequi curam? Verumtamen, dum protinus jactavi cogitatum meum in Domino, et spei meae fiduciam ad ejus contuli misericordiam, meque, excellentissime et a Deo protecte victoriosissime rex, in vestro solito auxilio et protectione commisi, paratum jam remedium inveni, et afflictus animus meus paulisper respiravit. Valde enim post Deum confortor in vestra regali potentia, et a Deo protecto regni vestri Francorum robustissimo brachio. Inter hæc itaque considero quanta sit Dei nostri omnipotentis misericordia, et confestim opima consolationis oportunitas mihi confertur. Ipse enim pro humani generis salute de sinu Patris descendens, Verbum caro factum, de virgine Maria domna nostra nasci dignatus est, non amittens deitatem, sed semetipsum exinanivit, formam servi accipiens; qui mortem nostram moriendo destruxit, et vitam resurgendo reparavit. Unde non est dedignatus cum peccatoribus et publicanis loqui ac convesci, suscepit enim publicanum, et evangelistam effecit, Matthæum dico, qui evangelica verba mundo propagavit. O multitudo divitiarum sapientiae et scientiae Dei, **254** quam inscrutabilia sunt judicia ejus, et investigabiles viæ ejus! Vere magnus Dominus et laudabilis nimis, et sapientiae ejus non est numerus; qui ponit humiles in sublimi, et incoerentes erigit sospitate; pro quo, tanquam unum ex publicanis me existimans, cum gemitu cordis, percusso pectore, deprecor ineffabilem misericordiam, ut tantum pastorale officium, quod mihi immerito contulit, me salubriter exsequi, et lucra animarum ejus divinae majestati offerre me annuat. Crebro enim laudem ipsius redemptoris nostri requirit os meum, caro et lingua benedicit sanctum nomen ejus, qui non merita existimat, sed miseretur quibus misereri vult.

Præmissis quidem jam vicibus nostris apostolicis apicibus, jussi [*Grets., nisi*] sumus intimasse a Deo iustituto regali vestro culmini, de recessu prædecessoris nostri, domni Pauli papae, et quomodo me indignum et inutilem divina dignatio in apostolatus ordinem provehere jussit. Unde ecce et nunc iteratis nostris apostolicis affatibus, debitum honoris ac

salutationis affectum, et visitationis conatum excellentissimæ Christianitati vestræ aptum duximus persolvere; et quoniam omnipotens et longanimis Deus noster, verbum salutis per suum apostolum, beatum Petrum excellentiæ vestræ mittens, fortissimum sanctæ suæ Ecclesiæ et fidei orthodoxæ liberatorem ac defensorem te suscitavit atque constituit, præcellentissime fili et magne orthodoxe rex: ideo, licet mutatis pastoribus, cura tamen hujuscemodi certaminis ac defensionis vobis incumbit, et ob hoc, tanquam præsentialiter, coram mellifluo regali vestro aspectu consistens deprecor, et per Deum omnipotentem, qui est iudex vivorum et mortuorum, ante cujus conspectum omnia elementa contremiscunt et abyssi moventur, qui omnia regna mundi suæ providentiæ nutu disponit, qui etiam te, excellentissime fili ac benignissime rex, tuosque amantissimos natos ac meos spirituales filios, in reges per manus beati Petri apostolorum principis ungui præcepit, firmiter excellentiam vestram conjuro, ut ea quas [quæ] pro stabilitate regni vestri, et æternæ vitæ remuneratione beato Petro polliciti estis, pro exaltatione ac defensione sanctæ Dei Ecclesiæ, spiritualis matris vestræ, et sanctæ orthodoxæ **255** fidei observare et in omnibus adimplere jubeatis, et in ea charitate ac dilectione, in qua cum nostris prædecessoribus, domno Stephano ac Paulo, beatissimis pontificibus, permanistis, nobiscum permanere jubeatis, et in eadem amicitiae connexionem cum mea fragilitate persistere; non nostra quæ mala sunt merita existimans, sed adimplens illud divini oraculi præceptum (*Matth. x*): *Qui recipit prophetam in nomine prophetæ, mercedem recipiet prophetæ; et qui recipit justum in nomine justii, mercedem suscipit justii.* Et illud quod ipsa veritas Deus noster ait (*Luc. x*): *Qui me recipit, vos recipit; et qui me spernit, vos spernit.*

Considera, bone rex, quia potuerat Deus noster per angelum virtutis suæ, aut alio modo liberationem suæ Ecclesiæ et fidei orthodoxæ operari: sed non in alio nisi in tua excellentia complacuit, quia tibi hoc bonum servatum erat opus. Unde aperte cunctis datur intelligi, quia omnia jam ante mundi constitutionem a Deo prædestinata sunt. An non erat prædestinatus David, de quo secundum carnem Christus in mundo editus est? pusillus enim inter fratres existens, ab ovibus patris ablati, in regem unctus est: et quia a Deo prædestinatus es defensor sanctæ Dei Ecclesiæ ac noster, adesto, exaudi preces nostras, mitissime rex, sic te exaudiat Dominus in quacunque die eum invocaveris. Nos quidem, ita testis nobis Deus noster, cui occulta cordis manifesta sunt, ut plus etiam quam præfati nostri prædecessores pontifices in vestra a Deo protecti regni vestri Francorum charitate et dilectione, atque sincera fidelitate,

* Vide quæ dixi ad epist. 31, al. 35 (not. 2, 3). Nam equidem epistolam ab an. 758 removendam duxi, fretus conjectura concilii Jerosol. circa an. 760 celebrati, atque extremo anno 761 reponendam. credidi. Fateor nihilominus me non assequi mente, si synodica ista non fuerit Romanæ missa ante Au-

cum omni nostro populo firma constantia erimus permansuri, et peto coram Deo vivo, ut si forsitan quisquam, spiritu nequitiae irreptus, contraria de nobis vestro regali culmini garrere attentaverit, nulla ei credulitas admittatur, quia, ut confidimus in Dei omnipotentis misericordia, plenius critis de nostra puritate satisfacti.

Unde ecce magnopere ad vestra a Deo directa vestigia direximus præsentibus fidelissimos nostros missos, scilicet Christophorum **256** dilectum filium nostrum presbyterum, atque Anastasium notarium regionarium spiritualis matris vestræ, sanctæ nostræ Ecclesiæ, qui vos de nostra fidelitate, quam erga vestram regalem potentiam gerimus, satisfacere debeant, quibus et in ore posuimus hoc ipsam Christianitati vestræ nostra vice enarrandum. Quos petimus, ob reverentiam vestri [*Lamb. add. fautoris*] beati Petri, benigne a vobis et solite suscipi, eisque in omnibus credere, et cum lætitudinis nuntiis de vestro benigno proposito, et immensa prosperitate absolvere jubeatis.

Itaque innotescimus excellentiæ vestræ, quod duodecima die præteriti Augusti mensis, quintæ indictionis, conjuncti ad nos a sancta civitate, quidam religiosus presbyter Constantinus nomine, deferens synodicam fidei^a missam a Theodoro Hierosolymitano patriarcha, ad nomen prædecessoris nostri domni Pauli papæ, in quo et reliqui patriarchæ, id est, Alexandrinus et Antiochenus, et plurimi metropolitani episcopi Orientalium partium, visi sunt concordasse, eamque cum magna lætitia suscipientes, atque amplectentes, in populo in anbone relegi fecimus, cujus exemplar in Latino et Græco loquio vestræ excellentiæ direximus, ut agnoscatis qualis fervor sanctarum imaginum orientalibus in partibus cunctis Christianis imminet.

His prælibatis, extensis palmis ad æthera, cum omnibus Dei cultoribus, et cuncto nostro populo redemptoris nostri divinam exoramus clementiam, ut suæ extensionis dextera vos protegat, et regni vestri a Deo confortati Francorum terminos dilatet, atque immensas de hostibus victorias vobis tribuat, cunctosque adversarios regalibus vestris prosternat vestigiis, regni que gubernacula, longo ac prospero senio vobis, una cum excellentissima filia nostra, **257** a Deo protecta regina, et amantissimis natis perfrui concedat possidenda, et sicut temporale ac terrenum regnum et cœlestia vobis regna cum omnibus sanctis, qui ab initio mundi divinæ placuerunt majestati, tribuat possidenda. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

EMBOLUM.

Itaque hoc excellentiam vestram petimus, ut jubeas, Christianissime ac mitissime rex, inspiratus a

gustum mensem anni 767 sexto nimirum post anno, quam id concilium celebratum dicitur. Hinc autem patere arbitror, quam ardua sit provincia hæc epistolam fere omnes characteribus temporis carentes digerere, servata temporis ratione. CXXX.

Deo, ad nos absolvere referendum sanctissimum fratrem nostrum ^a Georgium episcopum, atque doctos filios nostros Marinum et Petrum presbyteros, qui ad vestram præcellentiam a nostro prædecessore domino Paulo papa directi sunt; quotidie enim cum magno ploratu eorum parentes nos adeunt, ut vestram a Deo institutam excellentiam deprecari debeamus pro eorum absolutione, etiam non possumus eorum lacrymas sufferre. Per te enim, bone misericordissime rex, salvi effecti sunt, et a manibus persecutis liberati consistunt. Unde magna in cælo vobis reposita est mercedis corona, quoniam scriptum est: *Qui salvat, tanquam qui ædificat.*

^a Anno 765 exeunte, iterumque anno sequenti (ep. 39, 40; al. 14 et 26) Paulus efflagitanti Francorum regi concessit, ut Georgium Ostiensem episcopum et Petrum presbyterum cardinalem apud se retineret. Utrumque Romam rediisse post Pippini mortem certum scimus, quia Georgium adesse videmus Later. concilio an. 769 celebrato adversus hunc invasorem sanctæ sedis, et Petrum anno 770 legatione functum Stephani III cum Pamphilo defensore (ep. 49; al. 45) ad Carolum et Carolomanum reges Pippini filios. Ad Marinum autem quod attinet, card. tit. sancti Chrysostomi potente eodem Pippino creatum esse usque ab anno 757, nos docet (ep. 16, al. 25). Deinde eum novimus (ep. 19, al. 39) una cum adversariis machinatum esse in

A Propterea coram Deo vivo deprecamur, ut in hoc preces nostras exaudias, et ipsos absolvere jubeatis. Ipsisenim revertentibus ²³⁸ cum magna lætitia eos suscipiemus, et charos in nostris visceribus amplecti studebimus; episcopatum enim et Ecclesias quas tenere videbantur inordinatæ usque hactenus consistunt; pro quo jubeat excellentia vestra disponere, quatenus præfati viri ad terram nativitatis eorum revertantur, quia adest tempus ut pariter cum suis parentibus, et una nobiscum in Domino exsultent, nosque merito pro vita, et incolumitate vestra fundere valeamus preces. [*Lamb. add. Codicis epistolaris Carolini finis.*]

B Francorum regem et sanctam sedem. Postremo restitutum anno 764 in pristinum honorem ad Pauli preces ab ipso Pippino; necnon pontificem lacrymis motum matris illius desolatæ ac orbæ lumine rogasse eundem regem, ut eum remitteret Romam (ep. 36, al. 32). Quid autem sibi velit pseudopapa privatam unius causam ad alios duos extendendo, et laudando Pippinum, quod omnes eos liberarit a manibus persecutis non intelligo. Id unum percepisse mihi videor, recte a Carolo utramque epistolam mendaciis ineptisque plenam in calcem codicis rejectam fuisse, neque movendas a me fuisse hujusmodi sordes. At ratio temporis ad id præstandum me coegit. Ac de utraque satis superque est dictum in monito, ad historiam rerum quod spectat.

259 IN STEPHANI III EPISTOLAS QUINQUE

ADMONITIO.

I. Sedatis reipublicæ tumultibus variis, pœnaque affectis eorum auctoribus, minime sanata erant atrocita vulnera Ecclesiæ inflicta. Invasio siquidem apostolica sedis, ordinationes illicitæ ab eodem facte impietasque Orientis mirum in modum aucta persuaserunt pontifici, ut congregaret synodum in qua omnia serio ac sapienter disciterentur. Quamobrem et ex Italia et ex amico Francorum regno episcopos congregare deliberans: « In exordio ordinationis suæ, ut est apud Anastasium, quo idem sanctissimus præsul pontificatus apicem assumpsit, direxit in Franciæ partes ad eximios viros Pippinum, Carolum et Carolomanum reges Francorum et patricios Romanorum Sergium secundicerium et nomenclatorem illo tempore existentem, deprecans atque hortans eorum excellentiam per suas apostolicas litteras, ut aliquantos episcopos gnaros, et in omnibus divinis scripturis atque sanctorum canonum institutionibus eruditos ac peritissimos dirigerent, ad faciendum in hac Romana urbe concilium. » Hæ primæ Stephani litteræ neque in codicem huac relatæ, neque alibi reperiuntur, Baronius ex Cod. Vat., quem Panvinius se vidisse testatur, argumentum profert (an. 772, n. 2): « Scripsit pontificatus initio ad Pippinum petens homines doctos mitti ad synodum Romanam. » Quare autem in Francia interierint, neque eas ob id Carolus recensere potuerit, facile conjectu est ex rerum serie, quæ hac occasione evenerunt.

II. Et sane missus seu legatus pontificis Roma profectus post diem septimam Augusti mensis anno 768, cum Stephanus est consecratus, et in Franciam veniens Octobri mense, Pippinum de hac vita migrasse invenit die 24 Septembris elapsi. Propterea reges filios adire oportuit, qui post funus paternum ad regnum quisque suam se contulerant, jamque regia insignia sumpserant die 9 Octobris, Carolus Noviomagi, Suessione Carolomanus, ut tradit mo-

C nachus Eugolismensis. Ubinam legatus eos reperit, apud Anastasium non legitur: id certum, quod in suum regnum Parisiis uterque processerat; ideoque Sergius « coeptum gradiens iter pervenit ad ejus filios, » Jactura quidem levis: nam litteræ suam consecutæ sunt effectum, duodecim ex Francia episcopis, fere omnibus urbium metropoleon, vere primo anni sequentis 769, Romam venientibus ²⁶⁰ cum Sergio. Rem testatur Adrianus in Tractatu ad Carolum regem super cultu sacrarum imaginum (Labl. Concil. tom. VII, p. 919, 923, 944, 952): « Prædecessor noster, inquit, sanctæ recordationis quondam dominus Stephanus papa similiter cum episcopis partium Franciæ atque Italiæ præsidens, etc. » Qui etiam beneficio codicis Veronensis, nomina ipsa eorum duodecim episcoporum et quadraginta Italarum, qui interfuerunt concilio, hodie habemus tum in editione Romana an. 1735, tum in Lucensi nuperima tom. I, addit. ad Concilia Labbei. De rebus ipsis quæ in concilio actæ sunt quadridui, summam aliquid dicam, maxime ad rem nostram necessarium, non solum ut litterarum jactura minus doleat, verum etiam ut faciem præferant dicendis de pontificia historia ex sequentibus epistolis eruenda.

III. Prima igitur actione, pseudopapa in medio episcoporum constituto, Christophorus primicerius pontificis jussu enarrat sacrilegam invasionem, ejusque historicam relationem quam fieri mandaverat legendam exhibet; nil eo die decernitur. Actione altera pseudopapa iterum sistitur in concilio, aususque invasionem tueri exemplo Stephani ducis Neapolitani, qui ex laico factus erat episcopus (an. 764 clero et populo petente, vir iste Paulo pontifici et sanctæ sedi amicissimus creatus erat episcopus), male habetur a concilii patribus, percussusque alapis ab Ecclesia ejicitur. Postmodum combusta omnia quæ scripto mandata inventa sunt sacrilege invasionis

atque indicta poenitentia omnibus qui cum sacrilego communicaverant, invocata divina clementia et relictis sacris canonibus, decretum est, ut « nullus unquam praesumat laicorum, neque ex alio ordine, nisi per distinctos gradus ascendens, diaconus, aut presbyter cardinalis factus fuerit, ad sacrum pontificatus honorem promoveri. » Quod sane decretum refertur etiam a Gratiano (Dist. 79, cap. 4). Denique invasori poenitentia praescripta est. Actione tertia constituitur recta pontificiae electionis disciplina: ut nimirum presbyteri et diaconi cardinales, proceres cleri, clerusque omnis eligant, deinde « omnes optimates militiae, vel cunctus exercitus, et cives honesti, atque universa generalitas populi hujus Romanæ urbis ad salutandum eum sicut omnium Dominum preparare debeat: » tum fiat decretum electionis. Contra omnem vim decernitur; ad solos presbyteros, aut diaconos cardinales juxta divi Petri et successorum statuta pontificia dignitate coarctatur; ordinationes a pseudopapa factæ irritantur, redeuntibus omnibus ad gradum pristinum. Episcopos iterum consecrandos, aliaque omnia repetenda, præter baptismum statuitur. Actione quarta decernitur de cultu **261** sacram imaginum; quinquaginta Canones apostolorum recipiendos primum statuitur; ac demum instauratis contra vim et ambitum decretis præclarum hoc pontificii principatus testimonium incidenter profertur: « Si quis juvare, aut introducere in hanc civitatem Romæ præsumperit quemquam de quacunque civitate aut castro, vel loco pontificis prius discessum, quousque in sede beati Petri pontifex ordinatus fuerit, anathema sit. » Hactenus de prima Stephani epistola, quæ desideratur in codice: nunc de quinque his quæ in eum relatæ sunt.

IV. Iisdem, quam Magdeburgenses etiam norunt, et quarum dux (ep. 45, 46, al. 46, 44) omnium consensu pertinent ad annum ipsum 769, post celebrationem concilii, cæteris (ib. 47, 48, 49, al. 47, 48, 45) anno sequenti datis, iisdem, inquam, nil obscurius ad hanc historię partem tractandam suppeditatur in isto Codice. Namque omnes ad Bertradam reginam viduam, ejusque filios Carolum et Carolomanum datæ, tum de rebus aliis agunt, tum quæ ad ecclesiasticam ditionem spectant, pugnantia continent; nec sine historia præcedenti, quam nuper huc revocavi ex calce Codicis, quo Constantini litteræ rejectæ sunt, elici inde veritas ulla potest. Præcipua occurrit difficultas in prima epistola ad Bertradam et Carolum data (ep. 45, al. 46) quam recte Cointius putat scriptam ex voto Desiderii tunc Romæ degentis, ejusque opinionem sequuntur Pagius et Zacagnus, nequidquam repugnante Annaſta Italo cum sociis aliquot (an. 769) præ nimia in reges Langobardos benevolentia. Quam enim rationem contra eruditos viros adducit, Stephanum nempe esse Romæ, non autem apud beati Petri basilicam extramœniam, cum illam scripsit epistolam; ac proinde liberum omni metu a rege Langobardo; floccifandam ostendunt Pauli prædecessoris litteræ (ep. 18, al. 15) quibus Pippino enuntiat scribendi difficultates Langobardorum causa, ac Stephani hujus ultimæ (ep. 49, al. 45); nec non consuludo frequens tam pontificis quam Franciæ regis plura committendi missorum auribus, quam scripto mandandi. At subjiciam lectoris oculis hanc historiam, quemadmodum apud Anastasium narratur in Vita Stephani III, ut eam conferat cum epistola.

V. Omnium consensu codicum post prædictum concilium summam relatum, Christophorus primicerius et Sergius secundicerius, præcipua nimirum officia sanctæ sedis in Desiderii odium incurrisse dicuntur, quod de restituendis ablatis vehementer agerent, ut debeant; Desiderium traxisse in suas partes largitione Paulum Aſartam pontificis cubicularium, et orationis obtentu Romam versus cum exercitu tetendisse; Christophorum **262** jure metuentem Urbi, ex Perusia, Campania et Tuscia militibus occissime convocatis clausisse portas urbis, atque unam præ aliis op-

æmentario, parasseque omnia ad defensionem urbis. Postmodum Langobardos in Vaticanum pervenisse, quo pontifex advocatus a rege se contulit, et post colloquium de restituendis ablatis, Romam rediit. Interea Paulum moliri insidias in Christophorum et Sergium, qui comperta re, armati in Lateranum irrumpunt, ut Aſartam vi capiant; tametsi pontifice audaciam increpante, recedunt. Die postero pontificem ad regem iterum se contulisse, qui palam petiit sibi tradi Christophorum et Sergium, renuentemque Stephanum cum universis, qui eum secuti fuerant, intra basilicam clausit. Tum pontificem nuntiante per legatos iis primatibus, qui ad portam divi Petri cum militibus erant, ut eorum uterque aut monachum indueret, aut illico ad basilicam sancti Petri se conferret, nullam esse aliam salutis spem; quæ res militibus metum incussit ac fere omnes dissipavit. Noctu igitur illos seorsim ad basilicam clanculum progressos a custodibus Langobardorum captos esse, regique primum, deinde pontifici traditos, qui sequenti die Romam rediens ibi utrumque reliquit, ut noctu Romam ducti inimicorum insidias effugerent. Contrarium evenisse Aſartæ opera: nam consentiente Desiderio extracta e basilica oculi sunt effossi, quare Christophorus præ dolore obiit post tridui, Sergius in Lateranensi patriarchio usque ad pontificis mortem perstitit.

VI. Præfata autem epistola continet, quod non Aſarta petitus fuerit armis in patriarchio, sed pontificem ipsum « nefandissimum Christophorus et Sergius nequissimus ejus filius, cum Dodone misso Carolomanni et conjuratis Francis, atque aliis sceleris conscii interficere voluerint; qui Desiderii ope tunc forte Romæ existentis pro divi Petri justitiis faciendis, mortem evaserit cum suo clero. In cæteris consentit cum historia nuper allata, nominibus aliquot virorum exceptis, quæ historiæ fidem adiungunt, epistolæ vero detrahunt. Præterea patens hoc mendacium in epistola dicitur: « Omnes justitias beati Petri ab eo plenius et in integro suscepimus. » Quæ pugnant cum iis quæ affirmat sequenti anno (ep. 47, 49, al. 47, 45). Nam omnium, quæ restitui debebant, catalogum missis regis præbet Caroli et Carolomanni oculis subjiciendum, atque: « Si quis autem vobis dixerit, quod justitias beati Petri recepimus, vos ullo modo ei non credatis. » Et alibi: « In præsentia de vestris missis simulant justitias nobis facere. Nam nihil ad effectum perducitur, et quidquam ab eis de nostris justitiis nequaquam recipere valuimus. » Hæc cum ita sint, nulli hominum persuasum erit, Langobardos paulo **263** ante pessimos, perpetuosque sanctæ sedis hostes, repente optimos atque amicissimos evasisse: et e contrario viros illos integerrimos, tanti habitos a Stephani prædecessoribus, quorum opera sancta sedes invasione et metu libera respiraverat, ipseque pontifex electus fuerat, repente « nefandissimos, nequissimosque » esse factos. Quamobrem recte inquam Cointius alique eruditi Stephanum putant Pauli exemplo ex Desiderii voto eam epistolam scripsisse. Non enim facile hujus mendacia hujusmodi apud Anastasium comperiet, ubi de rebus quæ Romæ evenerant sermo est.

VII. Silentium tanti sceleris aliis in Stephani epistolis, præsertim in ea quam iisdem Bertradæ et Carolo scripsit (ep. 46, al. 44), ut illam de qua loquimur, est aliud evidens argumentum hujus rei. De patrimonio insuper Beneventano per summam Itherii diligentiam restituta epistola illa fuse ac magnifice agit; de aliis vero justitiis, quas nominat, tum illa, tum alix omnes silent. Toto enim pontificis hujus tempore una illa restitutio facta invenitur. Pagius quidem solertissimus hujusmodi rerum indagator (an. 770, num. 7) duo exhibet testimonia, specie non contemnenda: primum videlicet Annalium veterum post secundam Appendicem continuationis Fredegarii: « Anno 770 fuit Berta regina in Longobardia ad placitum contra Desiderium regem, et reddidit sunt civitates plurimæ ad partem sancti Petri. » Alterum

vero ex Annalibus Petavianis petitum: « Hoc anno domna Berta fuit in Italia propter filiam Desiderii regis, et reddite sunt civitates plurimæ sancti Petri. » At, bona cum Pagii venia, testimonia tam serotina dubiam merentur fidem: neque enim plurimæ erant civitates restituendæ; neque ulla ex iis paucis, quas restitui oportebat, a Desiderio reddita fuit. Quin Stephano vita functo Adrianus ei successus Desiderii missis ejus amicitiam querentibus, plenariæ restitutionis pollicitatione, improperavit quæ suo prædecessori Stephano reposuerat, dum per missos suos Anastasium primicerium defensorum et Gemmulum subdiaconum petebat, « Ut quæ præsentialiter beato Petro pollicitus est, adimpleret: » etenim responderat: « Sufficit apostolico Stephano, quia tuli Christophorum et Sergium de medio, qui illi dominabantur, et non illi sit necesse justitias requirendas » (*Anast. Vita Adr.*, sect. 295). Quæ magis magisque comprobant epistolam illam, de qua sumus locuti, aut ex voto Desiderii esse scriptam, aut Afiartæ aliusve largitionibus a Desiderio corrupti in eum sensum accommodatæ, qui maxime faveret Langobardi artibus dissensiones querentis in Francia et similitates Romæ.

VIII. Arbitrabatur scilicet Pagius Bertam a Desiderio id petiisse, ut **264** Stephanum a matrimonio cum illius filia alienum demereretur. At pontifex ab asserenda divina lege removeri terreno quovis beneficio non poterat. Valde perspicua sunt quæ in epistola ad reges fratres (ep. 49, al. 45) nuptias illas aversans dixit: « Conjugio legitimo ex præceptione genitoris vestri copulati estis. » Et infra: « Impium enim est, ut vel penitus vestris ascendat cordibus alias accipere uxores, super eas quas primum vos certum est accepisse. » Quod de Carolomanno minore natu filio certo certius est, nam idem pontifex (*Ibid.*, 48) e sacro fonte suscipere ejus filium optat, claudique epistolam, « cum dulcissima vestra conjuge, et amantissimis natis. » Secus est de Carolo majore natu: Eginhardus ejus uxores enumerat a Desiderata Desiderii regis filia, quam « post annum, inquit, repudiavit, et Hildegardem de gente Suevorum præcipuæ nobilitatis feminam in matrimonium accepit: » quod et faciunt Franci alii scriptores, unde longa valdeque implexa apud eruditos quæstio. Nihilominus pontifex Eginhardum ceteris antiquiorem antiquitate præstat. Præterea non, ut Eginhardus cæterique, regis successione seu stemmatis Francorum regum enarrationi dabat operam; sed causam non ducende uxoris assererat, quam Carolum majorem natu jam duxisse, et consentaneum veritati est, et filium suscepisse, ex Himiltrude inter auctores constat, tametsi de connubio iidem certent. Quidquid autem pontifex et causam hanc æquissimam et alias multas adduxerit, quæ rudi illi ætati et probitati pontificis tribuendæ potius quam cum sectariis traducendæ, sub finem anni 770 Carolus uxorem duxit Desiderii filiam. Inde vero quarquam Stephanus superstes fuerit usque ad Kalendas Februarias anni 772 cum obiit supremum diem, a Carolomanno præventus himestri ferme spatio, nulli missi nullæque epistolæ Roma in Franciam misse inveniuntur. Tanta ejus matrimonii detestatio erat Romæ!

IX. Quæ annuo illo silentio evererint, indicare operæ pretium erit, ut historia pontificia, quam testimonio Carolini Codicis illustramus, consistat. Dissidiorum ille ac simulatum auctor fautorque maximus Desiderius tam in Francorum regno, quam in ditione pontificia, post id conjugium, ad Franciam quod attinet, nil molitus esse dicitur per totum illud tempus, quo ejus filia monarchiæ Francorum quæ unius Caroli parebat imperii regina fuit. Quæ autem post divortium, quod concoquere nunquam potuit, evenerunt, Adriani pontificatum spectant. Hoc enim pontifice, Carolomanni filius qui apud eum cum matre Gilberga erant consecrari Franciæ reges machinabatur, ut Carolo negotium **265** faceretur viresque

illius divideret: tametsi hujusmodi fallendi artibus non Carolo, sed sibi damnum intulit, idque maximum; nam regnum et libertatem amisit, ut ostendam, cum venero ad Adriani epistolam. Ad pontificiam vero ditionem quod attinet, tum in veteri dominio, tum in novo per Francorum regem Pippinum concessa serere discordias, easque alere, per id silentium nunquam destitit. Continuis siquidem molitionibus palatina officia, penes quæ reipublicæ administratio erat, aut avertere a pontifice, aut e medio tollere meditabatur: quæ res urbem ipsam simultatibus et penis implebat. Pejora in Exarchatu et Pentapoli Desiderii artibus evererunt. Nam Sergio Ravennæ archiepiscopo vita functo an. 770, et Leone canonice electo, Michaelius Langobardi præsidio fultus eam sedem invasit (« per unius anni circulum et eo amplius, » ut est apud Anastasium in Vita Stephani III. Rem narrare juvat Adriani verbis (ep. 93, al. 71) quæ sunt valde perspicua: « Quando predictus Sergio archiepiscopus obiit, per suam arrogantiam Michaelius præsumptor invadere ausus fuit ecclesiam Ravennatam, et per auxilium Desiderii sævissimi regis ipsam enormiter invadens ecclesiam diu detinebat, et a suo proprio rectore destituta atque viduata manebat. Tunc ad decessorem nostrum sanctæ recollectionis dominum Stephanum papam predictus Huchaldus a vestra directus regali excellentia pro cæteris causis, ab eodem præfato domno Stephano papa per vestrum a Deo roboratum regale adminiculum Ravennam missus est, eundem præfatum Michaelium invasorem ex ipsa Ravennate ecclesia expellendum, et hic Roma tanquam transgressorem sacrorum canonum deferendum. »

X. Itaque Desiderius, qui nullam legitur civitatem invasisse quæ ditionis esset sanctæ sedis, duo præcipue præstitit Stephano III pontifice: nihil unquam restituit eorum, quæ juris erant ejusdem apostolicæ sedis, et dissidiorum auctor semper fuit. Inde maximum supervenit incommodum pontifici in ea ditionis suæ parte quam Pippinus donaverat. Caput siquidem Exarchatus Ravenna, utcumque hostilem invasionem non esset passa, uhditorum injuriis ac depopulationi fuit obnoxia. Nam Michaelius, ubi se vidit sacrilegæ ordinationis omni spe dejectum esse ab Stephano, « plurima munera Desiderio Longobardorum regi, et cinelia, et ornatus ipsius ecclesiæ cum aliis speciebus brachio forti » invasionem annua majorem tutatus est, ut tradit auctor apud Anastasium. Neque Exarchatus tantum princeps civitas hujusmodi defectionis speciem induit, sed etiam Pentapolis præcipua urbs Ariminum eadem ex **266** causa cum Langobardis societatem inivit contra pontificem, ut docet idem auctor: « Congregans inde, inquit, nefandissimus Mauritius exercitum unum cum consilio Desiderii Longobardorum regis properavit, et ingressus est Ravennam, et brachio forti elegit ipsum Michaeliem, et in episcopium Ravennatis Ecclesiæ introduxit, et Leonem archidiaconum, qui electus erat in archiepiscopatus ordinem, Ariminum deportantes ibidem arcta custodia mancipatum idem Mauritius detineri fecit. » Quid igitur faceret pontifex tanta in rerum perturbatione utriusque provincie? In Franciam se vertere? At vulnus inde altius apostolicæ auctoritati inflictum erat: nam Carolus filiam Desiderii invito pontifice uxorem duxerat, nuptiasque mater conciliaverat. A Petro itaque apostolorum principe auxilium expectandum erat, qui provincias sibi oblatas, numine sic volente, vindicaret. Quod plane contigit post annuam invasionem, ac proinde sub finem anni 771.

XI. Nam Carolus matrimonii rati solutionem querens ab apostolica sede, qua de re videndi auctores apud Pagium (an. 771, n. 2) missos suos Huchertum et Collegas Romam direxit. Ita scilicet accipi oportet illud Adriani supra allatum: *pro cæteris causis*; non enim ait, pro justitiis faciendis, aliove usus est loquendi genere, quod rerum sanctæ sedis curam inuat. Faustissimum id principium inimicitia Langobardorum regis, de cujus filia repudianda agebatur,

opportunitatem obtulit occasionem Stephano, ut utramque provinciam veram defectionem spectantes in ordinem redigeret, sublato schismate: quare ab iisdem regis missis, qui beneficia petitori adveniant, beneficium ipse ultro petiit, quod ex Adriani ore audivimus, sicut duci Ariminensi Mauritio, invasori Michaelio, et Desiderio regi Stephanus pontifex, qui paulo post suum obiit diem, illiuit. Ceterum ex hucusque dictis colligitur, quod ante Caroli unius regnum, qui subjugatis Langobardis atque eorum rege sublato, eam Italiae partem monarchiae Francorum adiecit, neque in Romana provincia, neque in Exarchatu et Pentapoli cessatum unquam est ab invasione, et metu. Ac de Stephani III epistolis jam satis.

XLVI.

267 ITEM EPISTOLA EJUSDEM • PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM,
ET EJUS PRÆCELSAM GENITRICEM DIRECTA,

De Christophoro et Sergio filio ejus, qui cum Dodone et cæteris Francis Stephanum papam interficere conati sunt ^b.

(An. Dom. 769, Cod. Car. XLVI, chron. 45.)

ARGUMENTUM. — Bertrada reginæ viduæ et Carolo regi nuntiat per regios missos se in vitæ discrimen pene incurrisse a conjuratis cum Dodone misso Carolomanni, Christophoro primicerio, et Sergio ejus filio. Incolumem esse servatum a Desiderio, qui Romæ erat, et plene integreque restituerat omnes justitias sancti Petri, ut missorum ore melius intelligant. Christophoro et Sergio oculos, se inscio, avulsos esse: causas tanti sceleris in unum Dodonem rejecit.

Domine ^c religiose filia Bertrada, Deo consecrata, seu domno excellentissimo filio Carolo regi Francorum et patricio Romanorum, Stephanus papa.

Cum magno dolore et gemitu cordis. tribulationis atque mortis periculum quod nobis per sequaces diaboli jam eveniebat, ecce subtilius per has nostras apostolicas syllabas a Deo consecrata religiositatis

^a Steph. IV, electus an. 768, mortuus ann. 772. GRETS.

^b Argum. Panv. (Cod. Vat. 5): «Adhuc aliam ad eosdem reges dedit epistolam, in qua prolixè commemorat insidias sibi per Dodonem Francorum præfectum structas, et Desiderii erga se benevolentiam, cujus ope se defensum esse indicat. » Notandum, quod tum Baronius ex Cod. Vat., tum Magdeburgenses quinque harum epistolarum argumenta præter ultimam, recitant inverso ordine; ita ut quod nobis est primum, quinto loco ab iis ponatur; cumque et prioris illius epistolæ argumentum afferant, quam intercidisse aiebam in Admonitione, idcirco et nobis, et illis postremum argumentum est ep. 49, al. 45 Codicis, qua pontifex dehortatur reges ne nuptias contrahant cum filia Desiderii, hoc tantum discrimine, quod illis est sextum argumentum, nobis autem quintum. Hac autem re nil commodius ad Stephani epistolarum chronologiam stabilendam. CXXX.

^c Hujus epistolæ Sum. recitant Bar. et Cent. GRETS.

^d Nullum hucusque audivimus missum seu oratorem ex Francia Romam adventasse, qui erga Rom. pontificem, et sanctam sedem obsequio et amore non certaverit cum rege ipso a quo legabatur. Dodo hic præsertim, qui an. 763 (ep. 34, al. 18) a Paulo pontifice commendabatur, tanquam summa fide homo (non enim est cur alium credam), sacrilego isto scelere implicitus credatur? Quid dicam de Christophoro primicerio ejusque filio, quorum opera sublatum schisma, et pontifex hic legitimus creatus? *Nefan-*

A vestræ atque præcellentissimæ Christianitatis tue auribus intimare studemus, eo quod nefandissimus Christophorus, et Sergius nequissimus ejus filius, consilium incutes cum Dodone misso germani tui Carlomanni regis ^d, nos interficere insidiabantur. Unde cum eodem Dodone et 268 ejus Francis, cum aliquibus eorum nequissimis consentaneis aggregantes exercitum super nos, in Lateranensium sanctum patriarchatum, cum armis ingressi sunt, confringentes et januas atque omnes cortinas ipsius venerandi patriarchii lanceis perforantes, atque intus in basilicam domni Theodori papæ, ubi nullus ausus est aliquando, vel etiam cum cultro ingredi, tum loriceis et lanceis ubi sedebamus introierunt, sicque ipsi maligni viri insidiabantur nos interficere; sed omnipotens Deus cernens rectitudinem cordis nostri, quod nulli unquam malum cogitavimus, de eorum nos eripuit manibus, et vix per multum ingenium, dum hic apud nos excellentissimus filius noster Desiderius Langobardorum rex, pro faciendis nobis diversis justitiis beati Petri existeret, per eandem occasionem valuimus cum nostro clero refugium facere ad protectorem vestrum; et continuo direximus nostros sacerdotes ad eosdem malignos Christophorum atque Sergium, ut ab eadem iniquitate, quam pertractaverant nobis ingerere, respiscerent, et ad nos ad beatum Petrum properarent. Illi mox, ut audierunt, de præsentem cum Dodone et ejus Francis, turmas facientes et portas civitatis claudentes, fortiter resistebant et nobis comminabantur, atque in civitatem nos ingredi minime permittebant; et dum in eadem perfidia 269 permanerent, et cognovisset universus noster populus eorum iniquum consilium, de præsentem eos dereliquerunt, qui etiam et plures per

C

dissimus Christophorus? Paulo ante, mense nimirum Aprili hujus anni, tanto cum plausu totius concilii accusatorem agit pseudopapæ; ipseque est causa potissima, cur sancte sedis opprobrium omne anandetur; Christophorus tante probitatis vir a prædecessoribus pontificibus habitus, ut Paulus Græcorum nequitiam uno comprobeo argumento insimulati per eos Christophori (ep. 37, al. 20); Christophorus, inquam, ab eodem pontifice, qui multis atque ingentibus ejus periculis summam dignitatem referebat acceptam, ex improvviso *nefandissimus* appelletur? Et Sergius hujus filius, periculorum consors, nec minoris fidei apud pontificem, quam apud Francorum reges, a quibus eo petente duodecim episcopi ad concilium venire jussi erant, repente *nequissimus* judicetur? E contrario Langobardorum rex Desiderius, qui antea nullis movebatur precibus ut Ecclesiæ res suas restitueret, novasque semper invasiones meditabatur, minacibus etiam litteris pontificem sua repetentem terrere ausus, repente optimus evaserit, pontificem tutatus fuerit, ablata omnia reddiderit? Quis non videt extortam hanc epistolam esse ab Stephano per vaferrimum cundem Desiderium, qui ante annos decem a Paulo per vim et metum aliam similem obtinuit (ep. 17, 18, al. 29, 15)? Et Paulus quidem aliis clanculum scriptis litteris, rei omnis Pippinum admonuit, quod Stephano tum non licuit. At patet veritas ex sequentibus epistolis, multoque magis ex ejus Vita apud Anastasium. Id ante me animadvertit Coinéus. Vide Pagium (an. 770, n. 1 seqq.) et Admonitionem Stephani epistolis premissam. CXXX.

D

murum descendentes ad nos properaverunt. Alii vero A portam civitatis aperientes, ad nostri progressi sunt præsentiam, et ita ipsi maligni viri coacti atque nolentes ad nos in ecclesia sancti Petri sunt deducti; quos interficere universus populus nitebantur, et vix de eorum manibus eos valuimus eripere; et dum infra civitatem, nocturno silentio, ipsos salvos introducere disponeremus, ne quis eos conspiciens interficeret, subito hi qui eis semper insidiabantur super eos irruentes eorum eruerunt oculos, Deo teste dicimus, sine nostra voluntate atque consilio.

Unde magno dolore nostrum atteritur cor, et credite nobis, a Deo consecrata filia, atque excellentissime filii, nisi Dei protectio, atque beati Petri apostoli, et auxilium excellentissimi filii nostri Desiderii regis fuisset, jam tum [Lamb., tam] nos quamque B nosfer clerus, et universi fideles sanctæ Dei Ecclesiæ et nostri, in mortis decidissemus periculum. Ecce quantas iniquitates et diabolicas immissiones hic seminavit atque operatus est prædictus Dodo, ut qui debuerat in servitio beati Petri et nostro fideliter permanere, ipse e contrario animæ nostræ insidiabantur [Lamb. Gent., insidiabatur], non agens juxta id quod a suo rege illi præceptum est, in servitio beati Petri et nostra obedientia fideliter esse mansurum; et certo credimus, quod dum tanta ejus iniquitas ad aures excellentissimi filii nostri Carolomanni regis pervenerit, nullo modo ei placebit, in eo quod in tantam deminorationem atque devastationem sanctam Dei Ecclesiam is Dodo cum præfatis suis nefandissimis sequacibus cupiebat deducere; et ideo nostras tribulationes et angustias atque pericula a Deo institutæ religiosissimæ Christianitati tuæ atque excellentiæ vestræ innotuimus, quoniam profecto omnipotens Deus credentes in se et confidentes in ejus misericordia non dereliquit.

Agnoscat autem Deo amabilis religiositas vestra, atque Christianissima excellentia tua, eo quod in nomine Domini bona voluntate nobis convenit cum præfato excellentissimo et a Deo servato filio nostro Desiderio rege, et omnes justitias beati Petri ab eo plenius 270 et in integro suscepimus^a; tamen et per vestros missos de hoc plenissime eritis satisfacti. Deus autem omnipotens sua vos protectionis

^a Infra (ep. 47). Idem pontifex pauca hæc cum istis pugnantiæ profert: « Si quis autem vobis dixerit, quod justitias beati Petri recepimus, vos ullo modo ei non credatis. » Et alibi (ep. 49, al. 45): « In præsentia de vestris missis simulant justitias nobis facere. » CXXX.

^b Argum. Panv. (Cod. Vat. 4): « Scripsit et aliam ad Carolum et matrem ejus, in qua illis et gratias agit pro defensione Ecclesiæ, et commendat Itherium, quod diligenter curavit quæ fuerant ipsi commissa. Ib.

^c Hujus epistolæ meminerunt Centuriatores Cent. 8, cap. 10, ubi de hoc pontifice agunt, quem ipsi vocant Stephanum tertium. Et Bar. anno 772, qui etiam citant epistolam ejusdem Stephani ad Pippinum initio pontificatus scriptam, qua petit ut homines doctos Romam mittat ad synodum: quæ in nostro apographo non comparat. GRETS.

^d Mabillon. (Ann. I. xxv, n. 51) animadvertit Ca-

roli dextera circumtegat, et præsentis regni gubernacula ævis [longævis] atque prosperis temporibus perfuam annuat, et æterna præmiorum gaudia multipliciter faciat adipisci. Incolorem religiositatem vestram atque excellentiam tuam gratia superna custodiat.

XLVII.

271 ITEM EPISTOLA STEPHANI PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM,
ET EJUS PRÆCELSAM GENITRICEM DIRECTA,
In qua continentur gratiarum actiones, et collaudans Itherium [Lamb., Itherium] abbatem, et postulans ut ei digna retributio pro suo certamine fieret^b.

(An. Dom. 769, Cod. Car. XLIV, chron. 46.)

ARGUMENTUM. — Iisdem scribit per Itherium missum regium, qui cum sociis advenerat pro exsequendis justitiis sancti Petri, multa prosequens laude eundem Itherium, quod continuo se contulerit ad recuperandum patrimonium Beneventanum; eundemque ut beato Petro et regibus fidelissimum liberalitati eorum commendat.

Domnæ^c religiosæ filiæ Bertradæ Deo sacratæ, seu domno filio Carolo regi Francorum^d et patricio Romanorum, Stephanus papa.

Dum tantos [Lamb., Gent., tantis] beneficiorum in diversis apostolicis causis atque utilitatibus a vobis, cumulatim suffragiis, nimia jucunditatis lætitia, sancta spiritalis mater vestra, universalis Dei Ecclesia relevata exsultat, nulla, ut opinor, oris assertio ad referendas sanctissimæ religiositatis vestræ atque Christianissimæ præcellentiæ tuæ gratiarum laudes sufficere valebit; sed tamen licet digna vobis, ab hominibus pro tanto vestro pio opere rependi non possit vicissitudo, verumtamen misericors Deus noster, qui potens est, et scit bonis bona reddere, ipse copiosam laborum vestrorum vobis 272 cœlestium retribuet præmiorum recompensationem; sed et nostra sincera cordis habita erga vos affectio, sedulo pro vobis divinæ non desistit majestati orationum persolvere vota.

Itaque præsens Itherius, religiosus ac prudentissimus vir, et revera noster et vester sinecerus fidelis, quem cum suis comitibus et reliquis vestris missis pro exsequendis faciendisque justitiis fautoris vestri beati Petri direxistis, ad nos conjungens, illico in partes Beneventani profectus est Ducatus, pro recolligendo illis in partibus sito^e patrimonio ejusdem

D roli summopere coluisse Bertradam matrem suam, nullamque inter eos dissidii causam fuisse, præter divortium cum filia Desiderii, de quo infra. Ex hac et superiori epistola illud etiam liquet, per id triennium, quo Carolomannus vixit post patris mortem, usque ad an. 771, Bertradam non huic, sed Carolo adhæsisse, ac quodammodo conregnasse. CXXX.

^e Jam vidimus supra (ep. 20, al. 26) tum res aliquot esse redditas in ducatu Beneventano, tum de patrimoniis Neapolitanis restituendis Pippinum egisse cum Cajetanis et Neapolitanis. Res modo est de patrimonio Campano Greg. M. litteris celeberrimo: neque enim tanta sollicitudo esset pontifici de alio fere ignoto patrimonio, quod Greg. ævo Samniticum audiebat, in ea provincia; nam Peregrinii opinione in Dissert. VIII (Pratill. tom. V, p. 296 seqq.) Beneventani seu Samnites diutissime appellarunt. Campanum vero patrimonium rediisse ad sanctam sedem, Itherii opera, non tradunt hæc litteræ. Ib.

protectoris vestri apostolorum principis, qui videlicet A solertissimus vir, in omnibus secundum vestram nostramque decertavit voluntatem, sui que laboris constantiam, juxta ut a vobis illi præceptum est, in ipsis apostolicis exhibuit utilitatibus, unde nimis cor nostrum in ejus defensionis [Lamb., indefesso] certamine et firma operationis perseverantia lætatum est, quia profecto, secundum quod celestis muneris gratia, magnæ scientiæ illustratur prudentia, piis quoque meritis atque immutata fidei decoratur integritate, tantam in eo reperimus fidelitatem in vestro nostroque servitio, quantam diutissime nostra ardentius de eo optabat agnoscere mens.

Unde maximas atque innumerabiles gratiarum actiones religiosissimæ sobrietati vestræ, atque [quasi] præsentialiter Christianissimæ excellentiæ B tux referimus; et ideo obnixè tanquam præsentialiter, benignitatem vestram petimus, ut amplissimam favoris vestri gratiam atque largitatis munificentiam, et dignam consolationem eidem religioso viro, pro ejus laborioso certamine, quod in vestro atque nostro, ut dictum est, apostolico servitio exhibuit, impertire jubeatis; quatenus sicut ab omnipotenti Deo, intercedente beato Petro, 273 digna operis ejus in celestibus regnis exarata fertur remuneratio, ita et a vobis consolationis consequatur opem.

Omnipotens autem Deus noster, sacris apostolorum principum interventionibus, sua vos circumtegat gratia, et præsentis vitæ prospera, et æterna felicitatis vobis multipliciter tribuat gaudia. Incolumem religiositatem vestram, atque excellentiam tuam gratia superna custodiat *.

XLVIII.

274 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLUM ET CAROLOMANNUM REGES DIRECTA.

In qua continentur uberrimæ benedictiones et pro eorum fraternitatis concordia gratiarum actiones, et de justitiis sancti Petri b.

(An. Dom. 770, Cod. Car. XLVII, chron. 47.)

ARGUMENTUM. — Regiis acceptis litteris Caroli et Carolomanni per Gauzibertum episcopum, Fugbertum religiosum, Ansfredum et Helmgarium eorum missos, compositæ inter eos discordiæ, ac pristini amoris invicem stabiliti, utrique gratulatur, petens ut quæ cum patre promiserant beato Petro exequantur et justitias plenarie reddi curent. Multa ab eorum missis audituros; nulli credendum qui red-

* Notari velim auctoritatis consortium. Missi a regina matre Caroloque filio legati Romam dicuntur; ab utroque jussi exsequi justitias sancti Petri; ltherio premium ab utroque petitur; denique epistola utrique inscripta, sinem præferret utrique communem. Perinde est de superiori epistola. CENN.

b Argum. Panv. (Cod. Vat. 3): « Insuper et aliam dedit ad Carolum et Carolomannum fratres, in qua gratulatur eis, quod post lites sibi invicem reconciliati essent. Et petit ut cogant Longobardos reddere quæ de patrimonio sancti Petri rapuissent. » Ib.

* Meminerunt hujus epistolæ Bar. et Cent. GRÆTS.

d De Francorum regum similitudinibus, earumque origine obscure admodum antiqui annales et histo-

ditas justitias dixerit. (Quod probat epist. 45 datam esse ex Desiderii voto.)

Domnis c excellentissimis filiis Carolo et Carolomanno regibus Francorum et patriciis Romanorum, Stephanus papa.

Benedictus Dominus Deus noster, pater misericordiarum et Deus totius consolationis, qui consolator et propitiator existit omnium invocantium eum in veritate. Ipse enim redemptor noster preces clamantium ad se exaudiens mœrentium tribulationes ad gaudium convertit; quod certe nunc in nobis atque universo peculiari populo sanctæ Dei Ecclesiæ ejus, divinæ pietatis clementiam et misericordiæ benignitatem cernimus esse diffusam, in eo quod nostræ orationis vota exaudiens et mœroris nostri lamentationem quam usque hactenus habuimus ex ipsa divisione discordiæ, quam antiquus hostis, inimicus pacis, intra vestram fraternitatem immiserat: nunc, Deo propitio, eodem pestifero æmulo confuso, in communem dilectionem et concordiam, ut vere uterinos et germanos fratres, 275 vos connexos esse discentes, in magnam lætitiã convertere dignatus est d.

Itaque, præcellentissimi filii, magni victoriosissimi reges et Dei providentia nostri Romanorum patricii, conjungentes ad nos fidelissimi ac solertissimi vestri missi, scilicet * Gauzibertus reverendissimus et sanctissimus frater noster episcopus, et Helmgarius gloriosissimi vestri, detulerunt nobis honorabiles et nimis desiderabiles syllabas vestras a Deo instituta regali potentia directas; per quas innotuistis, contentionis rixas ac litigia inter vos versata fuisse, sed, annuente Domino, nunc ad veram dilectionem, et unitatis concordiam, et fraternum amorem conversi exstitisse videmini; quo audito, magno gaudio atque lætitiã, una cum universo populo nostro istius provincie a vobis redemptæ, repleti sumus, et gemina festivitatis gaudia peregrimus, immensas Deo nostro omnipotenti referentes gratiarum actiones, atque vitricem ejus clementiam collaudantes, consona cum prophetica voce cantantes atque dicentes: Benedictus es, Domine Deus noster, et benedicta omnia opera tua; ecce enim nunc gaudet Deus noster in cœlis, gaudet et universus chorus angelorum, et in terra etiam cunctus exultat populus Christianus, et solus diabolus, inimicus pacis et discordiæ seminator, luget dum victum se esse et superatum conspicit: non

rici. Attamen negata Carolo auxilia ad Wascones et Aquitanos in officio continendos eunti, fratremque in itinere convenienti earum causa fuisse videntur. Annal. Francor. Monach. Engolism. Auctores ap. Pag. (an. 779, n. 5). Mabillon. præ aliis (Annal. lib. xxiv, n. 28) audiendi. Hisce autem ex litteris pontificem et Romanos omnia nosse intelligimus, assiduisque ad Deum precibus concordiam eorum principum impetrasse, quæ valde necessaria erat sanctæ sedi adversus Langobardos.

* Legationis hujus princeps Gauzibertus Mabillonio videtur fuisse episcopus Carnutensis (Annal. l. xxiv, n. 30); de ceteris tam is quam alii silent, Cointio dumtaxat faciente monachum Fuchbertum.

enim aliter fidelium mentes existimare poterant pervenire, quam quod nunc factum esse gaudemus, si Deus omnipotens illam pacem et fraternam dilectionem in vobis multiplicet, et multiplicatam corroboret, quam suis donavit sanctis apostolis. Unde de vestra unitate etiam sancta spiritalis mater vestra, Dei Ecclesia, et ejus universus populus exultat. **276** Nam si vero et in his ipsis vestris ferebatur apicibus tota vestra virtute vos esse decertaturos, pro exigendis justitiis protectoris vestri beati Petri et sanctæ Dei Ecclesiæ, atque ea promissione amoris, quæ a vestro pio genitore, sanctæ recordationis, domno Pippino, eidem principi apostolorum et ejus vicariis facta est, polliciti estis esse permansuros, et plenarias justitias sanctæ Dei Ecclesiæ atque ejus exaltationem esse operaturos. Et quidem nos, excellentissimi filii, Christianissimi magni reges, omnino de hoc certi atque in omnibus satisfacti sumus. quod nulla hominum suasio aut thesaurorum copiosa datio vos poterit declinare, aut ab eadem vestra promissione, quam beato Petro spondidistis, quoquomodo immutare^a, tamen nunc firmitatem vestram comprobavimus, dum non corruptori et fragili homini^b, sed Deo omnipotenti et ejus apostolorum principi placere procurastis. Unde obnixè, tanquam præsentialiter, petimus, et coram Deo vivo, qui vos regnare præcepit, conjuramus excellentiam vestram, ut plenarias justitias beati Petri, sub nimia velocitate, secundum capitulare^c quod vobis per præsentem vestros fidelissimos missos direximus, exigere, et beato Petro reddere jubeatis: sicut et vestra continet promissio, et omnia quæ beato Petro et ejus vicariis, cum vestro sanctæ memoriæ progenitore [*Lamb.*, pio genitore] promisistis, adimplere dignemini, quatenus intercedente eodem principe apostolorum, perfectam ab omnipotenti Deo in præsentem vitam et futura beatitudine suscipiatis [*Id. add. mercedem*], post Deum in nobis [*Id.*, vobis] habemus fiduciam, et in vestro amore atque charitatis dilectione firmiter, usque ad animam et sanguinis effusionem, uno cum universo populo permanemus atque permanebimus. Tamen et de hoc, et de omnibus justitiis beati Petri predictis vestris missis subtilius locuti sumus, **277** vestro regali culmini cuncta enarranda, et jam, sicut terra sitiens imbrem præstatur, ita vestrum auxilium et congruum effectum de nostris petitionibus postulamus.

Et videte, excellentissimi filii, quia obtestamur vos per tremendum diem judicii. Etiam beatus Petrus per nos vos adhortatur, atque obtestatur, ut sub nimia

^a Diploma donationis Pippiniana, cui uterque subscripserat Carisiaci anno 754, in eorum memoriam revocat: quam rem perspicue mox declarat. CENN.

^b Desiderium puta, qui nullum lapidem non movebat, ut Francorum reges a sancta sede disjungeret. *Id.*

^c En locuples testimonium falsitatis epistolæ 45, el. 46, in qua per vim et metum pontifex plenariam restitutionem fatebatur.

^d *Lamb. legit: Romana Ecclesia et respublica re-*

velocitate ipsas justitias ejusdem principis apostolorum exigere a Langobardis jubeatis, fortiter eos cum Dei virtute distringentes, ut sua propria idem princeps apostolorum atque sancta Romana Ecclesia recipiat^d; nam si, quod non credimus, ipsas justitias exigere neglexeritis aut distuleritis, sciat is vos de istis rationem fortiter ante tribunal Christi eidem principi apostolorum esse facturos. Si quis autem vobis dixerit quod justitias beati Petri recepimus, vos ullo modo ei non credatis^e. Deus autem omnipotens sua vos dextera protegat, et victoriam vobis de cælo tribuat, suumque angelum ante faciem vestram mittat, qui vos præcedat, et inimicos vestros coram vestris prosternat vestigiis, atque a Deo instituti regni vestri terminos dilatet, et præsentem regno longæviter ac prospere gubernacula perfrui faciat; etiam et post hujus vite longævitatem cælestia vobis regna per infinita tribuat sæcula possidenda.

XLIX.

278 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPE,

AD DOMNUM CAROLOMANNUM REGEM DIRECTA,

In qua continentur gratiarum actiones, et postulabat ut filium suum ex fonte sacri baptismatis suscipere mereretur^f

(An. Dom. 770, Cod. Car. XLVIII, chron. 48.)

ARGUMENTUM. — Beraldus abbas et Aubertus vir illustris missi Carolomanni hujus litteras afferentes, plura secreto retulerunt, quorum singulis pari modo respondit voce. In litteris se ait vehementer cupere ut regium filium recens natum sibi concedatur suscipere e sacro fonte; eique, reginæ uxori, atque eorum filiis, prospera cuncta ominatur.

Domno^g excellentissimo filio, Carolomanno, regi Francorum et patricio Romanorum, Stephanus papa.

Dum tantam piæ considerationis gratiam atque efficacem solertiam creator noster omnipotens Dominus vestro mellifluis regali cordi pro defensione et exaltatione sanctæ suæ Ecclesiæ infundere dignatus est, præcellentissime filii ac benignissime rex, ideo opinatissimi nominis tui præclara memoria et indita cælitus prudentia in toto orbe terrarum divulgata permanet, etiam in cælestibus regnis digna operum tuorum refulgent merita. Unde beatus es, bone Christianissime rex, quod quidem nos conspecta fidei tuæ constantia, quam in apostolicis causis et nostri amoris fervore habere dignoscis, firmi in tua dilectione permanentes, sedulo eidem nostro conditori, pro immensa vestra lætitia, et a Deo instituti regni vestri stabilitate, preces fundere nequaquam desistimus.

Interea conjungentes ad nos Beraldus, religiosos

cipiat. Gent.: Romana reipublicæ Ecclesiæ recipiat, et notat verbum reipublicæ subducta linea deletum esse.

^e Desiderari potest aliquod illustrius? Legatis plura secreto credit; propalam testatur, justitias sancto Petro non esse redditas; nullam alicui fidem habendam esse ait secus dicenti. CENN.

^f Argumentum Panv. (*Cod. Vat. 2*): « Aliam scripsit ad Carolomannum, qua petit, ut liceat sibi esse compater, et testis baptismi filii ejus. »

^g Summ. ap. Bar. et Cent. GRETS.

abbas, et Audbertus, vir infuster, detulerunt nobis honorandas nimisque desiderabiles syllabas a Deo protectæ excellentiæ vestræ, quas cum **279** magno honoris affectu suscipientes atque relegentes, quæ in eis ferebantur omnino agnovimus; sed et ipsi vestri fidelissimi missi, ea quæ a vestra a Deo protecta excellentia injuncta habuerunt nobis subtilius retulerunt. De quibus sicut vestris fidelibus ad singula eis responsum reddidimus, vestro a Deo inspirato culmini liquido enarrandum.

At vero, quia amoris vestri fervor in nostris firmiter viget præcordiis, magna nobis desiderii ambitio insistit, præcellentissime regum, ut Spiritus sancti gratia scilicet compaternitatis affectio inter nos adveniat; pro quo obnixè quæsumus Christianitatem tuam, a Deo institute bone rex, excellentissimeque filii, ut de præclaro ac regali vestro germine ^a, quod vobis Dominus pro exaltatione sanctæ

A suæ Ecclesiæ largiri dignatus est, in nostris ulnis ex fonte sacri baptismatis, aut etiam per adorandi chrismatis unctionem spiritalem suscipere valeamus filium, ut eadem, Deo prosperante, compaternitatis gratia in medio nostrum corroborata, magna lætitia, ex hoc tam nos quamque universos noster populus pariter relevati, exultare valeamus in Domino

Deus autem omnipotens, per quem reges regnant et principes imperant, suo vos protegat gratia, et victoriam vobis de cælo pro sua sanctæ Ecclesiæ defensione tribuat, atque longævos et sospites in solio regni pariter cum excellentissima et Christianissima filia nostra regina, dulcissima vestra conjugè ^b, et amantissimis natis ^c conservare, et cælestis regni æterna gaudia concedere **280** dignetur possidenda. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

^a Annalista Petavianus consignat hoc anno natiuitatem Pippini filii Carolomanni. Pagius (an. 770, n. 4).

^b Gilberga, quam duxerat Pippino patre superstite, cumque sequenti anno exeunte Carolomannus occubuerit mortem, et Carolus utrumque regnum, ut Pippini sui parentis ævo fuerat, in unum denuo conjunxerit, in Italiam ad Desiderium fugit cum duobus parvulis filiis. Annales Fulden. et alii apud Pagium (771, n. 5). Annal. Francor. silentes de filiis: « Uxor vero Carolomanni, aiunt, cum aliquibus paucis Francis ad partes Italiæ perrexit. »

^c Pippinus igitur non erat primogenitus, sed Carolomannus alium filium antea susceperat; iique sunt, quos Gilberga in Italiam secum duxit. De iis nihil invenitur apud scriptores Francos. Sed in Vita Adriani ^c ap. Anastas. (sect. 510) legitimus, quod an. 773, dum Desiderius obsidebatur Ticini a Carolo, « Adalgisus verus ejus filius assumens secum Autcharium Francum, et uxorem, atque filios sæpediti Carolomanni, in civitate, quæ Verona nuncupatur, pro eo quod fortissima præ omnibus civitatibus Langobardorum esse videretur, ingressus est. » Iterumque (sect. 314) quod Carolus Verouam cum parte exercitus petiit. « Et dum illuc conjunxisset, protinus Autcharius, et uxor, atque filii sæpius nominati Carolomanni propria voluntate eidem benignissimo Carolo regi se tradiderunt. Eosque recipiens ejus excellentia repedavit Papiam. » Supra autem facta erat mentio Gilbergæ se recipientis apud Desiderium cum filiis suis, et subdole ariis Langobardi, qua inter pontificem et Carolum dissensiones serere nitentur: « In ipsis vero diebus contigit uxorem et filios quondam Carolomanni regis Francorum ad eundem regem Langobardorum fugam arripuisse cum Autchario, et nitentur ipse Desiderius, atque inhiante decertabat, quatenus ipsi filii ejusdem Carolomanni regnum Francorum assumpsissent. Et ob hoc ipsum sanctissimum præulem ad se properandum seducere conabatur, ut ipsos antefati Carolomanni filios reges ungeret, cupiens divisionem in regno Francorum immittere, ipsumque beatissimum pontificem a charitate et dilectione excellentissimi Caroli regis Francorum et patricii Romanorum separare, et Romanam urbem cunctatque Italiam sui regni Longobardorum potestate subjugare » (sect. 296). Ibi etiam narratur, quemadmodum Langobardus hæc machinabatur, suarum artium consentaneo ac fautore Paulo Abarta, qui legatione pontificis apud illumungebatur; dumque Roma abesset, detectus erat Sergii cæci necator. Quare pontifex metuens, ne scelus detectum ad illius aures perveniret, unde ope Desiderii, apud quem gratia plurimum valebat,

pontificiæ ditioni ferret incommoda, clanculum manus injici in eum redeuntem curavit: atque ita Desiderii molitiones dissipatæ sunt. Hanc profecto historiam, quam scriptor Vitæ Adriani summa cum fide enarravit, nuperi quidam scriptores Muratorio assignano invertentes, Gilbergæ fugam exaggerant, eo quod Carolus nepotes suos regno spoliavit; minimeque advertunt, quod ejusmodi fuga ad Italiæ regem, perpetuum hostem sanctæ sedis, quæ maxime cordi erat Francorum regibus, pejorem facit causam Gilbergæ, cujus veluti deserte patrociniū suscipiunt; quam Caroli utrumque regnum ad monarchiam revocantis, ut ante triennium exstiterat. At mittantur ista: nuperi isti scriptores peregrinantur in rebus antiquis Franciæ. Idcirco ætatem nostram cum vetusta illa comparantes Carolo non solum injustitiæ, sed etiam iniquitatis notam inurere non verentur, nec veterum scriptorum omnium silentio ab inanibus hujusmodi efflatis retardantur. Iis vero adeundæ erant chartæ divisionis regnorum tum Caroli, tum Ludovici Pii inter filios. Vidissent profecto, eorum aliquo præmoriante, regni partem ei relictam dividendam inter alios superstites: hæc tamen conditione adjuncta: « Quod si talis filius cui-libet istorum trium fratrum natus fuerit, quem populus eligere velit, ut patri suo succedat in regni hæreditate, volumus, ut hoc consentiant patri ipsius pueri, et regnare permittant filium fratris sui in portione regni, quam pater ejus eorum frater habuit » (Ex Pitheana Edit. par. II, p. 84). Ludovicus Pius isdem fere verbis rem eandem constituit: deinde adjungit: « Quod si talem filium non habuerit, tunc volumus, ut illa pars regni, quam idem habebat, dividatur æqualiter inter illos fratres, qui superstites remanserunt. » (*Ibid.*, p. 149.) Hac lege tum vivebatur in Francia. Dum monarchia inter plures fratres divisa plura regna efficiebat, altero eorum obeunte inter fratres dividebatur ejus regnum: nec satis erat ad successionem mortui regis filium esse: populi electio necessaria erat, cui patruus vel patru præbere assensum tenebantur. Secus accidit post Carolomanni mortem; nam archiepiscopi, episcopi, comites, et primates mortui regis relictis Carolomanni pueris Carolomannierunt suumque regem acclamarunt. Ita monachus Engolismensis, ita annalista omnes Francorum unanimi consensu affirmant. Eginhartus (*De vita et gestis Car. M.* cap. 6) Carolomannum regni socium appellat: « Regni quoque socio, iniquiens, jam rebus humanis exempto. » Quapropter nuperi isti talia de tanto, tamque pio rege obloquentes hallucinantur: regemque Desiderium pro virili defendentes, veritatis fucum faciunt.

L.

281 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPAË,
AD DOMNUM CAROLUM ET CAROLOMANNUM REGES
DIRECTA,

*Prohibendo atque cum nimis adjurationibus obli-
gando, ut de gente Langobardorum uxores minime
acciperent* ^a ^b.

(An. Dom. 770, Cod. Car. XLV, chron. 49.)

ARGUMENTUM. —Carolo et Carolomanno regibus legat missos suos Petrum presbyterum et Pamphilum defensorum cum apostolicis litteris hortatoriis, quas prius in confessione sancti Petri posuerat, ibique sacrum fecerat, ut contra illas faciens esset anathema. Sententia earum est se audivisse Desiderii filiam nuptam iri eorum alterutri, quanquam legitimo uterque connubio junctus esset ex voluntate patris. Validissimæ huic rationi adjungit alias: primo adversus gentem Langobardorum, in quam zelo ductus fortasse plus æquo invehit; deinde majorum exempla, dum eorum pater Stephani II monitu a dimittenda eorum matre se abstinent, et Gisilam eorum sororem Constantini imp. filio uxorem dare noluit; tertio promissa eorum etiam post mortem patris jurejurando sibi ipsi firmata per Sergium nomenclatorem, fideles nimirum se futuros beato Petro et pontifici, eorumque adversariis nunquam adhæsurus; denique ea quæ conjugium cum perpetuis hostibus sanctæ sedis necessario consecutura essent, videlicet ecclesiasticæ ditionis exitium. Postea sancti Petri nomine ac totius cleri et populi Romani eos obtestatur, ne suas uxores dimittant, ut Desiderii filiam ducant, nec Gisilam jungant Desiderii filio: sed potius eum regem compellant reddere sanctæ sedi quæ, sæpius promissa, nunquam restituerat.

Domnis excellentissimis filiis Carolo et Carolomanno regibus Francorum et patriciis Romanorum, Stephanus papa.

Dum omnium electorum Dei præcipuam vitam et digna operum **282** merita, in nostram memoriam revolvimus, invenimus profecto nulla eos potuisse qualitatis diversitate ab eorum cordis statu, et pristina sponsonis constantia amoveri. Unde et variis antiqui hostis suasionibus ac blandimentis circumvallati, immutabiles in suæ mentis firmitate constat permansisse, et ob hoc cum triumpho victoriæ ad optata pertingere meruerunt gaudia. Et nimirum considerandum est, quia si quis, quibusdam suasionibus de-

^a Argum. Panv. (Cod. Vat. 6.) Superiorum epistolarum argumenta ex Codice Vaticano Pavini recitat Baronius (an. 772, n. 2) qualia ipse attuli, variant lect. neglectis, quia parvi momenti sunt. Hujus epistolæ argum. desideratur ap. Baron., quippe integram refert (an. 770, n. 9 seqq.). Perinde faciunt Magdeburgenses, argumento nihilominus non neglecto, quod est hujusmodi apud eosdem (cit. l.) et ap. Panvin. « Item alia ad Carolum et Carolomannum, in qua manibus pedibusque obnixè conatur eis dissuadere, ne de gente Longobardorum uxorem ducant, aut sororem suam Gisilam Desiderii filio elocent in matrimonium. » Epistolam se recitare integram aiunt, quia *artibus pontificiis plenam*. Pudet me similia horum legere apud nuperimum scriptorem (Zanetti, *Ist. de Langob.* p. 670 seq.). Nam Muratorius, quem sequitur, ejus epist. auctorem fuisse alium quemquam suspicatur, nec sententiis identidem utitur, quæ pontificis dignitatem traducant. CENN.

^b Recitant hanc epist. integram Baronius, anno 770, et Centuriatores Cent. 8, cap. 10, quam dicunt ple-

A mulctus, victus fuerit, a recto confestim tramite, qui ducit ad vitam æternam, per abrupta declinans devia recontendat [ire contendat], ut ex hoc in proclivem delabatur noxam; nam plerumque certum est, quia idem antiquus hostis per infirmam naturam fidelium mentes subripere nititur. Hinc est enim, quod olim primo homini in paradiso constituto, per infirmam mulieris naturam, pestiferis valuit suadere blandimentis divinum transgredi mandatum, et ob hoc diræ mortis humano generi irrepsit excidium: et ideo, præcellentissimi filii magni reges, tanto studiosius ejusdem molimini resistendum est, ne quemquam suis irretire valeat argumentis, quanto cernimus suis crebro insidiis ad decipiendum fidelium corda insistere ^c.

B Itaque nostræ perlatum est notioni, quod certe cum magno cordis dolore dicimus, quod Desiderius Langobardorum rex, vestræ persuadere dignoscitur excellentiæ, suam filiam uni ex vestra fraternitate in connubio copulare; quod certe, si ita est, hæc propria diabolica est immissio, et non tam matrimonii conjunctio, sed consortium nequissimæ adinventionis esse videtur. Quoniam plures comperimus, sicut divinæ Scripturæ historia instrumur, per alienationis ^d injustam copulam, a mandatis Dei deviare, et in magno devolutos facinore: quæ est enim, præcellentissimi **283** filii, magni reges, talis desipientia, ut penitus vel dici liceat, quod vestra præclara Francorum gens, quæ super omnes gentes enitet, et tam splendida ac nobilissima regalis vestræ potentæ proles, perfida ^e, quod absit, ac foetentissima Langobardorum gente polluat, quæ in numero gentium nequaquam computatur, de cujus natione et leprosum genus oriri certum est. Nullus enim, qui mentem sanam habet, hoc suspicari potest, ut tales nominatissimi reges, tanto detestabili atque abominabili contagio implicentur: quæ enim *societas luci ad tenebras? aut quæ pars fidei cum infidele* (II Cor. vi)? Etenim, mitissimi et a Deo instituti benignissimi reges, jam Dei voluntate et consilio, conjugio legitimo, ex præceptione genitoris vestri

nam esse *pontificis artibus*. Sed num fraus vel techna dehortari reges jam aliis desponsos, ne contra fidem datam alias uxores ducant? Hanc enim potissimum ob causam Stephanus tanta orationis vehementia hoc matrimonium cum Langobardorum gente dissuasit, ut liquet ex ipsa epistola, et recte etiam observavit Baronius. Quamvis pontifex etiam alias hujus conjugii dissuadendi causas habuerit. GRÆTS.

Exordium hoc serio legenti patet, pontifici persuasum fuisse, quod uterque rex legitimi connubii vinculo astrictus diaboli suggestionibus peteretur, ut novam conjugem superduceret.

^d Baronius legit *alienæ nationis*. Equidem lectionem Codicis retinendam affirmo; ita ut *aliæ nationis pro alius* scriptum fuerit juxta illius ævi elegantiam, hisce in epistolis frequentem.

^e Nimia a Langobardis perpetuo Ecclesiam vexantibus aversio, nimique in Francos propensio impulere pontificem ad hujusmodi comparisonem: quam scriptores nostri ævi, nulla eorum temporum, hominumque indolis ratione habita, contemnunt. CENN.

copulati estis, accipientes, sicut præclari et nobilissimi reges, de eadem vestra patria, scilicet ex ipsa nobilissima Francorum gente pulcherrimas conjuges, et eorum vos oportet amori esse adnexos ^a.

Et certe non vobis licet, eis dimissis, alias ducere uxores, vel extraneæ nationis consanguinitate immisceri; etenim nullus ex vestris parentibus, scilicet neque avus vester, neque proavus, sed nec vester genitor, ex alio regno vel extranea natione conjugem accepit; et quis de vestro nobilissimo genere se contaminare aut commiscere cum horrida Langobardorum gente dignatus est, ut nunc vos suademini, quod avertat Dominus, eadem horribili gente pollui. Itaque nullus, externæ gentis assumpta conjugem, **284** innoxius perseveravit. Advertite, quæso, quanti qualesque potentes per alienigena conjugia a præceptis Dei declinantes et suarum sequentes uxorum alienigenæ gentis voluntatem, validis innexi excessibus, immensa pertulere discrimina. Impium enim est, ut vel penitus vestris ascendat cordibus alias accipere uxores super eas quas primitus vos certum est accepisse ^b. Non vobis convenit tale peragere nefas, qui legem Dei tenetis, et alios ne talia agant corripitis. Hæc quippe paganæ gentes faciunt. Nam, absit hoc a vobis, qui perfecte estis Christiani, et gens sancta, atque regale estis sacerdotium; recordamini et considerate quia oleo sancto uncti per manus vicarii beati Petri, cœlesti benedictione estis sanctificati, et cavendum vobis est ne tautis reatibus implicemini. Mementote hoc, præcellentissimi filii, quod sanctæ recordationis prædecessor noster Dominus Stephanus papa, excellentissimæ memoriæ memoriæ vestrum obtestatus est, ut nequaquam præsumeret dimittere dominam et genitricem vestram, et ipse sicut revera Christianissimus rex ejus salutiferis obtemperavit monitis ^c.

Nam et aliud excellentiam vestram oportet memi-

^a Carolomanum contraxisse matrimonium cum Gilberga, ex eaque duos filios suscepisse constat ex superioribus. Carolo etiam fuisse uxorem Himiltrudem eamque legitimam putat Cointius. At Mabillon. (*Annal.* lib. xxiv, n. 54) Eginhardi aliorumque auctoritate motus, legitimam eam fuisse negat: precipue vero illum movet Pauli Warnefridi fragmentum de episcopis Metensibus (Pith. editione par. II, p. 94) ubi ait: « Ex Hildegarde conjugem quatuor filios et quinque filias procreavit: habuit tamen ante legale connubium ex Himiltruda nobili puella filium nomine Pippinum. » Stephanus certe utriusque regis uxores nullo discrimine legitimas arbitratus est. Idcirco neutri eorum Desiderii filiam copulari posse contendit. Annales Fuldenses tradunt Bertradam regum parentem ex Italia duxisse filiam Desiderii conjugio sociandam Carolomanno, quem locum Andreas Duchesnius mendosum putat, ut notat Pagius (an. 770, n. 7). Nihilominus pontifex paulo supra dixit, *mi ex vestra fraternitate*. Quæ dubitatio, utri nuptura esset, magis magisque confirmat, persuasum ei fuisse, legitimo utrumque conjugio junctum esse paterna ex voluntate, neque alteri connubio locum esse. CERN.

^b En aliud argumentum luculentius utriusque conjugii. Nec fidem minuit auctoritati pontificis Eginhardi silentium de Himiltruda, aut Warnefridi

A nisse, ita vos beato Petro et præfato vicario ejus, vel ejus successoribus spondidisse, se amicis nostris amicos esse et se inimicis inimicos, sicut et nos in eadem sponsione firmiter dignoscimur permanere ^d: et quomodo nunc contra animas vestras agere contenditis, et cum nostris inimicis conjunctionem facere vultis, dum ipsa perjura Langobardorum **285** gens semper Ecclesiam Dei expugnantem, et hanc nostram Romanorum provinciam invadentes, nostri esse comprobantur inimici? Itaque et hoc peto, ad vestri [ves:ram] referre studete memoriam, eo quod dum ^e Constantinus [Coproonymus] imperator nitebatur persuadere, sanctæ memoriæ, mitissimo vestro genitori, ad accipiendum conjugio filii sui germanam vestram, nobilissimam Gisilam, neque vos aliæ [alii] nationi licere copulari, sed nec contra voluntatem apostolicæ sedis pontificum quoque modo vos audere peragere; et quam ob causam nunc contra apostolica mandata et voluntatem vicarii apostolorum principis agere conamini, quod nunquam vester pater perpetravit? An ne scitis quod non infelicitatem nostram, sed beatum Petrum, cujus, licet immeriti, vices gerimus, spernitis? Scriptum est enim (*Matth. x*; *Luc. x*): *Qui vos recipit, me recipit; et qui vos spernit, me spernit*. Recordamini, peto, excellentissimi filii, quomodo vos fide [Bar., vobis fideliter] dicere visus est præfatus vester dominus ac genitor, promittens in vestris animabus, Deo et beato Petro atque ejus vicario antefato, sanctæ recordationis, prædecessori nostro domno Stephano papæ, firmiter debere vos permanere, erga sanctæ Ecclesiæ fidelitatem, et omnium apostolicæ sedis pontificum obedientiam, et illibatam charitatem, et postmodum prædecessori nostro domno Paulo papæ, eadem vos, una cum eodem vestro genitore, certum est plerumque permissos et scripta promississe, et post decessum antefati sanctæ memoriæ patris vestri, et vos ipsi

affirmatio anceps. Nam missi ultro citroque advenientes pontificem edocebant res illas, quas postea scripto mandatas esse comperimus.

^c Mabillonius (*Annal.* lib. xxiii, n. 15) epistolæ hujus, et Spicilegii (tom. II, p. 503) auctoritate nitens historiam Anglæ Theodardi cujusdam uxoris, quæ Besuensi monasterio præfecta erat, enarrat anno circiter 755. Eam scilicet mulierem Pippinus deperibat, adeoque de divortio faciendo a Bertrada regina meditabatur: sed ab Stephano II admonitus (forte dum erat in Francia an. 754) resipuit. Eandem rem narrat Nat. Alexander ex Chron. Besuensi (Sæc. VIII, cap. 7, art. 6) his verbis: « Redarguitur Pippinus in Chron. Bes. quod Anglam Theodardi conjugem nefarie amaverit, ac in deliciis habuerit. His amoribus irretitus Bertradam dimittere cogitabat, sed salutaribus Stephani Rom. pont. monitis ad meliorem frugem revocatus est. Resipuit quoque Angla conterrita miraculo, etc. »

^d Hujusmodi amicitia, ac societatis invicem stabilitæ conditionibus, nil frequentius in superioribus litteris.

^e Supra (ep. 57, al. 20) de legatione Copronymi est dictum. Huc refertur petitio nuptiarum Gisilæ cum Leone filio suo. Tum enim temporis necessaria erat Græco regis adeo potentis amicitia. CERN.

scipius tam per vestros missos quamque per litteras, simulque et per Sergium, fidelissimum nostrum nomenclatorem, et per alios nostros missos nobis spondistis, in eadem a vos vestra promissione, sicut **286** genitor vester, circa sanctam Dei Ecclesiam et nostram fidelitatem esse perseveraturos.

Sed et illud quæso ad vestram referte memoriam, qualiter vos præfatus Dominus Stephanus papa, in suo transitu, per sua scripta sub terribili adjuratione adhortari studuit b, firma stabilitate vos esse permansuros erga dilectionem sanctæ Dei Ecclesiæ, et illibatam charitatem apostolicæ sedis pontificum; et omnia vos adimplere juxta vestram eidem Dei apostolo adhibitam sponsonem, et nunc [Fors., ubi est] ista est vestra promissio. O quantum laborem sustinuit idem præcipuus ac beatissimus pontifex, qui ita imbecillis existens, tanto se exhibuit prolixi itineris periculo, et nisi Dominus præsto fuerit, in vacuum ejus labor deducetur, fuitque nobis iter illud, quod ibidem idem noster prædecessor in Franciam properavit, in magnam ruinam, dam nostri inimici plus nunc quam pridem in superbæ ferocitatem elevati sunt; et ecce quod verebamur evenire cernimus, conversaque est nostra lætitia in luctum, et facta sunt novissima mala pejora prioribus, et unde expectabamus nobis lumen oriri, eruperunt tenebræ.

Quæpropter et beatus Petrus, princeps apostolorum, cui regni cælorum claves a Domino Deo traditæ sunt, et cælo ac terra ligandi solvendique concessa est potestas, firmiter excellentiam vestram, per nostram infelicitatem, obtestatur, simulque et nos una cum omnibus episcopis, presbyteris, et cæteris sacerdotibus, atque cunctis proceribus, et clero sanctæ nostræ Ecclesiæ **287** abbatibus etiam et universis religiosis divino cultui deditis, seu optimatibus et judicibus vel cuncto nostro Romanorum istius provinciæ populo, sub divini judicii

A obtestatione vos adjuramus, per Deum vivum et verum, qui est iudex vivorum et mortuorum, et per ejus ineffabilem diviniæ majestatis potentiam atque per tremendum futuri judicii diem, ubi omnes principes et potestates, et cunctum humanum genus, cum tremore assistere habebimus, nec non et per omnia divina mysteria, et sacratissimum corpus beati Petri, ut nullo modo quisquam de vestra fraternitate præsumat filiam jam dicti Desiderii Langobardorum regis in conjugium accipere. Nec iterum vestra nobilissima germana Deo amabilis Gisila, tribuatur filio sæpe fati Desiderii c, nec vestras quoquo modo conjuges audeatis dimittere d; sed magis recordantes quæ beato Petro apostolorum principi polliciti estis, viriliter eisdem nostris inimicis Langobardis resistite, distringentes eos firmiter, ut propria sanctæ Dei Ecclesiæ [Lamb. add. et] Romanæ reipublicæ reddere debeant, eo quod omnia quæ vobis polliciti sunt transgredientes, nos quotidie affligendo et opprimendo non cessant; etiam quia aliquid nobis reddere minime sunt inclinati; etiam et nostros invadere fines noscuntur, et tantummodo per argumentum in præsentia de vestris missis simulant justitias nobis facere. Nam nihil ad effectum perducitur, et quidquam ab eis de nostris justitiis nequaquam recipere valimus e.

Urde ecce, ut cuncti nostri dolores subtiliter vestris auribus suggerantur, direximus nostros missos, videlicet Petrum dilectum filium nostrum presbyterum et Pamphilum defensorem regionarium sanctæ nostræ Ecclesiæ, quos et de imminente **288** nobis tribulatione nec non et de singulis causis subtiliter informavimus, vestro regali intimandis culmini, et petimus ut solita benignitate eos suscipere, nostræque petitioni vestras a Deo inspiratas aures accommodare dignemini, et amplissimam liberationem atque exaltationem sanctæ Dei Ecclesiæ, spiritualis matris vestræ, et istius a vobis redemptæ provinciæ de-

a Invenit epistolam primam, quam intercidisse aiebam in Admonitione. Ejusdem latorem fuisse *Sergium secundicerium et nomenclatorem illo in tempore existentem*, testatur auctor Vitæ Stephani ap. Anastas. (sect. 275) quicum Stephanus ipse hic consentit. Dignum vero notatu est, Sergium appellari *fidelissimum nostrum nomenclatorem*, qualis erat cum princeps legationis in Franciam profectus fuit an. 768, sequenti enim anno, cum Desiderii inhumanitatem ferre debuit, secundicerii officio fungebatur; ac demum anno 770 cum dabatur hæc epistola, apud pontificem in cellario Lateranensi debebat miser, effossis oculis Pauli Astartæ opera, mox vitam quoque amissurus post mortem pontificis, nefarii ejusdem Pauli manu: qui licet cubicularius pontificis esset, pensionarius fautorque Desiderii erat adversus apostolicam sedem. Quod si *fidelissimus* ab ipso pontifice appellatur anno 770, quisnam fidem habeat majorem Saxio, Muratorio, Mansio assereutibus integritatem historiæ (ep. 45, al. 46) litteris iis, quas atulit primo loco; quam Cointio, Pagio, et Zacagno, extortas a Desiderio per vim et metum contententibus? In iis siquidem *nequissimus* dicitur Sergius idem, qui modo audit *fidelissimus*. Vide Admonit. ad Stephani III epist. CXXX.

b Hæc inter Stephani II epistolas desideratur.

Num arte Langobardorum perierit, an casu alio exciderit, divinari non potest. Unicum ejus pontificis, qui usque ad exeuntem mensem Aprilem an. 757 superstes fuit, relatam videmus in Codice post traditam Exarchatus possessionem initio anni 756. Hinc autem certam tenemus sententiam postremæ, quam idem dedit ad Francorum reges. Id.

c Supra aiebam (not. e col. 256) anno 764 expetitam esse Gisilam a Græco Aug. pro ejus filio Leone (IV) cui hoc anno aliunde uxorem accessit: « Indictione demum octava Constantinus Leoni filio conjugem e Græcia Irenem accessit. » Ita Pag. ex Niceph. breviar. (an. 769, n. 3.). Eodem tempore Desiderius cum Bertrada agebat de conjugio ejusdem Gisilæ cum Adalgiso, at nequidquam. Nam sanctimonialibus nomen dedit, et abbatissa postea Calensis fuit. Consule Mabillon. Annal. uberrime de ea pluribus in locis (tom. II) agentes. Id.

d Ex notis a et b col. 257 constat de utriusque regis conjugem: tertio hic demum urget pontifex nefas esse utrique suam dimittere. Id.

e Cum his quænam convenientia est illis, quæ in epistola prima hujus pontif. (45. al. 46.) leguntur? Nempe: « Omnes justitias beati Petri ab eo (Desiderio) plenius, et in integro suscepimus. » Serio ista reputent epistolæ illius vindices. Id.

fessionem perficere jubeatis, ut perfectam remunerationem a justo iudice Deo nostro, intercedente ejus principe apostolorum, beato Petro, suscipiatis ^a.

Præsentem itaque nostram exhortationem atque adjurationem, in confessione beati Petri ponentes, et sacrificium super eam atque hostias Deo nostro offerentes, vobis cum lacrymis ex eadem sacra confessione direximus; et si quis, quod non optamus, contra hujusmodi nostræ adjurationis seriem agere præsumpserit, sciat se auctoritate domini mei beati

^a Carolum in matrem suam reverentia motum posthabuisse hanc Stephani admonitionem, imo tot capitibus metuendam debortationem, ut mihi persuadeant recentiores scriptores; pervenisse eam ad Caroli manus ante conjugium demonstrent necesse est. Papebrochius in Vita Hildegardis ait, Desiderio remissam esse filiam suam a Carolo intactam, seq.

A Petri, apostolorum principis, anathematis vinculo esse innodatum, et a regno Dei alienum, atque cum diabolo et ejus atrocissimis pompis, et cæteris impiis æternis incendiis concremandum, deputatum. At vero qui observator et custos istius nostræ exhortationis extiterit, cœlestibus benedictionibus a Domino Deo nostro illustratus, æternis præmiorum gaudiis, cum omnibus sanctis et electis Dei, particeps effici mereatur ^b. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

anno 771, in cujus exitu Hildegardem duxit. Nonne igitur fieri potuit, ut absque pontificæ admonitionis contemptu nuptiæ illæ inutiles factæ sint? V. Pag. (ann. 771, n. 2).

^b Ego illi dandum est aliquid. Monumenta vetera non desunt a laicis etiam principibus facta cum clausulis ista vehementioribus.

269 DE ADRIANI XLIX EPISTOLIS

COMMENTATIO PRÆVIA.

I. Quæ duæ res maxime attendendæ erant in pontificiis hæc epistolis, summa libertas ordinationis Romani pontificis, et dominatio libera sanctæ sedis in Urbe et ejus ducatu, ex hucusque allatis perspicuæ sunt, ni fallor. Attamen luculentiores eadem fient ex iis quæ deinceps afferentur. Præterea novæ ditionis, seu Exarchatus et Pentapoleos, cujus infirma semper fuit semperque meticulosa possessio ante exactos reges Langobardos, tum valido ac stabili nientis fundamento, tum ingentibus hinc inde auctæ incrementis monumenta certa spectanda restant in Adriani epistolis quæ mox sequentur. Ex earum quoque nonnullis (cp. 70, 78, 82, al. 96, 72, 97) collectionis canonum, qua uti cœpit sancta sedes octavo sæculo a Dionysiana diversæ, clarior quam ex Zachariæ decretali epistola (ep. 3, al. 5) cognitio sappetet. Denique, quod præcipue optandum erat, questionibus fere innumeris eruditorum elapsi labentisque sæculi præcipue adversus diploma Ludovici Pii, modus aliquis afferetur. Ea propter antequam de epistolis loquor, nonnihil dicam de consecratione Romani pontificis, de dominio Urbis et Romani ducatus, de incremento ecclesiasticæ ditionis, ac de collectione canonum Romana, adversus præcipuas nuperorum aliquot scriptorum opiniones, quas aut cæca fides auctoribus magni nominis qui superiori ævo floruerunt, aut amor nimius, fortasse etiam arbitraria interpretatio chartarum veterum, pepererunt. Tametsi capita ista singula ad easdem litteras referentur, imo ab iis profecta esse palam fiet sententias ipsas adhibendo, quæ Adriani regem Carolum instruens utebatur. Incipiam a consecratione.

II. Libertatem canonicam consecrationis Romani pontificis satis superque comprobatur interpontificium octo dierum. Nihilominus Dei optimi beneficio ad nos usque pervenit Adriani electio et consecratio, quam nefas est præterire. Eruditos non latet quot ante Gregorium III necessaria erant post electionem, ut pontifex consecraretur: relatio de electione ad principem, alia ad exarchum, alia ad archiepiscopum Ravennæ, alia ad iudices Ravennæ, alia demum ad apocrisarium Ravennæ, plene omnes demissarum precum, ut canonice electio confirmaretur: non enim aliter veniri ad consecrationem poterat (*Diurn. Pontif. cap. 2, tit. 3 seqq.*). Secus est de Adriani ordinatione, ut videre 290 est apud Mabillonium

(*Mss. Ital. tom. I, par. II, pag. 38*). Nam statim post decretum electionis aliquantulum varium ab eo quod exstat in Diurno, et solæcismis pro illa ætate scatens, hæc sequuntur: « Explicit electio. Ipse etiam ven. Adrianus in initio ordinationis suæ indiculum rectæ fidei hujusmodi composuit: Ego Adrianus, etc., » ut in Diurno. Indiculum vero excipiunt professio fidei scriptis mandata, et alia professio seu alloquium, quæ et ipsæ cum varietate aliqua habentur in Diurno; nam per totum octavum nonumque sæculum et sequentis partem obtinuerunt. Hujusmodi ordinatio libera moris fuit sanctæ sedi post Gregorium III in successoribus, quos recensui in monito ad epistolas pseudopapæ Constantini, Leonis III ordinationem haud præmittens, quam hujusmodi fuisse nullum dubium. An quidquam mutatum fuerit, postquam a Leone ipso coronam Imperialem Carolus assecutus fuit, explorandum esse jam dixi, ubi de diplomate Ludovici Pii sermo instituetur.

III. Hic vero silentio præterire non debeo ejusdem naturæ esse monumentum unde Adriani ordinationem decerpsi, ac opusculum illud Joannis diaconi, quod consarcinatum aiebam ex variis antiquitatis frustulis. Ejus siquidem Mabillonius testatur se vidisse exempla duo in pervetustis totidem codicibus monasterii olim celeberrimi Nonantulani, aliudque Romæ. Id autem non est satis ad detergendam imposturæ notam monumento. Nam auctor monachus, quicumque is fuerit, catalogo sanctorum sui monasterii additurus Adrianum I, quem Mutinenses colere cœperunt VIII Idus Julias, de duobus Adrianis primo et tertio unum fecit, sicque traditionem istam antiquam, ut ait Pagius (an. 885, n. 2), sed falsam de Adriano I ibi sepulto, ad posteros emisit. Id Bollandistæ etiam animadvertunt (ad d. 8 Jul.). Neque ulli eruditorum persuasum hodie est, Adrianum alium quam tertium Nonantulæ sepulchrum esse. Hic enim Wormatiæ invitatus a Carolo Calvo anno prædicto 885 (dum de episcopis aliquot deponendis, ac Bernardo filio ex concubina regni hærede instituendo pontificis auctoritate meditabatur), ut habent Annales Lambeciani (*Script. Ital. tom. II par. II, pag. 95*), defecit in itinere. Sic regis fraudulenta consilia, aiunt Annales, Dei nutu dissipata sunt. Nam pontifex Romanus ab Urbe digressus, et Eridanæ

fluviæ transito, vitam præsentem finivit; sepultusque est in monasterio Nonantulas. » Apud Anastasium locus ipse indicatur: « Super fluvium Scultinna (Panarum) in villa, quæ Viulzachara nuncupatur (sect. 642). » Quam villam Muratorius 291 deprehendit (Annal. 885) vocari hodie Sanctum-Cæsarium, parumque inde dissitum territorii Mutinensis pagum Spilambertum, ubi Adrianus III diem obiisse dicitur: « In locum, qui Spinum Lamberi vocatur, vitam finivit viii Id. Jul. et ad ecclesiam monasteriumque beati Silvestri, quod Nonantula dicitur, perductus honorifice sepultus est. » Post quæ de Adriani primi rebus gestis pergit dicere, et Carolum Magnum cum Carolo Calvo confundens, historiarum rerum duorum regum, totidemque pontificum absolvit.

IV. Hujusmodi scribendi genus tanto cum posteriorum incommodo, damnandum sane ac rejiciendum omnino est. Si qua autem monumenta interseruntur, quorum fides aliunde integra pati possit, amplecti ea oportet, quod ego nunc facio ad consecrationis libertatem per ea tempora demonstrandam. Continuo igitur post decretum electionis, ordinationem, seu consecrationem fieri consuevisse argumento est indiculus, quem initio ordinationis emitti constat ex Anastasio (sect. 587) contra Joannem Ravennæ archiepiscopum: « Nec mirum, inquit, cur postea ista fecerit, qui cautiones et indiculos, qui soliti sunt ab archiepiscopis Ravennatibus in scrinio fieri in initio consecrationis suæ, more Felicis decessoris sui falsavit. » Perinde enim tum fieri tam in electione episcoporum quam in ordinatione pontificum, formulæ ipsæ docent, quæ exstant in libro Diurno; hoc nihilominus cum discrimine, quod pontificia consecratio inter *Kyrie eleison* et *Gloria in excelsis* expediebatur; episcopalis non ita. Idcirco est apud Gratianum (Cap. Quod sicut, De electione, § Super eo): « Quum solus Romanus pontifex, qui ante hymnum angelicum consecratur, et postmodum ipse missarum solemniam incipit, et perlicet consecratus, in die consecrationis suæ valeat ordines celebrare. » Cæterum tam indiculum, quam duas sequentes professiones, in desuetudinem ivisse certum est, earumque loco adhiberi coeptam formulam, quam Garnerius (*Diurn. p. 26*) confert cum indiculo, de quo nuper. Ejus principium, *Ego N. S. R. E. diaconus, vel presbyter, vel episcopus card. electus*, necnon collegium *coapostoli Pauli* citra sæculum nonum illam differunt. Nam prima electio Rom. pontificis ex episcopo facta est, contra apostolicæ sedis disciplinam, anno 891, cum Portuensis episcopus Formosus ab ecclesia sua violenter abstractus, et ad Petri cathedram evectus, horrida sui cadaveris depositione terrorem aliquandiu incussit cæteris, ne ex episcopali ordine illic proveberentur. Collegium vero Pauli introductum fuit per idem tempus, tametsi doctrinæ potius quam 292 auctoritatis ratio habita fuisse videatur. Paulum siquidem vas electionis electum a Christo Domino, et doctoris gentium appellatione insignem, summæ auctoritatis collegam esse datum Petro nec traditione, nec Scriptura, nec Patrum testimoniiis comprobatur.

V. Professionis apud Ivonem, Gratianum, Antonium Augustinum, et Baronium celebris modicam eam partem, qua Paulus introducit, conferre cum indiculo, qui per nonum sæculum vigeat, abs re non erit. Indiculus igitur sic fuit: « Hanc veræ fidei rectitudinem quam, Christo auctore tradente, per successores tuos atque discipulos usque ad exiguitatem meam perlatam, in tua sancta Ecclesia reperi, totis conatibus meis usque ad animam et sanguinem custodire, temporumque difficultates cum tuo adjutorio toleranter sufferre. » Professio vero, cujus ætatem Garnerius non recte constituit nono sæculo, eadem hunc in modum profert: « Sed veræ fidei rectitudinem, quam Christo auctore tradente per te, — antissimum tuum coapostolum Paulum, et per

A discipulos successores vestros usque ad exiguitatem meam prolatam in tua sancta Ecclesia reperi, totis conatibus usque ad sanguinem custodire. » Alia profecto inveniuntur inter *indiculum* et *professionem* discrimina: illud vero præ cæteris notatu dignum videtur, quod ubi in indiculo sex tantum generalia concilia probantur, in professione octavum quoque accipitur, quod Adriano II celebratum est Constanti-nopoli anno 869. Quæ res non minus posteriorem ætatem professioni quam indiculum in præfata consarcinatione existentem Adriano primo vindicat, ita ut auferatur omne dubium, quin anno 772 cum idem consecratur Romanus pontifex, continuo post decretum libere ordinatus fuerit.

VI. Hinc est quod neque ad exarchum electionis sancti Zachariæ decretum est missum; neque extincto Exarchatu ad principem, Stephani II, neque Pauli fratris ejus, qui ante ordinationem schismate dilatam, societatis et amicitie Francorum satagens, missos ac litteras de fraterna morte siquæ electione ad Pippinum direxit; neque in vasoris Constantini, qui, sacrilega consecratione peracta, scripsit pariter Pippino; nec denique Stephani III cui successit Adrianus, hujusque successoris Leonis III per totum octavum sæculum, annis sexaginta, aut Ravenna, aut Constantinopoli confirmatio decreti petita est. Decretum vero ipsum nullatenus immutari debere sancitum fuit ab Stephano eodem in concilio, de quo satis est dictum in Admonitione ad ejus litteras. Decreti verba valde perspicua hæc sunt: « Et ita more solito decretum 293 facientes, et in eo cuncti pariter concordantes subscribere debent. » Et subjungit quod maxime attendi debet: « Hoc itaque et in aliis ecclesiis sub divini iudicii obstestatione decernimus observandum. » Quare Adrianus Carolo regi ostendens (ep. 93, al. 71) adversus turbida quorumdam ingentia nullas ei partes esse in Ravennatis archiepiscopi electione: « Qui, ait, cum jucunditate decreti omnium manuum subscriptione roborati ad nostram apostolicam sedem occurrerant, proprium sibi antistitem consecrandum, sicut et nunc canonice factum est. » Hactenus de consecratione ex monumentis certis in consarcinatione Nonantulana existentibus.

VII. Ex dictis de summa libertate ordinationis Romani pontificis summa item libertas dominationis sanctæ sedis in Urbe et ejus ducatu evincitur. Si enim obsequium omne erga exarchum quandiu stetit et postmodo erga principem desiit, nulla igitur Romanis cum imperio necessitudo fuit, Romanæque ditionis administratio penes pontificem et Romanos erat. Nihilominus litteræ Adriani hujusmodi dominationem luculenter adeo testantur, ut illationibus non sit opus ad rem tenendam. Jam vidimus sub ipsa initia patriciatus Pippini regis datumque ab eo diploma donationis Exarchatus et Pentapolis, antequam Stephanus II iniret civitatum possessionem, queri pontificem quod Langobardi *aliquas civitates nostras* in provincia Romana invaserint (ep. 8, al. 4). Ita etiam successores, ubi de aliqua ex iis civitatibus loquuntur, *nostras* eas dicunt. Ex Adriani autem epistolis plurima ejusmodi suppetunt exempla. *Hanc nostram Romanam civitatem* (ep. 57, al. 59) appellat sedem regalis sacerdotii, ut *civitatem nostram castelli felicitatis* vocat unam ex Tusciæ Langobardiæ urbibus, quas donarat Carolus (epist. 55, al. 40). *Nostros Romanos* a calumnia vindicat, et *naves Græcorum gentis in portu civitatis nostræ Centumcellensis comburi* se fecisse ait littoribus infestas (ep. 63, al. 65). Eademque prorsus appellatione res in *territoriis nostris* sitas, et *territoria nostra nominat*, ubi de Exarchatu agit (ep. 83, al. 84) qua loca et res Romani ducatus. Insuper de ecclesiastica ditione iisdem loquitur vocabis, quæ de amplissima ditione Caroli; perinde enim *vestros fines, vestras partes*, ac *nostros fines, nostras partes* utriusque domini regiones appellat (ep. 84, al. 91). Summa est pari auctoritate pontifices dominatos esse in Urbe et ejus ducatu,

atque in exarchatu et Pentapoli, cujus rei testes sunt locupletissimi epistolae quas versamus. Discrimen tantummodo in utriusque **294** ditionis origine reperitur, nam Romana 25 fere annis antiquior est altera. Titulus quoque domini est varius: nam Roma et ejus ducatus ex populorum voluntate in pontificis ditionem venit; exarchatus vero et Pentapolis ex donatione.

VIII. Patriciatus voce Adrianus utramque ditionem luculente distinguit; Romanæ enim patricium appellat Carolum, et exarchatus ac Pentapolis divum Petrum. (ep. 97, al. 85). Verba ipsa proferam: « Honor, inquit, patriciatus vestri a nobis irrefragabiliter conservatur, etiam et plus amplius honorifice honoratur; simili modo ipse patriciatus beati Petri fautoris vestri tam a sanctæ-recordationis domno Pippino magno rege genitore nostro in scriptis in integro concessus, et a vobis amplius confirmatus, irrefraga illi jure permaneat. » Quidnam comparatione ista patriciatus Adrianus velit, per se patet. Petrus enim in cælis habitans non nisi protector aut defensor sui successoris in administratione provinciarum esse poterat. Talemque fuisse Carolum Romæ et ducatus immensa testium integerrimorum serie comprobari posset; satis tamen erunt duo apud Ducangium in Glossario (V. *Patricius*). In Capitulari 4, an. 769, et Aquisgran. an. 789, Carolus dicitur: « Rex regniq[ue] Francorum rector, et devotus sanctæ Ecclesiæ defensor, atque adiutor in omnibus apostolicæ sedis. » Hugo Flaviniacens. in Chron. p. 225: « Non debere regem imperatoris filium, qui non sine causa gladium portaret, qui Romanæ reip. patricius, tutor et defensor esse debet, tantam pati Ecclesiæ Dei conculcationem. » Idcirco pontifex in laudata epistola eundem honorem exigit a Carolo erga patriciatum divi Petri, quo ipse Caroli patriciatum prosequabatur. Deinde pergit dicere: « Quia sicut nos semper vestros homines suscipientes comunonemus, ut in vera fide atque puritate cordis totis eorum viribus in vestro maneant servitio, ita et vos simili modo quicunque ex nostris hominibus ad vos venerint, » etc. Nam summam eandem fidem, ac benevolentiam erga apostolorum principem tutorem et defensorem donationis Pippiniæ ab eo confirmatæ servandam esse ait a Carolo, quam ipse Carolo servabat tutori ac defensori apostolicæ sedis, ut perspicue Paulus I eum appellat: « Ecclesiæ tutorem » (ep. 27, al. 37) et alibi passim protectorem ac defensorem nuncupari ostendi in notis ad hæc epistolas.

IX. Quod si forte aliquando Carolus quidquam juris sibi arrogare tentavit *pro sui patriciatus honore*, et suggestum ei fuerat ab **295** adversariis apostolicæ sedis, pontifex suaviter restitit, suosque terminos patriciatus excedere non permisit. Rei exemplum suppeditat ex iisdem Adriani epistolis (93, al. 71). Suggestebatur Carolo Ravennæ archiepiscopi eligi debere coram misso regio. Negat pontifex, et ad patriciatus honorem quod attinet, « Nullus homo, inquit, esse videtur in mundo, qui plus pro vestræ regalis excellentiæ decertare molitur exaltatione quam nostra apostolica assidua deprecatio; et sicut in nostris præcordiis nisibus totis ubique super omnes vos honoravimus et honoramus, ita amplius ac amplius honorem regni vestri præcellere omnibus, qui in mundo esse noscuntur: verumtamen et de ipsa benevolentia, quam in vestrum gerimus culmen honoris, in universo inuotuit mundo, sicut nempe omnibus patet; quia die noctuque in confessione fautoris vestri beati Petri non intermittimus fundere preces. » Hujusmodi alia et in prædecessorum et in Adriani epistolis multa invenimus. Quare evidens est patriciatum, quem alibi videre est appellatum *vestram regalem tuitionem* (ep. 83, al. 84), in eo situm fuisse, ut sancta sedes defenderetur spe præmii cælestis (quod nostri avi eruditissimè aliquot extra Italiam terrena sapientibus modicum videtur) et de adversariis victoriæ in hoc mundo per sancti aposto-

lorum principis adiutorium, assiduis publicisque pontificis et Romanorum precibus ante ejus confessionem imploratum. Ilac una spe illectos Pippinum et Carolum Francorum reges longe lateque amplificasse apostolicæ sedis ditionem invenio; at domini quidquam sibi aut arrogasse, aut reservasse, præterquam in Spoleti et Tusciæ ducatibus, nusquam legitur.

X. Cum autem hujusmodi patriciatum Gregorius III exhibuisse dicatur Carolo Martello, et Stephanus II certissime contulerit Pippino ejusque filiis anno 754, ab iis igitur temporibus pontifex dominabatur Romæ, quippe cujus defensionem Francorum regibus commendavit. Defensionem, inquam, non dominium: jus enim istud erat imperatorum, et ceremonia ipsa qua creabantur ab imperatore patricii, id patriciatus genus amovet ab Stephano II, qui primus omnium eo nomine insignes fecit reges Francos. Nec longe petenda eadem est, namque ex ipso Codice Carolino (ep. 91, al. 88) non obscurum exemplum suppeditatur, ducis nimirum Beneventani Arichisi, qui ab imperatore eam dignitatem avehat assequi, tametsi morte præventus spem fallacem reliquit Græcis. Imperator itaque « emisit illi **296** suos legatos, scilicet spatharios duos in ditionem Siciliæ ad patriciatum cum constituendum, ferentes secum vestes aureo textas, simul et spatham, vel pectinem, et forpices, sicut illi prædictus Arichisis indui et tonderi pollicitus fuerat. » De hac dignitate ejusque indole plurima congressit Ducangius in Glossario quæ ad rem non faciunt; plurima etiam Pagius (an. 740, n. 4 seqq.), Petri præsertim de Marca opiniones adoptans super patriciatu Romanæ Ecclesiæ. Ea vero nihil moror, quia falsa admiscetur veris, et quæ vera sunt exaggerantur. Et sane in antiquis Francorum annalibus ab anno 741 ad 795 qui tantum apud omnes habentur (Canis. tom. II, part. II, p. 40), anno 754, hæc referuntur: « Supradictus apostolicus Stephanus confirmavit Pippinum unctiõnem sancta in regem (nam an. 740 a Bonifacio unctus erat) et cum eo conjunxit duos filios dominum Carolum et Carlmannum in reges. » Perinde Fuldenses an. 753: « Honorifice exceptus apud Parisios, duos filios ejus Carlmannum et Carlum unxit in reges. » Cum iisdem congruentia apud Anastasium leguntur (sect. 244): « Christianissimus Pippinus ab eodem sanctissimo papa Christi gratia cum duobus filiis suis reges uncti sunt Francorum. » Post hujusmodi solemnem inaugurationem testis est hic Codex Carolinus, necnon Adriani gestorum scriptor apud Anastasium (sect. 294, 296) reges illos esse appetatos patricios. Id vero nominis seu dignitatis aut ex sacramento per eosdem reges emisso dum inungebantur se Romanam Ecclesiam defensuros, aut ex pacto inito cum pontifice ante unctiõnem proveniret, patricios eos Romanorum exinde fuisse nullum dubium; solemni autem ceremonia creatos nusquam reperitur. Ea propter qui ejusmodi patriciatui aliud tribuunt, præter Romanæ Ecclesiæ defensionem, magno in errore versantur. Et qui Romanum pontificem non vident principem sanctæ reip. cujus defensionem contra Græcam impietatem et Langobardorum invasiones committit Franciæ regibus, corporeis oculis mentisque acie capti esse videntur.

XI. Nec Roma solum cum suo ducatu, sed exarchatus etiam et Pentapolis a Græcis impiis defeccerant, adhæserantque pontifici, ut dictum est alibi: attamen ditionis pontificiæ partem ex provinciæ non fecerunt, nisi post Pippini donationem, quæ incrementi apostolicæ ditionis initium fuit. Ea vero donatio, ut ex litteris prædecessorum Adriani didicimus, aliqua ex parte aut invasione aut detentione Langobardorum minuita, in sanctæ sedis possessionem integram usque **297** ad annum 774 non pervenit, cum Caroli regis virtute subactis Langobardis, rege eorum Desiderio capto, filioque hujus Italia pulso, rerum potiti sunt Franci. Eginhartus de exitu belli Italici, quod Carolus Adriani precibus susce-

ptum eo anno confecit, ita loquitur (cap. 6) : « Finis tamen hujus belli fuit subacta Italia, et rex Desiderius perpetuo exsilio deportatus, et filius ejus Adulgisus Italia pulsus, et res a Langobardorum regibus ereptas Adriano Romanæ Ecclesiæ rectori restitueret. » Etenim Romam veniens primum omnium Pippini genitoris sui donationem non modo confirmavit, « sed super corpus beati Petri sanctus Evangelia quæ ibidem osculantur collocavit, » ut est apud Anastas. (sect. 319); et uti Adrianus Carolo in mentem revocat (ep. 54, al. 51) Ravennatis archiepiscopi audaciam accusans : « Dum ad limina apostolorum profectus es, ea ipsa spondens confirmasti, eidemque Dei apostolo presentaliter manibus tuis eandem offeruisti promissionem. » Et sæpe alibi, quod patebit in notis. Quæ autem de regno Langobardorum sui juris factum tum addiderit in suo diplomate non ita certum : nam quater omnino Carolus Romam venit, ter Adriano pontifice, an. 774, 781, 787, et semel Leone III, 800. Id certum, quod civitates Tusciæ Langobardum ad primam professionem pertinent; anno siquidem 776 (ep. 55, al. 60), Adrianus nuntiat Carolo, Reginaldum Clusinum ducem hostilia commisisse in una ex iis civitatibus, quam nostram appellat. « Per semetipsum cum exercitu in eandem civitatem nostram Castelli Felicitatis properans, eosdem Castellanos abstulit. »

XII. Eadem occasione Carolum obtulisse beato Petro et Tusciam regalem quæ a Lunis incipit, et Spoletanum ducatum, nullus dubito. Etenim de Spoletano ducatu perspicue loquitur Adrianus (ep. 56, al. 58) in suis litteris ad Carolum : « Quia et ipsum Spoletinum ducatum vos presentaliter offeruistis profectori vestro beato Petro principi apostolorum per nostram mediocritatem pro animæ vestræ mercede. » De Tuscia autem regali tametsi minus aperte loquitur tamen et petens removeri Clusinum ducem (ep. 55, al. 60), et duci Lucensis præcipiens ut Græcis piratis sua navigia objiciat (ep. 63, al. 65) juris nescio quid in eo ducatu exercet, quod in reliquis Italiae regni partibus exercere non reperitur. Quamobrem integra donatio Caroli apud Anastasium designata per fines, « A Lunis cum insula Corsica, deinde in Suriano, deinde in monte Bardonis, deinde in Berceio, deinde in Parma, deinde in Regio, exinde 298 in Mantua atque in monte Silicis, atque provincia Venetiæ, et Istria; » integra, inquam, donatio in scite admodum uti falsa respicitur a nonnullis : quia nempe oblationis vocabulum anceps sæpiusque adhibitum in Codice isto pro donatione, nullum videtur discrimen inferre inter ea quæ divo Petro sunt oblata, supremo dominio retento, cujusmodi sunt ii ducatus Tusciæ et Spoleti, atque illa quæ una cum suprema potestate divo Petro ejusque successoribus sunt donata amplificandi ergo apostolicæ sedis ditionem. Attamen quis de nulla eorum ducatum civitate æque sollicitos videns pontifices nullamque nostram appellare, discrimen non sentit? Extra omnem aleam rem ponit diploma Ludovici Pii, quem unus tantum aut alter ex nostris scriptoribus commentitium ineptissime pronuntiavit : « Quando, inquit, idem pontifex (Adrianus) eidem (Carolo) de suprascriptis ducatibus, id est Tuscano et Spoletino, suæ auctoritatis præceptum confirmavit. Eo scilicet modo, ut singulis annis prædictum census ecclesiæ beati Petri apostoli persolvatur. » Itaque census tantummodo ex iis ducatibus sancto Petro oblati exigere debebant pontifices, nec de administratione quidquam ad eos pertinebat. At contra in Tuscia Langobardica (quidquid sit de ea Campaniæ parte quæ civitates a Carolo donatas continebat) et in territorio Sabinensi, quod serius ocuis donatum fuisse ab eodem Carolo testantur Adriani litteræ 67, 71, 72, 73, al. 69, 56, 76, 78, jus summum erat sanctæ sedis, ut in exarchatu et Pentapoli : hæc siquidem suæ provinciæ donationis erant Pippini a Carolo filio confirmatæ et Langobardorum

A regno exciso plenissime vindictæ; cætera omnia Caroli ejusdem donationem efficiunt.

XIII. Hanc equidem Adriani litteris, quæ mox sequentur, comprobatur per partes, cupio ut lector animo præcipiat integram ex charta divisionis regnum Caroli inter filios. Ubi enim agit de regno Pippini inter fratres dividendo, si forte iis præmoriatur, ita decernit : « Ab ingressu Italia per Augustam civitatem accipiat Carolus Eborejam, Vercellas, Papiam, et inde per Padum fluvium termino corrente usque ad fines Regensium, et ipsam Regium, et Civitatem Novam, atque Mutinam, usque ad terminos sancti Petri. » Non alios hodieque habet sancta sedes. Prosequitur divisio : « Has civitates cum suburbanis, et territoriis suis, atque comitatibus, quæ ad ipsas pertinent, et quidquid inde Romam pergenti ad lævam respicit de regno quod Pippinus habuit, una cum ducatu Spoletano, 299 hanc portionem, sicut prædiximus, accipiat Carolus. Quidquid autem a prædictis civitatibus vel comitatibus Romam eunti ad dextram jacet de prædicto regno, id est portionem quæ remansit de regione Transpadana, una cum ducatu Tuscano usque ad mare Australe, et usque ad Provinciam, Ludovicus ad augmentum sui regni sortiatur. » Profecto qui ducatum Tuscanum hac in divisione nominari audit, quem totum in donatione per fines comprehendi vidit, paradoxum hæc sapere arbitratur; secus si eum ducatum una cum Spoletano apostolorum principi oblatum meminerit, at supremo jure retento. Recte enim liberalitatem Caroli erga sanctum Petrum, cui oblatum fuerat, donationi insertus demonstrat, et merito inter provincias regni Ludovici recensetur, quia censu tantum soluto sanctæ sedi, supremum jus regis erat. Itaque hæc satis sint de incremento ecclesiasticæ ditionis, quod infra enucleatus expendendum erit. De collectione enim canonum non nihil dicam necesse est, quod Adriani litterarum auctoritate (70, al. 96; 78, al. 72, et 82, al. 97) quæ ad Zachariæ epistolam animadvertendam, confirmet ipsamque collectionem prodatur.

XIV. Cum rex Carolus Romæ primum fuit anno 774, ita enim cum melioribus sentiendum mihi videtur, tanti non habuit Adrianus temporalia negotia (licet male feriatus scriptor auferat horum tantummodo et pontificem et regem satagisse autemet) ut præcipue de instauranda Gallicana Ecclesia non cogitaret. Ante annos triginta rem tantam cæperat Bonifacius Moguntinus : ad provincias ecclesiasticas adeo turbatas inventi, ut parum ipse profecerit; neque Adriano pontificatum adepto ex metropolitibus plures quam duo honorem pristinum assecuti fuerant. Quamobrem regi amico et pietate insigni duos exhibuit codices, qui ad rem tanti momenti perficiendam adjumento essent. Primus notitiam exhibebat provinciarum septemdecim, quæ tum metropoles singulas, tum episcopales sedes unicuique subjectas numerando recensebat; cujus exemplum ex Cod. Vat. num. 1338, prodit in lucem studio Emmanuelis a Schelestrate (de antiq. Eccl. tom. II, p. 643) cum hoc titulo : « Iste codex est scriptus de illo authentico, quem dominus Adrianus apostolicus dedit gloriosissimo Carolo regi Francorum et Longobardorum ac patricio Romanorum, quando fuit Romæ. » Alter codex concilia sex generalia ante id temporis celebrata, et Græcorum canonum compendium continebat, ut docet titulus ex editione Labbei et aliorum, ac præcipue Canisiana elegantissima ex 300 recensione Basnagii (Ant. lect. tom. II, part. I, p. 266) qui est hujusmodi : « Incipit compendiosa traditio canonum Orientalium, sive Africanorum, quos beatus Adrianus papa in uno volumine cum superioribus conciliis ad dispositionem Occidentalium ecclesiarum Carolo Romæ posito dedit regi Francorum et Longobardorum ac patricio Romanorum. » Primus quidem codex huc non spectat, nisi quatenus pontificis ac regis præcipuam sollicitudinem Ecclesiæ Francorum

atque ecclesiasticæ disciplinæ instaurandæ testatur, pontificis aîrimum, quia eodem tempore « omnibus archiepiscopis et episcopis » encyclicam scripsit, « ut habeat unaquæque metropolitans civitates subditas, quas beatus Leo et alii prædecessores ac successores ipsius post Chalcedonensem synodum singulis metropolitans distinxerunt, » quemadmodum Bertherium monet metropolitam Viennensem (Labb., *Concil.* tom. VI, p. 1888), et quandiu vixit de eadem re egit cum Carolo. Quod vero ad hunc attinet, tot capitularia placita et episcoporum concilia, quæ sunt perpetua religiosis ac pietatis monumenta, nulla unquam oblivione delenda, quanta in sollicitudine ecclesiasticarum rerum semper fuerit optimus iste princeps ostendunt. De altero igitur codice de quo ad sancti Zachariæ epistolam sum locutus, laudatæ Adriani litteræ me admonent ut dicam iterum.

XV. Tr. s in iisdem canones laudari video ex conciliis Græcis, Chalcedonenses 18 et 21, ac primum Antiochenum; illi a collectione Dionysiana non multum discrepant, si latina versio attendatur; secus, si numerandi ratio. Antiochenus versioni etiam propius accedit, at numeratio eadem ac priorum. Quare dubitari non potest quin apud sanctam sedem unumquodque concilium suam aciem duceret; ac proinde nulla dum collectio esset, qua uteretur ne in ecclesiasticis quidem iudiciis, quod nono sæculo certe fieri Leo IV est testis, ut dixi ad laudatam epistolam Zachariæ. Id confirmatur canone 8 codicis Africani in altera ex iis epistolis laudato (ep. 78, al. 72); non enim juxta canonem (ita enim appellabatur Romana collectio, cujus meminit Leo IV) seu juxta Breviarium Cresconii canon ille octavus appellatur *Carthaginensis*, quemadmodum fit etiam in compendiaria illa traditione Græcorum canonum Adriani, sed luteulente *Africanus*. Cumque idem canon sit sextus concilii Carthaginensis II, si quis citatum ab Adriano diligenter cum codicis Africani 8 et Carthaginensis concilii 6 conferat, variantem huius lectionem comperiet; at tantam cum codice Africano convenientiam deprehendet, ut ne litteræ quidem unius discrimen appareat. **301** Collectionem igitur seu codicem Africanorum canonum præ manibus habuit Adrianus, quem nos seri posterî Græco-Latinum habemus bis a Justelo editum, et majori cum diligentia a Labbeo (*Conc.* tom. II, pag. 1044). Huc accedit ex duabus aliis epistolis multiplex comprobatio e Scripturæ locis, et ex sanctis Patribus Athanasio, Gregorio Nazianzeno, Amphilochio, Gregorio Nysseno, Joanne Chrysostomo, Augustino, Hilario Pictaviensi, Leone Magno in sermonibus, Proterio ad Leonem de Paschate, Folgentio, aliisque quorum auctoritates non referantur.

XVI. Quæ cum ita sint, quam collectione uterentur Romani pontifices octavo etiam sæculo patere arbitror. Sacra scilicet bibliotheca per bibliothecarium et scrimarios iis suppeditabat quæ identidem necessaria erant. Nec dubitandum quia conciliorum præsertim generalium ulla alia versio latina adhiberetur præter eam quæ in bibliotheca erat. Nam summa cum diligentia latine omnia facta esse testatur Anastasius in præfatione septimi concilii ad Joannem VIII: « Nulla ratione, inquit (Labb., *Concil.* tom. VII, p. 29) octava dicitur vel teneri poterit, ubi septima non habetur: non quod ante nos minima fuerit interpretata, sed quod interpretes pene per singula relicto utriusque linguæ idiomate adeo fuerit verbum et verbo secutus, ut quid in eadem editione intelligatur, aut vix aut nunquam possit adverti, in fastidiumque versa legentium pene ab omnibus hac pro causa contemnatur. » Et paulo infra de canonibus apostolorum loquens, verba ipsa usurpat Dionysii Exigui in præfatione ad suam collectionem, quare hanc ipsam in bibliotheca esse intelligimus. Hinc est quod canonem Antiochenum laudat Adrianus non multum discrepantem a Dionysiana versione; quod etiam de duobus Chalcedonensibus

A facit, tanta licet similitudo cum Dionysiana non appareat. Etenim num petiti omnes fuerint ex Cresconiana collectione quæ Dionysii versionem secuta est, an aliunde ex fonte eodem dimanante, disquirere otiosum esset; nam certum scimus Græcos omnes canones, præter quam conciliorum generalium, Dionysianæ collectioni acceptos referri. Quæri posset cur Chalcedonenses qui ad generale concilium attinent et ipsi Dionysianam collectionem sapiant? Quæ super re Nat. Alexander vir doctissimus non leviter, nec semel erravit (sæc. v, diss. 15, art. 4); nam Gelasium, Pelagium II et Gregorium Magnum, tanti nominis pontifices usos esse canonibus Chalcedonensibus contendit, non animadvertens laudari ab iis tres solos illos canones, quos Marcianus proposuit, Patresque confirmarunt in fine actionis 6 (Labb., *Conc.* tom. IV, p. 609) qui a versione Dionysiana **302** omnino discrepant, ut conferenti planum fiet. Eosdem ante octavum sæculum, ubi vis laudatos, quantam ego diligentiam adhibuerim, prorsus alios comperi ab iis qui in Dionysianam collectionem sunt relati.

XVII. Cum vero iisdem postmodum recensiti fuerint actione 15 inter cæteros locosque teneant quartum, tertium, et vicesimum, si octavo sæculo et sequentibus juxta versionem Dionysianam occurrant, non est mirandum: semel quippe accepta ab apostolica sede collectione Græcorum canonum, et tres Constantinopolitanos ac reliquos Chalcedonenses ab ea rejectos adhibere fas erat; et tres Chalcedonenses prædictos apud eandem jamdiu celebres tam ex codice ejus concilii qui servabatur in bibliotheca, quam ex prædicta collectione usurpare erat licitum. At errat Hinemarum et cum eo Natalis, ubi sancti Gregorii, homil. 17 in Evang., locum, « sacri canonis simoniacæ hæresim damnant, » ad secundum Chalcedonensem referunt. Gregorius enim haud loqui hic videtur de canonibus conciliorum, sed de sacre Scripturæ auctoritate, quam Siricius, Innocentius, alique antiqui pontifices vocant *regulam, ecclesiasticam regulam, apostolicam scripturam, apostolicas traditiones, apostolicos canones*, ut notat P. Coustant. (Ad Siricii ep. 10, p. 699). Suntque argumento plures ejus Regesti epistolæ (lib. VII, ep. 111; I. IX, ep. 40, 49, 50, 51, 53, 54, 55, 57; I. X, ep. 32, et I. XI, ep. 48): in earum quippe singulis de hæresi simoniaca loquitur Scripturæ auctoritate, non secundi canonis Chalcedonensis. « Apostolica detestatione damnata » ait ab ipsa origine; ab ipso apostolorum principe, « qui primam damnationis sententiam contra Simonem protulit; » eliminatam ab Ecclesia esse docet, et similia horum ubique profert. At ponamus Gregorium meminisse canonum conciliorum: nonne Sardicæ, can. 2, legitur de ordinatione episcopi: « potuisse paucos præmio, et mercede corrumpi? » Nonne apostolorum can. 30 decernit: « Si quis episcopus, aut presbyter, aut diaconus per pecunias hanc obtinuerit dignitatem, dejiciatur ipse et ordinator ejus? » Non me latet sanctam sedem perinde apostolicos canones aversatam esse ac Chalcedonenses; quoniam tamen constituta pontificum inde clanculum profecta et Dionysius et Cresconius in sua quisque præfatione testatur.

XVIII. At de Chalcedonensibus secus est. Nam præterquam quod nullus eorum aut clanculum, aut propalam adhibitus ante octavum sæculum invenitur, Anastasius Bibliothecarius hujusmodi rerum testis integerrimus ita in epistola ad Joannem diaconum (Labbeus, *Concil.* tom. V, p. 1770) ad rem loquitur. « Ne videamur tam sanctum, tamque **303** reverendam synodum (vi generalem) accusare vel temere reprehendere, licere nobis opinamur de illa sentire, quæ sanctos Patres nostros de Chalcedonensi magna synodo sensisse non ignoramus. Quorum unus, sanctus videlicet papa Gregorius, usque ad prolationem tantummodo canonum hanc suscipiendam fore signavit. » Etenim post actionem 14 legati pontifici sen-

tientes eadem adversus sanctam sedem tractanda esse, quæ in reprobatis Constantinopolitani canonibus, discesserunt: quare Leo Magnus, quæ acta erant ante actionem 15 probans, rejecit cætera. Cum vero a Gregorii III tempore Cresconii collectio usui esse cœperit, eaque Zacharias et Stephanus II Francorum disciplinam pessumdatam restituere conati sint, ac Stephani III quinquaginta apostolorum canones suscipiendos esse decreverit, factum inde est ut Adrianus, apostolicæ sedis antiquum morem non prætermittens, prædecessorum vestigiis insisteret. Animadvertendum tamen quod aut ipse, aut ex prædecessoribus aliquis canones Chalced. concilio addendos voluerit; cum sex generalia concilia, simulque compendium Græcorum canonum dedit Carolo ad instaurandam Franciæ ecclesiarum disciplinam, generalia exhibuit integra cum suis canonibus: idcirco nec Nicæni, nec Constantinopolitani, neque Chalcedonensis generalium conciliorum canon ullus in eo compendio existit. Tametsi et in Dionysiana et in Cresconiana collectione, et in canone seu collectione apostolicæ sedis, quæ nono sæculo emerit, generalium quoque conciliorum canones recenseantur.

XIX. Duas vero causas tantæ varietatis esse nemo non videt. Primam quia nondum ulla erat sanctæ sedi collectio propria, alteram quia ex sacra bibliotheca, quæ concilia et privatas collectiones continebat, adeoque magnæ collectionis instar erat, quidquid pro re nata opus esset decerni suppetebat. Quam rem (nequidquam se torquent antiquæ alicujus collectionis Romanæ assertores) perspicue probat altera ex his duabus causis. Et vero si sanctæ sedi erat collectio propria, quidni canones tum generalium tum localium conciliorum simul collectos exhiberet pontifex, ut expeditiori quam fieri posset via Ecclesia illa instauraretur? Quidni localium canones, quos ab aliis omnibus generalium secrevit, integros saltem traderet? Quia nempe Adriani tempore codex canonum, seu collectio, seu canon apostolicæ sedis nondum emererat. Idcirco integros tradit canones generalium conciliorum, cui rei Constantinopolitana amittio nihil ut olim obstat; at localium, quorum multi sanctæ sedis disciplinæ adversabantur, multos, emendatos, in compendium 304 redactos, aliquot etiam prætermittis exhibet. Præterea principio Sardicensium et Africanorum canonum generali adnotatione omnes, quicunque compendiariam eam seriem viderint, sic pro suprema auctoritate prævenit: « Sed in his omnibus illa sequi debemus, quæcunque a Nicæno concilio et a sancta atque apostolica Ecclesia Romana non discrepare videmus. » Quidnam desiderari potest illustrius ad eludendos tot eruditum conatus, qui veteris novique juris stabilendi ergo ad tuenda sua, disputationibus fere immensis falsitati patrocinantur? Est tamen documentum aliud luculentius, quo parum caute adversarii utuntur in rem suam, liber videlicet Actorum Silvestri, ejusque fetus duplex.

XX. Silvestri Acta propugnare ineptum esset, nam eruditi omnes, præque iis Baronius supposita agnoverunt (tametsi hic fœde interpolata potius credidit). Cum iisdem et ego sentio; at quid de iis fuerit Adriani ævo cur silentio præteream non video. Gelasii decretum celebre a doctissimis viris jam sæpe vulgatum, præcipue a Fontaninio in appendice ad Antiquitates Hortæ (p. 317, ex *Cod. Vat.* n. 493, fol. 101) inter libros recipiendos eos Actus recenset his verbis: « Item Actus beati Silvestri apostolicæ sedis præsulis, licet ejus qui conscripsit nomen ignoretur; a multis tamen in urbe Roma catholicis legi cognovimus, et pro antiquo usu multæ hæc imitantur Ecclesiæ. » Jam vero Adriano pontifice, qui tribus ferme sæculis a Gelasio distat, non modo nihil immutatum at; sed liber qui appellatur Canones apostolorum et apocryphos rejectas in eodem decreto Gelasii, apostolica sede recipiebatur ex decreto Stephani

A III, in concilio Lateranensi an. 769, de quo satis est dictum in superioribus. Quare iis Actis Adrianus libere usus est et in epistola (59, al. 49) ad Carolum Magnum, et in alia ad Constantinum et Irenem (*Labb., Concil.* tom. VII, p. 102) ut mox patebit. Interim ex suppositis hisce Actis, suppositum aliud opusculum profudit, nempe Constitutum Silvestri in capita 20 distributum, cujus excerptum in libris Penitentialibus Theodori Cantuariensis et Ecberti Eboracensis omnium manibus versabatur, quibus utique penitentialibus libris usus erat Gregorius III in suo libello de Judiciis. Alia præterea suppositio incertæ ætatis, quam nihilominus Nat. Alexander et meliores critici Isidoro Mercatori tribuunt, nec Romæ cognitam ante dimidium sæculi noni contendunt, ex Actis iisdem educta est, donatio videlicet seu edictum Constantini, quod genuinum fuit habitum a sancto Leone IX et aliquot successoribus per undecimum 305 Ecclesiæ sæculum. Cumque hæc duo opuscula ex eodem fonte dimanarint, necessario eadem de baptismo Constantini et reliqua expresserunt. Hinc factum est quod scriptores minus cauti, fortasse etiam plus in sanctam sedem animosi, quos inter Annalista Italicus (an. 776) conclamatae hujus donationis meminisse Adrianum putant in laudata epistola ad Carolum, antequam donatio ista emergeret.

XXI. At enimvero si Adrianus habebat ad oculos donationem illam ineptissimam, certe putida hæc legerit: « Ecce tam palatium nostrum, ut prædictum est, quamque urbem Romam, et omnes totius Italiæ et Occidentalium regionum provincias, et civitates præfato beatissimo pontifici nostro Silvestro concedimus. » Quare igitur, post factam Caroli cum Constantino comparisonem, pauca is a subjungit? « Sed et cuncta alia, quæ per diversos imperatores, patricios etiam et alios Deum timentes pro eorum animæ mercede et venia delictorum in partibus Thuscie, Spoleti, seu Benevento, atque Corsica, simul et Sabinesi Patrimonia beato Petro apostolo, sanctæque Dei et apostolicæ Romanæ Ecclesiæ concessa sunt, et per nefandam gentem Longobardorum per annorum spatia abstracta atque ablata sunt, vestris temporibus restituantur. Unde et plures donationes in sacro nostro scrinio Lateranensi reconditas habemus. » Inde scilicet tomii illi Carticii, qui leguntur principio libri Censuum Ecclesiæ Rom. prodierunt in lucem sæculo XI, cum donationi Constantinianæ habebatur fides. At de ista in iisdem tomis nulla omnino sit mentio. Non nego Adrianum habuisse Actis Silvestri nimiam fidem, ubi ait de Constantino: « Per ejus largitatem sancta Dei catholica et apostolica Romana Ecclesia elevata atque exaltata est, et potestatem in his Hesperiae partibus largiri dignatus est. » Verbum enim illud potestatem exaggerationis nescio quid redolet. Illud nego, quod Adrianus donationem viderit, eaque fretus ita scripserit. Mecumque, ut reor, omnes sentient, qui non Silvestro et successoribus, ut donatio habet, sed *divo Petro et Romanæ Ecclesiæ* factas donationes Adrianum testari audiet, nulla Romæ, nulla Italiæ, nulla Occidentis provinciarum mentione habita. Sed clariora ista sient ex alia epistola ejusdem pontificis ad Constantinum et Irenem.

XXII. Totam historiam ibi videas enarratam Silvestri latitantis in monte Soracte, visionis Constantini per somnum, adnotationis apostolorum de baptismo, uno verbo omnium, quæ hac de re leguntur in supposita donatione, mira tamen cum varietate videas, Actusque ipsos 306 deprehendes ab Adriano descriptos usque ad verba illa: « Nec debere jam differre per Spiritum sanctum factam ostensionem piscinæ, quam istos promississe suæ salutis memorabat. » Quæ cum aliis multis a donatione exsulant. Acta igitur Silvestri, de quibus erudite Baronius (an. 315, n. 10 seqq., 324, n. 31 seqq.) et quæ apud sanctam selem et alibi recepta erant, pura puta in Adriani epistolis referuntur; ab auctore autem donationis fœde interpolata suamque ad senten-

tiam accommodata deprehenduntur. Equidem Baronio A haud assentior (an. 324, n. 97) qua nonnihil corrupta esse, et aliquibus superadditis depravata fatetur, imo cum eruditus nostri aevi eadem inter suppositiones cæteras rejicio; Adrianum tamen a falsa opinione vindico, dum Acta, quæ uti tum licebat, secutum esse contendo, non autem indolem natam sequenti sæculo donationem mendacis aut ineptis refertam. Ante me hoc viderat Natalis (sæc. iv, diss. 25, art. 2 et 3): reprobata enim ab se donationi seu edicto jam ab omnibus conclamato subjungit quæ ipse atente consideravit: edictum illud nimirum vidisse primam lucem in collectione Isidoriana; ejus meminisse Hincmarum omnium primum; postea ex Romanis pontificibus Leonem IX, quem fuerit imitatus Petrus Damiani in *Disceptatione synodali inter regis advocatum, et Rom. Eccl. defensorem*. Denique Anselmum Lucensem et Ivonem illud adoptasse, quorum tamen auctoritati preferendum jure putat pontificum Adriani et Nicolai I, necnon Anastasii Bibliothecarii, B et Liutprandi episcopi Cremonensis altissimum de eo silentium. Ita card. Baronii, Joannis Morini, ac Petri de Marca levibus conjecturis expolis, ipsi Isidoro Mercatori, plaudentibus nostri aevi eruditus, edictum illud ascribit.

XXIII. At quicumque ejus auctor sit, Romanos pontifices sensisse fallaciam, testis est sanctus Gregorius VII, qui sancti Leonis IX nimiam crelulitatem sus deque habens, edicti auctoritate ne semel quidem est usus. Occasio tamen multiplex eo se vertendi oblata est: et cum Hispaniæ regnum antiquis constitutionibus beato Petro et sanctæ Romanæ Ecclesiæ (non Silvestro et successoribus) traditum esse ait (lib. 1, ep. 7; l. iv, ep. 28); et cum Orzocor judicem Calaritanum monuit, ut cum reliquis iudicibus de *Jure sancti Petri* in Sardinia conveniret (lib. 1, ep. 41); et cum insula Corsica ex invasorum Sracenorum manibus erepta, eo Pisanum archiepiscopum misit, ut illam regeret (lib. v, ep. 4). Ad Hispaniam autem quod attinet, Baronius censet (an. 701, n. 16) ante invasionem beato Petro illud regnum esse oblata ab aliquo ex piis regibus 307 Gothis, quod nusquam ego reperio; at undecunque Gregorius notitiam hauserit, censum tantummodo exquiri, quod oblationem non donationem designat. De insulis vero Sardinia, et Corsica, quas Carolinæ donationis partem esse non e. m latebat, a Ludovico Pio, Ottonibus, et Henrico I confirmatæ loquuntur, ut earum dominus. Si quando autem Silvestri Actis inhæsit, ut Adrianum fecisse vidimus, aut etiam donationi quæ suo ævo jam adoleverat hujus fallaciam tenuit; quare Constantino adjuvit Carolum, cæterosque bene de Ecclesia meritos. Id luculenter discimus ex juramento quod Henrico proposerit (lib. ix, post ep. 4) ut reconciliationem promereretur: « De ordinatione vero Ecclesiarum, et de terris vel censu quæ Constantinus imperator vel Carolus sancto Petro (non Silvestro) dederunt, et de omnibus ecclesiis vel prædiis quæ apostolicæ sedi ab aliquibus viris vel mulieribus aliquo tempore sunt oblata, etc. » At de donatione quam imprudenter conjicitur Adriani ævo emersisse, eumque ac successores amplexos illam esse, jam satis multa. Etenim dicendum aliquid restat de alero Actorum fetu, seu constituto, quod inde multo ante donationem seu edictum profluxerat, et cujus auctoritas magna erat Romæ, et in Anglicana Ecclesia, ut patet ex libris Pœnitentialibus ab extremo sæculo Ec. lesiæ septimo.

XXIV. Hujusmodi constitutum putat Baronius (an. 324, n. 124) primo editum in veteri Cresconiana collectione; cum autem eo nomine donati sint plures cædices, qui Gregorii etiam II constitutiones præferunt, neque ille ætatem collectioni præscribit, neque ulli hominum statuendam esse arbitror in tanta rerum caligine. Unum id certo scimus, inter regulas præsulum Romanorum viginti capita ejus constituti primum locum occupasse in cauone seu collectione

Romana, cujus meminit Leo IV (Labb., *Cont. tom. VIII, p. 32*). Nam in Cod. Vat. num. 5748, qui inscribitur *Liber sancti Columbani de Bobio*, non nuda tantum nomina ut aliis in codicibus, sed ipsæ constitutiones recensentur. Ita igitur de pontificum Romanorum decretis ad rem nostram: « Silvester a Petro trigesimus quartus congregatis 277 episcopis capitula 20. » Quare a quocunque et quovis tempore Silvestri decreta adjecta sint Cresconio, qui septimo exeunte sæculo florebat, ea nihil aliud sunt quam constitutum illud, quod ex Actis profluxit, perindeque atque illa per octavum sæculum usui esse poterat; tametsi ejus excerptum ubique adhibitum videam, nullibi ex iis 20 capitibus ullum inveniam. Quapropter ad nonum sæculum differri oportere aiebam canonem, qui est 308 Romana collectio prima, tenique in iudiciis tantum esse adhibitum Leo IV testatur, sacræ bibliothecæ usu in reliquis non neglecto, ut passim fieri constat. Rejuncta igitur collectione Romana ab octavo sæculo, nihil est quod eam in Adriani litteris exquiramus. Perinde est de Isidorianis mercibus, quas nono sæculo circumferri cæptas eruditi intelligunt, Figlinam tamen aut ignorant, aut ignorare simulant. Unus Blondellus pene attingit punctum, ubi ait suppositiones illas Franco-Germanicum auctorem redolere. Etenim ex summa omnium earum suppositionum constat, in provinciis Remensi et Moguntina post Ludovici Pii exauctorationem, et pœnas inde secutas contra episcopos eju; aliorumque delictorum reos natas esse, et sancti Isidori Hispalensis collectioni optimæ, quam Hispanam vocamus, inepte adjunctas. At de iis alibi, nunc de ipsis Adriani epistolis dicendum est.

XXV. Novem et quadraginta eadem sunt, ac proinde totidem fere atque ille quas huc usque vidimus. Longe autem iis præstant, quia scriptæ omnes post primum Caroli adventum in Italiam indeque ejectos Langobardos. Præterea datæ omnes sunt post ecclesiasticam ditionem ab eo late amplificatam eadem occasione primi sui adventus, anno videlicet 774, ineunte mense Aprili, cum solemnitatem Paschalem piissimus rex celebravit Romæ. Quamobrem qui huc usque perspeximus donationem Pippinianam, Romanæ provinciæ seu antiquiori sanctæ sedis ditioni adjunctam, sed nunquam integre ab ea possessam, quin etiam novis sæpe invasionibus obnoxiam, metuque fere perpetuo tum ipsam, tum antiquiorem ditionem, ne urbe quidem excepta, agitatum, contraria his deinceps visuri sumus. Exarchatus et Pentapolis, seu Pippinianæ donationis possessio integra, quanquam Ravennatis archiepiscopi audacia aliquandiu turbata, in Adriani epistolis perspicitur. Tuscia Langobardica, quæ Romanæ seu ducatus parti Transiberinæ adjuncta eam conficit provinciam quæ hodie audit Patrimonium, ibidem comperita erit. Cisterino ducatus territorium Sabinense et Beneventani ducatus civitates sex in Campania adjectas testantur eadem epistolæ. Spoletanum denique ducatum factum tributarium sancti Petri ex Adriani litteris accipiemus. Indicia etiam nonnulla suppetent, pari sorte usum esse ducatum Tusciæ, quam appellant regalem. Ex vero ditiones, cum undecimo jam sæculo in potestate fere omnes essent apostolicæ sedis, præter Tusciæ ducatum, ne tam antiquo hæreant fundamento, ac proinde sit nefas easdem attingere, ars omnis omnesque industriæ nervi a nonnullis adhibentur, ut fundamentum ipsum, quod 309 demoliri nequeunt, labefactent. Ad id epistolæ ordo comparat mæchinam maxime accommodatam, siquidem perpetuum chronologiæ silentium ad collectoris incuriam accedit. Adeoque præferendis postponendisque epistolis, ad optatum finem perveniri potest.

XXVI. Hanc rem præ aliis fecisse Annalistam Italem (Tom. IV, ann. 775 seqq.) nemo ignorat: Carolum quippe promissis non stitisse unquam ejusmodi arte demonstravit. Cum vero quem sibi finem

proposuerit perinde omnes norint, ut suis videlicet anterioribus scriptis fidem adjungeret, paucos sane inveniet, præter sectarios vulgusque imperitum, qui faciles præbeant aures historiæ suæ. Et vero animadverti illud debet in primis, quod epistolæ istæ omnes in duas partes dividuntur: aliæ enim post annum 774, seu post primum Caroli adventum conscriptæ sunt, aliæ post secundum, qui anno contigit 781. Id consensu omnes tradunt, ipseque Annalista confirmat, eo anno in Paschali solemnitate Aprilis die 15 Carolomannum Caroli filium baptizatum, ac mutato nomine ab Adriano, Pippinum vocari coeptum, quem pontifex et sacro fonte suscepit, cujus spiritualis affinitatis testes sunt epistolæ omnes postea datæ: nam Carolum *compatriem* semper appellat. Absque hujusmodi titulo sexdecim numerantur, quæ proinde tribuendæ sunt præcedentibus annis; alias omnes post 781 datas esse, *compatriis* titulus quem præseferunt demonstrat. Præterea harum novem (67 et seqq., al. 69, 68, 95, 96, 56, 76, 78, 70, 93) datæ sunt regina Hildegarde superstite, quæ supremum diem obiit pridie Kal. Maias an. 783. Namque in iis *commatris* mentio fit, sed Fastrada, nova uxor, regina tantum appellatur. Quæ cum ita sint, Annalistas sequi opinionis errorem patet, cum epistolas 50, 63, al. 55, 65, eo titulo carentes ad annum 783 vult referri, 66, al. 61 ad 786, et 65, al. 64 ad 787. E contrario 67 et 73; al. 69, 73, *compatriis commatrisque* titulis conspicuas, retrahit ad annum 778. Multo magis allucinari eundem constat, dum epistolam 55, al. 60, evidenter scriptam anno 776, qua certiorum fortasse aliam toto in eo codice non comperies, ad ætatem quod attinet contendit esse datam anno 780, ac vulgi rumorem vult credi nuntium de Constantini morte, quem certe superstitem fuisse Adriano contendit; cumque eo anno Leo imp. Constantini filius occubuerit mortem, Constantino ejus filio puero succedente cum matre Irene, librariorum crasse pronuntiat, statuitque pro Constantino Leonem repouendum esse. Fiduciam hominis!

XXVII. At non pigeat historiam illam memoria repetere, nam recta 310 epistolæ chronologia in oculis incurrit. Anno 715, die 14 Septembris, Constantinus Copronymus diem obiit, ut ex auctoribus Græcis refert Pagius (an. 775, n. 1), Theophanis verba ipsa usurpans narrantis, quemadmodum arma Bulgaris illaturus, « die 14 mensis Sept. ind. 14, nave conscensa ad castellum Strongylon devectus infelicem in navigio mortem obiit. » Quam rem non sine admiratione video referri ad eundem annum 775 a Muratorio ipso, qui epistolam Adriani ejus rei nuntiam ad annum 780 Leonis Augusti emortualem differt. Veruntamen nil veritati magis consonum, quam ista epistola. Nuntiat enim pontifex, « pervenisse ad nos nuntius præcurrentibus, quod Constantinus imperator divina evocatione de hac subtractus fuisset luce, sed quia certum non didiceramus, hac de re vestræ a Deo protectæ excellentiæ indicare differuimus. Nunc vero suggestit nobis sanctiss. ac reverendiss. fr. noster Stephanus Neapolitanæ urbis episcopus per has syllabas ea ipsa nobis intimanda, quas et septima die præsentis Februarii mensis, etc. » Quid enim vero credibilis quam spatio mensium fere quinque nuntium pervenisse Romam de persecutoris sacrarum imaginum morte? Quid silentio pontificis prudentius nolentis rumori fidem adhibere, at Neapolitani ducis et episcopi acceptis litteris, tum Carolo rem nuntiantis? Sed rem aggrediamur cominus, Annalistas artem dprehendimus. Nil ab aula Constantinopoleos nuntiatum Romam; nihil igitur iis Augustis cum Urbe, quæ jampridem parebat pontifici. Contra nuntius mittitur Neapolim, cujus ducatus haud dum Græcam dominationem excusserat, nec Stephanus ejus rei pontificem monisset, nisi hujus quam Augusto amicum fuisset, ut constat ex Chron. Neap. apud Pratillum (tom. II). Hæc autem occasio aulæ Constantinopoleos penitus

A oblitæ Romanorum et Stephani ducis non alia de causa tantam rem nuntiantis pontifici, nisi quia episcopus et amicus, non præpropere admittenda videtur Annalista, qui Romam subjicere meditatum Carolo, captata occasione inserendi dominatus ejus singulari interpretatione patriciatu, non veteris alicujus monumenti auctoritate, sed Pagii et Eccardi opiniones falsas amplectendo, suamque in rem trahendo (an. 789).

XXVIII. Suum hoc consilium jam inde ab adventu Caroli in Italiam patefecit (an. 773, 774). Invictam Caroli potentiam non negavit Langobardorum regno finem attulisse; at conjectando addidit, *rotas aliquot secretas* D. siderii ruinam expeditionem facilioremque reddidisse. Pietate Carolum Pippino patri non concessisse fassus est, at 311 cum regno Langobardorum acquisito, haud sibi admodum placeret etiam quæ promiserat retinere non *insuave illi fuisse* coniecit. Denique litteras a Carolo et Adriano de *Desiderio abjiciendo* ultro citroque missas conjectura assecutus, minime ad nos pervenisse dolet. Hujusmodi autem conjecturis, quæ illius animum in recessione epistolarum satis superque aperiant, nihil promovet. Nam tertia ex iis tantum qua scriptis hinc inde litteris de negotio actum putat, historia nititur; cumque hæc reperiat integra apud Anastasium, conjecturæ non indiget. Bis legatos cum litteris missos esse in Franciam discimus ex Adriani gestis. Primum postquam pontifex victi Desiderii artibus, per quas Francorum regnum dividere ac serere discordias inter pontificem et Francos vaferiæ moliebatur, ditionem sanctæ sedis Romamque ipsam iræ illius obnoxias vidit. tum enim Urbe ad resistendum munita, « direxit suos missos marino itinere cum apostolicis litteris » nil aliud quærens quam presentem operam, suorum prædecessorum exemplo. Erat tunc Carolus bello Saxonico implicatus, quod Eginharti et Annalium testimonio cepit anno 772, Adriani primo, sub cuius finem legatio ista aformatur. Præterea Desiderius sibi metuens ab invito illo rege, suos et ipse legatos miserat. se sanctæ sedi omnia restituisse significans. In his rerum ambagibus Carolus Italicum bellum ea occasione intempestivum aversurus, simulque pontificis et Desiderii legatorum repugnantiam noscendi cupidus, Georgium episcopum, Wulfardum abbatem, et Alcuinum deliciosum legatos suos ad pontificem misit. Iisdem re plene cognita revertentibus Adrianus dedit socios « suos missos ad præfatum excellentissimum Francorum regem cum apostolicis admodum ionum syllabis. » Binas hæc litteras extremo anno 772 et sequentis initio a pontifice datas esse discimus ex Adriani gestis.

XXIX. Fateor equidem me non assequi quomodo istæ duæ epistolæ neque in Franciam venerint, neque in scriniis Lateranensibus remanserint. Si enim eo venissent, Carolus haud dubie illas ad se præcipue spectantes in codicem retulisset. Et si earum exempla servata essent in archivo, Pauvinius et postea Magdeburgenses inter alias epistolas recensuissent. Quidquid autem de hac re sit, pontifex primo impense oravit Francorum regem, « et sicut ejus pater sanctæ memoriæ Pippinus, et ipse succurreret ac subveniret sanctæ Dei Ecclesiæ, et afflictæ Romanorum seu exarchatus Ravennatum provinciarum, atque plenariis beati Petri justitiis, et ablatis civitates ab eodem Desiderio rege exigeret. » Deinde eadem urgens rogavit Carolum, « adjurans eum 312 fortiter, ut ea quæ beato Petro cum genitore suo sanctæ memoriæ Pippino rege pollicitus est adimpleret, et redemptionem sanctæ Dei Ecclesiæ perliceret; sed universa quæ ablata sunt a perfido Longobardorum rege, tam civitates quam reliquas justitias sine certamine reddere, beato Petro principi apostolorum faceret. » Summa hujus historia omnino convenit cum iis quæ Eginhartus aliique scriptores Franci enarra-

Juvat ex monacho Engolismensi huc afferre nonnulla quæ spectant ad extremum anni 772 et sequentis initia, quippe quæ de uno tantum legato agunt, rationem reddunt *marini itineris*, et litteras silent: « Inde perrexit ad hibernandum in Theodonis villa. Ibi venit ad eum missus domni apostolici Adriani Petrus per mare usque Arelatum, et inde per terram, et invitavit gloriosum regem et Francos ejus pro divino servitio et justitia sancti Petri contra Desiderium regem et Longobardos. Et ideo maritime venit, quod Romanis clausæ fuerant viæ a Longobardis. Et præcelsus rex Carolus sumpto consilio una cum Francis quid ageret, promisit se auxilium Romanis præbiturum. » Totidem fere verbis cum varietate aliqua rem narrant sæpe laudati Annales Francor. ad an. 775.

XXX. Longum esset posteriores chronologos et annalium scriptores hac de re loquentes in testimonium adducere. Illud certum mihi, atque exploratum est, nulli unquam scriptorum veterum venisse in mentem, ut sanctissimo pontifici Adriano regique Carolo pietate conspicuo talem notam iniret. Quamobrem uterque vindicandus mihi erit contra nuperi annalistæ opinionem, qua nescio an alia credibilior propinari poterat, ut Adriani epistolarum inversione vocaretur in dubium dominatio pontificum voluntate populorum cepta, magnisque aucta incrementis a regibus Francorum Pippino et Carolo. Exemplis planiora hæc sient. Ex supra laudata epistola (55, al. 60) quam initio anni 776 certissime scriptam hic auctor temere distulit ad 780, præter indicia illa minime dubia pontificii dominatus in Urbe, testimonium valde apertum suppedit Tusciæ Langobardicæ sancto Petro donate a Carolo anno 774 cum primum Romam venit, et donationi patris sui instauratæ propriam adjecit, majoremque ad validitatem posuit supra corpus beati Petri. Nam pontifex Clusini ducis invasiones querens in ea provincia, unam ex Tusciæ civitatibus appellat *civitatem nostram Castelli Felicitatis*. Hujusmodi autem donationem illusoriam iste esse contendit (an. 788), præpostere accipiens epistolam 89, al. 90, quasi Adrianus orei regem eo anno, nempe quartodecimo post donationem, ut 313 sibi per suos missos tradi faciat singulas Tusciæ civitates. Falsitatem interpretationis detegent epistolæ verba: « Missis vestris dirigere dignemini, ut nullo modo ad vos remeare audeant, nisi prius sub integritate civitates in partibus Beneventanis, sicut eas per vestram sacram oblationem beato Petro et nobis contulistis, in omnibus contradere valeant, et justitias de Populonio et Rosellis igitur facere sub integritate studeant. » Adrianus igitur civitatum, quas nuper donarat Carolus ante suum tertium ex Italia discessum, an. 787, necdum sibi tradite fuerant, possessionem inire cupit per regios missos, quorum item auxilio res, quæ Populonii et Rosellarum possessioni integræ deerant, obtinere optat. De cæteris autem Tusciæ civitatibus hæud similia querit; sed exemplo earum anno jam quartodecimo possessarum utitur, ut Beneventanæ sibi trahantur eodem modo possidendæ: « Sicut in partibus Tusciæ civitates, id est Suana, Tuscana, Bitervo, et Balneo Regis, cæterasque civitates cum finibus et territoriis earum beato Petro offerentes condonastis, ita in eo modo civitates in partibus Beneventanis contradere nobis protinus faciatis. »

XXXI. Clarius id patet ex posterioribus litteris (92, al. 86), nam horum nihil ab iis missis factum esse ait, seque eo misisse duces suos una cum regiis aliis missis; sed vix civitates cum eorum clavibus obtinuisse absque earum habitatoribus: « Nos quippe, prosequitur, in eorum libertate permanentes, sicut cæteras civitates in partibus Tusciæ donis vestris regere et gubernare eos cupimus, omnes eorum habentes legem. » Itaque plenum pontificis dominium in Tusciæ civitatibus, quæ iterum in exemplum adducuntur, in dubium vertere men-

A tiri est. Perinde in sex Campaniæ civitatibus dominatum esse pontificem, epistolæ hujus codicis non docent. Ex litteris tantum (91, al. 88) quæ date videntur sub finem anni 788 discimus, principem earum Capuam sacramentum fidelitatis præstitisse pontifici, qui rem Carolo nuntiavit his verbis: Capuanos in confessione protectoris vestri beati Petri apostolorum principis jurare fecimus, in fide ejusdem Dei apostoli, et nostra, atque vestræ regalis potentia. » Cujus rei testes sunt aliæ litteræ Adriani, quarum fragmentum refert Mabillonius ex authentico Dionysiano, in phylira (*Supplem. ad Diplom.* pag. 70). Etenim præ cæteris hæc ibi narrat de Capuanis, « petentes nobis beatissimi Petri et nostri essent subjecti, sicut per donationem præcellentissimi domini regis agniti sunt; » quare consilium petit num sacramentum recipiat, necne? quod postmodum recepissemus audivimus. Ex alio autem fragmento litterarum 314 Maginarii unius ex missis regiis (Ibid., pag. 96). Beneventanæ fidei levitatem agnoscuimus, qui regiis ipsis missis insidias struere non dubitarunt, et « illas civitates quas sancto Petro, vel domno apostolico donastis, illis relax... nullo modo vestram jussionem complere volunt; » quæ non multo ante prædictum sacramentum evenerant (ep. 90, al. 92). Quapropter civitatum istarum donationem æque certam esse video atque earum Tusciæ; at unam eandemque subjectionem pontifici utrinque affirmare non ausim. Tuscia enim a Carolo subacta ab eoque omnino pendens, continuo post donationem a pontifice possessa fuit, nequidquam contra allatas epistolas nitente annalista. At de Campaniæ civitatibus secus fuit: namque ii principes præsentem Carolum metuentes omnia sunt polliciti; post ejus discessum, non modo fefellerunt promissa, sed regios etiam missos insidiis petere ausi sunt. Carolo igitur donationem suam accerrime vindicanti apostolicæ sedi turpem notam illusoris inurere est indignitas non ferenda. De Adriano vero cuius consilia et pacta cum Carolo pro deturbando Desiderio et solio majorum deplorantur amissa, num id dico, quod tanto pontifici insignem adeo injuriam conjectando tantum inferre fabulatoris est, non historici.

XXXII. Antequam recenseo ipsas epistolas ex quibus huc usque dicta planiora sient, de Sabinensi territorio quod certe integrum sancta sedes possedit ex Caroli liberalitate post alterum ejus adventum in Italiam, nonnihil subjiciam oportet. Etenim annalista, præter litterarum inversionem, qua historiam subridicule persequitur, dilemma istud projicit in medium: « Aut Sabina non erat tunc temporis in ditione Romani pontificis, quia in ducatu Spoletano comprehendebatur, aut si a Romano ducatu pendebat, eo clarius appareret pontificem neque Romæ, neque ejus ducatus dominum tum fuisse. » Sed argumenti utraque pars corrui; nam neque in Spoletano ducatu, neque in Romano id territorium in monumentis veterum occurrit. In gestis Zachariæ apud Anastasium narratur Trasamundum Spoleti ducem suos populos recuperasse, id est « Marsicanos, Forconinos, Balvenses, seu Pinnenses. Deinde ingressi per Sabinense territorium venerunt in Reatinam civitatem. Qui Reatini continuo et ipsi se subdiderunt. » Et infra regem Langobardorum reddidisse pontifici « Sabinense patrimonium, quod per annos prope triginta fuerat ablatum. » Ac Reatinos quidem Sabinensi territorio finitimos Spoletani juris esse patet ex gestis Steph. III, ubi agitur de Christophoro et Sergio Romam venientibus cum milite adversus pseudopapam Constantinum: « cum Reatinis, et 315 Furconinis, atque aliis Longobardis ducatus Spoletini. » Etsi distingui videantur in gestis Adriani sub primum adventum Caroli: « Spoletini, et Reatini, et aliquanti eorum utiles persone, antequam Desiderius et Longobardorum ejus exercitus ad Clausas pergerent, illi ad beatum Petrum confugium facientes prædicto sanctissimo Adriano papa sese

traderunt. » Luculentius autem separatur Sabinense territorium a ducatus Romano, et Spoletino in nostro Codice. Adrianus antiquas donationes enumerans (ep. 59, al. 49) : « In partibus, ait, Tusciæ, Spoletio, seu Benevento, atque Corsica, simul et Savinensi patrimonio. » Et dignum notatu est, quod quemadmodum duo ducatus, Spolitanus et Beneventanus, et provincia Tusciæ necnon insula Corsica, ubi sita erant patrimonia, memorantur, ita Sabinense territorium nominatum esset, nisi et Patrimonium et territorium una eademque res fuisset, ad Sabinense quod attinet : ita ut ea diocesis seu modica provincia, quæ hodieque audit Sabina, inter Reatinos et Latium consistens, patrimonium seu territorium esset sanctæ sedis hinc inde usurpatum, nec nisi a Carolo postliminio, ut ita dicam, revocatum.

XXXIII. Nil melius rem istam comprobat, quam litterarum hujus Codicis testimonium. Ac primo sic proficitur Adrianus Carolo (ep. 71, al. 56) : « Testem enim invoco Deum, quia nullorum fines irratiabiliter appeto, sed sicut ex antiquitus fuit, ipsum jam fatum patrimonium, et id in integro beato Petro concessistis, ita suscipere optamus. » Item (epist. 72, al. 76) : « Poscentes direximus de Savinensi territorio, ut ea quæ pro mercede animæ vestræ, pariterque spiritualis filia nostræ atque conmatris, necnon vestro nobilissimæ prolis, beato Petro apostolorum principi in integro concessistis, adimplere per fidelissimos missos vestros, qui et causam ex parte examinauerunt, sicut et antiquitus fuit, contradere nobis jubeatis. » Hinc liquet patrimonii ac territorii Sabinensis nomen indifferens; nec peti plus quam possidebatur antiquitus. Captum tantum difficile videtur, quomodo concessio appelletur jus antiquum; at alia ex epistola id etiam patet (epist. 73, al. 78) : « Justitiam, quam beatus Petrus apostolus protector vester ex ipso territorio habet, præsentatiter jam fatus Maguarius missus vester vidit, tam per donationes imperiales, quam per ipsorum protavorum regum Langobardorum ipsam territorium cum masis sibi pertinentibus enucleatius designantes. Si vero peritidus Desiderius dudum rex non sub integritate, sed tantummodo masas nobis quantum reperiri potuit quas ex 316 antiquitus sancta Romana Ecclesia tenuit, ut nullus ex illis partibus Langobardorum ausus est resistere, quanto magis vestræ a Deo protectæ regali potentia in omnibus obediens existentes jussa vestra adimplere debuerant? Nos quidem neque imperatoribus, neque regibus gratias agimus, nisi tantummodo vestræ triumphatorissimæ excellentiæ, quia noviter cum beato Petro apostolorum principi sub integritate condonastis. » Tantæ igitur massæ erant illius territorii, ut fere totum illud constituere viderentur patrimonium sancti Petri; Carolus vero omnes aliorum donationes instaurans, suæque liberalitatis aliquid adjungens, totum id territorium sancto Petro et successibus concessit.

XXXIV. Quod adeo certum est, ut in dubium revocari omnino non possit, nam totalis ista concessio alius in litteris (epist. 67, al. 69) quæ jam allatas præverunt, conceptis verbis enuntiatur : « Multis, ait Adrianus, documentis, de vestris allatis muneribus Ecclesia beati Petri eniuit, tam de civitatibus quam de diversis territoriis sub integritate eidem Dei apostolo a vobis offertis; et ideo poscentes vestram a Deo promotam regalem clementiam petimus, ut sicut a vestra prærectissima excellentia beato Petro nutritori vestro pro luminariorum concinnationibus atque alimoniis pauperum, Sabinense territorium sub integritate concessum est, ita id tradere

integram eidem Dei apostolo præsidante vestro præcellentissimo annis dignemini. » Unum deerat, ut data integra ejus patrimonii possessio ex Adriani epistolis disceretur; at (præterquam quod perpetuum silentium sequens datæ ejus possessionis nos admo- net) Carolus has collegit anno 791, et Adrianus usque ad 795 superstes fuit. Idcirco finiti hujus negotii epistola nequidquam quaeritur. In diplomate autem Ludovici Pii puram putam Caroli patris sui donationem recenseri comperio juxta Codicis hujusce sententiam; quare et Sabinensis territorii causam fuisse absolutam nullus dubito. Ait enim : « Fodem modo territorium Sabinense sicut a genitore nostro Carolo imp. beato Petro ap. per donationis scriptum concessum est sub integritate; quemadmodum ab Itherio et Magenariorum abbatibus missis illius inter idem territorium Sabinense atque Reatinum definitum est. » Cum vero ista atque multa ex subjectis epistolis planiora sint futura (namque aliud non est Ludovicianum diploma, quam veteris domini maxime quod habuit incrementi per Pippini et Caroli donationes compendiarie repetitio) spectari vel oportet singillatim epistolas Adriani, quæ nisi vultu certissimis monumentis ditiones fere omnes apostolicæ sedis inhererent.

LI.

317 ITEM ADRIANI PAPÆ EPISTOLA

AD DOMNUM CAROLUM REGEM,

PER GAUSFRIDUM^a ABBATEM DIRECTA,

In qua continetur de victoria ipsius predicti regis, et de episcopis Pisano et Lucano, ut ad proprias sedes atque ecclesias pro sua pietate remeare concederet^b.

(An. Dom. 774, Cod. Car. LV, chron. 50.)

C ARGUMENTUM.— Postquam Carolus Roma discesserat redieratque in castra prope Ticinum haud dum expugnatam, Gausfridus Pisanus inde profectus in patriam, decidit in Allonis ducis Lucensis insidias, quas evasurus Romam fugit, retulitque pontifici victorias Caroli. Eundem pontifex cum suo misso Anastasio ad regem remittit; cui gratulatur victorias. Ista se cum clero, monachis et universo populo assidue implorare precibus affirmat a die ejus discessus Roma. Orat ut Pisanum, Luce ac Regii episcopos ad eorum sedes reverti permittat.

Domno^c excellentissimo filio Carolo, regi Francorum et Langobardorum, atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Reversus a vestris a Deo dilectis regalibus vestigiis præsens Gausfridus habitator civitatis Pisanæ, nostrisque præsentatus obtutibus, retulit nobis de immensis victoriis quas vobis omnipotens et redemptor noster Dominus Deus, per intercessionem beati Petri, principis apostolorum, concedere dignatus est, sed et de vestra prosperitate nos certos in omnibus reddidit. Quo audito, vehementi exultationis lætitia noster in Domino ovans relevatus est animus; et protinus extensis palmis ad æthera Regi regum et Domino dominantium opimas laudes retulimus, eamque deprecantes ineffabilem ejus divinam clementiam, ut et corporis sospitatem et animæ salutem vobis tribuat, et multipliciter de hostibus victoriæ

pro ipso preces faciant indicat. Ausfridum Carolo commendat; pro Pisano et Lucano [Lucensi] episcopis orat, ut ipsos pro sua pietate ad proprias sedes, atque ecclesias redire sinat (permittat). » GENN.

^c Summ. 26, Bar. et Cent. Græc.^a B. et Cent., Ausfridum. In marg. Bar., Ausfridum. Græc.^b Arg. Panv. (Cod. Vat. 26) : « In vigesima sexta [vig. sexta] Carolo gratulatur pro victoria, quam ipsi Ausfridus Pisanus abbas narraverat; quam diligenter

tribuat, omnesque barbaras nationes vestris subternat vestigiis.

318 Et certe, crede nobis, magne Christianissime rex, bone præcellentissime filii, maximam habeto fiducia, quia dum tu fidei studio in amore ipsius principis apostolorum secundum tuam promissionem permaneris, et cuncta eidem Dei apostolo adimplere studueris, et salus tibi et immensa victoria ab omnipotenti Deo tribuetur indesinenter; et quidem nos Deum proferimus testem cui omnium cordium occulta reserata existunt, ab illo tempore, die a quo ab hac Romana urbe in illas partes profecti estis, quotidie momentaneis etiam atque singulis horis, omnes nostri sacerdotes, seu etiam religiosi Dei famuli, monachi, per universa nostra monasteria, simulque et reliquos populus tam per titulos quam per diaconos b trecentos Kyrie eleison c extensis vocibus pro vobis Deo nostro ad clamandum non cessant, flexisque genibus eundem misericordissimum Dominum Deum nostrum exorantes, ut et veniam delictorum vobis, et maximam prosperitatis lætitiā, etiam et copiosas victorias vobis multipliciter e cælo concedat.

319 Ipse retulit nobis siquidem Gausfridus, dum a vobis absolutus reversus est, voluit eum interficere d Allo dux; unde dum vellet ipse Gausfredus ad vestra denuo reverti vestigia, posuit explorato-

a Tam Lambecius quam Gentilottus legunt in cod. ab illo die absque ea voce tempore; nam Carolus adhuc in Italia erat, cum data est hæc epistola, quam cum Cointio Pagius (an. 774, n. 9) recte ad hunc annum refert, invito Muratorio (an. 775) qui conjectando ad annum differt 785, non videns tum temporis Carolum appellari perpetuo *compatriem*, quia Caroli filium e sacro fonte susceperat an. 781. CENN.

b *Diaconias* haud dubie legendum. Hujusmodi mendis codicem scitere jam monui, quæ solécismis ævi illius addita infœctam lectionem reddunt, at sententiam non mutant. Octo et viginti tum titulos seu basilicas, septem diaconias pro ecclesiasticarum regionum numero existisse Romæ, docent antiqui Ordines Rom. I et III, apud Mabillon. (*Mus. Ital.* tom. II) et auctores apud eundem, in comm. præv. Ib.

c *Litanie* genus. In tractatu contra Græcos a Stevartio ex biblioth. Bavar. in lucem edito (Canis. ex recens. Basnag. tom. IV, p. 66) inter malas eorum consuetudines hæc recensetur: « Quod Christe eleison nunquam concinunt, Kyrie eleison frequentissime cantant in officiis suis; » quasi Christum minus posse quam Dominum putent. Attamen memoria revocandus canon 3 concilii Vasen. (Labb. tom. IV, p. 1680) in quo anno 529 ita decernitur: « Et quia tam in sede apostolica, quam etiam per totas orientales atque Italice provincias dulcis et nimium salutaris consuetudo est intronmissa, ut Kyrie eleison frequentius cum grandi affectu et compunctione dicatur, placuit etiam nobis, ut in omnibus ecclesiis nostris ista tam sancta consuetudo et ad matutinum, et ad missas, et ad vesperam Deo propitio intronmittatur. » Ducang. addit cap. 205 lib. vi Capitular. et capit. Herardi. Hujus cap. 58 recitatur in addition.: « Ut exsequiæ mortuorum cum luctu secreto et cordis gemitu fiant. Et psalmos ignorantes, Kyrie eleison ibi cantant. » Unde et *Kyrie eleisare* apud eundem. Quare liquet consuetudinem illam, quæ in Græcis improbat, in occidente etiam obtinuisse per octavum sæculum et præcedentia. Tametsi et *Christe eleison* diceretur, teste Greg. M. (lib. vii, ep.

res, atque insidiatores in itinere qui eum interficerent. Quo cognito, apud nos refugium fecit, et dum se petisset ad vestra absolvi vestigia, dum jam aderat, tum habuimus Anastasium nostrum missum ad vestram excellentiam dirigendum, eum ad vestram præsentiam cum ipso nostro misso absolvimus; quem petimus, ut pro amore beati Petri, et nostra postulatione benigne suscipere, et protectionis atque favoris vestri opem illi impertiri dignemini, deprecantes et hoc ut massas illas [*Fortè*, mansos illos], quas ei concessistis, per vestram auctoritatis largitatem possideat. Sed et hoc nimis quæsumus atque postulamus benignitatem tuam, ut episcopos illos, id est civitatis Pisanae, seu Lucanae Regii [*Lamb.*, et Regii], ad proprias sedes, atque ecclesias, et plebes eis commissas absolvere jubecis reverti, quia ita, bone rex, excellentissime filii, animæ tuæ expedit ut ipsi episcopi propriis sedibus restituantur, omnesque Dei Ecclesie suis præsulibus ornatae consistant, et cunctus Dei populus in magna lætitiā vestris felicissimis temporibus degere valeat, vobisque hoc respiciat ad æternam mercedem. Nos itaque firmi in vestra charitate permanentes, **320** ideo ea quæ pertinere cognoscimus ad salutem animæ tuæ, fiducialiter vos satagimus deprecari, ut Deus noster omnipotens vestris semper placatus existat piis operibus, et copiosam vobis ex hoc in presenti et

61) præcipue in missis quotidianis: « Quod, inquit, a Græcis nullo modo dicitur. » At Adrianus, qui plebis rationem habuit, quæ psalmos ignorabat, *trecentos Kyrie eleison* pro Carolo in cunctis Urbis ecclesiis cani mandavit, dum Ticini obsidio per eum fiebat. Vide infra (ep. 84, al. 91, not.). Ib.

d Allonis sit etiam mentio infra epist. 65. GRÆC.

e Allonis ducis Lucensis mentionem se invenisse ait Murator. in chartis archivi Lucensis post an. 782, idcirco epistolam differt ad consecuta eum annum tempora. At præter *compatriam* titulum quo caret epistola, Gausfridi Pisanum incolæ historia nos docet Carolum in Italia esse. Quare non longe a vero quis abeat, si Francis militibus in Italia constitutis Allonem præfuisse putet, cui postea Lucae administratio demandata fuerit. Gausfridus siquidem in patriam rediens decidit in Allonis insidias, ac retro iter slectens ad Francorum castra rediturus, novas apprehendit illius ducis insidias; quare finitimam Ecclesie ditionem ingressus Romam fugit, unde a pontifice cum suo legato ad Carolum remittitur, ejusque gratia hæc epistola scripta videtur, quippe in qua illius præsertim causa agitur. Quæ autem sequuntur de tribus episcopis in suas sedes restituendis, utcumque obscura, perspicue tamen demonstrant, secutos eos esse principem in Italico itinere, atque adhuc degere in Caroli comitatu; quare pontifex fortasse metuens ne eum sequerentur in Franciam non modico cum ecclesiarum eis commissarum incommodo, ad suam quemque sedem remitti curat. Victoriæ autem, quas vocat *immensas*, ac beato Petro intercedente a Deo concessas dicit, non aliæ sunt quam Langobardi devicti, Ticinum expugnatum, captivæ Desiderius cum uxore et filia, omnes thesauri et cunctæ civitates in dedicationem acceptæ. *Annal. Francor. et Fulden.* Pagius (an. 774, n. 9) putans datam hanc epistolam ante Ticini expugnationem, ansam dedit Muratorio ut negaret ullam a Carolo victoriam relatam esse in Langobardos. Uterque vir doctus hallucinatur. CENN.

futura vita tribuat remunerationem. Incolumem A excellentiam vestram gratia superna custodiat.

LII.

ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continetur de protervia Leonis archiepiscopi Ravennatium civitatis ^a.

(An. Dom. 774, Cod. Car. LIV, chron. 51.)

ARGUMENTUM. — Confecto Italico bello Carolus in Franciam reversus erat, quo pontifex audiit missos Leonis archiep. Ravennatis directos esse sibi adversandi causa. Nam illico post regis discessum Ticino invaserat Faventiam, Forumpopuli, Forumlivii, Cæsinas, Bobbium, Comiacum, ducatum Ferrarise, seu Imulas, atque Bononias, sibi aiens donatas a Carolo cum Pentapoli. Pentapolenses a servitio sancti Petri avelli non potuisse, at in Æmilia archiepiscopum pontificis actoribus ejectis suos posuisse. Stephani II exemplo jus tucter apostolicæ sedis. Anastasium cubicularium missum suum legat plura coram nuntiatum. Archiepiscopum ad officium revocari oportere, ne pejor conditio sit sanctæ sedis post exactos Langobardos, quam antea fuerit; Anastasium cum prospero nuntio, et effectu causæ remitti orat.

Domno ^b excellentissimo filio Carolo, regi Francorum et Langobardorum, atque patricio Romanorum, Adrianus papa ^c.

Pervenit ad nos eo quod protervus et nimis arrogans Leo **321** archiepiscopus Ravennatium civitatis suos ad vestram excellentissimam benignitatem ad contrarietatem nostram falsa suggerendo, direxit missos; etenim, præcellentissime magne rex, postquam vestra excellentia a civitate Papia ^d in partes Franciæ remeavit, ex tunc tyrannico atque procacissimo intuitu rebellis beato Petro et nobis existit, et in sua potestate diversas civitates Æmiliæ detinere videtur, scilicet Faventiam, Forum populi, Forum Livii, Cæsinas, Bobium, Comiadum, ducatum Ferrariæ, seu Imolas atque Bononias, asserens quod a vestra excellentia ipsæ civitates una cum universa Pentapoli illi fuissent concessæ, et continuo direxit Theophylactum missum suum per universam Pentapolim hoc ipsum denuntians, cupiens eosdem Pentapolenses a nostro servitio separare; sed ipsi nullo modo se illi humiliare inclinati sunt, nec a servitio

^a Argum. Pany. (Cod. Vat. 31). ^c In trigesima prima [trigesima pr.] iterum vehementer Leonem Ravennatem archiepiscopum accusat, quod inobediens et protervus factus sit ab illo tempore quo a Carolo rediit; et Carolum orat ne Petro [sancto Petro] auferri patiat quæ ab ipso et Pippino patre ejus ipsi Petro [sancto Petro] oblata sunt. ^c GENN.

^b Sum. 31, Bar., Cent. GRETS.

^c In Cod. Vat. Panyinii hæc epistola cum duabus sequentibus leguntur ordine inverso. Perinde etiam in Cod. Carolino tres sequentes inverso ordine isti, de qua agimus, præmittuntur. Cointius, Pagius alique tres illas differunt ad an. 776. Muratorius sequenti anno 777 eas tribuit. Aliud mihi suadetur rebus in unaquaque earum narratis missisque inibi enuntiatis. Hanc recte Pagius (an. 774, n. 12) consignat hoc anno; perperam Muratorius 777, illud præterea mouens, quod Leo archiep. Ravennæ dominiari ceperat in exarchatu ab an. 774. Tantam in Adriano socordiam quis poterit cogitatione complecti. GENN.

beati Petri et nostro recedere maluerunt, magis autem firmi in nostris apostolicis mandatis ^e, quemadmodum exstiterunt sub nostro prædecessore, domino Stephano papa, cui sanctæ recordationis genitor tuus simulque et præclara excellentia tua ipsum exarchatum sub jure beati Petri permanendum tradidit, in omnibus firmiter permansere noscuntur ^f.

Nam prænominatas civitates, ut dictum est, Æmiliæ ipse nefarius archiepiscopus in sua potestate detinens, ibidem actores quos voluit constituit, et nostros quos ibidem ordinavimus projicere visus est. Sed et cunctas actiones infra civitatem Ravennatium ipse ordinavit, et ecce, quod nunquam speravimus, in magnam humilitatem sancta spiritalis mater tua, Romana Ecclesia venisse dignoscitur, et nos etiam in nimiam deminorationem atque despecti esse videmur, dum ea quæ potestative temporibus **322** Langobardorum detinentes ordinare ac disponere videbamur, nunc temporibus vestris a nostra potestate impii atque perversi, qui vestri nostrique existunt æmuli, auferre conantur, et ecce improperatur nobis a plurimis nostris inimicis, exprobrantes nos et dicentes: Quid vobis profuit, quod Langobardorum gens est abolita et regno Francorum subjugata? et ecce jam nihil de his quæ promissa sunt adimpletum est; insuper et ea quæ antea beato Petro concessa sunt a sanctæ recordationis domno Pippino rege, nunc ablata esse noscuntur; etenim illud quod antefatus nefandissimus archiepiscopus asserit proponens occasionem, in ea potestate sibi exarchatum Ravennatium quam Sergius archiepiscopus habuit, tribui, nos, excellentissime filii, quemadmodum tempore domni Stephani papæ, qui illuc in Franciam profectus est, cui et ipse exarchatus traditus est, ita et nostris temporibus eum sub nostra potestate disponere atque ordinare volumus, et omnes in hoc cognoscere possunt, qualem potestatem ejus beatitudo [Lamb., Gent., Ter-beatitudo], in eandem Ravennatium urbem et cunctum exarchatum habuit, qui etiam archiepiscopum Sergium exinde abstulit, dum contra ejus voluntatem agere spiritu superbiæ nitebatur ^g.

^d Mense Maio vel ineunte Junio Papiam expugnatam esse inter auctores constat, nec multo post Carolum rediisse in Franciam, ubi Saxonum audaciam eodem anno repressit, annalistæ omnes testantur ad an. 774. GENN.

^e Antequam omnia hæc fierent, menses aliquot elapsos esse res ipsa docet: quare Novembri aut Decembri mense datam fuisse hanc epistolam puta, non autem tardius. Adrianus quippe ditionis suæ majori parte exutus, continuo Carolum rei conscium esse voluit. Id.

^f Diploma donationis Carisiaci datum an. 754 a Pippino rege, subscriptumque a Carolo et Carolomanno hic laudatur. Id.

^g Vide supra (ep. 13, al. 27, in not.). Hanc certe singularem historiam, quam nostro Codici acceptam referimus, Agnelle schismatico auctori Gestorum archiepp. Ravennæ præferendam esse omnes vident. Qua tamen Agnellus (in Serg. cap. 4) huic epistolæ fidem adjungit, non rejiciendus. ^c Judicavit, inquit, a finibus Perticæ totam Pentapolim, et usque ad

Etenim ipse noster prædecessor cunctas actiones A
ejusdem exarchatus ad peragendum distribuebat, et
omnes actores ab hac Romana urbe præcepta earundem actionum accipiebant. Nam et iudices ad
faciendas justitias omnibus vim patientibus in eadem
Ravennatum urbe residentes ab hac Romana urbe
direxit, Philippum videlicet illo in tempore presby-
t-rum, simulque et Eustachium 323 quondam du-
cem, et ut plenius de hoc satisfacere Christianis-
sima excellentia vestra potest, dignetur advocare
prædictum Philippum episcopum, eoque de hujus-
modi re inquisito, certissime veritatem agnoscere
potestis, quia omnia ita sunt quemadmodum inno-
tuimus, et non tibi placeat, hanc et excellentissimæ
filii, ut in tantum despectum atque humilitatis deminor-
ationem sancta Dei Ecclesia Romana, spiritalis B
mater tua, quæ caput est omnium Ecclesiarum Dei,
veniat, sed magis peto te coram Deo omnipotente
ut ita disponere jubeas, eundemque archiepiscopum
sub nostra potestate contradere digneris, ut a no-
lis cunctus exarchatus disponatur a, sicut sepe
fatus dominus Stephanus, beatissimus papa, tempo-
ribus sanctæ memoriæ genitoris vestri domni Pippini
disponere visus est, quatenus vestris felicissimis
temporibus ipsa saucta universalis Dei Ecclesia exal-
tata permaneat, et ex hoc in præsentem vita suffragiis
apostolorum beati Petri et Pauli regni gubernacula
longo senio cum inmensis victoriis possidere, etiam
et in futura beatitudine cœlestia regna adipisci me-
reamini. Ecce enim magnopere direximus ad vestra
regalia vestigia præsentem Anastasium, felicissimum
nostrum cubicularium b, cui et in ore posuimus quæ
nostra vice vestræ excellant enarrare debeat, quem
in omnibus vobis commendantes cuncta illi credere,
et ad nos cum prospero nuntio et effectu causæ
absolvere jubeatis. In omnem excellentiam vestram
gratia superna custodiat.

Tusciam, et usque ad mensam Walami, veluti exar-
chatus, sic omnia disponet, ut soliti sunt modo Ro-
mani facere. c Hac igitur ex causa Romæ agebat
sub Paulo pontifice, cum alia illi motu sunt lites,
quia uxoratus esset. Rubeus, Ughellus, Bacchini
nuntiam habuerunt fidem Agnello. Stephanum quippe
II archiepiscopi opera usum esse in novæ dittonis
administratione concedam ultro; sed nimium sibi
tribuentem ab Stephano eodem dejectum esse tam
perspicue constat ex hac epistola, ut recentiorum
opinionibus nulla fides adhibenda esse videatur. CENX.
a Pentapolensium fidem nuper laudavit adversus
archiepiscopi molitiones, quare unius exarchatus
vincit sagittis. lb.

b Similitudo nominis cum Anastasio, qui in præce-
denti epistola Gausfridum civem Pisanum reduxit ad
Carolum in Italia adhuc degentem, tametsi cubicularii
nomen illi sibi datur, eundem videtur designare; quod
chronologiae utriusque epistolæ haud nocet: medii
quippe sunt menses quatuor aut quinque inter
utramque legationem. lb.

c Argum. Panv. (Cód. Vat. 30): c In trigesima

LIII.

324 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA, PER ANDREAM
ET ANASTASIUM,

Pro justitia sanctæ Dei Ecclesiæ, et de Leone archie-
piscopo, qui ad jam præfatum dominum regem pro-
peravit c.

(An. Dom. 775, Cod. Car. LIII, Chron. 52)

ARGUMENTUM.—Reversi ab aula missi apostolici
Andreas episcopus et Anastasius cubicularius Car-
oli constantiam in promissis adimplendis testan-
tur. Pontifex letatur et gratias agit; rogat nihilomi-
nus, ut quantocius donationem suam adimpleat,
ut beatus Petrus, qui ei Langobardorum regnum
subjecti, victorias etiam concedat contra barbaras
nationes. Leonem archiep. eundem Carolum
adiisse, quod regiis ex litteris audierat, non
improbat; at se inscio, qui suum missum cum eo
conjunxisset, profectum esse non laudat.

Domno d excellentissimo filio Carolo, regi Franco-
rum et Langobardorum, atque patricio Romanorum,
Adrianus papa.

Revertentes ad nos missi nostri quos ad vestram a
Deo illustratam præcellentiam nuper visi sumus dire-
xisse, scilicet Andreas reverendissimus frater noster
episcopus et Anastasius cubicularius e, detulerunt
nobis honorandos atque mellifluos benignissimæ
Christianitatis vestræ apices, quorum series, dum
nostris recitaretur auribus, liquido cuncta in eis an-
nexa didicimus, sed et ipsi præfati vestri missi inde-
minute nobis omnia quæ illis a vobis injuncta sunt
detulerunt, plenissime asserentes de vestra benevola
puritate et magna cordis constantia, quam erga bea-
tum Petrum, principem apostolorum et nostram me-
diocritatem secundum vestram 325 promissionem
habere videmini, pro quo nimio repleti gaudio, illico
extensis palmis ad æthera, omnium creatori Domino
Deo nostro immensas tulimus grates, impensius pro
vestra prosperitate ejus divinam exorantes clemen-
tiam ut confirmet idem Dominus Deus noster hoc
ipsum in vestro florifero pectore, quatenus velociorem
atque copiosum fructum sancta spiritalis mater
vestra, Romana nostra Ecclesia, caput omnium
Ecclesiarum Dei f, de vestra consequatur promissio-
ne.

[Triges.] orat Carolum ut meminerit quæ Petro
apostolo promiserit, quanta etiam ab ipso beneficia
acceperit, scilicet provinciam Langobardorum, et
quod ejus circumvallatus suffragiis ceteras omnes na-
tiones sibi subjicere possit. De Leone archiepiscopo
Ravennatensi [Ravennate] indicat, gratum sibi esse
quod ad Carolum profectus sit. c CENX.

d Summ. 30, Bar et Cent. GRETS.

e In præced. epist. unus tantummodo Anastasius
cubicularius ad Carolum legatus fuit: hic collegam
ejus esse videmus Andream episcopum in reditu ex
Francia. Nullam porro ex Hadriani litteris in codicem
relatis collegio isto missorum insignem videre est.
Aut igitur Andreas episcopus ante, vel post cubicu-
larium missus fuerat, modico quidem intervallo
(namque uterque nuper profectus erat) aut post
datas litteras una cum cubiculario eodem Roma
discessit. Certe hæc epistola præcedentem secuta
est. CENX.

f Ita et in præcedenti definitam esse Romanam
Ecclesiam vidimus. Plurima hujusmodi exempla sup-
petunt cruditis non ignota. Erit mihi instar omnium

Sed, bone dulcissime atque præcellentissime filii, domine mi, a Deo institute magne rex, deprecor et obnix peto, tanquam præsentialiter coram tuis assistens obtutibus, cum magna fiducia, ut velociter ea quæ beato Petro pro magna animæ tuæ mercede et a Deo protecti regni vestri stabilitate, beato apostolorum principi Petro, cælorum regni clavigeri per tuam donationem offerenda spondidisti, adimplere jubeas, quatenus idem princeps apostolorum multo amplius tibi protector et auxiliator apud divinæ majestatis potentiam existat; plenissime enim satisfactus es, præcellentissime regum, qualis fortissimus ac validus ipse janitor regni cælorum, beatus Petrus, tuæ existit excellentiæ adjuutor, et quomodo ejus sacris interventionibus omnipotens Dominus Deus noster, victoriam tibi tribuit regnumque Langobardorum tuæ tradere jussit potestatis ditioni, et in antea magnam habeto fiduciam, quia ejus suffragiis circumvallatus, tuis regalibus vestigiis cæteras barbaras nationes omnipotens Dominus substernet: quia nos omnino satisfacti sumus et magnam **326** habemus fiduciam in vestri cordis constantia celeriter vos omnia perficere, quæ eidem apostolo apostolorumque principi spondidisti; optime enim cognoscimus qualis firmitas et integritatis stabilitas inter nos, Deo auspice, in apostolica aula corroborata est^b, et scimus cui credidimus, et certi sumus.

De eo vero quod innotuistis ad vos properasse Leonem archiepiscopum, nos quippe, ut testatur Veritas, libentissime acceptamus eos qui ad vestra regalia accelerant vestigia; quoniam una dilectio, una charitas, eademque puritatis affectio inter nos consistit; et si præfatus archiepiscopus nobis direxisset ad vestri se præsentiam velle proficisci, gratuito animo nostrum missum cum eo direxissemus^c. Itaque præsens vester missus aliam nobis obtulit præcellentiam vestræ epistolam, cujus conferentiam pa-

santi Bonifacii I auctoritas (Constant. pag. 1037) Thessaliæ episcopis: « Hanc ergo (Romanam) ecclesiam toto orbe diffusis velut caput suorum certum esse membrorum, a qua se quisquis abscidit, sit Christianæ religionis extorris, cum in eadem non cœperit esse compage. » Propterea eodem loco Bonifacius testatur Nicenam synodum non esse ausam quidquam de eadem constituere canone nimirum sexto, qui in concilio Chalcedon. act. 16 (Labb., tom. IV, p. 812), principium hoc præsefert: « Quod Ecclesia Romana semper habuit primatum. » Sequioribus sæculis gliscente paulatim Inscitia, sive, ut melius dicam, desuescente vero Ecclesiæ nomine, templi aut basilicæ alicujus parietibus primatum tribui comperimus, quem Adrianus, rudis licet sæculi spissis tenebris obvolutus, Romanæ Ecclesiæ ab apostolorum principe fundatæ semel et iterum recte adjudicat. CERN.

^a Insignem Carolus victoriam retulit hoc anno de Saxonibus; cùm tamen adversus eos non processerit nisi exeunte Julio mense, ut probat Pagius (an. 775, n. 5), Adrianus hanc scribens epistolam ante id temporis, Langobardicæ tantum victoriæ meminit, quam superiori anno assecutus fuerat, Saxoniam ominatur. Ib.

^b Quæ hic breviter indicantur, superiori anno evenerant Sabbato sancto, dieque ipso Paschatis, seu diebus 2 et 3 April., et late enarrantur apud

ginam discentes, valde noster lætatus est animus in vestræ mentis benigno proposito^d, redemptorem nostrum multipliciter deprecantes, ut longo ac prospero senio, cum magna de hostibus victoria, cælestis regni gubernacula, pariter cum excellentissima et a Deo protecta filia nostra benignissima et vere Christianissima regina, fidelissimaque amatrice beati Petri, dulcissima vero vestra conjuge atque amantissimis natis vos perfrui annuat, tribuens vobis et cælestis regni cum sanctis perenniter possidenda gaudia. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

LIV.

327 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continentur uberrimæ benedictiones pro exaltatione sanctæ Dei Ecclesiæ, et de epistola Joannis patriarchæ Gradensis.

(An. Dom. 775, Cod. Car. LIU, chron. 53.)

ARGUMENTUM. — Diu expectatis regiis missis cum regis domus prosperis nuntiis, tandem ipse scribit. Cum præcipue litteras a Joanne patriarcha Gradensi acceperit die 27 Octobris, quas ei transmittit, eas vero se accepisse ait resignatas a Leone archiep. ut Arichim ducem Beneventanum, ceterosque suos et Caroli æmulos earum sententiam edoceret. Etenim post reditum ex Francia dominabatur in Æmilia, nullumque ad sanctam sedem diplomata petiturum accedere permittibat, actoribus etiam sanctæ sedis expulsis et Bononiam præsertim atque Imolam sibi concessas jactans a Carolo.

Domno^e excellentissimo filio Carolo, regi Francorum et Langobardorum, atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Dum tanta amoris dilectio et firma charitatis integritas, inter nos Deo auspice corroborata existit, magnum nobis imminet fervoris desiderium de vestra immensa prosperitatis læticia certos effici. Quapropter paterno sinceritatis affectu vestram a Deo

Anastas. in Vita Adr. (sect. 316 et seqq.). Ib.

^c Allucinatur Pagius (an. 776, n. 5) putans Leonem adiiisse Carolum dum in Italiam rediit ann. 776 adversus ducem Foro-Julianum; nam infra pontifex reginæ etiam salutem impertit. In Franciam igitur archiepiscopus se contulerat, invasiones haud dubie tuiturus gratia regis adversus pontificem, aut extremo anno 774, aut ineunte hoc eodem anno 775, dum flagrabat ejus indignatio, nullumque lapidem non movebat ut invasorem exarchatus reprimeret. Neque enim de Langobardis res erat; sed de episcopo sibi subdito, qui tyrannidem usurpaverat. Ib.

^d Quis fuerit hic regius missus, quidve continebant litteræ, quæ læticiam afferunt pontifici, divinabunt alii. Ravennatem certe archiepiscopum eæ non spectant. Quin etiam pontifex occasione nactus, de eo sermonem abruptum luculenter ostendit, se protectionem illius in Franciam improbare. Ib.

^e Argum. Panv. (Cod. Vat. 29): « In vigesima nona [vigesima nona, uberrimæ benedictiones, vel potius adulationes pro benedictiones pro] exaltatione sanctæ Dei Ecclesiæ continentur. Indicat se mittere epistolam Joannis [Joannis] Gradensis patriarchæ. Hanc a Leone archiep. Ravennatensi [Ravennate] prius apertam et lectam fuisse queritur. Ideoque Leonem iterum accusat. » Ib.

^f Summ. 19, Bar. et Cent. GRETS.

protectam excellentiam ter et in domno plurimum
 osculantes, quæsumus ut nos clarius de vestra sospi-
 tatis integritate atque præcellentissimæ filix nos ræ,
 a Deo illustratæ magnæ reginæ dulcissimæ filix nos-
 træ, nec non et excellentissimorum filiorum ^a, nos
 lætos quantocius efficere studeatis in eo quod exspe-
 ctantes **328** usque fuimus vestros suscipere missos,
 sed nondum ad nos pervenerunt ^b, et ob hoc maxima
 nos dilectionis affectio cogit sinceram cordis nostri
 puritatem vestro regali culmini enucleanter pro-
 ferre, dum nimirum vestra salus nostra est lætitia,
 et prosperitatis vestræ commoditas nostra est exsul-
 tatio. Itaque innotescimus excellentiæ tuæ, susce-
 pisse nos epistolam directam nobis a Joanne patriar-
 cha Gradense; vicesima septima enim die Octobris
 mensis ipsa ad nos pervenit epistola, et protinus nec
 potum nec cibum sumpsimus neque nos, neque hu-
 jus scriptor nostræ apostolicæ relationis, sed eadem
 hora eodemque momento ipsam antefati patriarchæ
 epistolam cum his nostris apostolicis syllabis vobis
 transmisimus. Itaque valde tristes effecti sumus,
 quoniam asifoniatas [*Lamb.*, siphoniata:] bullas ejus-
 dem epistolæ reperimus ^c, a Leone archiepiscopo,
 primitus relecta nobis directa est, et in hoc compro-
 bare potest excellentissima Christianitas vestra qua-
 lis est fraudulenta fides ipsius Leonis archiepiscopi;
 quia non pro alio præsumpsit eandem epistolam
 primitus reserare ac relegere, nisi ut omnia quæ ibi
 ascripta sunt ut certe omnibus manifestum est, an-
 nuntiaret tam Arghiso duci Beneventano quam reli-
 quis nostris vestrisque inimicis ^d; et dubium non est
 cuncta **329** jam præfatis æmulis ab eodem archiepi-
 scopo esse annuntiata, nos quidem, veritate testante,
 coram Deo dicimus puriter et fideliter in vestro perma-

nentes amore, juxta quod inter nos presentaliter in
 aula apostolica confirmatum est ^e, ea quæ ad nos
 perveniunt de præsentem, cum magna cautela vobis
 studemus denuntiare, quia post Deum et beatum Pe-
 trum alibi nostra spes et fiducia non est nisi in ve-
 stra a Deo protecta excellentia; tu enim, dulcissime
 magne a Deo illustratæ rex, noster cum Deo defen-
 sor et protector existis, quia per te sancta Dei Ec-
 clesia spiritalis mater tua exaltata magno exultat
 gaudio, confidentes cuncta a vobis beato Petro per-
 missa velociter effectui mancipanda.

Sed Deus omnipotens, in cujus manu omnia mundi
 regna consistunt, sua vos multipliciter fovet gra-
 tia, et beatorum apostolorum principum Petri ac
 Pauli intercessionibus longo ac prospero senio regni
 gubernacula possidere, et pariter cum excellentis-
 sima filia nostra regina et amantissimis natis gau-
 dere, et cœlestia præmiorum cum sanctis perenniter
 vos faciat adipisci regna Incolumem excellentiam
 vestram gratia superna custodiat.

EMBOLIM.

De Leone archiepiscopo ^f.

Etenim innotescimus excellentissimæ Christianitati
 vestræ, eo quod, quando a vestra regali vestigio re-
 versus est Leo antefatus archiepiscopus, in magnam
 superbiam tyrannicam elationem pervenit, et nullo
 modo sicut antea nostris apostolicis obtemperare in-
 clinatus est mandatis, et nullum ex Ravennatibus,
 vel Æmilia pro accipiendis præceptis de diversis
 actionibus **330** ad nos venire permisit, ita eis indi-
 gnatus comminatus est dicens, quod si quis ex eis ad
 nos venire præsumpsisset, non potuisset venire. Nam
 Pentapolenses omnes obediētes existentes in nostro
 apostolico servitio, ad nos proni, sicut tempore præ-

^a Antequam duceret uxorem Hildegardem extre-
 mo anno 771 susceperat filium Pippinum ex Himil-
 trude (ex filia Desiderii, quam intactam remisit ad
 patrem, nullam habuit prolem); quot hucusque ex
 Hildegarde susceperit, incertum. At plures fuisse
 ejus filios an. 777 testatur Saxonum juramentum
 (*Annal. Franc. et Fuld.*) quo promittunt «fide-
 litatem domini Caroli regis et filiorum ejus.» Pagius
 quatuor fuisse conjicit (an. 783, n. 3) verbis Egin-
 harti prolatis, qui sex enumerat Hildegardis filios:
 «Tres filios, Carolum videlicet, Pippinum et Hludo-
 vicum, totidemque filias, Rothrudim, Bertam et Gis-
 lam genuit.» Carolum majorem natu an. 772 mense
 Martio; Rothrudem circa Febr. 773, Adhelaïdem in
 castris ad Ticinum, ut tradit Paul. Diac., de episcopis
 Meten., id est. an. 774, Bertam an. 775. Vid. Pagium
 cit. l. qui et de aliis duobus matri præmortuis Lo-
 thario et Adhelaïde, et de Hildegarde, quæ 40 tan-
 tum dies matri superstes fuit, ab Eginhardo non re-
 censitis, et de Pippino Himiltrudis loquitur. Summa
 est quod currenti anno quatuor aut quinque filii
 erant Carolo, quos pontifex salvos esse cupit. CXXX.

^b Paulo infra constat, hanc epistolam datam esse
 sub finem Octobr., neque adhuc missi regii Romam
 venerant post Caroli discessum ex Italia; idcirco
 tam vehementer cupit eorum adventum. Specie qui-
 dem angustiarum de regis regniæ familiæ salute. Re-
 vera archiepiscopi Ravennatis molimina eum turbant
 quem scilicet prius per legatos, deinde ipsum per se
 adisse norat, dominium exarchatus usurpasse vide-
 bat, neque exploratam satis habebat Caroli mentem
 super ea re. lb.

^c *Disbullare pro sigillum avellere.* Durang. novit.
 ap. interpretem sextæ synodi act. 15: *Et disballata est hujusmodi charta. Item dissignare, dissigillare.*
 Quid autem proprie esset *asifoniata bulla, seu siphoniata*, ut legit Lambecius, parum liquet. lb.

^d Arcana hæc haud dubie respiciunt Græcos. Ini-
 micorum autem sanctæ sedis et Caroli qui Langobardos reges ex Italia exegerat, primus omnium erat
 dux Beneventanus Arichis II. De eo Chron. Anon. Saler.
 utcumque fabulis ubique scatens, ait (cap. 9): «Solutus dux Arichis Beneventi remansit, jussu
 ejus contemnens pro eo quod capiti suo pretiosam deportaret coronam.» Alter erat Rodgausus Foroju-
 lianus, qui sequenti anno audaciter pœnas luit; tertius vero Hildebrandus dux Spoletii, qui omnes mox oc-
 current (ep. 57, al. 59). lb.

^e In præcedentis epistolæ not. ^b, col. 287, aiebam,
 historiam ibi et hic indicatam repeti oportere ap. Anastas. (sect. 316 et seqq.) lb.

^f Embolium, quod embolis et embolium Græca
 fore voce appellatum invenitur, nobis est postscriptum,
 seu additio epistolæ jam scriptæ, ut notat Durangius.
 Hujus autem sententia perquam similis est emboli
 sequentis epistolæ Bononiam utrobique et Imolam, quas
 ante Adrianum non liquet possessas esse ab apostolica
 sede, Ravennas archiep. sibi vindicaverat, in cæteris
 civitatibus tyrannidem exercebat. Præcipue Domini-
 cum a Carolo commendatum pontifici, qui comitem
 Gabeli eum designaverat, vincitum, Ravennam ductum,
 conjectumque in carcerem Adrianus exaggerat, ut
 Carolum adversus archiepiscopum excitet. lb.

decessoris nostri Domini Stephani papæ, prope-
verunt, et præcepta de singulis eorum civitatibus
more solito acceperunt. De reliquis vero civitatibus
Æmilie, simulque et Gabello, qui a nobis ibidem
ordinati sunt, ab eo exinde projecti sunt et alios ex
eis in vinculis detinet. At vero de civitatibus Imu-
lensi sem Bononiensi ita profanizat dicens quod ve-
stra excellentia ipsas civitates minime beato Petro et
nobis concessit, sed sibi ipse archiepiscopus a vobis
fuisse concessas ac traditas asserit sub sua potestate
permanendas. Unde nullum hominem ex eisdem civi-
tibus ad nos venire permisit, sed ipse ibidem acto-
res quos voluit sine nostra auctoritate ordinavit et
in sua eos detinet potestate; et non tibi placeat, ex-
cellentissime filii, ut tanto despectui hanc apostoli-
cam habeat sedem, non reputans de sua promissione,
quam beato Petro et ejus vicariis jurjurando adhibuit,
sed sicut transgressor mapatorum Dei in perjurii
reatus incidit; etenim nos firmiter credimus et ma-
gnam habemus fiduciam, quod omnia quæ beato Pe-
tro per vestram donationem offerenda promisistis,
adimplere pro magni regni vestri stabilitate et
eterna vobis conferenda retributione studeatis.

LV.

331 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DOMNUM REGEM CAROLUM DIRECTA,

*In qua continentur gratiarum actiones pro exaltatione
sanctæ Dei Ecclesie, et de missis domini regis, qui
autumni tempore Romam venire debuerunt.*

(An. Dom. 775, Cod. Car. I, chron. 54.)

ARGUMENTUM.— Nuntiasse sibi Andream episc. mis-
sum suum autumno a futuro missos a Carolo,
qui donationem suam per eundem expleisset; se
per totum Novembrem exspectasse, misisse tan-
dem sciscitatum Ticinenses judices, qui in præsens
regios missos venturos negarunt; propterea se
mittere eundem Andream episc. et Pardum egu-
menum cum instructione eorum quæ coram refe-
rant. Orat ut quæ cum Pippino patre promisit et
postea ipsemet suis manibus confirmavit sancto
Petro perficiat. De Leone archiep. eadem fere
nuntiat, quæ in superiori; addit, Dominicum sibi
a Carolo commendatum, et ab se Gabeli comitem
constitutum, a Leone non modo prohibitum fungi

^a Argum. Panv. (Cod. Vat. 53): « In trigesima
tertia [trigesima tertia] gratiarum actiones continen-
tur, cum petitione pro exaltatione sanctæ Dei Ecclesie.
Item de missis [legatis] Caroli regis, qui autumni
tempore Romam venire debuerant. » CXXX.

^b Summ. 55, Bar. et Cent. Gners.

^c Quanquam et sacris aliis ædibus tributum id no-
minis animadvertant Mabillonius (An. Ben. lib.
XLII, n. 21 et 35) et Maurini PP. in additionibus
ad Glossarium, nullum tamen templum aut basilicam
magis decet quam Vaticanam, ubi sacratissimi ci-
neres apostolorum principis requiescunt. De ea si-
quidem vere dici potest cum magno pontifice Nico-
tao III: « Hæc est domus D. i edificata firm ter supra
petram, in qua et ipsius Petri corpus sacratissimum
honorifice requiescit; hoc est divinum tabernaculum
choris dilectum cœlestibus et toti sæculo veneran-
dum. » (Bull. Vat. tom. I, pag. 202.) Quanti apud
Francos eadem esset, præcipue apud Carolum Ma-
gnum codex iste epistolaris passim docet. CXXX.

^d Quod minus aperte in præcedentibus litteris
dixerat, hic perspicue enuntiat. Regii missi posses-
sionem civitatum et locorum tradere debebant san-

suo munere, sed vincum duci jussum Ravennam
ubi sub custodia eum tenet.

Domno ^b excellentissimo filio Carolo, regi Franco-
rum et Langobardorum, atque patricio Romanorum,
Adrianus papa.

Dum in tanta securitatis lætitia spiritalis mater
vestra sancta Dei catholica et apostolica Romana
Ecclesia consistens exultat, ob hoc opinatissima no-
minis vestri memoria in universo orbe terrarum di-
latata atque laudabiliter permanet divulgata, etiam ab
apostolica aula ^c ob vestrorum veniam delictorum se-
dulo a nobis et cunctis Dei sacerdotibus orationum
vota et sacrificiorum **332** hostiæ divinæ offeruntur
majestati. Itaque præcellentissime filii, recordari cre-
dimus a Deo protectam Christianitatem vestram nobis
direxisse in responsis per Andream, reverendissi-
mum et sanctissimum fratrem nostrum episcopum,
quod hoc autumni tempore vestros ad nostri præsen-
tiam studeretis dirigere missos, qui nobis omnia se-
cundum vestram promissionem contradere deberent^d,
et expectantes fuimus usque hactenus per totum Se-
ptembrem, et Octobrem, et præsentem Novembrem
mensem ^e, ipsos vestros suscipere missos, et de ve-
stra sospitate per eos agnoscere; et dum minime ad
nos advenissent, direximus nostras apostolicas litte-
ras usque Papiam, ad judices illos quos ibidem con-
stituere visi estis ^f, ut nobis significare deberent de
adventu eorumdem vestrorum missorum, qui ita no-
bis direxerunt in responsis, nequaquam ad nos ve-
stros nunc esse profecturos missos. Unde magnum de-
siderium nostro imminet cordi et interea mentis no-
stræ viscera in vestro ardentius fervescent amore;
idcirco cupientes de vestra prosperitate certos lætos-
que effici, magnopere studuimus præsentem no-
stros missos, scilicet antefatum Andream, sanctissi-
mum fratrem nostram episcopum, et Pardum Deo
amabilem, dilectum filium nostrum egumenum, ad
vestra regalia transmittere vestigia ^g visitantes et sa-
lutantes per eos tam præcellentissimam Christianita-
tem vestram, quamque **333** excellentissimam filiam
nostram amantissimam conjugem vestram, a Deo il-

ctæ sedi, quæ nondum ab eadem possidebantur. Ib.

^e Chronologia ista nil desideratur illustrius: epi-
stola hæc mensis fere unius spatio præcedentem se-
cuta est. Id et Cointius, et Pagius viderunt, at utram-
que postponunt Caroline victoriæ de Foro-Juliano
duce (an. 776, n. 6 seq.) quod cum historia pugnat.
Ib.

^f Annal. Francor. an. 774 habent: « Carolus rex
ipsa Italia subjugata et ordinata, custodiam Franco-
rum in Pavia civitate permittens, etc. » Annales
Meten. iisdem fere verbis rem narrat ap. Pag.
(an. 774, n. 7). Perinde et monach. Engolism. (edit.
Pitk. part. II, p. 19). Adrianus hæc in epist. præter
custodiam judices etiam qui rempublicam admini-
strarent designatos docet. Ib.

^g Legatio ista attendi debet: ne Andreas episcopus
sæpe adhibitus in legationibus causa sit cur non-
nullæ invertantur epistolæ; quod collega ejus non
utique attendatur. Pardus igitur abbas, seu Græca
voce *hegumenus*, hæc occasione Andree socius est
profectus in Franciam. De eodem rursus infra (ep.
59, al. 50). Ib.

lustratam reginam, et dulcissimos ac nobilissimos A natos vestros, prædictis quidem nostris missis cuncta in ore subtilius posuimus, eosque diligenter informavimus, quæ de singulis causis vestræ a Deo protectæ excellentiæ nostra vice enarrare debeant, eosque benigne atque hilari vultu a vobis suscipi petimus, eorumque sermonibus quos nostra vice protulerint credere, et aurem benignitatis vestræ accommodare, cunctaque perficere et adimplere dignemini, quæ sanctæ memoriæ genitor vester, dominus Pippinus rex beato Petro una vobiscum pollicitus, et postmodum tu ipse, a Deo institute magne rex, dum ad limina apostolorum profectus es, ea ipsa spondens confirmasti, eidemque Dei apostolo præsentialiter manibus tuis eandem obtulisti promissionem ^a. Nos enim magnam fiduciam habemus in vestri cordis B firma constantia, et certi sumus omnino de benigno mentis vestræ proposito.

Unde et epiosum a vobis suscipere præstolamur fructum, ut sicut coepisti bonum opus perficias, tisque temporibus sancta Dei Ecclesia multo amplius exaltata permaneat; quatenus omnipotens Dominus, intercedente beato Petro principe apostolorum, dignam vobis remunerationem tribuat, et in cælestibus regnis cum sanctis et electis post hujus vitæ longævitate perenniter exaltandos vos recipiat; per te enim, bone victoriosissime rex, præfata sancta universalis Dei Ecclesia, de inimicorum impugnationibus erepta, magno, ut dictum est, triumphat gaudio, et orthodoxa Christianorum fides, vestro præsidio **334** in pristino venerationis statu permanet immutata. C Pro quo obnixè quæsumus, ut de vestra prosperitate nos quantocius certos reddere jubeatis, quia vestra salus nostra est securitas, et vestra lætitia nostrum esse comprobatur gaudium. Unde firmi in vestro amore et dilectionis charitate permanentes incessanter divinam deprecamur clementiam, ut sua vos gratia multipliciter tueatur, tribuens præcellentiæ

^a Inter scriptorem Vitæ Adriani (ap. Anastas. sect. 319) et hæc Adriani ejusdem litteras tanta convenientia est, ut neutri fides negari possit. En verba ipsa: « Factaque eadem donatione, et propria sua manu ipse Christianiss. Francorum rex eam corroborans, universos episcopos, abbates, duces etiam, graphiones in ea ascribi fecit. Quam prius super altare beati Petri et postmodum intus in sancta ejus confessione ponentes tam ipse Francorum rex tanque ejus iudices beato Petro et ejus vicario sanctiss. Adriano papæ, sub terribili sacramento sese omnia conservaturos quæ in eadem donatione continentur promittentes tradiderunt. Apparem ipsius donationis per eundem Etherium ascribi faciens, ipse Christianiss. rex Francor. intus super corpus beati Petri, subus Evangelia, quæ ibidem osculantur, pro firmissima cautela et æterna nominis sui ac regni Francorum memoria, propriis suis manibus posuit. » Hæc de donatione Pippiniana per eum confirmata, et longe aucta. CXXV.

^b Centur. *chartam insertitiam* vocant. GREYS.

^c Propter istam rebellionem et pervaciam meruit Leo iste collocari ab Illyrico in catalogo testium veritatis pag. 68. Scilicet quo quis est contumacioris et inflexibilioris cervicis, eo plus gratiæ apud Illyricum reperit, et eo omni exceptione Lutherana veritatis major testis est. Et tamen, si Leo iste

vestræ, atque excellentissimæ filiæ nostræ reginæ, et amantiissimis natis vestris, longævus ac prosperis temporibus regni gubernacula possidenda, vestrisque vestigiis cunctas barbaras nationes prosternat, dilatans multipliciter terminos regni vestri, etiam et cælestis regni gaudiis vos faciat esse participes. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

^b EMBOLEM DE PROTERTVIA LEONIS ARCHIEPISCOPI.

Et hoc vestræ a Deo protectæ excellentiæ innocentioris, eo quod postquam a vobis reversus est Leo, archiepiscopus ^c in nimiam superbiam elevatus, nullo modo nostris præceptionibus sicut antea obedire voluit, sed brachio forti usque hactenus in sua potestate detinere videtur Imolam atque Bononiam, dicens quod easdem civitates nullo modo beato Petro neque nobis concessistis, nisi tantummodo eidem Leoni archiepiscopo. Unde dirigentes ibidem nostram misum, id est Gregorium sacellarium, qui iudices earundem civitatum ad nos deferre deberet, et sacramenta in fide beati Petri et nostra, atque excellentiæ vestræ a cuncto earum populo susciperet, sed nequaquam idem archiepiscopus eundem nostrum sacellarium illuc ire permisit; nam **335** et Dominicum, quem nobis in Ecclesia beati Petri tradidistis atque commendastis, comitem constituimus in quamdam brevissimam civitatem Gabelensem, præceptum ejusdem civitatis illi tribuentes, sed minime illum permisit ipsum actum agere, sed dirigens exercitum, vincium eum Ravennam deduxit et sub custodia habuit. Nam et de aliis civitatibus Æmiliæ, id est, Faventia, ducatu Ferrariæ, Comiada, et Foro Livii, et Foro Populi, Cæsna et Bobio, seu tribunatu decimo ^d, nullum hominem exiit ad nos pro suscipiendis præceptis actionum advenire permisit, nam illi omnes parati erant ad nos conjungere.

De reliquis vero civitatibus utrarumque Pentapoleos ab Arimino usque Eugubium ^e omnes more

revivisceret, Illyricum, tanquam nefarium novatorem, execraretur, et in malam crucem alire juberet. Observa autem Illyricum ex imperitia nescivisse, qui sint apud Addianum pontificem *oletani canones*; qui enim a loco ita nominantur, sed a vetustate, nam *oletanum* Adriano nihil est aliud, quam vetustum et priscum. CXXX.

^d Fontanin. de Parmæ et Placentiæ Dominio (pag. 23) putat per tribunos administrari consuevisse exarchat. hujus loci auctoritate ductus. At decipitur; locus enim ipse indicatur Sassina, seu prope Sassinam. Id.

^e Divisio hæc Pentapolis in maritimam et mediterraneam notanda. Greg. II, in epist. ad Leonem Isaurum an. 726. (Labb., *Conc.* tom. VII, pag. 19) : exarchatum una cum Pentapoli vocat Decapolim : « Longobardi et Sarmatæ cæterique qui ad Septentrionem habitant, miseram Decapolim i. cursionibus infestant, ipsamque metropolim Ravennam occuparunt; » nomine quidem improprio; sola enim Pentapolis civitates plusquam decem continebat. Quare Adrianus hiperito hanc dividens, Pentapoles rectius appellat. Supra etiam Paulus (ep. 26, al. 28) maritimarum civitatum meminit, sed unicam Pentapolim designavit. Id.

solito ad nostri advenerant presentiam, et praecepta actionum de ipsis civitatibus a nobis susceperunt, et in nostro servitio atque obedientia fideliter cuncti permanent, nisi solummodo ipse archiepiscopus in sua ferocitatis superbia existit; sed petimus te coram Deo vivo, praecellentissime filii, ut nullo modo hoc tibi placeat, ut ea quae sanctae memoriae genitor tuus et tu ipse beato Petro concessistis atque obtulistis, quod absit, temporibus vestris auferantur, et Ecclesia beati Petri per malignos homines qui iniqua immittunt humilietur, sed magis semper per vos exaltata permaneat.

LVI.

336 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPAE

AD DOMNUM [CAROLUM] REGEM DIRECTA,

In qua continetur de transitu Constantini imperatoris, et de Reginaldo duce Clusinae, praefatus papa postulans ut ipsum [ducatum] actum dominus rex et habere non permitteret, eoque multa mala in castello Felicitatis indesinenter agere non desisteret.

(An. Dom. 776, Cod. Car. LX, chron. 55.)

ARGUMENTUM. — Se nuntiis praecurrentibus accepisse Copronymum esse mortuum, at rem incertam nuntiari noluisse; nunc Stephani episcopi Neapolitani litteras adnectere acceptas die 7. Februarii praesentis. Reginaldum olim castaldum Castelli Felicitatis, nunc duce[m] Clusinum multa damna Ecclesiae inferre, et nuper cum copiis se contulisse ad eandem civitatem Castelli ditionis sanctae sedis, et sustulisse castellanos. Eum orat ut duce[m] ex Tuscia amoveat, tanquam sibi et Ecclesiae damnosum.

Domno excellentissimo filio Carolo, regi Francorum et Langobardorum, atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Excellentissimae et a Deo protectae Christianitati vestrae his nostris apostolicis innotescimus apicibus pervenisse ad nos, nuntiis praecurrentibus, quod Constantinus imperator divina evocatione de hac sub-

* Argum. Panv. (Cod. Vat. 21): « In vigesima prima [vigesima prima] Constantinum imperat. obiisse indicat, adjunctis ea de re litteris Stephani Neapolit. episcopi. Reginaldum duce[m] Clusinae accensat, quod multa mala in Castello Felicitatis indesinenter agere non desistat [continuo committat] iusti Petri bona auferendo. Petit ut officio amoveatur. » GENY.

^b Summ. 21, Bar. et Cent. GREGS.

^c De hujus epistolae aetate et sententia uberrime est actum in commentar. praev. (num. 26. seqq.). Recte omnes unanimi consensu ad annum referunt 776. Idcirco autem alii eodem anno datis praemittendam duxi, quia principio Febr. scriptam vidi; quae autem sequuntur, profecto eodem anno datae videntur, ut mox pateat. GENY.

^d Post verbum *fili* Lamæcius legit *petendam*; hoc enim verbum in manuscripto deprehendes, sed subducta linea deletum. Id.

* *Castaldus, castaldio, gastaldus, gastaldio, gastaldus, gastaldus*, eadem significatione a Longobardis institutum officium. Administrator erat ville alicujus regiae, seu etiam civitatis, sed in plebem jus ejusdem se extendebat. Vide Ducangium V. *Gastaldus*, late hac de re agentem. Murator. (*Antiq. Ital.*, diss. 10) comitem et gastaldum fuisse unum et idem in ducatu Benevent. contendit, eidemque civitates etiam alibi committi solitas probat exemplis. Id.

^f Idem Murator. (*Ant. Ital.* tom. I, diss. 5) duces majores et minores in Italia distinguit. Minoribus siquidem civitates gubernandas esse datas pluribus exemplis demonstrat; maioribus vero provincias.

tractus esset luce, sed quia certum non didiceramus, hac de re vestra a Deo protectae excellentiae indicare distulimus. Nunc vero successit nobis sanctissimus ac reverendissimus frater noster Stephanus, Neapolitanæ urbis episcopus, per has syllabas ea ipsa nobis intimare, quas et septima die praesentis Februarii mensis suscipientes easque peragrantes confestim vestro regali culmini significare maturavimus, et pro magna **337** sublimitatis vestrae satisfactione eosdem affatus infra haec nostra scripta vobis directa posuimus e.

Interea et hoc vestrae praecellentiae, dulcissime et amantissime filii ^d, dirigimus de perfido illo et seminatore zizaniorum, atque instigatore humani generis æmulo Raginaldo, dudum in Castello Felicitatis castaldio ^e, qui nunc in Clusina civitate dux esse videtur ^f eo quod plurima mala per suas iniquas submissiones, spiritali matri vestrae, sanctae Dei Ecclesiae et nobis ingerere non desinit, dum omnino ea quae beato Petro principi apostolorum a vestra excellentia pro animae vestrae mercede oblata sunt, per suum iniquum argumentum abstollere anhelat et in suo proprio servitio ea habere desiderat; unde et per semetipsum cum exercitu in eandem civitatem nostram Castelli Felicitatis ^g properans; eosdem castellanos abstulit, et nequaquam credimus, lenigissime filii et Christianissime rex, quod pro praedicti Raginaldi ducis exaltatione mutationem fecisset **338** vestra a Deo corroborata regalitas ^h una cum excellentissima filia nostra regina atque dulcissimis natis vestris, vel cuncto a Deo instituto Francorum exercitu, nisi pro sustentatione amatricis vestrae sanctae Dei Ecclesiae, ut in vestro benigno certamine perenniter permanens eniteret.

Idcirco poscimus et nimis supplicando insistimus

Quod et in Francia olim factum videmus, ipsos enim majores domus Carolinos eorumque praedecessores ducum nomine appellatos comperimus. Idem hanc quoque epistolam adhibet contra Florentinum et Cosmam *della Rena*, qui Lucae duces contendunt universae Tusciae praefuisse. Addit epist. 74 nobis 80, in qua sermo est de Gundibrando duce Florentino, ac recte concludit, plures in Tuscia duces fuisse per octavam saeculum. Inter hujusmodi minores duces et Clusinum recensendum esse nemo in diu iam vertet. Id.

^g Jam dixi in comment. praev. (n. 30) etiam Tusciae Langobardicae civitates a Carolo concessas fuisse apostolicae sedi. Rei argumentum firmiter est pontificem Pippiniana donationis nullatenus meminisse, sed ab eodem Carolo Castellum Felicitatis donatum esse testari. Situm civitatis usque ad hunc diem inexploratum, creditumque ubi modo est Tiferinas, seu civitas de Castello (*Murat. Annal.* 780), nihil moror: satis mihi est civitatem Tusciae Langobardorum invenire, quae a pontifice appellatur *nostra* ut caeterae Romani ducatus et exarchatus, nec non utriusque Pentapolis. Id.

^h Quid clarius? Suspiciatur Adrianus num forte Castellum Felicitatis a Carolo sit concessum Reginaldo post factam donationem sancto Petro; ex sequentibus autem patet. Pontificem aliud loqui, aliud credere; nam Reginaldum amoveri petit ab officio Clusini ducis: quia et cum erat gastaldus ejusdem civitatis sub Desiderio rege, molestiam ingerebat sanctae sedi, proindeque malus erat finitimus. Id.

vestram a Deo illustratam potentiam, ut, ob amorem beati Petri apostoli, nullo modo prænominatum Ragnaldum ibidem in Tusciæ partibus esse permittatis. Sed neque illum ei agere cedatis [concedatis], et non vobis hoc durum pareat, sed dilectione qua in invicem compaginati sumus, fiducialiter hoc petere deducimus et obtinere speramus, eo quod et sub Desiderii temporibus jurgia et scandala frequenter seminare non omittebat. Sed, excellentissime filii, ut nos post Deum in tuo fortissimo brachio una cum universo nostro populo speramus, et die noctuque pro vestra Hospitate atque victoriis a divinam exoramus clementiam, ita cum omnibus causis sanctæ Dei Ecclesiæ disponere acceleretis, ut sancta Dei Ecclesia et nosmetipsi tuis felicissimis temporibus permaneamus, ut sicut temporalia largitus est, ita et cœlestia tribuat possidenda. Incolumentem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

LVII.

339 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPER, AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

Pro exaltatione sanctæ Dei Ecclesiæ, et de Possessore et Rabigaudo [Rabigando], ipsum apostolicum despicientes Spoletum ad Hildebrandum ducem perrexerant, et inde Benevento pervenerant.

(An. Dom. 776, Cod. Car. LVIII, chron. 56.)

ARGUMENTUM. — Regiorum missorum adventu sibi nuntiato, Possessoris nempe episcopi et Rabigaudi abbatis, se obviam iis misisse ut æquum erat. Ipsos vero Perusio flexisse iter Spoletum ad Hildebrandum, inde Beneventum, nec primum venisse Romam, juxta regium mandatum. Meminisse eum debere quæ sancto Petro ante ejus confessionem promiserat, Spoletanum ipsum ducatum ab eo eidem apostolorum principi oblatum esse. Rogat ut fidem suam servet, perque alios missos nimiam qua affliciebatur sollici udinem levet.

Domno excellentissimo filio Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romano-rum, Adrianus papa.

Omnino confidimus et certi sumus quod tua a Domino protecta excellentia in his, quæ pariter loquentes inter nos convenerunt, firmiter atque immutabiliter permanere studeat; et charitatis vinculum in medio nostrum corroboratum toto mentis adrisu atque sincero affectu observare procuret; dum nos Deo propitio in ea ipsa habita in invicem dilectionis concordia cum magna sinceritate mentis satagimus perseverare; quia, Deo teste dicimus, a quo cum vestra melliflua Christianitate in alterno amicitie amore colligati sumus, maximam in tua a Deo inspirata benignitate habere videmur fiduciam, quod omnes

340 causas sanctæ Dei Ecclesiæ et provinciæ nostræ salubri mancipentur effectui d.

At vero, excellentissime et a Deo servate filii, bone et optime rex, tua per hujus nostræ apostolicæ relationis seriem deducimus notioni, quod dum ad nos pervenisset de fidelissimorum vestrorum missorum adventu, scilicet Possessoris sanctissimi fratris nostri episcopi, seu et Rabigaudi religiosi abbatis, in magno gaudio noster relevatus est animus, quoniam desiderabilissimum est assidue missos excellentiæ vestræ solite cum magno gaudio et decenti honore suscipere, et per eos de vestræ sublimitatis sospitate certos esse. Unde nos illico, secundum qualiter missos vestræ regalis potentiæ decet, omnem præparationem seu et caballos obviam eis direximus e.

B Illi nempe, dum Perusium conjunxissent, relaxantes recto itinere ad nos conjungendum, secundum qualiter a vestro a Deo protecto culmine directi fuerunt, et ut vestros honorandos apices relegentes invenimus, nos despicientes ad Hildebrandum in Spoletium perrexerunt, dirigentes nobis per nostros missos quod tantummodo cum Hildebrando loquimur, et deinde, ut directi sumus, una vobiscum apud domnum apostolicum conjungemus. Postmodum enim, dum cum prædicto Hildebrando locuti fuissent et apud eum diutius morarentur, nostras apostolicas eis adjurantes direximus syllabas: per Deum omnipotentem et vitam excellentissimi filii nostri domini Caroli Magni regis, ut directi estis ad nos **341** conjungere satagite, ut unanimiter pertractemus quod ad exaltationem sanctæ Dei Ecclesiæ pertinuerit, et ad laudem regni vestri [Lamb., nostri], præcellentissimi filii, agere studeamus, et tunc per dispositum, ut ejus præcellentiæ decet missos, apud Beneventum vos proficisci disponemus.

Sed illi, nescimus quid pertractantes, statim a Spoletum in Beneventum perrexerunt, nos in magna derelinquentes ignominia, et Spoletinos ampliaverunt in protervia. Unde valde hanc nostram perturbaverunt provinciam, et pro hac re in magna tristitia noster jacet animus, quia quantum per illos expectabamus suscipere sperata nuntia de exaltatione sanctæ nostræ Ecclesiæ, sicut et in vestris reperimus honorandis apicibus et nostri nobis tulerunt missi, qualiter a vestra regalitate injunctum habuerunt, in tanta afflictione et deminoratione conati sunt.

D Sed recordari te credimus, dulcissime atque amantissime filii, qualiter nos benignissimo vestro ore affati estis, dum ad limina beatorum principum apo-

e Sum 24, Bar. et Cent. GRETS.

d Per integrum fere biennium missos ex Francia summpere optaverat Romam advenire, quibuscum de magni momenti rebus agendum erat, ac præcipue Carolina donatio integra executioni mandanda. Ab iisque tandem adventibus se delasum ratus, amicitie vinculi, quo ante corpus sancti Petri conjuncti invicem erant, Carolum admonet. CENN.

e Nulli regio missu hucusque legimus quali apparatu obviam itum. Hinc regias legationes excipiendi morem discimus. Ib.

a Lamb. habet *victoriis concedendi*; Gentilotus quidem verbum *concedendum* in manuscripto legit, sed subducta linea deletum.

b Argum. Pany. (Cod. Vat. 24): «In vigesima quarta [vigesima quarta] queritur se despectum a Possessore episcopo et Rabigando abbate Caroli legatis. Iudicat ipso non venisse Romam, sed Spoletum ad Hildebrandum ducem, et inde Beneventum profectos esse. In quanto ob id mœpore constitutus sit, scribit; orat Carolum, ut se consoletur exaltando Ecclesiam Romanam, Spoletinum [Rom. et Spolet.] donatum restituendo.» CENN.

stolorum Petri et Pauli properasti estis, quia non aurum, neque gemmas, aut argentum, vel litteras, et homines conquirentes, tantum fastidium [Lamb., fatigium] cum universo a Deo protecto vestro Francorum exercitu sustinissetis, nisi pro iustitiis beati Petri exigendis, et exaltatione sanctæ Dei Ecclesie perficienda, et nostram securitatem ampliare certantes, sed tanquam præsentialiter coram vestris mellifluis regalibus obtutibus assistentes, obsecrantes petimus vestram a Deo fundatam regalem potentiam, ut de tanta et tali tribulatione, in qua nos ipsi vestri dereliquerunt missi, velociter per fidelissimos et benignissimos vestros missos, nos consolari et lætificari jubeatis, quia et ipsum Spoletinum ducatum vos præsentialiter obtulistis protectori vestro beato Petro principi apostolorum, per nostram mediocritatem, **342** pro animæ vestræ mercede, et ita obnixè quesumus, præcellentissimæ filii, ut nostram deprecationem de prædicta afflictione et prærenomato Spoletino ducatu celerius effectui mancipetis, quatenus dignam a misericordissimo Deo nostro, intercedente beato Petro apostolorum principe, pro cuius amore et reverentia aurem nostris petitionibus accommodare inspiratus fueris, suscipias mercedem, quia, Deo teste dicimus, nil nisi vestram cupimus exaltationem et lætitiã, dum, annuente Deo, magna inter nos atque insolubilis charitatis concordia corroborata est, permanentes in his quæ multo inter nos asserentes confirmavimus. Incolorem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

LVIII.

343 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNEM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continetur quod Hildebrandus et Aragis [B. et

^a Et Tuscia Langobardorum et Spoletanus ducatus oblatus erant sanctæ sedi, hoc tamen discrimine, quod civitates Tusciæ perpetuo possidende ac supremo jure administrantur concessæ fuerant pontifici, at Spoletanus ducatus, quemadmodum etiam Tuscanus (Tuscani Regalem appellant), oblatus fuerant retento supremo jure, ita ut census tantummodo, seu tributum pendit solitum Langobardorum regibus ante eorum dejectionem, sanctæ sedi concederetur, supremum vero dominium ad Francorum reges pertineret. Hinc est, quod Adrianus nunquam nostras appellat civitates eorum ducatum, quemadmodum castellum Felicitatis ab eo civitatem nostram vocari nuper vidimus aliasque tum provinciæ Romanæ, tum Exarchatus et Pentapolis passim nuncupari compertum est. Quod sane discrimen quia nequaquam animadvertenter nonnulli, et supremum jus et precarium in dubium vertunt, donationes confundunt, veritati fucum faciunt. CENS.

^b Argum. Panv. (Cod. Vat. 22) : « In vigesima secunda [viges. sec.] queritur Hildebrandum, Arogin, Rodgaum, necnon [et] Raginaldum duces consilium inisse cum Græcis et Adalgiso terra marique contra Romam et Italiam dimicare [ut terra, marique Romanam et Italiam] dimicare; quare multis adjurationibus a Carolo auxilium contra eos postulat. » Id.

^c Summ. 22, Bar. et Cent. GREGS.

^d Hanc epistolam una cum præcedenti Cointius, Pag., Murator. ad annum referunt 775. Cum autem utraque scripta fuerit Februarii mense (nam infra, proximo, ait pontifex, *Martio mense adveniente*),

Cent., Arogin], atque Rodgaus, nec non et Reginaldus [Al., Raginaldus, Reginaldus] duces consilium inierunt qualiter se in unum conglobarent cum Græcis et Adalgiso, terra marique, ad dimicandum contra Romam et Italiam, et sub nimis adjurationibus postulans adjutorium contra eos ^b.

(An. Dom. 776, Cod. Car. LIX, chron. 57.)

ARGUMENTUM. — Possessore et Rabigauo Benevento per Spoletum ad Urbem venientibus, Hildebrandum ait pontifex ab se petiisse salvum conductum, ut rogaturus veniam huc veniret. Se eo misisse Stephanum saccellarium, qui missos ibi reperit Arichis Beneventani, Rodgausi Forojuliani, et Regimbaldi Clusini consilia ineuntes de suscipiendis bello una cum Græcis et Athalgiso Desiderii filio, proximo mense Martio: Romam nempe invasuri et Langobardorum regnum instauraturi. Orat ut celerrime opem ferat Romamque eripiat ab imminenti periculo, ac de communibus hostibus triumphet.

Domno excellentissimo filio Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Reminisci consideramus a Deo protectam excellentiam vestram, quod sæpius vobis innotuimus de Hildebrando Spoletino duce, seu Arigiso Beneventano duce, atque Rodgauso Forojuliano de sævissimo consilio quod erga nos atque vos gerere non differunt ^d. Nunc vero dum fidelissimi vestri missi, revera **344** sanctissimus frater noster Possessor episcopus, atque Rabigaudus religiosus abbas, a Benevento repedantes, per prædictum Hildebrandum ad nos properant, nimis nos obsecrantes propter nominati Hildebrandi noxam ut ei veniam tribueremus, asserentes ut apud eum nostrum indiculum et obsides pro sua dubitatione ^e, et Hildebrandus nostris se præsentaret obtutibus ^f; nos quippe, secundum fidelissimorum missorum vestrorum dictum, illuc usque Spoletum direximus Stephanum nostrum fidelissimum dudum

rerum series, quæ evenerunt, utramque ad hunc annum differendam suadet. Ineunte enim 774, dum Carolus considerat Ticinum, Adalgisus Verona fugiens, Constantinopolim se contulerat, et Spoletani soluti metu ad pontificem venientes, se dederant sancto Petro, et ab eodem pontifice Hildebrandum ducem ab ipsis electum confirmari obtinuerant, ut est ap. Anastas. (sect. 312). Quo videlicet anno 774, et Cætal. Farfen. in Ann. Bertin. et Sigon. eum ducem cepisse testantur. Septem circiter mensibus a Caroli discessu ex Italia et Hildebrandus et alii duces consilia inierunt adversus sanctam sedem et Carolum, ea pontifex detexerit, sæpius significaverit Carolo, hic demum *reminisci* debuerit pontificia monita, quæ nonnisi recentissima esse poterant, si litteræ ad an. 775 Febr. mensem pertinerent, nulli omnino hominum persuasum erit. Contra anno 775 (ep. 53, al. 52), vere pontifex Carolus nuntiarat de illis ducibus, *vestris vestrisque inimicis*. Et nota quod extremo anno 774 (ep. 51, al. 54) plura coram enuntianda commisit Anastasio cubiculario. Perinde an. 775, præter prædicta scriptis mandata, multa credidit fidei Andree episc. et Pardi hegumeni, quæ iidem enarrant regi (ep. 54, al. 51). Eoque haud dubie arcana eorum ducum consilia spectabant. Idcirco sæpius se innotuisse ait illorum molimina. CENS.

^e *Mitteremus*, vel aliquid simile deesse videtur. GREGS.

^f Queri desinit de regis missis, quorum iter Spoletum ac Beneventum eum sollicitarat. Scias enim iniquis eorum consiliis per eas legatos moliri alia

sacellarium, qui cum eum affatus fuisset, et tunc nostros ibidem destinassemus obsides, ipse nempe noster missus cum apud eum conjunxisset, in magna eum invenit protervia, eo quod missos Arigisi, Beneventani ducis, seu et Rodcausi Forojuliani ^a, nec non et Regnibaldi Clusinae civitatis ducem, **345** in Spoletio cum praefato reperit Hiltibrando, adhibentes adversus nos perniciosum consilium, qualiter, Deo eis contrario, proximo Martio mense adveniente, utrosque se in unum conglobarent, cum caterva Graecorum et Athalgiso Desiderii filio, et terra marique ad dimicandum super nos irruant, cupientes hanc nostram Romanam invadere civitatem et cunctas Dei ecclesias denudere; atque ciborium fautoris vestri beati Petri auferre, vel nosmetipsos, quod avertat Divinitas, captivos deducere, nec non Langobardorum regem integrare et vestrae regali potentiae resistere.

Ob hoc, praecellentissime rex et dulcissime flii, peto te, et tanquam praesentialiter assistens cum divinis mysteriis conjuro coram Deo vivo et vero et ejus principe apostolorum beato Petro, ut sub nimia festinatione et maxima celeritate nobis subvenias, ne pereamus; quoniam post Deum in tuis manibus nostras omnium Romanorum commisimus animas, ne nos derelinquas, ^b aut differas solatiandum, ut ^c dicant gentes, quae in cuncto orbe terrarum sunt: Ubi est fiducia Romanorum quam post Deum in regem et regnum Francorum habebant? et ut de omnibus, a Deo protecte dilectissime filii, ante tribunal Dei eris redditurus rationem, quoniam, ut praefati sumus, tuae dulcissimae sublimitati, per Dei praecipionem et beati Petri, sanctam Dei Ecclesiam et nostrum Romanorum reipublicae populum commisimus protegendum; et ita ad liminae protectoris tui beati Petri apostolorum principis properare satagite, ut cunctos adversarios sanctae Dei Ecclesiae atque nostros seu vestros, regalis vestri culminis substerantur **346** vestigiis, et ea quae eidem Dei apostolo, vestris propriis pro animae vestrae mercede obtulistis manibus, ad effectum perducatis, ut fructum

tum iri, nisi ea supervenissent quae mox enarrat; accedente ad iniquam illam societatem etiam Raginaldo Clusino duce, quem sublestae fidei hominem paulo ante (nempe ejusdem Febr. mensis die septima) declaraverat. GENN.

^a Pontifex innotuerat, ut dixi, et scripto et voce missorum suorum, Forojuliani ducis et aliorum molitiones sub finem superioris anni. Dum ejus missi cum aliis consilia ineunt Spoleti adversus Carolum et sanctam sedem Febr. mense, dux ipse armis de improviso est petitus a Carolo, vitamque una cum ducatu amisit, paulo post Spoletanum congressum. Annales Francor. id perspicue docent anno 776.

^c Tunc Carolus rex Italiam ingressus est per partes Fori Julii iter peragens, Ruodgandus occisus est, et dominus Carolus rex apud Tarvisium civitatem Pascha (14 April.) celebravit, et captis civitate Forojulii, Tarvisio, cum reliquis civitatibus quae rebellarent, et disposuit eas omnes per Francos, et iterum in prosperitate et victoria reversus est in Franciam. Fuldenses breviter anno 775: « Ruodgandus Langobardus Italiae regnum affectat. » Et 776: « Carlus contra Ruodgandum in Italiam profectus, eundem interfecit. » Vide et Baron. (h. a. n. 3) et Pag. (n. 2) recte hac

A bonum offerens in futuri examinis die merearis dicere: Domine meus, princeps apostolorum beate Petre, cursum consummavi, fidem tibi servans Ecclesiam Dei a superna clementia tibi commendatam de manibus persequentium defendens liberavi, et assistens immaculatus coram te, offero tibi pueros quos mihi commisisti de manibus inimicorum eruendos, sospites atque incolumes existentes; tunc et qui in praesenti vita regni gubernacula tenes, etiam et in futuro saeculo cum Christo regnans caelestia praemiorum gaudia adipisci merearis audiens nimirum paternam desiderabilem vocem illam inquisit: *Venite, benedicti Patris mei, percipite regnum, quod vobis praeparatum est ab origine mundi (Matth. xxv).* Incolumeta excellentiam vestram gratia superna custodiat.

LIX..

347 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPAE,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua praedictus papa postulans ut dominus rex revertens a Saxonia ad limina sancti Petri properaret, quemadmodum ei pollicitus fuerat ^d.

(An. Dom. 776, Cod. Car. LXIII, chron. 58.)

ARGUMENTUM. — Possessorem et Rabigaudum pervenisse Romam cum regis litteris, quae summum omnibus ordinibus gaudium attulerunt, nam Carolus e Saxonia reducem in Italiam esse venturum testabantur, fortasse etiam ad Urbem. Laetitia ob id exultans necessitudinem memorat, qua simul conjuncti fuerant coram confessione principis apostolorum. Praeterea regis missos multa laude prosequitur, eosque illi commendat ut regi et sanctae sedi maxime fideles.

Domno ^e excellentissimo filio Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Dum tanta securitatis laetitia spiritalis mater vestra sancta Dei catholica et apostolica Romana Ecclesia dilatata laudabiliter permanet, etiam in apostolica aula ob vestrorum delictorum veniam, sedulo a nobis et cunctis Dei sacerdotibus orationum vota et sacrificiorum hostiae divinae proferuntur majestati ^f. Itaque, praecellentissime filii, conjungentes ad nos si-

de re cum auctoribus antiquis decernentes. Quare inutile fuit quidquid missi seu legati eorum ducum decreverunt. Carolinae deliberationis fuisse inscios missos regios non crediderim; sed fidos arcani custodes ad utrumque ducem properasse iter, ut iis noscientibus adventum Caroli, hujus expeditio suum consequeretur effectum, quod evenit. Id.

^b Haec et sequentia satis perspicue ostendunt pontifici nullatenus patuisse expeditionem Caroli; missi enim, qui uni rem voce significassent, alio divertent, necdum Romam venerant. Id.

^c Lamb. et Gent. legunt: *solatiandum, ne dicant*; Gretserus autem: *differas solatum, ne*.

^d Argum. Panv. (Cod. Vat. n. 18): « In decima octava [Dec. oct.] de suo ac populi amore erga Carolum multa scribit; et orat ut quod pollicitus fuerat, revertens a Saxonia ad limina Petri [sancti Pet.] apostoli properet, et legatos ejus Possessorem episcopum, et Rabigandum a fidelitate in servitio sancti Petri commendat. GENN.

^e Summ. 18, Bar. et Cent. GRETS.

^f Aut victoriam Caroli de Forojuliano duce, quae sociorum consilia evertit, pontifex resciverit, aut Spoletanum et Beneventanum duces socii casu ter-

delissimi vestri missi, scilicet Possessor sanctissimus A frater noster episcopus et Rabigandus religiosus abbas, detulerunt nobis desideratissimas 348 vestrae sublimitatis syllabas a, quas et cum nimia amoris dulcedine acceptantes suscepimus, relegentesque et de vestra immensa prosperitate agnoscentes, magnas omnipotenti Deo nostro tulimus laudes, qui nobis tam benignissimum ac Christianissimum regem suae Ecclesiae detulit defensorem. Continebatur quippe in ipsis vestris regalibus apicibus, quod, Domino protegente, remeant vos a Saxonia, mox et de praesenti Italiam vel ad limina protectoris vestri, beati apostolorum principis Petri b, ad implenda quae ei polliciti estis properare desideratis; de quo audito nimis noster laetatus est animus una cum universo nostro populo, eo quod nimis desiderabiles sumus prominentissimum vestrum conspiciere vultum.

Quoniam satisfaciat tibi veritas, dulcissime et amantissime filii atque a Deo institute magne rex, in eadem sponsione qua in invicem ante sacram ejusdem Dei apostoli confessionem annexi sumus, firmi atque incommutabiles diebus vitae nostrae cum universo nostro populo permanere satagimus. Unde et charitas vestri regalis culminis nos provocat sedulo de vestra sospitate addiscere; et cognoscat vestra conspicua excellentia, quia si mora de vestro adventu provenerit, magna nobis imminet voluntas ibidem in vestrum adventum, ubicunque vos valuerimus conjungere, obviam proficisci.

349 Interea notioni vestrae excellentiae deducimus de predictis vestris fidelissimis missis, quia sicut ad nos pervenerant, et vestrae regali potentiae per nostros apices intimandum direximus, dum nobis praesentati fuissent ipsi missi vestri, fideles in servitio fautoris vestri beati Petri apostolorum principis et nostro atque vestro reperimus, pro quo petimus ut benigne eos suscipere jubeatis c.

His praelatis, divinam exoramus clementiam, ut sua vos gratia multipliciter tueatur, tribuens vobis, atque excellentissimae filiae nostrae reginae, et aman-

ritos despondisse animum regii missi nuntiaverint, singularem sanctae sedis laetitiam significat, quod in gens sibi metus ereptus fuerit binis praecedentibus litteris expressus. Pagiis (an. 775, n. 7) secutus Coitium hanc duabus iisdem epistolis praemittit. At uterque vir doctus dormitasse videtur. Si enim Perusio diverterant Spoletum, inde Beneventum, reducesque Spoletum iterum transeuntes, demum veniebant Romam, ut luculenter in utraque epistola continetur, haec utramque secuta est, non contra. CENN.

a Supra (ep. 56, al. 58) dum eisdem missos alio digressos insimulabat, se relegisse ait vestros honorandos apices. Quod sane accipiendum de litteris missorum adventum nuntiantibus; nam hinc perspicue constat ipsos per se attulisse regias litteras. Id.

b In Annal. Francor. legitur Carolum e Saxonia reducem an. 775 accepisse Forojulianum ducem res novas meditari, atque ea propter in Italiam iter instituisse adversus eum, quod initio sequentis anni suscepit, ut nuper est dictum. Litterae a missis redditae, tanquam datae eodem an. 775 exeunte fortasse argunt de eodem itinere, quod persuadet missorum eorumdem additio ad Spoletanum et Beneventanum duces, non enim sponte, sed secreto ex Caroli man-

tissimis vestris natis longeva ac prospera tempora, regni gubernacula possidenda, vestrisque vestigiis eunctas barbaras nationes prosternat, dilatans multipliciter terminos regni vestri, etiam et caelestis regni gaudiis vos faciat esse per infinita saecula participes. Incolumem excellentiam vestram, domine filii, superna gratia custodiat.

LX.

350 ITEM EPISTOLA ADRIANI PAPAE,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continentur gratiarum actiones pro vita et sanitate domni regis, et uxoris, vel filium [L. G., filiorum] ejus, nec non et pro exaltatione sanctae Dei Ecclesiae, et postulans ut filium suum ex sacro baptismatis fonte suscipere mereretur d.

(An. Dom. 777, Cod. Car. XLIX, chron. 59.)

ARGUMENTUM. — Revertentes ex Francia Philippus episcopus et Megistus archidiaconus nuntiant constantem Caroli amorem in sanctam sedem, eundemque cum regina Hildegarde venturum Romam, ut Paschate adveniente filium suum Pippinum recens natum baptizari faceret, quem pontifex e sacro fonte susciperet. Cum autem non venisset, pontifex suum desiderium aperit se jungendi spiritali eo vinculo cum regibus. Deinde rerum Ecclesiae satagens, ad eum legat suos missos Philippum et Andream episcopos, ac Theodorum ducem nepotem suum cum catalogo donationum a Constantino, et successoribus, atque patriciis factarum in provinciis Tusciae, Spoleti, Beneventi, Corsicae, et Sabinae, exemplo ducto ex archivo apostolico, esse siquidem a Langobardis jamdudum invasae, nondum fuerant restituae. Orat ut Constantini felicia tempora instauret exaltando apostolicam sedem.

Domno e excellentissimo filio Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Dum nimio provocati amore aptum duximus, primitus quidem a Deo protectae excellentiae vestrae, seu spiritalis filiae nostrae reginae proles, etiam episcopos et presbyteros, nec non et universos optimates cunctumque praeclarae gentis vestrae Francorum populum, ad vestrum a Deo confortatum regnum pertinentem, his nostris apostolicis visitare apicibus,

dato colloquia cum iis serebant, dum ipse Carolus res armis gerebat in ducatu Forojuliano: eoque id magis persuadent litterae ipsae a missis retentae usque ad eorum adventum Romam, ne scilicet Caroli profectio Italica vulgaretur, tametsi novae Saxorum rebellionis eo Carolum ex Italia revocarunt. Id.

c Quae adversus eos jam scripserat, quodammodo obliterans, quia pro Ecclesiae, pontificis, Carolique bono Spoletum ac Beneventum eos petiisse comperit, habuit, praesentia eorumdem antiquata esse ait quae suspiciose scripserat, valdeque commendatos in Franciam remittit. Id.

d Argum. Panv. (Cod. Vat. 35): « In trigesima quinta [trig. quin.] gratiarum actiones continentur, et plurimae petitiones pro restitutione patrimonio beati Petri. Meminit donationis Constantinianae [Constantini] temporibus Silvestri [sancti Silv.] papae factae, et aliorum, qui pro animae suae mercede [salute] multa donarint beato Petro, quae a Langobardis erepta sunt, ac dicit in Lateranensi scrinio eas donationes haberi. Carolum novum Constantinum nominat; orat ut sibi filium ejus ex sacro baptismate suscipere liceat. » Id.

e Summ. 35, Bar. et Cent. GREG.

et certos de vestra **351** salute ac laetos effici, impensius prosperitatis ambientes integritatem. Igitur dum ad nos reversi fuerunt missi spiritalis matris vestrae sanctae Dei Ecclesiae, a vestigio a Deo protecti regni vestri, id est, reverendissimus frater noster Philippus episcopus, et Megistus dilectissimus filius noster archidiaconus ^a, retulerunt nobis de fidei et charitatis vestrae constantia, quam erga beatum Petrum apostolorum principem et nostram humilitatem habere dignati estis pro vestrae animae mercede. Hoc audito, magno gaudio noster relevatus est animus, et coepimus Deo laudes referre et beato principi apostolorum Petro, pro exaltatione regni vestri atque filiae nostrae reginae conjugis vestrae, prolis etiam, et pro cunctis Francis, fidelibus beati Petri apostoli atque vestris.

At vero illud unde vestrae eximietati per jam dictos nostros missos, scilicet reverendissimum fratrem nostrum Philippum episcopum et dilectissimum nostrum Megistum archidiaconum dignati estis nobis repromittere, ut in sanctam diem Paschae ad limina beati apostolorum principis Petri, una cum spiritali filia nostra regina, Domino auxiliante, properare debuissetis, ut filium qui nunc vobis procreatus est a sacro baptismo in ulnis nostris susciperemus, sicut terra sitiens imbrem, ita et nos exspectantes fuimus mellifluam excellentiam vestram; et dum appropinquasset ipse dies sanctus Paschae, et nullum mandatum de adventu vestro suscepissemus aut de missis vestris, secundum placitum ^b quod inter nos existierat, valde tristes effecti sumus ^c. **352** Sed

C obaixe te petimus, praecellentissime et magne rex, ut secundum quod inter nos constitit, pro ipso sancto baptismo nostrum adimplere jubeas desiderium, de eodem eximio vestro filio, quatenus duplex Spiritus sancti gratia in medio nostrum accrescat, et gemina festivitatis laetitia nobis celebretur, et hoc deprecamur vestram excellentiam, amantissime filii et praecclare rex, pro Dei amore et ipsius clavigeri regni caelorum, qui solum regni patris vestri vobis largiri dignatus est, ut secundum promissionem quam polliciti estis, eidem Dei apostolo, pro animae vestrae mercede et stabilitate regni vestri, omnia nostris temporibus adimplere jubeatis, ut Ecclesia Dei omnipotentis, id est beati Petri apostoli, cui claves [Lamb., per claves] regni caelorum ab omnium opifice facio-

A rum nexus solvendi simulque ligandi attributa est facultas, in omnibus amplius atque amplius sancta Dei Ecclesia exaltata permaneat, et omnia secundum vestram pollicitationem adimpleantur, et tunc vobis in caelestibus arcibus ascribatur merces et bona opinio in universo mundo.

Et sicut temporibus beati Sylvestri, Romani pontificis, a sanctae recordationis piissimo Constantino Magno imperatore, per ejus largitatem sancta Dei catholica et apostolica Romana Ecclesia elevata atque exaltata est, et potestatem in his Hesperiae partibus largiri dignatus est, ita et in his vestris felicissimis temporibus atque nostris, sancta Dei Ecclesia, id est, beati Petri apostoli germinet atque exsultet, et amplius atque amplius exaltata permaneat, ut omnes gentes quae haec audierint edicere valeant (Psal. xix): *Domine, salvum fac regem, et exaudi nos in die, in qua invocaverimus te*: quia ecce novus Christianissimus Dei Constantinus imperator his temporibus surrexit, per quem omnia Deus sanctae suae Ecclesiae beati apostolorum principis Petri largiri

353 dignatus est, sed et cuncta alia, quae per diversos imperatores, patricos etiam et alios Deum timentes, pro eorum animae mercede et venia delictorum, in partibus Tusciae, Spoletio, seu Benevento, atque Corsica, simul et Savinensi patrimonio, beato Petro apostolo, sanctaeque Dei et apostolicae Romanae Ecclesiae concessa sunt, et per nefandam gentem Langobardorum per annorum spatia abstracta atque ablata sunt, vestris temporibus restituantur. Unde et plures donationes in sacro nostro scrinio Lateranensi reconditas habemus, tamen et per satisfactionem Christianissimi regni vestri, per jam factos viros, ad demonstrandum eas vobis direximus, et per hoc petimus eximiam praecellentiam vestram ut in integro ipsa patrimonia beato Petro et nobis restituere jubeatis ^d, et dum omnia per vestrum congruum dispositum sancta Dei Ecclesia effectum susceperit, ipse princeps apostolorum, beatus Petrus, ante tribunal omnipotentis clementiam pro vestra sospitate atque longaevitae, et exultatione a Deo confortati regni vestri deprecetur. Magnopere [Lamb., Gent., Opere] enim direximus apud vestram eximiam praecellentiam, id est reverendissimum et sanctissimum fratrem nostrum Philippum et Andream episcopos seu Theodorum ducem nostrum ^e, quibus et in ore po-

^a Quandonam quibusve cum litteris collegium istud missorum in Franciam profectum fuerit, incertum. Hinc tamen conjici jure potest, salutationis gratia duntaxat et societatis atque amicitiae confirmande causa, pontificias litteras officii plenas iis missis a pontifice ad Carolum datas esse, quod luculentius per sequentia comprobatur. CERN.

^b De varia placiti significatione vide Ducangium; hic nihil aliud est quam conventio. Gregor. Turon. (lib. vii, c. 6): « Deprecor, ut placita, quae inter nos post patris mei obitum sunt innexa, custodiantur. » Id.

^c Ex tota hac narratione, et multo magis ex proemio falsi arguuntur viri docti Coitius et Pagius, qui epistolam referunt ad an. 776, cum Carolus Italico bello erat implicitus contra ducem Foro-Julianum. Non enim regina, filii, proceres, Francique omnes

una cum episcopis et presbyteris erant in castris Caroli, quos omnes Adrianus *visitare* se ait suis litteris, nec vacabat tunc temporis Romam pacifice proficisci cum regina et filio nuper nato, hiemali praesertim tempore. At haec verba sunt. Vide supra (ep. 57, al. 58, not.) Id.

^d Desipiant Muratorius aliique Adriano officientes donationem Constantinianam haudum natam. Ex Actis enim Sylvestri, quae, licet supposita, tamen in libros apocryphos rejecta non erant, mutatus est Adrianus quae hic habentur. Vide Comment. praev. (num. 20, et seqq.) Id.

^e Philippum episcopum legationis principem vix credibile est in Franciam iterum mitti, cum inde non multo antea redierit cum regis litteris. At non est cur alium cognominem inducamus. Summa potius fide.

animus ut vestræ **354** a Deo protectæ excellentiæ minuatius enarrare debeant; quibus et eis in omnibus credere debeatis, et solita benignitate eos suscipere jubeatis, pro amore fautoris vestri beati Petri apostoli, ut dum ad nos reversi fuerint cum effectu causæ, ante confessionem ipsius Dei apostoli cum omnibus episcopis et sacerdotibus, atque cuncto clero, senatu, et universo nostro populo, pro vestra sospitate atque longævitate et exaltatione regni vestri Domino fundere valeamus preces, ut ævis temporibusque eximietatem vestram conservare dignetur, ad exaltationem spiritualis matris vestræ sanctæ Dei Romanæ Ecclesiæ, et sicut terrena gaudia largitus est, ita et cælestia tribuat sempiterna. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

LXI.

355 PAULUS PRESBYTER ^a, VENERANDUS PRESBYTER, FAROALDUS, ADALBERTUS, GAUDIOSUS, BENEDICTUS DIACONUS, JOSUE DIACONUS, HERMENFRIDUS, RAGINBERTUS, AUTSCARIUS [*Gent.*, AUTGARIUS], GREGORIUS, AGEMODUS, DAVID, GADUALDUS, ARIOLFUS, STEPHANUS, GARIBALDUS, GREGORIUS, SAVINUS, ALDOSINTO, ROTHBERTUS, RATCHIS, HARIBERTUS, LEO, MARTINIANUS, ALLO, MAJO, BEAPTULFUS [*Gent.*, SCAPTULFUS], CUNUALDUS, LEMINGOS, MAGNUS, URSUS, AUTBALDUS, ALDEFUSUS, PETRUS, ANSUALDUS, ALLO, PETRUS, GRATIOSUS, FAROALDUS, URSUS, ADUALDUS.

(*An. Dom.* 777, *Cod. Car.* LXXIII ^b, *chron.* 60.)

ARGUMENTUM. — Paulo post missorum discessum mense Maio audiens ex regis litteris, Francorum fines a Saracenis invasum iri, ad assiduas preces diu noctuque se vertit cum toto Romano clero, idque solatii ergo illi nuntiat ac victoriam ominatur. Beneventanos fœdere juncto cum Cajetanis et Tarracinesibus, nec non cum patricio Siciliæ Cajetæ degente consilium cepisse eripiendi sanctæ sedi Campaniæ Romanæ civitates et patricio eidem subjiçendi. Se per legatos primum egisse, at nequidquam; quare illuc mittere exercitum deliberasse. Orat ut missum deleget Beneventanis cum

virum suspiciamus ob munera ei commissa; nam adhuc presbyter ab Stephano II designatus fuit iudex Ravennæ cum collega Eustachio duce anno 756 (ep. 51, al. 54), legationemque obivit Pauli I ad Pippinum anno 764 (ep. 37, al. 20). Deinde factum episcopum semel et iterum legatione Adriani functum hic videmus. Haud minori digna observatio est legatorum tertius. Is enim una cum iisdem missis memoratur etiam infra (ep. 61, al. 73), ubi pontifex eum vocat eminentissimum nostrum nepotem, iterumque legatione fungentem cum Agathone diacono anno 781, (ep. 67, al. 69) appellat *Theodorum eminentissimum consulem et ducem nostrumque nepotem*. Hæc autem dignitas eminentissimi ducis et consulis diruit disputationes omnes eruditorum super depravato illo *Continuatoris Fredegarii loco, de quo satis est dictum in admonitione ad litteras Gregor. III (num. 6)*. Nam licet eminentissimi inter officia palatina illi essent qui postea illustres sunt appellati, ut notat Gotthofredus (tom. III, p. 271, *Cod. Theod.*) nihilominus appellatione etiam illustrium obtinente, consuli eminentissimi tribuebatur, ut videre est in Diurno Rom. Pont. (cap. 1, lit. 5, et cap. 2, tit. 6). At Garnerii animadvertio non negligenda: « Ea tempestate, inquit, consulatus, qui fuerat olim apex dignitatem, consueque depressus erat, ut in: nisi fere titulus foret. Supplicatus pene fuit a Justiniano, sed a consequentibus inopp. etsi quoque modo restitutus est, pristinum tamen splendorem non recuperavit. » GENN.

increpatoriis, ut ad officium redeant; se ne ad consecrationem quidem episcoporum eos recipere, tanquam sanctæ sedis et Caroli hostes. Denique ut faciat quæ per missos petiit eum precatur.

Destinavit nobis per vestros apices a Deo constituta regalis potentia, quia, Deo sibi contrario, Agarenorum gens cupiunt ad debellandum vestros introire fines ^c. Hoc vero cognito, in magna exinde tribulatione atque afflictione positi sumus; sed nequaquam Dominus Deus noster talia fieri permittat, nec **356** beatus apostolorum Petrus princeps. Nos vero, dulcissime filii et magne rex, incessanter pro vobis cum omnibus nostris sacerdotibus atque religiosiis monachis, et cuncto clero vel universo populo nostro, Domini Dei nostri deprecamur clementiam, ut ipsam nec dicendam Agarenorum gentem vobis subjiçiat et vestris eam substernat pedibus, ut minime prævalere adversus vos valeant, quia sicut populus Pharaonis demersus est in mari Rubro eo quod non crediderint Deo, ita et in hac vice Dominus Deus noster, per intercessionem beati Petri apostoli, in vestris eos tradat manibus ^d. Confortamini autem et estote robusti, quia Dominus omnipotens confidentibus in eum vestri regni dabit victoriam de inimicis vestris atque nostris, et sicut indesinenter die noctæ que ante confessionem ejusdem Dei apostoli, Domini deprecamur majestatem, ut vestrum dilatet regnum, ita nos faciat de vestra sospitate et exaltatione regni vestri semper in Domino exultare, in quibus et ante aliquantos dies istius Maii mensis quod vestros suscepissemus apices, direximus apud vestram a Deo protectam excellentiam, Andream et Philippum sanctis sive nos episcopos, atque Theodorum eminentissimum nostrum nepotem, pro consolatione atque visitationis causa, et prosperitatis vestræ lætitiâ agnoscere ^e; et hoc petimus te, amantissime filii, ut pro amore fautoris vestri beati apostolorum principis

^a Omnes ex clero Romano. GAETS.

^b Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 12, inter epist. Pauli I)

^c In duodecima [duod.] narrat de Beneventanorum injuria, et petit [injuria. Petit] ut Pippinus litteris eos increpet; et si nolint parere, ut consentiat in expeditionem contra eos institutam. Ex contextu epistolæ patet falsitas hujusmodi argumenti, quia Caroli consensus petitus dicitur; non enim consensum, sed societatem armorum petebat Adrianus. GENN.

^d Synodus Paderbornæ habetur pro Saxonibus stabilieudis in fide, quam vult suscepere. Placitum et conventus ab annalistis dicitur, quo Irmalari cum sociis venit (Saraceni erant ex Catalonia) a rege eorum deficiates et Caroli presidium implorantes; quare seq. anno Carolus arma in Hispaniam tulit. *Annal. Francor. Fulden. aliique ap. Pagium* (777, n. 4; 778, n. 4). Labbe (*Concil.* tom. VI, p. 1823). Id.

^e Quæ pontifex ominatur minime evenerunt; nam seq. anno post captas aliquot urbes, dum in Francia rediret adversus Saxones qui rebellaverant, magnam accepit cladem in Pyrenæis, ut Eginhardus testatur, ad Roscidam Vallem, vulgo *Roncivalle*. Vide Pagium (an. 778, n. 4). *Annal. Francor. et Fulden.* hac de re plura silent. Id.

^f Ad eundem hanc finem se legatos istos mittere aiebat præcedenti epistola paulo aliis verbis, hoc tantum discrimine, quod illic Andream Philippum, hic Philippum Andream præmittit, incomperata mihi ex

Petri, benigne eos solite suscipere jubeatis, ut cum gaudio et effectu causæ, et exaltatione sanctæ Dei Romanæ Ecclesiæ, ad nos remeantes, **357** celeriter eos absolvere dignemini, ut ipse princeps apostolorum pro vobis intercedat ante Domini Dei nostri majestatem, ut amplius vestrum dilatet regnum et victorias tribuat; nosque etsi peccatores ante confessionem ipsius Dei Apostoli fundere valeamus preces.

Et hoc agnoscat a Deo protecta præcellentia vestra, quia aliquantas civitates nostras Campaniæ operantes æmuli vestri atque nostri, nefandissimi Beneventani, ipsi nostro populo persuadentes subtrahere a nostra ditone decertant, una cum habitatoribus Castri Cajetani, seu Terracinensium, obligantes se validis sacramentis, cum ipso patricio Siciliæ, qui in prædicto Castro Cajetano residet, et decertant a potestate et ditone beati Petri et nostra eodem Campanos usurpare et patricio Siciliæ subjungere. Nos vero dum hoc ipsum agnovissemus viribus atque vicibus adnuere et prædicare per nostros episcopos et fideles beati Petri eis direximus, cupientes eosdem Campanos nos salvos habere, ut aliqua malitia eis minime eveniret, ut ad nostri præsentiam conjungerent, aut per unamquamque civitatem primatos quin-

causa. Eosdem tamen esse nullus dubito, quippe eorum video mentionem fieri ut legatorum quos mense Maio paucis diebus ante acceptas regias litteras miserit, non autem ut legatorum quos iterum mense eodem mittat. Imo cum nullus alius nominetur aut regius aut pontificis missus, sed hi potius infra commenduntur, hæc epistola ad eosdem videtur occissime transmissa ut eam una cum altera iidem ferrent, nisi forte Wilcharius et Dodo, quorum mentio est in seq. epist., latores hujus fuerint. CXXX.

^a Ipsissima hæc verba proferunt Magdeburgenses ex epistola quam inter Paulinas 12 perperam relatum viderunt. Ubi dixerunt: « Et pro regno amplificando in epist. 12 ad Pippinum. » Nam ex epistolæ contextu ista educunt: « Ut ipse princeps ap., etc. (Cent. 8, cap. 10). » lb.

^b Peregrinus agens de finibus duc. Benev. (Diss. 5, ap. Pratill. tom. V, pag. 231), statuit epistolæ hujus auctoritate Terracinam « Græcis a Carolo Magno adeptam, Romanæque Eccl. contributam, iterumque ab iis consilio Arichis princ. Beneventi receptam. » At bona cum venia viri docti Adrianus hic agit de Beneventanis fœdere junctis cum patricio Siciliæ suam sedem habente in Castro Cajetano et cum ipsis Cajetanis et Tarracinensibus, ut Campaniæ Romanæ civitates invaderent, neque ullum omnino indicium præbet acquisitæ amissæve illius civitatis. Longe major allucinatio est Cointii et Pagii, qui eum sequitur (an. 788, n. 1 seqq.). Hanc enim epistolam differunt ad an. 788, quippe qui Campaniam Beneventani ducatus in Adriani litteris memorari sunt rati, cujus civitates aliquot concessæ fuerant sanctæ sedi a Carolo, qui an. præcedenti 787 suam in potestatem eum ducatum redegerat. Qua in re Peregrinus non est deceptus (l. cit.): locum enim epistolæ Adriani proferens, ubi venit ad nomen *Campaniæ*, continuo subdit *Romanæ*. Muratorius Pagio et Cointio adheret, ut fere semper, nisi suæ adversantur opinioni; cumque locum invenire nequiverit isti epistolæ, ad annum refert 791 tanquam incertæ ætatis, pro certo affirmans, datam esse post an. 787, quod ante eum annum Beneventani, ac proinde Campani Carolo Magno haud parebant. Atamen et Cointius, et pagius, et Muratorius *Campaniæ* voce decepti, quia

que ad vestram a Deo fundatam præcellentiam destinarent. Sed neque ad vestri præsentiam eos dirigere valuimus, nec ad nostros **358** obtutus conjungere voluerunt. Tamen et reverentissimum fratrem nostrum Philippum, seu et Paschalem nostrum nepotem, eis direximus, ut nostris se præsentarent obtulibus aut apud vestram regalem potentiam conjungere properarent. N. e tunc nostris admonitionibus se accommodare voluerunt. Dum vero eorum nequitia prævalere minime petuimus, disposuimus cum Dei virtute atque auxilio una cum vestra potentia generalem nostrum exercitum illuc dirigere, qui eos constringere debeant et inimicos beati Petri atque nostri seu vestri emendare d.

Sed petimus te, amantissime fili, coram Deo vivo, ut nefandissimos et Deo odiosos Beneventanos per vestra scripta atque fidelissimum vestrum missum protestando dirigere jubeatis, ut a tali iniqua operatione respiscant, et in nostris Campanis tanta non immittant, quia nos per nullum tenorem ipsos nefandissimos Beneventanos, aut eorum missos recipere volumus; sed nec ad consecrationem episcoporum suscipere, dum contrarii beati Petri **359** atque rostri et vestri effecti sunt. Interea petimus te, magne rex et dulcissime fili, ut sicut a vobis poscere

non senserunt Adrianum de ea Campania agere, cæ qua (ep. 39, al. 14) Paulus I loquebatur, an. 765, excusatione digni viderentur, nisi se vidisse faterentur eadem in epistola *amantissime fili*. Id vero iuxta-cusabiles reddit; quæcunque enim data est post an. 781, aut in inscriptione, aut in contextu *compatrem* appellat Carolum, ut quisque videre potest. Quare ante eum annum scriptam esse certo affirmari debet. Cnmque missi iidem memorentur qui in præcedenti, utramque ad mensem Maium anni 777 pertinere non est dubium. lb.

^c In præcedenti epistola ne verbum quidem fieri de Beneventanis ista molientibus in Campaniæ Romanæ civitates nihil mirum, primo quia missis plura secreto enarranda crediderat, deinde quia sperabat eosdem aut ad Carolum, aut quicum societas fœdere juncti erant, aut Romam adituos noxæ veniam impetrandi ergo. Nunc eorum respicientiæ spe omni aljecta, rem omnem patefacit. lb.

^d Deliberatio pontificis serio attendenda. Vi et armis Beneventanos cogere vult ut a fœdere Græcorum avellantur; ea propter generalem Ecclesiæ exercitum, nempe ex tota ditone quæ tunc erat eo mittere constituit. Ditio autem tota, ut constat ex superioribus, erat provincia Romana, seu Roma et ejus ducatus, Exarchatus et Pentapoles duæ, ac Tuscia Langobardorum. Generali huic exercitui Caroli auxilia, puta ex ducatibus Tusciæ Regalis et Spoleti, deliberavit adjungere. Duo hinc dilucide eruuntur: primum, Adriani absoluta potestas in ecclesiastica ditone; alterum precaria ejusdem dominatio in iis ducatibus, quos Carolus per suos duces administrans pro supremo jure quod sibi retinuerat, divi Petri et pontificis potestati subjecerat; ut paulo infra (ep. 65, al. 65) erit evidentius; quam rem ipse Muratorius (an. 785), olfecit. Sed vicariani concipient potestatem pontifici concessam in toto regno Italici, confundi jura, neque ullum huic rei præsidium offert. lb.

^e Antequam Beneventum sæc. x, archiepiscopalem dignitatem assequeretur a Joanne XIII, cum aliis Samnii episcopis Romano pontifici etiam Beneventanus suffragabatur. In Samnio numerantur ap. Labbeum Rom. Pont. olim subjecti: « Aliphanus, Beneventanus, Bovianensis, Frequentinus, Orthu-

per Andream et Philippum sanctissimos episcopos A nostros et Theodorum eminentissimum nostrum nepotem direximus, ita in omnibus rostram postulationem adimplere jubeatis *, ut angelus Dei omnipotentis vos præcedat, et faciat vestram præcellentiam triumphantem, atque cum magnis victoriis et exaltatione ad proprii regni vestri culmen una cum omni Deo dilecto Francorum exercitu incolumem reverti.

LXII.

360 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continetur de fide et constantia ipsius, et Anastasio misso ipsius apostolici, qui in Francia demoratus fuerat. b.

(An. Dom. 777, Cod. Car. L, chron. 61.)

ARGUMENTUM. — Cum Wilcharius archiepiscopus et B Dodo abbas Roma in Franciam revertentes Carolo nuntiassent quanto amore quantisque honoribus Romæ accepti, et quanta cum benignitate auditi essent, Carolus rei admonet pontificem. Hic vero ab se ita semper fieri respondet, sibi quæ esse in more positum statim regios missos dimittere; idque amoris ergo, qui erit perpetuus in optimum regem, ita ut contra asserentibus nulla fides adhibenda sit. Suam testatur lætitiã, eo quod viderit in regni litteris, eum proximo mense Octobri, dum in Italiam venerit, expleturum omnia quæ divo Petro promisit. Se cum regis missis Possessore episcopo et Dodone abbate non mittere Pardum Hegumenum juxta illius desiderium una cum Andrea episcopo, quia valetudine laborabat, sed ejus loco Valentinum episcopum. Denique dolet ob retentum a rege Anastasium missum apostolicum ob quædam imprudenter dicta, nam violari videbatur jus gentium; C oratque ut eum ad se remittat discutiendum, atque juxta merita puniendum cum duobus aliis nefariis hominibus.

Domno e excellentissimo filio Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Desiderantissimæ vestræ excellentiæ scripta suscepimus, in quibus tantum de absentis colloquutione gavisi sumus, quantum et ipsum qui locutus est

nensis, Samninus, Sæpinus, Sulmonensis, Theatinus, Valvensis. » Cum igitur horum aliquis conserandus erat, aliqui ex clero et populo Romam venire cum electo consueverunt, ut patet ex lib. Diur. (cap. 3, tit. 2) hisce enim verbis advocantur: « Jam fatum virum religiosa violentia tenete, et ad sanctam nostram sedem perducere festinate. » CENX.

a Per laudatos missos, ut est in præcedenti epistola, Carolo transmisserat donationes authenticas patrimoniorum e in partibus Tusciæ, Spoletio, seu Benevento, atque Corsica, simul et Savinensi patrimonio. » Illa autem omnia, ut pote extra ecclesiasticam ditionem sita, et tunc petierat, et modo iterum petit ut sanctæ sedi restitui curet. Nam ad pauperum et peregrinorum sustentationem, ad fovenda ecclesiarum lumina piæque ad alias erogationes addicta erant. Dum contra quæ ex civitatibus locisque ecclesiasticæ ditionis proveniebant, ad nutriendos exercitus, aliosque ad reipublicæ usus necessaria erant. In.

b Argum. Panv. (Cod. Vat. 32): « In trigesima secunda [trig. sec.] multa admodum de fide, et constantia sui amoris Carolo scribit. Admonet illum, ut amicitia et promissionis ad confessionem Petri (beati Petri) factæ recordetur. Cum eodem exposulat, quod legatum suum Anastasium in Francia detineat. Accusat Longobardos, hortaturque Carolum,

semper mihi cupio esse presentem; quas relegentes et de vestra immensa prosperitate agnoscentes, nimis sumus gratulati quoniam vestra prosperitas nostra esse comprobatur lætitia, et vestra exaltatio nostra existit post Deum securitas. Ferebatur enim in ipsis regalis vestræ potentia apicibus, quod remeantes ad vos missi vestri, scilicet Wilcharius sanctissimus 361 frater noster archiepiscopus et Dodo religiosus abbas d, vobis retulissent quod ea, quæ eis a vobis injuncta fuissent, benigne atque amabiliter a nobis essent suscepta. Sed cognoscit omnipotens Deus noster, cui arcana cordis reserata assistunt, quia omnem missum a vestris regalibus obtutibus directum, cum nimio amore et decenti honore suscipere studemus, et omnem vestram voluntatem sincera mentis integritate implere satagimus, atque cum prosperitate ad vos repedandum absolvere festinamus, neque ullis nos posse hujus mundi transitoriis ac labentibus opibus vel humanæ suasionis blandimentis, ab amore et dilectione vestræ mellitæ sublimitatis, vel ab eis quæ vobis polliciti sumus declinare dum hic advixerimus, sed firmi et stabiles in vestra permanemus charitate.

Absit namque a nobis, charissime et nimis nobis dulcissime filii, ut ea quæ inter nos mutuo coram sacratissimo corpore factoris tui beati apostolorum principis Petri confirmavimus atque stabilivimus, per quemvis modum irrita facere attemptemus; quoniam et nos satisfactus e vestrum culmen deprecari visus sum, si quis de nobis nequissima dicta vestris auribus proferre maluerit cupiens per fallaciam se vobis commendare, nullam credulitatis illi admittatis copiam f, quia, ut prædiximus, nos firmi in vestra permanemus dilectione, magis dum et Salvator 362 designanter expressit dicens (Joan. XIII): *In hoc cognovimus, quod mei estis discipuli, si dilectionem habueritis in invicem.*

Interea continebat seriens Excellentia vestræ, quod accedente proximo mense Octobri, dum Deo

ut in ipsos vindictam exerceat, et Petri [sancti Petri] justitias quas promisit faciat. Indicat se Carolo Paulinum quemdam vinctum misisse, quod male de eo locutus esset; ipsumque conjurat [adjurat] ut idem de suis inimicis faciat. » CENX.

e Exstat hujus Epist. Summar. apud Bar. tom. IX, anno Christi 795. Summ. 32, et apud Cent. GRETS.

d Quandonam et cur legati isti venerint, non constat. Monebam in præcedenti (not. e) ejusdem latrores forsan fuisse. Certe Dodo archiepiscopus cum Possessore episcopo redierat Romam legati munere fungens dimissusque est septembri mense, ut paulo infra planum fiet. Quatuor mensium spatium ad ultro citroque eundem satis superque est. CENX.

e Lamb. et Cent. legunt: *Satisfacti sumus, et ros in nostra charitate firmiter esse permansuros. Sed peto te coram Deo, charissime filii, sicut jam olim per nostros affutus....*

f Hic locus a Lambecio et Gentiloto restitutus ex ms. Cod. inuere videtur quæ an. 714 de Leone archiepiscopo Ravennate scripserat, quippe qui falsa suggerendo per suos missos Carolum demereri tentaverat, mendaciis in Adrianum confatis (cp. 51, a¹. 54) ut civitates Æmyliæ ab se invasas Caroli consensu retineret. CENX.

favente in partibus Italiae adveneritis ^a, omnia quae beato Petro regni caelorum clavigero et nobis polliciti estis, ad effectum perducere maturabitis : letitia enim patris est profectio filiorum, et de eorum propectu naturalis affectus congaudet; quapropter salutis tuae agnoscentes perfectionem bilares redditi sumus, et quia pro augmento et exaltatione matris suae sanctae Dei Ecclesiae in Italiam destinatis properare, ut perficiatur magis magisque optamus. Sed Deus et Dominus noster Jesus Christus faciat nobis in propinquo de vestra praesentia gaudere et una vobiscum in invicem exsultare.

De missis nempe nostris, Andrea videlicet coepiscopo, seu Pardo egumeno ^b, unde nobis intimandum direxistis, ut cum missis vestris Possessorem fratrem nostrum episcopum, atque Dodonem religiosum abbatem, a vestris regalibus vestigiis ^c repedantes ^d dirigeremus, ita adimplere velocius destinavimus. Sed Pardusegumenus propter imbecillitatem corporis sui proficisci minime valuit, et direximus in vicem illius Valentianum episcopum.

Illud vero quod de Anastasio misso nostro nobis indicastis, quod aliqua importabilia verba quae non expediebat vobis ³⁶³ locutus fuisset, unde valde tristes effecti fuistis, et pro hoc adhuc apud vos eum detinetis ^e nimis noster frangitur animus, dum Langobardi et Ravennates latentur, inquietantes quia nullo modo rex in apostolica permanet charitate, dum ejus missus apud se detinet. Sed neque ab ipsis mundi exordiis cognoscitur evenisse, ut missus protectoris tui beati Petri, magnus vel parvus, a quacunque gente detentus fuisset; sed jubeat nobis eum vestra sollicitudo dirigere, et severissime eum sciscitantes juxta noxam ei repertam, eum corripimus.

^a Extremo Augusto mense aut Septembri data videtur haec epistola, quam an. 777 ascribo cum Cointio et Pagio, quia res bene gestas video in Saxonia apud annalistas, praecipue *Francor. et Fulden.*, ac propterea itineris in Italiam instituendi opportunius tempus contingere haud potuit Carolo, qui bellum meditabatur in Saracenos Hispaniae, quod seq. anno suscepit ac feliciter gessit, quanquam in reditu, Wasconum insidiis est petitus in saltibus Pyrenaeis, dum in rebellantes Saxones summa celeritate exercitum reduceret; vide epistolam praeced. (not. ^d). CENN.

^b Hegumeno, id est monachorum praefecto seu antistite. GREYS.

^c Gent. legit: *ad vestris regalis vestigiis*, et Tengenagelium haec verba in *a vestris regalibus vestigiis* correxisse admonet.

^d Recte et opportune monuit Gentilotus legi in ms. Cod. *ad vestris regalis vestigiis*, juxta elegantiam illius zvi, et Tengenagelium correxisse (melius dixerat depravasse) hunc locum. Possessor siquidem episcopus et Dodo abbas revertebantur ab Urbe in Franciam, non contra. CENN.

^e Anastasius cubicular. an. 775 redierat ex Francia cum Andrea episcopo, cujus collega legationis fuerat sub finem anni praecedentis. Anni ejusdem 775 extremo mense Andream iterum cum Pardo hegumeno legatos eos missos videmus, nec sequenti anno ullius mentio occurrit, quanquam epistolae quatuor ad Carolum sint allatae. Anastasium alicujus ex his

A Nam de Langobardo illo qui cum eodem Anastasio misso nostro ad vos properavit, nomine Gaidifridus ^f, unde nobis significastis, ut dum in nostro fuisset palatio, fraudem agebat adversus vestram regalitatem, insuper et vestro suavisset notario falsas conficere litteras, per quas nos cupiebat in scandalum vobiscum mittere, quod avertat Divinitas, neque inveniatur homo qui nos possit per quemvis modum adversus vos in iracundiam provocare, sed testis nobis est Deus qui occulta hominum cognoscit, per nullum argumentum eum infidelem vobis cogovimus; sed, ut brevius dicamus, si ille qui ab amatore tuo beato Petro ad vos destinatur talia ³⁶⁴ suscipere mernit, quid considerandum est de nefandissimis et nimis strophariis Paschali et Saratino, qui talia, ut et vos per honorandos vestros apices ingnuastis, in hac Romana urbe agere ausi sunt, quale nunquam ab exordio mundi auditum est; fortasse et dum talia egissent et vestris obtutibus se conjunxissent, non ambigentes pro reatu quem operati sunt, vos deprecati sunt ut eos in nostram reduceres gratiam; sed magis coram vestra praesentia et nostris missis detractionibus vacabant et miror valde quod illos, qui talia et inaudita de his coram vestris obtutibus proferebant verba, in magnis delictis habere dignosceris ^g. An nescit vestra praecellentia quia si quaecunque persona, de qualibet gente, adversa aut inania de vestra eximia celsitudine retulisset verba, dignam in eum exercentes vindictam; vincitum eum usque ad vestram direxissemus excellentiam, sicut et de Paulino egimus. Pro quo deprecamur atque conjuramus praecellentiam vestram, dulcissime fili, per redemptorem Dominum nostrum Jesum Christum, ut viriliter Deo vobis inspirante exurgatis, et miserae et flagitiosae praesumptionis,

epistolis latorem fuisse hinc potest colligi; si enim pontifex detineri *adhuc* suum missum queritur anno 777, jampridem igitur illuc profectus erat, adeoque praecedenti saltem anno. CENN.

^f Hic est ille *habitor civitatis Pisanæ*, quem Gausfridum et Gausfredum nominabat Adrianus an. 774 (ep. 50, al. 55), cum Anastasio misso apostolico reducendum dedit ad Carolum adhuc in Italia degentem. Idem, quem genere Langobardum hinc fuisse discimus, Carolo in suspicionem venerat fraudulentum hominis ac dissidia meditantis inter pontificem et Francos: quare nihil mirum si de apostolico etiam misso, qui socium itineris eum habuerat, suspicari aliquid coeperat; adeoque oblata occasione novae legationis, dictis aliquot parum prudenter accedentibus, illum apud se detinebat. Adrianus autem Gausfrido breviter et suae duntaxat scientiae auctoritate defenso, Anastasium detineri queritur, inauditum ante eum diem affirmans, ut sanctae sedis legatus detineretur. Summa est, violatum jus gentium jure doluisse pontifici ejusque causam ad se spectare non dissimulasse. Id.

^g Par hoc nequissimorum hominum, qui tot sceleribus coinquinati fraudulenter Caroli gratiam inierant, coramque eo missisque apostolicis eo identidem proficiscentibus, de aliena fama detrahebant, Romam remitti ad iudicium petit, sui enim juris erat eos plectere. Id velim ab iis animadverti, qui Romae id temporis rerum administrationem obscuram dictitant. Id.

ut *pium regem* ^a decet, regalem [Gent., legalem] vindictam vobis de eis exercere jubeatis ^b, ut in hoc cognoscant gentes, quia ob amorem beati Petri magnam in nobis habeatis dilectionem, ut qui **365** nobis dolentibus condolent, ita et nobis letantibus congaudeant; aut nobis eos dirigere digneris ut omnipotens Deus respiciens de excelso, pro justa vindicta ^c a nobis eis inferenda, concedat tibi, una cum excellentissima filia nostra regina et amantissimis natis, longa spatia vitæ per metas annorum, et ego licet peccator, dum de eis perfectam suscepero justitiam, magis ac magis, ut ego, ante ipsius janitoris regni cœlorum sacram confessionem assiduo pro vestra incolumitate fundere valeam preces. Incolumem excellentiam gratia superna custodiat.

LXIII.

366 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

Pro exaltatione sanctæ Ecclesiæ, et de orationibus ipsius apostolici ^d.

(An. Dom. 778, Cod. Car. LXII, chron. 62.)

ARGUMENTUM. — Carolo Saracenis Hispaniæ bellum inferenti nuntiat de assiduis orationibus diu noctuque cum universo clero pro ejus victoria. Se futurum confidere, ut nunquam a fide, charitate, et promissione deficiat, quam coram divo Petro fecerat, sibi que invicem polliciti erant.

Domno ^e excellentissimo filio Carolo, regi Francorum et Langobardorum, atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

^a Lamb. legit: *ut pote pius rex*; Gentilotus: *ut pote piium regem*, et monuit verbum *decet* in manuscripto deesse, sed interpolatum fuisse a Tengenelio qui sic exinde habet: *ut piium regem decet*.

^b Hunc locum qua male exceptum, qua depravatam a Tengenelio, legas juxta Lambecii et Gentiloti recensionem: *et miseræ et flagitiosæ præsumptionis, ut pote pius rex* [Al. *piium regem*] *legalem vindictam nobis de eis exercere jubeatis*. Etenim *jubere*, ut Cangijs allatis exemplis comprobatur, est *dignari, velle*: et pontifex jus suum exercere volens, Carolum orat, ut scelestos illos dignetur Romam mittere, quemadmodum ipse Paulinum reum in Franciam miserat: quam rem hodieque faciunt principes, ut suo quisque jure utatur in subditis sibi populis. CENX.

^c Vindicta hujusmodi *legalis* nuper appellata, seu legitima et juxta leges, exerebatur tum temporis a pontifice opera præfecti urbis, quemadmodum nostro ævo, modico cum discrimine fieri solet. Ex Adriani ejusdem gestis ap. Anast. (sect. 298) in causa necis illate Sergio secundicerio: « Universi quidem primates Ecclesiæ atque judices militiæ ascendentes unanimiter cum universo populo in Lateranense patriarchium prostrati apostolicis vestigiis obnixè eum lem almificum pontificem deprecati sunt, ut vindictam atque emendationem fieri præcepisset de tanto inaudito piaculo.... Tunc præfatus sanctissimus præsul precibus judicum universique populi Romani, jussit contrudere antefatum Calvulum cubicularium, et prænominatos Campanos præfecto urbis, ut more homicidarum eos coram universo populo examinaret. » Postea narrare pergit, quemadmodum Calvulus in eodem carcere crudeli morte amisit spiritum, ceteri exsilio damnati. Juxta hæc *legalem vindictam* a pontifice exerceri solitam jure principatus sui, *perfectam suscipere justitiam* volebat de duobus iis scelestis hominibus, qui Caroli officiis redire cupiebant in pontificis gratiam. Id.

Melliflue et a Deo protectæ tuæ excellentiæ, benignissime filii, honorabiles suscepimus syllabas, quibus et cum nimio amore liquido informati sumus ^f, sed omnipotens, clemens, et misericors Deus, in cuius manu cor excellentiæ tuæ, bone et Deo imitabilis filii, regitur, corroboret cor et mentem tuam et brachium suæ potentiæ tibi extendat. Nos quidem die noctuque nunquam desistimus, cum sacerdotibus cunctoque Christiano populo, in confessione beati Petri principis apostolorum, suppliciter exorare ^g, ut una cum excellentissima filia nostra regina, et præcellentissima vestra nobilissima prole, victorem te **367** super omnes barbaras nationes faciat, quatenus omnes sub tuo brachio humiliati vestigia pedum tuorum prorsus osculentur, et Ecclesia Dei a

vestra a Deo instituta regali potentia nimirum [Gret. nimum] exaltetur; nunquam enim credimus, quod semel pollicitus es super venerabile corpus beati Petri clavigeri regni cœlorum, ut quolibet falsa potestas seu principatus poterit tuam firmissimam excellentiam segregare a charitate, et amore, quem a cunabulis tuis ^h beato Petro principi apostolorum habuisti; sed in ea fide et dilectione, simulque et promissione te confidimus permanere, in qua et nos firmi et stabiles quod facie ad faciem polliciti sumus, Domino præsidente et beato Petro principe apostolorum mediante, usque in finem manemus. Unde omnipotens, pius, et misericors Deus, longo ac prospero senio, una cum præcellentissima filia

^d Argum. Panv. (Cod. Vat. num. 19): « In decima nona [dec. n.] orat pro exaltatione sanctæ Dei Ecclesiæ, et simul de orationibus Romanorum pro Carolo et suis indicat. » CENX.

^e Summ. 19, Bar. ibid. GRÆT.

^f Celat prudenter quæ amicus Carolus nuntiarat de itinere nimirum Hispanico et bello quod suscepturus erat in Saracenos. Annal. Fulden. brevi: « Carolus cum exercitu in Hispaniam usque Cæsaraugustam venit. Pamplionem urbem destruit. De Ainalarabi et de Habitauro præfectis Saracenorum obsides accepit, Wasconibus et Navarris subactis revertitur in Franciam. Annal. Francor. tradunt Carolum celebrasse « Pascha in Aquitania in Villa, quæ dicitur Cassivogla; » seu Casinogilo, ut ait Regino, alique. Data igitur hæc litteræ, cum Carolus id bellum suscipere deliberaverat, fortasse etiam responsum pontificis ante coeptum iter acceperat; nam Pascha eo anno fuerat 19 Apr. Petrus de Marca (Marc. Hisp. lib. III, cap. 7) et ex eo Pagius (an. 778, num. 1 seq.) expeditionem istam ab Eginharto, et scriptor. Francis narratam colligit, brevique sermone complectitur. Baron. (an. 778, n. 4) suppositam sancti Ludgeri epist. Hispanici et Saxonici belli testem adhibet. Henschen. ap. Pag. (eod. a. n. 9) quam vana, et futilis sit illa epistola ostendit. CENX.

^g Argumentum certum suscipiendæ expeditionis. Orationes autem fieri coeptas superiori anno, cum primum est auditum Romæ de Saracenis Hispaniæ, credibile est; nam pontifex earum rationem reddidit, quæ tum fiebant, non earum, quæ deinceps fiere solent. Id.

^h Exaggeratio est: nam Carolus anno post avi sui Caroli Martelli mortem, videlicet 742 natus erat; quare cum Pippinianum, seu paternum diploma Carisiaci confirmavit an. 754 ætatis duodecimum agebat. Neque initium isto altius amori ejus in beatum Petrum dari potest. Id.

nostra regina et nobilissima sobole, regni gubernacula faciat perfrui, et vitam æternam vobis tribuat possidendam. Incolumentum Excellentiam vestram gratia superna custodiat.

LXIV.

368 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continetur de venundatione mancipiorum genti paganæ Saracenorum facta; et prædictus papa excusans Romanos nunquam tale scelus perpetrasse, sed a Langobardis et Græcis eos traditos esse dicit.

(An. Dom. 778, Cod. Car. LXV, chron. 63.)

ARGUMENTUM. — Gratulatur Carolo de incoluntate ejus et totius regni Francorum, atque se cum omni clero et populo perennes ei victorias et regni dilatationem precari. Falsum esse suos Romanos vendidisse mancipia Saracenis, sed illa Græcos a Langobardis emisse. Se nequidquam duci Altoni scripsisse, ut Græcos caperet, combureretque eorum naves; sibi enim nec navigia nec nautas ad id suppetere; nihilominus ad illud mali avertendum, comburi fecisse Græcorum naves in suo portu Gentumcellensi, Græcos carcere aliquandiu detinuisse. Romanos sacerdotes incontinentiæ accusari falso ab iniuicis hominibus.

Domno ^b excellentissimo filio Carolo, regi Francorum et Langobardorum, atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Insignis præconii vestræ a Deo fundatæ regalis potentie syllabas suscepimus, et Deo omnipotenti gratias egimus, qui nos certos reddidit de sospitate a Deo protecti regni vestri, simul et de spiritali filia nostra regina, dulcissima vestra conjuge, et prole ^d, et pro cunctis episcopis, diversis sacerdotibus, senatu, et universo a Deo conservato populo Francorum; co-

^a Argum. Panv. (Cod. Vat. 16): « In decima sexta [dec. sex.] de suis et Romanorum orationibus pro Carolo indicat. Romanos excusat, quod non viderint Saracenis Christianos, sed in Longobardos et Græcos culpam istam transfert. Sacerdotes etiam suos excusat [defendit] quod non sint polluti iudiciis, de quibus ad [apud] Carolum accusati erant. Invocationem sanctorum tradit. Gloriatum quod [erant. Quod] Græcorum naves combusserit plurimas, et [combuss. et] ipsos Græcos in vinculis detinuerit [detinuerit, ipsum demum monet]. » CENN.

^b Summ. 16, Bar. et Cent. GRETS.

^c Cum primum rediit Carolus ab expeditione Hispanica, de rebus a se feliciter gestis amicum pontificem monuit. Non alio spectant gratiarum actiones hic memoratæ. Annalista Italus (an. 785) veteribus chartis saepe deceptus hanc epistolam nullo jure ad annum 785 differendam putat. Vide commentationem præviam, num. 26. CENN.

^d Videtur aliquid deesse pertinens ad preces suas pro Carolo et universi regni statibus. GRETS.

^e Multa ad nos usque pervenerunt ab Adriano instituta, quæ in solemnibus Ecclesie precibus hodieque obtinent, et circa hæc tempora originem habuerunt. In ordine Rom. 1. ap. Mabill. (Mus. Ital. tom. II, p. 17) de Sabbatis Quadrages. legitur: « Sabato tempore Adriani institutum est, ut flecteretur pro Carolo rege; antea vero non fuit consuetudo. » Item fer. IV et VI majoris hebdomadæ (Ibid., p. 19, et 23) de solemnibus orationibus: « Dicit orationem pro rege Francorum, deinde reliquas per ordinem. » Unde facili negotio assequimur, cujusmodi esset oratio illa: quam et in Missali Gallicano veteri (Thomas. tom. VI, p. 590) ita conceptam videmus: « Oremus

agnitor ³⁶⁹ enim et scrutator cordium et renum Deus noster, quia et sincere sine qualibet occasione in vestra melliflua regalis potentie permanemus charitate, et deprecamur Dei omnipotentis clementiam cum nostris episcopis, sacerdotibus, clero, atque senatu, et universo nostro populo, ut vobis indesinenter victorias tribuat et vestrum dilatet regnum ^e, ad exaltationem spiritalis matris vestræ sanctæ Dei Romanæ Ecclesie et salutem populi nobis a Deo commissi, quia vestra exaltatio nostra est lætitia; et semper desideramus et cupimus quæmونا sunt atque prospera de vestro a Deo protecto regno et omnium Francorum salutaria addiscere, quia nos post Deum in alio fiduciam non habemus nisi in vestro fortissimo brachio; et sicut prædecessor noster, B domnus Stephanus papa, bonam habuit fiduciam in genitore vestro sanctæ recordationis domno Pippino rege, ita et nos multo amplius in vestro fortissimo regno confidimus et certi permanemus.

Reperimus etiam in ipsis vestris mellifluis apicibus de venalitate mancipiorum, quasi per nostros Romanos venundati fuissent genti nefandæ Saracenorum; sed nunquam, quod absit, in tale declinavimus scelus, aut per nostram voluntatem factum fuit, sed in littoraria Langobardorum semper navigaverunt nec dicendi Græci, et exinde emebant ipsam familiam, ³⁷⁰ et amicitiam cum ipsis Langobardis fecerunt, et per eosdem Langobardos ipsa suscipiebant mancipia ^f. In quibus et direximus exinde Altoni duci, ut præpararet plura navigia, et comprehenderet jam dictos Græcos, et naves eorum incendio concremaret; sed noluit nostris obtemperare mandatis ^g, quia nos nec navigia habemus nec

et pro Christianissimis regibus, ut Deus et Dominus noster subditis illis faciat omnes barbaras nationes ad nostram perpetuam pacem. » Si enim legas pro Christianissimo rege Carolo, orationem ipsam tempore Adriani habebis. Perinde est de precibus ferial. ad laudes, Domine, salvum fac regem, alisque quæ in desue.udinem abiierunt. Certe diurnæ nocturnæque preces frequenter in his epistolis memorantur, quarum auctor fuisse Adrianus videtur. CENN.

^f Mancipia ista, ni fallor, Carolus apprehendit in Hispania. Hac autem epistola docemur Græcos fecisse piraticam et Langobardos, qui Carolo tum subditi erant, non fidei levitate, sed suadente fame, ut paulo intra dicit Adrianus, id sceleris perpetrasse. Non autem video cur contra fidem hujus epistolæ Annalista Italicus huc vocet littoralia Ligurum; Luca enim ejusque finibus Langobardorum littoralia terminabantur, ac de iis hic agitur. Id.

^g Putat Annalista idem (eod. a. 785) Adriano creditum esse Italiae regimen a Carolo (qua in re cum falli mox patebit) arguitque eos qui credunt Lucensi duci totam Etruriam paruisse, Regimbaldio Clusino duce ac Gundibrando Florentino in exemplum allatis, qui unius civitatis non autem provincie administrationem pro illius temporis consuetudine obtinuerant. Cæterum Allo, ut mihi videtur nulli præerat civitati, sed militaris ejus administratio erat, ut aiebam supra (p. 50, al. 55, not.). Idcirco a pontifice jubetur parare classem adversus Græcos piratas, eos comprehendere, atque eorum navigia comburere. Id vero non obscure innuit, Tusciam Regalem, seu ducatum Tuscanum, ut Carolo eam appellat in Testamento (Pith. part. II, p. 84) una cum Spoletano ducatu, sancto Petro et Romano pou-

nautas, qui eos comprehendere potuissent, tamen in quantum valuimus, Domino proferimus teste, quia magnum exinde habuimus certamen, cupientes hoc ipsum scelus vetare, qui et naves Græcorum gentis in portu civitatis nostræ Centumcellensium comburi fecimus, et ipsos Græcos in carcere per multa tempora detinuimus^a; sed a Langobardis, ut præfati sumus, multa familia venundata fuit, dum famis inopia eos constringebat, qui alii ex eisdem Langobardis propria virtute **371** in navigia Græcorum ascendebant, dum nullam habebant spem vivendi.

De sacerdotibus autem nostris, quod vobis falso et contra Deum et animam eorum suggerere ausi sunt, mentita est iniquitas sibi, et nulla est Domino annuente in nostris sacerdotibus pollutio, nec talia credere debet vestra sublimitas. Dum vero, Domino cooperante, per intercessionem sanctæ semper virginis Mariæ dominæ nostræ et beati Petri apostolorum principis, in vinculo charitatis atque dilectionis nos annectere dignatus est, nunc vero quærent æmulli nostri, qui semper zizania seminaverunt, aliquam, illis Deo contrario, inter partes malitiam seminare. Sed Domino auxiliante, per intercessionem beati Petri apostoli prævalere minime habebunt, quia nos cum Domini virtute talem in vestro regali culmine habemus fluciam, dicit enim Psalmista (*Psal. xi*): *Disperdat Dominus universa labia dolosa, et linguam maliloquam [magniloquam]*, qui talia nobis inaudita mala suggerunt et crimina in nostris sacerdotibus ponunt. Deus autem noster

tifici subjectam esse an. 774, cum Carolus primo Romam venit, supreino licet domino in utrumque ducatum retento. Quare donatio illa *per fines* ap. Anastasium, quæ auctoris rerum inscii dicitur non labili nititur fundamento. At vicaria, inquit, potestate utebatur pontifex in regno Italiæ, sic volente Francorum rege. Hæc vero levis conjectura est: neque enim Ticini aliarumque civitatum Italiæ regni usquam invenitur pontifex satagisse, ullamque in iis potestatem, utcumque vicariam, exercuisse; ut in Tusciæ Regalis ac Spoletani ducatus civitatibus eum fecisse comperimus. Vide Comm. præv. (n. 12 seq.) et notas ad ep. 90, al. 92. CERN.

^a Supremi domini Rom. pontificis in ducatu Romano, quem uni spontanæ populorum deditio referabat acceptum, Adrianus tria suppeditat argumenta, quæ vanas tot recentiorum questionum eludunt. Primo nec navigia nec nautas sibi esse affirmat; igitur Augustus Orientis, qui eo genere apparatus abundabant, cum Romanis nil rei erat. Deinde Centumcellas cum suo portu appellat *civitatem nostram*. Non igitur ab anno 800 duci debet initium dominationis pontificiæ. Demum quotquot Græcorum naves in portum se receperant, comburi, homines in carcerem trudi iusserat. Obsequii genus erga Orientis Augustos! Qui pontificis supremum dominium hic non videt, conclamatum de illo est. Ib.

^b Argumentum Panvini desideratur: litterarum res incerta. In novissima edit. Duchesni collocatur inter annum 774 et 781. Equidem Foro-Julianum ducem Rodgandum supra constituit cum Annal. Franc. (Ep. 57, al. 59) devictum esse a Carolo an. 776. Eodem anno excecatio episcopi Histriensis facta videtur. Aut igitur hoc anno, aut præcedenti datam hanc epistolam consecutæ res demonstrant. Murator. differt ad 779. Ib.

^c Sæx erant tum temporis sedes episcopales in

A suæ protectionis dextera vos conservare dignetur ad exaltationem sanctæ Dei Romanæ Ecclesiæ. Incolamem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

LXV.

372 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continetur de Mauricio episcopo, quod Histrienses ei oculos eruisent b.

(An. Dom. 778, Cod. Car. LVII, chron. 64.)

ARGUMENTUM. — Mauricium episcopum in territorio Histriensi a Græcis ibidem morantibus excæcatum esse, quasi Carolo id territorium tradere meditaretur. Se cum misisse ad Marcarium ducem Foro-Julianensem, cui orat ut mandet excæcati episcopi restitutionem, tanquam Carolo et sanctæ sedi fidelis, qui ad colligendas inibi pensiones sancti Petri ab eodem Carolo erat destinatus.

B Domno excellentissimo filio Carolo, regi Francorum et Langobardorum, atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Credimus, quod jam ad vestræ a Deo protectæ excellentiæ aures pervenit de episcopo Mauricio Histriensi c, qualiter, dum eum fidelem beati Petri et nostrum cognovissent, nefandissimi Græci qui in prædicto ibidem territorio residebant Histriensi, et dum per vestram excellentiam dispositus fuit prænominatus Mauricius episcopus, ut pensiones beati Petri quæ in superius nominato territorio exigeret d et eas nobis dirigere deberet, zelo ducti tam prædicti Græci quamque ipsi Histrienses, ejus **373** oculos eruerint e, proponentes ei ut quasi ipsum

Istriæ provincia, quarum hodie duæ Tergestum, et Petinum Austriaci parent, Justinopolis, Pola, Parentum, Amonia, Venetis. Quartus inter antistites hujus postremæ sedis, quæ et Civitas Nova hodie dicitur, fuisse creditur Mauricius in novissima edit. Ughelli (Tom. V, pag. 229), cujus memoria est in gradu baptisterii adhaerentis ecclesiæ cathedrali: *Baptisterium digno marmore Mauritius episcopus Amonen . . . Ib.*

^d Res est de patrimonio Istriæ (S. Greg. lib. IV, Ep. 49), non enim sancta sedes jus ullum habuit in ea provincia, at Carolus in sua donatione illam nominat inter fines ecclesiasticæ ditionis extremam. Ib.

^e Animadvertit Zanettus (*Hist. Langob. p. 673*) ab aliquo affirmari, quod Istria paruerit Græcis usque ad an. 789. Murator. (an. 779) auctoritate hujus epistolæ aliqua saltem ex parte Istros in Græcorum potestatem rediisse docet; horum alterutri habeatur fides, Adriani sententia corrui. Ughellus, et qui eum sequuntur, Græcis Gothos et Langobardos, atque his Francos vicissim successisse autumantes in provinciæ dominatu, Adrianum integerrimum testem contrarium habere videntur. Si enim crudelitatis causam Græci et Histri adducebant metum ne episcopus ille provinciam traderet Francorum regi moliretur, non igitur ea Francis subdita erat. Sed Carolus, Foro-Juliano ducatu in potestatem redacto, Histriam, quæ illius pars fuisse traditur, intactam reliquisse haud credendus. Ipse enim episcopo Amonia, civitatis maritimæ, ac longe dissitæ ab eo ducatu, rerum sanctæ sedis satagere jussu, et Histriam Foro-Juliani ducatus vices secutam esse testatur. Tametsi Histri primo aut novum dominum detrectantes, aut a Græcis ibidem existentibus seducti scelus illud perpetrarunt. Ib.

territorium Istriense a vestrae sublimi excellentiae A tradere debuisset.

Propterea petimus a Deo protectam excellentiam vestram, amantissime filii et magne rex, ut jubeas dirigere Marcarium duci praecipendum, ut jam fatum Mauricium episcopum, qui in visione vestrae excellentiae presentatus est b, ut eum in suo episcopio reverti faciatis pro vestrae animae mercede, eo quod ipse jam dictus episcopus ad nos properavit, et nos eum iterum direximus ad Marcarium ducem Foroju-liensem, ut qualiter a vobis fuerit dispositus, ita peragere debeat c. Et hoc petimus excellentiam vestram ut per vestrum congruum dispositum ipsa [Lamb., Gent., ipse] apprehendatur, prout salus populi qui ibidem commoratur proveniat. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

LXVI.

374 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPAE,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continetur quod Neapolitani cum Graecis civitatem Terracinensem invasisent d.

(An. Dom. 780, Cod. Car. LXIV, chron. 65.)

ARGUMENTUM. — Graecos et Beneventanos consilio Arichis Benev. ducis invasisse Terracinam, quam ipse adquisierat sanctae sedi. Orat ut Wulfuinum jubeat Romae adesse, Kalendis Aug. cum Tuscanis, Spoletanis, ac Beneventanis pro Terracina recipienda, expugnandisque Cajetano Castro et Neapoli. Antea convenisse sibi cum Petro Neapolitanorum misso ut quindecim sibi obsides nobiles darentur, quos una cum Terracina redderet, si

a Territorium Istriense semel, iterum, ac tertio hic nominatum pro tota provincia usurpatur ab Adriano. Non uno in loco Cod. Theod. neque una significatione adhibitum invenitur. Pro tota possessione cujusque decurionis l. ii de Exaction. ut notat Gothofr. Exemplum autem haud remotum a sententia Adriani adducitur a Du Cangio ex Siculo Flacco: « Bellis gestis victores populi terras omnes, ex quibus victos ejecerunt, publice atque universaliter Territorium dixerunt. » Infra totam provinciam Sabinensem Territorium pariter appellari compertum erit. Vide comm. praev. (n. 52 seq.) GENN.

b Si excoecatus episcopus ad Carolum ductus erat, id igitur contigit ipsa in expeditione Foroju-liensi ann. 776, antequam Carolus inde discederet, vixdum rerum sancti Petri exactione eidem demandata, quae res causa fuit invidiae unde scelus proflixit. Id.

c Itio ista et reditio ad Marcarium, quem Carolus Rodgando suffecerat, necnon Romana protectio episcopi commode fieri potuere anno 777, aut primis mensibus anni insequentis absolvi. Propterea epistolam de tanta re agentem non diutius differendam sum ratus. Id.

d Argum. Panv. (Cod. Vat. 17): « In decima septima ad Carolum [Dec. sept. apud Car.] Neapolitanos ac Graecos accusat, quod consilio Arichis Beneventanorum ducis civitatem suam Terracinensem [Terracinam] invaserint; et a Carolo Petri [sancti Petri] amore auxilia postulata, ut ipsam et alia in ducata Neapolitano ad beatum Petrum pertinentia recipere possit: quod [quia] virtus atque gloria papae [pontificis] una cum beato Petro Carolus sit [Petro ipse Car. sit]. » Id.

e Samm. 17, Bar. et Cent. — Principium corruptum est. GRETS.

f Ante annum 781 datam esse hanc epistolam est certo certius; nam, ut saepe dixi, compatriis titulus Carolo, commatris reginae non tribuitur. Praeterea

per eorum patricium Siciliae Patrimonium sancti Petri recuperare licuisset; Arichim obtulisse, ne darentur obsides, quia Desiderii filium praestolabatur ex Graecia, cum eo rem gesturus contra Carolum et sanctam sedem.

Domno a excellentissimo filio Carolo, regi Francorum et Langobardorum, atque patricio Romanorum, Adrianus papa f.

Nullum plus credimus victoriosissimae regalis excellentiae vestrae uli praesidium, quam quod g erga beatum Petrum apostolorum principem, et pro ejus sanctae Ecclesiae exaltatione, sicut coepistis, usque in finem decertari h, quatenus salutantes triumphatorissimae erga vos benivolentiae vestrae i per hos nostros affatus enucleatius vobis de partibus istis insinuamus, qualiter nefandissimi Neapolitani et Deo odibiles Graeci, praebente malignum consilium Arighis duce Beneventano, subito venientes Terracinensem

375 civitatem, quam servitio beati Petri apostolorum principis, et vestro atque nostro antea subjugavimus, nunc autem invalido consilio, iterum ipsi jam fati nefandissimi Neapolitani, cum perversis Graecis invasi sunt i. Nos quidem sine vestro consilio nullatenus ibidem dirigere voluimus. Sed postmodum vestram a Deo promotam regalem excellentiam, ut sicut solita est, pro amore beati Petri clavigeri regni caelorum, disponere debeat, et celeriter nobis Wulfrinum dirigere k, ut hic apud nos Kalendis Augusti paratus esse festinet, atque talem eidem mandationem facere jubeatis, ut cum omnibus Tuscanis seu

C series rerum quas continet ad hunc circiter annum spectare palam facit. Quare Cointius et Pagio adhaerent. At Muratorii nimiam libertatem damno, qui ad annum 787 eam differt, eoque anno ac sequenti congerit tot epistolas, tantamque molem rerum digerit, ut historiam omnem misceat; qua de re suo loco dicendum erit. GENN.

g Lamb. legit: quum nos eo quod; Gent.: quod quam.

h Lamb.: decertare non censetis.

i Lamb.: triumphatorissimam erga nos benivolentiam vestram.

j Historiam istam a pontifice luculente narratam non modo Annalista Italus, sed ante eum Cointius et Pagius, mirum in modum depravarunt. Ii siquidem epist. 73 Cod. Car. (nobis 60) aetate minime assueti, eam perperam ad an. 788 distulerunt; quare rebus in ea narratis haud edocti rectam hujus sententiam assequi omnino non potuerunt. Anno igitur 777 aut sequenti, quod est probabilius, Romani cum Tuscanis et Spoletanis arma inferentes Beneventanis, qui cum Tarracinensibus foedus percusserant adversus civitates Campaniae Romanae, Tarracinam expugnarunt, Cajeta, ut videtur, non tentata, quanquam et Cajetani foederati essent, cum patricio Siciliae (prorex hodie diceretur) ibidem haberet suam sedem. Vide ep. 60, al. 73, n. 8. Eandem civitatem hoc anno Neapolitani cum Graecis conjuncti, consilium praebente Arichi, receperunt. GENN.

k Duces hunc pontifici notum tractandis armis insignem Adriano acceptum referunt scriptores Franci, ejus quippe neque apud veteres, neque apud recentiores Scriptores mentio occurrit. Ni fallor, idem auxiliatorum ductor fuerat, quae Adrianus in laudata epistola 60, al. 73 generali Romanorum exercitui se adjecturum aiebat. Ex Tarracinae expugnatione hic memorata colligimus eum exercitum illuc ductum, vacuunque istud pontificiae historiae aliquatenus supplemus. Id.

Spoletanis *, atque cum ipsis nefandissimis Beneventanis in servitio vestro pariterque nostro ad recolligendam ipsam civitatem Terracinensem adveniant, simulque Domino annuente ad expugnandum Cajetam ^b, seu Neapolim, nostrum recolligentes patrimonium quod ibidem in territorio Neapolitano ponitur, occurrant; ut eos in omnibus subjugantes, sub vestra atque nostra sint ditione ^c.

376 Placitum quidem cum ipsi fallaces Neapolitani (*Grets.*, ipsis fallacibus Neapolitanis) per missum eorum nomine Petrum in festum sanctum Paschæ habuimus, patrimonium nos beati Petri apostoli qui ibidem in Neapoli ponitur exquirentes, et in vestro servitio eos subjugare desiderantes, ut quindecim obsides ex nobilissimis eorum filiis nobis dantes, ipsam civitatem Terracinensem illi colligerent, sub ea videlicet ratione, ut issent ad patricium eorum in Sicilia, et si nostrum patrimonium reddere voluissent, ipsam civitatem et obsides reciperent. Sed nos sine vestro consilio neque obsides neque ipsam civitatem reddere habuimus, eo quod pro vestro servitio ipsos obsides apprehendere cupiebamus ^d, quia eorum malignum consilium aliud non est, nisi una cum infidelissimo Arighi (*Grets.*, Arichi) duce Beneventano tractantes, et quotidie missos nefandissimi patricii Siciliae ipso Arighi suscipiente, impedimentum jam fatus Arighis solus fecit, ut minime nos obsides a jam dictis Neapolitanis reciperemus; quia quotidie ad istam perditionem filium nefandissimi Desiderii ^e du-

* Supra ad epist. 60 et 63, al. 73 et 75, de ducibus Tuscano et Spoletano a Carolo oblati sancto Petro spontanea, ut est in diplomate Ludovici, donatione, non nihil dixi. En novum argumentum. Auxilia utrinque efflagitat Adrianus; sed quia supremum ibi dominium sibi Carolus reservaverat, a Carolo ipso vult eos milites imperari duceique iisdem dari. Beneventanos etiam ut pote Carolo tanquam Langobardorum regi subjectos ab eodem juberi petit exercitui pontificio opem ferre, magno tamen cum discrimine: nam iis ex ducatibus, ubi juris aliquid Ecclesia habebat, unus milites accersiri petit. De Beneventanis autem cum stomacho loquitur, et flocci faciens eorum opem. CENN.

^b Cajetam ait expugnandam, non autem recipendam, ut Tarracinam. Quia scilicet cum ante triennium eo processit Romanus exercitus, Cajetam, ut nuper dixi, patricii tum presentia haud dubie munissimam ne tentavit quidem. Id.

^c Anno 769, Stephanus III, ut vidimus (ep. 46, al. 54, not.) laudat Itherium missum Bertradæ reginæ viduæ, Carolique regis filii ejus, quod in partes Beneventani ducatus se contulerat, recuperandi causa alterum e duobus patrimoniis celeberrimis, in Gregorii Magni Regno, nempe Campanum, quod nunc sancta sedes receperit, incertum. At Neapolitanum, quod non nisi expugnando urbem Neapolim recuperari posse Adrianus innuit, a Campano seu Beneventano distinctum erat. Cæterum ab expugnatione civitatum Neapolis et Cajetæ, post Tarracinae recuperationem magna securitas ditioni pontificiæ et Carolinæ provenitura erat; nam Græcis inde expulsis inferior tantum Calabria in Italia remanebat amplissimo ducatu Beneventano disjuncta, ipseque ducatus Carolo Italiae regi subjectus, minus commode moliri poterat res novas cum Græcis. Quare prudentissimum erat Adriani consilium, si perfici potuisset. Id.

dum nec dicendi regis Langobardorum expectat, ut una cum ipso pro vobis nos expugnent ^f. Sed hoc petimus vestram a Deo promotam excellentiam, ut nulla qualisvis persona vobis pro hoc impedere (*Lamb.*, impedire) valeat, pro amore beati Petri et nostro, quia nullo modo **377** potest eos sinere, ut vobiscum pariter ab illis derideamur, quia nostra virtus atque gloria una cum beato Petro apostolorum principe vos estis. Nos quidem pro nihilo deputamus (*Lamb.*, reputamus) ipsam civitatem Terracinensem, sed ut non per illum (*Id.*, illam) vitium incurrat, ut infideles Beneventani sicut desiderant locum inventientes, a vestra subtrahantur fide ^g; idcirco ista vobis insinuantes dirigimus, ut per vestrum adminiculum, sicut fatis sumus, Ecclesia protectoris vestri beati Petri apostoli exaltata, laus vestra atque victoria in universo mundo sonetur, et in perpetuum una cum excellentissima filia nostra regina, atque præcellentissimis vestris suboles, cum sanctis omnibus regnare mereamini. Incolorem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

LXVII.

378 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continetur de camerado vel trabibus seu lignamine, quod necesse erat ad ipsam ecclesiam sancti Petri faciendum, et de corpore sancto quod Fulgatus [Fulradus] petit ^h.

(An. Dom. 780, Cod. Car. LXI, chron. 66.)

ARGUMENTUM. — Adone diacono misso regio adve-

^c Inutilis ea conventio facta cum Neapolitanis per Petrum eorum missum in Paschali solemnitate, quæ contigit die 26 Martii, de accipiendis obsidibus hisque una cum Tarracina restituendis, si patrimonium illud sanctæ sedi redderet, Neapolitanis Græcisque occasionem præbuit, exstimulante Arichi, ut de improvviso Tarracinam aggredientes reciperent. Quare deliberatio ista pontificis de bello iterum iis inferendo, ad Maium mensum pertinere videtur. Id.

^d Arichis Adelbergam Desiderii filiam, Adelgisi sororem, jam pridem uxorem duxerat, prolemque ex ea susceperat. Quare de Adelgiso in paternum regnum restituendo fuisse sollicitum nihil mirum. Id.

^f Aut suspicio esset, aut vere Græci cum Beneventanis ecclesiasticam ditionem aggressuri essent, ut Francorum injuriam ulciscerentur; desipiant qui Romanos Græcorum juris adhuc esse dicitant. Id.

^g En luculenter explicatam causam, cur nondum illum Græcorum infido Beneventani ducatus principi nimis vicinum amovendum omni conatu censet. Beneventani, vellent nollent, Carolo Langobardorum regi subjecti erant. At Arichi occultæ perfidiæ homini Græcorum vicinitas metuenda erat. Id.

^h Argum. Panv. (*Cod. Vat. 20*): « In vigesima [viges.] per Oddonem diaconum missæ trabes, sive ligna ad Ecclesiam sancti Petri [sancti Petri cooperiendam] a Carolo petit. Orat etiam ut Vuilcharius archiepiscopus Romam mittatur; de corpore sancto, quod Oddo diaconus cum Julrado [Fulrado] abba et olim sibi dari petierat, indicat quomodo absterritus sit ad ipsum mittere. Promittit se missurum Candidi martyris corpus, si petat Carolus. Quod Beneventani ac Neapolitani consultare cum Græcis soleant indicat [aperit:] sed quid Oddonem diaconum indicaturum promittit. » Id.

niente se audivisse de constanti ejus voluntate erga sanctam sedem. Petit quantocius advehi Romam conducta ligna e Spoleti partibus pro reficiendo tectorio arcuato in basilica sancti Petri, apta enim non reperiebantur in ditione ecclesiastica. Adonem ipsum cum Fulrado ablate olim venientem petivisse corpus sanctum; se ab iis movendis territum visione quadam; suum prædecessorem Paulum concessisse Acilpho presbytero corpus sancti Candidi quod erat apud Wilcharium archiep., idque illi se concedere. De Neapolitanorum congressibus cum Græcis et Beneventanis, de quibus antea scripserat, se cum Adone communicasse quæ coram referret.

Domno ^a excellentissimo filio Carolo, regi Francorum et Langobardorum, atque patricio Romanorum, Adrianus papa ^b.

Directus ^a vestigio regalis excellentiæ vestræ Ado [Addo], Deo amabilis diaconus, noster vesterque fidelis, multa nobis consueta, quæ erga nos et beatum Petrum apostolorum principem geritis, retulit. Quatenus omnipotenti Deo et ejusdem apostolo gratias egimus, indesinenter orantes pro vestra sospitate atque **379** ampla victoria. Porro, dilectissime atque excellentissime filii, sicut direxistis nobis ^c nostram

^a Summ. 28, Bar. et Cent. Græts.

^b Annalista Italus hanc epistolam ad an. 786 perperam differt ex causis sæpe dictis. Compatri præcipue titulus deficiens ad annos præcedentes 781 eam revocat. Idcirco noviss. edit. Duchesni eam incerto anno consignat inter 774 et 781. Recte Zagagnus (Cod. ms. num. 157) animadvertit datam paulo post præcedentem. Extrema ejusdem narratio de Neap. Benev. et Græcis simul consilia ineuntibus a præcedenti disjungi non posse comprobatur. Cenn.

^c Præcipuum Adonis munus erat responsum Caroli afferre de trabibus Spoletio advehendis pro sancti Petri basilicæ instauratione, ut hinc perspicue patet. Adriani litteras hac de re in Codicem non esse relatas innuere videtur Carolum eas tantummodo collegisse, quæ ad sanctæ sedis utilitatem spectabant, neglectis iis quas familiares dicimus: ita siquidem præfatur in Cod. ms.: « Ita omnia exarans, ut nullum penitus testimonium sanctæ Ecclesiæ profuturum suis deesse successoribus videatur. » Cur autem Romæ idem factum sit non intelligo, quamquam enim consuetudo ingens, quæ Adriano cum Carolo intercedebat, hunc cum illo suam collectionem communicasse persuaderet; attamen argumentorum dissimilitudo, et ordo varius epistolarum secas docent. Itaque credibilis est, de hujusmodi minatis rebus missorum vocæ actum esse, quam scriptis litteris. Et vero nullas pontifex ab Adone sibi redditas memorat, quæ suarum responsorum sint. Voce igitur facta erat petitio trabium, cui par responsio a regio misso defertur. Id.

^d Hoc loco utitur Du Cangius *camaradam* explicaturus: « Est autem, inquit, hypocartosis, tectorium, sive crusta, qua parietes et cameræ inducuntur. » *Hypocartosis* autem Græcam vocem idem significantem adhiberi ait ab Adriano pro ipso ligneo fornice et ipsa concameratione. Quæ ejusmodi olim esset, peti oportet ex tabulis in archivo Vatic. basil. exstantibus, quæ etiam occurrunt apud Ciampin. (*de Sacr. Ædific. cap. 4*), huc enim non spectat de his rebus tractatio. Cæterum Adrianus, juxta Du Cangium, *hypocartosis* pro mera concameratione trabium minus recte adhibet, nam in ejus gestis ap. Anastas. (sect. 342) vera significatio conceptis verbis exprimitur: « Cameram vero beati Petri apostolorum principis in omnibus destructam atque dirutam exemplo otitano exculpens, diversis

A petitionem adimpleri pro trabibus ad restaurationem sanctæ Ecclesiæ, poscimus vestram a Deo promotam excellentiam, ut Kalendis Augusti, hic ad limina beati Petri fautoris vestri, si fieri potest, paratæ inveniatur, ut exinde sempiterna memoria vestra et hic et in futuro permaneat. De camarado autem, quod est ypochartosa [*Lamb.*, hypocartosis], ad renovandam in basilica beati Petri apostoli ^d nutritoris vestri, prius nobis unum dirigite magistrum, qui considerare debeat ipsum lignamen, quod ibidem necesse fuerit, ut sicut antiquitus fuit, ita valeat renovari, et tunc per vestræ regalis præcellentiæ iustionem dirigatur ipse magister in partibus Spoleti, et demandationem [*Fors. de mandatione*] ibidem de ipso faciat lignamine, quod in prædicto ypochartosin, hoc est camarado, necesse fuerit, quia in nostris finibus tale lignamen **380** minime reperitur ^e et pro hoc sanctissimus frater noster Wilcharius archiepiscopus ^f nunc minime fatigetur venire, dum ipsum lignamen per semetipsum siccetur, quia dum viride est non audemus exinde opera qualiacunque facere.

coloribus a novo fecit. » Neque hujus instaurationis tectorii a Carolo factæ mentio ulla in iisdem invenitur. Imo eorumdem gestorum auctor ne concamerationis quidem Caroli opibus confectæ usquam meminit. Ex Eginharto (*Vit. Car. cap. 27*) constat, Carolum nil habuisse « antiquius, quam ut urbis Roma sua opera suoque labore veteri polleret auctoritate, et ecclesia sancti Petri Apostoli per illum non solum tuta ac defensa, sed etiam suis opibus præcinnibus Ecclesiis esset ornata ac ditata. » Id.

^e Hujusmodi magistrorum inopem fuisse Romam Adriani tempore, qui suis omnibus prædecessoribus tecta ecclesiarum instaurando aliisque id genus operibus longe anteivit, ne cogitari quidem debet. Unum præ cæteris exemplum adduco ipsius basilicæ sancti Petri ab Adriano instauratæ (ap. Anast. sect. 335), haud evocatis aliunde hominibus: « Mittens Januarium vestarium suum, cognoscens eum idoneam personam, cum multitudine populi, mutavit ibidem trabes numero quatuordecim, atque totum ejusdem basilicæ tectum, et porticus noviter restauravit. » Hic vero juxta quod convenerat inter pontificem et Carolum aut scripto aut voce, Wilcharius archiepiscopus Galliarum operi præesse debebat; petiturque magister operæ, qui necessariis instaurationi trabes consideret, easque postmodum in ducatu Spoletano excidii jubeat ac Romam duct. Quorsum hæc? Instauratio scilicet Francorum regis opibus faciendæ erat, adeoque summæ fidei exemplo imitatione digno, cum sacra loca liberalitate principum aut exstruuntur aut instaurantur, Wilcharium archiepiscopum faciendæ operæ Adrianus præfecit. Præterea in Spoletano ducatu, quanquam sanctæ sedit oblato, Carolus supremum jus sibi reservarat; neque æquum erat ut inde aliquid auferretur nisi Carolo eodem jubente. Ita et Carolus, ut infra planum erit, cum ex palatio Ravenate musiva et marmora exoptabat (ep. 81, al. 67) a pontifice, cujus erat supremum jus in exarchatu, sibi concedi petiit. Cæterum tanta cum religione Adrianum peragi omnia voluisse per homines fideles Caroli, res erat singularis prudentiæ; nam postea eidem regi plus sibi tribuenti quam par erat ob assentatorum consilia, restitit siquæ exemplum Caroli imitandum proposuit (epist. 93, 97, al. 71, 85). Id.

^f Senonensis archiep. est Pagio (an. 782, n. 5), ejusdemque sedis archiepiscopum (quod nomen tum temporis commune erat metropolitibus omnibus) putat fuisse Mabillorius in *Annal. B. ned.* (Hb. xxiv.

Præfatus autem Addo Deo amabilis diaconus, olim **A** dum cum fratre nostro Fulrado, Deo amabili, religioso abbate et presbytero ^a, huc venisset, petit nos ut ei corpus sanctum tribueremus, sed nos, sicut jam dudum vobis direximus, per revelationem **381** territi, nullo modo audemus ex ipsis sanctorum corporibus amplius quid exagitare ^b, sed si vestra voluntas fuerit in corpore beati Candidi martyris, quod apud Wulcharium fratrem nostrum archiepiscopum rejacet, si mutatum non est; sed ipsum est, quod sanctæ recordationis prædecessor noster dominus Paulus papa concesserat dudum Aciulfo presbytero ^c, una vobiscum ipsum illi concedimus sanctum corpus, quia per concilium et fide dignas personas testimonium reddentes, ejus locum atque Ecclesiam reperimus, unde a jam fato domno Paulo papa ipsum sanctum corpus apud jam dictum Aciulfum presbyterum concessum est ^d.

De partibus autem Neapolitanis, sicut cum nefandissimis Græcis seu Beneventanis conciliant (*Lamb., Gent., Gret.*, consiliant), qualiter vobis insinuantes **382** per nostras apostolicas syllabas direximus. 76). Alibi autem (lib. XXI, n. 55) annalista idem docet, Wilcharium Viennensem episcopum an. 740 ecclesiam suam a laicis directam indignatum secessisse in monasterium Agaunense, quod sancti Mauricii etiam audit, quo tempore Sedunensis item episcopus memoratur Willicarius, crediturque a nonnullis unus et idem esse, quod improbatur a Mabilonio (*Annal.* l. XXIV, n. 6); non enim fieri potuisse credit, ut abdicata ecclesia Viennensi, Sedunensi postmodum præferret. Certe an. 765 Attiniacensi conventui interfuit Willicarius episcopus ex monasterio sancti Mauricii, et 769 Wilcharium archiepiscopus Senonensis primus ex duodecim præsulibus Franciæ subscribit concilio Lateran. Stephani III, quem Sammarthani fratres in editione altera auctiori Galliæ Christianæ aiunt occubuisse mortem eodem anno celebrati concilii, cum antea ex Agaunensi monasterio Thebaeorum martyrum reliquias in Senonensem sedem advexisset. Fateor equidem a veritate minus abhorre, quod Wilcharius idem Viennensis ecclesiæ abdicator ante annum 769 Senonensis archiepiscopus crearetur, ac trigesimo tandem post abdicationem anno decesserit. At eundem fuisse superstitem an. 780, cum instaurationi basilicæ sancti Petri præfectus fuit, annisque insequentibus, cum Ægilam Illiberitanum episcopum ordinavit et in Hispaniam misit, incredibile prorsus videtur: nam præter eos annos quibus Viennensem sedem tenuit ante abdicationem, alii plusquam quadraginta tribuendi illi essent, quod abhorret ab omni fide. Iterum de hoc loquar (ep. 69, al. 95). GENN.

^a Quantum allucinetur Annalista Italus hanc epistolam differens ad an. 786 hinc luculente patet; nam Fulradus Dionysianus abbas an. 784, XVII Kal. Aug. occubuit mortem, ut late ostendit Mabilonio (*Annal.* lib. XXV, num. 43). Vide insignis viri laudes apud Pagium (an. 784, n. 8). lb.

^b Sæculo sexto exeunte exstant Gregorii Magni litteræ ad Constantinam Aug. capit. sancti Pauli efflagitantem (*Registr.* lib. IV, ep. 30, ind. XII). Post centum octoginta annos, dum reliquiarum translationes fieri consueverunt, maxime ad eludendam Græcorum impietatem; talia testari Adrianum de sanctorum corporibus Romæ existentibus non obiter advertendum. Paulus siquidem Adriani prædecessor, paulo infra laudatus in hac epistola, cernens plurima sanctorum cœmeterior. loca neglecta..... atque jam vicina ruinæ posita, protinus eadem sancta cor-

pus ^e, omnia minutius in ore posuimus fidelissimi vestri missi, scilicet Addoni diacono, quod vobis enucleatius simulque per ordinem enarrare debeat ^f, ut sicut semper et nunc per vestram a Deo confirmatam regalem potentiam, sancta Ecclesia exaltata triumphet (*Lamb. add.* et vos) in ampliato honore, una cum spiritali filia nostra regina, seu præcellentissima vestra prole, a terreno regno fulgentes in perpetuum cum sanctis omnibus regnare mereamini. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

LXVIII.

383 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

B In qua continentur gratiarum actiones pro exaltatione sanctæ Dei Ecclesiæ, et de territorio Savinensi, quemadmodum prædictus rex sancto Petro pollicitus fuerat, quod in integro contradere juberet ^g.

(An. Dom. 781, Cod. Car. LXIX, chron. 67.)

ARGUMENTUM. — Cum Carolus, mense Aprili, dum Romæ erat, territorium Sabinense concessisset

papa de ipsis dirutis distulit cœmeteriis, et in urbem transtulit, ut est ap. Anast. (sect. 259). Præterea Chrodegango Metensi episcopo tria concessit corpora sanctorum martyrum, nempe Gorgonii, Naboris, et Nazarii, quorum translatio in Franciam apud annalistas et martyrologos celebris anno 765, ut refert Pagius ex Mabill. aliisque (an. 764, n. 1). Itemque Aciulpho aliud, teste Adriano, illic pari modo translatum. Quare Adrianus modum imposuit hujusmodi translationibus, visione præsertim territorii, cujus meminit. lb.

C In Missali Gothico, quod Bona, Thomasio, Mabilonio viris doctissimis testibus ad Galliam Narbonensem (possessam olim a Gothis) pertinuit, magnoque tota Gallia usui fuit, est missa sanctorum martyrum Agaunensium seu Thebaeorum, qui apud Agaunum sunt passi prope Sedunum. Mauricii tantum nomen exprimitur; sed ap. Ruinartium (*Act. Sinc.* pag. 242, edit. Veron.) tres præcipui memorantur, Mauritius primicerius, Exsuperius campiductor, et Candidus senator, quæ omnes sunt militares dignitates. Candidi etiam Sebasteni mentio occurrit apud Adonem (11 Mar.) et antiquiores martyrologos. Romani autem hujus Candidi historia his tantum litteris refertur accepta, historia tamen obscuritatis plena, cui nulla lux affulget aut ab aliis litteris hujus Codicis, aut a veteri ullo monumento. Num Adonis prior adventus Romam cum Fulrado, ejus petito, et visionis aut revelationis quæ pontificem terruit narratio, scripto an auribus commendata fuerint, incertum: Aciulfus ipse presbyter sanctique martyris traditio eidem facta ignorantur. Id unum, docente Adriano, certo scimus, sancti martyris corpus apud Wilcharium archiep. servari, contra Panvinianni argumenti sententiam; et Adonem illud petiisse, non Fulradum, ut perperam affirmatur in argumento hujus Cod. Car. lb.

D Ecclesiam locumque, unde corpus extractum fuerat, cœtu fidelium convocato, ac personis fide dignis auditis, Adrianus reperit. Res igitur in urbe ipsa, ipsisque coætaneis tunc etiam obscura. lb.

^e Indicatio minus dubia præcedentis epistolæ. lb.

^f Græcos videlicet una cum Neapolitanis consilio Benev. ducis recepisse Tarracinam; de bello iis iterum inferendo, ejusque præcipuo fine; ac de rebus aliis in præcedenti singillatim enarratis. lb.

^g Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 14): « In decima quarta [dec. quar] continentur gratiarum actiones

sanctæ se- , pontifex mittit suos legatos Agathonem diaconum ac Theodorum consulens et ducem nepotem suum, qui ejus territorii possessionem petant. Victorias lucusque ab eo relatas divo Petro ascribendas esse, cui quæ territoria et civitates largitus erat, grata oblatio fuerat summo Deo, per quem vicerat, regnumque ejus, ac regia familia in universo terrarum orbe celebris effecta erat.

Domno ^a excellentissimo filio nostroque spiritali ^b compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Beatus David rex et propheta, Spiritu sancto repletus, pro futuri regni vestri erga beati Petri apostolorum principis sanctam Ecclesiam benivolentia dignaque solatia ac splendidissima rutilantia orans, canit et dicit (*Ps. Lxvii*): *Manda, Domine, virtutem tuam, confirma hoc, Deus, quod operatus es in nobis a templo sancto tuo, quod est in Jerusalem; tibi offerunt reges munera*. Ex quibus numeribus ditata spiritalis mater vestra sancta catholica et apostolica Romana Ecclesia, per vestra a Deo ³⁸⁴ protecta laboriosa certamina, relevata exsultat, a templo sancto beati Petri fautoris vestri. *Confirma hoc, Deus, quod operatus es* [*Lamb.*, confirmat. . . operatus est] *in nobis*, crebro orantibus in vobis triumphum, et mandat quotidie virtutem suam per beatum Petrum apostolorum principem, vobis subiciens omnes barbaras nationes, dilatans atque amplius exaltans in toto orbe terrarum vestrum splendidissimum regnum; et quoniam non valet linguæ nostræ ferculum ut dignum est de vestro præcelsio mihi que dulcissimo amore explicare, apostolica voce proclamamus dicentes (*Hebr. i*): *Multifarie multisque modis olim Deus loquens patribus in prophetis, novissime diebus istis*, per unigeniti sui magnificæ operationis virtutem ostendit magnalia in orbe terrarum, donans vobis per beatum Petrum

pro exaltatione sanctæ Dei Ecclesiæ; et de territorio Savinensi [agro Sabinensi] petit, ut sicut pollicitus fuerat, in integro [in integrum] contradi jubeat. ^c CENN.

^a Sum. 14, Bar. et Cent. GRETS.

^b Hic semper titulus in sequentibus epistolis occurrit; quare Annalista Italo eandem cum relatis miscenti non audiendum, ut aiebam in comm. præv. Coistius, et cum eo Pagius (782, num. 4) recte hanc epistolam aliis præferunt de Terr. Sabin. At ^d epistolæ ipsius exordium patefacit, primam omnium quæ sequuntur conscriptam esse. Propterea Adrianum, qui mense Aprilis, dum Carolus Romæ erat, Sabinensis territorii donationem acceperat, octo fere menses de ineunda ejus possessione siluisse parum credibile est. Huc accedit, quod iter missorum ultro citroque euntium eadem de causa, et quidquid gestum ab iis fuit, jubente semper Carolo, coartari in anni unius angustias non debent, adeoque prima hæc saltem epistola huic anno tribuenda est. Quod ex sequentibus palam fiet. CENN.

^e Monebam supra (ep. 64, al. 57, not. ⁶) ab Adriano æque Histriensem provinciam ac Sabinensem, Territorii nomine designari. Vide quæ ibi sunt dicta de aliis territoriis. Id.

^d Memoria repetendum est quod anno 777 (ep. 59, al. 49) de patrimoniis Tusciæ, Spoletii, Beneventi, Corsicæ, et Sabinæ: iampridem donatis san-

A clavigerum regni cælorum, victorias, quas [*Grets.*, quibus], dextera Dei cooperante et protegente, multis documentis de vestris allatis muneribus, Ecclesia beati Petri enituit, tam de civitatibus quam de diversis territoriis sub integritate ^e eidem Dei apostolo a vobis offertis [*Id.*, oblati], et ideo poscentes vestram a Deo promotam regalem clementiam petimus, ut sicut a vestra prærectissima excellentia beato Petro nutritori vestro, pro luminariorum concinnationibus, atque alimoniis pauperum, Savinense territorium sub integritate concessum est ^d, ita id tradere integrum eidem Dei apostolo, præsidante vestro præcellentissimo annisu, dignemini. Quidquid enim regi cælorum janitori beato Petro apostolo affertis, in sempiterna memoria pro ^B vobis simulque et præcellentissima filia nostra et spiritali commatre ^e ³⁸⁵ domna regina, et pro vestris nobilissimis atque excellentissimis natis, nec non et pro omni Christo dilecta genealogia vestra, sacrificium purissimum atque holocaustum divinæ suavitatis odore fragrante in ara vestri pectoris ejus invisibili majestati mactatis, et pro tam magna vobis concessa a Deo super omnes reges per beatum Petrum gratia, nullus sit de adversariis qui vestro mellifluo cordi suadere valeat, ab amore beati Petri apostoli protectoris vestri seu a nostra dilectione, quam usque optantes permanemus [*Lamb. add. recedere*], ut non deficiat laus vestra per totum orbem terrarum de ore hominum victorias vobis a Deo concessas prædicantium ac diffamantium.

^C Magnopere [*Lamb., Gens., Opere*] enim direximus, vestræ regali potentie fidelissimos missos nostros, videlicet dilectissimum filium nostram Agathonem diaconum, seu Theodorum eminentissimum consulem et ducem, nostrumque nepotem ^e, qui vice nostra vobis enucleatius sicut ejus in ore posuitæ sedi aiebat pontifex. Id enim discriminis inter memoratas provincias occurrit, quod unica Sabinense vocatur *Savinense patrimonium*; quia scilicet patrimonium et territorium indifferenter appellabatur ea provincia, ut dixi in Comm. præv. (num. 32). Id si Pagius animadvertisset, haud invertisset epistolas hac de re agentes, ut territorium a patrimonio secerneret, quod nihilominus non fecit; sed totam turbavit historiam (ann. 781, n. 1; 782, n. 4), nam Cointii allucinationem non sensit. Notari autem debet, non modo nomine, sed etiam conditione, territorium istud patrimonium imitari, utpote peregrinis, pauperibus, ac luminaribus adiutum. Id.

^e Titulum *commatris* semper deinceps invenies. quandiu Hildegardis regina superstes fuit, quod non modico adjumento est ad litterarum chronologiam stabilendam. Id.

^f Codicis lectionem restituit Lambec. et Genti- lot. Quid autem sibi velit adverbium *opere* in hisce litteris non semel occurrens Ducang. forte non assecutus, vocem præterit. Eadem est usus Steph. II (ep. 9, al. 6) simili prorsus notione; ait enim, *opere namque direximus*, ut hic Adrianus; quare hoc adverbium pro *idcirco* aut simili ab utroque adhibitum videtur. Id.

^g In epistola nuper laudata 59, al. 49, de illustri hoc viro est dictum (not.). Id.

mus poscentes suggerant; quos petimus pro more beati Petri apostoli, benigne cum nimio amore eos suscipere, et illis pro causis beati Petri principis apostolorum vestras a Deo protectæ regali potentie suggerentibus, dignemini obaudire preces, ut dum a vobis remeaverint et nobis vestram renantiaverint prosperitatem, referentes simul de causis ejusdem Dei apostoli effectam, et noster pro hoc relevatus fuerit animus, digne valeamus cum propheta psallentes orare (*Ps. XIX*): *Domine, saluum fac regem, et exaudi nos in die qua invocaverimus te.* Omnipotens itaque Deus in vobis gratiam suam quam cepit perficiat, atque vitam vestram, una cum præcellentissima filia nostra et spiritali commatris domina regina, vestraque nobilissima prole, et hic per multorum annorum circula extendat, simul gubernacula annuat **386** in ampliori calmine victoriis perfrui, et post longa tempora senioque profecto [*Grats.*, provento], in cælestis vos patriæ congregationem recipiat, ut ibidem sine fide regnare mereamini. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

LXIX.

ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continetur de territorio Savinense, qualiter Itherius et Maginarius missi domni regis ipsum territorium in integro partibus sancti Petri reddere voluerunt, sed propter iniquos homines minime potuerunt.

(*An. Dom. 782, Cod. Car. LXVIII, chron. 68.*)

ARGUMENTUM. — Ut Sabinaense territorium traderetur possidendum sanctæ sedi, venerunt missi regii Itherius abbas et Maginarius capellanus, qui una cum pontificis continuo in id territorium profecti sunt. At vartis ex causis quas, ut ait Adrianus, referent fidem missi, rem integram relinquere debuerunt. Quare orat pontifex, ut cum Stephano

^a Arguar. Panv. (*Cod. Vat. 15*): « In decima tertia [dec. ter.] epistola ad Carolum indicat Itherium (Itherium) et Monegarium territorium [agrum] Sabinaense partibus sancti Petri [Sab. sancto Petro] reddere voluisse, sed propter iniquos homines minime potuisse [id minime præstari valuisse]. » CENN.

^b Summ. 13, Bar. et Cent. GRETS.

^c Hæc depravata sunt. GRETS.

^d Lamb. legit: *quotidie, quatenus per hæc bonitas suffragia.*

^e Gratiarum actiones hujus epistolæ alio non spectant quam ad regios missos qui Romam cum pontificis venerant juxta præcedentis petita. In Cod. Carol. fortuito obliet suam sedem. In Vaticano item ordine inverso collocatur, quod alias factum vidimus. Pagius eam differt ad annum 783, post reginæ Hildegardis mortem, quia caret ejus nomine, at neque filiorum fit mentio, quare tam ipse quam Zacagnus, alique ejus opinionem secuti decipiuntur; nam posteriores quæ paulo infra referentur, et reginam et filios laudant. Est potius cur credamus epistolam ocissime scriptam discedentibus missis, dum summa tantum rei attingitur, omissis cæteris. At infra (ep. 71, al. 56) quæ hic fere indicantur, planiora atque explicatiora videre erit, post binas litteras de Hispanorum erroribus, quæ cum spectent ad hunc annum, diutius differri nequeunt. CENN.

^f De Itherio abbate monasterii sancti Martini Turonensis, qui erat Caroli cancellarius pturesque

Saccellario misso suo alterutrum ex his remittat, qui fines constituat inter partes et possessionem antiqui patrimonii tradat sanctæ sedi.

Domno ^b excellentissimo filio, nostroque spiritali compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Ad referendum præcellentissimæ regalis potentie vestræ beneficiis gratias, mens humana, ut reor, dari non potest de tantis laboriosis certaminibus quæ erga fautorem vestrum beatum Petrum apostolorum principem et nos geritis, **387** ^c quotidie bonitas suffragia, quatenus ^d ab ipso Dei apostolo dignam retributionem, et hic et in futuro vestra protectissima excellentia procul dubio credat habere ^e.

Eantes autem apud Savinense territorium nostri vestrique fidelissimi missi, videlicet filius noster Itherius venerabilis abbas, seu Maginarius religiosus capellanus ^f, sicut per vestrum bonum dispositum, voluerunt nobis contradere in integro jam fato Savinense territorium, et minime potuerunt, mittentes varias occasiones perversi et iniqui homines, tamen et ipsi jam fati fidelissimi missi omnia vobis subtiliter vice nostra referre possunt. Quapropter vestræ a Deo protectæ regali potentie reverentissimum missum nostrum Stephanum ^g, dudum saccellarium, direximus suggerendum, ut pro mercede animæ vestræ, sicut cœpistis ^h, ita in integro jam fato territorio [*Lamb.*, fatum territorium] Savinense beato Petro regni cælorum clavigero contradere jubeatis, ut ipse Dei apostolus pro vestra a Deo promotâ regali præcellentia præcipue suffragans, cum sanctis omnibus regnare mereamini; quatenus pro ejusdem Dei apostoli amore et mercedis animæ vestræ, unum e duobus jam fatis missis cum præfato Stephano misso nostro nobis **388** dirigere jubeatis, ut sicut exantiquitus fuit et in veritate jam fati vestri fideles missi satisfacti sunt ⁱ, in integro nobis contradere

obivit legationes ad sanctam sedem, ac de ejus collega Maginario, qui Fulrado abbati Dionysiano successit anno 784, post diem 16. Jul. hujus emortualem, infra non semel in Adriani epistolâ mentio est. Uterque in diplomate Ludovici Pii laudatur, quod juxta hic petita inter Reatinos et Sabinenses stabiliti fuerint fines per utrumque abbatem, videlicet post prædictum an. 784. Mabill. *Annal. Bened. tom. II*, pluribus in locis. *Id.*

^g Idem an. 776 Spoletum adiens patefecerat Adriano iniqua consilia quatuor Italiæ ducum res novas molientium (ep. 57, al. 59), et an. 784 interest placito seu concilio in causa Pothonis abbatis sancti Vincentii ad Volturnum (epist. 78, al. 78). *Id.*

^h Cœptum opus de tradenda possessione integri territorii non obscure indicat, hanc epistolam minus recte a Pagio, Mabillonio aliisque locis moveri, et postremam omnium quæ hic habentur recenseri. *Id.*

ⁱ Plenius agitur de his omnibus in prædicta epist. 71, sed notandum quod utrobique optatur, ut alteruter ex missis redeat; hic autem pontifici Roma dicuntur cum Stephano, cumque eodem alteruter iterum mitti enixe petitur; filic neque de missorum discessu, neque de unius reditu cum Stephano agitur, quia scilicet missi illi jam erant in Francia, neuterque iterum venerat: quæ res novam eam epistolam ejusdem omnino sententiæ produxit. *Id.*

præcipiatis, et signa *, inter partes constituentes ut sine qualibet contentione aut controversia maneamus, ut opatissima vestra memoria pro hoc in cœlestibus regnīs maneat ampliata. Incolentem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

LXX.

389 ITEM EPISTOLA ADRIANI PAPÆ,

AD EGILAM EPISCOPUM IN PARTIBUS SPANIÆ MISSA,
Pro fide orthodoxa tenenda, et pro jejunio vi feria et sabbato celebrando ^b.

(An. Dom. 782, Cod. Car. xcvi, chron. 69.)

ARGUMENTUM. — Egilæ episcopo Hispano rectam fidem servare cupienti, catholicam Romanam Patrum auctoritate comprobata litteris valde prolixis se emisisse ait. Quas cum minime ad eum pervenisse comperiat, cumque Carolus per Petrum Ticinensem episcopum flagitarit ut Egilæ amico suo iterum mittantur, se earum exemplum ex archivo educatum ad illum tradere missis suis Belle-rephonso et Joanni. Multa enim monet ut ab hæreticis sibi caveat. De jejunio ser. vi et Sabbati agit.

Adrianus * episcopus servus servorum Dei dilectissimo Egilæ episcopo †. Dudum præcipua gnaraque dilectio tua ad sedem apostolicam, quæ est caput totius [Lamb. add. mundi et omnium Dei] Dei Ecclesiarum, directos aëatus, secundum vibrantissimam fidem quam erga beatum Petrum apostolorum principem et nos ex intimo gerit corde, cum nimio amore suscepimus, ad ea quæ ejus poposcit solertia, ex divino fonte oriri nitidius ac saluberrime sanctæ nostræ catholicæ et apostolicæ Ecclesiæ [Grot. add. vetusto] obituro ritu, orthodoxæ fidei exarantes, imo sanctorum Patrum venerandam institutionem sine macula specularantes, per earum tunc transvectores **390** lux amissimus almitati; et quoniam, ut fertur, nequaquam ipsi apostolici ad te profecti sunt apices, no-

stris eos habentes registris exaratos, infra rescribentes per harum gerulos, scilicet Bellerefonsum seu Johannem clericum direximus denuo * sicut nobis per fidelissimum missum suum, videlicet reverentissimum et sanctissimum Petrum Ticinensis ecclesiæ episcopum †, præcellentissimus ac præfulgidus filius, et spiritalis compater noster domnus Carolus rex Francorum et Langobardorum ac patricius Romanorum, [pro tua insigni dilectione] poscendum emisit, et per ejus regale adminiculum tuis faventes votis adimplere prorsus studuimus. Illos vero procaces ac hæreticos homines, qui tuam subvertere nituntur orthodoxam fidem, et undique te coartantes, angustias et varias tempestates seminant, apostolico indutus præcepto simulque apostolicis imbutus disciplinis, seu saluberrimis orthodoxæ fidei sanctorum Patrum repletus institutis, eos qui tuas noluerint amplecti rectæ fidei prædicationes, post unam et secundam admonitionem seu increpationem, tanquam ethnicos et publicanos deputans, habeto pro nihilo eorum infrunitas insidias, propheta testante, qui ait (Ezech. iii): *Si autem annuntiaueris impio, et ille non fuerit conversus ab impietate sua, et a via sua impia, ipse quidem in impietate sua morietur, tu autem animam tuam liberasti*; quatenus oportet te, vas [Lamb., vasis] electionis, beati Pauli apostoli imitari præcepta ac vestigia sequi (II Thess. iii): **391** *Subtrahere te ab omni fratre ambulante inordinate. Et constans esto (Rom. viii): Quia diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum. Potius nempe si doctrinam sanctæ catholicæ et apostolicæ Romanæ Ecclesiæ secutus fueris, non timebis mala, quia fortissimus auctor ac ejus funditor beatus Petrus claviger regni cœlorum, tecum est usque in finem, Domino pollicente (Matth. ult.): Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus, usque ad consum-*

* Signa hic pro terminis accipiuntur. Cujus rei luculentissimum suppetit exemplum ex Wisigoth. lege (lib. x, tit. 3, § 5) ap. Ducangium: « Quotiescunq; de terminis fuerit oratio, signa, quæ antiquius constituta sint oportet inquiri, id est aggeres terræ, sive arcas, quas propter lines fundorum apparuerit fuisse constructas; lapides etiam, quos propter iudicia terminorum sculptos constiterit esse defixos. Si hæc signa defuerint, etc. » (Glossar. v. Signum 3). Hosce autem terminos fuisse constitutos ab utroque misso constat ex diplomate Ludovici Pii, quo partes etiam nominantur, inter quas ii termini fuerunt positi: « Quemadmodum ab Ibero et Magenario abbatibus missis illius inter ideam territorio Sabinense, atque Reatinum difinitum est. » Factum id post annum 784, non enim antea Maginarius erat abbas, ut supra (col. 331, not. †) dictum est. At tempus certum deluiri non potest, quia litteris testatum in Codice isto non reperitur. CXXX.

^b Argum. Panv. (Cod. Vat. post 44): « Scripsit etiam ad alios quosdam, ut ad Egilam in Hispania episcopum, ipsumque hortatur de fide orthodoxa tenenda; pro jejunio sexta feria ac sabbato celebrando. » Abutilur sanctæ Scripturæ testimoniis: *Ecce ego vobiscum sum usque ad consummationem sæculi*, illam promissionem pro Petro citat. — Postrema hæc pars, a verbo abutilur incipiens, a Panvino deleta visitur in codice. In.

^c Baron. ib. post Sum. 44, ut et Cent. Gress.

^d Ex inscriptione hujus et sequentis epistole, nec-

non 82, al. 97, patet, non falli eos quibus videntur pontifices, cum præcellentibus quibusdam personis scriberent, nomen suum postposuisse, cum inferioribus, præposuisse; quam rem negat Garnerius (Append. ad lib. Diar., p. 144). Egilam hunc episcopum appellant auctores Hispani sedisque Iliberitanæ, quæ Granata non multum distat, episcopum fuisse contendunt: quod vix credibile videtur, cum Hispania fere omnis sub Maurorum iugo gemeret. CXXX.

* Epistola sequens est exemplum ejus quæ hic laudatur, authographum quippe in archivo sanctæ sedis servabatur. Itaque multo antea data fuerat; cum autem incertæ ætatis sit, ordinem cod. retinui. Id.

† Episcopi hujus mortem Coimunt et Pagius assignant anno 785 ac proinde statuunt ætatem hujus epistolæ inter annum 781 et 785, nam titulus compatri Carolo tributus antiquiore, Ticinensis episcopi mors recentiorum putari prohibent. Forte episcopi Ticinensis legatio adornata erit a Carolo, antequam ex Italia discederet an. 781, eodemque epistola data erit: at viris doctis adversari non lubet in re nullius momenti. Id certum esse contendit Basnag. apud Canis. (Ant. Lect. tom. II, pag. 286). Felicianæ hæresis natalem annum 783 a Pagio recte constitui auctoritate Adriani, qui in illam invehit (ep. 82, al. 97) non utique ad eum annum referendam esse Adriani epistolam illam tenet cum Pagio, sed rejicit ad annum 785, quam ego opinionem sequor, ut dicam ibi. Id.

mationem sæculi. Nulla quippe hebetudo atque quælibet ambiguitas ascendat in suavissimam sacramque mentem tuam, eo quod (*Matth. v*), *Qui persecutionem patiuntur propter iustitiam, quoniam ipsorum est regnum cælorum. Et iterum (Heb. xi): Sancti per fidem vicerunt regna* ^a.

Porro in ipsis referebatur apicibus tuis, qualiter vobis nimis intentio est de sexta feria et Sabbato, quod istos duos dies dicimus jejunio mancipandos. Nequaquam hæreticorum hominum ignaviam, atque impiam perversamque amentiam inanesque ac mendaces sequere fabulas, sed magis doctorum nostrorum, sanctorum Patrum, sicut nobis intimant, videlicet beati Sylvestri, atque Innocentii papæ ^b, pariterque almi Hieronymi ^c, seu Isidori, divinos sermones annecte, et ex nostra apostolica olitana regula, ^B Sabbato jejunare, firmiter atque procul dubio tenens ^d tua non desinat sanctitas; si enim ^a regia non vis discedere via, prædictorum ³⁹² sanctorum Patrum censuram non deseras, et beati Augustini opuscula legere non prætermittas, ubi egregium prædicatorem atque doctorem suum sanctum Ambrosium ^e meminit pro jejunio sabbati sanctam catholicam et apostolicam nostram Romanam nimis laudasse Ecclesiam, et quia, gerente Spiritu sancto, nullis tentationibus superari tuam almitatem conjicimus,

^a Tota hac exhortatione, pro ejus temporis barbarie satis clara, confirmat episcopi constantiam adversus Hispanorum errores, quos haud singillatim recenset quippe quos aliis litteris expresserat, quarum exemplum adnectit; sequentem nempe epistolam, quæ hanc ordine præit. *CENN.*

^b Quidquid sit de Sylvestri decreto ap. Euseb. in ejus Vita, Innocentius in celeberrima epist. decretali ad Decentium Eugub. (cap. 4) ita nos edocet: « Non ergo nos negamus sexta feria jejunandum, sed dicimus, et sabbato hoc agendum, quia ambo dies tristitiam apostolis, vel his qui Christum secuti sunt, indixerunt. *Id.*

^c Sanctus Hieronymus Lucino Baticeo (ep. 28) sic fatur: « De sabbato quod quæris utrum jejunandum sit, et de Eucharistia an accipienda quotidie, quod Romanæ Ecclesiæ et Hispanicæ observare perhibentur, ego illud te breviter admonendum puto, traditiones ecclesiasticas (præsertim quæ fidei non officiant) ita observandas ut a majoribus traditæ sunt, nec aliorum consuetudinem aliorum contrario more subverti. » Vide auctores ap. Ducang. V. *Jejunium sabbati*, ubi et hæc epist. laudatur, præcipue autem diss. sextam Quænel. ad sanctum Leonem adesis uberrime ^D hac de re agentem. *Id.*

^d Lamb. et Gent. legunt: *tenens instar celebrari*; quæ verba subducta linea deleta sunt, ut notat Gentilolus.

^e Ambrosii verba Augustinus refert in epist. ad Casulan: « Quando hic (Mediolani) sum, non jejunio sabbato; quando Romæ sum, jejunio sabbato » (Aug. ep. 86), non enim ecclesiæ suæ consuetudines improbat. Sed Greg. Magnus (ad Aug. *interrog.* 3) aiebat: « Non enim pro locis res, sed pro bonis rebus loca nobis amanda sunt; » quippe qui eas tantum consuetudines non improbat, quæ meliores Augustino monacho viderentur quam Romanæ. Adrianus hic pro Romana consuetudine absolute pugnat. Ita etiam Nicolaus insequenti sæculo Hincmarum et Gallicanos alios præsules edocens: « Præcipue, inquit, cum de jejunio sabbati tempore sancti Sylvestri confessoris Christi sit satis discussum et disputatum, atque ut

cas quas superius polliciti sumus, liquida exarationis pagina instituemus series.

LXXI.

393 ITEM EPISTOLA ADRIANI PAPÆ,

AD EGILAM EPISCOPIUM, SEU JOANNEM PRESBYTERUM, *De eorum sacratione, vel constantia in partibus Spaniæ prædicandum, et de paschali festivitate, et de prædestinatione hominis, sive ad bonum, sive ad malum, et de coinquinatione eorum tam in escis quamque in potu, seu et de diversis erroribus, et de eorum pseudosacerdotibus, qui vivente viro sortiuntur uxores, et de libertate arbitrii, vel nullis aliis capitulis in partibus illis contra fidem catholicam ortis*.
(*An. Dom. 782, Cod. Car. xcvi, chron. 70.*)

ARGUMENTUM. — Exemplum litterarum quæ fuerant directæ Ægike episcopo et Joanni presbytero in Hispaniam ad prædicandum euntibus. In iis errores plures hæreticorum exagitantur. Felicianæ hæresis siletur, quia nondum eruperat. Nicæna constitutio de die Paschatis conciliorum et decretorum pontificum auctoritate firmatur contra Hispanorum errores. De prædestinatione, gratia, et libero arbitrio iidem male sentientes, pluribusque aliis erroribus irretiti arguuntur. Eos errores cum Priscilliana hæresi jam extinctos fuisse; sedulo cavendum ne jam pridem damnati reviviscant.

Adrianus ^e episcopus servus servorum Dei dilectissimo nobis Egilæ episcopo seu Joanni presbytero ^b.

Audientes orthodoxam vestræ dilectionis in Christo constantiam, atque ita vos antiquæ fidei communi-

celebraretur per omnia definitum, nullusque post hæc ausu temerario contra illud statutum venire, aut saltem mutire præsumperit; cum potius e diverso sedis apostolicæ institutio, et Ecclesiæ Romanæ sequens observantia, ejusdem salutariter constituti executrix fuisse hucusque reperitur. » (*Nicol. I, ep. 70*). Ratio autem est, quia et in Hispania Adriani tempore et in Galliis ævo Nicolai, non bonæ Ecclesiarum consuetudines, sed errores fovebantur contra apostolicam sedem. Vide Baron. (an. 57, n. 204 et seqq.) et ibi Pagium, qui Quæneliana Dissert. nuper laudata utens pugnat pro Rom. Eccl. consuetudine jejunandi sabbato. Non enim uno Sylvestri constituto ex ejus actis pseudepigraphis ducto, quo maxime inhæret uterque pontifex, consuetudinem istam nili, sed ipsis ab apostolorum temporibus repetendam non obscure demonstratur. *CENN.*

^f Argum. Panv. (*Cod. Vat. post 44*): « Idem ad Egilam episcopum seu Johannem [Joan.] presbyterum de consecratione vel constantia [et continentia] in Hispaniæ partibus prædicanda epistolam scripsit, et de paschali festivitate ut eo tempore celebraretur [coleretur] quando a Romana celebratur Ecclesia; item [item eum monuit] de prædestinatione hominis sive ad bonum, sive ad malum; de coinquinatione eorum tam in escis quamque in potu, seu et de [quam in potu; de] diversis erroribus, et de eorum pseudosacerdotibus, qui vivente viro sortiuntur uxores, et de libertate arbitrii, ac alia multa capitula in partibus illis contra fidem catholicam orta. In fine ipsos monet, ut omnes sint concordēs, et canones sciant, ut omnes non obedientes salubribus præceptis excommunicent. » *Id.*

^g Meminerunt hujus epistolæ Bar. et Cent. *GRÆRS.*

^h Hæc epistola, cujus præcedens est veluti appendix, nam aliquid de disciplina continet, quod in ista minime existit, est responsio ad Ægikæ litteras continuo post ejus consecrationem datas, mensiumque aliquot spatio illam præcedit, fortasse etiam plusquam anno, nam Carolum nosse oportuit, has minime in Hispaniam pervenisse, ut rogaret pontificem earum exemplum. Id quidem aut notariarum igna-

risque sinceris traditionibus inherentes, **394** ut mentem Christianæ deditam veritati, nullatenus inficerent prævaricatorum vicina contagia, magnificavimus Dominum charitatemque vestram indesinenter laudavimus, quatenus per earum latores, videlicet Saranum diaconum et Victorinum clericum, suscipientes vestræ dilectionis affatus, enucleatis eos reserantes liquido informati sumus; et quoniam pro sedis apostolicæ principatu, cujus sollicitudo delegata divinitus cunctis debetur Ecclesiis, quam laudabiliter fidei veritatem noveritis et quam sollicite Dominico gregi devotionem officii pastoralis impendatis, frater noster Wulcharius archiepiscopus provincie Galliarum ^a, cui et licentiam dedimus de vestris ordinationibus atque auctoritatem dirigere, vos pro orthodoxæ fidei sanctæque catholicæ Ecclesiæ prædicatione, in partibus Spaniæ provincie ^b pro vobis nobis insinuavit, magnisque gaudiis triumphamus, cum ubique terrarum Dominum Sabbaoth semen puræ confessionis reliquisset **395** cognoscimus quod non in petrosa deveniens, æstu tentationis exaruit, nec viæ proximum cecidit vagantibus inimicis expositum, nec in spinis irruit suffocandum, sed in bonam terram piæ devotionis vestra cœlesti satione dispersum in tricesimum et sexagesimum fructum centenariumque proficit; perfectionem scilicet

A cet frumenti Dominici mystica locutione designans.

Quapropter exsultantibus animis confidentius incitamus, ut ab omni pestis incurso pectora vestra sapienter intemerata servetis, quoniam *Qui perseveraverit* [Lamb., Gent., usque] *in finem, hic salvus erit* (Math. xxiv) : *Dominus prope est, nihil solliciti sitis* (Phil. iv) : siquidem major est qui in nobis est quam qui in hoc mundo, regnumque Domini intra nos esse Scriptura testante sit certum. Quamvis ergo magna locorum intervalla nos dividant, si in unitate fidei nostræ perseveraveritis, vobiscum sumus; tantum ut sit auxiliante Domino constantia perseverans, dicente Apostolo (Philipp. i) : *Vobis enim datum est pro Christo, non solum ut in eum credatis, sed etiam ut pro ipso patiamini*. Ad quam fortitudinem sanctarum mentium roborandam, dilectionem vestram jam fatus sanctissimus archiepiscopus [Grets. add. ad] nos illi licentiam cedentes, pro apostolicæ fidei amore direxit, quibus merito persistentes integritate ornari usque ad coronam bravii exoptare non dubitavimus.

Ferebatur siquidem in ipsis vestris apicibus quod multi in partibus illis in insipientiam atque coris dementiam devoluti, nostræ relationis atque admonitionis seriem, secundum venerandi Nicæni concilii institutionem de paschali festivitate editam ^c, con-

via, aut illius desidia a quo relatum fuit in Codicem, quandoque mendosum, non semel etiam mutilum invenies; sed facilis emendatio est, indidem quippe desumpta majorem partem fuit epistol. 82, al. 97, unde peti poterunt, quod Greiserus monuit, quæ in isto exemplo desiderantur, et minus exacte exscripta emendari. CENN.

^a Jam dixi (ep. 66, al. 61, not. 6) rem esse difficilem creditu archiepiscopum hunc Senonensi sedi præfuisse, quod Mabillonius et Pagius consensu unanimi affirmant. Iterum hic illum videmus an. 782, superstitemque esse certo constat, quia licet epistola sit exemplum alterius antea scriptæ, non vocatur *sa. record.* perinde ac est in 82 nuper memorata, quam cum Basnagio ad annum 785 differendam sum ratur. Quamobrem quinto et quadragesimo anno post Viennensis abdicationem episcopatus, si addantur incerti illi, cum sedem Viennensem moderabatur, et alii minimum triginta ante adeptum episcopatum, pro disciplina jam pridem canonibus stabilita in Oriente, et in Occidentis potissimum provinciis Gallia et Hispania (Neocæsar. can. 11, Agathen. can. 16, 17, Bracaren. III can. 20) longævum habebimus seniore, non modo impari suscipiendo Romam itineri, ut Vaticanæ basilicæ instaurationi præset, sed episcopali etiam oneri ferendo. Videant eruditi, num Wilcharius alter sit credendus a Senonensi illo, qui anno 769 Lateranensi concilio interfuit, ibique *archiepiscopus Galliarum*, et *archiep. provincie Senonensis* appellabatur. Id.

^b Hispaniam omnem in quinque aut sex provincias divisam *Spanicensem provinciam* appellat, quam Egila prædicationi destinata infra ait (ep. 82, al. 97) *ca conditione, ut nullam quantumlibet alienam sedem ambiret vel usurparet, sed solummodo animarum lucra Deo offerret*. Non secus facere videtur de Galliis; Wilcharium quippe *provincie Galliarum archiepiscopum* vocat. Num forte Wilcharius, ut olim Augustinus in Anglia et nuper Bonifacius in Germania, utebatur auctoritate in Gallias omnes effusa? Id scilicet sibi velle crediderim veniam illam ab Adriano petitam, ut Hispaniæ ecclesiæ satageret; cui epi-

nioni astipulatur conditio Gallicanæ ecclesiæ nondum restitutæ in suas ecclesiasticas provincias, ut patet infra (ep. 86, al. 87), anno siquidem 786 metropolis Bituricensis instauratione ab Adriano facta est. Et notandum, quod prædicto Lateran. concilio an. 769, cui aderat Hermembertus episcopus Jojonæ, subscripsit Herminarius ep. Bituricensis, cui, ut aiunt Samaritani fratres, obeunti an. 774 successit Deodatus, et huic anno 783 Hermembertus, qui post triennium accepto pallio est creatus archiepiscopus. Quod si Herminarius, qui sexto loco inter Gallicanos præsules, cedens senioribus, consedit in concilio Lateranensi, duos habuit successores, Wilcharium seniore cæteris concilio illi tandiu supervivisse dicendus erit? Si duos Hermembertos tertio accedente Hermemberto presbytero (ep. 93, al. 71) eodem fere tempore in Galliis florere compertum est, cur duos item Wilcharii non admittantur? Id.

^c Concil. Nicænum, quartadecimanis damnatis, controversiam sustulit de die Paschatis celebrandi, ut Eusebius et Theodoretus docent. Præterea patriarchæ Alexandrino id munus demandavit, ut plenilunium Martii quotannis exquireret, ac nuntiaret Rom. pontifici, qui ad omnes ecclesias paschales litteras daret : « Omnem hanc curam (ait Leo Magnus ep. 64) Alexandrino episcopo delegantes, quoniam apud Aegyptios hujus supputationis antiquitus tradita esse videbatur peritia, per quam qui annis singulis dies prædictæ solemnitatis eveniret, sedi apostolicæ indicaretur, ut hujus scripti ad longinquiores ecclesias judicium generaliter percurreret. » Quod tandiu factum esse ab iis patriarchis, quandiu in catholica fide perseverarunt, nonnulli affirmant, repugnante controversia inter Alexandrinos et Latinos. Cæterum Romani pontifices, ut ante Nicænum concilium, ita post Alexandrinorum defectionem Paschatis diem, nuntiarunt ecclesiis. Exstat formula (*Diur. Rom. c. 3, tit. 10*) paucis hisce verbis concepta : « Bene valete, fratres, in nomine Domini. Dominicum erit Paschæ die ill. mensis ill. indict. ill. » Vide plura hac de re ap. Baron. (an. 325, n. 5 seqq.) et auctores ap. Durangium verbo *Paschalis epistola*. (Cycclus præcipue

temnere **396** audent. Quod si ^a plenilunium, quarto ^A decimo scilicet die lunæ ^b, sanctum Pascha minime sit celebratum, sed prætermisso eodem quintodecimo die, in alio sequentis septimane Dominico, quod est vicesimo secundo lunæ die, paschalis festi gaudia pronuntiantur celebrant. Quod si interius mente perpenditur magni ac venerandi Nicæni concilii trecentorum decem et octo sanctorum Patrum simul convenientium promulgata Paschalium festivitatum ratio, procul dubio omnis error omnisque ambiguitas ab hæsitantium cordibus auferetur; sed dum plerique propria commenta, ut acuti, perspicaces et mundanæ scientiæ gnari, spiritualis vero eruditionis ignari, vendicare desudant, olitanam Patrum traditionem desidiosa ignavia prætereunt, et vera mendacio obumbrare inliant.

In eodem quippe magno Nicæno concilio decennoventali cyclo Patrum confirmata sententia, ita inter cætera ibidem fertur promulgatum: quod non amplius quam usque ad vicesimam primam lunæ diem hujus sacræ festivitatis solemnitas dilatentur ^c. Quam Paschæ rationem et Antiochenum demum venerandum **397** corroborans concilium, inter reliqua, ita inibi, in primo scilicet capitulo, constat exaratum: « Omnes qui ausi fuerint dissolvere definitionem sancti et magni Nicæni concilii, congregati sub præsentia piissimi et venerandissimi principis Constantini, de salutifera sancti Paschæ solemnitate, excommuni-

cemnoventalis, seu aureus numerus, ab eadem synodo institutus, Ambrosio teste (ep. ad episc. Æmil.) magno adjumento fuit ad id præstandum Alexandrinis. Discrepantiam inter Latinam et Alexandrinam Ecclesiam vide ap. Carl. Noris *de Paschali Latinorum cyclo*. Tom. II, edit. Veron. Nostra enim non interest multiplicem de Paschate doctrinam huc afferre. Quando pontifices desiderint eas litteras paschales mittere in provincias, incertum. Adrianum vero ex veteri instituto id fecisse hinc evidens est. **CENN.**

^a Locus corruptus. Quorundam in Hispaniis hæc erat sententia, ut si plenilunium existeret die sabbati, atque adeo 14 luna sabbatum esset, pascha non celebraretur sequenti 15 die, licet esset Dominica, sed differretur in xxii diem. Hanc opinionem oppugnat pontifex eamque synodo Nicæna adversari ostendit. Hæc tamen ex sequenti epistola, ubi de eodem argumento iterum disseritur, corrigere licet. Peccavit enim librarius omissione quorundam. **GRÆTS.**

^b Lamb. habet: *lunæ, sabbato contigerit, alio die Dominico, videlicet quintodecimo lunæ die.*

^c Noris (l. c. p. 686) animadvertit, usque ad an. 457, Leone Magno pontifice, Latinos inter ac Orientales controversam fuisse pascha luna decima quinta, ac Victorii Aquitani verbis nititur, quæ ostendit cur Latini pascha differrent ad lunam xxii. « Potius, inquit, in lunam xxii diem festi paschalis extendi, quam Dominicam passionem ante lunam xiv ullatenus inchoari. » Quare Hispanorum error communis olim erat Latinorum. At sexto tandem sæculo cyculum a Dionysio ad Alexandrinum amussim reformatum, ut notat idem Noris (p. 724), in Italia præsertim adisserunt, servaruntque orthodoxi usque ad Kalendarium Liliam a Gregorio XIII probatum, ac propterea ^d *actum Gregorianum* a tanti assertoris nomine. Idem Adrianus Hispanos jure arguit exsolutum jam morem revocantes. Vide Dionysii Exigui episto-

las et ab Ecclesia esse abjiciendos censemus ^d; etsi tamen contentiosius adversa ea quæ bene sunt statuta perstiterunt, atrocioribus porro [*Lamb., fore*] summissuros interdictionibus censuerunt. Nam et beatissimus Dionysius ea quam de ratione Paschæ promittit epistola, ita ait: « A duodecimo Kalendarum Aprilium die cunctorum Orientalium sententia, æquinoctii cursus vernalis consequatur, decreverunt ^e maxime Ægyptiorum peritiam, qui, ut hujus calculationis gnari doctique sunt, inquirendam specialiter adnotatur ^f, in quo etiamsi luna quartadecima celebrandum Pascha, sancta synodus ^g Nicæna sine ambiguitate firmavit ^b. »

Attendite, dilectissimi nobis, et illud quod beatus Proterius Alexandrinæ ecclesiæ præsul, prædecessori nostro beatissimo Leoni papæ, ob piæ memoriæ Marciani principis jussum, direxit; post plurima enim ita ait: « Olim quippe Dominus **398** per Moysen [*Lamb. add. tempus paschale*] significans diei (*Exod. xii*): *Mensis iste vobis initium mensium, primus erit in mensibus anni; et facies Pascha Domino Deo tuo, quarta decima die mensis primi.* » Et post pauca subjunxit dicens: « Si quando in die Dominico quarta decima luna reperta, in sequenti septimana est dilatanda festivitas, sicut et veteres Patres nostri fecerunt, quartadecimas lunas occurrentes in aliam Dominicam transferentes ^h. »

Unde constat, dilectissimi, non amplius hujus ve-

las in apparatu Baronianæ edit. Lucen. (pag. 247 seqq.) **CENN.**

^d En tibi canon versioni Dionysianæ proximus, quanquam aliquatenus varians, quod porro nos admonet falsæ illorum opinionis, qui sanctæ sedi eam versionem appingunt ab ipsa ejus origine. Vide comment. præv. (num. 15 seqq.) **Id.**

^e Lamb. addit: *decreverunt festum paschale non nisi post illum diem celebrandum, et maxime...*

^f Hæc corrigi possunt ex sequenti Epistola. **GRÆTS.**
^g Lamb. addit: *inquirendum esse. Ibiem quoque specialiter adnotatur, quod si luna quartadecima sabbato contingat, sequenti Dominico luna quinta decima celebrandum sit Pascha, quod etiam sancta synodus.*

^h Non est hic alius quam Dionysius Exiguus, cujus epistolas nuper laudabam. At pontifex hæc dubie Alexandrinum credidit. Ex earum autem prima restituendus hic locus, non ex ejusdem Adriani epistola, ut monet Gretserus et Lambecius exsequitur, ubique enim mutilus ac depravatus occurrit. Ita **D**igitur Dionysius: « Quæ (luna) quia cum solis cursu non æqualiter volvitur, tantorum dierum spatium occursum vernalis æquinoctii consequatur, qui a duodecimo Kalendarum Aprilium die cunctorum Orientalium sententis, et maxime Ægyptiorum qui calculationis præ omnibus gnari sunt, specialiter adnotatur. In quo etiamsi luna decima quarta sabbato contigerit (quod sæmel in nonaginta quinque annis accidere manifestum est), sequenti die Dominico, id est undecimo Kalendas Aprilis luna decima quinta celebrandum pascha eadem sancta synodus sine ambiguitate firmavit. » **CENN.**

ⁱ Proterius Alexandrinus jussu Marciani Augusti, quem pontifex enixe oraverat ut rem paschalem ei diligenter examinandam committeret (*Inter Leonis epist. post 63*), celebrem illam epistolam Leoni scripsit, cujus meminit Beda (*De rat. temp., c. 42*) et quæ pontificem cogit acquiescere in Paschate celebrande an. 455. Inde Adrianus pauca hæc decrepsit

nerandæ festivitatis solemnitate differri [Lamb. A add. fas esse] quam usque in vicesimam primam lunæ diem, jure [Lamb., Gent., rite] observantes hebdomadæ diurnum numerum, dum solaris cursus a lunæ cursu omnino discordat; quoniam in sex quidem diebus creator omnium Dominus æthereum firmamentum omnemque ejus ornatum, rutilantia æquoris, atque telluris gignentia, ac elementorum materiam, et cunctorum reptilium animantia patravit, et postrema e limo hominem fluxit feria ^a, et in septimo die requievit ab omni opere quod patrarat. His nempe septem diebus a quarto decimo lunæ **389** die, quod est plenilunium, si Dominica tamen occurrerit quæ est prima et sancta dies, pro eo quod non oportet in ea jejunare, intermissis in alia Dominica quæ est sancta et prima dies vicesimaprima luna, rationis ordo exigit a Christianis sanctum Pascha celebrandum; nam si in sabbato quartadecima luna advenerit, non est intermittenda subsequens Dominica, quintadecima videlicet lunæ dies, venerantes eandem Dominicam, quæ est prima sabbatorum dies, in qua lux, jubente Deo, in ipso mundi exordio prodit, in qua et vera lux Salvator noster ab inferis carne resurrexit. Nam si octo dies a xiv lunæ die, quando jejunium solvitur, intermittuntur, ut in xii die lunæ paschalis festivitas dilatetur, ergo jam non septimana, id est hebdomada, sed ogdoada ^b, ut stolidi quique et recordes definiunt [Lamb., profanizant], dicenda atque observanda est. Intendum quippe et illud ratio suadet, quod septem hebdomadæ et non octo inter ituntur a Paschali festivitate usque ad sanctam Pentecostem, in qua Paraclitum

ad rem suam; at quia tum hic, tum in altera ejus epistola admodum diversa occurrunt, ex ipsa Proterii epistola ap. Labbeum (Conc. tom. III, p. 1350 seqq.) ita restituo: «Olim quidem Dominus per Moysen tempus paschale significavit, dicens: *Custodi mensem novorum, primum hunc esse pronuntians*; sicut iterum dicit: *Mensis iste vobis initium mensium primus erit in mensibus anni, et facies pascha Domino Deo tuo quartodecimo die mensis primi* Nam et priscis temporibus siquælo die Dominico xiv luna reperta est, in sequentem septimanam est dilata festivitas, sicut in octogesimo nono, et nonagesimo tertio anno a Diocletiani probatur imperio Sicut patres nostri fecerunt, derivans quartas lunas occurrentes die Dominico, differentes. » GEN.

^a In cod. ms. legunt Lambec. et Gentilot. *postremum limo hominem fluxit aræ*: nec erat cur Tengn., vocem illam minime assecutus, introduceret *feriam* eamque postrema nuncuparet, nam feria sexta non est hebdomadalis extrema, nec Ponifex feriarum meminit. *Arva* igitur, quam Ducang. usurpatam invenit pro *agro, regione, provincia*, quod probat allatis exemplis, ab Adriano hic adhibetur latiori significatione pro terra in genere, juxta illud Apostoli (1 Cor. xv, 47): *Primus homo de terra terrenus*; et Joannis (iii, 31): *Qui est de terra, de terra est et de terra loquitur*. Nam Deus ipse ejecturus Adam de paradiso (Gen. iii, 19, 23): *In sudore, inquit, vultus tui vesceris pane, donec revertaris in terram, de qua sumptus es* . . . *Emisit eum Dominus Deus de paradiso voluptatis, ut operaretur terram, de qua sumptus est*. Cur autem obscura hæc vocabula identidem reperiantur in Codice si forte quis quærat, repono-

A Spiritum a Patre redemptor noster, Dei vivi Filius, post gloriosam resurrectionem suam sanctis suis apostolis misit; pro quo regia gradimir via, et non declinabimus penitus per tortuosum et dumis ac tribulis repletum callem; pergant per eam hi qui capiunt nova signa et scelerum monumenta componere, ut merito spinæ et tribuli generentur ois.

Jam quidem dudum decessores et prædecessores nostri sancti pontifices, pro hac questione simulque hæresi illis compatribus [Gret., compartibus] monitorium atque adhortationem dirigentes, congruis **400** epistolis beati Cyrilli, atque Theophili ^c, nec non et aliorum sanctorum Patrum, quas dinumerare longum est, promulgantes docuerunt, quas vestræ dilectioni gnaras esse dubium non est; pro quo non silemus, clarissimè, impensius commoneo ut a falsis fratribus caveatis, et in eo modo quo sancta nostra Romana Ecclesia, caput omnium Ecclesiarum Dei, Paschalem celebrat solemnitate, et vos procul dubio celebrare studeatis ut sicut pares nos Christianorum fidei religionis efficit, æquales nimirum in festivitibus efficiat.

Insinuavit dilectio vestra et hoc quod quidam pollicentes [Lamb., pollutantes], atque in errore perseverantes prædicant, ut qui non ederit pecudum aut suillum sanguinem et suffocatum, rudis est aut ineruditus; nos quidem apostolicis præceptis imbuti atque eruditi, confirmantes prædicamus, quod si quis pecudum aut suillum sanguinem vel suffocatum manducaverit, non solum eruditionis totius alienus, sed ipsius quoque intelligentiæ communis prorsus extraneus, sub anathematis vinculo obligatus, in laqueos incidat diaboli ^d.

elegantias tum visas esse, quæ obscuriorem sententiam redderent. Id.

^b Cycclus decemnovennalis, de quo supra, bipertito dividebatur in *ogdoadem*, quæ octo annos comprehendebat, et *hendecadem* quæ undecim; de quibus Dionys. Exiguus in altera epistola paschali (appar. Bar. p. 249), et præter Bucher. et Petav. Card. Noris de cyclo paschali Ravennate (Oper. tom. II, p. 819 seqq.). Minus proprie hic adhibetur pro octo diebus; enumerando autem a die Dominico hebdomadæ dies, luculentius aperit Tengnagelii depravationem inducentis feriam sextam pro die ultima hebdomadis, est enim dies mundialis opificii ultimus, seu sextus, non utique hebdomadæ, cujus reliqua est feria septima, cum a catholicis jejunium solvitur. Id.

^c Ap. Bucherium et Petavium exstant, quæ utraq; scripsit de cyclo paschali. Eos consule, si plura cupis. Id.

^d Apostoli conc. III Jeros. lege quadam positiva præceperunt abstinendum a sanguine et suffocato. Rationem reddit Baron. (an. 51, n. 24) et Binius (Labbe. Conc. tom. I, p. 21; tom. II, p. 430) compaginationis nimirum, seu conglutinationis causa, quo facilius Christiani, Judæi, ac gentes simul habitantes in unum populum coalescerent. Sed cessante causa non omnes continuo, sed quidam paulatim id prestare destiterunt, quod demum, ait Baron., totius Occidentalis Ecclesiæ consensu est æque laudabiliter antiquatum. Certa autem ætas ejus cessationis definiri non potest. Certe, ut Binius observat, sancti Augustini ævo (lib. II, cap. 13, contra Faust.) ca lex aliquatenus desueverat. Sed Baron. concilia laudat Aurelian. II, c. 20. et Wormatiens., c. 65, eam legem

401 Illud autem, quod alii ex ipsis dicunt, quod A prædestinatio ad vitam, sive ad mortem, in Dei sit potestate * [*Lamb. add. et non nostra; isti dicunt: Ut quid conamur vivere, quod in Dei est potestate?*]; alii iterum dicunt: Ut quid rogamus Deum, ne vincamur tentatione, quod in nostra est potestate, quasi libertate arbitrii? Revera enim nullam rationem reddere vel accipere valent, ignorantes beati Fulgentii episcopi ad Eugippium presbyterum contra sermones cujusdam Pelagiani opuscula directa, quibus infra multa idem pater docens hæc verba subjungit ^b: « Illi autem, dum pro se gratiam solum reprehensibiliter intromittunt, in se damnabiliter calcaverunt, qui alios ad vitam, alios ad mortem asserunt destinatos, advertite quibus se impietatis nexibus ligant. Si ad bonum prædestinatus sum, contra malum resistere necesse mihi non erit; si vero ad malum natus, bonum mihi exercere nihil proderit. Ac sic in utraque parte intercluso appetitu laudis et gloriæ, unus securitate, alius desperatione torpescit, ac per hæc otia bitur omnis justitiæ exercitatio, oratio cessabit, languabit operatio. Sed non ita est, quin potius incessanter oremus, quia ipse Dominus dicit: *Sine intermissione orate, ne intretis in tentationem.* Nihilominus contra omne peccatum non solum oratione, sed etiam labore luctemur, quia ipse Dominus præsentis lectione testatus est, quia unusquisque propriam mercedem accipiet secundum suum laborem.

« Hæc verba quibus auctor sermonis illius veritatem prædestinationis nititur oppugnare, inconsiderate atque indiscrete prolata, Deo nos adjuvante, monstramus, etc. »

402 Et post cætera: « Opera ergo misericordiæ ac justitiæ suæ præparavit Deus in æternitate incommutabilitatis suæ, et sicut futurorum operum suorum nunquam fuit ignarus, sic in eorumdem operum præparatione nunquam improvidus; præparavit ergo justificandis hominibus merita; præparavit iisdem glorificandis et præmia, malis vero non præparavit voluntates malas aut opera mala, sed præparavit eis justa et æterna supplicia; hæc est æterna

instaurantia. Et quidem Aurelian. II an. 533 celebratum fuit, Wormatiense autem post an. 868, Adriano II pontifice. Fons et origo adoptatæ legis, cessante etiam causa, quam habuerunt apostoli, sunt Græcæ regulæ per Occidentem divulgatæ, et a Dionysio Exiguo circa extrema quinti sæculi, seu potius sexto ineunte elegantius Latine factæ. In eadem quippe est canon Gangren. 2, qui juxta Dionys. vers. sic se habet: *Si quis carnem edentem, præter sanguinem, et idolis immolatum, et suffocatum cum religione et fide, condemnatum velut spem propter hujusmodi perceptionem non habentem, anathema sit.* Hinc Hispani, alia licet versione usi, in suum codicem (lib. vi, tit. 5) retulerunt regulam: *De iis, qui præter idolothytum et suffocatum carnes comedentem damnant.* Hinc Galli laudatum canonem 20 Aurel. II confecerunt. Hinc Theodoros alique in Anglia penitentialia suos libros locupletarunt. Hinc demum Roma Cresconii collectionem amplexa exsoletam jamdiu legem, per octavum sæculum revocarunt. Quamobrem in Greg. III Judicis c. 29 (*Lobbe Conc. tom. VI, p. 1485*) conceptis hisce verbis lex illa exprimitur: *Suffocatum nullatenus manducetur, nec*

prædestinatio futurorum operum Dei, quam sicut nobis apostolica doctrina semper insinuari cognoscimus, sic etiam sicutialiter prædicamus: beatus enim Paulus, prædestinationem eorum quos Dominus gratis salvat et evidenter et frequenter insinuat; ipse enim dicit de Deo: *Nam quos præscivit et prædestinavit, conformes fieri imaginis filii ejus, ut sit ipse primogenitus in multis fratribus (Rom. viii); et post: Quos autem prædestinavit, hos et vocavit; et quos vocavit, hos et justificavit; quos autem justificavit, illos et glorificavit.* Non utique alios, sed quos prædestinavit hos vocavit, hos justificavit [*Lamb., Gent., hos justificavit, hos glorificavit*]. Nihil incertum in Dei operibus nutat, quia nihil suæ prædestinationis evacuat; prædestinationis igitur suæ opera vocatione Deus inchoat, glorificatione consummat. Non tamen B in omnibus quos vocavit, sed quos secundum propositum vocat; *diligentibus enim Deum omnia cooperantur in bonum, his qui secundum propositum vocati sunt (Ib., v. 28).* »

Item post multa: « Teneatur ergo prædestinationis veritas a fidelibus cunctis, quia quisquis divinum non credit in hac prædestinatione consilium, non perveniet ad gloriosum ejusdem prædestinationis effectum; quisvis autem non est prædestinatus ad gloriam, invenitur sine dubio præscitus ad poenam; quæ ideo in Dei nomine præparatione prædestinata cognoscitur, ut per eam infidelitas atque iniquitas puniatur; propter quod beatus Judas apostolus (*Jud. v. 4*) quosdam destinatos dicit in judicium, his verbis: *Subintroierunt enim quidam homines impii, qui olim præscripti et prædestinati erant in hoc judicium Dei nostri.* Vigilanter autem in doctrina Spiritus sancti prædestinatos impios non dicit ad peccatum, sed ad judicium, id est non ad impietatem, sed ad punitionem. Non enim prædestinati sunt ad hoc, quod vitiosas impietates admittunt, sed ad illud quod judicio æquitalis divinæ recipiunt. Ipsorum enim opus est quod impie faciunt, Dei autem opus est quod juste recipiunt. »

403 Item post cætera: « Proinde quod auctor illius sermonis subsequenter adjuvit dicens: *Quin*

sanguinem alicujus bestię quis manducare, aut bibere præsumat; quod si quis fecerit, quadraginta dies penitent. Illam quoque innuit Adrianus in compendiaris traditione canonum quam Carolo exhibuit Gangrensem 2 sic enuntians: *Si quis religiose carnes edentem exsecratur, anathema sit.* Hac autem in epistola inscius, alienosque a cæteris fidelibus legis ejus inobservantes luculenter declarat. Quare Ivo eorum et Gratianus (*Dist. 30, Si quis carnem*) in suas quisque collectiones eundem canonem aliis licet verbis a Dionysianis translulerunt. Recte autem Glossa monet: *Quod autem dicit de sanguine, et de carne suffocata hodie non tenet; quia tantum in figura fuit istud prohibitum.* Cæterum complura alia damna in disciplinam invexere collectiones rudi illa ætate, contra morem majorum acceptæ in ipsa Urbe. Cæxx.

* Hæc omnia reperies quoque in Epistola sequenti. GRETS.

^b Quæ sequuntur de prædestinatione et libero arbitrio ex beato Fulgentio Ruspensi episcopo, contra alium Hispanorum errorem non satis esse videntur Basnagio (*Canis. tom. II, p. 286*) ad confutandum errorem. Cæxx.

potius incessanter oremus, quia ipse Dominus dicit (Matth. xvi): *Sine intermissione orate, ne intretis in tentationem*; et post: *« Nihilominus contra omne peccatum, non solum oratione, sed etiam labore luctemur. »* Et iterum: *« Sic laborantes vocat Dominus dicens (Matth. xi): Venite ad me, omnes qui laboratis et onerati estis, et ego vos reficiam.* Sed nos a Deo humiliter gratiam poscimus, quam collaborantem jugiter habeamus, per quam nos Deus et in labore custodiat, et ad mercedem peracto labore perducat. »

Porro, dilectissimi, diversa capitula quæ nobis innotuistis, id est, quod multi dicentes catholicos se [Lamb., Gent., esse], communem vitam gerentes cum Judæis et non baptizatis paganis tam in escis quamque in potu, seu et diversis erroribus, nihil polluisse inquit; et illud quod inhibuit est, ut nulli liceat jugum ducere cum infidelibus; ipsi enim filias suas eum alio benedicunt et sic populo gentili traduntur; et quod sine examinatione præfati presbyteri, ut præsent, ordinantur; et alius quoque immanis invaluit error et perniciosus, ut etiam vivente viro mulieres in connubio sibi sortiantur ipsi pseudosacerdotes, simulque et de libertate arbitrii, et alia multa, sicut fati estis, quæ longum est dicere. Quid multis [Lamb., Gent., multa] vobis hæresum singula scribam? quia olim tempus est, quod Priscilliani dogmatis impleverunt. Quapropter, dilectissimi, oportet vestram industriam solertissime vigilare, et sicut decet Domini sacerdotes, nullos vos canones ignorare, nec quidquam facere quod Patrum possit regulis obviare. Quæ enim a nobis res digna servabitur, si Decretalium norma constitutorum, pro aliquorum libito licentia populis permissa frangatur? **404** Unde constat, ut si quis de prædictis capitulis obnoxius reperietur, profecto is regulariter consortio fidelium Dei, ut pote corruptor Patrum traditionum, extorris efficiatur et in æterna condemnatione inveniat.

Cavendum ergo dilectioni vestræ est, magnaue diligentia prohibendum, ne per hujusmodi homines extincta dndum scandala suscitentur, et de exciso olim dogmate aliquid in provincia ejusdem mali germina oriatur, quod non solum in radicibus suis crescat, sed etiam sanctæ Ecclesiæ subolem [Lamb., sobolem] veneno sui odoris inficiat. Qui correctos se

videri volunt, ab omni suspitione se purgent, et obediendo vobis probent se esse nostros; quorum si quisquam salubribus præceptis satisfacere detraxerit, sive ille clericus, sive laicus, ab Ecclesiæ societate pellatur, ne perditur animæ suæ salutis insidietur alienæ, et sicut per nos, seu alium ^b archiepiscopum, in prædicatione orthodoxæ fidei directi sanctæ Romanæ Ecclesiæ, ob amorem beati Petri principis apostolorum, concordēs prædicate, ut sicut unus est pastor noster Christus Dei vivi Filius, omnes simul in uno ejus efficiamur aggregati ovili, et quemadmodum unius capitis sumus membra unum efficiamur corpus in Christo Jesu Domino nostro, promerentes ejus, quam sanctis suis contulit cultoribus qui ejus præcepta custodiunt et ab initio mundi divinæ ejus placuerunt majestati, desiderabilem promissionem, quam ait (Matth. xxv): *Venite, benedicti Patris mei, percipite regnum vobis præparatum ab origine mundi.*

LXXII.

405 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continetur de fide vel constantia ipsius apostolici erga prædictum regem c.

(An. Dom. 782, Cod. Car. lvi, chron. 71.)

ARGUMENTUM. — Patrimonii Sabinensis causam ab Itherio et Maginario discussam, jure antiquo sanctæ sedis integris testibus comprobato, ei commendat. Rogat ut eosdem missos, sive illorum alterutrum iterum mittat, per quem sancta sedes possessionem ineat antiqui juris; se enim præter istud nil aliud petere.

Domno ^d excellentissimo filio Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Recordari vos credimus ^e, excellentissime et a Deo protecte filii et magne rex, quomodo disposuistis vestros prudentissimos ac fidelissimos missos, ut cum nostris pariter missis pergerent ad suscipiendum in integro patrimonium nostrum Ravennense, quod pro vestræ animæ mercede et venia delictorum beato Petro protectori vestro conceli justistis. Dum vero nostri vestricque illuc pergerent missi ^f, inventi sunt ibidem fidelissimi, atque seniores testes annorum plus minus centum qui testificantes super altare, intus ecclesiam sanctæ Dei genitricis Mariæ, in loco quidem Forobono ^g, coram

^a Congeriem istam errorum intactam relinquens, præcipue vero silens de Filio Dei, quem ore blasphemum adoptivum Felix Urgellitanus et Elipandus Toletanus prædicabant, omni procul dubio hæresis nondum nata testatur. De Priscillianismo autem, jam olim debellato, novam concertationem instituire abs re esse putat, omnia Ægile et Joannis curæ permittit. GENN.

^b Quanti Adriano esset Wilcharius hinc colligitur: namque *almi* et sancti cognomentum idem erat. Ducang. (V. *Almus*). Ib.

^c Argum. Panv. (Cod. Vat. 25): « In vigesima quinta [Vig. quin.] indicat quod Patrimonium sancti Petri apud Ravennatenses non in integro [Ravennates non integrum] receperit, testificantibus id senioribus ecclesiæ testibus ejusdem urbis. Petit patrimonium Savinense in integro [integrum] sanctæ Ecclesiæ restitui; indicat se nullorum irrationabiliter fatis indigere. » Ib.

^d Sum. 25, Bar. et Cent. GRETS.

^e Nil aliud est hæc epistola, quam appendix superioris (ep. 68) ut monebam ibi (not. ^g). Ejusdem certæ sententiæ est; at quæ ibi propemodum indicabantur, in ista enucleatius enarrantur. Illius autem sententia in ejus memoriam revocans, non brevi temporis spatio unam ab altera distare docet. Quamobrem sub anni finem hanc datam esse crediderim, cum pontifex neutrum ex regis missis rediisse cognovit, quod tum petierat, iterumque nunc urget. GENN.

^f Hucusque utraque epistola omnino similis tibi erit, si utramque conferas. Circumstantiæ, quæ sequuntur, tunc seu pontificem latuerunt, seu auribus missorum sunt creditæ. Ib.

^g Luculentius in nova editione Ughell. (*Ital. Sac.*, tom. I, p. 155) nos admonet, Sabinam provinciam in tres episcopales sedes Curiensem, Nomentanam, Foronovanam olim divisam, sed prioribus dt

sanctis Evangeliiis, in **406** præsentiâ fidelissimorum ac nobilissimorum vestrorum missorum, scilicet Itherii et Maginarii tantummodo vestri missi, absque præsentiâ nostrorum missorum, affirmantes dixerunt, quod et ipsi vestri missi vobis suppliciter sicut testes illi jurati patefecerunt referre possunt, quomodo antiquitus ipse beatus Petrus sanctaque nostra Romana Ecclesia idem detinuit patrimonium, et minime ipsum suscepimus in integro patrimonium vel nostris missis contraditum est, sicut isti testes affirmantes, coram sanctis Christi Evangeliiis testificantes dixerunt ^a.

Sed petimus te, excellentissime fili et magne rex, atque spiritualis compater ^b, ut vestram apprehendere debeant dexteram, et jurantes dicant ipsi vestri nobilissimj, quid de eodem patrimonio Sabinensi beati Petri præviderunt atque cognoverunt; testem enim invoco Deum, quia nullorum fines irrationabiliter appeto, sed sicut ex antiquitus fuit ipsum jam factum patrimonium **407** et illi in integro beato Petro apostolo concessis, ita suscipere optamus ^c, quatenus petimus vestram præcelsam regalem potentiam, ut pro amore ejusdem Dei apostoli, atque nostro, ipsos jam fatos fidelissimos missos vestros, aut unum ex illis cum alia persona quæ vobis placuerit dirigere jubeatis ^d, ut ipsum patrimonium Sabinense, sicut cepistis, in integro, justitia annuente, nobis contradatur. Quapropter usque in finem perseverare debeat vestra regalis potentia, sicut idem patrimonium in integro eidem Dei apostolo pro vestræ animæ mercede concessistis atque tradidistis, ut hic et in futuro, a Domino Deo nostro et ab ipso clavifero

deletis, in unam Foronovanam coivisse res sacras: hanc demum pariter deleta, cui hodie nomen *Vescovio* rurali nempe ecclesiæ sub invocatione sanctæ Mariæ Majoris, Mallianum, oppidum ab Alex. VI, an. 1495 in civitatem erectum, episcopalem sedem translata esse. Trium sedium prima Curienensis defecit, exstatque Gregorii epistola (lib. II, ep. 20) Ind. XI, seu an. 599 excidii ejus testis; nam Gratioso Numentano committit curam gubernationemque sancti *Anthemii Ecclesiæ in Curium Sabinorum territorio constitutæ*: adeoque sedis utriusque præselem Numentanum instituit. Hujus sedes decimo declinante sæculo interiit. Dum stetit, occurrunt in conciliis et Nomentani et Sabinenses episcopi; sed hi Foronovani etiam appellantur ante sæculum septimum, a Foronovo episcopali sede, quæ sancti Euthymii appellata invenitur in synodo Symmachi an. 504. Nam sanctæ Mariæ ac sancti Euthymii titulo ecclesiâ illa nuncupatur, quod notat etiam Albertus in descriptione Italiæ (pag. 104). Quamobrem nullum dubium quin Adrianus hic de Foronovo loquatur, ut sic vocaretur id temporis a parum dissito Montebono ei subjecto, aut missi apostolici errarint in nomine, quod vix credibile est, cum ei quæ ibi evenerant enarrarent. **CENN.**

^a *Opinio erat apud sanctam sedem totum fere territorium Sabinense fuisse olim patrimonium sancti Petri, quanquam integrum nunquam possidisset. Idem sacramento affirmarant seniores ii testes missis regis, ita ut donatio integri territorii a Carolo facta antiqui juris restitutio dicenda videretur. Ejus igitur possessionem integram nunc demum efflagitat, quemadmodum prædicta epist. 68 per suum missum petierat, reluctantibus licet aliquibus (præcipue Rea-*

regni cælorum retributionem boni operis suscipere mereamini, una cum excellentissima filia nostra, domna regina, nostraque spiritali commatre, et vestra nobilissima prole, atque memoriale vestrum in Ecclesia ejusdem Dei apostoli opinatissime in æternum permaneat. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

LXXIII.

408 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continetur de sacratione Petri episcopi, seu et [Lamb. om. ei] de territorio Sabinensi ^o.

(An. Dom. 782, Cod. Car. LXXVI, chron. 72.)

ARGUMENTUM. — Petrum cum regis litteris advenientem ut a pontifice ordinaretur episcopus, continuo consecrat, ac Romanæ consecrationis gratia præferendum cæteris monet. Chalcedonensis concilii compendium ab eodem allatum, esse apochryphum. Apud selem apostolicam servari integrum, ejusque brevium rejici. Se sancti Leonis epistolam mittere, quæ ante concilii ejus primam actionem exstat, et qua Leo damnat latrocialem synodum Ephesinam II, contra Flavianum et Theodosii imperatoris fidem commendat. Eadem occasione anxietatem suam significat possessionem illius territorii Sabinensis integri per suos missos, qui causam jam expenderant.

Domno ^f excellentissimo filio nostroque spiritali compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Nectareas mellifluasque regalis excellentiæ vestræ per harum transvectorem Petrum reverendissimum et sanctissimum fratrem jam et coepiscopum nostrum, suscepimus syllabas ^g, in quibus de ejus or-

tinis) qui fines suos latius protendi contendebant. Non enim ait pontifex se patrimonium illud non recepisse, sed *in integram*, aut *sub integritate* non recepisse. Quare hisce in litteris non agitur de universo territorio seu patrimonio, ut recentioribus nonnullis videtur, sed de ejus parte ac de ea præsertim quæ erat Reatinis finitima, quos inter, ut dixit (ep. 68, not. ^d) cupiebat constitui terminos, quod factum testatur Ludovicus Pius (*Dipl. Lud.*). **IDEM.**

^b Si Annalista Italus advertisset hunc titulum, et qui in fine litterarum legitur, *regina scilicet spiritali commatre*, non retulisset epistolam proprio lubitu ad an. 778, ut Caroli promissa sine ullo effectu venditare. **Id.**

^c Videtur redundare, aut aliquid deest cum quo coherat. **GRETS.**

^d In prædicta ep. 68 mitti oraverat alterutrum ex legatis una cum Stephano; cumque hic dicat cum alia persona, Stephanum sacellarium jam rediisse Romam ostendit absque regio misso. Neque assequor mente, cur omnes illam huic postposuerat. **CENN.**

^e *Argum. Panv. (Cod. Vat. 36):* « In trigesima sexta [Triges.] Petrum Carolo maxime comendat, et orat ut Samense territorium Ecclesiæ Romanæ integrum [Sabinensem agrum integrum Eccl. Rom.] restitui faciat. Dicit Romanam Ecclesiam totum quartum Chalcedonense concilium amplecti et venerari. » **Id.**

^f *Summ. 36, Bar. et Cent. GRETS.*

^g Non multo post datam præcedentem epistolam advenerunt Caroli litteræ absque regis missis, quos impensius etiam quam antea mitti precatur pro terminanda causa patrum. Sabinensis. Quare hanc epistolam recte Coitius et Pagius ad hunc annum

diuatione reperientes, illico benignæ voluntatis vestræ mandata, sicut soliti sumus, implevimus. Quem petimus pro amore beati Petri apostolorum principis, fautoris vestri, et nostra invicem firma dilectione, in omnibus cum tenentes amplius illum exaltare dignemini. Sic enim decet, ut qui ab apostolica sede ordinatus fuerit, omnibus in honore canonice institutionis, sicuti mos antiquitus fuit, partibus illis præcellat. Quantam enim fiduciam atque gloriosam in vestra præcelsa regali potentia habemus, lingua ut reor humana dari non potest; quatenus ipse jam fatus Petrus reverentissimus et sanctissimus frater et coepiscopus noster insinuare potest, quanta amoris ferventia cor nostrum in vestra triumphatissima præcellentia die noctuque existit; et dum tantam fiduciam de vestra a Deo protecta

A regali excellentia gerentes habemus, nimis expectabiles sumus, sicut vobis poscentes direximus, de Savinensi territorio^b, ut ea quæ [Lamb. add. pro] mercede animæ^c vestræ, pariterque spiritalis filie nostræ atque conmatris, nec non vestræ nobilissimæ prolis, beato Petro apostolorum principi in integro concessistis, adimplere per fidelissimos missos vestros, qui et causam ex parte examinaverunt, sicut et antiquitus fuit, et contradere nobis jubeatis, uti ab ipso regni cælorum clavigero dignam retributionem hic et in futuro recipere mereamini.

Enimvero prædictus Petrus reverentissimus et sanctissimus frater et coepiscopus noster, obtulit nobis pseudopyctacium^e a Paulino sicut fatus est pro Theodosio quondam interpretatum^d, et a vestra excellentia nobis directum; habens insuper a scri-

referunt, at perperam anteponunt sexagesimæ octavæ ac præcedenti, ut patebit infra; nam territorii Sabinen. causam cognitam jam esse a missis regis (papa Hitherio et Maginario) testatur, eosdemque iterum mitti orat. CXXV.

^a Notanda disciplina. Jam statutum erat Nicæno concil. (can. 6) confirmatumque in aliis conciliis, quorum canones ab ipsis Romanis pontificibus toties servare jussi erant episcopi, statutum erat, inquam, non ordinandos episcopos sine metropolitano. Præterea ex nupera disciplina tum in Anglia, tum in monarchia Francorum instituta Bonifacii Moguntini opera, metropolitæ ante acceptum pallium ab apostol. sede non ordinabant episcopos. Quare Joannes VIII, aliquanto post hæc tempora (ep. 94) mirabatur, se abusum invenisse in Galliis, quod nempe metropolitæ antequam pallium a sede apostolica suscipiant, consecrationem facere præsumunt. Et quidem jure, nam prædecessor ejus Nicolaus (Bulg. resp. 73) testatus erat Galliarum omnes, et Germaniæ, et aliarum regionum archiepiscopos ante pallii susceptionem consecrare episcopos non consuevisse. Nihilominus rex ordinari episcopum petit, pontifex continuo illum consecrat. Quis non stupeat, novæ argumentum disciplinæ tam antiquum? Et vero florere tum in Galliis Wilcharium archiepiscopum, cujus jurisdictio ab Adriano in Hispaniam effusa erat, nuper vidimus (ep. 71, al. 96, not. b^e). Bituricensem quoque archiepiscopatum an. 786 esse instauratum traditione pallii et ibi deprehendimus, et infra planius fiet (ep. 86, al. 87), cæterasque metropoles alio tempore alias postliminio revocatas constat. Secus autem erat de episcopalibus sedibus. Ubique enim occurrunt episcopi, et Bituricensis ipse qui pallium obtinuit Romæ ante triennium consecratus fuerat in Galliis. Præterea Adrianus præminentiam isti accessisse ait ex ordinatione apud sanctam sedem, atque ea propter præferri debere episcopis ordinatis in Galliis. Itaque et Romæ a pontifice universalis Ecclesiæ capite, et Occidentis patriarcha ordinabantur provinciarum episcopi, et a metropolitâ juxta definita per canones. Leo quidem Magnus Vienneusibus olim episcopis (ep. 89, cap. 6) aiebat: « Non enim nobis ordinationes vestrarum provinciarum defendimus, quod potest forsitan ad depravandos vestræ sanctitatis animos Hilarius pro suo more mentiri, sed vobis per nostram sollicitudinem vindicamus, ne quid ulterius liceat novitati, nec præsumptori locus ultra jam pateat privilegia vestra cassandi. » Nil enim pontifices habuerunt antiquius quam jura metropolitæ in conciliis stabilita et privilegia ab apostolica sede alieni eorum concessa vindicare. At quis litem movere iisdem ausit, si quandoque jurisdictione in alienis provinciis ipsi utantur sua quam aliis communicant? Certe neque rex Francorum ordinari

episcopum petens, neque pontifex continuo morem gerens petenti, neque episcopus Romæ ordinatus novi quidpiam in ea disciplina cognoverunt, Garnerius (Diurn. Rom. cap. 3, tit. 8). Indiculo sancti Bonifacii Moguntini Romæ consecrato pauca hæc subjicit, se videlicet formulas hujusmodi exhibere, ut intelligatur quid discriminis interesset in ejusmodi sacramento, cum vel ab Italico, vel a Langobardo, vel ab alio extra Italiam positio præstaretur. Vide et Thomassin. (II, II, cap. 30). Id.

^b Hinc inferre potuerunt Cointius, Pagius, alique, præsentem epistolam datam esse post illam (ep. 67, al. 69) quam omnium primam de territorio Sabinensi ipse etiam attuli superiori anno. At quæ sequantur de discussione juris antiqui a missis regis facta et de eorumdem nova legatione, bona cum eorum venia, binas eas litteras innunt quas ipse nuper attuli, atque illi minus recte postposuerunt, quod legenti palam fiet. Id.

^c De pyttacio, pittacio, pyttatio, pittatiolo, etc., eadem notione plura suppetunt apud Ducangium Glossar. Plura item habet Gothofred. (ad l. II Cod. Theod. de Erog. milit. annonæ). Unde discimus, antiquis fuisse indicem, commentarium, brevemque inscriptionem, cujusmodi etiam dolis apponi consuevit. Quo sensu hic debeat intelligi, res in eo contentæ demonstrant, quæ cum essent apocryphæ, pseudopyttacii nomen ei compararunt. Litteræ scilicet pro Theodosio II datæ et compendium synodi Chalcedonensis in pseudopyttacio isto continebantur. Itaque erat libellus, cujusmodi alios videre est ab utroque Hincmaro conscriptos. Pittaciolum ait Hincm. Remen. (ap. Bar. 871, n. 88 seqq.) missum sibi esse ab Hincm. Laudunen. quod libellus a Baronio appellatur, neque ab epistolæ forma abludit. Id.

^d Gentilolus ex ms. restituit impdato; quare libelli ejus summa fuisse videtur aut accusatio aut apologia a Paulino facta pro Theodosio Juniore. Quod ab Adriano quodammodo confirmatur, rejecto inter apocryphos eo libello, ac substitutis Leonis litteris Theodosii fidem vindicantibus. Ad Paulinum quod attinet, erat hujus nominis vir litteris omnibus et formæ venustate conspicuus, Eudocia apprime carus, ut ait Theophanes, quem poni cujusdam causa suspectum Theodosius in Cappadociam relegavit, ac trucidari jussit, ut constanter Græci omnes scriptores tradunt. Id autem Pagius animadvertit evenisse anno 448 (an. 446, n. 12), quamobrem Paulino huic magistri officiorum dignitate præstanti minus commode tribui potest libellus hic memoratus, nec quantum diligentie adhibuerim, alium reperi qui Theodosium jam mortuum (nam quondam imp. dicitur) damnari seu defenderit. Duos video Paulinos episcopos, Theodosiop. unum, alterum Apamenum concilio Chalcedonensi interesse: at minime illustrem episco-

pione [Grets., ascriptum] breviarium Chalcedoneu-
sis concilii a quodam Verecundo episcopo editum,
quem in apocryphis reperientes falsidicus invenie-
tur^a. Sancta vero catholica et apostolica spiritalis
411 mater vestra Romana Ecclesia non brevier
sed totum sanctum et venerabile quartum Chalcedo-
nense amplectens prorsus veneratur, et non audet
relinquere sanctum et venerabile ejus constitutum,
et exsequi a quodam factum breviarium, nullam
consonantiam sanctæ institutionis habens. Nos qui-
dem pro tanto amore quem erga vestram a Deo insti-
tutam regalem potentiam habemus, direximus vobis
ex eodem sancto et venerabili concilio ante actionem
ejus exemplar epistolæ sancti Leonis pontificis ad
clerum et nobiles Constantinopolitanos, atque popu-
lum ejusdem civitatis directæ, post actum iniquum
et perversum in Efesina [Lamb., Grets., Ephesina]
urbe secundum concilium adversus sanctum et vene-
rabilem Flavianum eundem Constantinopolitanum
episcopum, condemnans impiissimum Dioscorum
atque profanum Eutychem^b, adhortans atque com-
monens prædictum populum ut in ea fide perman-
eat in qua Christianissimum principem eorum no-
vit permanere; talis enim almus et venerabilis vir,
atque in toto orbe sanctus Leo papa, noster præ-
cessor opinatissimus prædicabilis fuit, ut si aliquid
in fide adversus Theodosium imperatorem scandali-
zatum fuisset, nunquam post actum iniquum et latro-
ciniosum secundo in Efeso factam, ipse præcipuus
beatus Pater sanctus Leo hæreticos damnans, lau-
dasset fidem Theodosii; **412** sed magis pariter

C
pali titulo, ut Verecundum, audiens libelli aucto-
rem, divinandum aliis relinquo, quisnam fuerit Pauli-
nus iste. CENN.

^a Apud Labbeum (Conc., tom. IV, p. 94) est ob-
servatio editorum Romanorum, qui præ aliis notant
Marciani orationem bis occurrere iisdem verbis:
« Hujus autem iterationis occasione, aiunt, for-
tasse præbuit vetustissimus liber Latinus concilii
Chalcedonensis, qui in bibliotheca Vaticana asser-
vatur, in quo prætermissa est prima actio, et ejus
loco reperitur brevis quedam epitome ejusdem con-
cilii, cui præfixa est hæc Marciani a synodum ora-
tio, et post epitomen sequitur secunda actio et aliæ
per ordinem usque ad finem. » Breviarium Adriano
missum a Carolo quid simile hujus epitomes esse
debuit. Eutychianorum autem fuisse opus inferitur
ex primæ actionis defectu, quæ Dioscori et aliorum
una cum Ephesina synodo damnationem continet.
Quamobrem inter apocryphos jure amandatur a pon-
tificæ, ejus enim ævo totum Chalcedonense concilium
a sancta sede accipiebatur, ut ipse docet. In.

^b Ap. Labb. (Conc., tom. IV, p. 47, n. 22) exstat
hæc Leonis epistola. Data eadem fuit, postquam Hil-
larus diac. cardinalis qui Leoni successit in aposto-
lica sede, Dioscori Alexandrini audaciam in concilii
presides Roma missos deludens per devia perque im-
mensa pericula Romam rediit, et latrocinialis synodi
funestum eventum enarravit. Flaviani exsilium post
plagas a Barsuma aliisque consentaneis eidem illatas
in concilio, Hilarus Leonem edocuerat, sed mortem
brevis consecutam ignorabat. Vide Henschen. ad d.
18. Februar. Epistola inscribitur: « Leo episcopus et
sancta synodus, quæ in urbe convenit, clero, honora-
tis, et plebi consisten. ap. Constantinopolim dilectis
filiis in Domino salutem. » Eamque alia ad eosdem
consequitur data eodem die, nempe Idibus Octob.

cum ipsis velut consentaneum eum damnasset c.

Nos quidem, sicut fatis sumus, apocryphos libros
non sequimur, sed eos veneramus et amplectimur
quos sancta catholica et apostolica suscepta Ecclesia,
in qua fundati una cum filia nostra et spiritali com-
matre domna regina, atque vestra triumphatissima
subole, per multorum annorum curricula regno per-
frui dignemini, et cum sanctis omnibus præmia
æterna in vita perpetua habere valeamini. Incolu-
mem excellentiam vestram gratia superua custo-
diat.

LXXIV.

413 ITEM EPISTOLA

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

*In qua continentur gratiarum actiones pro exalta-
tione sanctæ Dei Ecclesiæ, et de territorio Sabinense,
qualiter Machinarius [Lamb., Maginarius] fidelissimus
ejusdem præcelsi regis, ipsum territorium cum integritate
partibus sancti Petri contradere voluit. Sed propter iniquos
atque perversos homines minime potuit d.*

(An. Dom. 783, Cod. Car. LXXVIII, chron. 73.)

ARGUMENTUM.— Maginarius venisse cum regis lit-
teris amoris plenis erga se et sanctam sedem.
Eundem tradere voluisse territorium Sabinense
integrum, ut jussus fuerat, at propter malignita-
tem hominum non potuisse. Inspectas tamen ab eo
esse donationes imperiales et Langobardorum re-
stitutiones. Se neque imperatorias, neque regias
largitates curare, uni Carolo Sabinense territorium
integrum acceptum referre; propterea opportune
legaturum missos suos cum documentis, ut inde
veritas elucescat et subsequatur effectus.

Domno c excellentissimo filio, nostroque spiritali

449, catholicam doctrinam et damnationem Euty-
chetis et Dioscori, aliorumque in latrociniali synodo
congregatorum exponens; plures item exstant epi-
stolæ eamdem causam spectantes, necnon Anatolii
electionem in Flaviani sanctissimi episcopi locum
ante primam actionem concilii. Quas profecto haud
ignorabat Adrianus; sed Theodosii fidem vindicatu-
rus adversus libellum Paulino tributum, hanc unam
quæ disertissime Imperatoris fidem commendat, Car-
olo mittendam censuit. In.

^c Theodosium levitatis nimixque credulitatis ho-
minem historici omnes damnant. Præterea Chrysa-
phei eunuch artibus deceptum Dioscori partes adver-
sus Flavianum suscepisse omnes testantur, ut videre
est ap. Baronium late hac de re agentem an. 449,
qui etiam animadvertit divinæ ultioni obnoxium cito
fuisse; ac breviter ultionem ipsam describens (an.
450, n. 17): « Qui quidem, inquit, attemperatam mi-
sericordia Dei vindictam expertus est; quod datum
illi sit ante obitum, admissiono facinus intelligere,
remedia querere, in auctorem ulcisci, Romano pon-
tifici obedire, eidemque communicare, ut date nu-
tuo literæ docent. » Nihilominus a fide recta cum
descivisse unquam non constat, imo e contrario in
eadem permansisse testatur sanctus Leo literis ab
Adriano laudatis. In.

^d Argum. Pany. (Cod. Vat. 11): « Undecima lan-
cæ quasdam Caroli continet, et [commemorat cum] gra-
tiarum actiones [actione] pro exaltatione sanctæ Dei
Ecclesiæ. Indicat de territorio [agro] Sabinensi, quod
Machinarius [Monegarius] fidelissimus ejusdem regis
ipsum cum partibus sancti Petri contradere [ipsum
sancto Petro tradere] voluerit, sed quod propter
iniquos atque perversos homines minime potuerit [id
minime præstari potuerit]. » In.

^e Summ. 11, Bar. et Cent. GRET.

compatri, Carolo regi Francorum et Langobardorum A atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Divinitus præordinatam vestram a Deo protectam summam regalem potentiam procul dubio credimus, quia super pristinos omnes ac fidelissimos orthodoxosque reges atque imperatores, erga sanctam catholicam et apostolicam spiritalem matrem vestram Romanam Ecclesiam veram dilectionem habentes, innumerabilia bona per vestra laboriosa certamina quotidie offertis, et pro hoc nempe certi facti estote, quia quantum caput totius mundi, eandem sanctam [Gent. add. Romanam] Ecclesiam ejusque rectorem simulque pontificem amplectendo seu fovendo, honorabiliterque glorificando diligitis, tantum vos beatus Petrus, 414 apostolorum princeps, [Lamb. add. per] inconcussos facit triumphos hic et in futuro victores super omnes regnare reges; prorsus quippe confidimus, quia quantum per vos sancta catholica et apostolica spiritalis mater vestra Romana Ecclesia exaltata triumphat, tantum cæleste vos ambire atque hæreditare per intercessionem apostolorum principis concedit in perpetuum regnum a.

Veniente igitur hic apud nos fidelissimo Maginario, denuntiatis nobis vestræ sospitates regalis potentiae, nimis pro hoc nuntio noster relevatus est animus. Repleti sumus omni letitia et exultatione. Qualiter vero ei præcepit vestra a Deo promota triumphantissima excellentia pro Savinensi territorio, ut nobis sub integritate contraderet, sicut beato Petro clavigero regni cælorum tribuistis minime propter malignos ac perversos homines potuit b; totam enim justitiam quam beatus Petrus apostolus protector noster ex ipso territorio habet, præsentialiter jam fatus Maginarius missus vester vidit, tam per donationes imperiales, quam per ipsorum protervorum regum Langobardorum ipsum territorium cum mansi sibi pertinentibus enucleatus designantes c. Si vero perfidus Desiderius dudum rex, non

a Cur tanta exsulet lætitia, tantisque laudibus prosequeatur Carolum, ipsa epistola manifestat. Quod scilicet semel, iterum, tertio regem rogaverat in præcedentibus, tandem obtinuerat. Alteruter ex missis redierat Romam, jussusque erat a rege Sabinense territorium integrum tradere sanctæ sedi. GENN.

b Reatinos præcipue innui aiebam (ep. 71, al. 56, not.) qui tradi territorium integrum non sinebant, alios autem perinde aversatos esse ex sequentibus patet; Spoletanis crediderim.

c Ducangius antiquis chartis prolatis ostendit, quod *massa*, *massum*, *masa*, *masada* ejusdem notiois et originis sunt ac *mansa* et *mansus*, certus nempe agrorum modus, seu conglobatio et collectio quædam possessionum ac prædiorum. Infra autem voce *masa* utitur loco isto litterarum Adriani, atque interpretatur *villa vel casale*. Hujusmodi vero agrorum seu villarum restitutionis occasione Langobardos territorium integrum designasse Adrianus ait. Quorsum hæc? Quia nempe integer a Carolo concessus erat, finesque ejus ab Reatinis, fortasse etiam ab Spoletanis impugnabantur.

d *Mansos*. Sed rectum videtur *massas*, quo vocabulo utitur etiam Anastasius Bibliothecarius. GRÆTS.

e Argumento utens, quod appellant a fortiori, magis magisque comprobatur de finibus rem esse; nam *massarum* restitutioni adversatus nemo erat. vel re-

rum integritate, sed tantummodo *massas* d nobis, quantum reperiri potuit, quas ex antiquitas sancta Romana Ecclesia tenuit, ut nullus ex illis partibus Langobardorum ausus est resistere; 415 quanto magis vestræ a Deo protectæ regali potentiae in omnibus obedientes existentes jussa vestra adimplere debuerant e?

Nos quidem neque imperatoribus, neque regibus gratias agimus, nisi tantummodo vestræ triumphantis excellentiæ, quia noviter eum beato Petro apostolorum principi sub integritate condonastis f; pro hoc enim fidelissimos missos nostros una cum monitionibus nostris apto tempore vestræ regali potentiae dirigimus, ut liquida perscrutatione divinitus inspiratus eas indagans, justitiæ beato Petro apostolo eveniant ad effectum, ut præcelsum a Deo promectum regale vestrum culmen atque memoria vestra in Ecclesia beati Petri nutritori vestri usque in finem sæculi inter sanctos nominetur. Sed sicut semper in ejus sacratissima aula orantes pro vobis persistimus, omnipotens, clemens et misericors Deus in cujus manu cor excellentiæ vestræ regitur, una cum excellentissima filia nostra et spiritali commatre domina regina, seu domno Pippino excellentissimo rege Langobardorum et propria spiritali filio nostro, cæteraque vestra nobilissima prole, corroboret cor et mentem vestram et brachium suæ potentiae vobis extendat, ut victores vos super omnes barbaras nationes faciat. Quatenus omnes sub vestro brachio humiliati vestigia pedum vestrorum osculentur, ut amplius Ecclesia Dei per vestram a Deo institutam regalem potentiam, nimirum [Grens., nimum] exalta a permanent. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

LXXV e.

(An. Dom. 783, Cod. Car. LXX, chron. 74.)

416 h ARGUMENTUM.—Georgio episcopo regio misso referente quot beneficiis beatum Petrum seque-

rum potentibus Langobardis. GENN.

f Duo hinc valde perspicua cernuntur, territorium scilicet Sabinense integrum a Carolo donatum esse sanctæ sedi (cum secundo Romam venit anno 781), et possessionem integri ejus territorii initam nondum esse. Cumque hæc sit postrema Adriani epistola, in codicem relata super eadem re, constatque ex diplomate Ludovici Pii terminos esse positos inter Reatinos et territorium illud ab Hitherio, et Maginario abbatibus, post annum igitur 784 compositæ omnes lites finitimum. Nam Maginarius Julio mense ann. 784 abbas sancti Dionysii est creatus post Fulradi mortem, quæ contigit die 16 Julii ejus anni. Id.

g Admonitio. Perioche hujus epistolæ in manuscripto codice nulla est. Ex Baronio igitur accipie istud summarium. « Carolus per Georgium episcopum papæ de suis certaminibus et laboribus pro beato Petro susceptis indicaverat; quare Adrianus ipsi gratias maximas agit, commendans ipsi Georgium episcopum. »

h Argum. Panv. (Cod. Vat. 41): « Carolus per Georgium episcopum papæ de suis certaminibus et laboribus pro beato Petro indicaverat [susceptis indic.]. Quare papa ipsi [papa Adrianus epist. 41 ipsi] gratias maximas agit commendans ipsi Georgium episcopum [episc. in epist. quadrag. prima]. GENN.

ejus successorem Carolus prosequi nitebantur. A Petrum ipsum remuneratum ait tam bene de utroque merentem; eundem episcopum ei commendat; victorias de barbaris omnibus gentibus omnialiter.

Domno ^a excellentissimo filio nostroque spiritali compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Omnipotens Deus repertor omnium, in cujus manu sunt omnia jura regnorum, reperiens secundum cor suum vestram excellentissimam regalem potentiam ipse eam ad magnam consolationem atque exaltationem spiritalis matris vestre sanctæ catholicæ atque apostolicæ concessit Ecclesiæ, quem vice apostolica poscimus, præmia vobis vitæ donari æternæ. Quapropter suscipientes Georgium reverentissimum et sanctissimum episcopum nostrum a vestra triumphatissima præcellentia, tanta bona de vestro laborioso certamine atque beneficia, quæ erga beatum Petrum clavigerum regni cælorum et nos geritis denuciavit; quæ si enucleatius exarare voluissimus, nullus ori nostro sufficeret sermo, ut opinor. Sed ipse princeps apostolorum, fautor vester beatus Petrus, pro cuius amore hæc omnia geritis, ipse vestram protegat atque in omnibus dirigat in triumphis regnum.

417 Verum [Lamb. add. quippe] fidelem ipsum reverendissimum et sanctissimum præfatum episcopum, vestram nostrumque reperientes, nimis eum vobis commendari poseimus, ut secundum suam certam fidem atque dilectionem, quam erga vos et nos gerit, ita consolatus, prorsusque totus, nobis poscentibus a vestra præfulgida regali potentia mereatur per se clamare [Grets. leg. amari], ut dum per nostram suggestionem vestram ampliata super se præcipuam habuerit undique benivolentiam, quietus pro vobis valeat fundere preces, nosque in confessione beati Petri apostolorum principis solitas orationes enixius pro vobis fundentes, super omnes barbaras nationes victores inveniamini, atque una cum præcellentissima filia nostra et spiritali comatre domna regina, vestraque nobilissima subole, regni gubernacula in ævum fruantes, in ætheriis arcibus cum sanctis omnibus regnare mereamini. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

LXXVI.

418 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM,

In qua continetur de præda Persarum in finibus Græcorum facta, et de discordia quæ inter ipsos erat ^b.

^a Sum. 41, Bar. et Cent. GRETS.

^b Argum. Panv. (Cod. Vat. 34): « In trigesima quarta [Triges. quarta] de præda Persarum in finibus Græcorum, et inter ipsos discordia indicat. » CENN.

^c Sum. 34, Bar. et Cent. GRETS.

^d Nullius fere momenti est quæ refertur historia, epistola ipsa una cum præcedenti ommissa esset impune, ætatem ejus nosse nihil refert. Cum tamen in nova editione Duchesnii incerti temporis definiatur, ac vagari permittatur per decem eos annos, qui a 784 occurrunt usque ad 791, mihi fuit contrabenda Tud biennium, quod a mense Maio anni 781

(An. Dom. 783, Cod. Car. xciii, chron. 75.)

ARGUMENTUM. — Persarum deprædationes nuntiavit sexagesimo milliario ab urbe Constantinopoli; discordias de regno esse inter patrum et nepotem, cui sceptrum ille usurpaverat.

Domno ^c excellentissimo filio nostroque spiritali compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Dum nimis in nostro pectore momentis omnibus vester regnat amor, et multa nobis fiducia magnaque gloriatio apud præcellentissimam atque a Deo promotam vestram regalem potentiam existit, convenit nempe nos pro vestri præceli a Deo protecti regalis culminis sollicitè quotidie inquirere salute, ut agnito juxta nostrum desiderium omnia prospera esse apud vestram excellentiam, summas sanctæ et individue Trinitati et dignas referamus grates. In quibus ad aures vestre regalis potentie intimantes innotescimus de Constantinopolitanis partibus, quod in fines ejus gens Persarum invadentes atque deprædantes venerunt, usque in locum qui dicitur Moria a sexagesimo milliario ejusdem civitatis Constantinopolitanæ. Unde et prædam magnam comprehendentes secum detulerunt, et sicut audivimus atque fama fertur, Thius, regis Persarum princeps et dux exercitui nefandissimo ipsorum existebat, **419** qui dum reversus fuisset cum iniqua victoria, elatus in superbia mentitus est proprio nepoti suo, et ab ejusdem exercitu factus est rex Persarum; et infra se [Lamb., Persæ] tumultuantes pugnare adinvicem pro nepote et Thio dicuntur.

Nos vero petentes divinam clementiam crebro pro vobis die noctuque orare prorsus non desinimus, ut ad exaltationem sanctæ Dei spiritalis matris vestre Romanæ Ecclesiæ et nostram perennem lætitiæ longiori ævo in triumphis, et celebri nomine regnantes una cum excellentissima filia nostra et spiritali comatre domna regina ^d, vestraque præcellentissima prole, et sospites in præsentī vita et in æterna beatitudine vos conservare dignetur. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

LXXVII.

420 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continetur de fide vel dilectione quam erga beatum apostolorum principem Petrum habere pollicitus est, ut inconcussa et insolubilis permaneat, et nulla callida versutia ab apostolico amore ejus animus disjungi possit ^e.

(An. Dom. 783, Cod. Car. lxxv, chron. 76.)

ARGUMENTUM. — In duos Ravennates Eleutherium et

ad eundem mensem 783 effluxit, cum regina Hildgardis obiit supremum diem. CENN.

^e Argum. Panv. (Cod. Vat. 37): « In trigesima septima [Triges. sept.] ipsum fidei ac dilectionis quam erga beatum Petrum apostolorum principem habere pollicitus est, adonnet, utque illam inconcussam et insolubilem [inviolatam conservet] et nulla callida versutia ab apostolico amore animus disjungi patitur, orat. Postea Eleutherium et Gregorium quemdam accusat, et petit ne illos apud se agere permittat [sinat], sed Romam mittat. » Id.

Gregorium invehit; cum enim multa scelera perpetrassent, clam adiverant Carolum scelera dissimulantes, et simulatas serebant inter regem et pontificem. Orat ut ab se rejectos dehonestatosque Romam mittat cum suis legatis, ibi enim in eorum scelera inquirendum erit. Sic Pippini donatio ab eo confirmata, jus nempe apostolicæ sedis in exarchatu inconcussum permanebit.

Domno * excellentissimo filio nostroque spiritali compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa b.

Gratia sancti Spiritus igniti calore nulla quiescimus plus ratione, cuilibet terrenæ potestatis splendido, præter quam vestræ a Deo promotæ regali potentia, cum opportunitas datur ex totis nostris precoribus intimare, quam tam firmam stabilemque annexam fideliter ac ita unanimes in unitate conglobatos esse speramus, ut nullo modo 421 credamus, quamlibet magnam parvamque personam inter apostolicam sedem et vestram excellentiam posse eam dirimere, talem prorsus vestrum præfulgidum in triumphis regnum erga amorem beati Petri apostolorum principis, fautoris vestri, et nostram dilectionem agnoscentes usque hactenus persistere et indissolubilem permanere, quod nunquam possit, quamlibet [Lamb., quælibet] callida versutia hominum ab amore clavigeri regni cælorum disjungere, quem prorsus auxiliatorem in opinatissimis vestris triumphis, nobis poscentibus atque precantibus, credimus et propugnatores habere, procedens et introducens vestrum præcelsum regalemque triumphum calcare super omnes barbaras nationes, quatenus semper pro vobis divinam exorantes clementiam, Deique timorem præ oculis habentes, atque pro anima sanctæ recordationis præcellentissimi genitoris vestri domni Pippini summi regis, et pro omnibus fidelibus Francis, simulque divinum considerantes iudicium, nitentur emendare de pravis atque perversis actibus, videlicet Eleutherium et Gregorium, ineptos atque inuulges nugaces; qui pro eorum proterva contumacia non sinebant in eorum iudicari partibus c, Ravennæ inopes atque pusillos opprimentes misere, tam in venalitate hominum apud paganas venandantes gentes, quam de panis d [Lamb., de

panibus] eorum absque ulla misericordia avide deglutiebant, ex qua pestilentia plurima pars deficientes atque ruentes dissipati sunt; insuper ignobilium vulgus catervaniquè eructorum nequiter congregantes, nos intermittebant quotidie nefandas perpetrare neces. Unde dum in 422 Ecclesia quadam die missarum celebrarentur solemnia, et eadem hora quidam diaconus sanctum Christu Evangelium populis prædicaret, intus in eodem sanctuario ab eorum impiissimis hominibus sanguis effusus est innocens, pro sacrificio laudis homicidium perpetrantes; et dum ipsi certi existerent quod nos tales iniquas terras atque perversas operationes minime illos ut Christiano populo peragere sineremus, idcirco superbi arrogancia elati, conati sunt sine nostra scientia B ad vestros properare regales obtutus, existimantes se per eorum infidelem atque iniquam fallaciam a fide puritatis et dilectione beati Petri et nostra vos separare; nescientes miseri et infelices, quia qui præcipui fideles ejusdem Dei apostoli sunt et vestri felicissimi regni fideles sunt, pariter et qui ejus inimici esse videntur, vestri procul dubio inimici sunt e.

Quapropter poscentes quæsumus vestram a Deo protectam regalem potentiam, per beatum Petrum apostolorum principem cui a Domino potestas ligandi solvendique peccata in cælo et in terra data est, et ipsum sanctum baptismum quod inter nos per Spiritum sanctum habere videmur, illorum procacitati vester præfulgidus aspectus et hilaris minime manifestetur. Neque recipere ipsos nefandos vultu dignissimo dignemini, sed tanquam inimicos beati Petri et vestros existentes, eorum superbiam gloriantionem respuentes, ad nos dehonestati per fidelissimos missos vestros humiles veniant, ut omnia quæ facti sumus eorum comprobemus præsentia f; quatenus qui agunt talia iniqua atque perversa, per eos emendentur, et illilitata oblatio quoque a sanctæ recordationis 423 genitore vestro domno Pippino magno rege allata, et vestris præfulgidis regalibus manibus in confessione beati Petri clavigeri regni cælorum oblata, atque nimirum confirmata sunt, inconcussa et immaculata in æternum permaneant g, ut ante

* Sam. 37, Bar. et Cent. GRETS.

b Hildegardis reginæ mortem Franci annaliste unanimi consensu referunt ad annum 783 pridie Kal. Maias. Quamobrem recte hanc epistolam Papius ad eundem annum spectare putat. Reginæ enim nulla fit mentio, filii tantum memorantur. In nova editione Duchesnii refertur ad an. 784. Cuius autem tradant annales Francorum et Fuldenses Carolum eodem anno Hildegardis emortuali uxorem duxisse Fastradam, Papius potius adherendum mihi videtur. CENS.

c Stephanus II qui omnium primus in exarchatu dominari cepit, Philippum presb. et Eustachium decem iudices Ravennæ constituit ad faciendas iustitias omnibus vim patientibus, ut Adrianus testabatur Carolo (ep. 51, al. 54). Tringinta fere post annos exemplum ejus simile hinc suppedit nonnullis, qui posticæ dominationis ignari veritati fucum faciunt. Id.

d Locus corruptus. Num de panibus? GRETS.

e Scelerum hujusmodi par aliud vidimus in urbe Roma (ep. 61, al. 50), quos pontifex idem Romam mitti petebat, ut ibi juxta eorum reatus punirentur. Vide monitum ad pseudopapæ Constantini litteras (num. 9 seq.). Id.

f In notis ad prædictam epistolam (not. 9 et 10) monebam, tam Carolum quam pontificem in sua quemque dilone jus suum in puniendis rebus exercuisse. Idem hic luculenter patet; quare ajicienda Sigonii opinio de supremo jure quod sibi reservarint Pippinus et Carolus in exarchatu, licet Muratoric arri. eat (an. 785). Uterque enim auctor Mutinensis voluntatem, quam rationem sequi maluit. In.

g Notandum discrimen iudicii a pontifice faciendi inter Romanos et Ravennates, tauta in causarum paritate. Duo siquidem Romani facinorosi repetuntur Paschalis et Saracinus; totidemque Ravennates Eleutherius et Gregorius, multis sceleribus utriusque obnoxii, utriusque damnandi. Ubi agit de Romanis, qui amicitia tantum et charitatis vinculo juncti erant cum

tribunal Christi ipse protector vester beatus Petrus apostolus dignus retributor vobis appareat, et sicut in hoc terrenum regnum una cum præcellentissima subole vestra ^a, et omnibus fidelibus Francis in triumphis pollentes tuetur et protegit, ita et in æthereis arcibus cum sanctis omnibus faciat sine fine regnare. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

I. LXXVIII.

424 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continetur de abbate venerabilis monasterii sancti Vincentii, qui apud domnum regem insons accusatus fuerat, et inde ablatus; ut eum venusto vultu ac vibrantissimo animo clementissime susciperet, quia falsa crimina ei objiciebantur ^b.

(An. Dom. 783, Cod. Car. LXXIX, chron. 77.)

ARGUMENTUM. — Abbatem Pothonem sancti Vincentii ad Volturnum, falsis criminibus accusatum apud Carolum, huic vehementer commendat, ut universæ congregationi morem gerat, rogatque ut injuria dejectum restitui curet.

Domno ^c excellentissimo filio nostroque spirituali compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum dum patricio Romanorum, Adriano papa ^d.

Dum tanto ex puro cordis amore omnes generaliter agnoscunt, quod erga beatum apostolorum principem Petrum fautoremque vestrum et nos crebro fideliter vestra regalis potentia prorsus gerit, convenit nempe ex totis nostris præcordiis quæ ad salutem pretiosissimæ animæ vestræ pertinent libenti suggerere animo, proinde salutantes paternam dilectionem indicamus vestræ præcelsæ regali potentia, quia cuncta congregatio venerabilis monasterii sancti Christi martyris Vincentii unam con-

rege Francor., rogat Carolum, ut reos Romam mittere dignetur ad iudicium, *ut in hoc cognoscant omnes gentes, quia ob amorem beati Petri magnam in nobis habeat dilectionem.* E contrario agens de Ravenatibus, quia exarchatum Francorum regibus referebat acceptum, pari modo rogat, ut iudicandi Romam mittantur, quo Pippiniana donatio a Carolo confirmata *ilibata, inconcussa, et immaculata* permaneat. Huc appello pedisequos Sigonii, Muratorii, aliorumque supremum jus vindicantium Francis in exarchatu Romamque ipsam titulo donationis asserentium Romanis pontificibus, ut nempe intelligant opiniones eorum pugnare cum factis certis, quare iisdem adhærere aliquando desinant. GENN.

^a Hallucinatos eos esse aiebam (ep. 68, not.) qui Adriani epistolam loco moverunt, Pagio duce, quia reginæ nomen in eadem sileri vident; regina enim proles utique aiebatur. Hac autem in epistola reginæ sobolis mentio est, regina penitus siletur, certum sane indicium ætatis Pagio etiam notæ. Id.

^b Argum. Panv. (Cod. Vat. 10): « In decima pro abbate venerabilis monasterii [Dec. pro ab. monast.] sancti Vincentii intercedit, qui falso apud Carolum accusatus fuerat. » GENN.

^c Sum. 10, Bar. et Cent. GRETS.

^d Et hanc epistolam, ut nuper aiebam de alia (ep. 75, al. 93) vagari permittitur in nuperrima editione Duchesnii per annos decem. At revocanda ad an. 783, post agnitam ab Adriano Hildegardis mortem, nisi forte quis datam velit ineunte anno 784, antequam Fastradæ novæ reginæ nuntius Romam venerit. GENN.

^e In celeberrimo monasterio ad Volturnum flui-

cordiam pro hoc simul habentes poposcerunt a nobis, ut nostris apicibus pro abbate ipsorum qui insons apud vos accusatus est intercederemus, imo et per vestram præfulgidam jussionem exinde ablatus, vestris regalibus vestigiis præsentatus, eum vobis in omnibus commendarem, 425 eo quod nullo modo vestræ regali potentia infidelitatis reum quispiam ex accusatoribus suis facere aut comprobare valebit, eo quod omnino falsum ei crimen objicitur ^e, et ideo pro amore beati Petri regni cælorum clavigeri magnopere petentes fiducia liter quæsumus, ut eum venusto vultu ac vibranti animo clementissime recipere jubeatis; justum quippe est, quemadmodum tam magnam congregationem religiosi moribus suis regulariter atque naviter regere valuit, a vestris præcelsis obtutibus sospitem absolvi et in pristinum statum clementissimis jussis vestris nobis poscentibus restitui, quia valde idoneum ad commissum sibi officium seu vestræ fidelitatis, sicut ab omni ejus congregatione didicimus, eum agnovimus ^f.

Deus omnipotens in cujus manu omnia regna mundi reguntur, ipse per suffragia apostolorum principis Petri, semper nos faciat de vestro regali culmine lætari, et in hoc mundo una cum præcellentissima subole vestra ^g super omnes barbaras nationes dominantes, longo ævo regni gubernacula fructu valeatis atque in æthereis arcibus cum sanctis omnibus regnare. mereamini. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat

b LXXIX.

(An. Dom. 784, Cod. Car. LXXII, chron. 78.)

426 ARGUMENTUM.— Pothonis ejusdem causa pot-

vium in Beneventano agro erant id temporis abbates duo, Poto et Autpertus, res Mabilonio ipsi obscura. Putat Potonem aliquid contra Carolum dicitasse, quare, abbate alio suffecto, hunc apud Carolum fuisse accusatum (Annal. lib. xxiv, n. 71). Ex hac et seq. epistola historiam discimus. Interim, patrono Adriano qui monachorum suffragis nitebatur, calumniam aliquot accusatorum detegitur. Id.

^f Injuria abjectum restitui curat. Mabilonius (Ibid. lib. xxv, n. 36), Vulturneusi chronico prochronismis erroribus innumeris pleno nimium fidens, Potonis mortem hoc anno constituit, causamque ejus (lib. xxiv, n. 93) ventilatam ait ann. 779, cum et Autperti obitus contigit, juxta illum chronologum. Falsa omnia; accusatio enim ad hunc annum exeuntem pertinet aut ad sequentis initia. Nam cognitio causæ, proindeque Autperti mors cum anno 784 minimum copulari debet, mentio quippe fit ab Adriano novæ reginæ Fastradæ, ut dicam ibi. Id.

^g En perspicua ætas epistolæ, quam innuebam not. ^d Id.

^h Summ. ex Baronio. « Indicat quomodo contentionem monachorum ad se missorum composuerit. Et quod Potho abbas cum decem monachis ad Carolum regem proficisci voluerit, ut ibidem quoque de objectis criminibus se purgaret. » — Summ. 40 Baron. et Cent. GRETS.

ⁱ Argum. Panv. (Cod. Vat. 40): « In quadagesima [Quadrag.] indicat quomodo contentionem monachorum ad se missorum composuerit et quod Potho abbas cum decem monachis ad Carolum regem proficisci voluerit, ut ibidem quoque de objectis criminibus se purgaret. » GENN.

tifici cognoscenda permittitur a rege per missum **A** suam Possessorem archiep. Quare Adrianus nonnullis abbatibus convocatis coram Possessore causam discutit. Conjuracionis crimen, quo insimulabatur, falsum esse deprehendit; sacramento cum aliis monachis se purgantem absolvit; ad regem proficisci omnes postulantes permittit. Omnia hæc pontifex nuntiat Carolo, quem etiam docet Authbertum ejusdem monast. Volturnensis abbatem mortem occubuisse in itinere, et Rodigausum monachum accusatorem stupri reum cum nepte reptum esse.

Domno excellentissimo filio nostroque spiritali compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Præcelsas ac a Deo inspiratas, per reverentissimam et sanctissimum Possessorem archiepiscopum **B**, fidelissimum missum vestrum, sagacissimas præcipuasque syllabas suscipientes, valde in his noster relevatus est animus, regales triumphos in eis atque sospitates reperientes, et pro hoc magnas omnipotenti Deo tulimus grates in aula fautoris vestri beati Petri apostoli divinam exorantes clementiam. Referebatur quippe in ipsis vestris regalibus apicibus, quia causa vestra nostra sit, et nostra vestra: in hoc vero freti existimus, quia divina inspiratione veritas hæc procul dubio a vobis exarata prorsus omnibus manifesta ac certa splendescit; et quo [Lamb., quoniam] ad nostrum iudicium canonice simulque regulariter contentiones inter **427** monachos ve-

A Ebredunensem archiepiscopum esse putat Mabillon. (*Annal.* lib. xxiv, n. 58). Eundem supra vidimus episcopali tantum dignitate insignem, dum regii missi munere fungebatur usque ad an. 777 (ep. 61, al. 50). Archiepiscopali nunc præditum dignitate illum audientes. Ebredunensem metropolim in honorem pristinum restitutum esse intelligimus. Gallicanæ enim metropoles fere omnes Caroli Magni opera splendorem suum adeptæ sunt, sed sensim, nec modico cum regis labore. Quicumque autem episcopus metropolitani identidem dignitatem est assecutus, ab sancta sede pallium cum archiep scopi nomine juxta novam disciplinam obtinuit, ut planius ostendam ad epistolam 86, al. 87. **CENN.**

B Locus corruptus. **GRETS.**

C Quamvis Carolus Beneventanum ducatum haud subegit ante annum 787, ut historici omnes constanter affirmant, regi tamen Langobardorum, quod saepe est dictum, tam Spoletanus quam Beneventanus subditi erant. Quamobrem abbatem sancti Vincentii apud Carolum accusatum esse non est mirum. Ejus vero causam Adriano committi a rege Francorum, benevolentie ac venerationis argumentum est, quibus rex pontificem prosequebatur. **CENN.**

D Mabillonius (*Annal.* lib. xxiv, n. 94) dubii plenus monasteria nonnulla indicat quæ præerant abbates hic recensiti. Ansualdum scilicet putat fuisse abbatem sancti Petri Beneventani; Aquilinum sancti Angeli de Baregio juxta fluvium Sangrum in Aprutio citeriori; Ragimbaldum Farfensis. Nostra nihil interest in ista nomina magnam partem incerta inquirere. Id minime prætereundum quod nomina in epistole hujus calcem rejecta ad eos referri debent, qui conventui adfuerunt, nam Gretscrus ad epistolam, quæ sequitur in Codice (ep. 60, al. 73) arbitratus pertinere, non modo eidem perioches instar præmittit, sed omnes ex clero Romano esse affirmat: utrumque falsum. Nam perioche sive argumentum illius epistole peti debet ex duodecimo inter argumenta

nerabilis monasterii sancti Vincentii et abbates ejusdem monasterii, scilicet Authbertum et Pothonem, discuti atque examinari vestra direxit præcelsa regalis excellentia **B**; ipse quippe præfatus Authbertus abbas, dum callem itineris peragraret, repentina morte occupatus minime nostris apostolicis valuit se manifestare presentis.

Quapropter convenientes plures ex primatibus monachis cum præfato Pothone abbate ipsorum, astiterunt omnes pariter in conspectu apostolici decreti nostri, qui residentes una cum reverendissimo et sanctissimo Possessore archiepiscopo, seu Ansoaldo abbate venerabilis monasterii sancti Petri, pariter Aquilino abbate **C**, Devaregio atque Ragimbaldum abbate venerabilis monasterii sanctæ Dei Genetricis, simulque Gisulfo abbate venerabilis monasterii sancti Petri **D**, Hiltibrando duce, Taciperto et Prandulo, simulque nostris astantibus servitiis, Theophylacto bibliothecario, Stephano sacellario, Campulo notario, Theodoro duce **E** et cæteris pluribus; et dum ingressus fuisset **428** Rodigausus ejusdem monasterii monachus, referebat adversus eundem Pothonem abbatem testimonium dicens: Domine, dum cursum horæ sextæ explesemus, et secundum consuetudinem pro regis incolumitate, ejusque prole, propheticum decantarem psalmum, videlicet (*Psal.* l.iii) *Deus, in nomine tuo saltem me fac*, subito surrexit abbas et psallere noluit **F**. Item referebat,

epistolarum Pauli I, ut ibi monui, et nomina fere omnia Langobardica, Francis aliquot intermistis, amovenda sunt a Romano clero. **CENN.**

E Servitia pro ipsis ministris adhiberi notat Ducangius ab Adriano in hac epistola, et a Ludov. Pio apud Petr. Chifflet. Ex ministris autem placito seu iudicio astantibus nominatim recenset Theophylactum bibliothecarium Puvinio et Raspono ignotum (*de Ecc. Lat.* l.iii, c. 16, p. 249), qui cancellarii munere id temporis fungebatur; Stephanum sacellarium, seu S. R. Ecclesiæ camerarium in superioribus laudatum, præcipue (ep. 68, not.); Campulum Adriani nepotem ac fratrem Paschalis, qui ann. 777 legationem obivit ad Beneventanos (ep. 60, al. 73). (Hic ex notario sanctæ sedis, id est protonotario ut modo dicimus, ad sacellarii officium pervenit, quo tempore ejus frater erat primicerius, et uterque in sanctum pontificem Leonem III, Adriani successorem, grande illud scelus perpetrarunt, quod alii alio modo narrant.) Denique nominat Theodorum ducem, probabiliter nepotem etiam ipsum, de quo non semel in superioribus (ep. 59, al. 49; 60, al. 73; 67, al. 69), nec deinceps sit ulla mentio hujus ducis in codice. Hujusmodi autem servitia, sive officia, seu ministri majestatis pontificiæ testes sunt locupletissimi. **Id.**

F Ex primo isto cap. accusationis morem invaluissimum videmus in eo celeberrimo monasterio, ut pro rege Francorum oraretur post omnes horas. Orandi autem genus haud congruere videtur cum fine quem sibi monachi proponebant. Quamvis enim et psalm. l.iii, *ad precandum* inscribatur, quid Caroli ac regis proli incolumitati cum Davide Ziphæorum proditore periculis objecto ac Dei ope liberato? Cum autem hic agatur de psalmo cani solito post Sextam, resque in obscuro sit de psalmis post alias horas decantatis ad eundem finem, precandi genus improbare non ausim. Valde obscuriora sunt reliqua duo capita, quæ aliis divinanda relinquam. Ut autem aliquatenus quid ego sentiam aperiam, ex Authberti hominis

quia pariter peragrantes, cœpit mihi abba dicere: A quid tibi videtur de hac causa, quia exinde expectavi signum videre, et minime vidi? Tunc ergo [Lamb., ego] respondi: Deus omnipotens humiliet cor ipsius, et faciat nos incolumes reverti, quia non sunt talia nostra merita, ut taliter agnoscere mereamur; et dixit mihi abba iterum, quia si non mihi fuisset pro monasterio et terra Beneventana, talem eum habuissem sicut unum canem; et iterum adversus eum addidit: quia tanti ex Francis remansissent, quantos ego in humero vedare [Grets., vectare] valeo.

Et dum a nobis aciscitatus fuisset præfatus Potho abba si ita easet, cum nimia satisfactione respondit dicens, quia semper congregatio nostra pro ejus excellentia, simulque pro ipsius prole, procul dubio in monasterio psallit: sed dum in opera essem cum ipso, et ceteri infantes ^a, expleta oratione, prostrati in terra initiantes psallerent (Psal. 111): *Deus, in nomine tuo salvum me fac*, subito surrexi pro opera quæ ad utilitatem ipsius monasterii ^b fiebat; de itineris vero collocutione, nullo modo ad injuriam ejus regalis excellentiæ quidquam locutus sum, nisi fatus sum quod si pro monasterii desertione, seu terra illa mihi non fuisset, omnino in talem pergere habuissem locum, ubi neminem curassem ^c. Porro de Francis quod fatus est, nullo modo talia protuli aut ex meo exiit ore; sed cum talia [Lamb., Gens., contagio] ex omni parte mihi opponit ^d, et a nobis [Lamb., Dum igitur a nobis] interrogatus fuisset prænominatus Rodigausus, si hæc alii cum eo audissent, tunc affirmavit quia solus esset et nullus secum alius audisset; tunc plures ex ipsis priores monachi assererant testimonia pro ipso Rodicauso dicentes: quia in stupro captus cum propria neptis, ex presbytero monachus effectus est, et tale crimen adversus abbatem nostrum imponere minime valebit, quia a sacris canonibus respuitur ^e.

Et introducti sunt alii tres monachi, qui cum Hilibrando duce venerunt, et cum Autherto abbate

morati erant ^f, asserentes adversus Pothonem abbatem, quia nos cupientes ad excellentissimum regem peragrare, a custodia comprehensi sumus et in carcerem missi. Ad hæc respondit ante dictus abba: Veritas est quia custodes habui in ponte, non ut eos qui ad regem irent devetarent, sed eos qui suam regulam relinquunt, ⁴³⁰ et ad suum vomitum in sæculo peccato imminente revertunt, eos comprehendere jussi, et tunc quando dicunt, ibidem minime fui, sed ad magnum regem iter carpebam.

Tunc nos liquidius pertractantes et sacrorum canonum instituta inquirentes, reperimus in concilio Chalcedonensi, cap. 18, confirmante ita: « Conjuratiois et conspirationis crimen et ab exteris est legibus prohibitum, multo magis hoc in Dei Ecclesia ne fiat admonere convenit; et si qui ergo clerici vel monachi reperti fuerint conjurantes, aut conspirantes, aut insidias ponentes episcopis aut clericis, gradu proprio penitus abijciantur. » Item, cap. 31: « Clericos aut laicos accusantes episcopum, aut clericos passim et sine probatione [Lamb. add. ad] accusationem recipi non debere, nisi prius eorum discutatur existimationis opinio. » Simul et in Africano concilio, cap. 8, fertur: « Præterea sunt quamplurimi non bonæ conversationis, qui existimant majores natu vel episcopos passim vique in accusatione pulsandos, debent tam facile admitti, necne? » Aurelius episcopus dixit: « Placet igitur charitati vestræ, ut is qui aliquibus sceleritius irretitus est vocem adversus majorem natu non habeat accusandi? Ab universis episcopis dictum est: Si criminosus est, non admittatur: placet ^g. » Et hæc omnia considerantes, et quoniam habet has proprius hostis insidias, ut quos in pravorum actuum perpetracione, Deo sibi resistente, decipere non valet, opiniones eorum falsas ad præsens simulando dilacerat, et quia utrum vera essent an non, districta diutius per triduum fecissemus inquisitione perquiri, et nullam in ea de his quæ dicta fuerant culpam invenissemus, sed ne quid nobis vi-

Franci electione in abbatem, Francisque aliis monachis in id monasterium introductis, utrumque accusationis caput profectum puto. CXXX.

^a Lamb. legit: *cum ipse et ceteri infamantes.*

^b Miror Ducangii illustratores latuisse hunc locum, in quo opera pro fabrica luculenter accipitur. Quid enim aliud sibi volunt esse in opera, et *fen operam?* CXXX.

^c Ita correxit Tegnagelius. Gentilotus autem legi: *habui loco ubi a nemine curassem.*

^d Videtur aliquid deesse. GÆT.S.

^e Infra ipsi canones proferuntur, qui ad rem facere visi sunt. Mabillonius (An. I. xxiv, n. 94) Pothonem causa cecidisse colligit ex Hainradi successione post Autpertum juxta chron. Voltur. Quæ vero fides consignanti ejus mortem an. 778 ante Caroli paternitatem, Hainradi successoris quatuor fere annos, ac biennium cum mensibus quinque Pothonis constituenti a. d. x. Kal. Maias a. 783, cum occubuisse mortem affirmat? Hæc omnia cum Adriani epistolis pugnant, quæ cum æquales ejus temporis sint, chronologo pluribus sæculis posteriori haud dubie præferri debent. CXXX.

^f Tres monachi qui cum Hildebrando venerant supra nominantur, nempe Gisulphus abbas sancti Petri, Tacipertus et Prandulus ejusdem monasterii, quod scilicet Volturnensi subjectum erat prope muros Beneventi, ut Mabillon. eruit ex privilegio Caroli Magni (An. I. xxv, n. 61). Id mihi probabilius videtur, quidquid Mabillonius suspicetur, num monasterium sancti Petri, cujus Ansoaldus erat abbas, Beneventanum credi debeat. Si enim cum Autherto morati erant, a Vincentino igitur monasterio pendebant; et si capti erant Pothonis jussu dum Volturum pontem pertransirent, ut mox tradit epistola, finitimi ergo erant monasterii sancti Vincentii. De hujus primordiis ann. 707, deque tribus fratribus fundatoribus et abbatibus Paldone, Tatone, et Tasone, uberrime idem Autpertus abbas ap. Ughell. (Ital. Sac. tom. VI, p. 370 seqq.). Unde plura laxatæ jam disciplinæ, quæ hæc epistolam illustrant, eruntur. Ib.

^g De his canonibus, qui accusatorem rejiciunt, vide quæ aiebam in commentatione præv. (n. 15) ad sanctæ sedis disciplinam illius ævi comprobendam. Ib.

directus omissum, aut vestro potuisset cordi dubium A remanere, praefatum abbatem Pothonem sacramentum proferre decrevimus, quia nulla talia pro infidelitate regalis vestrae potentiae dixisset. Sed nec aliquando eidem magno regi infidelis fuit, vel erit cunctis diebus vitae suae. Simul et alii decem priores monachi ipsius venerabilis monasterii, quinque ex genere Francorum ^a 431 et quinque ex genere Langobardorum, statimur ut praebent sacramentum, quia nunquam audierant ex ore abbatis quamlibet infidelitatem adversus vestram regalem excellentiam; ipsi vero petierunt se omnes pariter ad vestram regalem venire praesentiam; nos quippe illorum exquirentes fidem, erga vestram regalem venire potentiam sivimus properare, solite pro vobis in confessione beati Petri clavigeri regni caelorum B non omissis fundi preces, ut una cum domna regina vestraque sabote, multorum annorum curriculis hic^c pollentes cum sanctis omnibus sine fine regnare mereamini. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat ^b.

LXXX.

432^c DE EPISCOPIS VEL PRESBYTERIS.

Ut non militarem induerent armaturam, sed spiritalem, id est, jejniis et orationibus vacarent, seu de venalitate vel captivacione hominum, vel aliis illicitis causis, quae a pravis hominibus perpetrata erant, seu de visione Joannis monachi, quae falsa vel inanis esse videbatur ^d.

^a Hinc evidens est, in Volturnensi monasterio utriusque gentis homines monasticam vitam profiteri. Neque id quidem exceptum fieri exacto jam Desiderio, sed ab ipsis initiis amicitiae Francorum cum Romanis, cum potentia eorum regum a Beneventanis metui colique per Romanum pontificem caepa est. Nam vix dum Pippinus Aistulpho devicto et facta exarchatus donatione Romanis pontificibus, brevi Aistulphi ejusdem morte superveniente, Spoletani et Beneventani Pippino, quam Desiderio parere maluerunt, ut Stephanus II testatur (ep. 2, al. 8). Quare sub eius successore Paulo I praedictum Autpertum ibidem degere certum est; nam ipse de se ita loquitur (Cod. Reg. Vat. 96): « Ambrosius, qui et Autpertus, ex Galliarum provincia ortus, intra Samnii vero regionem apud monasterium martyris Christi Vincentii maxima ex parte divinis rebus imbutus, non solum autem, sed et sacrosanctis altaribus ad immolanda Christi munera traditus, operante beata et inseparabili Trinitate, suffragantibus etiam meritis beatae Mariae virginis, temporibus Pauli pontificis Romani, necnon et Desiderii regis Langobardorum, ^d unde hoc opus confeci atque complevi, quodque propter facilitatem eum intelligendi, *Speculum parvulorum* vocavi. » CERN.

^b Sequitur in cod. catalogus monachor. caeterorumque simul congregatorum, quem recte Lambecius huic epistolae subiecit. E contrario Greiserus posuit, tanquam periochem, epist. 60, al. 75, unde huc revocandus. Id.

^c Lamb. : *Item exemplar epistolae ejusdem papae ad domnum Carolum regem directae, in qua continetur de episcopis.*

^d Argum. Panv. (Cod. Vat. 11.): « In undecima [Undec.] de episcopis ac presbyteris agit, ne arma militaria induant, sed spiritalia, id est ut jejniis et orationibus vacent; et visionem Joannis monachi, qua admonitus erat, fidem Ecclesiae Romanae esse certam, pronuntiat vanam. » Apud Panvinium,

(An. Dom. 784, Cod. Car. LXXVII, chron. 79.)

ARGUMENTUM. — Garamanno duce misso regio momente, se ait bene accepisse Joannem monachum, quem disciplinae canonicae, instar monachi Cyrilli, subiecisset, nisi summa in regem observantia esset prohibitus. Eumdem Joannem, ut regi pravos homines captivitatem aliaque illicita exercentes detulerat puniendos; ita sibi retulisse, quod Galliarum episcopi se improbante arma gererent. Id ne fieri permittat precatur, cumque commendat quod monachi ejusdem visiones contemptui haberent.

Domno^e excellentissimo filio nostroque spiritali compatri Carolo regi Francorum et Langobardorum atque, patricio Romanorum Adrianus papa.

Orthodoxae fidei plenissimos atque nectareos vestrae a Deo promotae regalis excellentiae suscepimus affatus, quos reserantes vestram a Deo promotam salutem ac in triumphis victorias^f, seu praecellentissimae filiae nostrae domnae reginae, vestrorumque praecellentissimorum filiorum, 433 atque nostrorum vestrorumque fidelium sospitatem, simulque sinceritatem reperientes, magus omnipotentis Dei elementiae retulimus grates.

Illud autem quod nobis vestra innotuit regalis potentia, per suum fidelissimum missum, scilicet Garamannum, gloriosum ducem^g, pro Joanne monacho atque presbytero, qui, sicuti in vestris referebatur regalibus apicibus, de captivacione hominum et de aliis illicitis causis quae a pravis perpetrantur

unde Baron. aliique hauserunt, ex argum. epistolae 73 (al. 78) et hujus unum conficitor, omissis his quae sequuntur post *orationibus vacent*; ita ut haec argum. primo loco ponatur, et sic fluat: *orationibus vacent. Laudes quasdam Caroli, etc.* CERN.

^e Bar. ibid. Sum. 41. GRÆT.

^f Annales Fuldenses an. 785 Hildegardis morte narrata, Saxones bis a Carolo superatos esse referunt *immensa eorum multitudine interfecta*. De duplici hac victoria sermo est ni fallor. In laudata edit. Duchesni haec epistola una est ex undecim, quae vagantur per id decennium ab anno 781 ad statum codicis. At certe post annum 783 data est, nam Fastradae reginae nomen, quam a Carolo ductam constat in fine anni ejus. Estque hic character haud dubius aliarum omnium quae sequuntur; singula enim reginam nominant, nulla *commatris* titulum adjungit. Muratorius fortuito hanc recte consignat currenti anno; sed vaserrime, ut exarchatus dominationem perturbet, Caroloque tribuat supremum jus in Ecclesiae ditione; illam autem postponit alteri (ep. 85, al. 84) ductus nomine ejusdem missi regii, quam posteriore esse patebit infra. CERN.

^g Carolomanus Caroli filius natus erat anno 776, ut statuit Pagius (an. 783, num. 3) auctoritate Adriani et ratione: quare nonus ejus annus fuit; adeoque tametsi an. 781 adeptus Pippini nomen italike rex ab Adriano inuactus esset, puer adhuc erat novennis, ac proinde regno administrando impar, vixque Carolus natu major atrocium per hanc tempora agebat sub patre. Hinc est, quod Italia an. 774 *subjugata et ordinata*, ut aiunt Annales Francorum, administrabatur per duces et comites, quos Carolus civitatibus praeficiebat. Cujusmodi nonnulli occurrunt in his epistolis, ut duces *Clavinus et Florentinus*. Alii vero duces, quorum administrationi nulla civitas commissa invenitur, Franciis militibus praefuisse videntur qui in Italiae regno erant. Et sane hunc Garamannum seq. anno tali munere fuisse compertum erit. Id.

hominibus vobis enuntiasset, ut, Deo propitio, per vestrum præcelsum regalem dispositum corrigerentur vel emendarentur ^a, quemadmodum a nobis poposcit regalis potentia, libenti eum suscepimus animo, solite in omnibus vestris accommodantes votis. Talem prorsus scimus vestram regalem excellentiam, quia in his nullius eget monitione, quia, Domino cooptulante beatoque apostolorum principe Petro pro ipso semper suffragante, veram prædicationem orthodoxæ fidei quam ab ejus suscepit Ecclesia illæsam atque immobilem tenens, ultroque irreprehensibilem sine macula vibrans exsultat, atque in omnibus penitus fulget, et non desinit emendare sævos atque iniquos callidosque homines ab illicitis actibus.

Sed et captivos in sua propria reverti crebris fecit diebus; fatus quippe est nobis præfatus Joannes monachus, quia dixisset **434** vobis ut omnis episcopus spiritalia teneret arma et non terrena, quatenus si ita est quia militaria induunt arma; hortantes vestræ notescimus a Deo protectæ regali excellentiæ, ut nullo modo sic fieri permittat, sed quoscunque in quolibet deferri cupit loco, tam episcopi quam presbyteri, orthodoxæ fidei galeam et salutis induti arma, orationibus vacare gnaviter studeant, ut cuncto populo ea quæ pro salute animæ sunt spiritale gerant officium ^b. Cæteri vero episcopi atque presbyteri in eorum degentes ecclesiis, canonicè unusquisque per vestrum regale robustissimum præsidium suum valeant regere populum a Deo sibi commissum.

Porro de revelatione ejusdem Joannæ monachi,

^a Non recte infert Muratorius, duci huic mandatum a Carolo ut talia emendaret, non enim jus alienum invadere ausus esset (Vide ep. 63, al. 65), nec pontifex invasionem siluisset, ut alia occasione factum videbimus (ep. 93, al. 71). Quare credibilis est monachum de Carolo subditis loqui quam de ecclesiasticæ ditionis hominibus. Nam demereri eum cupiebat, ut sibi ap. pontificem patrocineretur, ne penam subiret cui erat obnoxius. CENN.

^b Lamb. et Gent. hæc quæ sequuntur a Tengnagelio omissa legunt in manuscripto: *seu æternam vitam adipisci prædicantes eorumque confessionem suscipientes irreprehensibiliter sacerdotale gerant officium.* — Plura hac super re in capitularibus inveniuntur (Capit. lib. vi, cap. 285 seq. lib. vii, c. 91, 103 seq.) quæ referuntur etiam a Labbeo (Conc. tom. VII, pag. 1162, seqq.). Hinc autem Caroli constitutionum originem petendam esse liquet. Sed locus integer juxta lectionem codicis restitui debet ex Lambecio et Gentilto de episcoporum armis ab Adriano descriptis. Tengnagelium enim duo præcipua illorum munera, prædicationem videlicet et confessionis susceptionem prætermisit, nisi forte in typhotham culpa rejicienda sit, quem repetita vox officium, ut sæpe accidit, deceperit. Ia.

^c Lamb. hic legit: *hæc est fides Christiana.*

^d Ex hac imaginatione quis non deprehendat fanaticum monachum? Similia non desunt exempla apud historicos. Ib.

^e Pænæ obnoxium Carolus fatetur monachum, et pro eodem intercedit. Ad flagellationis penam quod attinet, Anton. Augustinus (ad cap. 50, al. 46, *Inglir.*) notat ex capitularibus regum Francor. in collectiones canon. irrepsisse id genus pænæ, nec pontificii

juris esse. Hoc autem loco Adrianus memorat disciplinam regularem. Sanctus Aurelianus cap. 41 de ea sic: « Pro qualibet culpa si necesse fuerit flagelli accipere disciplinam, nunquam legitimus excedatur numerus, id est triginta et novem. » Regula item sancti Bened. de excommunicatione, ac disciplina seu flagellatione cap. 23, 24, 28, 30. Præcipue vero reg. sancti Columbani cap. 10, seu *Pœnitential. de diversitate culparum*, ubi ad rem nostram statutum legimus: « Pro illusionem diabolica ac pro modo visionis alii viginti quatuor psalmos in ordine, alii quindecim, alii duodecim indigentem pœnitentia psalmos decantare debeant. » Ex quibus patet, Carolum pro monacho intercedentem ne damnaretur, excommunicaretur, flagellaretur, haud scēisse id pro visione quam phantasmatis loco habuit, sed pro gravi alia culpa, quæ monachum impulerit ut Caroli patrocinium exquireret, ne penam subiret quæ in monasteriis quandoque erat severissima. Rem vidi in *Regula Magistri* (cap. 13) quam referens horresco. « Excommunicati vero fratres si ita superbi exstiterint, ut in superbia cordis perseverant in tertia die hora nona satisfacere abbati noluerint, custodiū usque ad necem cedantur virgis. » Ib.

^f Pro ecclesiastica disciplina flagellationem accipi oportere non est dubium: id enim epistolæ contextus demonstrat, et præsertim regula hic memorata. Quam penam huic monacho alterius exemplo ad se emendati, Adrianus infligendam putaverit, non liquet; nam in regula sancti Bened. (cap. 24) abbatis arbitrio relinquuntur: « Secundum modum culpæ excommunicationis vel disciplinæ mensura debet extendi, qui culparum modus in abbatis pendeat iudicio. » Canonice autem inferebatur disciplina, alia

atque benignitate susceptus commonitusque, ultro A
citroque divini præceptis in pace absolutus est. Vestram regalem excellentiam una cum filia nostra præcellentissima domina regina, vestraque 436
præcolosa prole multorum annorum curriculis regni gubernacula perfrui divina faciat clementia, ut in hoc mundo super omnes barbaras regnantes nationes, in æthereis arcibus sine fine cum sanctis omnibus regnare mereamini. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

LXXXI.

ITEM EPISTOLA,

AD DONNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continetur de monasterio sancti Hilarii confessoris in Calligata: orat ne ipsum a seu hospitales, qui per colles [Gent., calles] Alpium siti sunt, in susceptione peregrinorum, ut a nulla magna parvaque persona invadi [Lamb., Gent., invadere] sineret b.

(An. Dom. 784, Cod. Car. LXXIV, chron. 80.)

ARGUMENTUM. — Monasterium sancti Hilarii Gallitense et hospitalia in Alpiibus sita pro peregrinis hospitio accipiendis, orat Carolum, ne ab ullo permittat invadi, corripiatque Gundibrandum ducem Florentinum, qui aliquot peculia Curtis Santinæ ad id monasterium pertinentis usurparat; similiterque alios terras ejusdem Curtis invadentes, atque omnia restitui curet monasterio.

Domino c excellentissimo filio nostroque spiritali compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa d.

quippe erat regularis, alia sæcularis. Id patet ex capitibus Caroli Magni pro monachis (Labb. Conc. tom. VII, pag. 988), quæ, ut notat Sirmondus, ad annum pertinent 789, nam num. 16 hæc leguntur: « Ut disciplina monachis regularis imponatur, non secularis; id est non orbentur, non mancationes alias habeant, nisi ex auctoritate regulæ. » Quæ explicantur can. 18 Francofordien. concilii: « Abbates qualibet culpa a monachis commissa, nequaquam permittimus coccare, aut membrorum debilitatem ingerere, nisi regulari disciplinæ subiaceant. » CENN.

a Desunt in ms. verba orat ne ipsum. GENT.

b Apud Baron. et Centur. subjiciuntur ista: Ut Gundibrando duci Florentino mandet, ut quæ eidem monasterio abstulit reddat. GRETS. — Argum. Pany. (Cod. Vat. 38): « In trigesima octava [Trigesima octava] commendat Carolo legatos monasterii sancti Hilarii in Calligata. Orat ne ipsum, seu hospitales, qui [hospitales domos, quæ] per colles Alpium siti [sita] sunt in susceptionem peregrinorum, ab illa magna parvaque persona invadi sinat [permittat]; ut Gundibrando duci Florentino mandet, ut quæ eidem monasterio abstulit reddat [restituere]. » CENN.

c Summ. 38, Bar. et Cent. GRETS.

d Hanc epistolam incertæ et ipsam ætatis, quam cæteris indagare nihil refert, hic cœtibus, tum quia data post annum 785, tum quia ducem Florentinum memorat, quem in præcedenti (Col. 366 not. e) una cum aliis præesse aiebam uni aut pluribus civitatibus regni Italiæ adversus opinionem falsam de Garamanno misso regio. CENN.

e Lamb. et Gent. legunt: A quo ob exaltationem sanctæ Dei Ecclesiæ præclaræ dignitatem merita est, et sicut amantem justitiæ.

f Mabillonius (An. lib. xxii, num. 28) an 748 sex minimum monasteria recenset in Tuscia, quorum unum est Galactense, seu Galatense, de quo loquitur Adrianus, fundatum esse ait ab Hilario abb. te. Idem Ra-

Novimus regalis excellentiæ 437 vestræ benignitatem pro Domini amore, atque beati Petri apostolorum principis, a quo meritis et præclara est dignitate ditata Ecclesia, et sicut amans justitiæ e unicuique suffragium impertire. Quatenus petentes, quæsumus, ut pro ejusdem beati Petri fautoris vestri amore nostraque paterna dilectione, sicut solita est vestra perfulgida regalis potentia, piorum locorum sollicitudine restaurationis juvamina ferre. Ita et in subiectis [Grets., sanctis] monasteriis spiritalis matris vestræ sanctæ nostræ Romanæ Ecclesiæ, quibus aura [Lamb., a vestra, et Gent., a vra] vibrantissima regali in triumphis præcellentia concessa atque offera sunt f. Scilicet monasterium sancti Hilarii confessoris Christi, qui pons [Grets., qui locus] in Calligata, una cum hospitalibus qui per calles Alpium siti sunt, pro peregrinorum susceptione g poscimus ut a nulla magna parvaque persona qualibet invasione brachium pati vestra eximia sinat clementia, sed in omnibus pro monachorum Deo servientium laudibus atque susceptione peregrinorum, justitiam illic conservare sicut solita est dignetur; et invasionem quam Gundibrandus dux civitatis 438 Florentinæ h in eodem monasterio ingerit, in curte quadam Sasantina, territorio scilicet Florentino, arripuens ex ea illicitè plura peculia quæ illi minime pertinent abstollenda, emendare jubemini [Grets., jubeatis]; simulque terras quas ex ipsa curte plures homi-

vennatensi archiepiscopo subjectum erat, licet intra fines Tusciæ. Sed ab anno 755 ad 759 juris fuit Anscausi Foropopiliensis episcopi. Etenim cum esset abbas ejus monasterii, beneque esset meritis de Steph. II in Franciam eunte an. 753, hic grati animi causa, cum exarchatus ditionem adeptus fuit, Anscauso monasterium concessit quoad viveret. Eo vero mortuo an. 759, monasterium rediit ad jus pristinum, ut patet ex diplomatibus pontificum et regum apud Ughell. (de Archiep. Ravenn.). Idem hodieque existat, possidetur autem a Camaldulensibus, a duobus circiter sæculis. Mahill. (An. lib. xxiii, num. 5; Ughell. de Arch. Rav. et de Episcopis Foropopilien. tom. II, pag. 598). Vecchiazzanus addit Paulum I an. 757 confirmasse Ansaucio abbatiam sancti Hilarii, ejusque rei testem offert diploma pontificium. CENN.

g Gravi harum litterarum auctoritate utitur Murator. (Antiquit. Ital., tom. IV, diss. 37) ad comprobandum tabernis diversorii Italianam tum temporis carnisæ, quo viatores se recipere, rem dictam quam creditu faciliorem; aliud enim est pauperibus peregrinis hospitium parare, qui est monasticæ regulæ mos vetustissimus, aliud viatores divites in hospitia compellere diversorii defectu: « Hospitalitatem sectantes, aiebat Macar. (Reg. cap. 20) per omnia, et ne avertas oculum, aut inanem dimittas pauperem: ne forte Dominius in hospite, aut in paupere ad te veniat, et videat te hasitantem, et contemnaris. » Clerici sub finem quarti sæculi (Conc. Carth. iii, cap. 27) tabernis ingredi prohibentur, nisi peregrinationis necessitate compulsi. Et multo ante in Oriente erant prohibiti (Concil. Laodic. cap. 24). Vide et Cod. Theod. (lib. ix, tit. 7, leg. 1) et ibi commentar. Gothofr. Ib.

h Sic supra (ep. 55, al. 60) Reginaldum memorabat ducem Clusinæ civitatis. Quare non est dubium quin Carolus uni etiam civitati ducem præesse voluerit. Ib.

nes sine ratione abstulerunt, reddere vestra a Deo A inspirata regalis potentia faciat, et pro amore ejusdem regni cœlorum clavicularii et nostro, præfati monasterii missos a mitissimo vultu ac benignissima hilaritate eos suscipientes, justitiæ quam a vobis petierint clementissime sicut soliti estis accipiant effectum, ut dignam pro ipsis monachis seu peregrinorum susceptione suscipientes mercedem, potius valeamus in confessione Janitoris regni cœlorum pro vobis, filiaque nostra domna regina, vestraque triumphatissima prole, divinam exorare clementiam, ut hic ævis temporibusque regni gubernacula fruentes in ætheris arcibus consortes, cum ipso Christi confessore beato Hilario, effecti inveniamini. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

LXXXII.

439 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continetur de molivo [musivo] atque marmore palatii Ravennatæ [Ravennatis] civitatis; prædictus papa domni regis ditioni, vel quidquid exinde facere voluisset, libenti animo se tribuere dicit b.

(An. Dom. 784, Cod. Car. LXVII, chron. 81.)

ARGUMENTUM. — Musiva, marmora, aliaque ex pala-

a Qui missis Francorum eandem auctoritatem tribuunt ante adeptum imperium, qua illos per nonum sæc. usos esse testatur historia, aut eorum indolem non sunt assecuti, aut a veritate abeunt. Ii siquidem, qui ultro citroque ibant Adriani tempore, aliud non erant quam nuntii vel legati, quibus quandoque res momenti committebantur, flagitante pontifice. Quamobrem Adrianus, quod animadvertendum, eadem phrasi de missis monasterii Galatensis loquitur, qua passim usum esse vidimus tam de apostolicis quam de regii missis. CENN.

b Argum. Panv. (Cod. Vat. 12): « In duodecima [Duodec.] Carolo regi mosivum ac marmor palatii Ravennatensis [mosiva, ac marmora urbis Ravennæ] tam in templis quam in parietibus, et stratis sita, sicut petierat, donat. Pro equo misso gratias agit; orat sibi mitti equos qui ad suam faciant sessionem ossibus atque plenitudine carnis decoratos. » Ib.

c Sum. 12, Bar. et Cent. GRÆTÈ.

d Eundem ducem alibi (ep. 92, al. 86) videre est modo ducem, modo comitem appellari; itemque (ep. 89, al. 90) comitis tantum titulo insignem. Ita promiscue nuncupatos Armoricæ principes, quandoque etiam Normanniæ dynastas ostendit Ducangius (V. Comites) plurimos apud historicos, Ditmari quoque auctoritate apud Burgundios non consuevisse comitem vocari, nisi qui ducis honorem possidebat, animadvertit. Cujusnam gentis esset Arvinus promiscue comes et dux nuncupatus, non attinet quaerere. Notari id tamen oportuit, tum ne duo crederentur Arvini hisce in epistolis regia legatione functi esse, tum ut discrimen teneatur inter duces primæ stirpis Francorum regum, cum ipsi Carolini, qui postea reges facti sunt, duces tantum essent, et duces secundæ stirpis, seu eorundem Carolinorum. Hi enim uni plerumque præerant civitati, ut nuper vidimus Ciusinum ac Florentinum fecisse. Illi autem toti præerant provinciæ, subditosque habebant comites, qui singulas civitates administrabant. Et qui olim per comitivæ gradum ad ducatum ascendebant, nunc ducatum nomine, re comitivam assequabantur. Quare et duces et comites generatim omnes dici poterant. Perinde esse in ditione pontificia affirmare non auisim, nam video Adrianum (ep. 54, al. 51) constituisse comitem civitatis Gabelliensis, quam brevissimam vo-

tio Ravennæ concedit Carolo ea petenti per Arvinum ducem missum suum, per quem duos equos miserat pontifici, quorum alter defecerat in via. Gratias agit, at nobiliores pinguioresque alios petit.

Domno c excellentissimo filio nostroque spiritali compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Præfulgidos atque nectareos regalis potentia vestrae per Arvinum ducem d suscepimus apices, in quibus referebatur quod palatii Ravennatis civitatis musiva 440 atque marmora, cæteraque exempla tam in strato quamque in parietibus sita, vobis tribueremus; nos quippe libenti animo et puro corde cum nimio amore vestrae excellentiæ tribuimus effectum, et tam marmora quamque mosivum, cæteraque exempla de eodem palatio vobis concedimus auferenda, quia per vestra laboriosa regalia certamina, multis bonis fautoris vestri beati Petri clavigeri regni cœlorum, Ecclesia quotidie fruitur e, quatenus merces vestra copiosa ascribatur in cœlis.

Suscipimus etiam per eundem Arvinum, equum utilem unum a vobis directum, alius autem qui cum ipso directus est, defectus in ipso itinere, mortuus est. Unde ob vestram memoriam maximas referimus grates. Sed secundum nostrum amorem quem ex in-

cat, ac Ferrariensis ducatus ibidem meminisse: unde inferri posset majoribus civitatibus duces, comites minoribus præfuisse. Ac cum *judices* plerumque eos appellet, quo generali nomine tunc temporis utraque dignitas designari videtur, incomperum mihi esse fateor administrationis genus. Huc accedit, quod Stephanus II Adriano eodem teste (epist. 51, al. 54), ducem quidem misit ad Ravennatum urbem administrandam, sed presbyterum ejus collegam esse voluit (pro causis scilicet ecclesiasticis) et *judices* utrumque appellat Adrianus. Murator. (*Antiq. Ital.*, tom. I, diss. 5), quamquam falsis abductus opinionibus a veritate aberret, plura suppeditat hanc historici pontificiæ partem illustrantia. At de his opportunius agam infra. CENN.

e Eginhart., cap. 26, tradit ea marmora petita esse pro ornanda basilica miræ pulchritudinis a Carolo Aquisgrani exstructa; cæterum argumentum tam evidens pontificiæ dominationis in exarchatu Muratorius ipse (an. 784) in dubium vocare non audet. Neque enim Carolus ista a pontifice concedi sibi peteret, nisi supremo ibidem jure gavisus esset, neque pontifex ultro largitus eadem esset, pro tot beneficiis quodammodo relaturus gratiam, ut luculenter declarat; sed rex aut tacitus auferret, aut ad se transmitti præciperet et pontifex laud gratiam quaereret ex munere quod juris regii esse cognosceret. Quid vero? Ne dominationem pontificis fateri compulsus, videatur asserere, continuo aliam epistolam Adriani subjicit (ep. 83, al. 84) qua pontifex mercatores Veneticos e sua ditione ejecisse juxta Caroli voluntatem significat. Inde autem colligit Carolum ibi dominatum esse, quasi vero rex præceptionem miserit pontifici; non hic officii ergo usus fuerit (quod frequenter factum videmus) præcipiendi verbo, ut debuit, ne, non dicam in principem tam bene de Ecclesia meritum obsequio, sed officio nuntium remisisse videretur. Nonne et inter privatos id factum semper, et hodie fit in litteris? At paulo infra eadem in epistola legere est: *per vestram clementissimam regalem præceptionem eum exinde expellere omnino dignemini.* Nam Adrianus Garamannum unum ex ducibus Caroli aliqua in civitate regni Italiae constituto, qui ecclesiasticæ ditioni molestus erat, inde amoveri petiit a roge, ut plausius dicam ad eam epist. Ib.

lino corde erga vestrum habemus præfulgidum re- A
gnum, tales nobis famosissimos emittite equos, qui
ad nostram sessionem facere debeant, in ossibus at-
que plenitudine carnis decoratos, qui dum in omni-
bus aspectibus laudabiles existunt, vestrum præful-
gidum triumphis laudare valeant nomen^a, et pro
hujusmodi re, **441** sicut soliti estis, dignam ab ipso
Dei apostolo suscipere valeatis retributionem, ut una
cum domina regina vestraque nobilissima prole in
hoc mundo regnantes, in ætheriis arcibus vitam æter-
nam adipisci mereamini. lucolumen excellentiam
vestram gratia superna custodiat.

LXXXIII.

442 ITEM EPISTOLA ADRIANI PAPÆ,

EPISCOPIS PER UNIVERSAM SPANIAM COMMORANTIBUS DI-
RECTA, MAXIME TAMEN ELIPHANDO VEL ASCARICQ CUM
EORUM CONSENTANENS.

*Pro hæresi vel blasphemia, quod Filium Dei adopti-
rum nominat, cum multis capitulis sanctorum Pa-
trum eos reprehendens. Nec non et de Paschali
festivitate, seu et de sanguine pecudum, et uillo,
et sanguine [Lamb. om. sanguine] suffocato, quem
in errore predicantes dicunt; ut qui ea non ede-
rit, rudis et ineruditus est, quos sub anathematis
vinculo obligatos, et ab Ecclesia extraneos dicit.
Similiter et de prædestinatione Dei, quod si quis
ad bonum prædestinatus esset, contra malum resi-
stere necesse illi non erat: si vero ad malum notus
[natus vel prædestinatus], bonum illi exercere ni-
hil proderit. Pro quo capitulo apostolicis adhorta-
tionibus eos castigans, necnon et de hoc, quia com-
munem vitam cum Judæis, et non baptizatis paga-
nis, tam in escis quam in potu, seu et in diversis
erroribus [agnus vel ducunt], nihil pollui se in-
quirit, nec non et de filiabus eorum, quas populo
gentili tradunt, vel de sacrationibus eorum, seu et
de mulieribus, quæ vivente viro sibi maritum sor-
tiantur, simulque et de libertate arbitrii, vel aliis*

^a Sanctus Gregorius Magnus Petro subdiacono-
qui patrimonio Sicilia præfectus erat (lib. XI, ep. 30,
ind. 7) præcælii hæc scribit: « Unum nobis caballum
miserum, et quinque bonos asinos transmisisti; cab-
ballum illum sedere non possum, quia miser est; il-
los autem bonos sedere non possum, quia asini sunt.
Sed petimus, ut si nos continere disponitis, aliquid vo-
bis condignum deferatis. » Sancti utriusque pontificis,
p. æclaro utriusque genere nati simile factum conse-
ras. In Gregorio pontificem videas, qui, quanquam
humilis, omnique virtute præstans, majestatem tamen
pontificiam non vult vilescere; in Adriano autem et
pontificis et principis majestatem suspicias, qui
utriusque satagens non utilitatem solum, sed etiam
splendorem in exteriori apparatu desiderat. Cænn.

^b Arg. Panv. (Cod. Vat. post 44): « Idem Adria-
nus [Hadr.] papa epistolam ad omnes Hispaniæ epi-
scopos scripsit, maxime tamen ad Elephandum et
Velascharium [Elipandum et Ascaricum]. In hujus
epistolæ initio Romanam Ecclesiam caput omnium
membrorum seu aliarum Ecclesiarum [caput Eccle-
siarum] nominat et quicumque se ab hæc abscondit,
bonæ Christianæ religionis extorrem fieri dicit. De-
inde refutat Elephandi [Elipandi] seu Ascarici erro-
rem, quo Filium Dei adoptivum dixerat, opponens
inter alia dictum Rom. VIII, proprio filio non peper-
cit, et citat Athanasium Alexandrinum episcopum,
Gregorium Nazianenum, Amphilochem Iconii epi-
scopum, Gregorium Nyssenum, Chrysostomum, Au-
gustinum, Hilarium, Leonem papam. » In.

^c Meminerunt epistolæ hujus Bar. et Cent. GRETS.

*multis quæ enumerare longum est, eos castigans
cum sanctorum Patrum traditionibus^b.*

(An. Dom. 785, Cod. Car. xcviij, chron. 82.)

ARGUMENTUM. — Universis Hispaniæ episcopis, au-
divisse se Ægilam bona fide ordinatum a Willi-
cario archiep. Senonensi, et in Hispaniam ad præ-
dicandum missum, Mingentii cujusdam magistri
sui errores propalare. Monet ut stabiles in aposto-
licæ sedis vera doctrina ab ejusdem falsis docto-
ribus caveant. Elipandi item, **443** et Ascarici,
aliorumque Nestorii blasphemias recoquentium
hæresim multis Patrum auctoritatibus confligit.
De Paschate etiam recte celebrando, de prædesti-
natione, gratia, et libero arbitrio fuse et sapien-
ter agit; ut ab immensa errorum serie illos præ-
muniat, qui Felicianam jam hæresi erumpente in
Hispania gliscebant.

^B Adrianus ^c papa episcopus servus servorum Dei
dilectissimis nobis omnibus orthodoxis episcopis per
universam Spaniam commorantibus ^d.

Institutio universalis nascentis Ecclesiæ beati
Petri sumpsit honore principium, in quo regimen
ejus et summa consistit, ex ejus enim ecclesiastica
disciplina, per omnes ecclesias religionis [Gent., re-
gionis] jam crescente cultura, fonte manavit. Ni-
cænæ synodi non aliud præcepta testantur, adeo ut
non aliquid super eam ausa sit constituere, cum
videret nihil supra meritum suum posse conferri,
omnia denique huic noverat Bonini sermone con-
cessa. Hanc ergo ecclesiis toto orbe diffusis velut
caput suorum certum est esse membrorum, a qua
si quis se abscondit, sit Christianæ religionis extorris,
cum in eadem non cæperit esse compage ^e. Audi-
vinus quippe quod quidam episcoporum in partibus
vestris degentes, apostolicæ sedis doctrinam con-
temnentes, contra [Lamb. add. Romanam et] ortho-
doxam fidei traditionem novas introducere nituntur
hæreses, prætermittentes **444** vasis electionis

^a Circa epistolæ ætatem malui Basnagio quam
Pagio aliisque adherere. Is siquidem suis in obser-
vationibus historicis ad Felicianam hæresim (Caus.
Ant. lect. tom. III, p. 284, seqq.) rem diligentissime
scrutatus non ante hunc annum datam epistolam
demonstrat. Cænn.

^e Totum hunc locum ab *Institutio universalis, etc.*
desumpsit Adrianus ex Bonifacii I epistolæ *Universis
episcopis per Thessaliam constitutis*. Eam vide-is in
collectione Rom. Holstenii (par. 1, p. 65) ubi etiam
adnotatum reperies Nicolaum I (ep. 8 et 42) epi-
stolæ ejusdem auctoritate usum esse; in fine se-
cundæ partis (pag. 273.): *Totum principium hujus
epistolæ transcripsit Adrianus I, ep. 97, Cod. Car.,
edit. Gretseri, p. 322*. Tria peccat Adrianus, nisi
forte in librarium rejicienda esse culpa. Primo lin. 4
omittit *de*; legendum igitur *de beati Petri*. Deinde
lin. 10 mutat genus, legique debet *super eam*;
nempe, ut recte Holstenius, *super eum honorem
beati Petri*. Quamobrem P. Coustantius in notis ad
hanc epist. (pag. 1037. b) monet, canone VI Nicæni
conc. in veteribus codd. legi *Ecclesia Romana semper
habuit primatum, et Quænel. corrupte præferre,
semper habeat*. Demum lin. 14, leviter peccat Adria-
nus legendo, *a qua si quis se abscondit*; nam Boni-
facius ait: *a qua se quisquis abscondit*. Cæterum Ni-
colaus, ut idem Holstenius animadvertit, *privilegia
sancti Petri Christi statuta a Gelasio appellari docet*.
Videant patroni Dionysianæ collect. num tanti mo-
menti epistola eidem referatur accepta, numque ad
illam coarctanda sit apostolica sedes. In.

beati Pauli apostoli sententiam, quæ ait (*Gal. 1*): **A** *Si quis vobis evangelizaverit, præter quod evangelizatum habuistis, anathema sit. Quapropter exultantibus animis confidentius orthodoxam fidem vestram incitamus, ut ab omni pestis incurso pectora vestra sapienter intemerata servetis, et rectæ fidei doctrinam, quam a sancta nostra catholica et apostolica sede olim prædecessores vestri a sanctis nostris prædecessoribus susceperunt, usque in finem defendere atque observare nihilominus satagatis, Quoniam (Matth. x et xxiv) qui perseveraverit usque in finem hic salvus erit* ^a.

Quamvis ergo magna locorum intervalla nos dividant, si in unitate fidei nostræ perseveraveritis, vobiscum sumus; tantum ut sit, auxiliante Domino, constantia perseverans, dicente apostolo **B** (*Philip. 1*): *Vobis enim datum est pro Christo, non solum ut in eum credatis, sed etiam ut pro ipso patiamini*. Dudum vero quod Wulcharius archiepiscopus Galliarum suggestit nobis pro quodam Egila, ut eum episcopum consecraret, valde nimisque eum in fide catholica et in moribus atque actibus laudans, ut consecratum vestris partibus emitteret ad prædicandum ^b; nos vero prædicti Wulcharii archiepiscopi petitioni credentes, consuetam ^c illi licentiam tribuimus, ut canonicè eum examinaret, **445** quatenus si post discussionem et veram examinationem, rectum et catholicum eum invenisset, episcopum ordinaret; et nullam quamlibet alienam sedem ambiret vel usurparet, sed solummodo animarum lucra Deo offerret; qui una cum Joanne pres-

^a Sanctus Innocentius in decretali epistola ad Decentium Eugubinum: « Cum sit, inquit, manifestum, in omnem Italianam, Gallias, Hispanias, Africam, atque Siciliam, et insulas interjacentes nullam instituisse Ecclesiam, nisi eos quos ven. apostolus Petrus aut ejus successores constituerint sacerdotes, aut legant, si in his provinciis alius apostolorum invenitur, aut legitur docuisse; qui si non legunt, quia nusquam inveniunt, oportet eos hoc sequi, quod Ecclesia Romana custodit, a qua eos principium accepisse non dubium est, ne, dum peregrinis assertionibus student, caput institutionum videantur omittere. » Quam sane decretalem tanti habuerunt Hispani, ut singula ejus capita in suum codicem canonum transtulerint (lib. II, tit. 20; lib. IV, tit. 11, 15, 18, 36.), quemadmodum videre est ap. Card. Aguirrium (Tom. III. *Collect. Max.*), qui codicem illum prior edidit; et in *Antiquit. Eccl. Hisp.* Tom. I, nam codex idem tam Aguirrii quam **D** scriptoribus aliis eruditissimis ignotus, a me detectus castigatiorque editus, tantis antiquæ Hispaniensi Ecclesiæ tenebris dissipandis veluti fax lucidissima iter aperit. Eo scilicet duce non modo hunc litterarum Adriani locum assequimur, sed nulli alii, præter apostolorum principem ejusque successores, rectam fidei doctrinam Hispanos retulisse acceptam certo discimus ante octavam sæculum, quidquid de eorum traditione sæculo eodem nata credendum sit. Romanorum siquidem pontificum auctoritas et documenta alia secus docent. **CENS.**

^b Vide supra (ep. 70, al. 96, not.). **Id.**

^c In cod. ms. legitur *consuete* ex recensione Gentilotti. Quam ego vocem rejiciendam non puto; nam video sanctum Leonem IX, eadem uti in bulla institutionis ritus Rosæ aureæ apud P. Calmet (*Hist. civit. et eccl. Lotharingiæ*, lib. XIX, num. 101, p.

bytero in partibus vestris veniens, quod pejus est, ut ejus fama in auribus nostris sonuit, non recte ille Egila prædicat, sed errores quosdam Mingentii magistri sui ^d sequens, extra catholicam disciplinam, quæ fertur, conatur docere, et alia plura capitula, atque absque norma ecclesiastica [*Lamb. add. sunt*] aliis suadere videtur. Quod si ita est, vestra fidelissima dilectio quæ normam et disciplinam sanctæ nostræ Romanæ Ecclesiæ consequitur, nullo modo eorum insaniam credere vel sequi studeat; quia procul dubio minime nos [*Lamb., vos*] credimus sanctæ Romanæ Ecclesiæ ignorare disciplinam, sed potius admonentes, ad veram et orthodoxam fidem eos reducere studeatis ^e. Porro et de partibus vestris pervenit ad nos lugubre capitulum, quod quidam episcopi ibidem degentes, videlicet Eliphandus et Ascaricus, cum aliis eorum consentaneis, Filium Dei adoptivum confiteri non erubescunt, quod nullus e qualibet hæresi antea talem blasphemiam ausus est oblatrare, nisi perfidus ille Nestorius, qui purum hominem Dei confessus **446** est Filium ^f. Quapropter nullo modo eorum serpentinum venenum, in qualibet parte vestram subripiat vel coinquinet dilectionem; sed sanctorum principum apostolorum Petri ac Pauli divinam tenentes confessionem, atque eorum sanctæ catholice et apostolicæ Romanæ Ecclesiæ sequentes traditionem, pariterque præcipuorum ac catholicorum probabiliū Patrum dogmata amplectentes, firmi et stabiles, atque immobiles, et inconcussi, una nobiscum in eorum luculenta traditione perseverare irrefragabiliter et incunctanter nitimini.

1040). Ibi enim legitur: « A nobis et successoribus nostris consuete portari in quarta Dominica. » Adrianus igitur ait se juxta sanctæ sedis consuetudinem concessisse archiepiscopo Galliarum, ut sævæ jurisdictionis limites excederet, episcopum alienæ provinciæ consecrando. Vide præd. epist., not. **CENS.**

^d Nomen haud inauditum: nam Migetius exeunte sexto sæculo Narbonensis provinciæ metropolita interfuit concilio Tol. III, cum Reccaredo rege Leandri opera Ariana hæresis abjurata est an. 589, aliique pariter Toletano an. 597. Egilæ etiam nomen in Hispaniis notum per septimum sæculum. Quare hunc genere Hispanum, ex Occitania illum, quæ olim cum Hispania conjuncta erat, probabili admodum conjectura crediderim. Cæterum præcipuus Migetii error de Paschate non erat Quartadecimanorum erroris instauratio, ut putat Basnag. (*Canis., Ant. Lect.* tom. II, p. 286), sed Dominicam proxime sequentem, si luna XIV contingeret sabbato, prætermittendam docebat, qua super re satis est dictum in laudata epist. 70 et ejus notis. **Id.**

^e Errores quos fugiendos mandat, et in prædicta epistola et in hac inferius recensentur. Vide notas ad eandem ep. 70. **Id.**

^f Quam recte in Argumento Panvini et Centuriator., necnon in synopsis hujus codicis litteræ datæ dicantur præcipue ad Elipandum et Ascaricum hinc patet. Nam uterque erroris Nestoriani principii suggillantur. Quam profecto historiam fuse persequuntur Etherius et Beatus in epistola ad Elipandum (*Canis., Ant. Lect.*, tom. II, p. 297 seqq.). Vide et Mabillon. (*Ann. lib. XXV, n. 52 seqq.*): summa erroris erat Christum Dei Filium esse adoptivum, non proprium. **Id.**

In primis confessionem beati Petri principis apostolorum atque clavigeri regni cœlorum tenentes, qui ait: *Tu es Christus Filius Dei vivi* ^a (*Matth.* xvi). Deinde vas electionis beati Pauli apostoli ^b subposterium fidei, qui inquit: *Proprio Filio suo non pepercit Deus, sed pro nobis omnibus tradidit illum* (*Rom.* viii); et si ipsi principes apostolorum Filium Dei vivi et proprium confessi sunt, quomodo oblatrantes autumant hæretici, Filium Dei adoptivum dicere, quo solo audito omnis Christianus gemens pavescit? Unde beatus Athanasius Alexandrinus episcopus, antiquus et egregius prædicator, de divina Incarnatione Verbi consonante sancta prima synodo, quæ in Nicæa, infra cætera ait: « Si quis vero adversus divinam Scripturam dicet, alium dicens Filium Dei, et alium, qui ex Maria hominem secundum gratiam ^c, qui ex Maria hominem; et si quis Domini nostri carnem desursum dixit, et non ex Virgine Maria, aut immutatam ^d deitatem in carne, et confusam, aut alienatam, aut passibilem Domini deitatem, aut inadoratam Domini Dei carnem, sicut hominis, et non adorandam, sicut hominis et Dei carnem, hunc anathematizat catholica et apostolica Ecclesia, consentiente divino Apostolo et dicente: Si quis vobis evangelizaverit, præter quod suscepistis, anathema sit (*Gal.* i). »

Sed et beatus Gregorius Nazianzenus, qui et Deiloquus, scribens ad Cleonimum ^d infra cætera inquit: « Si quis duos introducit filios, unum quidem qui ex Deo et Patre, secundum vero qui ex matre, et non unum et eundem, is adoptione excidat, quæ promissa est his qui recte credunt. Naturæ vero duæ, Deus et homo, ut et anima et corpus; filii vero non duo, neque dii. Neque enim hic duo homines; quamvis Paulus quod interius hominis et exterius appellavit (*I Cor.* xv). Si oportet continuo dicit, alium et aliam ex quibus Salvator, sive non quod et ipsum

^a Uberrime hac de re idem Adrianus in epistola quæ præmittitur concilio Francoford., ann. 794 celebrato adversus Elipandum. Non enim unum aut alterum Scripturæ locum affert: sed ingenti locorum serie præmissa prosequitur Patrum auctoritatibus allatis, qui et ipsi Scripturas interpretantur, et catholicam doctrinam de Jesu Christo proprio Filio Dei acerrime vindicat (Labbe, *Conc.* tom. VII, p. 1014 seqq.). CXXX.

^b Mendosus locus, nisi *subposterium* sit fundamentum vel suppositum. GRETS. — Greterus putat mendosum locum; at vere *suppositorium* a Gregorio Magno inter sacra ministeria reponitur, ut notat Cangius; et continuatores sive illustratores adiungunt, pateram forte illam intelligi quæ poculo inter bibendum supponitur. Quamvis igitur allusio minus propria videatur; ut Petrus *claviger regni cœlorum*; ita Paulus *vas suppositorium fidei* nuncupatur. Nam *subposterium*, *suppositorium* et *suppositorium* idem valent: librarii tantum incuria e pro o irrepsit. ^{lo}

^c Lamb. et Gent.: *secundum gratiam adoptatum, sicut vos, quatenus esse duos filios, unum secundum naturam Filium Dei, qui ex Deo, et unum secundum gratiam.*

^d Forte *intra* vel *inter*. S. Greg. Nazianz., orat. 31 edit. novæ Parisiensis. GRETS.

^e Locus iste Nazianzeni totus ferme in apographo

invisibilem visibili et sine tempore, quæ sub tempore; non alius et aliud absit; utraque unum vero. » Et infra: « Si quis ex operibus perfectum, aut post baptisma, aut post ex mortuis resurrectionem adoptionem dignus est dicit, sicut quos pagani præscriptos [ascriptitios] introducunt, anathema sit ^e. »

Unde præcipuus Amphilocheus Iconii episcopus in sermone suo ⁴⁴⁸ in sancta Epiphania nos docuit: « Nunc in Spiritu sancto propter adoptionis gratiam, impossibile enim te accipere auctoritatem adoptionis, et clamare: Abba Pater, nisi signante adoptionis spiritu. » Et post pauca: « Nisi ille passus fuisset servi forma, nullo modo tu gloriam adoptionis lucrareris. » Et post modicum: « Diligite imperiale donum; capite adoptionis dignitatem. »
^B Sed et beatus Gregorius Nyssenus episcopus super Matthæum disponens [disserens], ita ait: « Si vero pacificus es, adoptionis gratia coronaris. » Quatenus et beatus Joannes Constantinopolitanus episcopus, qui et Chrysostomus, ad neophytos scribens instruit: « Benedictus Deus, iterum dicamus, qui facit mirabilia solus, qui facit universa, et convertit universa; ecce libertatis serenitate perfruuntur qui tenebantur ante captivi, et cives Ecclesiæ sunt qui fuerant in peregrinationis errore; et justitiæ in sorte versantur qui fuerant in confusione peccati; non enim sunt tantum liberi, sed et sancti; non tantum sancti, sed et justi; non solum justus, sed et filii; nec solum filii, sed hæredes; non solum hæredes, sed et fratres Christi; nec tantum fratres Christi, sed ^C cohæredes; non tantum cohæredes, sed et membra; non membra tantum, sed et templum; nec tantum templum, sed et organa spiritus. Benedictus Deus, qui facit mirabilia solus. Vides quot sunt baptismatis largitates, sed multis quidem videtur cœlestis gratia in peccatorum remissione tantum consistere, nos autem honores computavimus decem: hac de

nostro corruptus est In editione Billii ita habet convenienter Græco textui: « Si quis duos filios, alterum ex Deo et Patre, alterum ex matre, non autem unum atque eundem induxerit, is ab ea quoque filiorum adoptione excidat, quæ recte credentibus promissa est. Quanquam enim Deus et homo duæ naturæ sunt, quemadmodum et anima et corpus, non tamen duo filii, nec dii: quemadmodum ne hic quidem duo homines, tametsi Paulus ad hunc modum internam et externam hominis partem appellaverit. Atque ut paucis rem complectar, aliud quidem atque aliud sunt ea, ex quibus Salvator (nisi vero id quod cerni non potest idem est cum eo quod in oculorum aspectum cadit; et quod temporis expertus est, cum eo quod tempori subest) non tamen alius, atque alius absit; ambo enim hæc conjunctione unum sunt. » Infra: « Si quis ex operibus perfectum fuisse, aut post baptisma, vel resurrectionem a mortuis, in filium adoptatum dixerit; quemadmodum quos Græci ascriptitios inducunt, anathema sit. » ^{lv}. — Uterque locus, Athanasii nempe et Nazianzeni in prædicta epistola Francoford. conc. præeunte affertur ubique discrepans a versione, qua hic utitur Adrianus. Uterque autem est mutilus, Athanasii in principio, Nazianzeni in fine: quæ enim hinc sequuntur, illi desiderantur. Tametsi data opera ea pontifex prætermittit: « Sed, inquiens, hujus expositio capituli tempore reservatur opportuno. » CXXX.

causa etiam infantulos baptizamus, ne sint coinquinati peccato, ut eis detur justitiæ adoptio, hæreditas, fraternitas Christi, ut ejus membra sint omnes, ut spiritus inhabitatio fiant. »

Item idem ipse super Joannem evangelistam docuit : « Non enim inutilis fias erga beneficium, neque contrariis retribuere, qui tibi fontem beatitudinis donavit, ubi enim adoptionis dignitas, ibi malorum amputatio, et honorum omnium datum. » Idem ipse [Lamb. add. in] Psalmis : « Factum est istud, et est hoc mirabile in oculis nostris, ut nos, qui ante passionem 449 Domini sine testamento eramus et lege, adoptaremur in filios Dei. »

Ecce, dilectissimi nobis, qualiter sancti Patres Orientales docuerunt, inter dona charismatum adoptionem esse, et nobis omnibus, qui in peccatis nati sumus, et iterum per baptismum renati, a Domino nostro Jesu Christo Filio Dei unigenito, concessam. Unde et beatus Augustinus egregius doctor in sermone de Natali Domini inquit : « Audite, filii lucis, adoptati in regnum Dei. » Et iterum in explanatione sancti Evangelii super Joannem pro hoc manifeste docuit : « Quotquot autem receperunt eum, quid eis præstitit? Magnam benevolentiam, magnam misericordiam. Unicus natus est, et noluit manere unus. Multi homines cum filios non habuerunt, peracta ætate, adoptant sibi, et voluntate faciunt quod natura non potuerunt, hoc faciunt homines; si autem aliquis habeat filium unicum, gaudet de illo magis, quia solus omnia possessurus est, et non habebit qui cum eo dividat hæreditatem, ut pauperior remaneat. Non sic Deus; unicum eundem ipsum, quem genuerat, et per quem cuncta creaverat, misit in hunc mundum, ut non esset unus, sed fratres haberet adoptatos; non enim nos nati sumus de Deo, quomodo Unigenitus, sed adoptati per gratiam ipsius, ille enim venit Unigenitus solvere peccatum, » etc. Item in alio sermone ejusdem libri : « Nullo modo autem possunt dicere habere se charitatem, qui dividunt unitatem. » His dictis subsequentera videamus : « Perhibuit Joannes testimonium, quia vidit. Quale testimonium perhibuit? quia ipse est Filius Dei; oportebat ergo ut ille baptizaret qui est Filius Dei unicus, non adoptatus; adoptati filii ministri sunt unici, unicus habet potestatem, adoptati in ministerium, licet baptizet minister, non pertinens ad numerum fratrum, quia male vivit et male agit, quid nos consolatur? Ille est qui baptizat, etc. b. »

450 Idem in alio sermone : « Nos enim de gentibus venimus; de gentibus autem non veniremus, ni-

a Amphiloerii, Greg. Nysseni et Joannis Chrysostomi auctoritates desunt in prædicta epistola. CENN.

b Ad Patrum Latinorum auctoritates quod attinet, magna occurrit discrepantia, ut conferenti utramque epistolam, qua sanctus Augustinus testis adducitur, apertum erit: ibi enim plura pontifex loquitur quam Augustinus: secus hic fieri liquet. In.

c Hiuc magna sequitur inter utramque epistolam discrepantia. Hilarii siquidem et Leonis loco illic Gregorius et Ambrosius adducuntur: tantaque est scribendi varietas, ut licet epistolæ invicem distent annis novem duntaxat, eundemque auctorem præ-

si Deus de lapidibus suscicaret filios Abrahamæ facti sumus filii Abrahamæ imitando fidem, non nascendo per carnem, sicut enim illi degenerando ex hæreditati, sic nos imitando adoptati. » Et infra idem in alio sermone : « Pater diligit Filium, et omnia dedit in manu ejus (Joan. III); adjecit, omnia dedit in manu ejus, ut nosset et hic qua distinctione dictum sit : Pater diligit Filium; quare ergo Pater non diligit Joannem? et tamen non omnia dedit in manu ejus; Pater non diligit Paulum? et tamen non omnia dedit in manu ejus; Pater diligit Filium, sed quomodo Pater Filium; non quomodo Dominus, servum. Quomodo unicum, non quomodo adoptatum. »

Pariter beati Hilarii Pictaviensis episcopi super Matthæum inquit expositio : « Beati pacifici, quoniam filii Dei vocabuntur; pacificorum beatitudo adoptionis est merces, ut filii Dei maneant; parens enim omnium Deus unus est, neque enim aliter transire in nuncupationem familiæ ejus licebit, nisi oblivione earum rerum assumpta quibus possumus offendi, fraterna invicem charitatis pace vivamus. » Sed et beatus Leo egregius papa atque præcipuus doctor ex sermone sanctæ Epiphaniæ ita nos docuit (Serm. 5) : « Unde quod illustres viri, universarum gentium personam gerentes, adorato Domino sunt adepti, hoc in populis suis per fidem, quæ justificat impios, totus mundus assequitur, et hæreditatem Dei ante sæcula præparatam accipiunt adoptivi, et perdunt qui videbantur esse legitimi. » Et post cætera ex ipso sermone : « Illa nobis currenda est via, quam ipse Dominus se esse testatus est; qui nobis nullis operum meritis suffragantibus sacramento consuluit et exemplo, ut in adoptionem vocatos per illud proveheret ad 451 salutem, per hoc imbueret ad laborem. » Item ex ejusdem beatissimi Leonis pontificis sermone de passione Domini : « Nos autem, dilectissimi, qui ab ignorantie tenebris liberati, fidei lumen accepimus, et in Novi Testamenti hæreditatem per electionem adoptionis intravimus, festivitate, quam Israel carnalis perdidit, gaudeamus. » Item alius sermo ejusdem de Pentecoste : « Nos autem, dilectissimi, ad beatam hæreditatem et animæ et carnis per regenerationem sancti Spiritus adoptati, sacratissimum diei istius festum rationabili obsequio celebremus: confideptes cum beato Paulo apostolo, quod Dominus Jesus ascendens in altum captivam duxit captivitatem, dedit dona hominibus; ut Evangelium Dei per omne humanæ vocis eloquium prædicaretur, et omnis lingua confiteatur quoniam Dominus Jesus in gloria est Dei Patris. »

seferant, posterior data a pontifice jam senio confecto, elegantior ac vehementior priori, antiqui moris decretales referre videatur: hæc autem, quam versamus, a reliquis quæ in Codice continentur nullatenus discrepans privatum Adriani studium patefaciat. Eidem vero si addatur alia prolixior ad Carolum Magnum de sacris imaginibus, quæ exstat in concilio Nicæno II, maxima utriusque Ecclesiæ, Orientalis nimirum et Occidentalis, sollicitudo patefiet quæ decebat pontificem vitæ sanctimonia et eruditione insignem. In.

Si enim sanctorum omnium orthodoxorum Patrum pro hujusmodi opuscula vobis exarassetis, antea charte et scriptores desererent quam divinus per eorum disputationes cessasset sermo; sed in his omnibus vestra fidelissima erudititas ad fidem catholice et apostolice Romanæ Ecclesie eos qui in errore positi sunt redigentes, fructum animarum Deo offerre studete, ut nobis vobisque potissimum hærum accrescat; a pariterque et hoc pervenit ad nostras apostolicas aures, quod multi in partibus illis in insipientiam atque cordis demerentiam devoluti, prædecessorum nostrorum sanctorum pontificum, et nostras religionum atque admonitionum series, secundum venerandi Nicæni concilii institutionem de Paschali festivitate, ita contemnere audent, quod si plenilunium quarto decimo scilicet lune die, sabbato contigerit, alio die Dominico, videlicet quinto decimo lune die Pascha sanctum minime celebratur, sed prætermissa eodem quinto decimo die, in alio sequentis septimanæ Dominico, qui est vicesimo **452** secundo lune die, Paschalis festi gaudia pronuntiant celebranda. Quod si interius mente perpenditur magni ac venerandi Nicæni concilii trecentorum decem et octo sanctorum Patrum simul convenientium promulgata Paschalium festivitatum ratio, procul dubio omnis error omnisque ambiguitas ab hæsitantium cordibus auferetur; sed dum plerique propria commenta, ut acuti, perspicaces et mundanæ scientiæ gnari, spiritualis vero eruditionis ignari, vindicare desudant; olitanam Patrum traditionem desidiosa ignavia prætereunt, et vera mendaciis obumbrare inhiant. In eodem quippe magno Nicæno concilio decennovenali cyclo Patrum confirmato sententia, ita inter cætera ibidem fertur promulgatum, quod non amplius quam usque ad vicesimam primam lune diem hujus sacræ festivitatis solemnia dilatentur. Quam Paschæ rationem et Antiochenum demum venerandum corroborans concilium, inter reliqua ita inibi, in primo scilicet capitulo, constat exaratum: « Omnes qui ausi fuerint dissolvere definitionem sancti et magni Nicæni concilii, congregati sub præsentia piissimi et venerandissimi principis Constantini, de salutifera sancti Paschæ solemnitate, excommunicandos et ab Ecclesia esse abjiciendos censemus; » et si tamen contentius [contentiosus] adversus ea quæ bene sunt constituta perstiterint, atrocioribus submissuros interdictionibus censuerunt. Nam et beatissimus Dionysius, in ea quam de ratione Paschæ promittit epistola ait: « A duodecimo Kalendarum Aprilium die, sanctorum Orientalium sententia æquinoctii cursus vernalis consequatur, decreverunt, maxime Ægyptiorum peritiam, qui hujus calculationis gnari doctique sunt, inquirendam, » specialiter adnotatur, in

A quo etiam si luna quarta decima sabbato contingat, sequenti die Dominico luna quinta decima celebrandum Pascha sancta synodus Nicæna sine ambiguitate firmavit.

Attendite, dilectissimi nobis, et illud quod beatus Proterius **453** Alexandrinæ Ecclesie præsul, prædecessori nostro beatissimo Leoni papæ, ob piæ memoriæ Marciani principis jussum, direxit; post plurima enim ita ait: *Olim quidem Dominus per Moysen significans dicit: Mensis iste vobis initium mensium primus erit in mensibus anni, et facies Pascha Domino Deo tuo quarta decima die mensis primi (Exod. x).* Et post pauca subjunxit dicens: « Si quando in die Dominico quarta decima luna reperta est, in sequenti septimana est dilatanda festivitas, sicut et veteres Patres nostri fecerunt, quartas decimas lunas occurrentes in aliam Dominicam transferentes. » Unde constat, dilectissimi, non amplius hujus venerandæ festivitatis solemnitatem extendi fas esse quam usque in vicesimam primam lune diem, rite observantes hebdomadæ dierum numerum, dum solaris cursus a lune cursu omnino discordat, quoniam in sex quidem diebus, creator omnium Dominus æthereum firmamentum omnemque ejus ornatum, rutilantia æquoris atque telluris gigantia, ac elementorum materiam, et sanctorum reptilium animantia paravit, et postremam e limo hominem finxit agri ^b, et in septimo die requievit ab omni opere quod pararat; his nempe septem diebus a quarto decimo die lune, quod est plenilunium, si Dominica tamen occurrerit, quæ est prima et sancta dies, pro eo quod non oportet in ea jejunare, intermissis in alia Dominica, quæ est prima et sancta dies, vicesima prima luna rationis ordo exigit sanctum Pascha a Christianis celebrandum; nam si in sabbato quarta decima luna provenerit, non est intermittenda subsequens Dominica, quinta decima videlicet lune dies, venerantes eandem Dominicam, quæ est prima sabbatorum dies, in qua lux, jubente Deo, in ipso mundi exordio prodiit, in qua et vera lux Salvator noster ab inferis carne resurrexit; nam **454** si octo dies a quarta decima lune die, quando jejuniū solvitur, intermittuntur, ut in vicesimo secundo die lune Paschalis festivitas dilatetur, ergo jam non septima, id est hebdomada, sed octoada, ut stolidi quique et recordes profanzant, dicenda atque observanda est; intuendum quippe et illud ratio suadet quod septem hebdomadæ et non octo intermittuntur a Paschali festivitate usque ad septimam Pentecosten, in qua paracletum Spiritum a Patre Redemptor noster Dei vivi Filius post gloriosam resurrectionem suam sanctis suis apostolis misit, pro quo regiam gradiemur viam, et non declinabimus penitus per tortuosum et dumis

^a Hactenus de hæresi Elipandi et Felicis Urgellensis, quæ Dei Filium adoptivum prædicabant. Errores cæteri de Paschate, de prædestinatione ac de libero arbitrio cum aliis pluribus enarrantur iisdem fere verbis, quæ superius vidimus ep. 70, al. 96. CENN.

^b Ad eandem epistolam (inter not.) arguebam Ten-

gnagelii incuriam reponentis feriam, loco arva, quam vocem hic quoque legunt Lambecius et Gentilius. Quare ne agri quidem vox admittenda, tametsi arva etiam agrum significet. Illo enim ævo elegantius inflectebatur arva, arva, quam arva, arrorum. lo.

ac tribulis repletum callem, pergant per eam hi **A** Deo nos adjuvante, monstramus. Et post cætera : qui cupiunt nova signa et scelerum monumenta componere, ut merito spinæ et tribuli generentur eis. Jam quidem dudum decessores et prædecessores nostri sancti pontifices pro hac quæstione simulque hæresi illis partibus commonitorium atque adhortationem dirigentes, congrua capitula beati Cyrilli atque Theophili, nec non et aliorum sanctorum Patrum, quos dinumerare longum est, promulgantes, docuerunt, quod vestræ dilectioni gnarum esse dubium non est, pro quo non silemus, charissimi, impensius vos commonere, ut a falsis fratribus caveatis, et eo modo quo sancta nostra Romana Ecclesia, caput omnium Ecclesiarum Dei, Paschalem celebrat solemnitate, et recte, si Dei tenet traditiones, et vos procul dubio celebrare studeatis, ut sicut pa- **B** res nos Christianorum fidei religio elicet, æquales nimirum in festivitatis officiat.

Verum etiam et hoc de partibus vestris audivimus quod quidam pollicentes, atque in errore perseverantes, prædicant ut qui non ederit pecudum aut suillum sanguinem et suffocatum, rudis est aut in-eruditus. Nos quidem apostolica præcepta imbuti atque eruditi confirmantes prædicamus quod si quis pecudum aut suillum sanguinem vel suffocatum manducaverit, non solum totius est consolationis alienus, sed ipsius quoque intelligentiæ communis **455** prorsus extraneus, unde sub anathematis vinculo obligati in laqueos incidant diaboli.

Illud autem quod alii ex ipsis dicunt, quod præ-destinatio ad vitam, sive ad mortem, in Dei sit **C** potestate, et non nostra; isti dicunt: Ut quid conamur vivere, quod in Dei est potestate? Alii iterum dicunt: Ut quid rogamus Deum ne vincamur tentatione, quod in nostra est potestate, quasi libertate arbitrii? revera enim nullam rationem reddere vel accipere valent, ignorantes beati Fulgentii episcopi ad Eegyptium presbyterum contra sermonem cujusdam Pelagiani opuscula directa, quibus infra multa idem Pater docens, hæc verba subiungit: Illi autem dum pro se gratiam solum reprehensibiliter intronitunt, in se damnabiliter calcaverunt, qui alios ad vitam, alios ad mortem asserunt destinatos, adverte quibus impietatis se nexibus ligant: si ad bonum prædestinatus sum, contra malum resistere necesse mihi non erit; si vero ad malum natus, bonum mihi exercere nihil proderit; ac sic in utraque parte, intercluso appetitu laudis et gloriæ, unus securitate, alius desperatione torpebit, ac per hoc otiiabitur justitiæ exercitatio, oratio cessabit, languebit opera- **D** tio. Sed non ita est; quin potius incessanter oremus; quia ipse Dominus dicit: Sine intermissione orate, ne intretis in tentationem. Nihilominus contra omne peccatum, non solum oratione, sed etiam labore luctemur, quia ipse Dominus præsentis lectione testatur est quia unusquisque propriam mercedem accipiet, secundum suum laborem. Hæc verba, quibus auctor sermonis illius veritatem prædestinationis nititur oppugnare, inconsiderate atque indiscrete prolata,

Deo nos adjuvante, monstramus. Et post cætera : Opera ergo misericordiæ ac justitiæ præparavit Deus in æternitate incommutabilitatis suæ, et sicut futurorum operum suorum nunquam fuit ignarus, sic in eorumdem operum præparatione nunquam improvidus: præparavit ergo justificandis hominibus merita; præparavit iisdem glorificandis et præmia; malis vero non præparavit voluntates malas aut opera mala, sed præparavit eis justa et æterna supplicia, hæc est æterna prædestinatio futurorum operum Dei, quam sicut nobis apostolica doctrina semper insinuari cognoscimus, sic etiam fiducialiter prædicamus; beatus enim Paulus prædestinationem eorum **456** quos Deus gratis salvat, et evidenter et frequenter insinuat; ipse enim dicit de Deo, *Nam quos præscivit, et prædestinavit conformes fieri imaginis Filii sui, ut sit ipse primogenitus in multis fratribus, (Rom. viii).* Et post: *Quos autem prædestinavit, hos et vocavit: et quos vocavit, hos et justificavit; quos autem justificavit, hos glorificavit (Ibid.);* nihil incertum in Dei operibus nutat, quia nihil suæ prædestinationis evacuat, prædestinationis igitur suæ opera vocatione Deus inchoat et glorificatione consummat. Non tamen in omnibus quos vocat, sed quos secundum propositum vocat; diligentibus enim Deum omnia cooperantur in bonum his qui secundum propositum vocati sunt.

Item et post multa: Teneatur ergo prædestinationis veritas a fidelibus cunctis, quia quisquis divinum non credit in hac prædestinationis consilium, non perveniet ad gloriosum ejusdem prædestinationis effectum; quisquis autem non est prædestinatus ad gloriam, invenitur sine dubio præscitus ad penam, quæ ideo in Dei præparatione prædestinata cognoscitur, ut per eam infidelitas atque iniquitas puniatur; propter quod beatus Judas apostolus quosdam prædestinatos dicit in iudicium his verbis: *Subintroierunt enim quidam homines impii, qui olim præscripti et prædestinati erant, in hoc iudicium Dei nostri (Jud. iv).* Vigilanter autem in doctrina Spiritus sancti, prædestinatos impios non dicit ad peccatum, sed ad iudicium, id est non ad impietatem, sed ad puniti- **D** onem. Non enim prædestinati sunt ad hoc quod vitiosas impietates admittunt, sed ad illud quod iudicio æquitatis divinæ recipiunt. Ipsorum enim opus est quod impie faciunt, Dei autem opus quod juste recipiunt.

Item post cætera: Proinde quod auctor illius sermonis subsequenter adjunxit dicens: Quin potius incessanter oremus; quia ipse Dominus dicit: *Sine intermissione orate, ne intretis in tentationem, et post nihilominus; contra omne peccatum, non solum oratione, sed etiam labore luctemur, et iterum: sic laborantes vocat Dominus dicens: Venite ad me omnes qui laboratis et onerati estis, et ego vos reficiam (Matth. xi);* sed nos a Deo humiliter gratiam poscimus, quam **457** collaborantem jugiter habeamus, per quam nos Deus et in labore custodiat et ad mercedem peracto labore perducatur.

Porro, dilectissimi, diversa capitula quæ ex filiis A
audivimus partibus, id est, quod multi dicentes se ca-
tholicos esse, communem vitam gerentes cum Ju-
dæis et non baptizatis paganis, tam in escis quam-
que in potu, et in diversis erroribus nihil
pollui se inquit: et illud quod inhibitum est,
ut nulli liceat jugum ducere cum infidelibus, ipsi
enim filias suas cum alio benedictent, et sic populo gen-
tili tradentur, et quod sine examinatione præfati
presbyteri ut præsentent, ordinantur, et alius quoque
immanis invaluit error perniciosus, ut etiam, vivente
viro, mulieres sibi in connubio sortiantur, ipsi pseu-
dosacerdotes, simulque et de libertate arbitrii, et
alia multa, sicut de illis audivimus partibus, quæ
longum est dici. Quapropter, dilectissimi, oportet
vestram industriam solertissime vigilare, et sicut de-
cet Domini sacerdotes, nulli vestrum liceat canones
ignorare, nec quidquam facere quod Patrum possit
regulis obviare, quæ enim a nobis res digna serva-
bitur, si decretalium norma constitutorum pro ali-
quorum libito licentia populis permessa frangatur?
Unde constat ut si quis de prædictis capitulis obno-
xius reperietur, post unam et secundam adhortationem,
si noluerit se corrigere, profecto is regulariter a
consortio fidelium Dei, ut pote corruptor Pa-
trum traditionum, extorris efficiatur, et in æterna con-
demnatione inveniat. Cavendum ergo dilectioni
vestræ est, magnaue diligentia prohibendum, ne
per ejusmodi homines extincta dudum scandala sus-
citantur, et de exciso olim dogmate aliquod in provin-
cia ejusdem mali germen oriatur; quod non solum
in radicibus suis crescat, sed etiam sanctæ Ecclesiæ
subolem veneno sui odoris inficiat. Qui correctos se vi-
deri volunt, ab omni suspitione se purgent, et obediendo
vobis probent, se esse nostros, quorum si quisquam
salubribus præceptis satisfacere detraxerit, sive
ille clericus, sive **458** sit laicus, ab Ecclesiæ socie-
tate pellatur; ne perditor animæ suæ salutis insidietur
alienæ*. Sed vos, dilectissimi, nostræ sanctæ
Ecclesiæ catholicæ et apostolicæ orthodoxam fidem
amplectentes, prædicare nitimini ut sicut unus est
pastor noster Christus, Dei vivi Filius, omnes simul
in uno ejus efficiamur aggregati ovili, et quem-
admodum unius capituli sumus membra, unum efficiamur
corpus in Christo Jesu Domino nostro, prome-

* Nonnullas mutationes, easque admodum tenues, deprehendimus in epistole parte ista quam ex anteriori alia desumpsit. Hæc reliquis major: nulla enim Wischarii archiepiscopi Galliarum mentio fit. Non quia mortem occubuerit, nam principio epistolæ tanquam superstes laudatur, sed quia nil episcopis Hispaniæ cum Galliarum archiepiscopo negotii erat: contra Egilam, ad quem anterior illa epistola data fuit, ordinaverat, atque ad rectam doctrinam instruxerat. CENN.

† Argum. P. xv. (Cod. Vat. 5): « In quinta [quinta] indicat se jusse, ut Veneti Ravenna, seu Pentapoli expellerentur; tum Garamannum [Garam.] ducem res ac possessiones Ravennatis ecclesiæ invasisset. Quare [exponit. Quare] Carolum orat, ut pro more Petri eum expellat, ut sua territoria intacta permanerent. » lb.

‡ Summ. 5, Bar. et Cent. GRETS.

rentes quod sanctis suis contulit cultoribus qui ejus
præcepta custodiant, et ab initio mundi divinæ ejus
placuerunt majestati, desiderabilem promissionem
quam ait: *Venite, benedicti Patris mei, percipite regnum vobis præparatum ab origine mundi.*

LXXXIV.

459 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continetur de Venetiis [Lamb., Gent., Veneticis], ut de Ravenna seu Pentapoli expellerentur, nec non et de Garamanno duce, qui possessiones [Lamb., res et p.] Ravennatis Ecclesiæ violenter invasisset vel exspoliasset b.

(An. Dom. 785, Cod. Car. LXXXIV, chron. 83.)

ARGUMENTUM. — Regiæ voluntati se statim obsecundasse: Veneticos nimirum negotiatores ejici mandasse de exarchatu, et Pentapoli atque insuper archiepiscopo Ravennæ præcepisse, ut ex omnibus locis ecclesiasticæ ditionis atque iis quæ juris erant Ravennatis ecclesiæ illos ejiceret. Contra eum orat, ut Garamannum ducem, qui Ravennatis ecclesiæ piorumque aliorum locorum prædia in ecclesiasticæ ditionis territorii sita invaserat ac pontificias admonitiones sas deque habuerat, ab officio ei commisso amoveat.

Domno c excellentissimo filio nostroque spiritali compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa d.

Ad aures clementissimæ regalis excellentiæ vestræ intimantes innotescimus, quia dum vestra regalis ia triumphis victoria præcipiendum emisit, ut a partibus Ravennæ seu Pentapoleos expellerentur Venetici ad negotiandum, nos illico in partibus illis emisimus C
vestram adimplentes regalem voluntatem, insuper et ad archiepiscopum præceptum direximus, ut in quolibet territorio nostro et [Lamb., Gent. add. nostro] jure sanctæ Ravennatis ecclesiæ, ipsi Venetici præsidia atque possessiones haberent, **460** omnino eos exinde expelleret, et sic Ecclesiæ suæ jura manibus suis teneret e.

Quid autem contigit de Garamanno duce qui subito irruiit super prædia et possessiones sanctæ Ravennatis ecclesiæ in nostris territoriis sitas, et non solum eas occupavit, sed et omnes fruges a prædicta abstulit ecclesia, et de aliis piis locis? Nos quidem statim eum adhortari studuimus, ut si fidelis vester existeret, ipsas possessiones piorum locorum reddere prorsus non omitteret, quia et juris ecclesiæ Ra-

d Recte hanc epistolam collocari an. 785 contra eos qui vagari illam sinunt post 784 incerto tempore, vel inde constat, quod Garamannus dux, qui anno superiori Caroli legatione fungebatur, designatusque erat a Carolo eodem suorum armorum dux in Italia, suo jam munere fungebatur; namque in sanctæ sedis ditionem rapaces manus extendentem Adrianus petiit removeri ab officio. CENN.

e Quid Carolus a Venetis mercatoribus timeret regno Italiæ, non liquet; a pontifice tantum petiisse constat, ut tota ex Ecclesiæ ditione illos pelleret, ne iis quidem exceptis, qui jampridem illic habitantes possessiones etiam comparaverant, aliasque facultates, aut bona obtinebant in iis regionibus. Omnia pontificem aut per se, aut per archiep. Ravennatem explesse adeo planum est in litteris, ut sanctæ sedis dominium negari non possit. lb.

vennatum, sive talium locorum piorum esse videntur, A et in nostris territoriis sitæ sint. Ille vero nullo modo recordatus est, neque ipsas possessiones reddere voluit, sed illicite eas detinere conatur. Quapropter poscentes vestram in triumphis regalem potentiam, quaesumus, ut pro amore fautoris vestri beati Petri apostolorum principis, nostraque paterna dilectione, talia illi agere non sinatis, sed per vestram clementissimam regalem præceptionem, cum exinde expellere omnino dignemini, ut nostra territoria per vestram regalem tuitionem intacta permaneant, et quaecunque infra ipsa territoria esse noscantur, irrefragabiliter eorundem locorum possessione et jure fruamur, quemadmodum vestra in triumphis victoria, una cum domna regina vestraque nobilissima prole hic et in futuro sine fine reguare mereamini. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

LXXXV.

461 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continetur de gente dudum perfida, scilicet Saxonum, qualiter Dominus ac Redemptor noster per præfati regis laboriosa certamina, ad Dei cultum [Lamb. add. et] suæ catholicæ et apostolicæ Ecclesie rectitudinem fidei, seu ad sacram baptismatis fontem usque perduxisset, et de litanis, et de jeuniis, et orationibus pro hujusmodi re c.

(An. Dom. 786, Cod. Car. xci, chron. 84.)

ARGUMENTUM. — Ex litteris Regiis per Andream Abbatem allatis se cum ingenti gaudio accepisse, Saxones debellatos esse, et ad orthodoxam fidem conversos. Constituisse juxta ejus desiderium, ut pro gratiarum actione publicæ preces fierent in universa ditione Ecclesiastica tribus stans diebus Junii Mensis venturi: temporis eam dilationem sumpsisse, ut iisdem diebus publicæ eadem preces per totum Francorum Regnum, et in transmarinis etiam regionibus Catholicis indici possent.

Domno d excellentissimo filio nostroque spiritali compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

a En causa, cur socio et amico principi morem gerens Adrianus vota illius plenissime explevit, ut omnem illi metum eriperet a suspectis hominibus. Remedium scilicet presentius afferri cupiebat ditioni suæ per Garamanni ducis amotionem. Et notandum, quod minime utitur officiosis verbis, ut paulo ante fecerat, se executum esse aienis quæ rex præceperat, sed clementissimam regalem præceptionem, seu chartam, aut diploma, aut præceptum regium exposcit, cujus suprema auctoritate dux ille anoveretur. CENN.

b Lamb. legit: a piis locis possessa eorum jura fruamur; et Gent: a piorum locorum possessa eorum jura fruamur.

c Argum. Panv. (Cod. Vat. 44): Indicaverat Carolus rex quod per laboriosa certamina Saxones ad fidem catholicam ac baptismatis fontem perduxisset. Petierat ob id ab Adriano [Hadr.] una aut duabus feriis litanias fieri. Respondet papa, in omnibus suis partibus [Papa ep. 44 Romæ in omnibus occidentis partibus] vigesima tertia, vigesima sexta, et vigesima octava mensis Junii debere [Junii, id est vigil. Joannis Baptistæ, natale sanctorum Joannis et Pauli, et vigilia sanctorum apostolor. Petri et Pauli debere] fieri litanias. Jubet ut Carolus iisdem diebus in omnibus suis regionibus litanias fieri [celebrari] curet.

Præstolatos nimisque nobis optabiles regales vestros suscepimus affatus, per fidelissimum vestrum latorem atque missum, videlicet Andream religiosum abbatem, quos reserantes reperimus in eis de vestra præcelsæ regalis potentia et comparis subolique vestrae, seu cunctorum præcipuorum 462 vestrorum nostrorumque fidelium sospitate et incolumi ac sincerissima prosperitate, in quibus Redemptori mundi consuetas retulimus grates; magis autem inibi de vestris a Deo præsidatis regalibus triumphis comperientes, qualiter sævas adversasque gentes, scilicet Saxonum, ad Dei cultum et suæ sanctæ catholicæ et apostolicæ Ecclesie rectitudinem fidel, perduxeritis, atque Domino auxiliante et Petri Paulique apostolorum principum interventione suffragante, sub vestra eorum colla redacta sunt potestate ac ditione, eorumque optimates subfingentes divina inspiratione, regali adnisi universam illam gentem Saxonum ad sacrum deduxistis baptismatis fontem c.

Unde nimis amplius divinæ clementiæ retulimus laudes, quia nostris vestrisque temporibus gentes paganorum in veram et magnam deductæ religionem atque perfectam fidem, vestris regalibus subternuntur ditionibus, in hoc quippe freta vestra a Deo fundata existat potentia, quia si, ut pollicita est fautori suo beato Petro apostolo et nobis, puro corde atque libentissimo animo adimpleverit, maximas ac robustiores illarum gentium suis præcipuis suffragiis vestris subternet pedibus f, ut nemine eos persequente, vestris regalibus subjungantur potentiis, et maximum fructum in die judicii, ante tribunal Christi, de eorum animarum salute offerre mereamini dignissimum unius [Lamb., munus], 463 et pro amore animarum luera infinita mereamini adipisci in regno cælesti.

Illud autem quod vestra regalis intimavit excellentia, ut in uno mense vel in una die, pro hujusmodi operibus, scilicet stabilitatis vestrae victoria, laudes Deo gerentes caneremus, et una vel duabus feriis

Indicat, quod Romæ indesinenter [continuo] pro Carolo gratias agant, et Deum orent, epistola quadragesima quarta. > CENN.

d Sum. 44, Bar. et Cent. GRETS.

e De hujus epistolæ ætate nulla controversia est, annales omnes veteres, præcipue Francor. et Fulden. conversionem Saxonum ad catholicam fidem illigant cum an. 785, quare principio hujus anni et missus et litteræ venerunt a Carolo tanti gaudii nuntia. Missus regius juxta Mabillon. (Ann. lib. xxv, n. 46) ex Coitio erat Luxoviensis abbas. Ex eod. auctore Pag. (an. 786, n. 8). CENN.

f Opportune Adrianus monet Carolum principis apostolorum patrocinium memoria revocandum, si modo pius princeps talis admonitionis indigebat. Quatuordecim quippe annis cum iis barbaris pugnatum erat; semper autem victi, nunquam debellati vixdum metu liberos abeuntibus Francis se senserunt, resumptis armis Witichindo duce rebellarunt. Hoc tandem anno Carolus non modo eos devicit, sed ad catholicam fidem una cum Witichindo eodem perduxit. Id vero humanis viribus assecutus non fuisset, nisi Petro apud Deum intercedente, superior gratia in Saxonum cordibus operata esset, ut fulgeret illis illuminatio Evangelii gloriæ Christi, qui est imago Dei (II Cor. iv, 4). ID.

litanias perageremus, valde hoc nobis delectabile existit, quatenus apostolica exarantes censura decrevimus in omnibus nostris partibus quæ sub ditione spiritualis matris vestræ sanctæ Romanæ Ecclesiæ existunt, illico celebrari easdem una nobiscum, disponentes emisimus, Domino protegente, videlicet vicesima tertia die et vicesima sexta, atque vicesima octava hujus advenientis Junii mensis, quæ sunt in primis vigiliæ beati Joannis Baptistæ, et natalis sanctorum Joannis et Pauli, nec non et vigiliæ beati Petri apostoli *; similiter et **464** vestra regalis potentia in suis dirigat universis finibus, seu transmarinis partibus, ubi Christiana moratur gens similiter perficiendas triduanas litanias; et ideo tale protelatum emisimus spatium, propter tam longinquas Christianas nationes ultra vestrum regale morantes regnum ^b. Nos quippe non solum unam vel duas, ut nobis insinuastis, celebrandas litanias prævidimus, sed etiam pro vestra, ut soliti sumus, indesinenter orare excellentia cupientes, decrevimus perficere, et Redemptori mundi canere laudes, ut ipsæ gentes, quæ per vestrum regale certamen ad Christianam perductæ sunt fidem, usque in ævum per vestrum maneant adminiculum, et nostris vestrisque finibus

* Ad epist. 50, al. 55, cum Adr. nuntiabat Carolo, se tercenties cani *Kyrie eleison* tota Urbe jussisse tempore obsidionis Papiensis an. 774, de eo genere litanie agebam, quod citra supplicationem fiebat extensis manibus in cunctis ecclesiis. Hic autem de celebrandis triduanis litiis in supplicatione res est. De ratione eas celebrandi suppetit ap. Mabillonium (*In Ordd. Romm. Comm. præv.*) ex vetusto Rituali S. R. E. in cod. Cassinen. hujusmodi documentum: « In assumptione sanctæ Mariæ in ipsa vespera vigiliarum, preparatur quoddam portalarium in sancto Laurentio apud Lateranos; suppositaque tabula imagine Christi Domini nostri insignita, a medio noctis concurrente populo exeunt cum litania ad sanctam Mariam Minorem, mundatis per viam platicis et suspensis per domos lucernis; ibique in gradibus sanctæ Mariæ deposita aliquandiu icona omnis chorus virorum ac mulierum genibus humiliter ante eam flexis, pignis etiam pectora cædentes una voce per numerum dicunt centies *Kyrie eleison*, centies *Christe eleison*, item centies *Kyrie eleison*; fuscisque lacrymis et precibus pro sanctum Adrianum recta via vadunt ad sanctam Mariam Majorem, auditaque missarum celebritate ad palatium revertuntur. » Documentum spectat ad tempora Ottonis III, seu mavis ad exitum sæculi decimi. Quare triduanas litanias ab Adriano indictas probabiliter est a nuper laudata haud abluere: quæ duæ præsertim decernuntur celebrande vigiliis. Illustratores Glossarii Cangiani ex Capitular. (tom. I, col. 256) exhibent epistolam Caroli Magni hæc narrantem: « Nos autem Domino adjuvante tribus diebus litaniam fecimus, id est Nonis Septembris, quod fuit Lunis die incipientes, et Martis et Mercuris, Dei misericordiam deprecantes, ut nobis pacem et sanitatem, atque victoriam, et prosperum iter tribuere dignetur... Et vino et carne ordinaverunt sacerdotes nostri, qui propter infirmitatem aut senectudinem aut juventudinem abstinere poterant, ut abstinentissent... Et interim quod ipsas litanias faciebant, discalceati ambulassent. » Ex quibus, ni fallor satis lucis affulget litiis cum supplicatione, sive ut vulgo aiunt, processione celebratis, eo tantum discrimine inter Romanas et Francicas, quod in Urbe quietis aliquid dabatur litaniam ter celebrantibus, at in Francia continuato tridui spatio,

omnes repelli faciat ægritudinis morbos et procul ejiciat pestilentiam, ut nostris vestrisque diebus populus nobis a Deo commissus in magna degentes ubertatis affluentia simulque sincerissime sospitatis lætitia, longiori ævo una cum domna regina vestraque mobilissima prole mereamini regni gubernacula perfrui, et in æthereis arcibus sine fine regnare, ut per vestra laboriosa certamina magis magisque spiritualis mater vestra, sancta Romana Ecclesia, maneat exaltata. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

• LXXXVII.

465 (*An. Dom. 786, Cod. Car. LXXX, chron. 85.*)

^d ARGUMENTUM. — Itherio et Maginario, abbatibus missis regis quærentibus, quænam poenitentia indicenda esset Saxonibus ad paganismum reversis, reponit prudentia episcopali opus esse, et hujusmodi lapsos, si vere conversi fuerint, admittebunt.

Domno excellentissimo filio nostroque spiritali compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Vestræ a Deo protectæ regalis excellentiæ ascipientes missos, sciñcet Itherium et Magenarium religiosos abbates *, sciscitanti sunt nos interrogantes de

Rogationum iustar, ex supplicationes agebantur, juxta disciplinam quæ per illam ætatem inibi obtinebat. CXXX.

^b Duo hinc certo colligimus. Primo, litanias a pontifice indictas occasione conversionis Saxonum in tota ecclesiastica ditione, totaque Francorum monarchia, utrobique statis diebus celebratas esse. Deinde utranque ditionem adeo luculenter distingui, ut qui dominationem sanctæ sedis in dubium revocare audeat, non solum a veritate longe abire, sed manifeste mentiri dicendus sit. Ia.

* Summ. ex Bar. Indicaverat Carolus rex Adriano per Itherium et Manegarium abbates, Saxones quosdam in paganismum relapsos esse, deque iis quid agendum esset interrogavit. Respondit Adrianus papa post longam poenitentiam illos ad consortium Ecclesiæ posse recipi. — Sum. 9 Baron. et Centur. Gæts.

^d Argum. Panv. (*Cod. Vat. 9*): « Indicaverat Carolus rex Adriano [Hadr.] per Itherium [Ither.] et Monegarium abbates, Saxones quosdam in paganismum relapsos esse, deque iis quid agendum esset interrogavit. Respondet Adrianus papa [Hadr. papa epistola nona] post longam poenitentiam illos posse recipi in epistola nona [illos ad consortium Ecclesiæ posse recipi]. » CXXX.

^e Pagius (an. 785, n. 13) hanc epistolam datam putat an. 783, quia reginæ mentionem non videt, eumque imitatur Zacagnus (ms. n. 165). Uterque hallucinatur, ut dixi alias (ep. 68, not.); etenim pontifex disciplinæ tantum satagens de relapsis, nec reginæ, nec regis soñolis, nec temporalis alicujus rei mentionem facit. Præterea alio ex capite hallucinatio emergit, quod ibidem (inter not.) admonui: etenim Maginarius Dionysianus abbas successit Fulrado anno 784, post diem 16 Jul. quare epistola dari non potuit præcedenti anno, quam Maginarius abbas et ejus collega Itherius missi regi attulerunt. Aut igitur ad hunc annum aut ad sequentem pertinet: ego vero statim post conversionem Saxonum eam constituo, quia materiæ affinitas ita faciendum suadet. Præterquam quod credibile admodum est, præcipiti ea in conversione ad ducis exemplum facta, nonnullos aut rudes, aut paganismum nimium addictos ad errorem continuo reversos esse. Id.

Saxonibus qui Christiani fuerunt et ad paganismum A in reversi sunt, qualem poenitentiam eis sacerdotes indicare debeant. Hoc prædecessorum nostrorum sanctorum pontificum dudum decretum est, quod qui resipiscentes, et ruinas suas cogitantes redire maluerint, sub longa poenitentiae satisfactione admittendi sunt ^a, et iterum resipitentiae ⁴⁶⁶ satisfactione purgantur, quæ non tam temporis longitudine quam cordis compunctione pensanda sunt ^b, et ideo, excellentissime et a Deo protecte filii, oportet sacerdotes partibus illis pastoralementem circumdare solertiam atque episcopalem induere vigilantiam, et in eorum arbitrio indicare poenitentiam, considerantes piaculum tam voluntatis quamque extra voluntatem coacti ad suum revertentes vomitum ^c; et tunc canonica promerere sententia, quatenus si veraciter reversi in B fide orthodoxa maluerint perseverare, promissuros se omnem adimplere episcopalem prædicationem, indiculum ^d orthodoxæ fidei exarantes, secundum oltitanam Patrum traditionem, utrum constantibus baptismum, sub iurjurando pollicentes fidem Christianitatis servaturos, in gremio suscipiantur orthodoxæ fidei Ecclesiæ, ut copiosa merces vobis ascribatur

^a De poenis tum civilibus, tum ecclesiasticis pro hujusmodi flagitio constitutis vid. Cod. Theod. (*de Apostatis* l. II, seqq.) et ibi Gothofred. Item Concil. Illiber. (can. 1, et 21) cum Mendozæ commentar. (cap. 16 et 21). Siricius de iisdem ad Himerium (cap. 3) ait: « Si resipiscentes aliquando fuerint ad lamenta conversi, his quandiu vivunt agenda poenitentia est. » Cæterum auctoritas hic adhibetur Innocentii I ex epist. 2 ad Victorium cap. 8, (juxta Collect. Dionysianam cap. 16) minus proprie, ut verum fatear; Innocentius enim agit de non rebaptizandis iis, qui veniunt a Montensibus et Novatianis. At sanctam sedem Cresconiana collectione uti et sæpe dictum est, et luculentius hinc patet; non enim decretorum numerum recenset, sed clanculum auctoritatem adducit, pontifice nullo memorato; ita ut ne Lambecius quidem id olfecerit. Hujusmodi autem decretum consultationi non congruere evidens est ex iis verbis, quæ præcedunt: « Qui si forte, ait Innocentius, a nobis ad illos transeuntes rebaptizati sunt, hi si resipiscentes, etc. » Consultatio enim erat de paganis, qui baptizati erant et ad paganismum redierant. Paganis autem haud rebaptizare fas erat ad se redeuntes baptizatos. At difficile admodum erat decretum aptius reperire citra priora tria sæcula. Tum vero tantus erat rigor contra hujusmodi lapsos, ut vix in fine vitæ reconciliatio iis permitteretur, quod parum fecisset ad rem propositam, sæculo præsertim octavo, cum de rigore illo oristiano nonnihil remissum fuerat. CXXX.

^b Alterum hoc decretum desumitur ex Leonis Magni epistola 79 ad Nicetam Aquileiensem cap. 5 (*Collect. Dionys.* cap. 47), agitque pontifex de vi, vel timore coactis ad iterationem baptismi, quod perinde ac prius exemplum alienum esse videtur a re proposita, at melius Adriano non suppetebat ex Cresconiana collectione, quæ Dionysianæ decretis inhaeret. Id.

^c Juxta decreti utriusque sententiam, quæ præter iterationem baptismi in reliquis ad rem facit, arbitrio episcoporum poenitentiam indicendam iis lapsis decernit. Id.

^d Indiculum seu professionem catholicæ fidei ab episcopis etiam ipsoque a Romano pontifice fieri consuevisse ac subscribi propria manu discimus ex Diurno Pontificum, cujus formulæ adhuc vigeant

in caelis. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

LXXXVII.

467 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continentur gratiarum actiones pro exaltatione sanctæ Dei Ecclesiæ, et de honore pallii sacerdotalis concessi Ermenberto episcopo.

(An. Dom. 786, Cod. Car. LXXXVII, chron. 86.)

ARGUMENTUM. — Hermenbertum a Carolo missum ut ab apostolica sede pallium acciperet, nam Bituricensis metropolis erat episcopus, diligenter examinatum, si ulli subjiceretur archiepiscopo, ne quid fieret ecclesiasticæ disciplinæ adversum, sacro illo indumento decoratum remittit, regium implorans auxilium, ut archiepiscopali dignitate pacifice fungi valeat.

Domno excellentissimo filio nostroque spiritali compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Directus a regali potentia vestra reverentissimus et sanctissimus vir, scilicet Ermenbertus episcopus, nostrisque adpresentatus apostolicis aspectibus, obtulit nobis præcellens excellentiæ vestræ sagacissimos atque honorabiles regales affatus, quos cum nuncio

octavo sæculo. Eodem sensu hic accipiendum, affirmare non ausim, credere malim Adrianum loqui de indiculo ejus fere simili, quod Leo Magnus (ep. 87, cap. 3) a Donato Salicinensi mitti Romam optavit: « Donatum, ait Mauritanis episcopis, Salicinensem ex Novatianis cum sua plebe conversum ita Dominico volumus gregi præsidere, ut libellum fidei suæ ad nos meminere dirigendum, quo et Novatianum dogmatis damnare errorem, et plenissime confiteatur catholicam veritatem. » Quam rem a Maximo exegit. *Instructio* item est, seu admonitio data legalis (ap. Baron. an. 515, num. 24) ab Hormisdæ. Vide alias incertæ hujus vocis notiones ap. Cangium Glossar. Formulam, quam ait pontifex antiqua Patrum traditione niti, incomperatam mihi esse fateor. Id.

^e Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 2): « In secunda [secunda] pro exaltatione sanctæ Dei Ecclesiæ gratias agit [regi agit]; Ermenberto episcopo, ut Carolus petierat, usum pallii concedit [Invocationem sanctorum, et priuatum Rom. Ecclesiæ asserit.] » Id.

^f Sum. 2, Bar. et Cent. GRETS.

^g Herminarius Bituricensis sedis episcopus, ut aiebam (ep. 70, al. 96, not.) Lateran. conc. interfuit an. 769, diemque supremum obiit 774, succedente Deodato usque ad 783, quem excepit Hermenbertus, ut tradunt Sammarthani fratres, quorum fidei ætatem hujus epistolæ commendo, ne amplius vagetur tempore incerto. Opportune animadvertendum, quod an. 743, sanctus Bonifacius Moguntinus, synodo apud Francos celebrata præ aliis decretis hoc ediderat: *Metropolitano pallio ab illa sede* (sancti Petri) *quærere, ut ipsemet testatur in litteris* (*Cod. Bonif.* 105) *sancto Carthberto Doroverensi archiepiscopo. Nihilominus post annos 26 unus Wilcharius archiepiscopus Senonensis prædicto concilio Lateran. aderat sacro pallio ornatus suæ metropolis instauratæ testis haud dubius; cæteri omnes, minimum sex metropolitæ, quos inter Bituricensis, tanquam meri episcopi intererant. Quin etiam Bituricensis idem tertio et quadagesimo post anno Romam venit, ut vides, suæ metropoli honorem pristinum impetraturus. CXXX.*

amplectentes amore, regi regna, in cuius potestate sunt omnia regna mundi, gratias egimus, qui nos de vestra inclita sospitate lætos crebro efficit, eo quod per hujus mundi regna, cœlestia magis ambire atque hæreditare **468** concedit, per beatum Petrum apostolorum principem de sævitia adversariorum triumphantes ^b.

Reperimus quippe in ipsis regalibus affatibus vestris, ut prelato Ermenberto episcopo pallium sacerdotalibus insulis decoratum ex apostolica auctoritate concederemus, quia civitas metropolis in Aquitania videtur esse patria, quæ Bituricas nuncupatur, ubi nunc præfatus venerabilis vir præesse dignoscitur etiamque pastorem devotus exercere videtur; quatenus ignorantes si canonicè in provinciæ partibus illis jam ordinatus tam a prædecessoribus nostris quamque a nobis fuisset, enucleatius cum indagari curavimus, ne usurpationis locus aliquis sacerdotibus in alterius iure concedatur; qui præfatus sanctissimus vir nobis confessus est, ut sub nullis archiepiscopi jurisdictione esse videretur ^c.

Quapropter pro nimio vestro regali ex intimo cordis amore, prædicto Ermenberto, a nostra apostolica sacratissima sede atque auctoritate, archiepiscopo constituto in metropolitanam civitatem quæ Bituricas cognominatur, sicut dudum mos exstitit, sub iure sanctæ recordationis ^d Ecclesiæ degenti, usum pallii concessimus fruendi ^e; et ideo quæsumus ut per vestrum præcelsum regale administriculum, ministerium sibi commissum digne sibi **469** valeat et canonicè dispensare, sacerdotali moderamine suscipiente affectum [*Lamb., Gent., effectum*], ut dum plebs sibi concessa ab insidiatoribus inconvulsa atque intacta permanserit, simulque a vestro regali calmine tota fuerit, ab ipso clavigero regni cœlorum beato Petro apostolo dignam mercamini suscipere retributionem, ut una cum excellentissima et spiritali filia

^a Lamb. legit: *pro hujus mundi regno regnum cœlestē.*

^b Ita supra (ep. 84, al. 91) Petri suffragiis cum triumphasse ait de Saxonibus, quo hic respicere videtur; nisi forte de Britonibus hoc anno perditis, ut tradunt Annal. Francor. et Fuld., sermo est. CXXV.

^c Locupletissimum hinc suppositi testimonium disciplinæ in synodo, sancto Bonifacio præside, stabilitæ in Francorum monarchia, ino in toto Occidente, nam disciplina eadem vigebat in Anglia, Africa et Hispania fere omni sub iugo Saracenorum gementibus; tum Bituricensis metropolis ante hunc annum minime instaurata, nam pontifex magna utitur diligentia, ne fiat alieni juris invasor. Id.

^d Videtur hic aliquid deesse. Gærs.

^e Plura apud Thomassinum videsis (I, t. c. 55, n. 12, et c. 55, n. 1); Aquitania enim in regnum erecta Bituricensis primatum in metropoles Burdigalensem et Ausciensem obtinuit; quæ res non paucas concertationes peperit, primatusque ille tandem corruit. Id vero ad nos non attinet. Disciplinæ tantum sacri pallii ab apost. sede petiti, juxta decretum synodale anni 745 attendi debet ac memoria teneri: nam sequ. seculo Hincmarus Rhemensis eam invertere ausus est, scriptoresque eruditissimos recentiores non paucos sectatores, aut potius auariciæ instauratores habuit. CXXV.

A domina regina vestraque præcelsa subole, redemptor omnium Deus longo ac prospero senio amplius exaltati regni gubernaculo faciat perfui, et vitam æternam pariter vobis tribuat possidendam. Inequalitatem excellentiam vestram gratiæ superna custodiat.

LXXXVIII.

470 ITEM EPISTOLA EIUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLUM REXEM DIRECTA,

In qua continetur de trabibus majoribus ad ecclesias restaurandas, quas dominus rex ei dure præceperat; et ipsos actores negligentes nihil exinde, sicut eis a dicto rege injunctum fuerat, fecisse dicii, et de stanno ad ipsam ecclesiam sancti Petri reoperendam ^f.

(An. Dom. 786, Cod. Car. LXVI, chros. 87.)

B ARGUMENTUM — Trabes pro instaurandis ecclesiis Urbis sæpe ab se petitas, nondum esse traditas. Rogat ut regius missus adveniat qui et trabes tradi faciat et stanni centenas libras (mille Carolus, totidem liberius mittere sponderant) dari jubeat ab Italiæ comitibus. Arichim Beneventanum ducem movisse arma in Amalphitanos, qui Neapolitanorum, quorum juris erant, auxiliis plures occiderunt, multis etiam eorum optimatibus captivis ductis.

Domno ^g excellentissimo filio nostroque spiritali compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Sepe vestræ a Deo protectæ regali potentiam poscentes direximus, ut pro mercede animæ vestræ trabes majores ad ecclesias Dei restaurandas per vestrum regale præsidium emittere juberetis, et nullum ab illis quibus præceptum est suscepimus effectum, quatenus et ipsæ ecclesiæ in quibus nobis trabes majores necessariae sunt, ex parte ruerunt et alias ruere conspiciamus, et ipsas trabes præstolantes, quid agemus nescimus et pro hoc in magna tristitia degentes existimus ^h. **471** Quapropter obnixè vestram triumphatorissimam excellentiam poscentes

^f Argum. Panv. (Cod. Vat. 15): « In decima quinta [Dec. quin.] Carolus monet [rogat], ut trabes majores, quas ad ecclesiarum restaurationes pollicitus fuerat, mittat celeriter [fuerat celeriter], et stannum ad ecclesiam beati Petri cooperendam [mitteret]. Præterea de dissidiis inter Neapolitanos et Amalphitanos scribit [Amalphit. nonnihil monet]. » Id.

^g Bar. summ. 15. GÆRS.

D ^h Pro basilica tantum sancti Petri Adrianum petiisse constat majores trabes (ep. 66, al. 61) an. 780, antequam Carolus Roman iterum veniens compater esse coepit. Hac vero epistola, quæ haud dubiè post mortem Hildegardis novæque Caroli nuptias enim Fastrada, seu post an. 783 data est, ac tertium Caroli adventum 787 prævit, se poposcisse ait pro aliis etiam ecclesiis. Cum autem nullæ ex hujusmodi petitoris litteris existant in codice, hinc colligere est, a familiaribus quas dicunt epistolis recensendis Carolus se abstulisse, nisi momentis aliquid insertum iis esset. Idcirco laudatam 66 et hanc non prætermisit, quia de Neapolitanis præcipue motibus nonnihil continet. Cæterum novissima in editione Duchesnii epistolam, quam versamus, ad hunc annum referri video, neque hinc movendam puto, ut mox dicenda planum faciat. CXXV.

quasumus ut nulla deinceps eveniat mora, sed per A vestrum a Deo protectum regale dispositum nobis ipsas trabes majores celerius emittere præcipiatis, ut nullo modo quemlibet neglectum ponere audeant, quia confidentes prorsus existimus, quantæ Dei ecclesiæ ex ipsis trabibus restauratæ fuerint, in vestrum sempiternum memoriale, seu domnæ reginæ vestraeque nobilissimæ subolis restaurantur; quapropter poscimus ut vestrum proprium idoneum missum dirigere jubeatis, qui ipsos actores qui pro jam dictis trabibus neglectum ponere ausi sunt, distringere debeat, ut ipse nobis eas tradere per vestrum dispositum studeat, ut exinde magnam, ut fati sumus, recipere valeatis mercedem.

Porro et hoc vestrae regali potentiae innotescimus, quia Arichis Beneventanus dux, justitias de hominibus suis quaerens, exercitum duxit super Amalstanos ducatus Neapolitani, et undique eos circumvallans incendit omnes possessiones eorum atque habitacula foris posita; quo audito, Neapolitani direxerunt in adiutorium ipsorum plures homines vincentes eos, interfecerunt plurimam multitudinem ducatus Beneventani. Unde cum cæteros plures, tum optimates captivos apud se habent; quod in his vero partibus actum est, vobis pauculentiùs enuntiare festinavimus a.

472 Simili modo et hoc recordari credimus vestram a Deo pro notam præcellentiam, qualiter pro amore beati Petri clavigeri regni cælorum et ejusdem Ecclesiæ restorationis, pro ipsius aulæ tecto vestra excellentia nobis est pollicita dirigere stanni libras mille. Simili modo et Itherius vester fidelissimus per vestrum eximium dispositum similiter alias

a Caroli victoriam de Britonibus, conjurationem adversus cum detectam, Italicum iter susceptum, ac Beneventanum ducatum armis petatum ab eodem Carolo annalista Fuldensis cum hoc anno illigat. At solis eclipsium memorans xv Kal. Oct., res quæ evenerunt seq. anno ad hunc se retulisse demonstrat; nam Calvisius tabulis etiam Prutenicis inspectis ad annum sequentem Irenes et Constantini octavum eam eclipsim pertinere nos docet. Rectius annales Francor. iter Caroli ad finem anni differunt; ita ut Natale celebravit Florentiæ, inde Romam venerit sub initia sequentis anni. Iisdem fere verbis utitur annalista Meten. ap. Pagium (an. 786, n. 5). Quamobrem quæ ab Adriano narrantur de Beneventanis contra Neapolitanos, nihil pugnant cum itinere quod Carolus ineditabatur, fortasse etiam susceperat cum hanc accepit epistolam. In Chron. Neapolitano (ap. Pratill. tom. III, p. 33) historia hæc uberrime narratur, statuiturque ætas hujus epistolæ. Nam sub finem ejus narrationis legitur, quemadmodum Cæsario Stephani episcopi et ducis filio rem gerente Beneventani superantur; et postquam Cæsarius, chronici verbis utitur, adepta victoriæ latitans fugientem Aragisium manus suas videt evasisse, suos ulterius persequi prohibet, et hoc accidit an. 786. CXXX.

b Italicæ regni administrationem in Pippini regis minori ætate hinc tenemus. Nam comites viginti hæc occasione numerantur, qui totidem civitatibus præerant. Supra (ep. 81, al. 67, not.) Arvinum vidimus modo ducem, modo comitem nuncupari, et alibi duces Clusio et Florentiæ civitatibus præfectos. Num utrique promiscue duces et comites nuncupantur, ut Arvinus, an. officia ista nullo discrimine

mille libras dirigere promisit, pro quo poscentes petimus vestram regalem præcellentiam, ut ipsum stannum vobis per vestrum bonum dispositum dirigere jubeatis, quia ipsa ecclesiæ fautoris vestri beati Petri, tempore verno ab aquis nimis invaluit, et unde ejus aulæ tectum restauremus minime habemus. Sed obnixè petimus ut per comites vestros qui in Italia sunt actores, ipsum jam dictum stannum dirigere jubeatis, per unumquemque comitem a libras centum, ut dignam pro hoc ab ipso Dei apostolo retributionem suscipere mereamini. Incolumem excellentiam vestram gratis superna custodiat.

LXXXIX.

473 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

B In qua continentur gratiarum actiones seu benedictiones, pro cruce quam ei miserat, et de territorio Populoniensi seu Rosellensi, ut dominus rex suos idoneos missos dirigeret, qui sub integritate ipsas civitates cum suburbana [Lamb., suburbanis] earum ei contradere debuissent c.

(An. Dom. 787, Cod. Car. LXXXI, chron. 88.)

ARGUMENTUM. — Carolo suis orationibus se commendanti reponit, se jugiter id præstare non solum pro eo, sed pro ejus parentibus, et conjuge Hildegarde vitæ functis. Gratias agit pro cruce missa: oratque ut missos dirigat, qui fines Populonienses et Rosellenses haud dum traditos integros vindicent sanctæ sedi; simulque integras tradant ducatus Beneventani civitates, juxta ejus donationem nuperime factam.

Domno d excellentissimo filio nostroque spiritali compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa c.

Præcellentissimos atque nitidissimos Deo dicatæ regalis præcellens scientiæ vestrae mellifluos suscepi-

præficerentur civitatibus per id tempus, incertam. Unusquisque ab Adriano comes et actor appellatur. Vide supra (ep. 81, al. 67, not.). Id.

c Arguin. Fanv. (Cod. Vat. 8): « In octava [Octava] pro cruce missa gratias agit; et scribit se semper pro Carolo orare, et pro genitore ejus sa. me. Orat ut legatos suos dirigat [sa. me. Pippino. Precatur, ut legatos dirigat], qui Romanæ Ecclesiæ Populoniense, et Rosellense territoria restituant cum partibus ducatus Beneventani [Populoniensem et Rosellianum agrum cum ducatu Beneventano restituant]. Mercedem a [ejus rei a] beato Petro promittit. » Id.

d Summ. 8, Bar. Cent. Gaers.

e Anno 787 incunte Carolus Beneventanum ducatum adiens cum suo exercitu, Capuæ constitit, archiep. præ metu Salernum se recipiente. Ducatum omnem in suam potestatem redegit pacis potius quam belliaribus. Grimoaldum Arichis filium aliosque duodecim obsides transactionis pignus secum duxit, Romæ Pascha celebravit, quod incidit die 8 Aprilis, causaque Tassilo is pontifice intercedente tentata magis quam composita in Franciam rediit, ductoque in Bajoariam exercitu Tassilonem in ordinem redegit. Hæc fuscè narrantur in Annal. Francor. Item Baron. ex Reginone (an. 787, n. 64) et Pagius ex annal. Meten. (eo l. an., n. 6.) Eadem occasione Capuam et cæteras civitates Campaniæ seu ducatus Beneventani a Carolo donatas esse sanctæ sedi hæc ex epistola perspicue constat. Pagius perperam differt ad hæc tempora Tusciæ donationem quam anno 774 cum primo Romanis venit, esse factam pluribus argumentis demonstratam. CXXX.

mus versos, quos reserantes atque singillatim relegentes, eorum **474** robur cum nimio amplectimur amore, et procul dubio vestra credere dignetur regalis potestas, quia omnino sicut per eos innotuistis, a nobis in omnibus perficietur, testem enim invoco Deum cui servio in spiritu meo, quod sine intermissione die noctuque semper memoriam vestri **facio** in orationibus meis obsecrans, tam pro vestra in triumphis regali victoria et perpetua stabilitate, quamque pro sanctæ memoriæ genitoribus vestris, simul conjuge vestra domna Hiltibranda [Grets., Hiltgarda] regina, filia et spiritali commatre nostra, et nempe eorum memoriale non derelinquetur in æternum ^b.

Crucem quam nobis misistis in sanctam nostram ecclesiam recondentes, vestra memoria in æternum in ea manebit ^c. De sospitate enim nostra quam vestra regalis cupit audire clementia, omnia erga nos, Deo favente, prospera existunt, quia et nos de vestra regali salute atque victoriis certo audire desideramus, quoniam vestra salus nostra est, et hoc magis poscimus; et sicut per anteriores nostras syllabas vestram poscimus regalem potentiam, ita perficere dignetur, uti denuo eos missos suos dirigere jubeat, qui nobis contraderere debeant fines Popolonienses seu Rosellenses, sicut **475** ex antiquitas fuerunt ^d. Nam ex parte nobis ex ipsis finibus non tradiderunt; sed quæsumus ut vestræ regalis oblationis donatio sine tenus maneat inconversa; præsertim et partibus ducatus Beneventani idoneos dirigere dignetur missos, qui nobis secundum vestram donationem ipsas civitates sub integritate tradere, in omnibus va-

^a Nusquam toto isto cod. sic appellatæ inveniuntur regie litteræ. Quare arbitrator poetice scriptam hac occasione epistolam ab Adriano laudari, nam Carolus Alcuino præceptore id temporis liberalibus artibus dabat operam, ut ex Eginhart. Pagius (an. 782, n. n. 7). Item Mabillonius (Ann. lib. xxxv, n. 22) ad an. 781, ex eod. Eginhart. a Petro Pisano grammaticam, rhetoricam et dialecticam ab Albino eum didicisse commemorat. **CENN.**

^b Pii regis petita nil aliud fuisse quam orationes testatur pontifex, qui et pro defunctis Pippino atque Hildegarde jugiter se orare respondet. Eapropter non recte in noviss. edit. Duchesnii putatur epistola circa annum 782 data esse. Rectius Muratorius refert ad an. 788, quo plures conscriptæ fuerunt, ut mox ostendam. Equidem credo sub finem anni 787 hanc datam esse, nam spatio octo mensium post Caroli discessum Roma unicum, quæ hic memoratur, scriptam esse non est probabile, cum ista responsio sit Carolinis versibus forsitan allatis paulo post datam epistolam, cujus mentio est. **Id.**

^c Ap. Anastas. in Vita Leonis III (sect. 378) legitur: « In basilica Salvatoris Domini nostri Jesu Christi quam Constantinianam vocant, obtulit crucem cum gemmis hyacinthinis, quam almiticus pontifex in litania præcedere constituit, secundum petitionem ipsius piissimi imperatoris. » Hanc postea subreptam Leo IV instaurasse ab eodem auctore dicitur (sect. 502) et in usum pristinum revocatam. Alius crucis a Carolo oblate non meminit. Hiuc patet sancti Petri ecclesiam longe antea simili munere donatam esse. Eam quippe unam præ cæteris coluit, teste Eginharto (cap. 27) his verbis: « Colabat præ cæteris sacris et venerabilibus locis apud Romam ecclesiam beati Petri apost. in cujus dona-

leant, et ex hoc potissimam remunerationem una cum spiritali filia nostra domna regina, vestraque præcellentissima prole ab ipso regni cælorum clavigero beato Petro apostolo, suscipere mereamini. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XC.

476 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLUM,

In qua continentur de adventu Adalchisi partibus Calabriae. et ut Grimoaldum in Benevento ducem non constiueret, et de civitatibus Beneventanis, et Rosellis, et Populonia.

(An. Dom. 788, Cod. Car. xc, chron. 89.)

ARGUMENTUM. — Rorone et Bellone regis missis sciscitatum venientibus num Athalgisus Desiderii filius in Italiam venisset, se nuper quæ audierat continuo indicasse Carolo per Arvinum comitem degere illum scilicet in Calabria prope fines Beneventanos: ita sibi nuntiari Cajeta et ex Pentapoli, litterasque utrinque acceptas adnectere. Sibi haud expediens videri Grimoaldum patri succedere Beneventanos, nisi steterit promissis, milite ad id cogendos. Nisi mittat exercitum a Kalendis Maii ad Septembrem, fieri posse ut Athalgisus cum Grecis aliqua molliatur in ipsum Carolum et sanctam sedem. Statim atque Grimoaldus pervenerit in Beneventanum ducatum, matrem ejus Adelbergau cum filiabus, obtentu orationis in Garganum, inde Tarentum abituram, ubi suos thesauros habeat. Orat ut suos missos redire prohibeat ante traditas Campaniæ civitates integras, finesque pari modo integros Populonii et Rosellarum. Sicut enim in Tuscia Suanam et cæteras civitates cum territoriis suis sancta sedes possidebat, ita æquum esse ut Campaniæ civitates integras cum suis territoriis possideret.

Domno ^e excellentissimo filio nostroque spiritali compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

ria magna vis pecuniæ tam in auro quam in argento, necnon et gemmis ab illo congesta est. » **Id.**

^d Agitur hic de finibus regie restituendis, non de civitatibus. Vide commentationem præv. (num. 30) Pagius ad an. 787 (num. 7, seqq.) Tuscis donationem differt, cujus possessionem illico esse in itam censet. At Castellum Felicitatis, quæ civitas juris erat sanctæ sedis ante alterum Caroli adventum in Italiam, opinioni huic adversatur. Vide supra (ep. 55, al. 60, not.), Tuscis siquidem donatio facta, ut mihi videtur, an. 774, cum Carolus Romam primum venit. Idcirco pontifex Rosellarum et Populonii fines sibi tradi optat, sicut ex antiquitas fuerunt. At esto: duas istas civitates longe dissitas ab ecclesiastica ditione in parte Senarum maritima, ex Rosellæ enim ruinis Grossetum emerissee fertur, Massæque, finitima Populonia excisa, episcopalem hujus honorem accessisse; duas inquam has civitates cum Carolo donaverit sanctæ sedi an. 787, idem de reliquis Tuscis civitatibus affirmandum erit? ex sequentibus secus esse patet. **Id.**

^e Arichi in ordinem redacto, obsidibusque in subjectionis pignus acceptis, Carolus donavit sanctæ sedi sex Campaniæ civitates, Capuam, Theanum, Arpinum, Aquinum, Arces, Soram, in quarum possessionem pontifex per regios missos ire optat. Ita semper factum vidimus, ubi nova accessit donatio. **Id.**

^f Argum. Panv. (Cod. Vat. 42.): « In quadragesima secunda [Quadr. sec.] indicat Adalchisus Desiderii filium in Calabria partes advenisse. Orat Carolum ut contra hunc bellum gerat, et Beneventanos cum aliis obedire cogat. Item ne Grimoaldum ducem Beneventanum constituat; ut Beneventum, Rosellas, Populonium, et alia loca sancto Petro reddat. » **Id.**

^g Sum. 42, B.R. et Cent. Grets.

Venientes ad nos fidelissimi missi vestri, scilicet A Roro capellanus, seu Betto, post vestram optabilem regalem sospitalem annuntiatam, sciscitati sunt a nobis de nefandissimo Athalgiso filio Desiderii tyranni regis, si ita fuisset quod, Deo sibi contrario, in partibus Italiae venisset. Nos vero nuper quod de ipso Athalgiso audivimus, per fidelissimum missum vestrum Arvinum comitem vobis intimare non **477** omisimus, quia pro vestra regali victoria, Deo auspice, retractantes, nullum neglectum ex omni parte posuimus, vestrae praefulgidae excellentiae indicantes, ut, Domino opitulante atque beato Petro apostolorum principe comitante, praecipua vestra regalis providentia prudentissime suam nostramque salutem procreet. Sic enim de jam dicto nequissimo Athalgiso nobis nuntiatum est, quia in veritate, Deo sibi contrario, cum missis imperatoris in partibus scilicet Calabriae residet, juxta confinium ducatus Beneventani, ut de ejus invalido adventu Campulus episcopus civitatis Cajetanæ per suas nobis significavit syllabas, similiter et de Pentapoli pro ejusdem Athalgisi arrogantia nobis in scriptis intimaverunt, quatenus ob nimiam vestrum amorem infra alios misimus apices, tam Cajeta quamque Pentapoli series nobis destinatas; nempe quidem scimus quia ipse iniquus et perfidus Adalgisus pro nulla alia causa in istis declinavit partibus, nisi tantummodo pro vestra nostraque contrarietate. Unde oportet ut firmissima vestra sacra partibus Beneventanis emittere a vestra praecelsa regalis excellentia nitatur, ut undique per vestrum regale administriculum imperturbati pariter maneamus ^b.

Nos vero haec omnia considerantes, dilectissimo nimisque amantissime, atque a Deo protecte praerectissime filii, nobis sic aptum esse videtur, ut sive voluntatem vestram fecerint ipsi Beneventani, non nullo modo expedit Grimuoldum, filium Arichisi, Beneventum **478** dirigere ^c. Verumtamen sicut vobis ab omnipotenti Deo nostro prudentissima sapientia concessa est, ita sagaciter pro hujusmodi re per-

tractare atque congrue disponere jubeatis, ut ea quae vobis nobisque expedita fuerint ad perfectum salubriter veniant, ut non in quolibet labore pariter eveniamus, sed si ipsi saepius dicti Beneventani minime vestram regalem adimpleverunt voluntatem, sicut vobis polliciti sunt, statim ibidem taliter exercitus emittere studeatis, ut ad profectum sanctae nostrae Ecclesiae, vestraeque regalis perveniant excellentiae, et sic illis partibus disponatur, ut inunicus locum nocendi non inveniat, sed semper vestra in triumphis exsultet in Domino regalis victoria ^d.

Enimvero una cum fidelissimis missis vestris pertractantes considerantesque ut si minime ipsi Beneventani adimplere voluerint regalem vestram voluntatem ad Kalendas Maias, vester robustissimus exercitus in confinio praeparatus super ipsos irruere Beneventanos inveniretur; et demum pariter penetrantes, in his confirmari, propter aetivi temporis aegritudinem, non audebimus, et iterum si super eos a Kalendis Maiis usque in Septembrem mensem exercitus non venerint, dubium nobis esse videtur ut forte, Deo sibi contrario, praedictus nefandissimus Adalgisus per insidias Graecorum non aliquam nobis vobisque conturbationem facere moliat, quia iam dicti missi Graecorum cum eo esse noscuntur et alii in Neapoli residere videntur. Sed haec existimantes in vestro robustissimo atque a Deo protecto regali arbitrio emisimus pertractanda, **479** ut qualiter vobis placuerit disponere celeriter dignetur, nobis intimando per suos regales affatus suam nostramque securitatis salutem ^e.

Quapropter nimis poscentes, quaesumus vestram praerectissimam excellentiam, ut nullo modo pro causa Grimuoldi filii Arichisi credere plus cuiquam jubeatis quam nobis. Nam pro certo sciatis quia si ipsum Grimuoldum in Beneventum miseritis, Italiam sine conturbatione habere minime potestis, eo quod Leo episcopus secreta nobis sic fatus est, quia, Adelberga relicta, Arighis, tale habet consilium ut dum ipse Grimuoldus filius ejus Beneventanos fines in-

^a Videtur redundare. GRETS.

^b Non aliunde Carolus rescivit de Adalgisi in Italiam adventu quam ex Cajetani episcopi et Pentapolensium litteris ab Adriano transmissis per Arvinum comitem, ut ista ex narratione colligitur. Per eandem Arvinum Arichis etiam mortem nuntiavit Carolo, ex iis quae mox narrantur, inferitur. Cointius et Pagius (an. 787, n. 14). Arichis mortem statumt die 26 Aug. ejus anni. Sed ante eos id fecerat Baroniis prolo epistaphio (an. 787, n. 65) cui haec subiunguntur: « Vixit autem quinquaginta tres annos, obiit vii Kal. Sept., anno ab incarn. Dom. 787, et ex domina Adelperga principissa filios Romoald et Grimuold, Egisium, Theoraldam et Adeleisam suscepit. » Epistaphium illud Paulo Diacono auctore novissime est editum inter Tumulos principum Langob. a cl. Prattillo (tom. III, pag. 505), qui nuper allata verba Camillo Peruginio restituit ingratis Pagii ea tribuentis Paulo Diacono. Caeterum epistola illa, cujus mentio est in praecedenti, non alia fuisse videtur quam quae data dicitur Arvino comiti cum nuntiis de morte principis ac de Adalgisi adventu, annexisque laudatis epistolis Cajetani ep. et Pentap. CXXX.

^c Romuoldus primogenitus praemortuus erat patri eodem anno, ut monet Pagius (loc. cit.). Quae ad Grimuoldum obsidem ap. Carolum successio pertinebat. Sed pontifici causae aderant cur successionem istam improbaret. Eas et in litteris Arvino datis enuntiaverat, quod ipse testatur infra (ep. 92, al. 86) et iterum nunc enuntiat, seu potius in mentem revocat. Id.

^d Omnimoda sub potestate Caroli Beneventanos esse cupit, quare utitur haec dilemmate: aut Beneventani servent fidem Francorum regi, Grimuoldum eorum duce constituisse non expedit; aut ab eorum promissis desciscunt, vi et armis continendi sunt in officio. Sapientissimum plane consilium, quod nihilominus Caroli remittit arbitrio. Id.

^e Mature facti opus esse urget, et quinque ad summum mensibus belli apparatus, militaremque actionem concludit. Et quidem jure: nam Adalgisus viduae Adelbergae frater, Graecorum ope fultus, in Calabriae finibus degens, Grimuoldi sororis filii successionem praestolabatur in ducatu Beneventano, ut junctis viribus in sanctae sedis ditionem, indeque in Italicum regnum irrumperet. Id.

troierit, ingeniose cupit duas filias suas secum de-
ferre, et quasi orationis causa, sanctum Angelum in
Garganum pergere, et deinde in Tarantum, ubi et
thesauros suos reconditos habet, quia tantum octo-
ginta millia distat a sancto Angelo usque Tarantum *;
sed in hoc minime vestra a Deo promota excellentia
considerare debeat, quod pro nostra aviditate ipsas
civitates adquirendum, quas beato Petro apostolo et
nobis condonastis, talia vobis insinuare studuimus,
sed pro magna securitate sanctæ Dei catholicæ et
apostolicæ Romanæ Ecclesiæ, atque vestræ præcelsæ
regalis exaltationis victoria, ea quæ audivimus et
agnoscere potuimus, vestris regalibus auribus insi-
nuare nullo modo negleximus. Vestra quoque regalis
excellencia, qualiter ei placuerit et aptum prospexerit,
in omnibus his disponere provideat. Quapropter
magno poscentes vestram clementissimam regalem
benevolentiam, quæsumus, ut pro amore fautoris
vestri beati Petri clavigeri **480** regni cælorum,
nostraque in Christo spiritali paternæ dilectione
clariter atque specialiter per vestros regales
honorabiles apices missis vestris dirigere dignemini,
ut nullo modo ad vos remeare audeant, nisi prius
sub integritate civitates in partibus Beneventanis,
sicut eas per vestram sacram oblationem beato Petro
apostolo et nobis contulistis, in omnibus contradere
valeant, et iustitias de Populonio et Rosellis nobis
facere sub integritate studeant ^b. Quia sunt alii
ex missis vestris qui contemnere moluntur et scindere
vestram sacram oblationem; sed sicut in partibus
Tuscæ civitates, id est, Suanam, Tuscanam, Bitornum,
et Balneum Regis, cæterasque civitates cum finibus
et territoriis eorum ^c beato Petro offerentes
condonastis, ita in eo modo civitates in partibus
Beneventanis contradere nobis profinus faciatis,
ut dum missi vestri vestros susceperint regales
armississimos affatus, sine qualibet interposita
dilatione, nobis eas contradere sub integritate valeant,
et nobis sit qui possit extinguere vestrum illibatum
sacrificium, sed hoc lucri potissimum præmium
acquirentes digne mereamini una cum spiritali
nostra filia domna regina, vestraq; nobilissima subole in

æthereis sine fine regnare arcibus. Incolumem
excellenciam vestram gratia superna custodiat.

XCI.

481 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ.

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continetur de missis Græcorum cum ^d diuclit, id est, dispositive Siciliæ, post reversionem Attonis diaconi, missi domni regis a Benevento, cum relicta Arichisi ducis consiliati [Lamb., consiliati] sunt, qualiter ducatum Beneventanum a potestate prædicti regis per insidias subtrahere potuissent ^e.

(An. Dom. 788, Cod. Car. xcii, chron. 90.)

ARGUMENTUM. — Venientes regni missi Atto diaconus et Goteramus ostiarius, postmodo Maginarius abbas et Joseph diaconus regiam voluntatem nuntiant pontifici, ejus nempe consilio agenda omnia esse. Cœnet igitur pontifex ut nunquam invicem separantur: præmittit priores duos versus ducatum Beneventi, ita ut in Valve oppido expectent reliquos Romæ manentes et Liuthericum quintum missum. Ille consilii innoceus Beneventum, hanc expectatis sociis, inde Salernum ad Adelbergam viduam processerunt. Tres reliqui Beneventum euntes ibi audiunt Salerni agitari consilia adversus Carolum et sanctam sedem; mox Goteramo superveniente, una cum isto aufugiunt Valvam in finibus Spolethani ducatus, ubi jussa regia præstolantur. Atto præ metu ad aram in ecclesia Salerni confugit, quem Beneventani etc. mitigant, eique ad Carolum litteras dant fidelitatis plenas. Ille omnia pontifex Carolo. Deinde addit quod Capuani quidam recens subjecti apostolicæ sedi Romani venientes nuntiarunt, post Attonis discessum missos Græcos cum dispositive Siciliæ die 20 Januarii Salernum ad Adelbergam se contulisse; inde Neapolim deductos, magnoque cum honore susceptos, cum Stephano episcopo et Neapolitani consilio agitare. Beneventanos videri erupturos assivo tempore. Rogat ut eos præveniat, ne simul deliciant et civitates sanctæ sedi donatas invadant.

Domno ^f excellentissimo filio nostroque spiritali compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus p. p. 8.

Meminit vestra a Deo promota **482** regalis excellentia, qualiter ad nos emisit fidelissimos missos, scilicet Attonem religiosum diaconum, et Goteramum magnificum ostiarium, et post tergum eorum ad nos venerunt, videlicet, Maginarius religiosus

* ^a *Uer istud ab Adelberga institutum in fines orientales ducatus Beneventani, quo et frater Adalgisus appulerat, statim atque Grimoalkus paternum ducatum adeptus esset, suspicionem pontificis hanc esse inanem demonstrat. CEXX.*

^b *Ut in præcedenti, ita hic de Rosella et Populonii finibus, una cum sex prædictis Campaniæ civitatibus tradendis res est. Quamobrem quod ibi actam (col. 398, not. ^d) non est improbabile utramque maritimam civitatem concessam fuisse sanctæ soli acorsim ab aliis Tuscæ, quod planius fiet ex sequentibus. Is.*

^c *Vides hic Tuscæ civitates enumerari a Suana incipiendo, quæ occidentalior est cæteris; ita ut urbem veterem et Castrum Felicitatis, quæ facit reliquas, intelligi oporteat, non autem Rosellas et Populonium, quæ cum Suana magis occidentales sint, priori loco debuissent recenseri. At contra ne illa quidem sit earum mentio, cum infra de Campaniæ civitatibus tradenda possessione agitur Tuscorum exemplo. Proinde quicquid de tempore donationis Rosellæ et Populonii censetur, de aliis Tuscæ sta-*

tuas necesse est, primo in adventu Caroli an. 774 una cum Castello Felicitatis donatas esse adversus Pagii recentiorumque aliorum opinionem. Is.

^d *Dioceta, διοκητης, administrator. GRETS.*
^e *Argum. Pany. (Cod. Vat. 23.): 4. 14. vigesima tertia [Viz. tert.] indicat, quale consilium legatis ejus dederit. Item de [monet de] legatis Græcorum cum dispositive Siciliæ quod cum [Sicil. cum] relicta Arichisi ducis consiliati sint, qualiter [egerint quam ratione] ducatum Beneventanum Carolo regi subtrahere possent [eriperent]. Orat itaque Carolus, ut sic omnia pertractet, ut suam et Ecclesiæ Romanæ securitatem procuret [tutelam proc.]. CXX.*

^f *Summ. 25, Bar. et Cest. GRETS.*

^g *Epistola hæc a superiori non multum distat; verò enim tempore data est, cum superior media hinc scripta esse videatur. Comitum diligentia fradatur a Pagio (an. 788, num. 4 seq.) qui accuratam ejus numerationem sequitur, quod etiam fit in novissima editione Duchesni. Moratorius confundit earum ordinem, adoptansque ineptias anonymi Sa-*

abbas et religiosus Joseph diaconus ^a, qui nobis A fideliter intimaverunt ea quæ illis injuncta habuit vestra prærectissima regalis potestas, ut secundum nostrum apostolicum consilium, in partibus Beneventanis, ita peragerent; qui in nostri præsentia residentes prænominati quatuor missi, id est, Maginarius religiosus abbas, Atto, et Joseph religiosi diaconi, atque Goteramnus magnificus ostiarius, dum adhuc minime conjunxisset nostris apostolicis obtutibus Luthericus, qui cum præfato Maginario, seu Joseph, ad nos missus fuit, tale illis præbuimus consilium, ut nullo modo se alter ab altero separaret, sed præeuntes Atto et Goteramnus, in oppido Valvæ ibidem expectarent tam Maginarium et Joseph quam Liudericum, quem socii ejus apud nos morantes expectabant ^b, qui præcedentes, scilicet Atto cum **483** Gotteramno, nullo modo nostris accommodaverunt consiliis; sed relinquentes penitus Maginarium seu Joseph et Liudericum, abierunt singulariter Benevento; unde post tergum eorum euntes Maginarius cum Joseph et Liudericum in Benevento, jam Attonem et Goteramnum nullo modo invenire valuerunt, eo quod in Salernum perrexerant ad Albergam relictam Arichis ducis; ubi dum Maginarius cum sociis suis a fidelibus vestris audissent, sicut

lernitani turbat historiam. Unum peccat Cointius, cumque secuti omnes, dum epist. 73 Cod. Car. mihi sexagesimam huc pertinere sunt rati, Campaniam Romanam pro Beneventano intelligentes. Eam vide supra, notasque ei subjectas. Hac equidem detracta, tam præsentis quam duarum sequentium ordinem retineo, quem impune mutari non posse mox patebit. CENS.

^a Hos legatos longe antea Romam advenisse tum ratio loquendi, qua utitur Adrianus dum legationem Carolo in mentem revocat, tum epistolæ contextus luculenter demonstrant. Nam ante diem 20 Januarii Atto omnium missorum extremus Salerno discesserat; ingressive eam civitatem erant legati Græcorum, qui Acropoli Lucaniæ oppido triginta circiter millia passuum dissito ejus discessum præstolabantur, ita ut præcedenti minimum die Attonem profectum esse pro certo haberi debeat. Quamobrem quæcumque evenisse docet epistola, intra dies novemdecim coarctari nequeunt, at quantum temporis spatium ex superiori anno huc conferri oporteat, incertum. Id, ni fallor, minus dubium, quod ante Rononem et Bettonem hi legati advenerant, iisque mandari petebat Adrianus in præcedenti, ut ne in Franciam redirent ante traditam possessionem civitatum Campaniæ; non enim norat quæ iis adversa contigerant, sibi que postmodum nuntiata persequitur in hac epistola. Cointius et Pagius rei difficultatem evasuri, præcedentem epistolam ad superiorem annum retulere: at minime adverterunt menses Maium ac Septembrem ibi memoratos epistolam huic anno asserere, quanquam scriptam sub ejusdem initia, antequam pericula et fuga missorum qui in Beneventanum ducatum processerant, ad pontificis aures pervenirent. Itaque ad hunc annum utramque pertinere statui oportet, illam scilicet Januario mense, hanc Martio, fortasse etiam Aprili datam. Id.

^b Cum de legatis non de arriorum ducibus agatur, tantam pontificis sollicitudinem, ne invicem dividerentur, non facile assequimur, ea siquidem pendet a secretis colloquiis eos inter ac pontificem habitis, antequam Roma proficiscerentur. Nihilominus ducatus ille duce vacans, Adelberga vidua consiliorum re-

nobis ipsi intimaverunt, eo quod infideliter agerent tam relicta prædicti Archisi ducis quamque cæteri Beneventani, erga vestram regalem excellentiam atque nostrum apostolatam iniqua atque adversa tractare non desinunt, fugam arripientes Maginarius cum Joseph et Liudericum, una cum Gotteramno qui ad eos alloquendum venerat a Salerno, introierunt in finibus ducatus Spoletini in præfato oppido Valvæ, et ibidem morantur usque ad vestrum regalem in triumphis dispositum. Atto vero audiens, ut fertur, fugiens intus in ecclesiam Salerni præ timore, ejusdem ecclesiæ altare tenuit. Ipsi autem Beneventani suadentes, ut reor, et simulanter eum mitigaverunt, et vestrum clericum flicte miserunt, se ipsos fideles in omnibus commendantes ^c.

Et ob nimium suavemque amorem quem erga vestrum invictissimum gerimus regnum, nullo modo valemus prætermittere, liquidius de omni causa vobis insinuare; venientes quippe ad nos de Capua quam beato Petro apostolorum principi pro mercede animæ **484** vestræ atque sempiterna memoria, cum cæteris civitatibus obtulistis, videlicet Gregorius presbyter, Saductus, Pergulfus, Audemundus, Haimo, Landemarus, Warnefridus, Sigulfus, Audualdus, et Corbulus ^d, intimaverunt nobis quod dum Atto diaconus

rumque omnium caput, Adalgisus hujus frater præsidio Græcorum fultus in ducatus finibus, et Grimoabli Adelbergæ filii quæsitæ successio haud ignota erat pontifici, quippe quæ Carolo per Arvinum nuntiarat, suumque non inanem metum eidem significarat. Quamobrem si gravissima hæc negotia concordiam illam spectare quis putet, conjectura, ut reor, non aberrabit. Id.

^c Hac narratione satis perspicua pontifex culpam rejicere videtur in legatorum iter Salernum contra sua consilia, sequenti autem epistola infidelitas Beneventanorum patefiet, cui legatorum concordia nil profutura erat. Id.

^d Apud Mabillon. (*Suppl. ad Diplom.*, pag. 70) ex authentico Dinonystiano in philyra exstat fragmentum epistolæ Adriani, qua petit consilium a magnate aliquo, incertum num suæ an Francorum ditionis, utrum Capuanorum aliquot juramentum fidelitatis seorsim ab aliis recipi ab ipso debeat. Cumque hujusmodi fragmentum summam cum hac epistola affinitatem habeat, huc illud transferre libuit ^e. . . intentionem prudentissim. . . seu gloriæ vestræ deducimus, eo quod . . . fuerunt aliquanti ex civibus Capuani, scilicet Gregorius presbiter, Saductus, Haimo, Au. . . Eruolphus, Landemaris, Waldifridus, Andulphus, et Corbulus de quap. . . s, et spiritalis compater noster int. Carulus rex Francorum et Langobardorum . . . que patricius Romanorum . . . em beato Petro apostolo fautori suo, et . . . cum suo præcel. conj. . . h regi . . . eorumque novilissimos savoles, et cuncti . . . novilissimi Franci petentes nobis beatissimi Petri, et nostri essent subjecti, sicut per donationem præcellentissimi domini regis agniti sunt . . . vestrum petimus consilium, si eos in servitio beati Petri apostoli recipere debeamus . . . nobis quippe meliorem . . . si eos recipimus, ut inter eis dissensio fiat, et divisus inveniantur . . . partem, atque effectum beati Petri apostoli, atque præcellentissimi filii nostri domini regis sic expedit, ut dum divisus fuerint, melius . . . sine nostro vestroque favore. Sed et hoc nobis prelati . . . nostrum missum una cum indicium Adelbergæ relict. . . rechis dirigere deberemus . . . percuntes una cum omnes Beneven-

ad vestram reversus est excellentiam, statim missi Græcorum, duo spatharii imperatoris, cum ductin [Grets., diocete], qui Latine dispositor Siciliæ dicitur, in Lucaniæ Acropoli descendentes, terreno itinere Salernum ad relictam Arigisi ducis peragrantes, tertio decimo Kalend. Februar. pervenerunt, qui ibidem cum ipsis tres dies consiliantes Beneventani, post tertium diem usque Neapolim deduxerunt; Neapolitani vero cum magno obsequio cum signis et imaginibus eos suscipientes, Neapolim ingressi sunt, pariter et usque hactenus cum ipsis Neapolitanis atque Stephano episcopo ejusdem Neapolitanæ ecclesiæ pertractantes existunt *.

485 Sed vestra a Deo promota prærectissima regalis excellentia, a Deo inspirata, taliter pertractare debet, ut suam et nostram in omnibus securitatem procuret et nullius hominis inanes fabulas attendat; neque muneribus suadere quispiam eam valeat, sed tantummodo pro exaltatione spiritalis matris suæ sanctæ nostræ catholicæ et apostolicæ Romanæ Ecclesiæ, suæque regalis excellentiæ et nostræ decertare nitatur, quia, ut arbitramur, ipsi Beneventani istud tempus verum transire patientur, ut æstivo tempore, Deo illis contrario, vobis in perjurii reatum incurraant ^b. Sed vestra regalis potentia sic illis in triumphis præire satagat, ut et illorum proterviam procul dubio imminemem sub pedibus suis conculcet, et sua exaltatio in toto profametur mundo, tam de sua prudentissima regali victoria quamque de sacratissima oblatione, quam in partibus ipsis Beneventanis beato Petro fautori suo, puro corde, ob

minium amorem atque sempiternam memoriam condonavit ^c, ut dum ipse claviger regni cælorum beatus Petrus apostolus, fautor et protector vester, in integro vestram susceperit sacram donationis oblationis . . . auderent ipsi Beneventanis, aut aliis ex illis partibus cives super eos . . . aut qualibet in eis malitiam ingerere . . . vestri consilio favere volumus. Quapropter quæsumus istæ re . . . prudentiæ, ut tam de recipiendi eos, quamque de nostro misso una cum nostrum indiculum apud sæpe . . . ictam Adelpergam, seu Beneventum dirigendum nobis consilium præbere debeatis: et qualiter exinde congrua et recte pros. . . nobis protinus per vestra scripta significare maturemini . . . intercedente beato Petro apostolo fautori vestro divina majestas per multorum. . .)

Caus.
* Atto regius missus de Grimoaldi successione acturus cum rege susceperat in Franciam iter: vir enim probus sublestæ fidei homines haud novit. Non ita pontifex, quæ erat prudentia; idcirco tam vehementer Grimoaldi successione aversabatur. Capuanorum autem relata, quæ in seq. epistola sunt ampliora et lucidiora, tum pontificis prævidentiæ sunt locuples testimonium, tum Muratorianam artem funditus evertunt. Is siquidem rerum serie reclamante (an. 788) litteras Adriani proprio arbitrato pervertit, sordesque anonymi Salernitani auctoritatis earum præferens, historiam texti omnino aliam a vero, ut Adrianum a Carolo ipso delusum ostendat. Cæterum ex Chron. Neapolit. (ap. Pratill. tom III, pag. 34) huic epistolæ fides adiungitur, suppeluntque ipsa nomina missorum imperialium: « Venerunt Neapolim Iscanus et Leo aulicarij domini imperatoris, et excepti fuerunt eam magno honore et lætitiâ. » ^b Id.

^b Post vernum tempus, cum dabatur epistola, Be-

tionem, digne valeamus in ejus alma confessione tantum pro vobis quamque spiritali filia nostra domna regina vestraque nobilissima subole fundere preces, ut per multorum annorum curricula in hoc mundo regni gubernacula fruentes in æthereis arcibus sine fine regnare mereamini. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XCVII.

486 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLUM REGEN DIRECTA,

In qua continetur de Arachiso duce Beneventano, qui [Lamb., quia] postquam rex Carolus a Capuana urbe revertisset, prædictus Arigisus, Deo sibi contrario, apud imperatorem missos suos direxerat, petens auxilium et honorem patriciatus, cupiens fidem, quam pollicitus fuerat, irritam facere, promittens se tam in tonsura quam in vestibus usque Græcorum perfrui ^d.

(An. Dom. 788, Cod. Car. LXXXIII, chron. 91.)

ARGUMENTUM. — Nuntiata sibi per Carolum victoria de Bajoariis lætatur. Inde pergit res Beneventanas enarrare, Capuanos in præcedenti memoratos exhibuisse fidelitatis sacramentum ante confessionem sancti Petri. Postmodo Gregorium ex iis unum secreto sibi nuntiasse, quod præterito anno post Caroli discessum Capua Arichis per suos missos ab imperatore petierat patriciatum et ducatum Neapolitanum; nec non ut mitteret Athalgisum cognatum suum cum auxiliis. Imperatorem misisse duos spatharios qui patriciatum conferrent, et direxisse Athalgisum Tarvisium aut Ravennam. Deum consilia eorum dissipasse, nam venientes Arichim esse mortuum invenerunt. Beneventanos tum Græcos noluisse Salerni accipere, quia Attilic erat; hoc abeunte, Græcos receptos, et cum Adelberga tridui consilia agitasse; nil videlicet tunc agendum, quoad Grimoaldus adveniret, quem ducem sibi dari a Carolo per Attonem petierant; eo adveniente factum iri, quæ Arichis non potuit; interim Neapoli eos degerè oportere. Hinc eos nuntiasse imperatori mortem Arichis, quid factopus esset audituros. Quatuor regios missos Spo-

neventanos in apertam defectionem irrupturos, Ecclesiæque et Caroli ditionibus molestos futuros esse prænuntiat, nisi eos præveniat rex Carolus. Neque enim aliud præsagiebant Salernitana illa per triduum colloquia cum Græcis missis, atque ea deductio eorumdem Neapolim per ipsos Beneventanos, qua in urbe arcana consilia agitabantur tempore tam diuturno. ^{Id.}

^c Quid enimvero æquitati magis congruum? Victoriæ ominatur Carolo, sanctæque sedi sex civitatum Campaniæ possessionem tradi optat. Sacratissimam oblationem appellat, quæ res male olet scriptori nupero obrectatori principum: vi enim et armis acquisita, jure an injuria, justitiæ plena illi sunt, donationes autem Ecclesiæ Romanæ factæ, injustæ, leves, mille præjudiciis obnoxie judicantur. ^{Id.}

^d Argum. Panv. (Cod. Vatic. 1): « In prima [Prima] queritur de Arechiso duce Beneventano, quod postquam Carolus rex a Capuana urbe revertisset [Capua reversus esset] ad imp. Constantinopolitanum missos suos [legatos] direxerit petens auxilium et honorem patriciatus, promittens tam in vestitu quam in tonsura similitudinem [cum Græcis similitud.]. Hæc Gregorius presbyter Capuanus Adriano papæ narravit. Adrianus Capuanos beato Petro, sibi et imperatori [regi] jurare fecit. Carolum imperatorem in auxilium vocat pro exaltatione sanctæ Ecclesiæ [Carolus in auxilium pro exalt. sanctæ Ecclesiæ vocat]. » ^{Id.}

letum aufugisse, quo. I Neapolitanorum, Surrentinorum, et Amalphitanorum conjurationem cum Beneventanis in eorum necem deprehenderunt.

Domno ^a excellentissimo filio nostroque spiritali compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Nectareos suavissimosque præcelso regales apices vestros cum nimio cordis suscepimus amore, **487** quos reserantes reperientesque vestram regalem sospitatem, simul et spiritalis filiae nostrae dominae reginae vestraeque nobilissimae prolis salutis prosperitatem, magnas omnipotenti Deo retulimus grates, qui vobis per intercessionem beati Petri apostoli fautoris vestri, nobis velut immeritis jugiter pro vobis exorantibus, indesinenter victorias ubique tribuit, et omnia circa vos salubriter disponit, tam marcas quamque confinia, magis quippe de subjectione Bajuariorum, sicut nempe prædiximus et optavimus, ita et præstolantes audivimus de vestra præcelsa regali in triumphis victoria ^b.

Nempe quidem meminisse credimus, qualiter vobis per anteriores nostras apostolicas emisimus syllabas de Capuanis qui ad nos venerunt per vestrum regale adminiculum, quatenus dum ipsas nostras vobis emissemus syllabas, post aliquantos dies præfatos Capuanos in confessione protectoris vestri beati Petri apostolorum principis jurare fecimus, in fide ejusdem Dei apostoli et nostra atque vestrae regalis

^a Bar. ibid., Summ. I. GAETS.

^b Anno 787 Carolus Tassilonem in ordinem redegit, et sequentis initio in monasterium ire compulsi, ducatu deposito, juxta Annales Francor. Utramque rem tribuunt Fuldenses an. 787 quo auctores apud Pagium (n. 43) similiter utrumque factum consignant, Tassilonem insuper stetisse coram rege Carolo v nonas Octob., ex chron. alio comprobatur. Certe ad Adrianum victorie huius venit anno 788 admodum protracto, ut patet ex his litteris. CENN.

^c Quam recte Cointo ducet Pagium, et novissimæ editionis Duchesni auctor continuo post præceterentem hanc epistolam reeenseat, hinc liquet. Neque ullius epistolæ tam certa tamque evidens ætas reperitur ex his quas dedit Adrianus. Et vero per anteriores litteras se ait locutum de iisdem Campanis, de quibus hanc verba facit; illas autem litteras unanimum consensu omnes, ne Muratorio quidem excepto, ad hunc annum referunt. Non igitur ad præcedentem annum *haud dubie*, ut is contendit (an. 788) posterior ista pertinet. Præterea Capuanum narrat, quemadmodum Carolo ex urbe Capua profecto *præterito anno*, Arichis molimina ceperunt. Præteritus autem ille annus erat 787 pari consensu omnibus, ac Muratorio ipso id fatentibus; qui ergo *haud dubie* præsens epistola ad illum annum referri debet? Hoc profecto est antiquis monumentis abuti, ut falsæ opinionis propinentur imperitis, ac pontificia historia ad arbitrium pessimo publico traducatur. Id præcipue factum videsis hoc anno 788 ab Annalista Italo tum pervertendo epistolarum ordinem, tum civitatum Tusciae donationem ad eundem annum differendo. Deinde quam recte hæc epistola præcedenti subiciatur animadvertit. Decem Capuani ab Adriano nominati ultro venientes Romam nuntiant Beneventanos dubæ fidei, Attono regio misso in Franciam profecto, ut Grimoaldi successionem peteret in oron nomine, introduxisse Salernum legatos imperiales; quos, cum tridui consilia secreta agitassent coram Adelberga, deduxerunt Neapolim, ubi moliebantur

A potentia, et post actum sacramentum unus ex ipsa Capuanis, Gregorius presbyter, nobis petiit secreta loqui, asserens: quia nullo modo jam quidpiam ceculare possum, tale vobis præbens sacramentum; et dum a nobis enucleatus sciscitatus fuisset, retulit nobis dicens quia dum dominus Carolus, magnus rex, præterito anno a Capuana urbe reversus fuisset, Arichis dux suus ad imperatorem, Deo sibi contrario, **488** emisit missos, petens auxilium et honorem patriciatus una cum ducatu Neapolitane sub integritate, simul et suum cognatum Athalgisum cum manu valida in adiutorium sibi dirigi, promittens ei tam in lonsura quam in vestitus usâ Græcorum perfrui sub ejusdem imperatoris ditione ^d.

Hæc audiens autem imperator emisit illi suos legatos, scilicet spatarios duos in ditionem Siciliae ad patricium eum constituendum ferentes secum vestes auro textas, simul et spatam, vel pectinem, et forripes, sicut illi prædictus Arichis indui et tondere pollicitus fuerat ^e, petentes Ramualdum ejusdem Archisi filium in obsidiatum ^f; de Athalchio vero cognito [Lamb., cognato], emisit ei dicens: quia hunc illum non dirigimus quem apud illum nunc dirigimus, sed eum dirigimus cum exercitu in Tervisio, aut Ravenna ^g; **489** qui vententes, Dei nutu, per suffragia apostolorum, malignantium consilia dissipata repererunt, eo quod Arichisum ducem, vel ipsius filium Waldonem, defunctum invenerunt ^h; et dum

quæ post Grimoaldi adventum facienda erant. Hæc narrat pontifex præcedenti in epistola, cui lucem majorem affert alia ejusdem pontificis, quam subjeci ex diplomate Mabillonii. Consilium enim petiit Adrianus num paucos istos seorsim a cæteris Capuanis (testimonium locupletis minime deputatos esse a tota civitate, ut Muratorius de suo addit) ad fidelitatis sacramentum admittat. Hæc vero in epistola Carolo in memoriam revocat, quæ de Capuanis dixerat per anteriores nostras apostolicas, deinde subiungit, post dies aliquot, *dum ipsas emissemus syllabas* (consultationi Adriani responsum jam esse puta) id fidelitatis juramentum a Capuanis esse præstitum ante confessionem beati Petri. Ac demum historiam omnem sibi expositam ab uno ex his Capuanis persequitur, adducendo exordium a Carolo *discessu præterito anno a Capuana urbe*. Num quidpiam desiderari potest illustris ad tenendum, quanto cum veritatis assensu hæc epistola non solum præcedenti præfertur, sed ad superiorem annum *haud dubie* pertinere dicitur. Cæterarum examina eruditis relinquo. ^h **D**

^d Id factum a principe Beneventano mense Aprilii, ad summum Maio 787 intelligas. ^h

^e Hæc de re est dictum satis in Comment. præv. (n. 10). ^h

^f Græco ni fallor imp. Arichis enuntiarat, Carolinum una cum aliis obsidibus secum duxisse Grimoaldum Romualdi fratrem, idcirco hunc obsidem petiit, natu licet majorem ac ducatus hæredem. ^h

^g Locum a Tenguagelio corruptum Lambecius et Gentiliotus restituunt. Hic siquidem monet, ad marginem cod. ms. duplicationem illam sententia: fuisse positam. Uterque autem legit in hunc modum: *De vero Athalchiso ejus cognato emisit ei dicens: quia apud illum non dirigimus, sed eum dirigimus cum exercitu in Tervisio aut Ravenna*. ^h

^h Divinitus id factum, etiamsi Adrianus non diceret, unusquisque facili negotio assequitur. Nam Romualdas futurus obses Græcorum die 21 Julii ejusdem anni, dum forte agitabatur Constantinopoli,

ibidem Salerno Atto fidelissimus vester missus fuis-
set, Beneventani ipsos Græcos minime recipere vo-
luerunt, sed post reversionem predicti Attonis dia-
coni, tunc eis terreno itinere a finibus Græcorum
deferentes Salerno receperunt, et cum Athalberga,
relecta Arichis, seu optimatibus Beneventanis, tribus
diebus persistentes conciliati [*Lamb.*, consiliati]
sunt, ^a *suscipientes ipsi Beneventani predictis missis
Græcorum dicentes: quia nos ad regem Carolum
emisimus missos nostros, petentes ab eo Grimualdum
ducem nostrum recipere b. Insuper et per Attonem
diaconum, ipso nobis pollicente, rogam emisimus c,
ut penitus eum ducem consequenter susciperemus;
sed propter hoc morari vos Neapoli convenit, dum
usque ipsum Grimualdum recipere possimus ducem;
et quod genitor ejus Arigisus minime valuit adim-
plere, Grimualdus ejus filius, dum 490 culmen ge-
nitoris sui adeptus fuerit, prorsus imperialem vo-
luntatem cum omni ditione sicut cum suo constitit
genitore, in omnibus adimpleat, pariter nobis pro-
missa explentibus d. Quapropter terreno itinere us-*

contra divinum consilium, de Italia iterum tyrannici
Langobardorum subijcienda sanctæque sedi Exar-
chatu auferendo, immaturam mortem occubuit; ut
legitur sub ejus tumulo ap. Pratill. (tom. III, p. 304),
Ughellum et alios: *Vixit an. 25, depositus est xii
Kal. Aug. principante patre anno 30. Ind. percur-
sente x. Pater autem ejus post mensem unum dies
quinque, vii Kal. Sept. et ipse supremum diem obiit.
Quare dum spatharii legati in ditionem Siciliae per-
venerant, utriusque morte dissipata invenerunt se-
creta consilia. Athalgisus autem classisque inopinata
re perterriti flexerunt et ipsi iter Calabriam versus,
quod constat ex litteris Adriani supra affatis (ep. 89,
al. 90), nam meminit alterius epistolæ per Arvinum
missæ, quæ desideratur in Codice. GENN.*

^a *Isidem fere verbis eadem narrantur in præcedenti,
nam Capuani ante etiam quam ad fidelitatis
foramentum admitterentur, summa rerum capita at-
tingerant. Id.*

^b *Primum fidelitatis præstitæ argumentum, Ca-
puanus presbyter Adriano suo principi secreta consi-
lia hostium aperit, quod antea non potuisset fieri
absque proditiõnis nota. Id.*

^c *Ipissima sententia est hujus vocis rogum, sive
ut Lambecius legit rogam, quæ ad primam hujus Co-
dicis epistolam (inter not.) declarata est. Ineptè Pagius
interpretatur rogam (an. 788, n. 1) pauca ista sden-
ter proferens: *Erant roba laxior vestis olim regibus,
episcopis, atque in usu, ut videre est in Glossario
Ducangii.* Vide supra in Gregorii III epist. Admoit.
(n. 4). Muratorius qui Lambecii recessionem Caro-
lini Codicis non solum vidit, sed publicæ lucis fecit
(*Her. Italic. tom. III, part. II, p. 75, seqq.*), in annali-
bus primam laudatæ epistolæ lectionem corruptam
Tengnag. retinuit, legitque regnum; hic autem rogam
interpretatur *sumptuosum munus*: utrobique parum
scito. Nam Lambecii clariss. viri emendationem suæ
opinionis posthabuit in priori illa epistola, hic vero
notionem omnino novam dat roge. Ducangius si-
quidem plurimis allatis exemplis tam ex sacra quam
ex profana historia, *donativam, honorariam, stipen-
ditiam, chelmoogium* significari per eam vocem demon-
stravit. Quia etiam priori loco posuit *precationem* et
preces auctoritate hujus epistolæ. Et donativa quidem,
sunt stipendia tum militibus, tum clericis dari solita
seculi temporibus, proceribus etiam data inveniuntur
a summis principibus et pontificibus; at subditos po-
pulos principibus rogami dedisse non nisi e Muratoria-
nis thesibus educitur. Quæres fortasse cur Lambecium*

A que Neapolim eos cum magno deduxerunt honore,
qui Neapolitani ipsos Græcos cum Landis et signis
suscipientes ibidem degentes prædictæ rei præsto-
lantes adventum, non desinunt eum Stephano epi-
scopo et Constantino, civibus Neapolitanis ^e, adversa
perpetrantes tractare, mittentes ipsi Græci ad impera-
torem de obitu Arichisi filiique ejus denuntiantes;
et ab eo expectant consilium quid agere debeant ^f.

491 Sed in his omnibus, excellentissimæ et a
Deo protecte filii, solertissima regalis potentia vestra
nitatur pertractare tam pro exaltatione spiritualis ma-
tris vestræ sanctæ Romanæ Ecclesiæ nostræque sa-
lute, quamque, Domino protegente beatoque Petro
clavigero regni cælorum præsidiente, pro vestri in-
victissimi regni in triumphis securitate ^g.

^B Porro et hoc sicuti per se Gregorius presbyter Ca-
puanus nobis innotuit de fidelissimis missis vestris,
scilicet Magenariorum religioso abbate, seu Jos ph, et
Liudericus comite, atque Gotteramo hostiario [*Lamb.*,
ostiario], quia Benevento reversi Spoletum, ideo ex-
inde fugerant, eo quod tale consilium Beneventani

et Ducangium hac duplici occasione Muratorius, ca-
tera eruditissimus, sus doctæ habuerit? Reponam
brevis: Voluit nobis imponere ac pontificiam domi-
natum excindere. Id.

^C ^d *Adriani tantam aversionem totque a Beneventa-
ni pericula imminencia Carolus serio cogitans ponti-
fici obtemperare maluit, quæ suo res committebatur
arbitrio, quam qua Grimoaldo principatum ne con-
ferret rogabatur. Diu quidem anceps fuit; at tandem
metuens ne Beneventani Græcis submitterentur ma-
ximo cum Italiæ regni atque ecclesiasticæ ditionis
detrimento, principem patri succedere permisit, ma-
los in bono vincere potius animo confidens, quem eos
severitate ad desperationem inducere, ut recte ani-
madvertit Pratillus (*Chron. duc. et princ. Benev.*
tom. V, p. 17). Id vero nequaquam factum nisi post
annum a morte patris, anno nimirum 788 sub finem
Augusti mensis. Vide et Muratorii notas ad anonym.
Salern. (cap. 22, et 26). Cum hæc dabatur epistola,
nondum Grimoaldus in Beneventanum principatum
dimissus fuerat. Id.*

^e *Lambecius et Gentilot. legunt in Cod. constantineis
ejus evidenti librarii mendo pro consentaneis, et ita
haud dubie legendum; Stephanus enim episcopus
non civis, sed dux Neapolitanus erat; cum præcipue
mortuus hoc anno esset Casarius ejus filius, qui ducis
munere fungebatur militia: *Mortuus est morte
naturali Casarius cum magna dispendentia ducis Ste-
phani sui patris, ut est in expe laudato Chron. Neap.*
ap. Pratill. (tom. III, p. 34). Credibile autem non est,
eundem Stephanum ducem, qui ante adeptum epi-
scopatum Paulo Romano pontifici acceptissimus fuit,
tanquam bene de Ecclesiæ meritis, ut dictum est in
discursu prævio ad epist. Pauli frat. 20), una cum
Græcis et Beneventanis in ejus perniciem consiliis
implicitum fuisse cum episcopali etiam munere san-
ctissime fungebatur. In sequenti epistola videbimus
secus esse. Id.*

^f *Novum hoc arcanum pontifici patefactum a Gre-
gorio jam subdilo sanctæ sedis, quod ante juramen-
tum non fecerat, magis magisque confirmat Murato-
riam abusum esse his epistolis in rem suam, dum
hanc ad præcedentem annum haud dubie referendam
decernit. Id.*

^g *Prudentissimam pontificis consilium jure me-
tuentis ecclesiasticæ ditioni et Italiæ regno, quod
nihilonius regis arbitrio discutiendum permittit.
Id.*

cum Neapolitanis et Surrentinis, atque Amalfitanis **A** habuerunt, ut foris civitate Salernitana juxta mare vestros missos applicare facerent, et nocte repentino cursu super eos ruentes Beneventani pariter cum Neapolitanis illos interficerent, et postmodum proferrent, quia Neapolitani, quasi super ipsos Beneventanos venientes, existimantes sese Beneventanos, eos clam occiderent, et præfati missi vestri hæc cognoscentes coacti fugam arripuerunt, vestram conquerentes regalem illusionem, quod si ipsi missi vestri ^a Salerno Neapolitani cum Amalfitanis et Surrentinis armati ibi absconsi fuerunt, ut irruerent cum Beneventanis super ipsos missos vestros, ut [Teng., et] occiderent, quod nempe certi facti sumus omnia eorum nequam consilia ad nihilum rediguntur, eo quod talem amplissimam fidem atque **B** ex intimo corde dilectionis amorem erga beatum Petrum principem apostolorum et nos vestram regalem potentiam omnino habere agnoscimus ^b; et idcirco omnia vobis, sicut ipsum Dei apostolum **492** die noctuque petimus, suggerentes subjiciuntur et vestris præfulgidis regalibus plantis substernuntur.

De nostra vero sospitate, ut inquirendam direxistis, Domino coopitulante, vestram omnino agnoscentes salutem valentes pro vobis non desinimus fundere preces, ut in hoc mundo regni gubernacula multorum curriculo fruentes annorum, et in æthereis arcibus una cum domna regina, vestraque nobilissima subole, sine fine regnare mereamini. Incolumentem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XCIII.

493 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continentur gratiarum actiones, et de Rosellis et Populonio, et de civitatibus Beneventanis, vel de insidiis Græcorum c.

(An. Dom. 788, Cod. Car. LXXXVI, chron. 92.)

ARGUMENTUM.— Binis litteris, quarum priores comes Arvinus, alteras Roro et Bello missi regii attulerant, Carolus respondit gratias agens pontifici de prudenti consilio. Hic autem reponit, idcirco se aversatum esse Grimoaldi successionem, ut regi, sibi, et sanctæ sedi consuleret. Quæ Neapolitanus

^a Hunc locum Gretserus monet esse corruptum. Ed.

^b Exstat alia epistola, seu potius fragmentum epistolæ Maginarii abbatis ad Carolum Magnum apud eumd. Mabillonium (Suppl. ad Dipl. pag. 96) qua **D** eorum omnium ratio redditur, quæ ipsi Maginario aliisque regiis missis evenerunt Beneventi et Salerni. Mutila ea quidem est ac lacunis ubique scatet; plura tamen continet quæ non modo fidem faciunt relationi hujus Capuani, sed lucem sæpe afferunt rebus ab eo narratis in genere. Eam adesis; cum enim sit valde proluxa parumque ad rei summam necessaria, omitti impune potest. CENN.

^c Argum. Panvini (Cod. Vat. 3): « In tertia [Tertia] gratias agi pro Rosellis, Populonio, et Beneventanis civitatibus [Benevento], quas Carolus [quas urbes Car.] ipsi dederat. Queritur de inobedientia horum, item de insidiis et malitia Græcorum. Exercitus, cum necesse fuerit, ut Carolus paratos habeat atque transmittat, sicut promis-rat, petit. » Id.

^d Summ. 3, Bar. et Cent. GRETS.

^e Plura bella hoc anno congerunt annales Francor. Carolo semper victore præsertim contra Avares:

et Cajetanus episcopi sibi nuntiarant de Athalgisi machinationibus, eum visurum in annexis utriusque epistolis. Gratias agit quod Arvino et sociis mandarit tradendas Campaniæ civitates, finesque Populonii, et Rosellarum: sibi autem non esse tradita, nisi episcopia, monasteria et curtes publicas, cum clavibus civitatum sine hominibus; se velle ut Tusciæ civitates, ita et Campanas omnino administrare. Grimoaldum jactare, se uti gratia regis subditosque habiturum quos voluerit, idque Capuæ coram regiis missis, quare Græci Neapoli degentes insultabant sanctæ sedi. Rogat ne Grimoaldum præferat sancto Petro. A suis missis quos una cum regiis mittit plura auditurum.

Domno ^d excellentissimo filio nostroque spiritali compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Nectareas nimisque mellifluas regalis excellentiæ vestræ suscepimus syllabas, in quibus agnoscentes vestræ sinceritatis salutem, et spiritalis filii nostræ domnæ reginæ vestræque præcelsæ prolis, et quod in finibus vestris, Christo propitio, omnia prospera esse cernuntur, magnas omnipotenti Deo retulimus grates, qui nos de vestro regali triumpho crebro letos efficit ^e.

494 De apostolicis vero syllabis nostris quas vobis emisimus, primum quidem per Arvinum comitem, postmodum vero per sororem [Lamb., Koronem] et Bectionem directas, et in vestris regalibus apicibus reperimus nobis exinde grates referri ^f; prorsus nobis vestra regalis excellentia credere velit, quia nunquam voluimus ut Grimoaldus, filius Arichis, in Beneventum remeasset [Lamb. add. nullum alium ob finem]; nisi propter inimicorum vestrorum atque nostrorum machinationes atque insidias, sed verum etiam, sicut vestra promisit nobis regalis excellentia, pro exaltatione atque defensione sanctæ Dei Ecclesiæ et pro vestro nostroque profectu, quod vos, Domino opitulante et beato Petro Apostolorum principe comitante, omnimodis illis creditis cum summa virtute agere, procul dubio in his credimus, qui opus quod cœpistis pro exaltatione spiritalis matris vestræ sanctæ Romanæ Ecclesiæ sinetenus perficietis; et magis magisque per vestra laboriosa certamina exal-

huc respicere videtur pontifex. Qua vero sinceritatis titulum tribuit regi, credibile est eundem regem pontifici amicissimo aperuisse causas omnes, cur Grimoaldum redire maluerit in paternum principatum contra sapientissimum pontificis consilium quam Beneventanos quodammodo impellere ad sequendas Græcorum partes. Id certe colligitur ex mox sequentibus. CENN.

^f Anno 787 litteras dederat Arvino comiti ad Carolum adversus Grimoaldi successionem, quæ tamen non exstant in toto Codice, aliæ enim reperiuntur eidem datæ (ep. 81, al. 67) pro marmoribus Ravenatis palatii, nulla prorsus mentione facta eorum quæ hic nuntiassent se fatetur; quare haud dubie prætermittas a Carolo cum familiaribus aliis affirmo. Alteras per Koronem et Bectionem transmissas (ep. 89, al. 90) jam supra vidimus ineunte anno 788. Pro utrisque Carolus agit gratias: quod ostendit eum libenter fuisse amplexurum pontificia consilia, nisi periclitari maluisset, num iniquos beneficiis cohiberet a scelere. Id.

tata manebit, quia pro hujusmodi vestrum regale nomen in libro æternæ vitæ ascriptum est *.

Illud autem quod nobis vestra intimavit excellentia, ut quidquid de istis partibus compertum habuerimus, sub celeritate omnia vestræ regali excellentiæ significare niteremur, emisit nobis Stephanus, Neapolitanus episcopus, per suos apices diaconia [*Gretz.*, diaconiam] juris sanctæ nostræ Ecclesiæ sibi concedi, in quibus embolum posuit, 495 significans nobis de nefando Adalgiso, filio protervi Desiderii, et de insidiis Græcorum. Simili modo et Campulus, episcopus Cajetanus, per suas series ea ipsa nobis intimavit, quatenus pro nimio vestro amore idem embolum atque epistolam infra posuimus; sed taliter vestra præcellentia commendare atque disponere jubeat, ut exercitus a vobis demandati, ut nobis

A direxistis, præparati existant, et ubi nobis necesse fuerit celeriter occurrere satagant ^b

496 Reperimus etiam in ipsis vestris apicibus embolum de civitatibus in partibus Beneventanis, quas beato Petro apostolo et nobis devota obtulistis mente de Rosellis, et de Populonio, Aruino duci jussistis, qualiter cum cæteris fidelibus vestris missis ^c, ita omnia complere debeat, sicut Deo placeat et beato Petro apostolo, et nos propterea in his pro vestra benevola excellentia non desinimus divinam exorare clementiam. Sed quid missis vestris contigit, vestra noluerunt adimplere de hujusmodi jussa, neque de Rosellis et Populonio, neque partibus Beneventanis ^d. Unde Crescentem et Adrianum duces cum fidelissimis missis vestris in partibus B Beneventanis direximus, vestra regalia suscipientes

* Duo ista capita de sanctæ sedis et Caroli utilitate ex officio summi pontificis erga sanctam sedem, et summa ex benevolentia erga regem nascebantur. Utrunque autem catholice fidei securitas, Græcis Italia omnino pulsus, quod unum Adrianus prædecessoresque ejus tantopere desiderarunt. Hæc scilicet erat sanctæ Dei Ecclesiæ defensio, quam omnibus fere in epistolis Francorum regibus Pippino et Carolo patriciis Romanorum commendatam vidimus. Pro sancta autem Dei Ecclesia, Romanam accipi, quæ est caput et centrum universæ Ecclesiæ, ii tantum ignorant qui abscissi ab eadem sunt. GENN.

^b Cajetanum episcopum patefecisse Adriano consilia Græcorum et Adalgisi molimina nihil mirum. Nam Cajota et Tarracina juris erant sanctæ sedis, Ac de Tarracina quidem nullum dubium. Postquam enim Stephanus dux et episcopus Neapolitanus præterito anno pacem inlit cum duce Beneventano, filius ejus Cæsarius Tarracinam duxerat exercitum, Beneventano eodem duce consilium præbente. Rem narrat Chron. Neap. (*Pratill.* tom. III, p. 33, seq.) planissimis hisce verbis: « In seq. anno (787) Aragisius pacem inire voluit cum duce Stephano, et Cæsarius ad investigationem ipsius Aragisii profectus est cum suo exercitu Terracinam, quod ægre tulit dominus papa. » Et quidem jure, nam anno 780 cum Græci et Neapolitani eandem urbem invaserunt, Adrianus (ep. 63, al. 64) querebatur subactam ab se civitate eripi divo Petro, quam scilicet loco patrimonii Neapolitani sanctæ sedi erepti pontifex retinebat, quantocius redditurus, si patrimonium utique redderetur sanctæ sedi. Cumque id minime esset redditum, idcirco vel anno 787 in sanctæ sedis potestate ea permanebat. Allucinantur autem quicumque putant Pagium (an. 787, n. 7) inter alias Campaniæ civitates Tarracinam et Cajetam numerare, quasi Carolus eas concesserit sanctæ sedi et in constitutione Ludovici Pii nominarentur. Nam Pagius de iis silet et constitutio patrimonii Neapolitani meminit, nulla earum civitatum mentione facta. Peregrinius etiam (*De fin. Benev. ad Merid. ap. Pratill.* tom. V, p. 230, seq.) est deceptus Adriani epistolarum ætate non explorata, nam 65, al. 64, datam putat ante 60, al. 73; quare statuit a Carolo donatam Tarracinam rursusque a Græcis consilio Arichis ereptam. Anno enim 777 ad quem spectat ep. 60, al. 73, Tarracina et Cajeta Græcorum ditionis erant, sed an. 780 quo spectat ep. 65, al. 64, Neapolitani et Græci Tarracinam invaserunt, quam pontifex perspicue fatetur se suis viribus subjecisse sanctæ sedi ac redditurum fuisse, si patrimonium Neapolitanum restitutum esset. Vide notas utriusque epistolæ subjectas. Idem autem cl. auctor recte subjungit utramque civitatem serius ocuis ad sanctæ sedis dominium perve-

nisse, quod ex Joannis VIII epist. 69 et 74 colligit. Equidem testimoniis sæculo fere integro posterioribus non insistam. Id pro certo affirmare non dubito, Carolum Magnum neque Tarracinam neque Cajetam donasse sanctæ sedi, quod patet ex Ludovici Pii constitutione; sed Tarracinam prius subjugatam ab exercitu pontificio, deinde auxiliis Francorum receptam an. 780 (ep. 65, al. 64), eademque occasione Cajetam expugnatam Adrianus adjecisse videtur maritimæ ditioni, quæ ad Lirim usque protendebatur. Idcirco Carolus an. 787 mediterraneas civitates Campaniæ adjunxit, quæ tum dilatandæ ditioni ecclesiasticæ, tum maritimis illis civitatibus intra ejusdem ditionis fines concludendis necessariæ erant. Cujus rei argumentum fere certum præbet donatio Caroli qua Ecclesiæ dominatio ad Volturnum usque protenditur. Aliud præterea minus dubium argumentum suppedit ex relatione Cajetani episcopi de Adalgisi et Græcorum insidiis. — Eandem rem præstitisse Stephanum Neapolitanum episcopum et duces mirari quis posset, quippe quem Græcorum ac Beneventanorum consiliis in sanctam sedem et regem Carolum, Gregorii presbyteri Capuanorumque aliorum testimoniis implicitum audivit. Sed Capuani factum norant, dicta autem Stephani nosse non poterant. En testimonium locuples benevolentiae ejus atque summiæ in sanctam sedem reverentiae. Ut enim anno 776 iconoclastæ Copronymi mortem pontifici nuntiarat (ep. 55, al. 60) qua super re, vide Comment. præv. (num. 27) unde magna orthodoxæ fidei securitas accedebat; ita nunc Adalgisi molimina in sanctam sedem nuntiat, ne inde ullum detrimentum accipiat. Nec omnia, quæ a federatis cogitabantur, singillatim aperiri potuissent, nisi et ipse Stephanus eorum consiliis adfuerit. Itaque et Capuanorum relatio certa et Stephani fides atque amor erga pontificem immutabilis. Id.

^c Puta Arvinum duces alia legatione functum an. 784, cum marmora et musiva Ravennatis palatii ad Basilicæ Aquisgran. ornamentum petebantur (ep. 81, al. 67) in Italiam esse missum, ut una cum Maginario cæterisque jussionem regiam expectantibus Spoleti, possessionem traderet pontifici Campaniæ civitatum, finiumque Rosellæ ac Populonii. Id.

^d Ne forte in regios missos culpa rejiceretur, propter obscuram epistolæ sententiam, reputanda quæ Maginarius Carolo scribebat, ap. Mabill. (*Dipl. suppl.* p. 56). « Et hoc afferebant.... firmitatem illis non fecissemus, quod Grimaldo illis ad duce donare.... vel illas civitates, quas sancto Petro, vel domno apostolico donastis, illis relax.... nullo modo vestram jussionem complere volunt, etc. » Lambecius unica interrogatione apposita hunc locum illustrat. *Sed quid missis vestris contigit? Noluerunt, etc. Id.*

vota, sed nulla alia illis iradere voluerunt, nisi episcopia, monasteria, et curtes publicas, simul claves de civitatibus sine hominibus, et ipsi homines in eorum potestate introeuntes et exeuntes manent, et quomodo nos sine hominibus civitates illas habere poterimus, si habitatores earum adversus eas machinarentur? Nos quippe in eorum libertate permanentes, sicut ceteras civitates in partibus Tusciae donis vestris regere et gubernare eos cupimus omnem eorum habentes legem ^a.

Unde petimus vestram excellentiam, ut nullus hominum sit qui vestra sacra vota impedire valeat, et ne meliorem facialis Grimaldum ⁴⁹⁷ filium Aragisi quam fautorem vestrum beatum Petrum clavigerum regni caelorum, eo quod ipse Grimaldus in Capua presentibus missis vestris laudabat se dicens: quia dominus rex precepit, ut qui voluerit homo meus esse, tam magnus quam minor, sine dubio est tam meus quam vel cuius voluerit ^b; quae, ut nostris evenit auribus, optimates Graecorum in Neapoli stantes, insultantes fremebant dicentes: Deo gratias, quia eorum promissa ad nihilum sunt redacta, sed eorum cachinnos nos et subsannationes pro nihilo reputamus, quamvis ipsi Graeci referebant, quia missi apostolici jam duabus vicibus sine effectu reversi sunt ^c. Ecce enim hujusmodi remissionis in servitio beati Petri apostoli, cum vestris fidelissimis missis, nostris [Lamb., et nostris] qui vobis omnia liquidius suggerere debeant, et quaesumus ut taliter eos pro hac causa disponere jubeatis, ut fautor vester beatus Petrus apostolus, secundum vestram sacram oblationem, suscipiat effectum ^d, ut hic et in futuro una cum domna

^a Missis pontificis in Campaniam profectis, ut sex civitatum possessionem adirent Adriani nomine, illusoria possessio tradita summam pontificis providentiam patefacit, quippe qui tam vehementer Grimaldi successione aversus est, nec paucos illos Capuanos ad fidelitatis iuramentum admittere voluit absque alieno consilio. Vide comm. praev. (n. 30, 31). Item ep. 89, al. 90, n. 8, de Tuscia civitatibus jamdudum possessis. CXXX.

^b Leo item archiep. Rav., si meministi, abutebatur gratia principis (ep. 51, al. 54); at paris causae impar effectus. Leo siquidem quantocius ad officium redactus, adeoque dominatio libera sanctae sedi est vindicata. Secus in Campania; etenim ne Graecis submitteretur amplissimus is ducatus qui totum fere Neapolitanum regnum complectebatur, nulla Carolus prudenter tulit, multa etiam dissimulavit, neque ante Ludovici pii tempora, et multo etiam post, nova illa donatio Caroli cepit aliquo in statu esse. In cod. isto nulla amplius memoria ejus sit. Id.

^c Qui Graecorum dominationem ipsa in urbe Roma, tota reclamante historia, per haec tempora praefraeque tuerentur, quaeso ista reputent: dominatio scilicet Graeca omnis sita est in irridendo pontifici et Romano, quia eorum ditionis amplificatio in Campaniae partibus suum non consequabatur effectum. Id.

^d Testimonium isto clarius ex ore ipso pontificis desiderari non potest. Ante annum 791, cum collectio ista facta est, Campaniae civitatum possessio integra ad Rom. pontificem non pervenit, tametsi decesserit ii Capuani, qui gratis deputati dicuntur ab eorum civitate, fidelitatem jurejurando promiserint divo Petro et pontifici. Id.

A regina vestraque nobilissima prole existat retributor. Incolument excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XCIV.

(An. Dom. 789, Cod. Car. LXXI, Chron. 95.)

⁴⁹⁸ ARGUMENTUM. — Per Hermenbertum presbyterum se accepisse commemoratorium de electione archiepiscopi Ravennatis, Leonis videlicet electioni misisse Hucbertum missum regnum pro honore patriciatus. Reponit Sergio mortuo, invasisse eam sedem Michaelium Desiderii ope, Hucbertum aitis de censis Romae tum existentem commissum fuisse ab Stephano, an regia potens auctoritate, transgressorem illum canonum deiecerit ac Romam duceret. Ad electiones Joannis et Gratosi nec Pippinum, neque eum legasse ullum missum. Canonice ibi semper factam electionem auctoritate apostolica, uti et nunc in Gratosi successor. Neminem unum sollicitorem esse honoris patriciatus quam se; monet, ne iniquis adhibeat fidem.

Domno excellentissimo filio nostro quoque spiritali compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa ^e.

Directus a vestra insigni regali praecellentia, videlicet Ermenbertus religiosus presbyter, inter responsionis suae verba obtulit nobis commemoratorium ^f, ut assereret, vestrae excellentiae exaratum, scilicet de electione episcoporum Ravennatis Ecclesiae, quia quando Sergius archiepiscopus obiit, in electione Leonis archiepiscopi fuerunt missi vestri Hucbaldus vel parcs sui. In hoc enim omnino valde vestram excellentiam meminisse credimus, quia quando praedictus Sergius archiepiscopus ⁴⁹⁹ obiit, per suam arrogantiam Michaelius presumptor invadere ausus fuit ecclesiam Ravennatem, et per auxilium Deside-

^e Argum. Panv. (Cod. Vat. n. 59): « In trigesima nona [Trigesima nona] ipsam mendaciam arguit, et obijurat quod Ravennam ad electionem novi pontificis missos [legatos] suos direxerit. » Id.

^f Summ. 39, Bar. et Cent. Gaets.

^g Epistola hujus aetatis a successore Gratosi archiep. Ravennatis pendet. Cumque juxta Ughellum Gratosius obiisset diem suum vii kal. Mart. an. 788, eodemque anno illi successerit Joannes septimus, ad eundem annum referri hanc epistolam oportere non ad precedentem, ut est in novissima edit. Duchesnii, res ipsa nos admonet. At Agnellus Joannem illum rejicit, statuitque Gratosio Valerium successisse: quare Baechinius, et post eum Muratorius, Gratosio vitam producant usque ad an. 794, cum Valerium successisse eidem contendunt. Sed cum eruditis illis Gratosi sedem protrahendam ad an. 794, vetat collectio Codicis Carolini facta anno 791. Quamobrem Ughelli chronologia rejecta, biennii spatium supercesset Gratosi sedi adjungendum, quod ultro adungerem, si ullum suppeteret documentum quo iuhzerem. Quid igitur? Quoad hujusmodi documentum alicunde proferatur, ab Ughello non recedo. Itaque epistolam hanc constituo an. 789 insequenti ad summum collocandam ingratis Muratorii, qui aetatem Codicis non ignorans, talia peccat, ea procul dubio libertate ductus, qua ceterarum ordinem invertere in rem suam non dubitavit. CXXX.

^h Hunc locum affert Ducangius in Gloss. Optati Milev. auctoritate aiens, esse brevem, syngrapham, libellum: qua etiam voce utitur Ambros. pro inventario. Id.

rii sævissimi regis ipsam enormiter invadens ecclesiam diu detinebat, et a suo proprio rectore destituta atque viduata manebat; tunc ad decessorem nostrum sanctæ recordationis domnum Stephanum papam prædictus Hnebaldis a vestra directus regali excellentiâ pro cæteris causis, ab eodem præfato domno Stephano papa, per vestrum a Deo roboratum regale administriculum, Ravennam missus est, ut eundem præfatum Michaelium invasorem ex ipsa Ravennate ecclesia expelleret, et huc Romam, tanquam transgressorem sacrorum canonum, deferret^a; nam nos nullo modo meminimus, neque a deprædecessoribus nostris sanctis pontificibus, neque a sanctæ recordationis præcellentissimo genitore vestro domno Pippino magno rege, neque a vestra in triumphis regali victoria missum ad electionem Ravennæ directum esse, tam in electione Joannis archiepiscopi, quam in electione Gratiosi archiepiscopi ejusdem [Lamb. add. sedis],^b sed dum de hac luce contigisset migrare archiepiscopum civitatis Ravennatum, olitaria traditione clerus et plebes consistens sedis apostolicæ petebant immutillatam doctrinam quatenus una concordia, una eademque voluntate, unoque consilio conglobati, apostolicam suscipientes admonitionem, 500 talem sibi eligerent pastorem, qui nec a sacris canonibus respueretur, nec ullo extra capitulo possit obistere: qui cum jucunditate decreti omnium manuum [Lamb., manibus] subscriptione roborati ad nostram apostolicam sedem occurrebant, proprium sibi antistitem consecrandum, sicut et nunc canonice factum est^c, petentes.

Itaque his omnibus vestram suadentes regalem excellentiam quæsumus, ut linguas dolosas quæ adversus sanctam Romanam catholicam et apostolicam Ecclesiam garrere simulant, procul dubio longe a vobis respuantur, et nullo modo iis iniquis et dolosis credere jubetis, quis, sicut in commonitorium illud referebatur, pro honore vestri patriatus nullus homo

^a Vide hæc de re comment. præv. (num. 9) et Admonit. in epist. Steph. III (num. 9 seq.). GENN.

^b Quamvis Adrianus duos tantum archiepiscopos postremos memoret, alius nihilominus repetenda Ravennatum historia. Constantinopolitanorum patriarcharum audaciam Ravennates imitati essent, nisi Romani pontifices obstitissent. Card. Noris (*De syn. v. cap. 10*) ambitionem istam effrenem, ut eam vocat, natam esse animadvertit, quod Ravennæ Honorius et Valentinianus Augg. primus, deinde Theodoricus, alique Gothorum reges, ac demum exarchi sedem habuerunt. Autocephaliam eorumdem præsulum in historiis celebrem ex prædictis causis natam prætermittam. Illud dicam, quod anno 708 Justiniano Junioro imperante iterum Felix archiep. juxta veterem consuetudinem ordinatus Romæ diuturni schismatis finem attulit, quidquid sit de ejus defectione post reditum Ravennam. Felici successit Joannes V, al. VI, an. 718. Huic Sergius anno circiter 752. Quem excepit Leo an. 770, ante pontificatum Adriani, quo demum Pontifice Joannes VI, al. VII, an. 777, et Gratiosus 784 eam sedem tenuerunt rite omnes Romæ ordinati, tametsi schismatis non omnino oblitii essent. Nam Sergius, ut legitur ap. Anast. in Vita Constantini, solitas in scrinio noluit facere cautiones, sed per potentiam judicum exposuit quod maluit. Clerus quippe schismatis retinentissimus fuit.

esse videtur in mundo, qui plus pro vestra regali excellentia decertare molitur exaltatione quam nostra apostolica assidua deprecatio^d, et sicut in nostris præcordiis, nisibus totis, ubique super omnes vos honoravimus et honoramus, ita amplius ac amplius honorem regni vestri præcellere omnibus qui in mundo esse noscuntur optamus; verumtamen et de ipsa benevolentia quam in vestrum gerimus culmen honoris, in universo intonuit mundo, sicut nempe omnibus patet, quia die noctuque in confessione fautoris vestri beati Petri non intermittimus fundere preces, ut una cum domna regina vestraque 501 præcelsa prole ævis temporibusque in hoc mundo victores regnantes, in vita æterna sine fine regnare mereamini. Incolumem excellentiam vestram B gratia superna custodiat.

XCIV.

ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continetur de Constantino et Paulo ducibus ipsius apostolici, qui apud præfatum regem a perversis hominibus gratis accusati fuerant, et postulans ut unum ex ipsis, scilicet Paulum, quem ejus obtutibus præsentandum miserat, ut [Lamb. om. ut] benigne eum suscipere dignaretur^f.

(An. Dom. 789, Cod. Car. LXXXIII, chron. 94.)

ARGUMENTUM. — Constantinum et Paulum duces sanctæ sedi et Carolo fideles apud hunc falso accusatos tuetur. Constantinum scilicet meminisse eum optat, sibi ab eodem fuisse commendatum in aula sancti Petri ut probum et fidelem. Paulum vero ad regem ire cupientem ultro dimittit.

C Domno^g excellentissimo filio nostroque spiritali compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patrio Romanorum, Adrianus papa.

Ut reor, dici non potest quantum erga vestram a Deo concessam in triumphis potentiam atque regalem præcellentiam noster ex intimo cordis existit amor, et ideo non desinimus nostros vestrosque fideles crebro vestræ commendare 502 amplæ regali

Et cum paucos post annos exarchatus in sanctæ sedi potestatem liberalitate Francorum regum pervenisset, tam Sergius quam Leo, ut in superioribus dictum fuit, aliud molestiæ genus in Romanos pontifices excogitarunt, quod utique compressum fuit. Schismatici cleri (ex cujus genere erat Agnellus caute admodum legendus) suggestionibus, ni fallor, archiepiscoporum ambitionis fautor, id minime sentiens fiebat Carolus hac occasione, sed pontificem invenit acerrimum sanctæ sedi jurium assertorem. Id.

^e Hinc liquet Gratiosi successorem rite electum Ravennæ, Romam se contulisse, unde suscepta consecratione Ravennam reversus erat, antequam Carolus hanc daret epistolam. Id.

^d En argumentum valde apertius, Ravennatem clerum ambitionis pristinæ suorum archiepiscoporum immemorem non fuisse. Infra (ad ep. 97, al. 85) iterum de patriatu. Verum ut ejus indoles teneatur, consulenda commentatio prævia (n. 7 seqq.). Id.

^e Postulans deest in ms., sed Teng. posuit. GENN. ^f Argum. Panv. (Cod. Vat., n. 6): « In sexta [Sexta] Paulum ducem suum Carolo commendat, qui ad ipsum missus fuit, ut se, et Constantinum ducem de mendaciis falso apud Carolum sparsis purgaret. » GENN.

^g Sum. 6, Bar. et Cent. GREG.

clementiæ; propterea venientes ad nostros apostolicos obtulit^a, scilicet Constantinus et Paulus^b duces et nostri vestrique, cum nimio more cordis intimaverunt nobis quod auditum illis fuisset se apud vestram regalem potentiam a perversis hominibus gratis accusatos, et dem nimis eos fideles erga beati Petri apostolorum principis vestri nostrique servitium agnoscimus, idcirco unum ex illis, scilicet Paulum, gloriosum duce[m], ad vestram triumphatissimam regalem potentiam gratuito absolvimus animo. Atque nimis petentes poscimus vestram a Deo institutam præcellentiam, ut sicut vester amor nostrum complexus est auxilium, ita cum benigne suscipere jubeamini, et familiarem apud vestram regalem potentiam commendatam habere dignemini.

Meminisse enim credimus vestram regalem excellentiam qualiter in aula fautoris vestri beati Petri apostoli præfatum Constantinum atque Romanum nobis commendare dignati estis, confirmantes procul dubio, ut nostri vestrique essent fideles, quos nempe subditos cum omni humilitate fideliter servientes vobis nobisque reperimus, nunquam in sua vacillantes fide; sed proni in vestro nostroque servitio et amore semper manentes, qui dum in omnibus eis [Lamb., quare dum in omnibus pro eis] vestras regales accomodaveritis aures, et ipsum præfatum **503** Paulum gloriosum duce[m] regali tuitione circumvallatum amplectemini^c, fructum boni operis per eum suscipientes bonitatis effectum ante beati Petri principis apostolorum corpus, divinam pro vobis atque spiritali filia nostra excellentissima domna regina vestraque nobilissima prole, exorare valeamus clementiam, ut longiori ævo in hoc mundo regni gubernaculo fruentes, in vitam æternam cum sanctis omnibus sine fine regnare mereamini. Incoiumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

^a Lamb., Gent. legunt: *Venientes nostris apostolicis obtulibus representandi.*

^b Duces isti Adriano subditi, qui laudantur ut sanctæ sedi et Carolo fideles, militibus præfecti fuisse videntur, nulla enim civitas ab iisdem administrata memoratur, nullumque civile officium eis demandatum. Equidem fateor, me, quantameunque adhibuerim diligentiam post cl. Muratorum (*Antiq. Ital.* tom. I, diss. 5), nil novi comperisse de ducibus istis, quos minores vocant, quibusque aut civitatis, aut etiam minoris loci administratio demandabatur, aut palatinum committebatur officium, seu etiam militare per octavam sæculum. Quamobrem colligendum mihi fuit ex rebus per eosdem gestis quamam dignitate civili aut militari illustres essent. Qua in re, tametsi non omnino mihi placeam, cum tamen rei summam non mutet qualecunque officium iis tribuatur, malui probabiliora de iis proferre, quam inter obscuritatis tenebras officia illorum relinquere. Summa est, quod tam reges Francorum quam pontifices ejusmodi officia habuerunt. Id monui etiam alibi (cp. 8, al. 4, not.). GENN.

^c Lamb. legit: *regalis tuitionis circumvallaveritis adnuculo.*

^d Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 43): « In quadragesima tertia [Quadrag. ter.] indicat, Offic. regis Anglorum missos [legatos] cum Caroli missis honorabiliter a se susceptos, quod [Oratoribus honorifice ab se susceptos fu. se, quod] Carolus per suos lega-

XCVI.

ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPAË,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA.

In qua continetur de missis Offic. regis Anglorum, qui simul cum missis præfati regis Caroli Roma properarent [Lamb., Romam properarunt] et qualiter prædictus papa ipsos missos Anglorum honorabiliter suscepisset; quemadmodum ei prædictus rex Carolus per suos legatos mandaverat, seu et de aliis capitulis^d.

(An. Dom. 789, Cod. Car. LXXXIX, chron. 95.)

ARGUMENTUM.— Conflictam a male feriatis hominibus fabulam, Offic. videlicet Anglorum regem suavisso Carolo, ut, Adriano deposito, alium suæ gentis pontificem crearet, despexisse eum laudat. Deinde se non ab hominibus ait, sed a Christo Jesu toti orbi Christiano præfectum esse, propterea regibus ac populis annuntiare verbum vitæ ac veritatis. Se benevole excepsisse Offic. missos cum regibus advenientes, eisque quæ Carolus petierat concessisse, ut gratias eidem agant.

Domno^e excellentissimo filio nostroque spiritali compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio **504** Romanorum, Adrianus papa^f.

Sagacissimos neclareosque a vestra præcipua regali in triumphis potentia directos suos suscepimus liquidos affatus, quos cum nimis solito reserantes amore, ea quæ jugiter præstolabamur agnoscere prius comperimus, scilicet de inclyta sospitate atque prosperitate vestra, simulque spiritalis filia nostræ domnæ reginæ, tam de præcellentissima vestra regali prole quam de cuncta ejus fidelissima familiaritate; sicut enim a vestra regali clementia fertur quod magnum habet desiderium ut frequenter per nostros apostolicos apices aut per missum, qualiter erga nos esse decernitur, intimaremur [Lamb., intimaremur], ita potius crebris nos assidue sistimus desideriis inbianter audire, tam per vestram regalem exarationem quam per præcipuum vestrum missum

tos petierat. Totus est pro primatu; multa scripturæ dicta congerit nihil ad propositum pertinentia. Scribit se non ab hominibus, nec per hominem electum esse, sed per Dominum nostrum Jesum Christum vocatum in Evangelium ejus, et prædestinatum. Scribit se permittere divinum verbum gentibus prædicari [per nuntios petierat. Adjecti se permittere divin. verb. gent. prædicari]. GENN.

^e Summ. 45. Bar. et Cent. GREGS.

^f Hæc epistola est una ex iis undecim, quæ in novissima edit. Duchesnii vagantur per annos decem ab anno 784 ad ætatem Codicis. *Compatri* enim titulo inspecto, at *Commatris* defectu haud pensi habito tempus epistolæ incertum toto illo spatio fluere creditum est. Contrahi tamen debuit post Fastradæ nuptias ab Adriano cognitæ anno 784, ita ut septem duntaxat annis epistola vagaretur. Cui potissimum ex iis annis tribuenda sit, definire non ausim. Huc tamen distuli, quia majorem habet affinitatem cum sequentibus quam cum hæc usque relatis. Nulla deinceps mentio est civitatis alicujus aut traditæ aut tradendæ, sed unius donationis in genere Pippini exemplo perficiendæ. Quod scribendi genus initium ducit ab hæc epistola. Quare quiddam de Rosellæ et Populonii finibus, necnon de Campaniæ sex civitatibus post an. 788 evenit, ex paucis quæ remanent epistolis deduci nequaquam potest. GENN.

de vestra in triumphis victoria atque prosperitate, imo præfatæ domnæ reginæ, simulque vestræ nobilissimæ subolis, pariterque cunctorum fidelissimorum vestrorum subjectorum sinceritate atque incolumitate. Nempe quidem credere dignemini, quia nullo modo nostra apostolica desinunt suffragia in confessione beati Petri clavigeri regni cælorum divinam pro vobis exorare clementiam, quia prorsus certiores sumus, quod non desinit vestra præcelsissima regalis benevolentia, pro exaltatione matris suæ sanctæ Romanæ Ecclesiæ, quæ est caput omnium ecclesiarum^a et nostra apostolica paterna **505** prosperitate, peritus summo annisu tractare; sicut olim sanctæ recordationis genitoris tui domni Pippini, almi regis normam suscepit, quia sicut cœpit, sine tenus immutitate perfecit; cujus adepti doctrinam celsior suffragiis apostolorum et nostris assiduis interventionibus vestra in omnibus existit regalis potentia.

Porro in ipsis regalibus apicibus vestris referebatur, quod Offa, gentis Anglorum rex^b, vestræ direxisset regali excellentiæ, significandum indiculum, ut aliqui æmuli vestri ac sui^c ad nostra apostolica **506** vestigia indicarent, quod idem Offa rex vobis

^a Sic Steph. II. (ep. 10, al. 3) Petri nomine aiebat: « Catholica et apostolica Rom. Ecclesia caput omnium ecclesiarum Dei ipsius redemptoris nostri sanguine super firmam fundata petram. » Et rursus (ep. 11, al. 8) ore proprio: « Sancta omnium ecclesiarum Dei mater et caput fundamentum fidei Christianæ Romanæ Ecclesia. » Hæc siquidem Patrum sententia est: « Habes Romam, ait Tertullianus (*de Præscr.* c. 36), unde nobis quoque auctoritas præsto est. Ista quam felix Ecclesia, cui totam doctrinam apostoli cum sanguine profuderunt! ubi Petrus passioni Dominicæ adæquatur, ubi Paulus Joannis exitu coronatur, ubi apostolus Joannes posteaquam in oleum igneum demersus nihil passus est, in insulam relegatur! » Cyprianus, ep. 55: « Ad Petri cathedram atque ad Ecclesiam principalem, unde unitas sacerdotalis exorta est: » et aliis in epistolis passim. Mitto cæteros in re satis nota. At velim animadverti quæ vera sententia esset Rom. Ecclesiæ ante annum millesimum. Sequioribus enim sæculis ea vera sententia seu notione amissa inter Romanas basilicas orta quæstio, quæ inter eas videretur esse major. Levis quidem quæstio, quam summis viribus utrinque exagitata non ignoramus. Non enim reputatur, quod Adrianus ejusque prædecessores ap. Lateranum degentes id temporis sancti Petri ecclesiam tunc extramœniam cæteris urbis ecclesiis præferunt. Regesque Francorum alique principes aliam non videntur accepisse pro Romana, quam Vaticanam, ubi sacrum divi Petri corpus requiescit. Quare Eginhartus (*V. Car.* c. 27) affirmat, quod Carolus « colebat præ cæteris sacris, et venerabilibus locis apud Romam ecclesiam beati Petri apostoli... Et ecclesia sancti Petri apostoli per illum non solum tuta ac defensa, sed etiam suis opibus præ omnibus ecclesiis esset ornata ac ditata. » Nihilque toto in isto Codice frequentius occurrit, quam Petrus apud Deum intercessor pro victoria de barbaris nationibus, ac pro amplificanda iis devictis Francorum monarchia, regnum ipsum ad Carolinam stirpem a Petro per successores suos seu vicarios, ut tum audiebant, translatum dicitur in eodem Codice, bona demum temporalia et æterna per clavigeri regni cælorum patrocinium Francorum regibus promittuntur. Quæ potissimum male olent Magde-

suggereret, ut per suam videlicet adhortationem atque suasionem, nos a sede sancta dignitatis nostra, quod absit, ejicere deberetis, et alium ibidem de gente vestra institueretis rectorem, quod valde nefandissimum ac contrarium in oculis vestris apparuit scriptum, et hoc omnino falsum esse a vestra excellentia pro certissimo dignoscitur, quia nec ipse Offa hanc hortationem minime vobis fecit, et nullatenus in corde aliter ascendit, nisi ut paternitas nostra, per Dei misericordiam, ejus temporibus sanctam Dei Ecclesiam regere et gubernare valeat, ad profectum videlicet omnium Christianorum, in quibus nos omnino procul dubio de vestra regali potentia confidentes existimus, quia erga nostram apostolicam paternitatem ejus benevola atque inexpugnabilis orthodoxa fides, fervens [*Grets.*, fervet] in Spiritu sancto, quia ut ignis ardens præcellens manebit, et nullo modo antiqui hostis versutia in quilibet hæresi concutere eam valebit, contra catholicam apostolicamque orthodoxam fidem, sed, sicut speculum sine macula ejusdem orthodoxæ fidei nostræque summæ sedis verax et fulgens defensor vibrantissime in ævum manebit^d; præfatæ vero illius assertionis quam fateris, ut dici nefas est, Offa

burgensibus: utinam et non alicui ex nostris! qui quanta historiæ pontificiæ eruditione præditus sit, patefacit: non enim vidit Adrianum suorum prædecessorum sententiis esse usum. Et vero Bonifacius quatuor fere sæculis antea episcopos Illyrici sic monebat: « In cujus contumeliam quisquis insurgit habitator cælestium non poterit esse regnorum, Tibi, inquit, *dabo claves regni cælorum*, in quæ nullus sine gratia janitoris intrabit » (*Ap. Constant. p.* 1041). « Cum certum sit, ut ait principio epistolæ, summam rerum ex ejus deliberatione pendere. » Adcantur orationes et preces antiquæ ad maximum hunc Ecclesiæ universæ patronum, non enim vacat rebus per se claris immorari. GENN.

^b Offæ Merciorum regis res gestas ejusque prædecessorum historiam, quoad fieri potuit minus obscuram recensuit ex Beda Natalis Alex. (*sæc.* VIII, cap. 8, § 7). At Polydorum Virgilium secutus cum Baronio (775, n. 10) Offæ vitia virtutibus majora, quorum punitionem metuens Romam venit regnumque suum sanctæ sedis vectigale fecit, concludit an. 775 quod Pagius ad eundem annum (n. 10) notat esse falsum, et cum annalibus Alfordi rem differt ad an. 794. Ex hac Adriani epistolâ deceptos constat, qui cum Baronio et Natali Polydoro habent fidem. Id.

^c Ann. 787. Calchutense concilium ab sanctæ sedis legatis Gregorio Ostiensi et Theophylacto Turjertino episcopis est celebratum, cui aderat ipse Offa, de quo legati ad Adrianum (*Labb. concil.* tom. VI, p. 4862) loquuntur his verbis: « Pervenimus ad aulam Offæ regis Merciorum. At ille cum ingenti gaudio ob reverentiam beati Petri et vestri apostolatus honorem, suscepit tam nos quam sacros apices a summa sede delatos. » Hæc vero satis superque ostendunt tam Carolum quam Offam summam cum fide audaciam improborum hominum patefacere ipsi Adriano. Præterea notandum, quod apostol. legatis Caroli missus adhæserat, actumque est in concilio de plurimis emendandis vitiis, quæ res improbis hominibus ansam dedit, ni fallor, confingendi regio nomine audacissimas illas literas, quæ *induculi* nomine memorantur. Id.

^d Hæc videntur referenda ad prædictum concilium cujus primo cap. orthodoxa fide juxta Nicænum cou-

regis, nos usque hactenus talia minime audivimus, A sed neque nunc audientes credidimus, quod talia, si etiam, ut absit, paganus fuisset, perpetrare cogitasset, quanto magis a prædecessoribus suis regibus, semper subjectis in obedientia atque fideli amore sanctis prædecessoribus nostris pontificibus et a nobis existentibus, hæc inaudita versutia incredibilis a nobis existimatur ?

507 Attamen si Deus pro nobis, quis contra nos? Dominus mihi adjutor est, non timebo, quid faciat mihi homo (Ps. cxvii). Et iterum: Dominus illuminatio mea et salus mea, quem timebo? Dominus defensor vitæ meæ, a quo trepidabo (Ps. xxvi)? Omnis enim plantatio, quam pater cælestis plantabit, nullus eradicare valebit (Matth. xv). Quia omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil (Joan. i). Nos quippe vel immeriti sedem apostolorum adepti, vicem beati Petri principis apostolorum suscipientes ac tenentes, atque eunum populum Christianum nobis a Deo commissum regentes ^b, non ab hominibus neque per hominem electi sumus, sed per Jesum Christum Dominum nostrum vocati in Evangelium ejus prædestinati sumus, sicut vas electionis beatus Paulus apostolus docuit (Rom. viii, 29, 30), quos præscivit et prædestinavit; quos prædestinavit, hos et vocavit; quos vocavit, hos et elegit; quos elegit, hos et glorificavit; et iterum beatus Jacobus apostolus instruit et docet (Jacob. i, 17): Omne datum optimum, et omne donum perfectum desursum est, descendens a patre luminum, apud quem non est transmutatio, nec vicissitudinis obumbratio, voluntarie enim genuit nos verbo veritatis ^c; et idcirco voluit adamantem et silicem (esse) propheticum confirmantes sermonem; nihil metuentes non desinimus divinum verbum gentibus prædicare, sicut scriptum est (Ezech. xxxiii): Speculatorem dedi te domui Israel, et audiens de ore meo verbum, annuntiabis eis ex me; beati enim Petri clavigeri regni cælorum præcepta censentes, prædicare non desinimus regibus ac populis verbum veritatis at-

cil. stabilita, in reliquis tam multa, quæ irrepserant, vitia emendantur. CENN.

^a Quamvis exemplis majorum Offam a fictione illa immunem omnino credat, rei tamen insolentiam obiter attingisse ne videatur, de divi Petri successoribus pro dignitate locuturus, ne pagano quidem talia in mentem venire potuisse affirmat. Id.

^b Prærogativam hanc divi Petri successorum qui auctoritatis ejus hæredes sunt, ideoque et Petri vices agere, et vicarii Petri diu sunt dicti, late P. Coustant. (Præf. n. 13). Sequenti verba, quæ ab Apostolo (Galat. i) mutuatur, ad supremam jurisd. attinent in univ. Eccl. quam soli Deo acceptam refert. Id.

^c Hæc convenire in alios etiam episcopos possunt, quare parum roboris argumento adjungunt. Adriani potius mentem sinceram sanctisque institutam moribus demonstrant pravæque e contrario ac perversum ejus ingenium, qui epistolæ huic peritiam præmisit. Id.

^d Quid Merciorum rex per suos missos petierit, nusquam invenire datum est. Duo tamen hinc certo discimus: primo audacissimas illas litteras injuria tribui Offæ regi, qui Adriano legationem adornat;

que vitæ, pro ejus amore, una cum fidelissimis missis vestris, ut nobis direxistis, prædicti Offæ regis missos libenti animo suscipientes, congrue hilari vultu super eos pro vestra inclita excellentia respeximus. eorum expletens vota, quemadmodum **508** gratias vestre a Deo promote regali in triumphis potentie referre valeant, quia solite nos vestram satagimus adimplere sicut et vos nostram voluntatem ^d. Quibus usque in finem perfecte observatis, divina majestas vos hujus mundi regni gubernacula ævis et temporibus una cum domna regina vestrisque nobilissimis filiis faciat perfrui, et in perpetuum cum sanctis omnibus triumphantes gaudere. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XCVII.

509 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continetur de diocesisbus vel parochiis episcoporum partibus Italiae atque Tusciæ, quas alterutrum invadentes, et de veste monachica, quam contra sanctos canones relinquentes, iterum sæcularibus vestibus induebantur, et sibi illicito matrimonio sciabant ^e.

(An. Dom. 790, Cod. Car. xciv, chron. 96.)

ARGUMENTUM. — Ad se perlatum esse Langobardos episcopos propriis diocesisbus non contentos alios aliorum fines invadere. Orat Carolum ut eos admoneat ne canones et decreta pontificum spernant. Monasticum ibi institutum infringi; nam Raginaldus et Ragimbalvus filiam Erucnaldi monacham Nazario nepoti uxorem dederunt, quorum exemplo alii multi id sceleris perpetrarunt. Rogat ut talia scelera prohibeat et una secum ad existipiandam cooperetur.

Domno ^f excellentissimo filio nostroque spiritali compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adriannus papa ^g.

Si in rebus sæcularibus suum cuique jus et proprius ordo servandus est, quanto magis in ecclesiasticis dispositionibus nullâ debet induci confusio, ne ibi discordia locum inveniat, unde pacis debent procedere, quod hac veneratione ^h servabitur, si

deinde non tanti apud pontificem fuisse Offam, ut quidquid peteret ab apostolica sede impetraret absque intercessione Caroli, cui nihil, modo æquum esset, negari consuevit. Id.

^a Argum. Parv. (Cod. Vat. 27): « In vigesima septima [Viges. sept.] indicat, quod in partibus Italiae atque Tusciæ alterutrum episcopi invadentes [ep. quidam alienas dioceses] et parochias [invadunt] vestem monachicam [monasticam] contra sanctos canones relinquunt, matrimonia contrahunt, vestibus sæcularibus induti. Orat itaque Carolum ut ista emendet, ut fidem [emend. idem] catholicæ et apostolicæ sanctæ Rom. Ecclesie amplectamur [semel amplex.] in xvi sine errore astruat [contínuo tueatur] ut cum sanctis omnibus permaneat [felix permanere possit]. » Id.

^f Summ. 27. Bar. et Cent. Grets.

^g Recte hanc epistolam Pagius, eamque secutus editor nuperrimus Duchesnii ad hunc unum referunt; sed perperam ei præmittunt sequentem, quasi anno superiori data sit, quod infra erit evidens secus esse. CENN.

^h Grotserus legit: *pax debet procedere. Quod hæc rera ruinosa.*

nihil potestati sed totum æquitati tribuitur. Perhantem liquidem ad nos est quod Langobardorum episcopi, alter alterutrum invadentes opponunt periculum, simulque §10 ecclesiastica statuta enormiter deponentes conantur invadere, et aliorum partes illicitè delinquentes, in pristino errore perseverare moliantur. Olim quippe eorum gens in errore existens vestræ a Deo protectæ regali potentis servata est a talibus malignis et infidelibus actis emendari^b, et unde gloriosiores cæteris regibus emicatis, inde omnipotenti Domino qui dat salutem regibus perfectius placeatis, et fidem quam catholice et apostolice per beatum Petrum apostolorum principem ejusque vicarium orthodoxe venerantes colitis, adutricem in omnibus habere mercamini.

Quapropter poscentes vestram a Deo prometam regalem excellentiam, quæsumus ut eorum errores contemnentes, canonicè unusquisque suam diocesim sacerdotali moderamine tenere, atque disponere officio ecclesiastico valeat, et sicut termini sæculares pro territoris existunt, atque in iudicio sub jure civitatis et ditionis actoribus disponantur, ita ejusdem civitatis ecclesiæ episcopo diocesis atque parochiæ non omittantur, ut dam unusquisque episcopus, per instituta sanctorum canonum atque predecessorum nostrorum pontificum sanctorum, privilegiorum et sanctionum jura receperint^c, in eorum parochia atque diocesi, in omni sacerdotali officio ministrantes, digne valeant pro vestra §11 a Deo instituta regali in triumphis ampla victoria et præcellentiâ fundere preces.

Porro et hoc vestræ suggerentes regali excellentiæ innotescimus errorem illum, qui in eadem gente

Langobardorum callide regnare, in stupris et spurcitiis diaboli non desinit; semel quippe Deo se vententes et veste fusca monachico habitu induentes, iterum retrorsum revertentes, quod dici nefas est, sæculares vestes circumferentes, illicito copulari matrimonio perhibentur; quatenus pro hoc sæpius admonuimus per Guntfridum et aliis gasindis^d vestris epistolas dirigentes Raginaldo et Raginaldo, ut tam detestabile stuprum devitarent, sed ipsi nolentes acquiescere, per eorum contumaciam filium Ermæaldi monachico habitu circumdatam suo nepoti, nomine Nazario, diabolica versuta copulaverunt, et nostris apostolicis adhortationibus assensum tribuere noluerunt, et eorum adimplentes iniquam presumptionem ministri diaboli effecti sunt, et plures in Italia eorum invitari exemplo [Lamb., imitari exempla] non desinunt; prorsus nempe freti existimus, quia pro hoc canonicas dispositiones vestro a Deo protecto regali culmini incogitatas non esse credimus^e, qualiter talia tetra connubia §12 eorum vetantes gladii ancipitis sanctionibus feriunt; et idcirco petimus ut nostris vestrisque temporibus canonicè in omni Christiano populo nobis a Deo commisso tale illicitum scelus emendetur, ut pro hoc vos amplius dignos cultores omnipotentis Domini demonstratis; quemadmodum ab omni errore Christiano populo eruto valeat cum propheta clamare (Ps. xix): *Domine, salvum fac regem, et exaudi nos in die qua invocaverimus te*; quia crebro in virtute tua lætatur et super salutare tuum exultat vehementer, et fidem sanctæ catholicæ et apostolicæ Romanæ Ecclesiæ amplectens in ævo, sine errore astruens cum sanctis omnibus permanebit, nosque in hoc ovantes et gra-

^a Duo exstant canones, qui præ aliis luculenter id prohibent; scilicet Carthag. 1, c. 10: *Ne episcopus alterius episcopi plebes aut fines usurpet*. Et Carth. III, c. 20, *ut nullus parochiam alienam præsumat*. Exstat præterea epist. Innoc. ad Florentinam episcop. Tiburtinens. (In Conc. Labb. 8, ap. Constant. 40.) GENN.

^b In capitulari Aquisgranens. ann. 789, x Kal. Apr. (sp. Labb. Conc. tom. VII, p. 972), decretum erat (cap. 11) ne episcopi in alterius parochia aliquid præsumerent, auctoritate canon. Antioch. 15, et Sard. 18. Epistola etiam Innoc. ad Florentin. allata. Nam ante id tempus Langobardos seorsim episcopos compescuerunt, ut indicare videtur Adrianus, incompertum mihi esse fateor. Id.

^c Zosimus ad episc. Gallicæ (cp. 1, c. 3) hæc de re: *Omnis sane admonemus, ut quique finibus territoris suis contenti sint*. Sed magis consentanea ad Adriani tempora, cum Diurni formulæ obtinebant, erit promissio episcopi in sua ordinatione (cap. 3, tit. 6), quæ præ cæteris continet: *Præterea promitto, nunquam me parochiam aut jura alterius cujuscunque ecclesiæ sub jurisdictione episcopus mei usurpare*. Ad quæ Garner. Gregorii II litteris ad Serenum Forojul. allatis, *ne unquam aliena jura invaderes, aut temeritatis ausu usurpares jurisdictionem cujuscumque*, inde constare ait, id imperatum fuisse episcopis forensibus, cum mitteretur pallium, quod ordinatione suburbicariis, ut suis se finibus continerent. Id.

^d Gasindos male Pagius interpretatur camerarios, juxta primam eorum notionem in Glossario. Melius

Muratorius (*Antiq. Ital. tom. I, diss. 4, p. 129*) inter familiares primi ordinis, nimirum duces et comites, eos recenset, tametsi gardingis Gothorum similes eos esse putet, quod officium ex historia Wambæ apud Duchesn. (tom. I, p. 222) colligitur fuisse gradum ad comitivam et ducatum apud Gothos: *sibi adjunctis Rangindo provincie Tarraconensis duce, et Hildigiso sub gardingatus adhuc officio consistente*, cum gasindi e contrario apud Langobardos, necnon apud reges Francos e magnatum genere essent. Cæterum Muratorius de gasindis pro dignitate loquitur, locumque hunc epistolæ adducit cum aliis documentis ad rem probandam. Raginald. Ragimb. et Nazarius ignota mihi nomina, multe tamen auctoritatis fuisse oportet, quos Adrianus per magnates Italici regni admonendos censuit, pravumque ait exemplum præbuisse Italici, quod sequerentur. Id.

^e Plures hæc de re canones conditi, plura decreta pontificum edita. Concil. Chalcedon. (can. 16), Sirciense ad Himer. (cap. 6), Innoc. ad Victic. (cap. 12), Leo ad Rusticum (cap. 15) modo suppetunt, quæ satis sunt ad rem probandam. Anno hæc epistolam sequenti Paulinus Aquileiensis concilium celebravit, cujus canon 11 (Labb. tom. VII, p. 1606) cum hæc et seq. epistola summam habet affinitatem. Statuit siquidem, ut virgines quæ nigram vestem induerint, si postea sese sive clanculo corruerint, seu publice nupserint, dignis quidem mundano iudicio corporibus coercita vindictis, segregentur ab invicem, et agant cunctis diebus ritæ suæ penitentiam, et a communione corporis et sanguinis Christi priventur, nisi forte pontifex, rescita illarum penitentia, etc. Id.

trias omnipotenti Domino referentes, ejusque divinam exorantes clementiam pro vobis, ut regni gubernacula longiori ævo, una cum domna regina atque præcellentissima subole fruente, in æthereis arcibus sine fine regnare mereamini. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XCVIII.

513 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ.

AD DOMNUM CAROLUM REGEM,

In qua continetur de parochiis episcoporum, et de eorum sacratione, et de honore patriciatus domini regis, et alia capitula.

(An. Dom. 790, Cod. Car. LXXXV, chron. 97.)

ARGUMENTUM. — Bernardo episcopo et Radoni protonotario regis missis gratas litteras afferentibus, ac multa ore nuntiantibus se ait singillatim respondisse. Langobardos episcopos canonicè emendare se niti, ut ab invasione alienorum finium desistant. Ermenaldi filiam ab eo missam ut puniretur, nondum advenisse. Simoniacam labem longe lateque diffundi magno cum Ecclesiæ rerum detrimento. Nunquam se canonicis electionibus miscuisse, quod æque fieri optat a rege. Breyiter de recta disciplina ordinationum et de summa sanctæ sedis auctoritate. Orat ut Ravennates et Pentapolenses, quod et præterito anno scripserat, sibi remittat, ut duci Beneventano fecerat. Illos pontifici obedientiam præstare detrectantes, ad Carolum absque licentia confugere; idcirco minime audiendos, at remittendos Romam ad judicium. Se valde sollicitum esse de patriciatus regio, ita et eum esse oportere de patriciatus sancti Petri. Propterea quem admodum ex Francia Romam venit nemo sine regio permissu, sic Romana ex ditone in Franciam neminem absque pontificia licentia ire oportere. Utrinque autem advenientes monendos esse, ut in fide et charitate erga suum principem manent. Similiter et missos tam regios quam pontificios ultro citroque euntes in pretio habendos atque honoribus afficiendos, quia beato Petro et sibi maxime fideles agnovit.

Domno ^b excellentissimo filio nostroque spiritali compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum, atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

^a Argum. Panv. (Cod. Vat. 4): « In quarta [Quarta] multa de suo erga ipsum amore indicat. Item quod pro eo in confessione beati Petri totis viribus preces fundat. Gratulatur Carolo, quod per ejus laboriosa certamina Petro [divo Petro] suffragante, hostium Ecclesiæ conatus ad nihilum redacti sint. Male citat dictum, *Qui perseveraverit usque in finem salvus erit.* [Hortatur, ut usque in finem perseveret.] Quod promiserat, se nihil pro Ecclesiæ deminoratione, sed pro ejus exaltatione omnia facturum, gratias agit. Si quis mendacia de se sparserit, ut Romam mittat [eum ut Romam mittat rogat] ut secundam suam perversa merita puniatur, Carolum orat [puniatur]. Postea multa habet de parochiis episcoporum. Totus est pro invocatione sanctorum et primatu [Multa scribit de parochiis episcoporum]. CENN. »

^b Summ. 4, Bar. et Cent. GRETS.

^c Rado hic celeberrimus abbas monast. sancti Vedasti apud Atrebatas usque ab anno 778 archicancellarii munere fungebatur; cum enim esset unus ex notariis regis, Hiterius abbas sancti Martini officium archicanc. ei concessit frequentibus legationibus impeditus ad Adrianum papam, et tradit Mabillon. (Annal. l. xxiv, num. 87). Idcirco documenta occurrunt cum subscriptione ad vicem Radonis annis 781, 783, et 786 ap. eundem annalistam (lib. xxv, n. 20, 34, et 58). Cum autem anno 796 (Ibid. lib. xxvi,

et ampliatio regno fervescimus, tantum in ejus præfulgida regali dulcedine et firma stabilitatis constantia permanemus; quanta enim jucunditatis lætitia erga vestram **514** triumphis regalem potentiam cor nostrum exsultat, si sermonibus promere voluerimus, nulla, ut opinor, scripturæ propagata sufficere valebit series, neque ullus sermo explicare potest qualiter de vestris immensis victoriis atque ospitate, crebro præstolantes nuntios, die noctuque penitus divinam pro vestra regali præcellencia exoramus clementiam, quatenus regales nectareosque vestros per fidelissimos missos suscipientes affatus, scilicet reverendissimum et sanctissimum Bernardum episcopum, nec non Radonem, dilectissimum protonotarium vestrum atque abbatem ^e; reperimus in eos vestris præcellis memoriis, pariterque filia nostræ domnæ reginæ, vestræque nobilissimi prole, simulque omni populo vobis a Deo commisso ^d nostris meminimus orationibus; freta prorsus quippe existat vestra a Deo promota regalis præcellencia, quia immensa pro vobis in confessione beati Petri fautoris vestri, jugiter totis viribus, nostris apostolicis suffragiis ingentes fundimus preces, ut ubique ipse princeps apostolorum vos comitans, omnium adversantium colla sub vestris prosernat pedibus ^e. De nostra vero prosperitate, quia promittis gratissimam atque ineffabilem habere lætitiā, sanctæque **515** spiritalis matris vestræ, Romanæ Ecclesiæ status super vos redundat ^f; nam si aliter, quod absit, evenit, sine vestra difficile est manere tristitia: nempe in his certi sumus, quia amat anima amantem se, et dilectio compaginat nos, nec diruere eam quispiam valebit, eo quod in vestra prosperitate nostra existit lætitia, et nostram ospitatem vestram credimus esse in ævum jucunditatem; et dum iniqui ac procaces, qui adversus matrem vestram sanctam

n. 47) Hiterii mortem cum Alcuini successione in abbacia sancti Martini Turonensis, et Radonis in officio archicancellarii componat, quem factum ait eodem tempore abbatem sancti Vedasti, hanc sibi epistolam ignotam fuisse ostendit. Ea siquidem anno 791 relata in codice Adriani jussu, eodem anno tardius dari non potuit. Rado igitur multo antea sancti Vedasti abbas creatus erat. Cancellarii vero munere (protonotarii enim titulus idem sonat, Da-cang., verb. Cancellar. et Notar.) una cum libero fungebatur, tametsi solus esse cœperit post ejus mortem. CENN.

^d Ea quidem apographum, sed omnia videntur mendosa, legendumque: *reperimus in eis, ut vestræ præcellæ memoriæ, pariterque, etc., vestræque nobilissimæ prole, simulque omnis populi vobis a Deo commissi.* GRETS.

^e Annales Francor. habent hoc anno: *Rex conventum habuit in Wormatia, et ipse annus transiit sine hoste.* Perinde Fuldenses: *Hic annus a bellorum motibus quietus fuit, quem rex apud Wormatiam transiegit.* Quod item testatur Eginhartus ap. Pagium (790, n. 3 et 6), qui præcedentem epistolam perpetuo huic posthabitam hoc anno refert, istam superiori. CENN.

^f Lamb. legit: *Ecclesiæ, ospitate redundantis.*

Romanam Ecclesiam perversa moliebantur perpetrare, Domino cooperante, cœlorumque clavigero suffragante, per vestra laboriosa certamina demoliti ad nihilum redacti sunt, in veritate comperimus, quia ut vestra regalis potentia deprompsit, illæsa tum felicitatis gaudio permanens relevata exultat ^a, scriptum quippe est (*Matth. xxiv, 13*): *Qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit.*

De cunctis vero quæ per legatos et epistolas nostras vestra cognovit excellentia, et ex parte per nostros respondit missos, quibus ore fari prædixit, liquidius nobis omnia innotescentes, solito more benigne atque amabiliter eos audientes, accommodavimus aures et singillatim reddidimus congruum aptumque responsum. Reperimus quippe in ipsis regalibus apicibus vestris, nil pro diminutione sanctæ Romanæ Ecclesiæ ac apostolatus nostri, sed magis pro exaltatione et honore, mysteriique [*Greta*, ministeriique] nostri **516** servanda recitidine vestram illaborare excellentiam, ac petere ut nullatenus iniquo ori ad ejus mendacium præberemus assensum, quia nec terrenarum facultatum ambitio, vel quælibet seductio hominum, vos aliquando ab iis quæ beato Petro apostolo polliciti estis separare poterit, sed neque a nostra charitate vel firma dilectione; cum procul dubio scimus quod vestra regalis potentia, quia non pro deminatione, sed semper pro exaltatione spiritalis matris vestræ sanctæ Romanæ Ecclesiæ decertavit, fama in omnem gentem divulgata sine lenis dedita atque exaltata manebit; potius autem nos

^a Constantinopolitanæ classis quicum Adalgisus advenerat inuitiles conatus (Adalgiso ipso e vivis sublato juxta Theophanem, Græcisque debellatis) Adrianus haud dubie commemorat. Hæc autem in annalibus Francor. et Fuldens. eventisse dicuntur anno 788. Annales alii probabilis anno sequenti. Quis enim crederet, Grimoaldum in paternum ducatum venientem sub finem mensis Aug. an. 788, fœdere Beneventanorum cum Græcis disrupto, Beneventanos eosdem adversus illos concitasse gratia Caroli sibi que junctis Francis et Spoletanis, ac belli apparatu facto tantis in augustiis temporis rem feliciter cum Græcis gessisse, ditionemque Ecclesiæ atque Italianam omnem meta liberasse? Hildebrandi Spoletani dncis mors obfici posset a nonnullis consignata an. 788; at non desunt qui sequenti anno decessisse illum affirmant auctoritate chronici Farfensis: quare et pugnae adesse potuit cum suis et Winigiso Francorum militum ductori ad Spoletanum ducatum aperire viam aut cæsus, aut morbo decedens an. 789, cum Græcis devictis Italiæ quies comparata est, nam Hildebrandi successum esse constat ex Erchemp. (num. 5) et ap. Anastas. in Leone III (sect. 371). GENN.

^b Quibus super rebus falsa isthæc relatio versaretur, facili negotio assequimur. Nam Roma et ejus ducatus, quod constat ex superioribus (comm. præv. n. 7) pleni juris erat sanctæ sedis ex p. pulorum voluntate, et Francorum regum non infrequenti assertione. Exarchatus et utraque Pentapolis, nemine amplius adversante, ex eorundem Francorum regum liberali concessione possidebantur. Perinde erat de civitatibus Tusciæ, ut patet (ep. 89, al. 90, et ibi notatis ep. 92, al. 86, et Comment. præv. n. 30 seq.); nec secus de territorio Sabinensi putandum est, quanquam inite possessionis testimonium certum hæc in epistolis non habeatur. Itaque super Campaniæ civitatibus finibusque Rosellæ ac Populonii falla-

quæsumus vestram regalem excellentiam, ut nullatenus subdolo et homini mendaci, sicut tertis, præbeatis assensum ^b, qui si talia adversus nos mentiens inventus fuerit, nostris apostolicis obtutibus una cum misso vestro dirigere dignemini, et si mendax apparuerit, secundum sua perversa merita, puniatur ^c, sicut polliciti estis claviculario regni cœlorum beato Petro; ita persistere dignemini, quia nostra promissio immutilata atque inconcussa sine quolibet manebit dolo.

Illud autem, quod fertis in nostris apicibus reperisse quod diœceses Langobardorum episcopi alter alterius invadentes ac **517** illiciter tenentes in pristino permanerent errore ^d; omnino sicut vobis placabile est secundum canonum instituta emendare conamur, quia alterius arripere anhelantes parochias, in perjurii reatum incurrunt; Langobardorum regum terminos atque censuram servantes ^e, procul ab observatione canonum in eorum transgressionem labentes, et jurgia atque discordias gignentes in molem incidunt errorum; idcirco apostolica prævidimus auctoritate, ut, sicut canonicè in decretis eorum consistant, et quando a nobis ordinantur, olitana consuetudo proclamatur, *clerus et plebs consistens Ecclesiæ civitatis illius, elegerunt sibi episcopum illum* ^f, sic parochiam ejusdem civitatis præ manibus teneat, et si in eorum decretis atque nostræ apostolicæ ordinationis scriptis canonicè promitur atque statutur, cur non in ejusdem civitatis territorio, ubi ordinatus est, habeat in integro parochiam suam?

^c cia omnis versabatur. Adriano siquidem referebatur Carolum earum civitatum possessionem minime traditurum esse. Carolo autem fiebat relatio injuriosa pontifici, quasi dixerit regem haud servaturum promissa (puta Grimoaldi gratia, quem fidelem expertus erat), ideoque nec se in amore ac benevolentia erga illum perseveraturum. Si divinare fas aliquando est, nil aliud ex hac epistola inferri divinatione potest, modo animo reputentur contenta in præcedentibus. In.

^d Non semel dixi, præcipue in monito ad litteras pseudopapæ Constantini (num. 9) de jurisdictione coactiva Romani pontificis. En novum ejus exemplum. In.

^e Argumentum evidens, datam hæc epistolam post præcedentem, adversus Pagii et aliorum opinionem, qui præpostere eas recitant. In.

^f In præced. epist. (col. 425, not. c) laudabam juramentum episcopi de non invadenda aliena diœcesi: quæ res canonum auctoritate ac pontificum decretis n. titur. Ad hæc Adriani verba intelligenda facit *Indiculum episcopi de Langobardia* (*Diar.* cap. 3, tit. 8) ubi præ aliis legitur: *¶ Promitto pariter festinare omni aduisti, ut semper pax, quam Deus diligit, inter temp. et nos, hoc est gentem Langobard. conserveatur, et nullo modo contra agere vel facere quidpiam adversum, quatenus fidem meam in omnibus sincerissimam exhibeam.* Quam eorum fidem non improbat, neque improbare potest; tunc enim temporis Pippius Caroli filius rex erat Langobardorum, cui sinceram ab episcopis fidem servari Adrianus cepit, sed contemni ab iisdem canones agere admodum fert. In.

^g In Ord. Rom. 8, ap. Mahill. (p. 88), qui est summa antiquitatis, legitur: *¶ Clerus et plebs consentiens civitatis tal. cum adjacentibus parochiis suis elegerunt sibi illum talem diaconum vel presbyterum episcopum consecrari.* In.

sed qui terminos antiquorum Patrum transgredientes suam conantur immoderationem atque imperitam adimplere voluntatem, iudicium sibi canonum committunt ^a.

518 De filia vero Ermenaldi, quæ veste mutata iterum post tergum reversa illicitum sortita est matrimonium, nostris directa, ut perhibuistis, obtulibus canonicè iudicanda, prorsus minime ad nos proparavit ^b. Nos omnium Ecclesiarum pastoralem curam habentes, divina prædicare præcepta non sinimus de consecrationis vitio, quod in partibus Italiæ et Tusciæ per hæresim simoniacam fit; at tamen multis locis non sinitur, et imo et Ravennatum ecclesiæ civitatis, sicut missi vestri, ut fertis, vobis retulerunt, assolet fieri unde multæ pecuniæ per talem nefandam dationem alicuatæ esse cernuntur; ut aurum et argentum jam non habentes, et jam ipse res ecclesiarum per emphyteuses manu conscriptas existant alienatæ, et per nefandam dationem afflictæ et depopulatæ esse cernuntur ^c. Absit enim a nobis, ut super tales viros, veritate comperita, manus consecrationis imponeremus, sed nec ad audiendum aures inclinaremus, etiamsi quælibet nobis potestas tales acanonistos ^d viros poposcisset consecrari, quia nunquam nos in qualibet electione nobis [*Lamb. add. subjecta*] invenimus, nec invenire habemus; sed neque vestram excellentiam optamus talem rem incumbere, sed qualis a clero et plebe cunctoque populo electus canonicè fuerit, et nihil sit quod **519** sacro obsit cordi ^e solita traditione illum ordinamus; nos quippe cum subscriptione decreti a cuncto populo roborati electum suscipientes ^f, et ne videatur vi-

^a Res pluribus statuta canonibus usque ab initiis disciplinæ: Nam can. apostolor. 14, et Nic. 16, ac Incuentius Antioch. 9, decernit, ut ^c Unusquisque episcopus habeat suæ parochiæ potestatem, ut regat juxta reverentiam singulis competentem, et providentiam gerat omnis possessionis, quæ sub ejus est potestate; ita ut presbyteros et diaconos ordinet, et singula suo iudicio comprehendat. ^b Res, inquam, pluribus statuta canonibus. Adriani tempore digesta omnia erant in Ordine et Diurno, quo spectat hic pontifex, utcumque laudet etiam canones. CXXX.

^b En aliud argumentum certius datæ hujus epistolæ post præcedentem. In ea siquidem hanc monitionem nupsisse aiebat, in hac vero puniendam sibi a Carolo missam esse testatur. Id.

^c Conc. Chalced. (can. 2) Symmach. ep. 5, ad Cæsarium (tit. 2), Hormisdæ ad episcopos Hispaniæ (ep. 25, cap. 2) fidem faciunt, lapsis etiam sæculis late pervagatam hanc hæresim. Illic autem discimus eam obtinuisse per octavum sæculum in Italia proprie dicta, in Tuscia et in exarchatu, maximo cum ecclesiarum detrimento; quippe quarum bona immobilia in emphyteusim concedebantur, ac se moventia dissipabantur. Hujusmodi vitia sequioribus sæculis longe aucta comprimi oportuit, episcoporum consecrationes Romanæ evocando. Id.

^d Illustratores Glossarii notant Sirmonium ad calcem Supplem. Conc. Gall. interpretari acanonistos qui contra canones aliquid faciunt, nullo prolobo exemplo. Locupletissimum hisce ex litteris suppetebat, qui violatores canonum ac decretorum acanonisti appellantur ab Adriano. Id.

^e Lamb. legit: *Nullus sit qui ejus sacro obsit ordini.*

A duatæ morari ecclesia a proprio rectore, sicut canonum instituta censuerunt, nostris apostolicis præsentatus, ipsum deducentes electum, enucleatus eum de singulis indagantes capitulis singillatim orthodoxæ fidei atque divinorum voluminum, interrogamus an habeat peritiam; et postquam nobis fidellem responsionem edixerit, et a cæteris olitanis capitulis quæ a sacerdotibus cavenda sunt mundum se esse ^b perhibuerit, maxime hæresi simoniaca, obtestantes sciscitamur videlicet ^b aliquam promissionem cuiquam aut dationem fecerit, quia simoniacum et contra canones est; et dum coram omnibus a nobis interrogatur respondit: absit, et nos dicimus: tu videris, et si consci sunt, capiti eorum respiciat periculum ⁱ. Unde simili modo sub jusjurando in **B** scriptis respondent, nunquam se aliquid accepturos de manus impositione ⁱ. Quanta enim auctoritas beato Petro apostolorum principi ejusque sacratissimæ sedi concessa est, cuiquam non ambigimus ignorari: utpote quæ de omnibus ecclesiis fas habeat iudicandi, neque cuiquam liceat de ejus iudicare iudicio, quorumlibet sententiam ligata Pontificum sedes beati Petri apostoli jus habeat solvendi, **520** per quos ad unam Petri sedem universalis Ecclesiæ cura confluit, et nihil unquam a suo capite dissidet ^k.

Interea reperimus in ipsis regalibus apicibus vestris exaratum, sicut præterito anno vobis direximus, pro hominibus Ravennatibus et Pentapolensibus de quibus scripsimus, ut eos nobis dirigeretis sicut Beneventano duci fecistis ^l, et, ut fertis, de parte apostolatus nostri nihil mali, sed magis quæ bona sunt retulerunt. Sed neque eis, neque cuilibet homini ul-

^f Haud dubie innuit Adrianus Caroli petitionem injustam superiori anno (ep. 95, al. 71), cum suos missos Ravennatis archiep. electioni adesse optabat. Et notandum quam firma esset id temporis electio canonica, quam pontifex adeo vehementer astruendam suscipit. CXXX.

^g Omnia hæc patent ex prædicto Ord. Rom. 8 ap. Mabillon. (c. 2, n. 5). Capitula autem cavenda præ cæteris, cum jam pridem destueverint, prætereunda non videntur: ^h Eum inquirat (archidia.) de quatuor capitulis secundum canones, id est arsenochita, quod est masculo; pro ancilla Dei sacrata, quæ a Francisci nonnata dicitur; pro quatuor pedes, et pro muliere viro alio conjuncta. ⁱ Id.

^h Lamb. legit cum Gent.: *Vide ne aliquam; Teng-nagelius: videlicet an aliquam.*

ⁱ Uteriora et paulo aliter expressa ista videsis in cod. Ord. CXXX.

^j Hoc genus scripti Cautio appellatur in Diurno (cap. 3, tit. 7), chirographum a Zacharia, ut ibi notat Garner. Id.

^k Postrema hæc verba desumpta sunt ex Leonis decretali epistola ad Anastas. Thessalonicensem. (ep. 84, c. 11). Cætera, suprema scilicet Romani pontificis potestas in universam Ecclesiam, irreformabile ejus iudicium, atque appellationes ad sanctam sedem, cum disjungi nequeant a primatu (quanquam sequioribus sæculis sint disjuncta et in quæstionem vocata), Adrianus ex communi prædecessorum et Patrum loquendi ratione mutuatus est; nec luce majori indigent illa, quam catholici canonistæ ac theologi doctissimi eidem tot scriptis voluminibus attulerunt. Id.

^l Epistola hic memorata una est ex iis quæ in Cod. non sunt relatæ, tametsi ejus sententia per

latenus in nostra adversitate præberetis consensum, sed statim si tales reperissetis, et hominem et causam ad nostrum iudicium mitteretis, nos ab initio et usque in finem talem erga vestram regalem excellentiam habemus fiduciam, quod pro nullo terreno homine, ab amore et charitate beati Petri apostolorum principis nostraque dilectione, ut polliciti estis, recedatis; quia et nos in ea quam vobis polliciti sumus fide usque in finem permanebimus. Ipsi vero Ravenniani et Pentapolenses caterique homines, qui sine nostra absoluteione ad nos veniunt, fastu superbiæ elati, nostra ad justitias faciendas contemnunt mandata, et nullam ditionem, sicut a vobis beato Petro apostolo et nobis concessa est, tribuere dignantur; tamen fidelissimi vestri præfati missi viderunt ipsos Ravennianos, quos vobis præsentaverunt qualiter nobis in superbia exstiterunt, sed quæsumus vestram **521** regalem potentiam, nullam novitatem in holocaustum quod beato Petro sanctæ recordationis genitor vester obtulit et vestra excellentia amplius confirmavit, imponere satagat; quia, ut fati estis, honor patriciatus vestri a nobis irrefragabiliter conservatur, etiam et plus amplius honorifice honoratur; simili modo ipse patriciatus beati Petri fautoris vestri, tam a sanctæ recordationis domno Pippino, magno rege genitore vestro, in scriptis in integro concessus, et a vobis amplius confirmatus, irrefragabili jure permaneat. Sicut enim vestra regalis excellentia in suis tulit apicibus, minime ei contrarium videretur quicumque de episcopis, aut comitibus, seu cæteris hominibus partibus vestris, aut nostra iussione complendi, sive propria voluntate ad nos venire voluerint; sed nec nostræ paternitati displicere rectum est qualiscunque ex nostris aut pro salutationis causa, aut quærendi justitiam, ad vos properaverit, nihil durius vobis exinde apparet; sed sicut vestri homines sine vestra absoluteione ad limina apostolorum neque ad nos conjungunt, ita et nostri homines qui ad vos venire cupiunt, cum nostra absoluteione et epistola veniant ^b; quia sicut nos semper vestros homines suscipientes commonemus ut in vera fide atque puritate cordis totis eorum viribus in vestro maneant servitio, ita et vos simili modo qui-

hanc planissime teneatur. Quod autem data fuerit præterito anno, et in ea proponeretur exemplum hominum quos Carolus ad Grimoaldum remisit, magis magisque comprobatur allucinationem Pagii, præsentem epistolam anno superiori scriptam contententis. CENN.

^a Tam de dominatione pontificia hic perspicue descripta, quam de patriciatu sancti Petri, et regis Caroli consulenda commentatio præv. (num. 7 seq.). lb.

^b Qui ex omnimoda paritate officii subditorum regis et pontificis, supremi utramque domini paritatem non videt, conclamatum de illo est. lb.

^c Sequentia verba quæ apud Lamb. et Gent. legimus, in textu desiderantur, scilicet: *Beati Petri ejusque vicario nunquam vos subtrahemus, sed in ea fide et puritate quam polliciti sumus beato Petro apostolo usque.*

^d Antea querebatur (ep. 92, al. 86) Campaniæ civitates sibi traditas absque hominibus, id est

A cunque ex nostris hominibus ad vos venerint, eos omnino obtestari atque commonere vestram regalem prudentiam quæsumus, ut sicut genitor vester sanctæ recordationis domnus Pippinus, magnus rex, eos beato Petro ejusque vicario concessit, et demum excellentia confirmavit, sic admonere atque obtestari jubeamini, ut nullo modo audeant se in superbiam elationis efferre quando ad vos properaverunt, sed **522** potius subjecti atque humiles in servitio beati Petri et nostræ præceptionis maneant subjecti, et hortamini eos; quia omnino in servitio et ditione beati Petri apostoli usque in finem sæculi permanebimus; qui si tales non reperti fuerint, a vestra excellentia simulque a nobis maneant correpti ^d.

Et hæc pariter poscimus vestram a Deo protectam ^B regalem potentiam, ut fidelissimos nostros missos simulque vestros, pro amore Dei et beati Petri apostolorum principis nostræque dilectionis, eos ultro citroque fovere atque commendatos habere dignemini, quia nimis erga præsidatorem et protectorem vestrum beatum Petrum apostolorum principem et nos fideles eos reperimus; et ideo petimus ut amplius per vestrum regale adminiculum, nobis poscentibus, elevati atque exaltati pro nostro amore in vestro præfulgido regno existant; quia quantum caput totius mundi, sanctam Romanam [Lamb. add. Ecclesiam], ejusque rectorem simulque antisitem ^C amplectens honorabilis terque glorificanda vestra divinitus præordinata summa excellentia diligit, tantum eam beatus Petrus apostolorum princeps, una cum domna filia nostra excellentissima regina, vestraque nobilissima subole, et hic longiori ævo regni gubernaculo perfrui, et in futuro inconcussa faciet soliditate victricis gaudere. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XCIX.

523 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continentur gratiarum actiones seu benedictiones pro exaltatione sanctæ Dei Ecclesiæ, et de Sacramentario exposito a sancto Gregorio immixtum, quatenus eum domnus rex poposcerat, per Joannem monachum atque abbatem civitatis Ravennanum [Lamb., Ravennatum] miserat ^f.

D absque subditis, contra quam factum jam pridem fuerat de civitatibus Tusciæ. Hic autem civitatum exarchatus ac Pentapolis homines a Pippino primum, deinde a Carolo sanctæ sedi subjectos fuisse Adrianus testatur ipsi Carolo. Quid desideratur illustrius? CENN.

^e Rectoris titulo præsul etiam accipitur: at rector, et præsul seu antistes principatum et pontificatum designat. Frustra autem notionem istam ad principes cæteros niteremur extendere: nam optimus pontifex de se humiliter sentiens non alium sibi titulum tribuit, quam quo diaconi, notarii, defensores ad regimen patrimoniorum Ecclesiæ mitti soliti appellabantur. Hæc epistola a primo ad ultimum pontificii principatus monumentum est adeo præclarum ut omnes, Muratorio non excepto, dominatum fateantur, saltem in exarchatu et Pentapoli. Eum consule (an. 789) inscite admodum, et procul a vero agentem de hujusmodi dominatu certo. lb.

^f Argum. Parv. (Cod. Vat. 7): e Septima gra-

(An. Dom. 791, Cod. Car. LXXXII, chron. 98.)

ARGUMENTUM. — Hucherto episcopo ad sacra limina veniente cum regis litteris, se ex iis accepisse Caroli voluntatem pro exaltatione sanctæ sedis etiam citra suas petitiones. Ob id cœlesti illi præmium pollicetur et perpetuum nominis memoriam. Sacramentarium sancti Gregorii, quod petebat, se jam pridem misisse per Joannem abbatem Ravennatem a Paulo grammatico expetitum.

Domno ^a excellentissimo filio nostroque spirituali compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum, atque patricio Romanorum, Adrianus papa ^b.

Iter peragratum adnectens limina **524** beatorum principum apostolorum Petri ac Pauli, reverendissimus et sanctissimus Huchbertus episcopus desiderii sua vota adimplens, obtulit nobis præfulgidos eximiosque vestros in triumphis regales aditus, quos cum nimio cordis amore reserantes atque relegentes, reperimus in eis vestram vibrantissimam ac mellifluam nobis destinatam salutem, sed nimirum, quod potius ^c molem desiderantes præstolabamur ^d, de vestra præcelsa regali in triumphis victoria atque

tiarum actiones, seu benedictiones continet: et simul indicat Sacramentarium, quod Carolus rex petierat per Joannem monachum, atque abbatem civitatis Ravennatum [abb. Ravennatem] misisse. ^e CXXX.

^a Summ. 7, Bar. et Cent. GRETS.

^b Hæc quoque epistola incertæ ætatis per decennia vagatur in novissima edit. Duchesnii ab anno 781 ad 791. Ego vero non modo ut alias nonnullas certo differendam sentio post annum 783, cum nuntius seq. anno Romam venit de nuptiis cum Fastrada nova regina, sed post 789. Petitio siquidem Sacramentarii me movet. Cum enim constat inter eruditos, cantum et liturgiam Romanam Pippini et Caroli ope in Gallias obtinuisse, ad cantum quod attinet, anno 787, ut cum Baronio Pagius ostendit (n. 9) ex auctoritate monachi Egoisismensis, Carolus Roma secum duxit Theodorum et Benedictum, quorum unus Metas, alter Suessionem sunt missi, qui totam Franciam cantum Romano ritu edocerent, multumque exinde laboravit, ut Ambrosianum officium antiquaretur, et Gregorianum more Romano ubique reciperetur, quod minime factum tenui labore, ut ait Durand. (lib. v, c. 2, n. 5). Anno autem 789 constitutum video (*Capitular. Aquisgr.*, c. 80) ut *Monachi cantum Romanum pleniter et ordinabiliter per nocturnale vel gradale officium peragant, secundum quod beate memoriæ genitor noster Pippinus rex decertavit ut fieret, quando Gallicanum cantum tulit ob unanimitatem apostolicæ sedis, et sanctæ Dei Ecclesiæ pacificam concordiam.* Iterumque post annos quindecim, anno scilicet imp. quinto decretum aliud Caroli reperio (Labb., *Conc.* tom. VII, p. 1185) exstans (*Capitular. App.* 1, c. 2) quo statuitur, ut *cantus discatur, et secundum ordinem et morem Romanæ Ecclesiæ fiat, et ut cantores de Metis revertantur.* Et hæc quidem de cantu Romano in Gallias invecro ab an. 757 (cp. 16, al. 25 et 35, al. 43), quem Carolus admodum vitatum restituisse dicitur optimis magistris Roma ductis an. 787, qui per duodeviginti fere annos Gallicanos ad eundem instituere. — Secus est de liturgia Romana, quam primus omnium Carolus constituit ut Gallicani amplecterentur; etenim nominis Capitularium lib. v, cap. 219, ut Bona animadvertit (*Liturg.* lib. 1, c. 12, n. 1) et etiam cap. 70, ut notat Vexziosius (*ad Pref. Thomas.* tom. VI, n. 25, not. 3) de missa Romana in Gallias agitur. Et vero libros quatuor cum tribus appendicibus capitularium ab Ansegiso Fontanellensi abbate collectos esse liquet an. 827, ipsomet auctore id fatente. Sequentes autem

A sospitate, imo et cunctorum vestrum fidelium prosperitate, pariterque et de profectu atque exaltatione spiritualis matris vestræ, sanctæ catholicæ et apostolicæ Romanæ Ecclesiæ, in ipsis vestris regalibus mellifluisque speculantes apicibus, in his omnibus noster relevatus est animus, et Redemptori mundi retulimus grates, præcipue satagentes in confessione clavigeri regni colorum, fautoris vestri beati Petri apostolorum principis, non, omittimus crebro suppliciter divinam pro vobis exorare clementiam; tanta quippe erga vestram regalem clementiam utimur, quia nobis sive in silentio, sive poscentibus ^e, pro profectu atque exaltatione spiritualis matris vestræ sanctæ Romanæ Ecclesiæ, non intermittitis **525** decertare, ut per vestra laboriosa certamina, magis magisque permaneat irrefragabiliter et congrue exaltata, et dignum vestrum nomen ascriptum in libro vitæ cœlestis, et reg. l. s. memoria in sæculum sæculi hæreat ^f.

De Sacramentario ^g vero a sancto prædecessore nostro, Deifluo Gregorio papa disposito, jam pri-

libros tres cum appendice quarta benedictus Levita adjecit an. 845, ut contendit Pagius (n. 17), seu 847, ut putat Baron. (n. 12), quare utriusque auctor in re chronologica testis est parum fidus. Ansegisus siquidem et Caroli et Ludovici Pii capitularia certa simul confudit; et Benedictus certa incertis admiscens, Pippino ipso antiquiora congressit, Labbeana collectio tutior: cum autem an. 789 nulla omnino mentio fiat (*Capitular. Aquisgr.* cap. 70, et duob. seqq.) liturgiæ Romanæ, nullum dubium est quin Carolus de eadem in Gallias evocanda post id temporis cogitavit. Quamobrem Sacramentarium Roma quæsitum, misimusque, ut epistola hæc testatur, tempora Aquisgranense capitulare subsequencia indicet necesse est. CXXX.

^c Videtur redundare. GRETS.

^d Juxta Lambecii lectionem videtur pontifex aliquandiu regis litteris caruisse: ideirco malui ad hunc annum referre epistolam, tametsi eodem omnes relatæ dicantur in codicem. CXXX.

^e Revera superioribus quinque epistolis post Grimoaldi reditum Beneventum pontifex altum sicut tam de Campanis civitatibus quam de Rosellæ ac Populonii finibus, quæ duo adhuc deerant, ut Carolina donatio plenum sortiretur effectum. lb.

^f Gent. legit: *Regale memorialem prorsus in sæculum sæculi credere nitentur.*

^g Sacramentarium, et Librum Sacramentorum promiscue dici librum ecclesiasticum sacras liturgias continentem ad sanctissimæ Eucharistiæ sacramentum conficiendum Ducangius affirmat. Ante eum card. Thomasius in præfatione ad quatuor sacramentorum Codices, quos edidit, testimonio Patrum nititur, qui antonomastice appellant sacramenta Christi corpus et sanguinem. Ibidem præ aliis multis, quæ erant summa ejus eruditio ecclesiasticarum rerum, animadvertendum vult hujusmodi libros non ad meram eruditionem conscribi, sed ad usum potissimum ecclesiarum. Ea propter cum argumentis pluribus demonstravit, codicem quo ipse utitur referre Gelasianum Sacramentarium, rationem reddit cur multa etiam præferat post Gregorii tempus adjuncta. Præ aliis feria vi in Parasceve (nov. edit. tom. VI, p. 65) in oratione pro imperatore legitur: *Respice pro illius ad Romanum, sive Francorum benignum imperium.* Quæ plane res ut scriptum codicem demonstrat ad nonum sæculum pertinere; sic Gregoriani ritus usum apud Francos (ibi enim scriptum esse multa comprobant) sero admodum obtinuisse.

dem Paulus grammaticus a nobis eum pro vobis petit, et secundum sanctæ nostræ Ecclesiæ traditionem per Joannem monachum atque abbatem civitatis Ravennatum a vestræ regali emisimus excellentiæ, quatenus optantes pro vestra regali invictissima excellentiâ, eundem Dei apostolum vestrumque protectorem poscentes, quæsumus ut semper **526** ubique vos comitans, victores super omnes barba-

ras nationes efficiat, et una cum domna spiritali filia nostra excellentissima regina, vestræque prosapiæ nobilissima prole, longiori ævo in hoc regnante mundo, in vitam æternam, cum sanctis omnibus regnare sine fine, ejus interventionibus faciat. Incolunem excellentiâ vestram gratia superna custodiat.

Ea propter, cum Sacramentarii mentionem nunc primum et extremum audiam, probabile mihi videtur epistolam per hæc tempora datam esse, ut nuper aliis rationibus demonstravi. Mabillon. (*Ann.* l. xxiii, n. 35) nil certi statuit de Romanæ liturgiæ principio in Galliis; notat solum varietatem Gallicanæ ex responsis Gregorii ad Augustinum, et ex litteris Zachariæ ad Bonifacium. Ex hac autem epistola principium, ni fallor, Carolinæ operæ apertum est. Ap. eumd. Mabillon. (*Ann.* l. xxvi, in fine) notitia suppetit **B** *Libri sacramentorum*, quo usus est Menardus in Gregoriani editione, scripto scilicet ann. 800, Godelgaudi monachi presb. jussu a Lanthero pro cœnobio sancti Remigii. Quæ res confirmat et liturgiæ Romanam, et Sacramentarium ab Adriano missum tota Francia paulatim vulgatum esse regis opera. CENN.

a Monasterium Ravennense indicatur, quod post annos aliquot a Paschali I donatur Petronacio archiep. Namque, ut constat ex diplomate apud Ughellum (tom. II, pag. 344), prope palatium situm erat, nec aliud tunc temporis intra urbem fuisse videtur. Verba diplomatis sunt: *Monasterio vero sancti primi mart. Stephani, qui sic nominatis fundamenta, et se jacet juxta palatium*, etc. Hujus autem monasterii abbas, si divinare licet in tanta antiquitate, erat Joannes ille, quem Ughellus recessit in archiepp. catalogo inter Gratosum et Valerium, reclamante Bacchinio, ut aiebam supra (ep. 93, al. 71, in not.). Id neque novum neque insolens, ut eruditii norunt. Abbates enim monasteriorum prope cathedrales quandoque archiepp. catalogis sunt inserti. Id.

INDEX

RERUM ET VERBORUM QUÆ IN PRIMO CODICIS CAROLINI JUXTA EDITIONEM CENNII TOMO CONTINENTUR.

(Nuneri nujus indicis respondent numeris crassioribus in textu insertis.)

A

Acanonizæ seu violatores canonum, **num.** 518.

Acimphus presb. a sancto Paulo I obtinet corpus sancti Candidi mart., **381**.

Acta et Constitutum Silvestri obtinet per octavam sæculum, **504, 506**.

Acta supposita Romæ in deliciis, **30**.

Actionum præcepta, seu diplomata per civitates Pentap. a pontifice obtinentur, **535**.

Adalgisus. *Vide* Athalgsus.

Adelberga, Desiderii filia, Athalgsi soror, Arichis Beneventani ducia uxor quinque filios ei peperit, **477**. Machinatur adversus Carolum, **479**. Machinationes eruptione erant post Grimoaldi adventum ex Galliis, **479, 483**. Grimoaldo filio patriatum ab imperatore flagitat, quem Arichis morte præventas assequi non potuerat, **489**.

Adedstas subd. regionar. ævo Gregor. III, **9**.

Adrianus papa collectionem integram Gr. canonum dat Carolo ad Ecclesiæ Gallic. discipl. instaurandam, **35**. Nonnullis eorumd. canonum emendatis, **35**. Constantinianæ donationis nondum natæ meminit perperam dicitur, **505**. Ex ejus epistolis ditio sanctæ sedis patet; nequiquam invertendo easdem contrarium sustinetur, **308 seq.** Publicæ orationes instituit pro remissione peccatorum, et pro victoris Caroli de barbaris nationibus, **318**. Preces instaurat Carolo in Saracenos Hispaniæ movente anno **777, 356, 366**. Pro debellatis ab eodem Saxonibus et ad fidem conversis jejuniis generalia indicit, **462**. Assiduas fundit preces pro

parentibus et regina Illegarde defunctis, **474**. Inscite traducitur quasi temporalium tantum satagens, **510 seqq.** Leonis archiep. Rav. iter ad Carolum improbat, **526**. Copronymi mortem nuntiat, **556**. Comptris honorem petit a Carolo, **351**. Donationis integræ possessionem flagitat, **545**. Stephani II exemplo supremum dominium in exarchatu comprobat, **369**. Sabinam uncl Carolo acceptam refert, **415**. In Tarraceneses et Cajetanos Romanum exercitum mittit, **558**. Ejus prudentia in Ecclesiæ sancti Petri instauratione expensis Caroli, **380**. Placitum habet in causa Voltunensium abbatum, **427**. Gregorii Magni exemplo equos insignes pro dignitate pontificis querit, **441**. Nuntiat Carolo Athalgsi adventum, **477**. Beneventanos defectionem spectantes armis continendos suadet, **478**. Grimoaldi successionem in Benev. ducatu improbat, arbitrio tamen Caroli omnia permittit, **479, 491, 494**. Carolo æqua petenti nihil negat, **508**. Paulinum reum illi mittit, similiter secum fieri optat ut quisque princeps in subditos sibi homines animadvertat, **364**.

Adulteris septem annos peniteant, **54**. Ægila antiquum episcoporum nomen in Hisp., **445**. Episcopus Hisp. ab Adriano instituitur una cum Joanne præb. ad cathol. fidem contra errores Hispanor., **390, 395**. Ordinatus a Willelmo Senonensi errores disseminat in Hisp., **442 seqq.**

Æmilii civitates enumerantur, **321, 335**; ejus populi Ravennates appellantur, **329**.

Æva tempora pro perpetuis, **157, 170, 184, 198, 351, et alibi passim**.

Atharta Paulus Desiderii amicus ma-

rhinatur in sanctam sedem et pontificem, **262**.

Aimoini continuator Fredegarii continuatori objicitur, **5**.

Aistulphus rex Langobardor. tyrannidem exercens cogit Romanos ad opem Francorum implorandam, **57**. Ticini obsessus a Pippino anno **755**, exarchatum restituere jurejurando pollicetur, **63**; perjurus, **74**; crudelis in Romanos, **80**; a Deo percussus moritur, **190**.

Alboinus dux Spoletanus a Desiderio male habitus, **154**.

Alcivinus Caroli Magni præceptor, **474**.

Alexandrino patriarchæ paschalis dies iniquendus committitur a conc. Nicæno, **595**.

Ambrosianum officium in Francia desuescit, Gregoriano admisso Caroli Magni opera, **525**.

Ambrosius primicerius Stephani II legatus ad Aistulphum, **57**.

Amphilochii episc. Iconii doctrina de adoptione filiorum hominum, **418**.

Anastasius episcopus primus ex legatis pontificis a Greg. III ad Carolum Martellum missus, **8**.

Anastasius cubicularius legatus Adriani ad Carolum Magnum an. **774** exeunte, **325**; detentus a rege repetitur a pontifice, **363**.

Anastasius Bibliothec. concil. Nic. II Latine factum inscribit Joanni VIII, **58**.

Anchard fidelis Caroli Martelli legatus a Gregorio III militatur ad eundem principem, **21, 21**.

Ancona. *Vide* Pentapolis.

Angeli (Sancti) in Gargano sanctuarium ab Adelberga relicta Arichis pontifice invisendum, **479**.